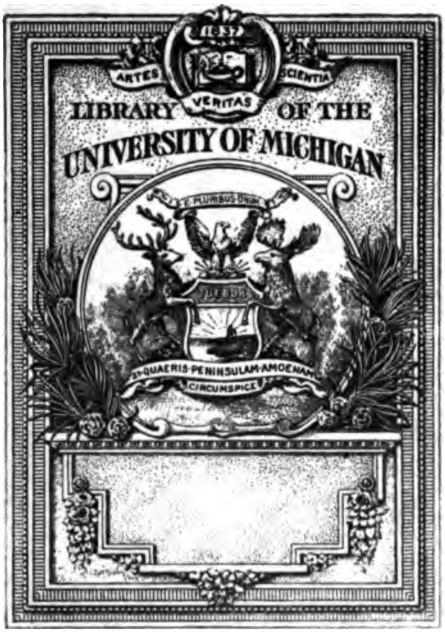

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

S. M. Schjöler

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

I.

Middelalderen.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1853.

Udsigt

over

den danske Literatur

i Middelalderen

af

N. M. Petersen.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1853.

De danske Sproglærdes Ældste,

Hr. Etatsraad, Prof. Dr. S. N. J. Bloch,

min og manges uforglemmelige Lærer,

med Ærbødighed og Kjærlighed

tilegnet.

Fra Slægt til Slægt gaar Ordet ud,
Saa blødt, saa stærkt tillige,
Livsaligt, thi det kom fra Gud,
Og minder om hans Rige.

Graahærdet Lærer samler rundt
Om sig den yngre Gruppe,
Men hvad ham Herren har forundt,
Det fostred sølvhvid Gubbe.

Han vakte op den unge Sands
For gæve Ord og gilde;
Og intet Sind var mildt, som hans,
Den klare Vidskabs Kilde.

Indhold.

Side

Side

Anden Periode. (1250—1500.)

Side

Forord.

1. Den danske Literatur har ingen sammenhængende Historie før Reformationen. Danmarks Middelalder lader sig vistnok historisk samle i et Billede, men dette Billede reflekterer sig kun ufuldkomment i Literaturen. Middelalderens Literatur er kun til i Brudstykker; en stor Del deraf er Efterligninger og Oversættelser, uden ejendommelig Originalitet. Og paa enkelte Partier nær, der paa vedkommende Steder paa ny træde frem, og maa drages ind i den senere Literaturs Historie, staar Middelalderens Udvikling saa langt borte fra Nutidens, at Granskerens vigtigste Formaal hidtil næsten kun har været det sproglige. Ikke desmindre vilde vor Literaturs Historie uden Middelalderens mangle sin Begyndelse. Det syntes derfor passende, at meddele en Udsigt over den som Indledning. Det er det jeg her har forsøgt. Denne Oversigts Formaal kunde da ikke alene være sprogligt. Dertil vilde desuden kræves større Meddelelser af Sprogprøver, end en Udsigt kunde tillade. Den skulde omfatte de forskjellige Retninger, i hvilke Literaturen har aabenbaret sig, og den skulde tillige, saavidt muligt, sætte dem i Forbindelse med de historiske Omgivelser. Angivelsen af Literaturens Produkter skulde være nogenlunde fuldstændig; saa at Læseren, ved at gjøre sig bekjendt med dem, kan danne sig en bestemt Forestilling om Æmnerne og deres Behandling.

Men i begge Henseender frembøde sig Vanskeligheder nok. Den historiske Forbindelse viste sig sjelden i sin fulde Klarhed i de historiske Kilder. Og vigtige Haandskrifter ere endnu næsten kun bekjendte af Navn. De skulle først drages frem for Lyset og drøftes. Det var oprindelig min Agt, at lade dette mit Forsøg henligge, indtil det var skeet; og kun tilfældige Omstændigheder have foranlediget, at jeg nu meddeler det. Paa den anden Side kunde denne Udsigt uden synderlig Umage have været udført langt vidtløftigere, men Udbyttet vilde næppe være blevet synderlig større. Enkelte Dele, som Saxo, Lovene og nogle faa andre, ere saa omstændelig drøftede, at der om dem kunde meddeles udførlige Monografier. Men det blev nødvendigt, at indskrænke disse Partier, der vidtløftig udførte vilde staa i Misforhold til det øvrige Stof, og kun at meddele eller hentyde til de væsenligste Resultater. Fuldstændigere Oplysninger maa Læseren søge i de Kilder, til hvilke jeg har henviist. Disse Bemærkninger fandt jeg det fornødent at forudskikke. Finder nu nogen, at Skildringen af denne vor Literaturs Begyndelse er mager, ja i visse Dele utilgivelig tør, saa maa Undskyldningen derfor hentes fra Stoffets Natur. Ingen vil vente, at Forskeren skal plukke duftende Lilier paa øde Heder eller forvandle en Bondehaves enkelte Blomster til fyldte. Den Erfarne veed, hvilken Forskjel det er, naar det righoldige og bøjelige Stof former sig af sig selv, og naar det sprødt og springfærdigt hvert Øjeblik falder i Stykker under Hammerens Slag.

Hedenold.

2. Saxos ældste Bøger. Runer. Indskriften paa Tryggeværldestenen.

Literaturen før Kristendommen danner Indgangen, Forhallen, til Middelalderens. Men fra Hedenold gives der ikke noget, der kunde kaldes en særegen dansk Literatur. Hvad der kan have været til, og endnu er til deraf som Brudstykker, slutter sig til den almindelig=nordiske. Alle Hedenolds Sange og Sagn staa i umiddelbar Forbindelse med hele Nordens, og have udenfor denne Forbindelse ingen Betydning. Al nordisk Kultur i Hedenold maa overhovedet samle sig i et fælles Brændpunkt, og frembyder udenfor det kun adspredte Straaler, der hverken lyse eller varme.

Men det Spørgsmaal maa dog her berøres, om Danmark har haft Del i denne almindelige Kultur. Nogle nægte det. Andre antage, at den Kultur, der herskede i de nordiske Tvillingriger, tog sin Begyndelse ved Eideren, og at det Sprog, der udgjorde Grundlaget i alle nordiske Dialekter, og i sin stærkere udviklede Form er bekjendt under Navn af den danske Tunge, havde sin Grændse her imod Syden. I saa Fald maa ogsaa Danmark have haft sin Andel i den Kultur, som vi kjende af dens Gjenklang fra Island. Gjenklang forudsætter Klang. Men fra Island lyder just det igjen, at den danske Tunge, der umulig kunde bære dette Navn uden at være til i Danmark, var alle nordiske Landes fælles Tungemaal. Mindet om danske Konger, der udstrakte deres Herredømme over store Strækninger af Sverrig, blev bevaret i Aarhundreder i Skjaldesange, hvis Brudstykker Island har bevaret; og Nordmanden forsmaaede ikke at

gjentage dem, for at opmuntre Helten til Kamp. Andre Sangrækker give Gjenlyd af store Folkekampe paa Danmarks sydlige Grændse. Danmark havde levende Del i Nordens Handel og Vikingliv; og store Handelsflaader samledes i de danske Vande og Strømme. I den ældste Rejseefterretning fra Norden, Ottars Rejse, mødes vidunderlig nok Mindet om det nordligste Land Helgeland og den sydligste By Hedeby hos den engelske Konge Alfred. De Myther, som Island har opbevaret, ere for største Delen fødte udenfor det, og havde tildels deres Hjem ikke blot i Danmark, men endnu længer mod Syden. Den ældste Sang, der haves om Stænd-ernes Udvikling (Rígsmál) slutter med Kongemagten, som Island ikke kjendte, men hvis Oprindelse fejres i de æld-gamle danske Sagn om Skef og Skjold; ja, Sangens Dan og Danp sætter jo Sagnet hen til Danmarks sydlige Grændse. Det i Vøluspaa og nogle andre faa Steder forekommende, for Island ubekjendte, Ord undorn bruges den Dag i Dag ganske almindelig af Almuen i Fyn. Og der mangler næppe flere Beviser for, at Danmark ikke har været ganske uden-for den Kultur, hvis ældste mest fremtrædende Hovedsæde upaatvivlelig har været i det sydlige Norge.

Imidlertid ere næsten alle danske Levninger henvejrede af Kristendommen og Latinen, som den førte med sig, saa der er kun to Ytringer til, som her kunne mindes: de ældste Sange og Sagn hos Saxo og de danske Runeindskrifter.

Omtrent den første Halvdel af Saxos danske Historie meddeler os ikke Historie, men Oldtids-Sange og Sagn. Hvor meget end Tidens og Saxos egne Forestillinger, der hvor han reflekterer, kan have fordunklet det oprindelige Grundlag, de Sange, han meddeler, ere ægte. Naar man afklæder dem de Tilsætninger, han har føjet til, for at vise sin Færdighed i Latinen, kan man gjenkjende ikke blot den

oprindelige Tanke, men selve Ordene i det gamle Sprog, og derved overtyde sig om, hvad han udtrykkelig siger paa flere Steder, at det er fædrelandske Sange, der vare til i Modersmaalet. Han røber ogsaa Kundskab om Nordens almindelige Forholde: Han kjender de tre Hovedguder, Odin, Thor og Frej (Frø); Odin som den Enøjede og som Digtekunstens Gud (Uggerus vates), Thors Hammer (clava), Frøbloth, o. desl. Edda lader Skaftet paa Thors Hammer blive for kort; Saxo lader Hoder hugge det af (Vinteren hemmer Thors Virksomhed). Mythen om Balder, Hoder og Nanna var ham ikke ubekjendt, skjøndt han forvandler den til Historie; ligesaa den om Rind og hendes Søn som Hævner. Han kjender Hel (Proserpina) og Livet i Underverden; Striden i Valhal, Oprindelsen til Frejas Brisingemen, o. s. fr. Mythen om Vinterguden Oller med hans Skøjter giver han en Oplysning om, der mangler i Edda. Jætter (Gigantes) ere ham velbekjendte, og han har Fortællinger om nogle (Vagnhoft og Haphli), som Edda kun kjender af Navn. Ligesaa klart er det, at han kjender Norner og Valkyrier, Brugen af Trolddom og Seid, Runer indskaarne paa Træ og lagte under et Ligs Tunge, Fostbroderlaget, der blev indgaaet ved at blande Blod sammen, Berserkegangen og lignende nordiske Tilstande. Heller ikke er det hans Sange alene, hvori tilsvarende Udtryk findes i de islandske Kvad; naar man oversætter hans Ordsprog paa det gamle nordiske Sprog, komme de behørige Rimstave deri tilsyne; og nogle af hans Tankesprog forekomme i Haavamaal. Der er saaledes Grund nok til at antage, at Danmark har været delagtig i den almindelige nordiske Literatur i Hedenold; ja Saxo kan tjene til at berige den. Ikke blot ere hans første Sange egne for ham; han er tillige den eneste, der fuldstændig meddeler Bjarkemaalet (exhortatio-

num series, húskarlahvöt) i sit ældste oprindelige Indhold, der stemmer med nogle af de Brudstykker som Islænderne besidde, men tillige indeholder langt andet og mere. Ogsaa om Stærkodder har Saxo meddelt Sange, hvoraf Snorres Edda (under Starkaðarlag) meddeler nogle Brudstykker, og ham alene skylde vi Bevaringen af Stærkodders Svanesang, hvis Ypperlighed lader sig ret godt skimte igjennem den latinske Omskrivning. Sangen om Braavalleslaget, der senere af Islænderne er opløst i Prosa, viser sig endnu hos ham, som det den Tid maa have været, som en Sang med Rimstave. Om Erik den Veltalende synes Saxo at have besiddet en hel ældgammel Saga. Ligesaa om Amled i Jylland, hvoraf Edda kun kjender en Antydning (Amloða kvern). En udførlig Betragtning heraf vil hjemle Danmarks Deltagelse i den fælles nordiske Udvikling, men Udførelsen kræver en Sammenstilling med de islandske Kilder, der henhører til den nordiske Literaturs Historie i Hedenold.

En Vandring gjennem Fædrelandet, Mængden af dets hedenske Minder og den bestandig fortsatte Opdagelse af ny, mange Egnes Overfyldning med Høje, i Forbindelse med Læsningen af de nordiske Sagaer, fører den ungdommelige Fantasi tilbage til hin Tid, da disse Høje højnede sig endnu mere, da Bautastene stode langsmed Vejen, og mindede Vandreren om en Slægt, der havde taget Afsked, om hin Tid, da der ved hver større Landsby laa Ættehøje omkrandsede med Stene, og Runestenen, Ordets levende Minde, hævede sig over Dyssens Kamp eller ragede frem paa Spidsen af Varden. Thi op af selve Søen rejste Stenvarden sig; Bølgerne, der sloge sammen om dens Fod, hviskede om Stordaad; og naar Snekkerne droge forbi, hævede Øjet sig til dens Top, for at drage Mindet ind i Sjælen. I smaa Lunde og i tykke Storskove lagde de mindre Høje sig rundt

om den store, ligesom Sønnernes Daad rundt omkring Fædrenes, bestandig mindre og mindre. Men hin Tid tør ikkun skues igjennem Fantasien, der ikke ænser dens Raahed; Virkeligheden byder os fra den kun nogle kolde Stene med en halv Snes levende Ord.

Disse levende Ord tilsammentagne og forbundne danne ogsaa en Slags Literatur, Runeliteraturen, der endog strækker sig langt ned i Tiden, indtil 1400. Men dens egenlige Interesse ligger ikke i selve dens Indhold; paa nogle faa Indskrifter nær er det tomt. Og det er gaaet denne store, vidtadspredte Bogsamling, som de andre. Den ugudelige Slægt, der af økonomiske Hensyn har forvandlet Kjæmpehøjen til en Kartoffelmark, Kirkegaarden til en Slagterbod, og som lader kristne Ligstene ligge til Trin foran vore Døre, for at slibes af af vore Hæle, har handlet ligervis med hine Stenblade; den har revet dem om, sat dem ind i Kirkemure og kløvet dem til Broer og Veje. Og hvad der har undgaaet Ødelæggelsen, har ofte skuffet den alvorlige Gransker, hvis Glæde undertiden var saa meget større, som den var selvskabt, indbildt. Naar det spejdende Øje har fundet en Runesten, naar den er maalt paa kryds og paa tværs og omhyggelig beskreven, hvilket sædvanlig løber ud paa, at det er en stor Kampesten; naar Bogstavernes Længde er bestemt, deres Stilling og Betydning, saa læser man gjerne Navnet paa en Mand, som ingen kjender, og som hans vigtigste Bedrift, at han er død; eller det gaar endog, som med Skivumstenen: man læser tydelig, at Mindestenen er rejst over den bedste og første Mand i Danmark (**manna beistr i Danmarku ok fyrstr**), men saa mangler Navnet, og det tør dog ingen Fantasi udfylde, end ikke den dristigste. Alle disse Indskrifters Interesse ligger nærmest deri, at de ere til, i en saa lang Aarrække og saa langt tilbage, fra

Hedenskabets Tid; deri, at Sproget i dem er danſk og dog ligt det øvrige Nordens. Uden juſt at berige eller bekræfte Historien ved deres Indhold, hvilket hidtil kun har været Tilfældet med Jellingestenene, give de derimod et tro Billede af Sproget og dets Beskaffenhed fra Hedenold af indtil Absalons Tider. Deres Samling og Forklaring vil derfor, iſær naar de sammenlignes med de Svenske, yde Sproggranskningen et vigtigt Stof; og hvo der vil fremstille Sprogets Udvikling maa begynde med Prøver af disse Indskrifter fra Hedenold. De vigtigste ere Snoldelev- og Tryggevældestenene fra Sjælland, Tirstedstenen fra Laaland, den Glavendrupske fra Fyn, Jellingestenene i Jylland. Som Exempel paa Sproget hensættes Indskriften paa Tryggevældestenen:

Raknhiltr [Ragnhildr] sustir Ulfs sati stain þansi auk karþi [gerþi] hauk [haug] þonsi auft Runulf uar [var, ver] sin klomulan [glomulan] ma(n) auk skaiþ þansi (um v)airbis. Fair uarþa nu (f)u(t)ir þo(m) batri. — Sa uarþi at rita, is ailti stain þonsi iþa hiþan traki [dragi].

Ragnhild, Ulfs Søster, satte denne Sten og gjorde denne Høj efter Runulf sin Ægtemand, en veltalende Mand[1], og denne Skedgaard der omkring. Faa Mænd vorde nu fødte bedre end ham. — Den være forbandet, der vælter denne Sten eller drager den herfra.

---

[1]) Ordet glomul, glamu', glömull, af at glama, er efter C. Säve endnu gullandſk. Betydningen af at glama ſtrækker ſig frå at ſnakke, tale, til at ſkraale. Det er ogſaa norſk (glama, larme, ſkralde. Landſtads Norſke Folkeviſer S. 416). Vort Glam hører dertil.

Middelalderen.

3. Perioder. Kilder.

Literaturen i Middelalderen lader sig historisk opfatte i flere mindre Afdelinger, der kunne samles i to større Perioder. Tiden fra Kristendommens Indførelse til Svend Estridsen er mærkelig nok ved Bedrifter; men først Svend Estridsens og hans Sønners Regjeringstid, hvor Kristendommen blev grundfæstet, yder literære Frembringelser i Danmark selv. Paa Borgerkrigene fulgte Valdemarernes Tidsalder, mærkværdig ved Erobringer og Love. Hele denne Tid kan henføres til een Periode, fra Kristendommens Indførelse til Valdemar Sejrs Død, 1000—1241 eller med et rundt Tal 1000—1250. Danmarks Aftagelse og Opløsning fra Kong Abel til Mellemriget efter Kong Christopher den Andens Død (1250—1340), Rigets Samling under Kong Valdemar Atterdag og de nordiske Rigers Forening under Dronning Margrete (1340—1397) danne mærkelige Tidsrum i Landets Historie; Unionen (1397—1520) vilde, ogsaa i literær Henseende, danne et endnu mærkeligere, hvis den havde haft mere indgribende Virkning paa de enkelte Rigers Udvikling. Et Grændsepunkt kunde man tænke sig ved Stiftelsen af Kjøbenhavns Universitet 1478, men der hengik en rum Tid førend det kan siges at have befrugtet Literaturen. Det vigtigste Vendepunkt i literær Henseende er Bogtrykkerkunstens Indførelse. Den anden større Periode bliver da fra den Valdemarske Tidsalders Ophør til Bogtrykkerkunsten, 1250—1493 eller med et rundt Tal 1250—1500. Herved kommer Middelalderens Literatur til at omfatte den oprinde-

lig haandskrevne Del, saa at den nyere Literaturs Historie tager sin Begyndelse efter Bogtrykkerkunstens almindelige Brug.[1]

---

[1]) Foruden de i Almindelighed korte Bemærkninger, der findes i de almindelige danske Literaturhistorier eller Udsigter over Literaturen: af J. L. Heiberg (Udsigt over den danske skjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Høiskole. 1831), C. A. Thortsen (Udsigt over den danske Literatur. Tredie Oplag 1851), A. G. Rudelbach (Artiklen Dänische Literatur und Sprache, i Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1ste Sect. 29. Th. S. 44), X. Marmier (Histoire de la literature en Danemarc et en Suède. Paris 1839) — gives der til Middelalderens Literatur i Almindelighed især følgende Hjælpekilder: J. Grammii Oratio de origine et statu rei literariæ in Dania et Norvegia usque ad fundatam universitatem Hafniensem, i Dänische Bibliothek, 7, 440; R. Nyerups Historisk-statistiske Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, Kbh. 1803 ffg.; C. Molbechs Oversigt over det danske Sprogs Historie, foran Sammes danske Ordbog, Kbh. 1833; samt om Slesvigs Forholde i Særdeleshed: Prisskrifter angaaende det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig af E. C. Werlauff og N. Outzen, Kbh. 1819.

Første Periode.

(1000—1250.)

4. Knud den Stores Tidsalder. Danmarks Forbindelse med England; dansk Sprog i England; angelsaxisk i Danmark. Knud den Stores Vitherlagsret. Psalterium Gunildis.

Efter Rigets Samling under Gorm den Gamle dannede Danmark en tilsyneladende Enhed for sig; og ved Kristendommens Indførelse forbandt en ny Kultur sig med den gamle. Men Efterretningerne derom ere saa faa og afbrudte, at der ikke af dem lader sig oplyse, hvorledes der af de hinanden aldeles modsatte Elementer formede sig en ny Kulturudvikling. Skrifter fra denne Tid ere af Fremmede (Ansgar, Rembert), og danskfødte Lærde (som Odo den Hellige) vandt kun Anseelse udenfor Danmark. Selv efter Kristendommens Indførelse kunde dette, endnu fuldt af hedenske Minder og fjernt fra dens Hovedsæde, ikke blive andet end en Aflægger af den almindelige Kultur, der under et barsk Klima behøvede lang Tid for at skyde op til en selvstændig Vært. Den Begejstring, som Middelalderen har fremkaldt hos mangen senere Forsker, finder derfor hos os liden Næring. Vel lyder ogsaa dens Grundtoner her: Vaabenklangen og Messesangen, vel have de Ædleste ogsaa her Valget imellem at falde i Kampen eller at dø i en Munkekutte, vel hører Folket ogsaa her paa Lurens Kald og nejer sig for Klokkens Ringning; men hin Forening af Tapperhed, Kjærlighed og Fromhed, der i Syden fremkaldte en Række af romantiske Forholde, findes der faa eller ingen Spor af i Norden.

Dannelsens Grundlag var nordisk, var dansk. Der var noget ældgammelt, noget hjemligt, tilhørende Landets Børn, en Arv fra deres Fædre og i sin Oprindelse hedensk. Det giver sig ogsaa i Literaturen tilkjende som en Spire, der bestandig vil skyde op fra Bunden, uagtet det bestandig seer sig hemmet af fremmede Vækster. Af hvilken Beskaffenhed det var, viser sig i Forholdet til de øvrige nordiske Lande, og især ved Islændernes hyppige Besøg i Danmark. Sagaerne ere fulde af Beretninger derom. Øresund var et almindeligt Samlingssted for Nordens Handel (Eyrafloti). Islænderne besøgte uafladelig Danmark fra Gunnar af Hlidarende, der gjæstede Harald Blaatand i Hedeby, indtil Olaf Thordarsen Hvitaskald, der af Kong Valdemar Sejr lærte Runer. Nogle Islændere nedsatte sig endog i Landet, andre vandrede der igjennem mod Syden. Danmark var det naturlige Forbindelsespunkt imellem Nord og Syd; Kulturens Vej gik over det. Englands Erobring, Knud den Stores Forsøg paa Norge, og Danmarks Forening med Norge under Magnus den Gode vise endelig hvor stærk denne nordiske Samfølelse var paa Kristendommens første Tider.

Tidlig nedsatte Danske sig i Øst-England. Knud den Store arvede dets Erobring efter sin Fader, og skyede intet Middel for at fuldende den. Men England med sin højere Dannelse, sine rigere Hjælpekilder, tiltrak ham mere end Danmark. Han lod sit haarde Sind formilde af Dronning Emma, og gjorde England til sin Berømmelses Vugge. Her sad han i Nærheden af Southampton ved Strandbredden, og satte sine Smigrere tilrette, i det han bød Havet ikke at skylle op til hans Fødder, og lod Kronen, han bar, sætte paa Krusifixet i Winchester Kathedralkirke. Her stiftede og berigede han Klostere; og sejlede i Aftenens Stilhed, medens Munkenes Sang fra Klosteret blandede sig med angelsaxiske

Elskovsviser. Han blev Kirkens Helt, og lod sin Fromhed fejre ved den berømte Rejse til Rom. Hans Love for England ere paa Angelsaxisk; Encomium Emmæ blev forfattet af en flamsk eller fransk Munk. Om Danmark høre vi saa godt som intet. Kun een Gang, da der var Nød paafærde, træffe vi Kong Knud i Sammenstødet med sin farlige Svoger Ulf Jarl. Samkvemmet har imidlertid været større, end de mangelfulde historiske Kilder vise det. Sagaerne oplyse Forbindelsen imellem de nordiske Riger og England. Islænderen Thorgeir gjæstede Høvdingerne i England, og blev i Danmark modtaget med næsten samme Hæder som Kongen. Skjalden Thoraren Lovtunge, der havde digtet en Flok om Knud den Store, maatte frelse sit Liv med sit Digt Hovedløsen; og derpaa digtede han endnu en Drapa om Kong Knuds Tog til Norge, fuld af de Omskrivninger, hvori Skjaldene satte Poesiens Skjønhed. Kong Knud var altsaa vel bevandret i Nordens Digtekunst, og den danske Tunge blev ikke fordunklet af angelsaxiske Munkekvæder. Medens Danmark og Norge selv forglemte at optegne sine Bedrifter, gik Efterretningerne derom til Island, og bevaredes der efter Øjenvidners Fortællinger. Magnus den Gode forsvarede med sine Nordmænd Danmarks sydlige Grændse; og Odd Gellersen fortalte sine Landsmænd om Slaget paa Hlyrskogshede, i hvilket han selv var med.

Danmarks Forbindelse med England var dog ikke inderlig. Den hørte allerede op med Hardeknud, og de Fordringer, som de danske Konger vedbleve at gjøre derpaa, faldt endelig bort ved Knud den Helliges Død. Det var en Drøm. Allerede nu viste det sig, at Danmark ønskede at udvide sig mod Syden og Østen, mod Norden og Vesten, men det var ikke i Stand til at bevare sine Erobringer. Ikke desmindre har Forbindelsen med England haft vigtige

Følger for Danmark formedelst den Kultur, der kunde strømme over dertil fra Vesten. Englands Erobring fuldendte Kristendommens Indførelse. Bygmestere, Møntmestere kom derfra. Nogle have derfor ogsaa ment, at angelsaxisk Literatur og Sprog have haft en afgjørende Indflydelse i Danmark, og at det danske Sprogs Forandring kan udledes derfra. Det er en Fejltagelse. Alle Kjendsgjerninger vidne derimod. De Danske i England bevarede ogsaa der deres eget Sprog, hvis Hovedsæde var York; de havde sine egne Love (Danelagen). En dansk Mand stiftede i Dorsetshire det ældste danske Gilde, man kjender. Naar Krigerne ved given Lejlighed digtede en historisk Mindesang, saa var den i den danske Tunge (flokkr er þá var ortr af liðsmönnum, Knytl. Kap. 14). Stederne i Nord-England fik danske eller norske Navne, og mangehaande andre Kjendsgjerninger minde endnu den Dag i Dag om de Danskes Herredømme. De vare nemlig ikke den undertvungne, men den herskende Del; de modtoge ikke Love, men gave dem; ja, selv i deres Sæder havde de Overvægt, og den danske Herre (lord Dane) vakte ved sit forfinede Væsen og sine forføriske Kunster Englændernes Avindsyge.[1] Kun en Art Fortvivlelse hos de Indfødte over et Herredømme, som de ikke kunde faa Magt med, var ogsaa istand til at fremkalde en Begivenhed, som Mordet paa de Danske; og til hvilken Grad Overmodet og Fordærvelsen vare stegne hos Erobrerne, viser Fortællingen om Hardeknuds Regjering og hans Død ved Tove hin Prudes Bryllup. Naar de Danske saaledes endog i England beva-

---

[1]) Habebant etiam ex consuetudine patriæ unoquoque die comam pectere, sabbatis balneare, sæpe etiam vestituram mutare et formam corporis multis talibus friuolis adjuvare, unde et matronarum castitati insidiabantur et filias etiam nobilium concubinarum nomine detinebant. Wallingford.

rede deres eget Sprog, kunde de enkelte Englænderes Ophold i Danmark næppe have haft nogen Indflydelse paa Folkesproget, hvis Forandring, efter at det i Aarhundreder havde været udyrket, lader sig forklare af simple naturlige Grunde. Snarere er det at vente, og det bekræfter sig jo, jo mere Sprogmindesmærkerne drages frem af deres Skjul, at det nordiske Sprog i Nord-England havde varig Indflydelse paa det oldengelske.

Det ældste Sprogmindesmærke, der, udenfor Runeskrifter, vides at have været til, var derfor ogsaa, skjøndt oprundet i England, forfattet paa det danske Sprog: Knud den Stores Vitherlagsret (Vederlagsret), den ældste Hirdlov eller Gaardsret.[1] Denne Lovs Anledning tager sig i den graa Oldtid, i det gamle Berserkelag. Knud den Store, hedder det, havde samlet en stor Hird om sig fra alle Lande, thi han var Konge over Danmark, England, Norge, Samland. Han havde samlet alle Tapre omkring sig uden Hensyn til Stand, ligesom uden Skik og Orden (veluti confuso ordine); men nu besluttede han, at Krigere af anseelig Slægt, der vare saa rige, at de havde en fortrinlig Opdragelse, skulde udgjøre hans nærmeste Hær (en Livgarde, en staaende Hær). Han lod derfor forkynde, at hvo der for Fremtiden vilde være nærmest om Kongen, til Kongens Ære og Hærens Prydelse, skulde bære Øxer og forgyldte Vaaben. Deraf fulgte, at de Fattigere maatte staa tilbage for denne rigere Falanx. Den dannede en Adelhær, der ikke blot stred til Hest, men ogsaa bar udvalgte og kostbarere Vaaben, og blev saaledes Begyndelsen til personlig Adel. Denne udvalgte Hær kaldtes Tinglid (þing-

[1]) Svend Aagesen kalder Loven, licet vocabulo minus proprio, lex castrensis sive militaris vel lex curiæ.

mannalið), fordi den bestod af Tingmænd (tingede Mænd, lejede Tropper), som fik Sold (málamenn[1]). Naar en Kriger traadte ind i denne Hær, blev han undergiven dens Lovbestemmelser (vitherloghin; viðrlög; sva sum vilhær lægges) og blev en Vederlagsmand (vitherlagha man); han stod under den som en særegen Ret, og blev derved, som Adelen i senere Dage, unddraget fra Landets almindelige Ting. Dette Tinglid, hvis Grundlag allerede var til før Knud den Store, blev oprettet i England; Loven er ogsaa givet der, men to danske Mænd, som den selv nævner: Øpe hin Snjelle fra Sjælland og hans Søn Eskild Øpesøn (thi Lagmandskabet gik i Arv) vare Kongens Raadgivere; han lod disse erfarne Mænd, hvis Raad han plejede at benytte, kalde der over for det samme.[2] Loven blev affattet paa Dansk, og gjaldt ligeledes i Danmark, hvor den uovertraadt (uspiællat) stod ved Magt i otte Kongers Tid, indtil man under den niende, Kong Niels, af personlige Hensyn gjorde Undtagelse derfra; fra Kongens Hird gik den desuden over til lavere Herrers.[3] Paa Saxos Tid gjældte den ikke mere;[4] men Absalon lod den (consueta curiositate) efter Overlæg med sin Fostersøn Kong Knud Valdemarsen som en Fortidslevning (antiquitate

---

[1]) I þann tíma settu Danir þingmannalið í Englandi, þar váru þá málamenn. Knytl. Kap. 7.

[2]) Accersitis ad se viris sapientioribus et quos ante alios prudentia pollere noverat, Opone videlicet Sialandensi, cognomento Sapiente, et Eskildo ejus filio, quibus potissimum consiliorum suorum arcana, propter multarum rerum experientiam, communicare et concredere solebat, quos etiam suos constituerat secretarios. Sveno Agg.

[3]) Ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum prorepsit. Saxo.

[4]) Hanc itaque militaris disciplinæ consuetudinem, diuturna usurpatione firmatam, nostri temporis principes abrogare minime erubescendum duxerunt. Saxo.

obsoletum) indføre i et lille Bind (in exiguum quoddam volumen); og Svend Aagesen, der saaledes fandt den skreven for sig paa Modersmaalet, foretog sig, med de behørige Oplysninger, at oversætte den paa Latin.[1] Det er nu en Besynderlighed, at Udgiverne af hvad de kalde: Knud den Stores Vitherlagsret, ikke have bemærket, at det de have udgivet som saadan, ikke er denne Konges Lov, men et senere Uddrag af noget deraf. Det er jo dog klart nok, at det ingen Lov er, thi ingen Lovgiver taler deri; det siger ikke: saa skal være, men refererer kun: saa skulde være. Det optager den Artikkel, der lader Loven gjælde ikke blot for Kongen, men ogsaa for andre hæderlige Mænd, der Hird skulde have, hvilket, som allerede efter Saxos Bemærkning er anført, er en senere Anvendelse. Det anfører endelig Lovens Skjæbne og at den blev overtraadt i Kong Nielses Tid, hvilket da ikke kan have staaet i en Lov af Knud den Store. Men det er ikke engang denne Lov saaledes som den kan være opskreven paa Absalons Tid. Baade Svend Aagesen og Saxo meddele Indholdet deraf paa Latin; hos Svend Aagesen især kan man, ved at bortskjære hans Betænkninger, tydelig see hvad der har staaet i Loven; den danske overspringer mange Artikler, hvoraf nogle dog endnu for os have Interesse, saasom den, at en Vitherlagsmand, der formedelst Brøde blev sat nederst, havde de andre Lov til at kaste Ben paa. Sproget i dette Brudstykke er endelig aldeles forhutlet. Der findes hist og her nogle gamle Endelser, men paa andre Steder, hvor de ogsaa skulde være, mangle de. Der findes endog bløde Konsonanter, hvor der

[1]) Quum itaque constitutiones ejusmodi nostra vernacula et quidem succincta brevitate conscriptas reperissem, eas in latinum sermonem transferre conatus sum.

skulde være haarde, hvilket hverken fandtes eller kunde findes paa Absalons Tid. Har der været noget oprindelig godt deri, saa maa det være forvanskfet af en senere Afskriver, som det var ligegyldigt hvorledes Sproget var, naar han kun fik Meningen; hvem det var det samme, om der stod f. Ex. sveit eller svét (Forskjellen hørte han næppe); om der stod: i gamlæ Knuts daghum eller daghæ. Det ældste Haandskrift, som Resen har benyttet til sin Udgave, er tabt; det maa have haft et Par gode Læsemaader, men i sproglig Henseende kan man ikke lide paa denne Udgave. Den ældste Membran, der nu er til, er efter Rosenvinge skreven efter 1346. Hvad der saaledes kaldes Knud den Stores Vitherlagsret er da langt fra at være fra hans Tid og er heller ikke til nogen Oplysning for os. Med Hensyn til Indholdet, der fuldstændig haves paa Latin, er det til ingen Nytte, og med Hensyn til Sproget saa godt som uden al Værd. Hvorledes det tager sig ud, maa Begyndelsen deraf vise:

Thettæ ær withirlaxret, ther knut konung, waldemars sön, oc absalon ærkebiscop (lothe) skriwa swa sum war i gambla knuts daghæ. Gambla Knuut war konung i danmark oc ængland oc norghe oc samland (semland), ok hawthe hirdh mikla sankat af al land, ther han war konung iwer. oc gat han thöm ey haft samman satte (sotte) oc i frith, num rettin ware stark hinum ther misgiorthe withir annan. oc giorthe han forthi a ænglande oc meth honum öpe snielle af sielande oc eskil öppesön wetherloghin stark oc stin (stindh), thet ingen skulde dirwas mis at göra with annan. oc satte thet at förste male.

At konung oc andra hithworthe (hætwarthæ, Resen) men, ther hirdh skulde hawa, skulde wara sine men holla oc blithe, oc rætta thöm rettelike male therre[1]. Men skulde thy gen

---

[1]) Hos Svend Aagesen: — ut rex sive princeps stipendia militibus suis — subministraret.

herræ sinum tro oc thieniste oc retha at wara til al hans buth[1] (til al thera bloth, Resen; w læst som lo).

Item. Of annan hendir awötha oc uskæpite (wdskæpiæ, Resen) tro - swikere at wortha oc judas werk at winne meth ilt rath gen herræ sinum, tha hawer han sik sielwan forgiort oc alt thet han a.[2]

Item. Of konung wil annan man af withirlagh kumma, tha skulde han först i sin garth meth twa withirlagha men lada honum i sin sweet (sveit, Resen) oc i sin fierdhung (fiærthing) stewna huskarla stefne oc newfna fare (fore) honum stath oc dagh (etc.).[3]

Endnu et Sprogmindesmærke, henhørende til Knud den Stores Slægt, vides at have været til, men Efterretningerne derom ere ikke klare: Det er det saakaldte psalterium Gunildis. Historien kjender to Gunhilder: den ene en Datter af Knud den Store, ogsaa kaldet Kunigunde, der blev gift med Kejser Konrads Søn Henrik (den Tredie), og i Virkeligheden døde i Italien af Pesten 1038, men efter andre blev forskudt af ham, levede i Brügge og skal være død der 1042 eller 1043; den anden Knud den Stores Søsterdatter, der efterat have været gift med en norsk Jarl, i England ægtede Thorkel den Højes Søn Harald, men som

1) Hos Svend Aagesen: — præceptisque parere.

2) Hos Svend Aagesen: Si quis ergo detestando hoc facinore se noxium reddiderit, ut proditionis consilium contra dominum suum moliri ausus fuerit, non solum vitæ sed et omnis substantiæ suæ jactura illum damnandum censuerunt.

3) Den danske Vitherlagsret og Svend Aagesens latinske Oversættelse findes i Langeb. Script. t. 3, og i Kolderup-Rosenvinges Samling af gamle danske Love, 5 D. jf. især Affnittet om Knud den Stores Love i Kofod-Anchers Saml. jurid. Skr. 1 D. — Saxo meddeler Indholdet S. 525 (ed. Müller), men hertil hører tillige Ordene: Cæterum Canutus — consvevit, S. 523–524, som der ere satte paa urette Sted. Ligesaa er een af Lovens Bestemmelser: Præterea militi regem — fas erat, S. 535, kommen ind imellem Saxos egne Bemærkninger.

Enke med sine to Sønner blev fordreven og opholdt sig i Brügge. Disse to Gunhilder ere uden Tvivl forvexlede med hinanden. Efterretningerne om Psalteriet ere heller ikke overensstemmende. Det ældste Vidnesbyrd er af Jakob Meyer († i Brügge 1552) som taler om Knud den Stores Datter Gunhilde, der døde i Brügge 1043, og siger om Psalteriet, at det var paa Latin, men deri fandtes Efterretninger skrevne i det saxiske Sprog, som ingen der kunde forstaa.[1] Pontanus, der taler om samme forskudte Gunhilde, Knud den Stores Datter, vil vide af Optegnelser i Brügge, at hendes Psalter var paa Dansk.[2] Gram mener, at Sproget ingenlunde kan have været dansk, da Kong Knuds Datter jo var født og opdraget i England, men angelsaxisk.[3] Hans Bemærkninger ere dog imod Sædvane lidet tilfredsstillende. Der er ikke Tale om Psalteret selv, men om

---

[1]) Jacobus Meyer (ikke Jo. Meier) siger i sine Commentarii sive Annales rerum Flandricarum, Antw. 1561, fol. under Aar 1389, S. 209 b: Obiit Gunildis Brugis XII. Calend. Septembris, quo die fiunt quotannis anniversariæ ejus exsequiæ. — Reliquit ecclesiæ inter alia psalterium, quod et hodie vocamus psalterium Gunnildis, Latinum quidem, sed cum enarrationibus lingvæ Saxonicæ, quas hic nemo satis intelligit.

[2]) Pontanus i Rerum Danicarum hist. Amstelod. 1631, fol. S. 158 siger om Gunhilde: Post obitum, qui incidit in annum MXLIII in urbe Brugensium sepulturæ locum accepit in ecclesia S. Donatiani, quam collegiatam vocant, a latere ostii borealis. Multa cum vivens, tum moriens eidem Canonico sodalitio testamento donasse legitur, in quibus fuerunt Augustalis corona multique optimorum auctorum libri magno sumptu descripti, qui fere jam perierunt, unico ipsius servato psalterio lingva Danica, quemadmodum ex actis illius, quam dixi, ecclesiæ memoriæ prodidit vir clarissimus Antonius Schoonhovius ibidem olim Canonicus.

[3]) Gram i Meursii Opera 9, 183: Persuasum mihi est, illud (psalterium) nequaquam Danica lingva scriptum (quam neque ipsa Canuti M. filia utpote apud Anglos nata educataque usurpabat) sed Anglosaxonica.

nogle Optegnelser deri, og af hvem de ere vides ikke. Han gaar ud fra den falske Forudsætning, at det herskende Sprog hos danske Slægter i England var angelsaxisk, men det var uden Tvivl dansk, og dette kan begge Gunhilder have brugt. Her er altsaa en Undersøgelse, ikke uden Interesse, der ikke kan bringes videre, førend det oplyses, om denne Bog endnu er til eller den er forsvunden. Pladen i Brügge beviser intet. Efter de Oplysninger jeg har kunnet indhente findes Bogen nu ikke i Brügge, men muligt er det jo, at den kan være kommen andenstedds hen.[1]

5. Svend Estridsens Tidsalder. Nordisk og rommersk Element: Svend Estridsen som begges Repræsentant. Hierarkiets Udvikling. Ærkebiskopsædet i Lund. Helgener. Gilder. Indvirkning fra Tydskland. Knud Lavard. Den saxiske Sanger. Ælnoths Skrift om Knud den Hellige.

De to i Grunden uforenelige Elementer, det nordiske og det rommerske, maatte forbindes. Uforenelige vare de i Aand og Form; i Aand, thi Nordens var ubunden Frihed, Hierarkiets ubetinget Lydighed; i Form, thi det ene virkede igjennem Modersmaalet, det andet igjennem Latinen. Medens det ene voxte, maatte det andet tage af. Kirkens Herredømme skred fremad i tre Udviklingstrin; først stod den fremmede Lærdom udenfor Landets Grændser, og saae ind

[1]) Langebek har i sit Diplomatarium samlet en stor Del Kilder til Knud den Stores Datter Gunhildes Historie. Mange Annaler lade hende dø i Italien 1038. Gravskriften efter Miræus findes hos Scheidt i Kbh. Selsk. Skr. 1, 193. See ogsaa Suhm, D. Hist. 4, 126; og Beltz, Observations on the Coffin-Plate and History of Gunilda, sister of the Saxon king Harold II, i Archæologia Britannica, XXV, S. 398, hvor Pladen er aftrykt; jf. Sv. Grundtvigs Danske Folkeviser, 1, 183.

i det fra Bremen; saa fik den sine Høvdinger, den højere Gejstlighed, i Landet selv; endelig tog den sit Højsæde i Nordens Midte paa Ærkebispesædet i Lund (1104), hvor den rejste sig en Stol næppe lavere end Kongens.

I Svend Estridsen forenedes begge Elementer. Forbindelsen med Sagalandet var endnu livlig. Han havde to Islændere til Hirdskjalde, Thorlek hin Fagre og Thord Kolbensen. Skulde Islændere komme, finde vi Kong Svend selv paa Stranden ved Isefjord, for at modtage dem. Den første Biskop i Holum, Jon Øgmundsen, der allerede som Barn drømte om sin Bispestol, ligesom Griffenfeld om Elefantordenen, besøgte Danmark baade som Yngling og Mand, og var vel liidt af Kongens Moder Estrid og Kongen selv. Andre med Fabler udsmykkede Fortællinger vidne i det mindste om Samkvem med fjerne nordiske Lande. Derhos var Kong Svend vel bevandret i sit Lands ældre Historie; det er første Gang vi høre det om en dansk Konge. Adam fra Bremen drog til ham, og samlede en stor Del af sin Kundskab om Danmarks ældre Konger af hans Mund; og det var næppe Kong Svends Skyld, at Klerken hørte saa slet, at vi endnu ingen ret Besked vide derom. Endelig finde vi hos denne Konge en roesværdig Omhu for Modersmaalet. De første Gejstlige vare fremmede, ordinerede i Bremen, deres Virkekreds omfattede et helt Dioeces, og dog kjendte de ikke Landets Sprog. De maatte derfor have Tolke (interpretes) til Medhjælpere, der i det første kristelige Aarhundrede maatte foredrage deres Prædiken Sætning for Sætning, for at gjøre den forstaaelig for menig Mand. Denne Fortolkning var besværlig og spildte Tiden. Kong Svend beklagede sig ogsaa derover i sit Møde med Ærkebiskop Adelbert (i Slesvig 1063), og gjorde opmærksom paa Vigtigheden af indfødte Lærere. Han lod ogsaa en Mand, der var dansk af Fødsel,

vie til Biskop i Slesvig, hvor altsaa Sproget var dansk. Paa den anden Side bleve de danske Bispesæder grundlagte under denne Konge, og Hierarkiet fik sin bestemte Form. Han vexlede Breve med Pave Gregor, Hierarkiets rette Stifter, og der var allerede Tale imellem dem om et Erkesædes Oprettelse indenfor Danmarks Grændser. Gregor opmuntrede saavel Kong Svend som Kong Olaf Kyrre i Norge til at sende unge Mænd af Landets ædleste Slægter til Italien; der skulde de indsuge Hierarkiets Aand, og den Lærddom, der var dets Støtte; Vejen dertil gik igjennem det rommerske Tungemaal. Men der var endnu i Landet et stærkt gjærende Stof. Det viser sig allerede efter Kong Svends Død ved Kongevalget i Isefjorden. De mægtige verdslige Herrer have endnu Magten, og ere skinsyge paa den. Knud den Hellige vandt ingen Gunst, da han forberedte den store Omskiftning i de gamle Forholde. Hans Forordning, at Fremmede, hvor de end havde hjemme, naar de ikke tilhørte eller stode under nogen i Landet, skulde nyde samme Lov, Ret og Skjel, som de Indfødte, efterdi vi alle ere Brødre i Kristo, blev ilde optaget af Landets mægtige Bønder. Naar alle havde samme Rettigheder, som Indfødte, saa vare der jo ingen Indfødte mere; naar enhver Tysker eller Flamlænder, der kun var Kristen, var ligesaa god som en dansk Mand, saa kunde jo disse Fremmede oversvømme Landet. Saadan Fromhed var ikke i nordisk Smag. Tiendens Indførelse var da heller ikke bedre; den bragte den gamle Folkeaand til at rejse sig. Kong Knuds rædsomme Folkemord, hans dampende Blod, der skreg til Himlen om Hævn, og ni forfærdelige Hungersaar, da Kongen af Danmark end ikke i Julen havde Brød paa sit Bord, maatte der til for at bringe det danske Folk til at opgive sin Frihedsaand og at tage Aaget paa sig som en Guds Velsignelse

og Naade. Erik Ejegod, der ikke var mindre lærd end sin Fader, fuldendte hvad denne havde begyndt; han stiftede Ærkesædet i Lund, lod sin Broder kanonisere, og vendte sin Hu til Italien, som han gjæstede, og til det hellige Land; han døde paa en Valfart dertil. De indenlandske Helgeners Kanonisation fremkaldte ny indre Forbindelsesmidler i Norden. Norge havde allerede sin hellige Olaf, Danmark fik nu sin hellige Knud, og der fulgte snart flere. Disse Helgeners Relikvier samlede Pillegrime omkring sig i vandrende Skarer. Ligesom Olaf den Hellige kaldte Danske til Norge, midt igjennem Landet til Throndhjem, saaledes droge Nordmændene og andre Nordboer til Kong Knud i Odense i Danmarks Midte. Og de indenlandske Helgener fremkaldte atter Gilder, verdslige og gejstlige (Kalander), hvis Love eller Skraaer vel først bleve forfattede paa Latin, men senere bleve en vigtig Del af Literaturen i Modersmaalet. Ogsaa de havde deres tidligere Grund i Hedenskabet (Offergilderne), men den kristelige Form fik de først paa Erik Ejegods Tid; og som selskabelige Forbindelser under en Helgens Beskyttelse, med de Store og Lærde som et Slags Æresmedlemmer, men med en Kjærne af Almuen, tildels med Kvinder og Børn, udbredte de sig snart saa meget, at der i hvert Herred paa Landet i det mindste var eet, i de større Byer tre, fire eller flere; hvert Haandværkslag fik efterhaanden sit. Store Gildehuse opførtes, hvis Klokker kaldte Brødre og Søstre sammen med deres Oldermænd og Skriver eller Skraapræst; og hvor Møderne begyndte og endtes med Bønner og Lovsange, og Minder bleve drukne uden Tvivl ledsagede af Sange. Medens hjemlige Forbindelser saaledes opstode og efterhaanden voxte til, viste sig imidlertid ogsaa Følgerne af de Fremmedes fri Adgang. Allerede paa Kong Nielses Tid, om ikke før, nedsatte de sig i Roeskilde. Tyske

Vaabensmede, Haandværkere, og desl. boede i Kongesædets Forgaard. Tyske Krigere gik i dansk Sold, og virkede med til at sønderslide Riget. Ægteskab mellem danske Stormænd og fremmede Kvinder vare ikke ualmindelige, o. s. fr. Det er overhovedet klart, at der nu begynder en Indvirkning udenfra, der drager Folket ud af de gamle Folder og medfører et stort Omsving i de gamle Sæder. Civilisationen begynder. Hvad der f. Ex. tidlig omtales og ligesom lægges Vægt paa, er Klædebragten. Hidtil havde de Danske, ligesom hin Vikingelivets Personlighed Regner Lodbrog, gaaet i Sømandsdragt; nu efterlignede de tysk Skik, og rettede sig efter andre Nationer i Dragt og Bevæbning, og klædte sig ikke blot i broget Skarlagen, men ogsaa i Purpur og Silke. Helmolds Fortsætter Arnold meddeler denne Oplysning,[1] paa en Tid, da Forandringen allerede var bleven kjendelig for alle. Den samme Kamp imellem Nord og Syd viser sig da ogsaa i højere Formaal; Kong Niels var ikke Mand for at beherske den. Hans Søn Magnus fremstiller den nordiske Side; han saae over til Sverrig, og lod sig vælge til Konge af Vestgøterne. Levede der hos ham den Tanke, ved Forbindelsen af nordiske Lande at styrke hvad der blev truet? Hertug-Kongen Knud, Kong Nielses Brodersøn, Erik Ejegods Søn, vendte derimod sin Hu til Saxland. De bleve Medbejlere. Deres Strid viser os et lignende Sørgespil, som hint med Hakon Jarl og Olaf Tryggvesen, men med omvendt Udfald; Underfundigheden sejrede. I

[1]) Chron. Slav. ed. Bangert, S. 306: Dani, usum Teutonicorum imitantes, quem ex longa cohabitatione eorum didicerant, et vestitura et armatura se cæteris nationibus coaptant; et quum olim formam nautarum in vestitu habuissent propter navium consuetudinem, quia maritima inhabitant, nunc non solum scarlatico vario griseo, sed etiam purpura et bysso induuntur.

denne Knud høre vi første Gang et fremmed Tilnavn; han hed Lavard (hlaford, lord); hans Lyst var Herredømme mod Syden; han yndede de fremmede Sæder og den prægtige saxiske Dragt. Nu høre vi ogsaa første Gang tale om en saxisk Sanger ved en dansk Fyrstes Hof; for at advare Knud sang han, skjøndt selv een af de Sammensvorne, om Grimhildes Hævn.[1] Fra nu af vende Tankerne hos mange af de Store sig imod Tydskland, mod Hjælp fra Syden, til den rommerske Kejsers Hof. Den Kilde, der sprang op paa Haraldsted (1131) og som efter Sagnet rislede uafladelig uden at udtørres, har blevet ved at risle som et Vidne om Danmarks Afhængighed af det rommerske Rige.

De mest anseete Lærde paa denne Tid vare fremmede. Biskop Vilhelm af Roeskilde († 1076) var en Engellænder; hans Efterfølger Svend Norbagge († omtr. 1094 paa Vejen til Jerusalem) var, som Navnet viser, en Nordmand. Der forekommer kun een Skribent af nogen Betydenhed: Ælnoth (Agilnoth, Ailnoth), en engelsk Munk, der blev Præst til St. Albans Kirke i Odense, men om hvis Levnet man ikke veed andet end hvad der af hans Skrift kan sluttes. Han var født i Kanterborg i Kent (Jydernes Landskab), og havde levet 24 Aar i Danmark, da han forfattede sin Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ, som er tilegnet Kong Niels. Kong Knuds Kanonisation (1101), ved hvilken han selv var tilstede, har rimeligvis givet ham Anledning til at forfatte den. Langebek antager med Thomas Bartholin, at han har fuldendt den 1109; 24 Aar tidligere vilde han da være kommen til Danmark, 1085, det Aar, da

---

[1]) Conjuratorum quidam, genere Saxo — cantor, quod Canutum Saxonici et ritus et nominis amantissimum scisset — speciocissimi carminis contextu notissimam Grimildæ erga fratres perfidiam de industria memorare adorsus (etc.). Saxo.

Knud den Hellige lod den hellige Albans Relikvier føre til Odense. Det er den første Historieskriver i Danmark; hans Skrift er ingen Krønnike, men en for sin Tid velskreven Fortælling af en Samtidig. I Fortællingens Løb forekomme Forklaringer paa danske Steders Navne, som stemme overens med de islandske; skjøndt han var en Engellænder spores der hos ham ingen Anvendelse af Angelsaxisk.[1] Haandskriftet blev fundet paa Lyskanders Tid (Slægtebog, Fortalen S. XIII) i Herridsvad Kloster i Skaane. Hvitfeld udgav det, Hafn. 1602, og Langebek optog det i Script. t. 3.

6. Borgerkrigene. Svend Grade. En dansk Sang om det Roeskildske Blodbad.

Strax efter at hin Kilde paa Haraldsted var sprungen op, gik der en anden Strøm, en Blodstrøm, over Danmarks Rige. Kong Niels blev fældet af Skinderlaget, Hertug Knuds Venner, i Byen Slesvig. Hertugens Broder, Erik Emune, dypper hver Dag sine Hænder i Blod. Medens et Lam sidder paa Kongestolen, bryder Striden ud imellem Brodersønnerne Svend Grade og Valdemar. Riget deles; det gaar ikke itu, men i tre. Den rommerske Kejser tilegner sig Ret til, at give det til hvem han vil. Svend Grade tyer til Kejseren, og overgaar Knud Lavard i Kjær-

[1]) Han forklarer f. Ex. Suddathorp, id est villa cænosa (i Knytl. Suddaþorp). Roeskildis, id est fons Roe. Hetheby, quod danica lingua interpretatum, campi villa dicitur. Regio maritima Vendle lingua danica, quod convertibilis interpretatur. Locus celeberrimus, qui ob sui eminentiam, sive ob antiquorum inibi sacrificiorum frequentiam, vel ob idoli quondam ibidem opinatissimi, qui Vig dicebatur, memoriam Vibergis, veluti Vigi excelsum aut belli mons seu sacrificationis, lingua danica nuncupatur. Locus præcipuus, qui Othens Vi dicitur (med samme Form som i Knytl.).

lighed til fremmede Skikke og Foragt for Landets egne. Selv han fandt endda sin nordiske Skjald, Einar Skulesen, men han lønner ham ikke, saa at Skjalden maa hævne sig med et Smædevers over den danske Herre, der agtede Fidler og Piber højere end Brages Røst, og lod Riber-Ulf raade for sin Skat. (Knytl. Kap. 108.) Industrien fremmes ved de Fremmede; men den Aand, de føre med sig, var ikke dansk, heller ikke altid god. Svend Grades Raadgiver, Biskop Elias i Ribe, en Flandrer, indførte Slagure ved Kirkerne, men raadte tillige Svend, at handle med Fangerne, som Gartneren gjør med Ukrudtet, naar han vil, at den gode Sæd skal trives. Blodbadet i Roeskilde fuldender Svends Maal; Valdemar, der havde vundet de danske Hjerter, fandt ogsaa danske Arme til at hævne sig; og hin Begivenhed paa Stiklestad, da Skjaldesang lød som Indledning til Kampen, fornyedes i Slaget paa Gradehede. Store Sværme af Ravne fløj over Valdemars Hær, saa nær, at de styrtede sig i Krigernes oprakte Spyd; og med deres hæse Skrig forenede sig Skjaldens Røst. Imellem begge Hære red der en Sanger, der kvad hin berømte Sang om Svends forræderske Troløshed, og opmuntrede Valdemars Krigere til Hævn.[1] Upaatvivlelig var det en dansk Sang, der nylig var digtet, i Tiden mellem Blodbadet i Roeskilde og Slaget paa Gradehede. Det er aldeles nordisk, at digte Sange umiddelbar forbundne med vigtige Tildragelser, og just før et Slag at lade Slagsange lyde. Denne danske Skjald er at ligne med Thormod Kolbruneskjald, der istemmede Bjarkemaalet før Slaget paa Stiklestad, og med

[1]) Medius acies interequitabat cantor, qui parricidalem Svenonis perfidiam famoso carmine prosequendo Valdemari milites per summam vindictæ exhortationem in bellum accenderet. Saxo.

den normanniske Taillefer, der kvad Rolandsſangen før Slaget ved Hastings. Paa Saxos Tid var denne Sang ſaa bekjendt, ſaa berømt — at han ikke meddelte den. Det er det eneſte literære Mindesmærke vi kjende fra denne Tid, men det vilde ogſaa være det mærkværdigſte — hvis vi havde den.[1]

7. Valdemarernes Tid. Valdemar den Første og Abſalon. Erobringer og indre Udvikling. Valdemar den Andens Fangenſkab. Klassisk-kriſtelig Literatur og nordisk-folkelig. Kirken. Munkeordener. Kloſtre. Skoler. Bogſamlinger. Studeringer udenlands; i Paris og Bologna. Lærde: Eskild. Abſalon. Abbed Vilhelms Skrifter. Anders Suneſens Skrifter (Hexaemeron). Biskop Gunner (Pariſklerke) — Nicolaus de Dacia. Hugo Danus. Bekjendtſkab med rommersk Literatur og Sprog (Justinus).

Efter ulykkelige Borgerkrige hævede Danmark ſig paa ny. Med de verdslige havde de aandelige forenet ſig, imellem Staten og Kirken. De begyndte allerede under Asſer, den førſte Ærkebiſkop i Lund, og varede ved under hans Efterfølger Eskild. Men nu forſonedes de ſtridige Elementer i Valdemar og Abſalon, der vare inderlige Venner. Den rommerſke Kejſer kom atter, og gjorde Fordring paa Danmarks Rige; Abſalon ſvarede ham, at det maatte tages med

[1]) Selv i denne blodige Tid, og det er et af dens mærkelige Træk, viſtes der dog Agtelſe for Lærdom. Endog den vilde Harald Keſja, der lod Næſen ſkjære af ſine Fanger, havde Ærbødighed for den. Derved frelſte en Tyſker ſit Liv. Bøddelen havde allerede ſat ham Kniven paa Næſen, da han i ſin Fortvivlelſe bad om Skaanſel, thi han var lærd (quia doctus erat). Harald gav ham fri, og bad ham til ſit Bord, og befalede ham, ſom Skik var, at læſe Bordbønnen. Da maatte Fangen gaa til Bekjendelſe, at han vel var Profesſor, men i at ſy, ikke i at læſe til Bords (Cui captivus: suendi se, non sacrandi professorem respondit. Saxo). Harald lo og lod ham løbe.

Staalhandsker. En endnu frygteligere Fjende havde det i den store Kjæde af vendiske Folk, der beboede Nordtyskland fra Kielerbugt til Oder. Før havde de tillands trængt frem over Landets Grændser, og maatte mejes som Korn; nu hærgede de tilsøs Landets Kyster. Alle Sunde vare fulde af dem. De hærgede, røvede, skjændte og brændte, og strejfede frem lige til Kongeborgen. Næppe havde Valdemar vundet Riget, førend han sendte Snække paa Snække, for at rense Vandene, og Flaade paa Flaade, for at hjemsøge dem i deres faste Borge. Det var i mange Aar hvert Aars Gjerning. Knud den Sjette fuldendte hans Daad. Arkona faldt, Rygen blev kristnet, og lagt under Sjælland; Pommerns Hertug blev en Vasal af Danmark. Alt dette var i Grunden een Mands Værk, Absalons. Han var paa een Gang Biskop og Kriger, begjerlig efter Gods paa Kirkens Vegne, nidkjær i Kongens Raad, trofast som Ven, Elsker og Beskytter af Lærddom, og som Kriger utrættelig, ligesaa snild som tapper, saa at Fjenden flyede for hans blotte Banner. Valdemar den Anden fortsatte sin Slægts Gjerning; han udbredte Danmarks Herredømme endnu videre, — for vidt. Ikke blot Pommern og Rygen knyttedes fast til Danmark, ogsaa Nordalbingien maatte bøje sig, og Hamborg, Lauenborg, Meklenborg. Østersøen kunde blive til en Indsø. Thi han vendte sit Øje endnu længer imod Østen, til Danmarks gamle Bilande, til Kurland, Lifland, Estland. Og ned fra Himlen faldt Danebroge for at vaje over alle disse Lande og Stæder. Paa samme Tid skred den indre Udvikling fremad; i den Tanke, der udvider sig, er der en frugtbargjørende Kraft. Uforgjængelige Mindesmærker om ejendommelig dansk Folkelighed bleve opskrevne og nedlagte i Folkets Skjød. Valdemar Sejer var tillige Valdemar Lovgiver, og Valdemarernes Tidsalder er tillige Danmarks

Lovalder. Og dog kunde een Dag paa Jagten, en uforsigtig Slummer ved en Kilde gjøre Ende paa denne Magt og Herlighed. Fra Midten af sine Lande førtes Kongen bort som Fange, og han kunde ikke frigjøre sig uden ved en Mened. De undertvungne Lande rejste sig, og han kunde tabe dem i eet Slag. Det er et utroligt Underværk, der viser, hvor sønderreven Tiden var ved en tvespaltet Kultur. Det lod sig ikke den Gang forklare uden af Himlens Vrede. Den hellige Marie Magdalene, siger Krønniken, holdt under Slaget sin Haand for Solstraalerne, og bøjede dem saa de blindede de Danske. Da gik Solen ned for Danmark.

Literaturen, der paa een Gang er Udviklingens Fostermoder og Afkom, deler sig ogsaa i denne Periode i to Retninger: en klassisk-kristelig og en nordisk-folkelig. Dens vigtigste Fenomener ere disse.

Fra Ærkebispesædet i Lund udbredtes de Institutioner, der befordrede den kirkelige Dannelse, som tillige fik en stærk Tilstrømning fra Syden. De allerede stiftede Klostre bleve udvidede, og ny anlagte i alle Landskaber. Munke strømmede ind, af alle Ordener, især fra England og Frankrig, og dannede efterhaanden ligesom et Net over Landet. De flyttede fra Øst til Vest, fra Nord til Syd, overalt derhen hvor de fandt en smuk Egn, fiskerige Floder eller Søer, rislende Kilder og grønne Enge, Skove og frugtbare Marker. De befordrede Landets Opdyrkning og fremmede Kulturen. Omkring ved Klosteret dannede sig en Flække, der efterhaanden udvidede sig til en By, en Kjøbstad, hvis Beboere tildels vare Klosterets Vordnede. Skoler vare allerede oprettede hist og her, nu toge de ret til at blomstre; de højere ved Domkirkerne, de lavere ved Klostrene. Ved Domkirkerne, f. Ex. i Lund, Roeskilde, Viborg, Ribe, havde der tidlig dannet sig et Kapittel (capitulum) eller en Samling af Kan-

niker (collegium Canonicorum), der vare Bisfoppernes Medhjælpere. De skulde foredrage Kirkens Kanon, til visse Tider nemlig et Kapittel af den hellige Skrift (caput biblicum). Deraf deres Navn. I Klosterskolerne vare Undervisningens Gjenstande især Grammatik og Musik, begge med Hensyn til Gudstjenesten. Men den flittige Munk afskrev ogsaa Bøger i sin stille Celle, mest vel til Dagens løbende Brug, men ogsaa for at fremme et dybere Studium. Bogsamlinger anlagdes ved Altrene i de større Kirker, eller samledes af Gejstlige som en privat Ejendom. Det var en kostbar Skat; thi en Bog kunde betales med 200 Faar, eller man solgte den, forat kjøbe sig et Jordegods. Nogle Gejstlige skal have besiddet betydelige Bogsamlinger, som Biskop Homerus eller Ormer i Ribe († 1203), Biskop Frederik i Slesvig († 1179).[1]

Udenfor Hjemmet hentede man i Begyndelsen sin Visdom fra Tyskland ved Universiteterne i Køln, Heidelberg o. s. v.; men snart tiltrak Paris og Bologna den videlystne Ungdom. Paris var Lærddommens Hovedsæde, og de saakaldte Parisklerke besøgte dets Universitet saa hyppig, at der ved dette blev oprettet et eget Kollegium, det andet i Tallet, for de Danske. Det var en Følge af Forbindelsen imellem de danske Lærde, især Absalon, og de franske.[2]

---

1) See om Skolerne J. Worms Forsøg til en Skolehistorie før Reformationen, i Skrifter som i det Kgl. Vidensk. Selskab ere fremlagte, 11, 348. Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 117. Om Bøger og Bogsamlinger Grammii Oratio, S. 473. 482. Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 244.

2) Bulæus, Historia universitatis Parisiensis, 2, 385, siger under Aar 1170: ex hoc certe commercio (med Absalon) accidit, ut Daci Collegium construxerint in vico San-Geneuefiano. Felibien, Histoire de la ville de Paris, augm. par Lobineau, Paris 1725, fol. 1, 178-179: le collège des Danois dans la rue de sainte Geneviève,

De unge Adelsmænd hentede derfra ikke blot gejstlig men ogsaa verdslig Visdom og forfinede Sæder. Valdemar Sejer lod sin Søn Erik (Plovpenning) studere i Paris, og han blev opdraget der ved det franske Hof.[1] Til de mest bekjendte Lærde fra denne Tid, der tildels havde studeret i Paris, høre især:

Ærkebiskop Eskild (Biskop i Roeskilde 1134, Ærkebiskop 1138—1177) havde studeret i Hildesheim, men stod senere i stadig Brevvexling med den hellige Bernhard, og drog, da han havde aftakket, til Bernhardinerklosteret Clairvaux i Frankrig, hvor han døde 1182.

Absalon (Axel, f. 1128, Biskop i Roeskilde 1158, Ærkebiskop 1178, død i Sorø 1201) indgik Venskab med daværende Munk Vilhelm i Genovevas Kloster i Paris, og indbød ham siden ved Provsten i Roeskilde Saxo tilligemed flere Munke til Danmark. Vilhelm blev Abbed til Eskildsø, og, da Klosteret blev flyttet, til Ebelholt, hvor han døde 1203 (Langeb. Script. 5, 480). Han var en af Knud den Sjettes højtbetroede Mænd og ansees for Forfatter til den Genealogia regum Dan., som blev forfattet i Anledning af den bekjendte Ægteskabssag imellem Kong Filip og Ingeborg (i Langeb. Script. t. 2); hans Breve (Epistolæ i Langeb.

qui fait aujourd'hui partie du convent des Carmes et du collège de Laon. At det var det andet i Tallet, Bulæus anf. St. og Crevier, Hist. de l'université de Paris, 1, 270.

[1]) Efter det forhen anførte Sted om Klædebragten vedbliver Arnold: Scientia quoque liberali non parum profecerunt; quia nobiliores terræ filios suos non solum ad Clerum promovendos, verum etiam secularibus rebus instituendos, Parisios mittunt. Ubi literatura simul et idiomate linguæ terræ istius imbuti, non solum in artibus, sed etiam in theologia multum invaluerunt. Siquidem propter naturalem linguæ celeritatem non solum in argumentis dialecticis subtiles inveniuntur, sed etiam in negotiis ecclesiasticis tractandis boni Decretistæ sive Legistæ comprobantur.

Script. t. 6) meddele Oplysninger om den Tids Tilstande, blandt andet om Havedyrkningen, som han indførte ved fra Abbeden Stefan i Genovevas Kloster at forskrive Frø, Rødder og Podekviste, til liden Opbyggelse for de danske Klosterbrødre, der klagede over, at han satte dem paa Sultekost; de kunde jo ikke leve af Blade og Græs, som Kvæget paa Marken (Epist. lib. 2, ep. 77, Vita, cap. 3). Efter hans Død fortsattes Forbindelsen med Frankerig ved nysnævnte Stefan, siden Biskop i Tournay.

Absalons Efterfølger, Anders Sunesen, Andreas Sunonis (Kansler hos Knud den Sjette, Ærkebiskop til 1222, da han angreben af Spedalskhed levede paa Øen Isø i Skaane, hvor han døde 1228) studerede ligeledes i Paris, og var sin Tids berømteste latinske Digter. Hans Hexaemeron, der ikke er trykt (Membranen findes paa Universitetsbibliotheket) er et stort Digt i Hexametre om Skabelsen (de creatione mundi et operibus sex dierum, ad imitationem sanctissimi patris Ambrosii, qui ejusdem argumenti libros VI conscripsit) men tillige om Guds Væsen, den hellig Aands syv Gaver, om Synden og den fri Villie, om Trinitetens og Incarnationens Hemmeligheder. Det vidner stærkt om den indbrydende skolastiske Lærdom, men indeholder ogsaa smukke Opfatninger af hin Tids kristelige Myther (f. Ex. om Evas Skabelse og Menneskets Engle).[1] Begyndelsen deraf anføres ogsaa (anderledes end hos Nyerup) i Chron. Sjalandiæ (Langeb. Script. 2, 628), som derhos har bevaret et Par Linier af hans Hymne til Jomfru Maria:

Missus Gabriel de coelis
stella solem præter morem —

---

[1]) Et andet af hans Digte: de septem ecclesiæ sacramentis (et Brudstykke af Hexaëmeron?) var endnu til i Lund i det sextende Aarhundrede.

og meddeler et Digt til hans Ære, som viser, hvor meget han den Gang blev fejret; han kaldes der

flos dulcoris — vas non vacuum, sed plenum nectare, plenum vas oleo, retinens balsama, mella, merum (etc.).

Men for dansk Literatur er Anders Sunesen ulige vigtigere som Lovkyndig, ved sin Oversættelse af Skaanske Lov (Leges provinciales terræ Scaniæ) og sine Kirkelove (Statuta ecclesiastica apud Selandensem synodum).

En ligesaa mærkelig Dyrker af dansk Lovkundskab og skolastisk Lærdom slutter Tidsrummet: Bisskop Gunner i Viborg (fra 1222, † 1251, 100 Aar gammel). Hans Levnet haves af en samtidig Munk i Omkloster (Cara insula), hvor Gunner først var Munk, siden Abbed. Kong Valdemar Sejer elskede ham højt, og kaldte ham Fader; han sendte ham til Spanien (Portugal), for at hente den udvalgte Konge Valdemar den Tredies Brud Alienor (Eleonora). Gunner havde betydelig Del i Affattelsen af Jydske Lov (ipse præsens fuit, et consiliis suis pro majore parte rex obedivit). I hans Levnet meddeles adskillige Oplysninger til Sædernes Historie; men for Literaturen er han tillige vigtig ved det Akademi, han som Abbed oprettede, hvor hans Lærlinge gjorde ligesaa god Fremgang, som om de havde studeret i Paris. Han disputerede ogsaa gjerne med Parisklerkene, som kom hjem, og havde sin Fornøjelse af, at sætte dem, der som nybagt Brød vare komne lige ud af Ovnen, i Forlegenhed.[1] — Blandt dem, der studerede Lovkyndighed i

[1]) In artium liberalium et sacrarum scientia scripturarum tam perspicaci calluit intellectu, ut cum clerici satis subtiles et acuti de Parisiensi studio redissent, ad unam sæpius quæstionem eos cornuto concluderet sillogismo. Nam dicebat eis joco suo, sicut solitus erat, gracioso: Vos in ætate juvenili, qui multa cum lectione audistis in studio facultatum et egressi estis quasi noviter de camino, docete nos senes, qui vix ab olim tenuem istarum

Bologna (Bononia) nævnes en Frater Nicolaus de Dacia. Og danskfødte Lærde bleve udenfor Danmark bekjendte ved Lærdom og Skrifter, som Hugo Danus, Abbas S. Edmundi, Forfatter til Monasticum Anglicanum.

Denne Forbindelse med det lærde Europa medførte en mere frugtbar Dyrkning af det latinske Sprog og et ikke ringe Bekjendtskab med den rommerske Literatur. Sproget blev dyrket med større Iver og Smag, end i den senere Middelalder, og rommerske Forfattere bleve læste, afskrevne og agtede højt. Der nævnes Virgil, Ovid, Cicero, Justinus, Valerius Maximus. Der anføres Steder af dem; altsaa havde man Afskrifter. Og Læsningen af rommerske Forfattere har, tænker jeg, været almindeligere, end man sædvanlig antager. Om Biskop Gunner hedder det, at han ved visse Lejligheder anførte Ovid.[1] En Justinus, som Absalon selv afskrev, eller som almindelig menes forærede til Klosteret i Sorø, er endnu til.[2] Men naturligvis var Be-

rerum notitiam retinemus. Respondete mihi, quid vobis videtur: Duo et tria sunt quinque et non plura. Ad talem et consimilem quæstionem ipsi licet vulgo vocarentur magistri, in conspectu tamen ejus parum potuerunt respondere. Gunnari Vita, Langeb. Script. 5, 576.

1) Cum vero aliquos rusticos vel bondones ad se venire aspexit, illud Ovidii sæpius dixit: Bella mihi video. Gunnari Vita i Langeb. Script. 5, 579. Der sigtes til Begyndelsen af Ovids Remedia amoris:

> Legerat hujus Amor titulum nomenqve libelli:
> Bella mihi video, bella parantur, ait.

2) Paa det Kong. Bibl. Gamle Samling, Nr. 450, fol. Inde i Bogen er Tittelen Pompeji Trogi Epitome historiarum. Ved Enden staar med lignende Haand og rødt Blæk: Liber sće Marię de Sora. p manū domni Absalonis archiepiscopi. Paa et nyt Blad og med en langt yngre Haand følger derpaa Annales Sorani, som ere trykte i Langeb. Script. 5, 456, hvis første Aar er 1202 og det sidste 1354. Udtrykket per manum betyder jo ellers, at en Bog er afskreven af den og den, med den og dens

handlingen af det latinske Sprog ikke bedre hos os, end andensteds. Den var og blev, hvad den ved et dødt Sprog kunde blive, en død Efterligning. Skjønheden sattes derhos i højtravende Udtryk; og naar der var Tale om nordiske Ting, om Gjenstande i det daglige Liv, maatte Sproget nødvendig optage urommerske Udtryk og Vendinger, og forme sig efter Tidens Lejlighed og Fornødenhed. Det er den naturlige Følge af fremmede Sprogs almindelige Brug; de fordærve Modersmaalet og blive fordærvede selv.[1]

8. Nordens Historie. Valdemar den Første beskytter historiske Minder. Arnoldus Thylensis hos Absalon. Olaf Thordarsen Hvitaskjald hos Valdemar den Anden. Absalons Fortjenester af Historien. Danske Historieskrivere: Svend Aagesen og hans Compendiosa historia regum Daniæ. Saxo Grammaticus og hans historia Danica. Historia de profectione Danorum in terram sanctam. Mindre historiske Skrifter. Valdemar den Andens Jordebog.

Kong Valdemar den Første yndede Historien og historiske Minder. Han sendte Mænd over til Bleking for at under-

---

Haand; og jeg seer ikke, hvorfor det her skal have en anden Betydning.

[1]) De bedste Prøver paa den Tids Latin yde Svend Aagesens og Saxos Skrifter. Om Svend Aagesens latinske Stil har Nyerup meddelt nogle Bemærkninger (Historisk-stat. Skildr. 2, 242) tildels efter Worms Skolehist. S. 377. Det er let at finde flere Exempler paa, hvorledes Latinen maatte føje sig efter Tidens Lejlighed. Følgende ere af Testamentum Absalonis (Langeb. Script. 5, 422): ciffus argenteus, en Sølvskaal; scutellæ argenteæ, Sølvtallerkener; cappa forata, en foret Kappe; pelles marturum, Maarskind; coopertorium, efter Sperling et Sengetæppe, men dette hedder paa et andet Sted lectisternium, saa coopertorium er snarere Kongespejlets kovertúr, fr. couverture, et Hestedækken; equus brunei coloris, en brun Hest; equus blaccatus, en blakket Hest; pallium magnum de Lækatt. Her svigtede Latinen aldeles.

søge den derværende Runeskrift. Naar Saxo fortæller om Harald Haardraade, hvorledes han i sit Fængsel i Mikle-gaard fældede en Drage med sin Kniv (cultellus tonsorius) glemmer han ikke at tilføje, hvorlunde Kong Valdemar, der gjerne vilde kjende og fortælle historiske Tildragelser, ofte viste sine Venner denne Kniv, der var fortæret af Rust. I Absalons Følge (in clientela ejus) var der en Mand ved Navn Arnold (Arnoldus Thylensis, den i Skaldatal nævnte Arnaldr Thorvaldson?) der, hvad enten det nu kom af hans egen Kløgt eller af en ham forundt Spaadomsgave, ofte forudsagde hvad der vilde hændes ham selv eller hans Venner. Og derhos var han vel bevandret i gamle Sagn, som han fortalte fortræffelig. Engang da Absalon laa i Hylju-mynne, lod Kongen ham kalde til sig i Slagelse, og bad ham tage Arnold med. Da Absalon drog tilbage, vilde Kongen beholde Arnold; men med alle sine Bønner kunde han ikke bevæge Absalon til at overlade sig ham, med mindre han strax næste Morgen vilde sende ham tilbage. Kongen og Prælaten vare saaledes lige begjerlige efter at høre Sagn-mandens Fortællinger. Hos Valdemarerne finde vi ligeledes nordiske Skjalde, hos Valdemar den Første Thorsten Kropp og Arnold Thorvaldsen, hos Valdemar den Anden Thorgeir Daneskjald og den berømte Olaf Thordarsen Hvitaskjald, der selv fortæller, hvorledes Kongen anbragte alle Runestavene i de Ord: sprengd manns hök flyði tvi boll. Disse Ord, tænker jeg, ere ligesaa vel danske som islandske. Paa Rejsen til Rom toge Islænderne Vejen over Danmark, og tyede til Kongens Hof. Snorre Sturlesens Søn Urækja kom endnu 1236 til Kong Valdemar den Gamle, kvad en Sang om ham, og fik en Hest til Foræring, paa hvilken han red til Rom. Af den levende nordiske Forbindelse, der, ifølge saadanne Kjendsgjerninger, endnu maa have fundet Sted,

har Tiden imidlertid ikke levnet os andet, end nogle islandske Digte, nogle mindre Fortællinger og en Saga (Knytlinga-saga). Af Fædrelandets Historie har især Absalon store Fortjenester. Han paalagde Cisterciensermunkene i Sorø, Aar for Aar at optegne hvad der skete i Landet. Klostrene bleve saaledes en Art Planteskoler for Historien. Deslige Optegnelser ere de Annaler, hvoraf vi endnu have flere. De bleve optegnede af forskjellige Aar for Aar, og ere som en Slags fælles Ejendom anonyme. Afskrifter bleve sendte til andre Klostre, og derved ere en Del blevne reddede fra Undergang. Ifølge den i Klostrene vakte historiske Sands søgte man tillige at bevare ansete Mænds Minde for Efterslægten. En Beretning om Biskop Gunners Levnet blev med ham lagt i Graven.[1] Og ved Siden af Absalon nævner jo Historien som sine ypperste Tolke Svend Aagesen og Saxe Lange. Absalon opmuntrede dem til at skrive; men Tidens hele Retning førte med sig, at selv Landets Historie skreves paa Latin. Den fremmede Kultur ligesom nødte Saxo til at gjøre det, ja endog at sætte en Fortjeneste deri; hans Stilling som Klerk indbød ham til at tale til de Lærde, ikke til Lægmand. Det var en Synd, som ikke han saa meget, som den hele Slægt begik imod sig selv, imod sin Afkom, imod os og vore Efterkommere indtil de sildigste Slægter. Hvilken dyrebar Ejendom havde vi ikke besiddet, hvis Saxo havde meddelt hine gamle Sange og disse troskyldige Fortællinger om Venderkrigene i Modersmaalet. Hvilken Virkning vilde det ikke have haft paa den nærmeste Eftertid. Havde denne Bog været til paa Dansk, som et levende Minde om dansk

[1]) Quædam autem litera plumbo involuta capiti ejus supposita est, totam seriem vitæ suæ continens et annorum. Gunnari Vita i Slutningen.

Snille og Daad, saa kunde Bevidstheden derom jo ikke have vordet udslettet hos Folket, saa kunde jo Borger og Bonde have læst sig til, at der var et ejendommeligt dansk Folk til og et dansk Tungemaal, som det var værdt at dyrke. Faa eller ingen Nation vilde have ejet en saadan Bog. Nu derimod laa den i Aarhundreder hen som en død Skat, kun til Brug for nogle faa Lærde, til Næring og Beverkvægelse for Bogorme og Møl. Da man endelig vilde udgive den, vare Exemplarer næppe at opdrive, og heller ikke veed nogen, hvor de, der vare til, ere blevne af. Her i Landet har man aldrig fundet uden et Par Membranblade omtrent 1680, brugte til Bind om et Fogedregnskab.

Om Svend Aagesen vides ikke synderligt. Han nedstammede fra Palnatoke og var en Brodersøn af Ærkebiskop Eskild. Han menes at have været Kannik i Lund, og kalder Saxo sin contubernalis. Han var tilstede ved Jomsborgs Ødelæggelse (omtr. 1185); og var i Nærheden af samme Sted Øjenvidne til at Bugislav hyldede Knud den Sjette.[1] Han forfattede sit Skrift: Compendiosa historia regum Daniæ (udgivet i Langeb. Script. 1, 42), medens Saxo endnu arbejdede paa sit større Værk; derfor fatter han sig kort.[2] Det er den første sammenhængende, om end korte, Danmarks-Historie. Han begynder den, ligesom Islænderne, med Skjold, og nævner ogsaa strax deres Sange.[3] Men

---

1) Hyumsburg — cujus mœnia ab Archipræsule Absalone ego Sveno solo conspexi æquari. — Ut Bugislavum ad tributum et hominium sibi exhibendum compelleret. Quod quidem in regis navi — factum fuisse conspexi.

2) Quum, illustri archipræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit.

3) A quo (Skjold) primum modis Islandiensibus Skioldunger sunt reges nuncupati.

han benyttede ogsaa indenlandske mundtlige Kilder.[1] Han dvæler ved Uffe, Thyre Danebod (Danmarkebot, decus Daniæ), ved Palnatoke og Jomsborg, ved Knud Lavard. Hans sidste Efterretninger, der ende med Hertug Bugislavs Hylding (1186) ere meget korte. Det skulde Saxo udføre. Men efter at have anført Kong Valdemars ypperlige Egenskaber, siger han dog noget, som Saxo ikke vilde ud med: in suos tantum plus justo crudelior, og giver dermed Kjæmpeviserne noget Medhold. Han har godt kjendt sit Modersmaal; han forklarer nogle Navne: Dan Elatus vel Superbus, nemlig mikilláti; Gorm Löghæ, vir deses; Erik Emune, æterna dignus memoria); og af de faa danske Navne, der forekomme (Danmarkebot, Haraldsiathæ, Fialinsleue) kan man slutte, at Sproget, med Hensyn til Formerne, har været af samme Beskaffenhed, som paa Runestenene fra samme Tid. Han kjender de klassiske Forfattere. Naar han vil ophøje Dronning Sofies Skjønhed, siger han: in ejus descriptione Tullii deficeret facundia, Nasonis exaresceret vena, Virgilii desudaret ingenium. Hans latinske Stil gjøres der ikke saa meget af, som af Saxos, men undertiden er den dog pyntelig nok. Af hans Skrivemaade, siger Nyerup, sees omtrent, hvorledes den bedste latinske Stil i Almindelighed var paa de Tider her i Landet; hvorpaa han anfører nogle artige Exempler, der kunne anbefales til Filologernes Opmærksomhed.[2]

---

[1]) Ne fabulose videar historiam enarrare, quantum ab annosis et veteribus certa valui inquisitione percontari, compendiose perstringam.

[2]) Her nogle flere: coquina et cellarium, Kjøkken og Kjelder. — Quum ea Teotonicæ turgiditati innata sit conditio, ut verborum ampullositate glorientur. — in fluminis mediamne. — ludus fortunæ, ad instar lunæ varius. — Om Thyre Danebod: et vultum decor

Om Saxo Grammaticus (den Lærde) haves ligeledes kun faa Efterretninger. Han er bleven forvexlet med Provsten Saxo i Roeskilde, ja endog med sin Oversætter Vedel. Snart hedder det, at han var en Sjællænder fra Roeskildeegnen af en højbaaren Slægt, snart at han var en Jyde af Fødsel fra Ribe By. Hans Fader og Farfader vare, som han selv vidner, Krigere under Valdemar den Første; og ligesom de havde ydet Kongen Krigstjeneste, vilde han yde den paa aandig Vis. Han førte Tilnavnet Lange (Longus) og var Klerk.[1] Og da han var i Tjeneste hos Absalon, der opfordrede ham til at forfatte sin Historie,[2] er han uden Tvivl den, som i Absalons Testament kaldes hans Klerk (Sekretær).[3] Thi han overlevede Absalon, tilegnede Anders Sunesen sit Skrift, tiltaler Kong Valdemar den Anden, og taler endog om denne Konges Erobringer paa begge Sider af Elben, saa han kan ikke være død før 1208 eller saa omtrent. Af Beskedenhed kalder han sig Absalons ringeste Tjener, og ligesaa beskeden taler han om, at han paatog sig et Arbejde, da andre vægrede sig, et saa meget vanskeligere Arbejde, som Kristendommen og det latinske Sprog saa nylig vare komne til Landet, og dets Historie saa ubearbejdet. Men han kunde dog ikke modstaa Absalons Opfordring, eller bære det over sit Sind, at hans

---

eximius venustabat, et rosa lilio maritata purpureum genis colorem inpinxerat etc.

1) In gestis Danorum Saxo, cognomine Longus, miræ et urbanæ eloquentiæ clericus. Chron. Sjalendiæ i Langeb. Script. 2, 608.

2) Pontifex Maximus Absalon — mihi, comitum suorum extremo, cæteris operam abnuentibus, res Danicas in historiam conferendi negotium intorsit. Saxo, præf.

3) Saxoni clerico suo duas marcas argenti et dimidiam concessit. — Saxo debet duos libros, quos Archiepiscopus ei concesserat, ad monasterium de Sora referre. Testament. Absalonis i Langeb. Script. 5, 425.

Fædreland, da de tilgrændsende Folk havde deres Historie,[1] skulde savne et Mindesmærke om Fædrenes Bedrifter. Han havde saaledes de tydske Historieskrivere for Øje, han vilde hos Fremmede udbrede sit Lands Hæder; dertil var det latinske Sprog det rette Organ, og dette Sprog var han, som hans Skrift viser, mere mægtig, end nogen anden. Det er saaledes en ganske naturlig Følge af den nøje Forbindelse, hvori Danmark var traadt med Tydskland, at det ikke kunde falde ham ind at skrive paa Dansk, og at han benyttede det latinske Tungemaal. Som sine Kilder angiver han: Først og fornemmelig, med Hensyn til Oldtiden, danske Sange (patrii sermonis carmina) som han oversatte paa Vers (metra metris reddenda curavi). Thi man havde i Danmark, ligesom i Rom, mange Indskrifter indhuggede i Stene og Klipper med Runer (linguæ suæ literis); og dertil hørte disse gamle Sange. Paa dem grundede han altsaa Begyndelsen af sin Historie, ligesom senere Snorre sin. Derfor kunde han sige, at den ikke lovede udsmykkede Fabler, men en tro Oldtidskundskab (non nugacem sermonis luculentiam, sed fidelem vetustatis notitiam). Disse Saxos Ord godtgjøre, at der paa hans Tid har været gamle Sange til i det danske Sprog, som havde hjemme i Landet selv, og ikke bleve bragte dertil fra Island. De ere derhos ældre end Islændernes, der dels ikke have dem alle, og dels langtfra saa fuldstændig som Saxo. Men foruden disse indenlandske Kilder skyldte han en ikke ringe Del af sit Skrift til Thylenserne, der beboede et ufrugtbart Land, og især lagde sig efter at kjende Fremmedes Bedrifter og at bevare dem. Deres paalidelige historiske Skatte optog han, og fortalte

[1]) Finitimis factorum traditione gaudentibus. Saxo, præf.

dem igjen.[1] Da disse Thylenser nævnes hos Saxo før Islands Opdagelse, og hvor de omtales, henføres til Norge, kan han med dem ikke mene Islænderne, men Beboerne af Thelemarken (þilir), og han har altsaa, foruden sine indenlandske Sange, tillige benyttet norske Sagn, især fra det sydlige Norge, hvor de naturligvis den Gang maa have været til i Mængde. Fra Norge førtes de ogsaa over til Island. Og netop om Norge handle en stor Del af hans Fortællinger. Begge disse Kilder, de danske og norske, forudsætte altsaa en hjemlig historisk Kundskab om Oldtiden, der vel ved Kristendommens Indførelse modtog en Del Forvanskning, men dog i sit Grundstof var bevaret.[2] Endelig fulgte han mundtlige Meddelelser af Absalon.[3] Derved gav han sin Historie uforgjængeligt Værd. At han som Lærd kjendte og benyttede Fremmede (Beda, Dudo, Paulus Diaconus) har maaskee ikke altid været gunstigt for hans Fremstilling. Med Hensyn til hans danske Histories Indhold er det noget høist paafaldende ved Fortællingen om den ældste historiske Tid (tiende Bog), at man i hans Dage i selve Danmark kunde have saa ringe Kundskab om Harald Blaatand, Svend Tveskjæg,

---

[1]) Quorum thesauros historicarum rerum pignoribus refertos curiosius consulens, haud parvam præsentis operis partem ex eorum relationis imitatione contexui.

[2]) Jeg har her paa ny optaget en Mening om Saxos Thylenser, hvis Grunde jeg allerede har fremstillet i min Haandbog i den gamle nordiske Geografi. Den synes mere og mere at vinde i Visheb. Thelemarken og de omliggende Egne have været de ældste Sagns Hjemstavn. Og det forholder sig uden Tvivl saaledes som en lærd Islænder nylig har yttret: „Nordmændene synes i den ældste Old at have været det samme for de nordiske Lande, som Islænderne siden bleve; de vare de svenske og danske Kongers Skjalde, og Harald Hildetands vare þilir.“ (G. Brynjúlfsson i Ný Félagsrit 1853, S. 119.)

[3]) Nec minus Absalonis asserta sectando, quæ vel ipse gessit, vel ab aliis gesta perdidicit, docili animo styloque complecti curæ habui.

ja endog om Knud den Store, som han lader dø i Rouen: Sagnet havde bevaret enkelte fremtrædende Træk, men Begivenhedernes Sammenhæng er ligesom sønderreven. Der findes derfor i Begyndelsen af hans historiske Fortælling ingen Overensstemmelse med de fuldstændigere islandske og engelske Efterretninger; og han havde god Grund til at bebrejde sin Fortid en utilgivelig Ligegyldighed og Ukyndighed (segnities par imperiliæ). Først med Svend Estridsen (ellevte Bog) blive de danske Sagn klarere; der aabnede sig to ny og renere Kilder: Slægtsagn i Absalons Slægt, hvis Stamfader Skjalm Hvide han ogsaa omtaler under denne Konge, og gejstlige Sagn. Fra denne Tid af bliver hans Skrift en vigtig Kilde, for hvilken Knytlinga (i det mindste som vi nu have den) i Nøjagtighed maa vige. Hans Skildring af Erik Ejegods Personlighed vidner om et levende Folkesagn. Endelig indeholder den sidste Del af hans Historie, som han ender ved samme Tid som Svend Aagesen og Knytlinga, Fortællingen om Borgerkrigene, Vendertogene, Kong Valdemars Forhold til Absalon, Absalons til Eskild, o. s. v. en Række af ligesaa livlig opfattede, som troværdige Skildringer. Hans Behandling af Historien er nemlig noget for hin Tid usædvanligt, og udenfor Island, hvor den dog endnu kun var i sin Begyndelse, næsten uden Mage i Norden. Thi han er hverken en tør Krønnikesamler, heller ikke samler han Legender op, hvortil han kunde haft god Lejlighed. Han viser overalt den samme poetiske Sands, der bevægede ham til at samle og bevare de gamle Sange. Langt større Berømmelse har han imidlertid i sin Tid vundet formedelst sin latinske Stil, dens Sirlighed og Ypperlighed, som han ogsaa ved hver Lejlighed har lagt for Dagen. Naar han paa den smukkeste Maade har sagt Tingen, saa siger han den endnu en Gang, om muligt end-

nu yndeligere.[1] De Lærde have derfor kappets om at rose og beundre ham.[2] Men som alt i Verden maa have sin Skygge, maaskee for at det dervèd kan skinne saa meget bedre, saa har ogsaa dette Nordens Vidunder (septentrionis ingeniorum phœnix), som Gram kalder ham, ogsaa haft sine Hudflettere (Saxomastiges). Den ene finder, at hans Historie er fuld af Fabler (tota fabulis plena), den anden, at det er Galskab og Snak (vanissima deliria, meræ nugæ, vana somnia et aniles fabulæ), den tredie, at det er lutter Løgn (mera mendacia), den fjerde, at han har selv digtet det.[3] Kan man nu gaa videre? Ja, det hele kan jo være et lærdt Bedrageri. Til denne Yderlighed kom Nordin, den

---

1) Exempler findes overalt. Ordsproget: opt eru vaskar hendr and vándri kápu, udtrykker han: sæpe enim sordido cultu robustum obtegi manum (contigit), fortemque dextram atra veste concludi interdum. (S. 71). Om Vederlagsretten siger han: Ejusdem quoque postmodum observantiæ gravitas ab aula regum in aliquanto obscurioris familiæ convictum prorepsit, diuque superioris disciplinæ etiam apud supparis conditionis viros imitatio valuit. (S. 535.)

2) Erasmus fra Rotterdam og Gram ere lige enige deri. Den første udbryder: probo vividum et ardens ingenium, orationem nusquam remissam aut dormitantem; tum miram verborum copiam, sententias crebras et figurarum admirabilem varietatem; ut satis admirari non queam, unde illa ætate homini Dano tanta vis eloquendi suppetiverit. See Grammii Oratio i Dän. Bibl. 7, 471. Og Christiern Pedersen (Om Børn at holde til Skole) yttrer ligesaa: Han skrev Danmarks Krønike paa saa ædelig, god og dyb Latine, at alle vise Klerke i fremmede Land og Rige have stor Lyst til at læse i samme Bog, og glædes ved samme Latine. Og dem forundrer alle derpaa, at der vaar nogen Tid saa lærder en Mand i Danmarks Rige, som saadan dyb, kostelig og god Latine kunde digte og skrive.

3) Holberg, der just ingen Ynder var af Oldtiden, lader ham dog vederfares Ret (Dissertatio quinta de Historicis Danicis): Dersom hans Sagn ikke føre anden Nytte med sig, saa vise de i det mindste Oldtidens Aand og Sæder; og Saxos sidste Bøger ere saadanne, at de kunne sættes mod en Thucydides.

lærde Bisskop af Hernøsand: Saxos første Udgiver, Christiern Pedersen, Erkebisskop Birger, der skal have skaffet ham et Exemplar, og Bisskoppen i Roeskilde, Lage Urne, der opmuntrede til Udgivelsen, have maasskee stukket Hovederne sammen, og af Thomas Gheysmers Gesta Danorum lavet en Saxo, som den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, Udgiveren af Valerius Maximus og Martianus Capella, hvis Stil og Talemaader gjenlyde i Saxo, satte derpaa i Stil. For denne Formening taler iblandt andet, at den formentlige Saxo ikke ret forstod Dansk.[1] — Udgaver: af Christiern Pedersen, Paris 1514, fol. Den ligger til Grund for alle de følgende: i Basel 1534, fol., Frankf. 1576, fol., af Stephanius, Sorø 1644, fol. (med hele det lærde Apparat), af Klotz, Leipz. 1771, 4to, af P. E. Müller, Kbh. 1839.[2]

---

1) Han kalder nemlig Sundet ved Møn sinum viridem (Grønsund), men det hedder i Knytlinga Grænasund, „det er Grenesundet, fordi det deler sig og omgiver Møen". See P. E. Müller's Anmældelse af Monumentorum veterum historiæ Sviogothicæ prolegomena. Diss. 3. Upsaliæ 1814, 4to, i D. Literaturtidende, 1816, Nr. 36—37.

2) Om Saxo Grammaticus kan især efterseeS Stephanii Prolegomina i hans Udgave; Suhms D. Hist. 9, 104 og de der anførte Kilder; jf. Chr. Pedersen om Børn at holde til Skole, i D. Mag. 1, 47; Lysſkanders Danske Kongers Slægtebog, Fortalen S. XV. XVII; Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 267. o. fl. En latinsk Gravskrift over Sune Ebbesen, der tillægges ham, findes i Langeb. Script. 4, 570 og i Suhms D. Hist. 8, 123. — Om Saxo som Historieskriver handle Dahlmanns Forschungen, 1 D. og især P. E. Müller om Saxos Kilder. En udførlig Sammenligning imellem Saxo og Knytlinga giver endnu flere interessante Oplysninger. I Knud den Helliges Historie er f. Ex. Knytlingas Þorðr Scori den samme som Saxos Horta. Saxo nævner ikke Knytlingas Eyvindr Bifra, Friseren Pipero, men kalder ham kun Blacco quidam, en vis Forræder. — I Müllers fortjenstlige Udgave ere, formedelst en overdreven Troskab, endnu nogle Læsefejl blevne staaende; som Grandvic for Gandvic; Scricfinni for Scritfinni; sirtvallini agri for firivallini; Aluina for

Blandt de andre historiske Skrifter, der indskrænke sig til Annaler og Klosterhistorier,[1] er der eet, der ved Indhold og Fremstilling fortjener at udhæves: **Historia de profectione Danorum in terram sanctam** (i Langeb. Script. 5, 341). Det viser Forbindelsen imellem Danmark og Norge, og Nordens med det fjerne Østen. Efterretningen om Jerusalems Indtagelse af Saladin (1187) kom til Kong Knud paa et Møde i Odense; Absalons Broder Esbern (Snare) opmuntrede da i en Tale, der giver et Begreb om den Tids Veltalenhed, de Tilstedeværende til en Jorsalrejse. Femten Adelsmænd aflagde Løftet, men faldt siden fra, paa fem nær. Fortællingen om deres Rejse til Norge, hvor flere skulde støde til dem, anskueliggjør Norges Tilstand paa Kong Sverres Tid; og Fortællingen om Rejsen til det hellige Land hvad der der især tildrog sig Nordboers Opmærk-

---

Alviua; Hithim insulam for Hithini; Vithora for Vithova; Barca for Barta; Lentitii for Leutitii. — Molbechs udførlige Afhandling: Saxo Grammaticus, hans Historie og Charakteer og hans lærde Samtidige i Danmark, i Nyt histor. Tidsskr. 5 D., omhandler tillige Svend Aagesen og andre Skrifter fra denne Tid. — Danske Oversættelser haves (foruden de formentlige af Chr. Pedersen og Jon Tursen) af Vedel, Kbh. 1575. 1610. fol. En Oversættelse af første Bog forsøgtes af Joh. Lauerentsen, Kbh. 1713, 4to. Mad. Godiche lod en Oversættelse besørge ved Sejer Schousbølle, Kbh. 1752, 4to; Versene deri ere tagne af L. Thura's Adskillige poetiske Sager (i hvis Indledning Saxos Levnetsomstændigheder ogsaa berøres); Stilen er hos begge lige uheldig. Endelig gav Grundtvig sin Overs., Kbh. 1818, 4to.

[1]) Den hellige Kjelds Levnet, Vita et miracula S. Ketilli i Langeb. Script. t. 4. Vitskjøl Klosters Stiftelse, Narratio de fundatione monasterii Vitæ scholæ, sst. Begyndelsen af Om Klosterhistorie, Exordium Caræ insulæ, i Langeb. Script. t. 5. Abbed Vilhelms Levnet, Vita S. Vilhelmi abbatis, sst. Og endelig Necrologium Lundense (i Langeb. Script. t. 3), der, næst efter Runeindskrifterne, vel er det ældste Sprogmindesmærke, som endnu er til. (Blandt de der nævnte Personer forekommer en Thoraren Islandensis).

somhed. Efter den Maade, hvorpaa Norge omtales, dets Stæder og Sæder, maa Forfatteren, der ikke selv var med, men skrev efter en høj Gejstligs Fortælling, have været en dansk Mand, der i længere Tid havde opholdt sig i Norge, og tilegnet sig dets Sprog. Ved Beskrivelsen af et Skibbrud udbryder han: O quam securum quamque jucundum in solo! Fastr er á foldo fótr, in salo autem labilis est et titubans.[1]

Endelig er Valdemar den Andens Jordebog, Liber census Daniæ (i Langeb. Script. t. 7), der blev begyndt 1231 (Anno Domini MCCXXXI factum est hoc scriptum) og senere fortsat, et vigtigt Bidrag til Oplysning om Landets Inddeling og indre Tilstand.[2]

9. Forbindelse med Tydskland. Den tydske Digter Reinmar von Zweter besynger Kong Erik af Danmark.

Den Forbindelse, hvori Danmark stod med tydske Lande, gjør det sandsynligt, at tydske Viser have udbredt sig her i Landet allerede paa denne Tid. Den Sang, som Saxo omtaler, bekræfter det. Men heraf er ikke noget bevaret. Ved Slutningen af Tidsrummet have vi derimod Bevis for, at nu ogsaa tydske Digtere begyndte at besynge danske Konger. Den tydske Digter Reinmar von Zweter sang nemlig omtrent 1245 om Kong Erik af Danmark, altsaa Erik Plovpenning, saaledes:

---

[1]) Om Forfatteren til dette Skrift see Suhms D. Hist. 8, 233. Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 299. Langes Norske Klosterhist. S. 80 med Rettelse og S. 682.

[2]) Haandskriftet af Valdemars Jordebog findes i Stockholm. En Afskrift (Facsimile) tilhører det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Oplysninger om Haandskriftets Skjæbne findes i Selskabets Antikvariske Tidsskrift 3, 266, meddelte af G. E. Klemming.

Ein künik, der wol gekrœnet gat
und daz sin krone verre baz geküniget stat,
da ziert der künik die krone baz, dan in diu krone gezieren müge,
ein wol geküniget krone trage
tuot dannoch mere, er stillet witwen unde weisen klage,
er suenet unde vridet und ist bi liuten wol in eren hüge,
sin herze und ouch sin muot sin selten muezik,
sin munt ist z' allen ziten eren gruezik,
ihm schimelt niht in siner arken:
das bezüg' ich mit dem besten wol,
mit urloube ich in nennen sol:
ez ist der künik Erich von Tenemarken.[1]

10. Legenden. Den hellige Kjeld. Hellig Anders. En Legende paa Dansk. Dansk Kirkesang. Dansk Prædiken og gejstlige Bekjendtgjørelser paa Dansk.

Med Kristendommen kom en ny Art af Digtning: Legenden. Af Kristnisaga og de islandske Bisskoppers Levnet see vi, at den ogsaa havde fundet Vej til Island. Det er den gamle Mythe, der nu har iført sig en ganske anden Skikkelse; begge dreje sig om, hvorledes Naturen er hengivet i overordenlige Væseners Magt, som den paa en usædvanlig Maade adlyder; begge hylde Troens Magt, men Smagen i Legenden er en ganske anden; den er et Produkt af Syden, som blev anvendt i Norden. Den blev fremkaldt ved de indfødte Helgene, hvis Tal nu tiltager. St. Kjeld (Ketellus eller Chilianus, af Slægt en Kande, Bisskop i Viborg) blev myrdet 1151 i St. Margrete Kirke i Asmild Kloster og kanoniseret 1188. Legenden fortæller, hvorledes han blev udstødt

[1]) See v. der Hagens Minnesinger 2, 204, og Zweters Levnet sst. 4, 496. Suhm, D. Hist. 10, 958, henfører Digtet til Erik Glipping.

af Klosteret, men med Glæde atter modtaget, da han forvandlede Vandet, som en Munk hentede fra Kilden, til Vin. Engang læste han under Ottemessen i den hellige Skrift, Lyset gik ud, men han vedblev at læse i Mørket, som om der intet var i Vejen. Det er Jyllands Helgen. Der brændte endnu Lamper og Lys ved hans Grav indtil 1538, da Kong Christian den Tredie lod dem slukke. Slige Lamper skinnede heller ikke udenfor Kirken. Sjælland havde ogsaa sin Helgen, Hellig Anders, Præst i Slagelse († 1205). Kong Valdemar lovede Byen saa meget Jord, som Hr. Anders kunde ride om paa et ni Dage gammelt Føl; men han omred i faa Minuter saa meget, at Hirdmændene maatte sende Bud til Kongen i Badet, for at faa ham standset. Saaledes fik Slagelse Byjord nok, mere end den skulde; og Føllets Spor sees endnu i Sten paa Marken. Hellig Anders gjorde med tolv Landsmænd en Rejse til det hellige Land. Da de skulde hjem, var Skibet sejlfærdigt og Vinden gunstig, men det var Paaskedag, og hellig Anders vilde, at de først skulde høre Messe. Saa gudfrygtige vare ikke de andre, de sejlede fra ham. Da han kom fra Messen, og saae sig ene og forladt, lagde han sig i sin Bekymring til at sove. Da han vaagnede, laa han paa en Høj udenfor Slagelse (Hvilehøj, hvor der siden rejstes et Krusifix in memoriam divi Andreæ, quiescentis Joppe et heic loci expergefacti), og medens han endnu troede sig i det hellige Land, hørte han Hyrderne, der passede Kvæget, tale Dansk. Han gik ind i Byen, og kom til rette Tid. Han havde hørt Højmessen i Palæstina, nu hørte han Aftensang i Slagelse. Næste Morgen rejste han til St. Jakob i Spanien, saa til St. Olaf i Norge, og de andre vare endnu ikke komne hjem. Han holdt ofte sin Andagt ude i Naturen. Engang tabte han sine Handsker; der sprang en Kilde frem. Naar han

blottede sit Hoved for at bede, behøvede han ikke at være forlegen med sin Hætte; han hængte den paa Solstraalerne, og der blev den hængende til han vilde sætte den paa igjen, m. m. som samme hans Legende indeholder. Deslige Legender gjentoges rundt om i Norden; Vestmanlands Apostel St. David hængte ogsaa i Tanker sine Handsker paa en Solstraale, og vidste ikke hvor de vare blevne af, indtil endelig hans Dreng fandt dem hængende der endnu. Og Digtningen kom fra Syden; da St. Amiable fra Auvergne vandrede til Rom, brugte han Solen som en Tjener til at bære hans Kappe og Handsker. Den hellige Historie maatte naturligvis ogsaa gjentage sig; naar den skete endnu, fæstede man saa meget mere Tro til den. Abbed Vilhelm var ligeledes Helgen; han turde have gaaet ind i en gloende Ovn, for at bevise Ægtheden af den hellige Genovevas Hjærneskal. Og hans Disciple havde ligesaa stærk Tro; de saae ham fare til Himmels. Den ene saae det i Sorø, den anden i Hildesheim; og Byerne i Danmark sloges om at faae et Led af hans Finger, et Stykke af hans Hætte. Saadanne Legender have vi nok af paa Latin,[1] men der kan ingen Tvivl være om, at de vandrede om iblandt Almuen og maatte være til paa Modersmaalet. I Norge har man saaledes Olaf den Helliges Mirakler paa Norsk; hos os have vi i det mindste eet Vidnesbyrd om, at deslige Fortællinger bleve opskrevne paa Dansk, nemlig den hellige Nielses Levnet fra Aarhus.[2]

---

[1]) Om St. Kjeld handler Pontoppidans Annaler 1, 259. 335. Legenden findes 1, 467. Om Hellig Anders Pontoppidans Annaler, 1, 616. Dän. Bibl. 3, 150. Thieles Folkesagn, o. fl. jf. Afzelius Sagohäfder 2, 39.

[2]) I Vita b. Nicolai Arusiensis († 1180) hedder det: Conscripta sunt multa de vita sua in libro Danici sermonis, quem Eskillus Sacerdos, vicarius basilicæ constructæ per sanctum Nicolaum, in curia sua habuit. (Langeb. Script. 5, 307.)

At en verdslig Folkesang blev digtet efter Blodbadet i Roeskilde og sungen ved Slaget paa Grabehede, have vi allerede seet. Ved Absalons Valg til Erkebiskop erfare vi, at man ogsaa havde danske Kirkesange. Eskild lagde sin Haand paa ham, og Gejstligheden trak ham med Magt hen til Ærkebispestolen. Og medens de Gejstlige sang den sædvanlige Hymne, stemmede Folket i med med en hellig Sang.[1] Skjøndt det ene med det andet af saadanne Digtninger er forsvundet, gjør det dog godt at vide, at deslige have været til.

Hovedsagen ved Gudstjenesten var og blev rigtig nok den latinske Messe; men Prædiken (sermo ad populum) fandt dog ogsaa Sted, især paa de høje Festdage, og den, saavel som andre Bekjendtgjørelser for Almuen, maatte være i Modersmaalet. Man finder, at især Bisoppen, f. Ex. Gunner, selv prædikede (ipse prædicavit);[2] og paa Nationalkonciliet i Odense 1245 blev besluttet, at den der antagne Konstitution skulde kundgjøres ved alle Præstemoder for Klerker og Lægmænd, og udsættes paa Modersmaalet (et vulgariter exponatur eller udtrykkes paa ligmanne tunge).[3]

---

[1]) Stedet hedder hos Saxo S. 916: Qui etiam, ut mos est, concinere exorsi celebrem electionis concordiam decoro psallendi officio prosequuntur. Quorum plenum venerationis concentum populus ingenti plausu tripudians, sacro cantilenæ genere æmulabatur, gloriosis clericorum vocibus aliquid honorificæ modulationis adjicere gestiendo, personantibus aliis, deformem sibi taciturnitatem existimans. Efter Grundtvigs Oversættelse 3, 378: og medens Gejstligheden tillige istemmede den sædvanlige Lovsang, fandt Almuen det i sin Hjertens Glæde for tungt at tie, saa de stemmede ogsaa op med en gudelig Sang paa Modersmaalet, og kvad paa deres Vis i Chor med Klerkene.

[2]) Gunnari Vita i Langeb. Script. 5, 575.

[3]) Pontoppidans Annaler, 1, 657.

11. Naturvidenskab og Lægekunst. Mester Knud, Kannik i Lund. Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde.

Klosterbrødre og andre Gejstlige have foruden deres andre lærde Beskjæftigelser ogsaa givet sig af med Naturkyndighed og Lægekunst. Der nævnes en Magister Knud, Kannik i Lund, der dyrkede Naturvidenskaberne.[1] Og en berømt Læge, hvis Skrifter Eftertiden benyttede, var Henrik Harpestreng, Kannik i Roeskilde, Læge hos Kong Erik (Plovpenning), † 1244.[2] Men andet vides ikke om ham. Han antages at have skrevet i Modersmaalet, dels en Lægebog, dels en Urtebog eller de to første og betydeligste Afdelinger af Henrik Harpestrengs Lægebog (udgivet af Molbech, Kbh. 1826), men der haves ikke tilstrækkeligt Bevis for mere, end at han, uvist paa hvilket Sprog, maaskee paa Latin, har skrevet deslige Bøger, der siden i mangehaande senere Optegnelser i Middelalderen ere benyttede. Et svensk Haandskrift (i Ny D. Mag. 1, 57), hvis Begyndelse især antyder en Lægebog, nævner ham nemlig som sin Kilde;[3] og et dansk Haandskrift (i Ny D. Mag. 1, 109), der indeholder en Urtebog, og stemmer med den noget ældre, som

---

[1]) Magister Kanutus, canonicus Lundensis, in logicalibus, scientia naturali et utroque jure doctus — filius Petri et Anne de Hunæbjargh — obiit 1260. Liber Daticus Lundensis i Langeb. Script. 3, 520.

[2]) 1244. obiit Henricus Harpestreng medicus, Canonicus Roskildensis. Petri Olai Annal. i Langeb. Script. 1, 184. 1244 obiit M. Henricus Harpestreng, Canonicus Roeschildensis bene meritus. Hamsfort sst. 1, 288. Legen mesther Hinrick Harpæstrængæ aff konyng Erick (efter et Lovhaandskrift, Molbechs Nord. Tidsskr. 3, 276).

[3]) med de Ord: Hær byrias lækedomber aff Mæster Henrik Harpostræng. Hvar som krankir ær, tha scal thetta wara hans daglica födha epther thy Mæster Henrik Harpostræng sigher i sinom lækedom oc scriffuar, som först ær.

Molbech har udgivet, tillægger ham ligelebes sin Oprindelse.[1] Begge ere i Sproget meget yngre. Da han nu tilvisse ikke skrev i to Dialekter, kan ingen af disse Lægebøger ligefrem tillægges ham; de maa snarere være Oversættelser, Uddrag og desl., men ikke hans eget Skrift. Den saakaldte Henrik Harpestrengs Lægebog hører altsaa, som Udgiveren ogsaa antager, til næste Tidsrum, og der kan af Sproget i den ikke uddrages nogen Slutning til Sproget paa denne Tid. Den er over hundrede Aar yngre end Absalons Dage.[2]

12. Danske Love. Kirkelige og Verdslige. De verdsliges Oprindelse. Skaansk Kirkeret. Sjællands Kirkeret. Skaanske Lov. Kong Valdemars Sjællandske Lov. Kong Eriks. Kong Valdemar den Andens Jyske Lov. Landskabslovenes Forholde, Indhold og Sprog. Sprogprøver.

De danske Love ere saaledes de eneste Mindesmærker, der haves i Modersmaalet før 1250. De ældre Lovbestemmelser for enkelte Kredse, som Palnatokes for Jomsvikingerne, Lovene for Vethemans Selskab i Roeskilde, Knud den Stores Vederlagsret, kjende vi nemlig kun efter Indholdet. De mere almindelige Love ere to Slags: kirkelige og verdslige. De første opstode med Kristendommen; de sidstes Oprindelse taber sig i Hedenskabet. Det var Vedtægter, der bevarede gamle Sæder og Skikke, Bestemmelser for Samlivet, der efter fælles Beslutning bleve tagne paa Tinge. Paa Tinge hørte man af Oldinge hvad der havde været Forfædres Skik,

1) Nemlig: Hær byrghes Lægæbogh aa danskæ, then ther Mæster Henrik Harpæstrængh aff syth mækiæ mæsterskap diktæthe.

2) Om Henrik Harpestreng kan især eftersees: Molbechs Fortale til Lægebogen; Pontoppidans Annaler, 1, 656, hvor hans Gravskrift anføres; Suhms D. Hist. 10, 34—35; Nyerups Historisk-statist. Skildr. 2, 330.

og enedes om hvad der nu var tjenligt. Saaledes opstod en Lov (lög, det bestemte, Vedtægten). En Lagmand forkyndte den, og overleverede den mundtlig til sine Efterkommere. De ældste vare uden Tvivl Sætninger med Rimstave, korte og fyndige som Ordsprog. Efterhaanden forøgedes de; gamle faldt bort, ny føjedes til. Lovene voxte med deres Gjenstande; og en Samling af gamle Retsfædvaner blev den ældste Lovbog. Oprindelig maa hver By, hvert Herred, have haft sine Vedtægter; men først efter Herredernes Forening opstode de, vi nu kjende, Landskabslovene. Efterhaanden bleve de opskrevne af Lovkyndige; Samlingen fik med Tiden Tilsætninger; endelig bleve de bekræftede af Kongen. Fra Kongen, som Rettens Haandhæver, udgik det Ønske, at samle og drøfte de hidtil gjældende Vedtægter; dertil valgte han de lovkyndigste Mænd; og forelagde derpaa Folket det vundne Udbytte til Bekræftelse. Deraf Udtrykket: den Lov, som Kongen giver og Landet tager ved. Saaledes opstode ogsaa vore Love; deres Bestanddele vare ældre, og gjældende, ikke for det hele Rige, men kun for enkelte Landskaber. Om Maaden, hvorpaa de bleve samlede, haves kun mangelfulde Efterretninger. Men det er rimeligt, at Studierne i Paris og Bologna af den rommerske og kanoniske Ret, maatte henvende Opmærksomheden paa Landets egne; een og anden Efterretning dukker derfor op om Kongernes Omhu for Lovenes Forbedring, f. Ex. naar Saxo beretter, at Knud den Sjette holdt et Møde paa Samsø, blandt andet for at forbedre den verdslige Lov.[1] De vigtigste ere:

1) Kirkelige: Den Skaanske Kirkeret, givet af Erkebiskop Eskild ved Thord Gælker, nedskrevet 1162. Den

[1]) Juris civilis emendandi gratia. Saxo. S. 968.

Sjællandske Kirkeret, givet af Absalon omtr. 1170. Begge, i det væsenlige af samme Indhold, udgivne i Thorkelins Saml. af gamle danske Kirkelove, 1784, 4to, og af P. G. Thorsen i Nordiske Oldskr. XIII.[1]

2) Verdslige: Skaanske Lov (udgivet af Hadorph, Stokh. 1676, fol.) Det mærkeligste Haandskrift er Runehaandskriftet, Arnæ-Magn. Nr. 28, 8vo. Anders Sunesens latinske Overs. er udgivet i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gamle danske Love, 1 D. — De tvende Sjællandske Love: Kong Valdemars, udg. i Kofod-Anchers Lovhist. 1 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldskr. XIII. Kong Eriks, udg. i Kolderup-Rosenvinges Saml. 2 D. og af P. G. Thorsen i Nord. Oldsk. XIV. — Kong Valdemar den Andens Jyske Lov, udg. af Kofod-Ancher, Kbh. 1783, 4to., i Rosenvinges Saml. 3 D. og af P. G. Thorsen, 1853.

Om disse Landskabslove, naar de ere givne og af hvem, ere Meningerne meget forskjellige. Skaanske Lov skal være givet af Valdemar den Første (1158 eller 1163, efter Hvitfeld); ligesaa Valdemars Sjællandske Lov (1170 eller 1171, efter Rimkrønniken og Hvitfeld); Eriks Sjællandske Lov af Kong Erik (Plovpenning eller Glipping eller Menved). Disse Love bære imidlertid ingen Mærker af, at de ere givne eller stadfæstede af Kongen. Det er gamle Lovsamlinger, hvoraf enkelte Dele kunne være forkyndte og bekræftede, men ikke Loven i sin Helhed. En Del af deres Indhold maa være ældgammelt. Ordnes de efter Tiden, maa Skaanske Lov være den ældste Samling; meget af den er gaaet over i de andre. Efter den synes Eriks Lov at indeholde det ældste Grundlag, og den bærer endnu tydeligt Præg af at være

[1] Hertil kan ogsaa henføres: Kong Valdemar den Andens Forordning for Fyn, givet 1228 (udg. i Kofod-Anchers Lovhist. 1 D.).

en Samling af meget gamle Vedtægter; den udmærker sig (Rosenvinge har allerede bemærket det) ved sin Naivitet, ved den Maade, hvorpaa den stundum indfører Personer talende, ved den omhyggelige Anførelse af alle enkelte Tilfælde, der kunne finde Sted, hvorved Loven har ligesom villet forudsee alt, og desl., hvilket altsammen er en Egenhed for de ældste Love. Valdemars Lov har nogle Stænk deraf, men bestaar mest af de nøgne Lovsætninger. Kun Jyske Lov vides med Sikkerhed at være givet af Kongen, og at være givet, ligesom den senere blev hævdet, som en Landslov for Nørre- og Sønderjylland; nogle mene endog, at den var betænkt for det hele Rige. Dens Fortale sattes i senere Afskrifter foran de andre Love, ligesom Fortalen til Heimskringla foran andre norske Kongesagaer. Denne Lov blev givet af Kong Valdemar den Anden i Marts 1241 (efter Krønnikerne 1240) i Vordingborg. Om Fortalens Samtidighed med Loven haves to gamle Vidnesbyrd, hvoraf det ene sigter til dens Begyndelse, det andet til dens Slutning.[1] Kongen lod denne Lov skrive. Dens Overensstemmelse i flere Ting, ja endog i Ord, med Skaanske Lov, forklares ved at antage en fælles ældre Grundlov (ligesom Evangeliernes ved at antage et Urevangelium), men det er en naturlig Følge af en fælles lignende Forfatning og af de Lovkyndiges Raadførsel med de andre Landskabslove. At deslige vare ikke blot mundtlig forplantede, men opskrevne før denne Tid, kan der ingen Tvivl være om.[2]

[1]) Rex Valdemarus in castro Orthingiburgh legem Danicam promulgavit, et eam in libro danico fecit conscribi, qui liber ita incipit: mæth logh scal man land byggja. Chron. Sialandiæ i Langeb. Script. 2, 629. Nomen enim ejus (Biskop Gunners) in testimonium tam solempnis facti in prologo dicti libri legis positum est. Exordium Caræ insulæ i Langeb. Script. 5, 579.

[2]) Blandt de Bøger, som Anders Sunesen skjænkede til Kapitlet i Lund nævnes ogsaa: VII Libros legum. Liber Daticus Lund. i Langeb. Script. 3, 525.

Disse Loves Indhold drejer sig om det almindelige Lovstof, der næsten var fælles, og i dets Ordning følge de, paa enkelte Afvigelser nær, nogle større og mindre Indskud og desl. undtagne, omtrent samme Plan. Nogle dvæle ved en nøjere Udførelse af enkelte Partier. De begynde med Arv, Ægteskab (Familieretten), hvortil knyttes Bestemmelser om Jorder og Gods. Udførlig behandles Straffe for Hærværk, Tyveri, o. s. v. (Kriminalretten). Der gives Bestemmelser for Leding; der værnes om Fred (Tingfred, Julefred, Markfred, Skovfred) og derved komme mange Enkeltheder for (om Vrag, Fiskeri, Møller, Broer, Bier o. s. v.). Men skjøndt Landskabernes forskjellige Forfatning i vore Love kommer klart tilsyne, f. Ex. i Jydernes Sandemænd og Sjællændernes Nævninger, saa yde de dog i det hele ingenlunde den Interesse som Islændernes Graagaas; thi hos dem gav en friere Forfatning, flere Tingsteder, et kunstigere og mere indviklet Retsvæsen, en mere udviklet Kommunalforfatning o. desl. Anledning til flere og nøjagtigere Lovbestemmelser. Dog giver især Jyske Lov en ret god Indsigt i adskillige Dele af Landets Forfatning: Man seer ligesom for sine Øjne hvorledes Landsbyen er bleven til og Forholdet imellem Adelbyen og Torpet, Gaardene med deres Tofte og Forte (fortå), Vangenes Inddeling og Rebning, og Indmarkens Forhold til Udmarkene. Ligeledes lærer man at kjende Bondens Stilling: Landboen (Fæstebonden) Gaardsæden (Husmanden) samt det blandede Brydeforhold; og hvorledes Herremanden (hærman) udviklede sig af den gamle Bondestand, ifølge den Forret, til Vederlag for personlig Krigstjeneste, at maatte kjøbe mere Jord end andre, at kjøbe saa meget han orkede, fordi han vovede sin Hals for Kongen og Landets Fred. Endelig Ledingsvæsenet, Styreshavnen,

Lovskibets Størrelse, Skibenes Bemanding ved Havnebrøbre, og desl.

Stilen er simpel, Bestemmelserne i Almindelighed korte og klare. Men de bære tillige Præg af at være fra forskjellige Tider, af en nøjere Drøftning, uagtet de oprindelig ere udgaaede fra Folket, og have af Lagmanden været det forelagte eller forklarede. (Der forekommer f. Ex. Talemaader som disse: thæt skal mæn vitæ. thæt skulæ i vitæ. þat hava Skanunga ok stundum at loghum havit. þættæ viliæ nu summi mæn at loghum hava). Undertiden har vel ogsaa een og anden Lovbestemmelse været henstillet til Kongen (hos Anders Sunesen: sed rex Valdemarus noluit consentire). Den ene Lov citerer ikke den anden; det er i det mindste usædvanligt. Valdemars Lov citerer (1, 13) jydsk Lov (juzk logh) men det er vel snarere en gammel jydsk Lovbestemmelse. Thi en saadan ældre, dog fra samme Land, findes anført (hos Anders Sunesen: jus antiquum). Paa flere Steder findes enkelte Ord og Udtryk nøjere forklarede (f. Ex. thæn man kallæ vi siuk væræ, thær æi må til things rithæ ok thær æi må sin genmål uppæ haldæ. Valdemars Lov 1, 5. thæn husfrughæ kallæ vi siuk væræ, thær æi må at sin syslæ gangæ ok rethæ foræ sin hæskap. sst. 1, 16). Vin ær thæt vitnæ, thær vith var at thæt køp køptæs. Jydske Lov 2, 94). Dette kan være en Følge af, dels at selve de gamle Lovbestemmelser indeholdt deslige Forklaringer, for at ingen Tvist skulde opstaa, dels fordi Ordet var forældet og i den senere Tid behøvede en Oplysning, men det kan ogsaa være senere Randglosser, der ved Afskrivningen ere komne ind i Texten. Vore Haandskrifter, der give alt dette uden at betegne det nøjere, skulle derfor ikke blot udgives som de ere, hvilket er det mindste, men underkastes en nøjere Drøftning. Og heraf vil rimeligvis

fremgaa, at ingen af de Haandskrifter, vi have, ere samtidige, at ingen ligger indenfor dette Tidsrums Slutning. Selv de, som Udgiverne have anseet for oprindelige, ere senere Afskrifter. Det er aabenbart deraf, at Afskriveren ikke altid har forstaaet det han afskrev (f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 286, fol., hvorefter Jyske Lov er udgivet; jf. Rosenvinges Indledning S. IX); eller deraf, at der findes smaa Lakuner (f. Ex. Arnæ-Magn. Nr. 455, 12mo, hvorefter Thorsen har udgivet Valdemars og Eriks Lov). Har man først vundet denne Overbevisning, saa vil det ogsaa være klart, at det sproglige Udbytte maa blive anderledes, end naar man havde oprindelige og samtidige Haandskrifter for sig.

I Sprogformen er der en mærkelig Forskjel imellem Skaanske Lov paa den ene Side, og de øvrige paa den anden. I den Skaanske Lov ere de gamle Bøjningsendelser næsten aldeles bevarede: den har de tre Grundlyde (a, i, u) ogsaa i Endelsen, og fulgte der i Endelsen en Medlyd, er ogsaa den sædvanlig bevaret. I de Sjællandske Love ere derimod Endelsens Grundlyde faldne sammen (til æ), og havde Endelsen derefter en Medlyd, er den tillige, undtagen i Stedordene, falden bort. I de Afskrifter af Jyske Lov, som gjengive Dialekten, er endelig endog hele Endelsen kastet bort, saa at kun Ordets Grundstamme staar næsten nøgen tilbage. Disse Forandringer faa en væsentlig Indflydelse paa hele Bøjningssystemet; Skaanske Lovs er fuldstændigt, i de andre ere Formerne faldne sammen. Alt dette lader sig forklare, enten deraf, at Skaanske Lov er saa meget ældre, de andre langt yngre, saa at Forskjellen kunde ligge i Tiden; eller deraf, at der i de forskjellige Landskaber oprindelig har været eller senere er indkommet en væsentlig Forskjel i Dialekter, saa at Grunden maatte søges i Stedet. Det sidste maa forekomme enhver sandsynligt. Lovene ere

forfattede hver i sin Dialekt; et almindeligt Skriftsprog var slet ikke til. Men om disse Dialekters Beskaffenhed lader der sig ikke med Tryghed udlede sikre Bestemmelser. Klart er det vel, at den Skaanske, nu som senere, bedst har vedligeholdt sin gamle Skikkelse, hvorimod de andre danske Dialekter tidlig ere indtraadte i en Overgangstilstand; naar, lader sig ikke afgjøre, forbi Haandskrifterne ikke ere samtidige. Man kunde maaskee falde paa at sige, at den sjællandske og jyske Dialekt altid, omtrent fra Kristendommens Indførelse af, have været saa nogenlunde som de her vise sig, at de aldrig have haft de fuldstændige Former, som her ere tabte. Men det kan ikke forholde sig saa. Der forekommer nemlig, ogsaa i disse Love, adskillige Levninger hist og her med fuldstændige Endelser (som tyltær-eth, hverium syni, å thingi, af andrum). Disse fuldstændige Former maa altsaa have været til. Antager man, at de ældste Haandskrifter ere omtrent samtidige med Lovens Forkyndelse, saa kan de gamle Former, paa en Tid da Sproget i det hele havde tabt dem, forklares deraf, at Lovens Sætninger vare til, førend den blev givet, og at disse gamle Former for en Del i det mindste kunne have holdt sig i de ved Hukommelsen bevarede Formler. Antages derimod, at Haandskrifterne ere yngre, og at Afskriverne have forandret Sproget deri efter deres Tid, saa er det begribeligt, at gamle Former desuagtet i disse Lovformler formedelst deres Ælde og Ærværdighed kunne have holdt sig. Men i begge Tilfælde maa jo disse ældgamle Endelser have været til i Sproget, siden de endnu findes i Haandskrifterne.[1] At gamle Endelser og

[1]) Og de gamle Endelser have jo igjennem alle Ordklasser, der kunne modtage Bøjning, ikke blot holdt sig i disse Haandskrifter,

Sprogformer stedse mere maatte tabes under Afskriverens Haand, det er naturligt, og de i Tiden fremskridende Haandskrifter vise det tydelig nok; men at gamle Former, som aldrig havde været i Landet, skulde optages og indsættes, vilde være en ren Urimelighed.

Sammenligner man Lovsproget med Islandsk, saaledes som dette var i sin klassiske Tid, saa besidder det danske adskillige Egenheder, som vise hen til Bevaringen af et ældre Sprogtrin. Omlyden fra a til ö mangler. Grundlyden u findes hyppig (for i, e eller o, som i sum for sem, sun for son, kunæ for kona, frændsumi, å gruth givæn). Medlyden v er bevaret foran r (vrakæ, isl. reka). Ja der adskilles endog Former, som i Islandsk ere løbne sammen (brinnæ og brænnæ, Jyske Lov 3, 68), o. s. fr.

Sammenligner man Lovsproget med nuværende Dansk, saa findes der meget, som altid har været dansk, den Gang var det, og er det endnu: Lyden å er den samme som nu, men har den Gang været hyppigere, hvor den nu er bleven ombyttet med a. De enkelte Selvlyde have været foretrukne for Tvelydene og desl. Men der gives naturligvis ogsaa meget, som er bevaret i det gamle Sprog fra Fortiden af, hvorom man i det nyere har tabt saa godt som al Bevidsthed; de haarde Medlyde staa rigtig der, hvor vi nu have bløde. Det ubestemte Kjendeord har endnu ikke udviklet sig. Kjønnet er det gamle, altsaa ofte forskjelligt fra det nuværende. Ejeformen har vel tabt noget af sin fuldstændige

---

men i alle følgende danske Skrifter, og deres hyppige Levninger findes i Sproget den Dag i Dag (Nattergal, tilhuse, med rette, igjennem, imellem, stundum, o. s. v.). En saadan Udholdenhed findes kun ved det, der oprindelig tilhører Hjemmet; laant Gods tabes og forglemmes, naar der kommer et nyt.

Form, men vor Brug er ingenlunde bleven almindelig. Gjerningsordenes Former ligge ganske nær ved de ældste. Den betingende Maade er almindelig, o. s. v. Ordføjningen er fuld af gamle Konstruktioner.

Hvad endelig de enkelte Ord angaar, da er Ordforraadet i Forhold til Lovenes ydre Omfang, temmelig magert, en Følge af at Indholdet drejer sig om en snæver Kreds af Forestillinger, og den ene Lov næsten gjentager den andens.

Ordforraadet kan betragtes under to Afdelinger: de almindelige Ord og de egenlige Lovudtryk. De almindelige Ord ere naturligvis som oftest de samme som nu, og derfor seer det ved første Øjekast ud, som om enhver kan forstaa disse gamle Love; men ogsaa blandt dem findes der mange, som ingen Dansk nu kan forstaa, med mindre han har studeret det gamle Sprog (som of, hvort, anlætæ, lykil, frythærorth, oregher man, dy, jævæ o. s. v.). Lovudtrykkene bære da saa meget mere Præg af Ælde (som munhof, innæbondæ, avugskiold, dag ok jamlængæ o. s. v.) Alle saadanne oplyses tildels ved Sammenligning med de islandske Love; skjøndt der ogsaa findes Udtryk (som hafnæ) der ikke forekomme i dem, fordi den Indretning, hvortil de høre, ikke fandtes paa Island.

Tysk Indflydelse er endnu næppe kjendelig. De fædrene Love holdt den borte fra sig, selv efter at den var trængt ind i mange andre Forholde. I grammatisk Henseende spores der ingen. Der findes næppe tre Ord, der jo ligesaa godt lade sig oplyse af Islandsk som af Angelsaxisk. Ordet vidue (vidua, Witwe) om man vil henregne det dertil, findes i Fortalen til Jyske Lov og i Valdemars Lov 1, 13; at orvæs forekommer i Fortalen til Jyske Lov og i Loven selv 3, 5.

Om Indflydelse af rommersk Ret og overhovedet om

disse vore Loves Forhold til Retsstudiet maa Kundskab søges i de dertil hørende Skrifter.[1]

For at anskueliggjøre Sprogformen meddeles nogle korte Sætninger af disse Love:

Skaanske Lov 1, 2: Sighir mother ok hænnæ frænder, at barn var føt æftir fathur, ok neta fæthrinis frænder, tha skal

---

1) Om vore Landskabslovеs historiske Forholde findes især Oplysninger i Kofod-Anchers Lovhistorie og Sammes Saml. Skrifter ved Schlegel og Nyerup; i Kolderup-Rosenvinges Samling; og i J. E. Larsens (ikke fuldendte) Bidrag til de gamle danske Provindsiallovbøgers Historie, i Ørsteds Jurid. Tidsskrift, 13, 14 og 15 D. Den gamle Beretning, at Kong Valdemar den Anden paa Herredagen i Vordingborg lod de gamle Skraaer og Vedtægter opbrænde, som vare stridende mod den ny Lov, forklarer Larsen som en symbolsk Handling, og sammenligner den med Opbrændelsen af Christian den Andens Love i Viborg, saa at kun eet Exemplar, ikke alle de gamle Skraaer bleve tilintetgjorte. Det er i alt Fald ikke Beretningens Mening; men hvad man end vil tænke derom, saa er denne gamle Efterretning ikke uvigtig, da den forudsætter mange mindre Loves Tilværelse, der nu ere forsvundne. — Oplysninger om Lovsprogets Enkeltheder kunne ikke meddeles her i Literaturens almindelige Historie. Ypperlige, men endnu ikke i et System bragte, Bidrag dertil findes i Anchers og Rosenvinges Udgaver, der ogsaa i denne Henseende, efter den Tid da de ere forfattede, ere højst fortjenstfulde Værker; derhos i Grams Afhandlinger o. fl. lign. Skr. — Om Lovenes Udgivelsesmaade synes Meningerne noget delte. Det simpleste vilde uden Tvivl være, at udgive alle de vigtige Haandskrifter som de ere, saaledes som Schlyter udgiver de svenske; men det falder noget bekosteligt. Hos os lagde man et Haandskrift til Grund, og meddelte Varianter af Resten; saa maa Læseren selv deraf danne sig en god Text. At danne en Udgave af flere Brudstykker med forskjellig Sprogform, er lidet heldigt. Blive de gode Læsemaader liggende i ubenyttede Haandskrifter, saa er det endnu værre. Der er overhovedet to Yderligheder; den ene er at aftrykke Haandskrifterne med alle deres Fejl. Den modsatte gik jeg til i min Udgave af Jyske Lov, i Nord. Oldskr. IX; her var Hensigten ikke at give en Haandskriftudgave, men overalt at udtrykke Lovens Mening og ved en mere ensformet Sprogform at gjøre Lovsproget tilgjængeligere for de Studerende. See herom mine Bemærkninger i Fortalen.

mothors væriande vita mæth tviggia manna vitni ok tolf næfndum mannum i kyni sinu, at barn føt var. bithia sæ sva guth hialpæ, at thæt barn var føt mæth nagl og næsæ, mæth huth ok har, ok fik sin kristindom, ok skal thær fore arf standa.

11, 1. Fylghir man bisvarme sinum i hægnaþa scogh annars manz, sighi til hanum ær scogh a, oc have half hvær þera. Vil hin ær scogh a æi lata hogga træ sit, þa late hin sitia bi qvar, ællær han take bort hinum scaþa løst ær scogh a. Fællæ han træ utan hins lof ær scogh a, bøte hanum þre marc ællær tylter eþ. Takær hin by bort, ær scogh a oc træ, fare hin æftær ær atte, oc fa tac fore bi sin, oc løse fore þiufstolen ællær fore rantac mæþ siatta manz eþ, ællær væriæ fore hemme føt mæþ tviggia manna vitni oc tylter eþ.

11, 9. Snærur alla oc gildri, þe man gör at diurum ællær at fughlum i scoghe ællær annarstaþ ofna marco, scal han varþa sva sum andrum handløsum vaþa.

Eriks Lov 1, 2: Varthær ok thæt, at bondæn livær ok kunæn (frughæn) får barn ok barnæt sin kristindom ok livær yvær (yvi) modhær, tha ær fathær næst at ærvæ. Æn kan hin, thær frughænnæ ær arvæ, sighæ, at barnæt lifthæ æi yvær modhær, ællær at thæt varth æi kristnæt, tha skal fathær gangæ til mæth tviggæ mannæ vitne ok mæth tolf næfndæ mæn af sinæ frænder, ok sværiæ thæt at thæt fek (fik) sin kristindom, ok lifthæ yvær sinæ mothær ok han a thæt rætelikæ at ærvæ.

1, 4: Um bondæ thær frughæn fik hafthæ börn förræ æn han fik hænnæ, ok forh (far) sva i fælugh mæth, ok sitiæ sva dagh ok iæmlinggæ at æy vorthær fælugh lagh, tha aghæ the allæ til houæth lotæ at gangæ, sön til ful lot sum bondæ ællær husfrø, ok dotær til half lot. frughæn (komæ) ok mæth frughænnæ börn, ok vorthær sva dagh ok iæmlinggæ i bo, tha gangæ ok the til houæth lotæ sum förræ ær sagh.

1, 7: Varthær sun sva gamæl innæn flæt fathærs ok mothærs, at han kumær til aldærs ok til vits ok vil sik kunæ bithiæ ok vil vith sit eghit væræ, tha ma han af faræ mæth sin hovæth lot i allæ fæ munæ ok i køpæ iorth, æn af hans fathærs iorth annær them a han ækki af at bethæs, num thæs at enæ at fathærn vil givæ hanum af. Æn givær han nokæt

sin sun, tha skal han hverium syni givæ æm mykit, ær af far, af sinæ iorth, ok hveriæ dottær slikt halft ær man far.

3, 37: Flyghæ mans bi fran hanum ok fylghær han, ær a, tha sighæ hinum til, ær skoghen a, ok ma han them sva ut fa, at han spillær æy hins træ, tha takæ sinæ bi ok faræ væl mæth. æn sighær hin, ær træt (trææt) a, at bin æræ hans eghæn ok fran hanum floghnæ ok at hin havær vrankt kiænd, tha sværiæ til mæth thrithiæ mannæ, at the æræ hans eghnæ ok fran hanum floghnæ (flughnæ). æn sighær hin sva, at thu havær æy ræt kiænd ok iæk vil æy latæ them for utæn thu svær til, tha faræ hin ær utæn kum vithær mæth en eth ok sværiæ, at han fuldæ sinæ bi ok the æræ hans eghnæ, ok tha havæ the bathæ til halfs, fællæ thar the viliæ. æn of bondæn, ær træt a, sighær sva, iæk vil æy fællæ mit træ for thinæ bi, tha standæ træt. ok hins eghæ væræ thot hvaræn a bin thær them a. nar sum træt fallær. tha a hin thær bi a. bathæ honugh ok bi.

Valdemars Lov 1, 21: Varthær man syuk ællær sva fatøkær (fatæk), at han vil sik flæt føræ, tha skal han sik lagbyuthæ sinæ næstæ, at the takæ vith hanum. Vil thæn vanføræ ok viliæ ok sva hans arvingæ, tha skiftæs hans eghn them i mællæn, ok hin vanføræ faræ them allæ i mællæn, ok skule the thæt a thingæ lyusæ. Vil thæn vanføræ æy faræ them i mællæn, tha skiftæ sin eghn allæ sinæ arvæ i mællæn i hovæthlotæ ok sik sialf en hovæthlot, ok væræ sithæn mæth sin hovæthlot hvaræ han vil. æn ær thæs vanføræ hovæthlot bæthræ æn thre mark æftær han døthæn, tha skiftæs thæt allæ hans arvæ i mællæ, æn ær han æy bæthræ æn thre mark, tha a thæn at havæ thær han var mæth.

Jyske Lov 3, 1: Thær lething biuthæs ut, e sva mangæ sum i en hafnæ æræ, tha faræ hvar theræ sit ar utæn næfnd, utæn of man ær sva gamæl ællær sva ungh, at han ær æi før at faræ.

3, 2: Æi ma bondæn sændæ sin leghedræng i lething for sik, utæn of styræsman vil. forthi kummær leghædræng i lething a hafnæ for bondæn, tha skal han mistæ sin huth. Æn kummær thræl i lething, a hans bondæ hafnæ, tha ma kunung takæ ham til sik, of han vil, ællær mælæ ham fræls for hvar man.

3, 5: Skip ok skipsrethæ ok skioldæ skulæ allæ the mæn købæ, thær i skipæn (skip) ær. æn styræsman ær skyldugh skip at göræ, foræ sva manæghæ pænningæ ænsæ skipæræ vorthæ um sattæ. æn vil han æi orvæs at thæt the hanum bothæt, tha mughæ skipæræ göræ them siælf skip, tho mughæ the hanum æi forkøp göræ mæth en mark æth tva.

3, 7: Hvar thær kunungs mæn æræ, æthæ biskops, hvat hældær the havæ et bo æthæ flaræ, tha æræ the skyldughæ at havæ fullæ vapn, ok faræ i lething a theræ eghæn kost ok takæ theræ malæ. æn sithær han hemmæ utæn laghæ forfall æthæ orlof, tha gialde kunung af hvar garth, thær han havær, thrithings hafnæ, ællær væræ innæbondæ, of han vil æi gialdæ sum sagth ær.

3, 8: Kunung ma sik mæn takæ yvær alt sint riki, e i hvilik skipæn thær han vil.

3, 15: Hvilik hærman minnæ havær, æn full ploghs æriæ, tha ma han fæstæ til sik e til han havær full ploghs æriæ, ok göræ tho æi lething af then iorth han fæstæ.

3, 18: Hvilik hafnæbondæ thær havær en full ploghs æriæ, ok køpær sithæn meræ, gör af thæn køpæiorth sva myket ut sum fyrræ gik af hænnæ. Æn havær han minnæ, tha ma han køpæ til, svat (sva at) han havær en ploghs æriæ. Æn hærmæn mughæ køpæ sva mykæt sum the orkæ, forthi at the göræ thær fult af, at the hættæ theræ hals for kunung ok for lansens frith.

Anden Periode.

(1250—1500.)

13. Danmarks ydre Stilling og indre Forholde føre til dets Opløsning. Ærkebispesædet i Lund og Slesvigs Forbindelse med Holsten. Forbindelsen med Tyskland. Hansestæderne bemægtige sig Handelen. Den sorte Død. Rigets Opløsning.

Allerede med Valdemar Sejers Fangenskab begynder Fremskridningen mod Danmarks Opløsning. Kristendommen og Erobringerne i Tyskland maa nu vise, hvilke Følger de bare i deres Skjød. Modsætningerne ere færdige; de staa rustede mod hinanden med blanke Harnisker og skarpe Vaaben; sejre maa een af dem, de kunne ikke længer forliges. Mod Kongemagten staar Kirken, mod Folkeraadet Herrerne, mod Danmark Holsten, thi nu bliver det en Magt; mod nordiske Handelsforbindelser Hansen, mod nordiske Skikke tyske, ved Siden af dansk Maal Plattysk. Og Kirken skal sejre over Kongemagten, Herredagen over Folkeraadet, Holsten over Danmark. Hansen skal bemægtige sig Handelen, og Plattysk forvandle Sproget til Platdansk. Saa er Undergangen forhaanden.

Fra to Sider bryder denne Ødelæggelse frem: imod Nordost fra Ærkebispesædet i Skaane, imod Sydvest fra Slesvigs Forbindelse med Holsten. Det er de to Hovedkilder, med hvilke mange Bække forene sig. De sprudlede allerede frem i Slutningen af forrige Tidsrum, nu voxe de til en uimodstaaelig Strøm.

I Landet selv er der intet, der kan modstaa denne Strøm. Almuen paa den ene Side, Kongen paa den anden blive

svækkede. Adel og Gejstlighed forene sig for at forstærke Trykket. Allerede under Absalon gave Almuens Fordringer paa deres gamle Rettigheder Anledning til Oprør; den blev tugtet med Kjøller som Hunde. At komme bevæbnet til Tinge havde ligesom været et Værn og Skjold for Almuens Deltagelse i Regjeringen; det var afskaffet. Før havde en ejendommelig Søudrustning fremkaldt Snække paa Snække, og Flaader sejlede næsten hvert Aar til fremmede Kyster. Nu blev Rygen ikke længer hjemsøgt, men dets Fyrster hærgede Sjælland og Skaane. Før stod Bonden rede til Landets Forsvar; nu tyede Kongen til tyske lejede Skarer; under Christopher den Første og Erik Menved droge de ind i Flokke. Endnu kom de for at hjælpe. Men de kostede store Summer, som Kongen ikke kunde udrede. Der maatte gives dem Pant, først Slotte, saa Landskaber. Og Panthaverne bleve til Fjender. Almuen uden Vaaben kunde ikke værge sig, Kongen uden Hærmagt vaklede paa sit Sæde. Kjøbstæder vare vel efterhaanden blevne til, men for en stor Del vare de udsprungne fra Herresædet eller fra Klosteret; Beboerne vare et Slags Hørige, Livegne. De havde hverken haft Tid eller Lejlighed til at danne en fri og uafhængig Borgerstand, og den begyndende Handel blev strax trykket med Told, et Kunststykke, som allerede Knud Lavard havde lært af de Fremmede, og som da heller ikke i Norden selv var noget ubekjendt. Vidt udbredte Planer laa udenfor disse Borgeres Evne og Synskreds. Derimod udviklede Lensvæsenet sig stedse stærkere. Fra Adelen udgik den højere Gejstlighed. Den begyndte Kampen med Kongen. Denne Kamp begyndte under Christopher den Første; den varede ved under fire Konger i [illegible]erdsindstyve Aar. Interdikt og Kongemord [illegible] To Gange, i længere Aarrækker, var [illegible]ikt. Christopher den Første blev

myrdet af en Gejstlig, som det endog hedder, i Nadveren; og Erik Glipping af Stig Andersens mægtige Slægt i Finnerup Lade. Kongemordet gik i Kutte og Hjelm, i Munkekutte og Ridderhjelm. Tiden blev romantisk ved sin Rædsel.

Det bedste Middel til at svække Magten er at dele den. Valdemar Sejer havde delt Riget imellem sine Sønner. Landskaberne bleve Forsørgelsesanstalter for Kongens Børn. Sønderjylland som et Hertugdømme løsnedes fra Riget (omtr. 1250). Det var farligt at skille nogensomhelst Del fra Riget, men allerfarligst var det at affondre den Del, der laa nærmest Sydgrændsen, nærmest det Sted, hvorfra det fremmede snarest maatte bryde ind. Jylland opløstes derved i to Dele. Der blev et Jylland nordenfor Aaen og et Jylland søndenfor Aaen, skjøndt begge havde samme Lov og Tungemaal. Kongeaaen blev en Grændse, en Grændse midt i Landet. Navnet er betegnende; saa langt Kongen, og saa begynder Hertugen. Men Hertugen begynder med Brodermord, med Erik Plovpennings hovedløse Lig, der droges op af Slien. Slesvig kunde have været inddraget under Riget af Kong Abel. Det skeer ikke. Slesvigs Hertug har paa den ene Side Kongen af Danmark, hans Herre, paa den anden Greverne af Holsten, hans Venner. Igjennem Slesvig gaar Kongens Vej, naar han vil vinde Holsten; men Kongemagten har skudt dets Hertug ud fra sig selv, og gjort ham til sin Modsætning, det er just det, Holsten attraar. Slesvig kan blive Nøglen til Riget; Holsten forbundet med Slesvig kan blive en Magt, ikke blot i sig selv, men en Bejler til Danmarks Krone. Kongen er ikke den, der aner Faren. Konge og Adel vende al deres Hu til Tydskland. Derfra skal Hjælpen komme; derfra hente de Tropper. Derfra hente de Rigsstyrere, naar Partier sønderslide Landet. Første Gang bliver en tydsk Fyrste, Hertug Albrekt af Brunsvig, Danmarks Rigs-

forstander. Det var kun et Glimt, men et klart Varsel om hvad der skulde komme. Derfra hente de deres Dannelse, deres Luxus, deres Forlystelser. Turneringer og Dystrenden med tyske Fyrster blive en af deres fornemste Glæder, selv om Ydmygelse er forbunden dermed, selv om Stæderne lukke sine Porte for Kongen, som Rostokkerne for Erik Menved. Selv Pillegrims=Valfarter gik ikke længer saa hyppig til Italien og Spanien, til Rom og Kompostella; man kunde have de hellige Ting nærmere, i Køln og Wilsnack. Der dreves Handel, formelig Handel, med Relikvier; de maatte lægges frem, bringes til Torvs. Det forstode Munkene fortræffelig; de vidste at sætte den behørige Fernis paa de falske Varer, at give dem den ydre Glands, og at gjøre det nemmere for gudfrygtige Folk at komme af med deres Penge, og at faa Indulgenser, Salighed, for dem. Og imedens man saaledes i et ved indvortes Strid sønderrevet Rige, søgte sit Held udenlands, trængte den fremmede Handel derind, og udsugede dets Marv. Den verdslige Handel er just den Verdensmagt, der behersker og omskifter Forfatning og Sprog, verdslige og aandelige Goder. Det levende Ord, Aandens Sværd, omskaber Verden, stille og ofte uænset af sin Nutid; men Tallenes Magt, den der beregner, virker strax, og vil strax see sit Udbytte. Videnskabsmanden og Kjøbmanden gribe lige mægtig ind i Verdens Dannelse; men medens Videnskaben opofrer sig selv, sin ydre Tilværelse, spørger Handelen kun om Fordel, om Vinding; og just fordi den søger dem ad alle Veje, paa de store Landeveje og paa de afsides Stier, griber den afgjørende ind i et Folks Udvikling; just fordi den intet agter, hverken Magten eller Folket eller Troen eller Sproget, eller noget af alt det der er helligt for et Folk, men ifølge sin Verdensnatur er ophøjet over alle Indskrænkninger, alle Grændser, ligesom de

uendelige Have, den befarer, just derfor bliver den farlig for det ejendommelige, for det folkelige, hvis Væsen er Begrændsning. Og just paa denne Tid byder Historien os et Exempel paa et Handelsselskabs vidunderlige Verdensmagt, Hansen, hvis Oprindelse henføres omtrent til Midten af det trettende Aarhundrede. Nordens Svaghed gav den sin Styrke. Foreningen udvidede sig til Flandern og England, til Novgorod og Pleskov. Lybek blev dens Hoved. Paa den ene Side gjorde det Bergen, paa den anden Visby til sine Kontorer. Danmark var dets nærmeste Opland. Lybek var under dansk Højhed. Danmark beskyttede dets Handlende. Overalt hvor de kom hen fik de Frihedsbreve, stedse mere udstrakte Privilegier, der idelig af hver ny Konge bleve bekræftede og udvidede. Lede de Skibbrud, saa var deres Vrag helligt. Paa Skaanør og Falsterbode fik de fri Handel, ogsaa Kræmmerhandel. De fik deres egen Foged, deres egen Ret, eget Skiftevæsen, egen Kirke (St. Ægidii og Blasii Kapel i Lund). De kunde frit og uhindret losse og lade; deres Gods kunde ikke arresteres. Paa deres Feder (Viter) kunde ingen komme uden deres Tilladelse. De havde altsaa et Hjem midt i Landet, og i Handel og Vandel Fortrin for Landets Børn. Sildefiskeriet ved Skaanes Kyster, hvis Rigelighed Saxo omtaler, var en af Danmarks vigtigste Indtægtskilder; de Fremmede fik den. Alle Skaanes Søstæder vare femten Aar i deres Magt. De toge endog Del i Kongevalget. Alt dette skred vel langsomt fremad, men det blev grundlagt nu, og vandt allerede nu det Herredømme, der skulde gjøre Borgemesteren i Lybek til en anderledes vigtig Mand, end Kongen af Danmark. Og eftersom Handelen trænger sig ind overalt, igjennem enhver Aabning, enhver Sprække, eftersom Danmark var blevet en hullet Svamp, men dog af Naturen var saa velsignet, at der var

lunt og godt at være derinde, saa gik ogsaa denne fremmede Indflydelse ud over det hele Land, og omfattede alle Klasser, alle Interesser. Tyske Haandværkere nedsatte sig i Byerne; hele Gader fik Navn efter dem. I alle danske Byer udsolgte Stæderne deres Drikke, en vigtig Artikkel, og allehaande andre Gjenstande hørende til Livets første Fornødenheder og den voxende Overdaad. Fremmed Klædedragt blev endnu almindeligere ved Hoffet, og gik derfra nedad; forgjæves gav Erik Glipping (1283) en Forordning mod de udskaarne og udhugne Klæder; hans Efterfølgere fulgte ham trolig deri, med ligesaa ringe Nytte. Ingen Krog var mere sikker; alt var givet til Pris for fremmede Ord og fremmede Skikke.

Danmark var saaledes blevet brøstfældigt inden og uden, i sine indre Forholde, mod Nord og mod Syd. Hvad var der andet at gjøre end at opløse det. Tiden frembragte en stor Mand, større endnu, hvis han ikke havde været Danmarks Fjende; just det blev hans Undergang. Greverne af Holsten besade som Panthavere Rigets vigtigste Lande; Resten tog hvo der kunde. Kong Christopher den Anden svandt ind til en Skygge; hans Rige var kun til af Navn. Hertugen af Slesvig blev Danmarks Konge. Nordalbingien skulde udslette Danmark. Og der var ingen Frelse uden ved Niels Ebbesens uhyre Daad, som Nøden krævede og Tidens Anskuelser retfærdiggjorde.

I hin gamle latinske Klagesang over Danmarks Forfald blander sig ogsaa med Sorgen over Magtens Ydmygelse Klagen over den almindelige Kjærlighed til fremmede Moder og Unoder. Naar den gamle Versemager strax i Begyndelsen har sagt til ´ k:

ge mœsto more,
Dania,

quia probo protectore
cares et audacia:
Gens eras fortissima,
virtute clarissima;
stravisti, vicisti
populum æmulum
per terrarum spatia,

saa vedbliver han:

Lupanares ritus vanos,
captos in Teutonia,
amant, colunt, non urbanos,
Domini de Dacia.
Pepla glauca, crispantia,
ampla, lata caputia,
manicas cornutas,
fimbrias hirsutas,
portant pro lascivia.

Imod alt dette, mod denne Ulykke og Nød, mod al denne Ufærd hævede sig forgjæves et langt latinsk Litani; forgjæves anraabtes hin Skok af Helgene, fra den hellige Rafael af til den hellige Ursula cum sodalibus, elleve tusende Jomfruer paa een Gang. De vare i Himlen, ligesom Abbeder og Priorer paa Jorden, døvstumme Hunde. De hørte ikke paa Menneskenes Bønner, og den himmelske Fader brød sig ikke om dem. For den hellige Mø, for Sydens straalende Lys, var Norden for kold; hun frøs. Men med et Tugtens Ris i sin Haand vandrede den sorte Død (1348) som en sort Engel igjennem Landet. Hans Aande var Edder, hans Berøring ful, og i hans tunge Fjed opskjød Jern-Al og Lyng, hvor der før havde staaet lune Skove og bølgende Sæd. I Jylland døde to Trediedele af Indbyggerne, paa andre Steder Trediedelen (tertia pars hominum rediit ad dominum). Mange Landsbyer bleve øde; Slægter

døde ud. Det opløste Rige, der skulde samles, havde stædet sine Ædlinge til Jorde; Borgerkrig og Pest havde revet dem bort; og det stod sukkende og sørgende ved deres Grave.

14. Literaturens Stilling. Dyrkningen af nordisk og klassisk Literatur ophører. Gejstlig Lærdom. Det latinske Sprogs Herredømme. — Lærde Mænd: Jakob Erlandsen. Jens Grand. Peder Pagh. Augustinus Dacus m. fl. Bøger og Afskrivere: Johannes Paschæ. — Studeringerne i Paris. Skolastikken. Henningus de Dacia. Petrus de Dacia. Oliverius Dacus m. fl. Magister Martinus Magni de Dacia (Modi Martini). — Skoler og Skolebøger. Alexander de Villa dei. Klosterdannelse. Latinens Beskaffenhed.

Ligesom i de historiske Forholde hersker der ogsaa i Literaturen Opløsning og Øde. Den gamle nordiske Tid var skrinlagt. Poesi og Saga hørte op. Der fandt ingen Besøg mere Sted af islandske Skjalde; og der var heller ingen Sands derfor. Dyrkningen af den klassiske Literatur, der, saa ringe den end kan have været, dog havde holdt noget Liv i den højere aandige Verden, blev afløst af den tørre og næsten ufrugtbare Skolastik. Jo mægtigere Gejstligheden blev, desto mere verdslig blev den. Ogsaa i Klostrene bleve ikke blot Studierne indskrænkede, Sæderne forfaldt; hvad der skulde være Hellighedens Boliger blev ofte Planteskoler for Lediggang og Laster. Den historiske Sands sløvedes; den havde kun Gjenvordighed at fortælle. Og ved Siden af den danske Tunge rørte sig, ved Kongehoffet, paa Adelens Borge og i Kjøbmandens Boder, paa Suderens Værksted, ja i Kotkarlens Hytte, det plattyske Sprog.

Det mest herskende, det officielle Sprog var Latinen. Det var ikke blot Gejstlighedens Tungemaal; igjennem den og det foretoges Forhandlinger med fremmede Magter. Ikke blot historiske Optegnelser bevaredes i det, ogsaa offentlige

Breve, Akter, Domme bleve udstædte deri. Latinske Hymner forkyndte Herrens Pris og Helgenes Fortjenester i et Sprog, som Almuen ikke forstod. Og dog maatte den simpleste Almues-Mand og Kvinde søge sin Trøst og Velsignelse deri; maatte tro at komme Himlen nærmere ved at lære udenad hvad der kunde falde af til dem, nogle af de velsignede Ord: Pater noster; Ave Maria; Ora pro nobis. Det eenbaarne Folk blev saaledes opløst i to; thi det er en Folkeopløsning, naar de, der befale, vejlede, formane og undervise, bruge eet Maal, men Folket selv taler et andet.

Flere lærde Mænd have dels hjemme, dels udenlands, ved Kjærlighed til Videnskaberne, ved Omhu for Skolerne og ved Skrifter gjort sig saa bekjendte, at de fortjene at nævnes, om end deres Lærddom nu er ufrugtbar. Saadanne vare f. Ex. Erkebiskoppen Jakob Erlandsen, der i sin Ungdom opholdt sig i Rom og var Kapellan hos Pave Innocens den Fjerde († 1274). Erkebiskoppen Jens Grand, der udmærkede sig ved juridisk Lærddom, og efter sit langvarige Fængsel opholdt sig i Paris († som Erkebiskop i Bremen 1326). Blandt Biskopperne Peder Pagh i Fyn († 1339). Blandt andre Gejstlige og Munke: frater Augustinus Dacus, Prædikerordenens Provincial († 1282), Forfatter til en Rotulus pugillaris, „en Undervisning for Prædikantere", som er tabt; Cistercienfermunken frater Martinus, der gav sig af med Geometri og Hydrostatik; den forhen nævnte Naturkyndige Canutus, Kannik i Lund; Petrus Danus, Johanniternes Kommendator i Odense (1244?); Mag. Johannes, Kantor i Aarhus; Johannes de Othonia, der samlede Mirakellegender, o. fl. Ogsaa omtales oftere Afskrivning af Bøger; blandt Afskriverne især Johannes Paschæ (1297—1319).[1]

[1]) Om Bøger fra denne og den følgende Tid har Nyerup (Historisk-stat. Skildr. 2, 243. 365) samlet en Del Efterretninger. Ad-

De i Paris begyndte Studeringer fortsattes, og fremmedes ydermere ved Rejsestipendier (af Jakob Erlandsen 1251; af Bispop Johannes i Fyn 1271; og det blev endelig paalagt Kapitlerne at udrede Omkostninger dertil.)[1] Studierne fulgte naturligvis den Gang som de der toge. Heri delte Danmark Skjæbne med Europa. Den gamle Justinus blev kastet hen i en Krog og overgivet til Støv og Møl, tilligemed Valerius Maximus, Lucanus, Juvenalis (squalebant situ). Lærddommen iførte sig en mere pralende Dragt, en stiv Kappe med store Flige, der raslede, naar den rørte sig. Tankerne bleve kløvede i mange Splinter, og isteden for en god stærk Bul, der havde Varme i sig, lagde man Pindebrænde paa Aandens Arne. De to herskende Studier vare den kanoniske Ret, der var uundværlig for Livet, og Logikken, Dialektikken, Skolastikken, hvad man skal kalde den, der snart blev udelukkende dyrket og drevet som Grundlag for al videnskabelig Tænkning og dybsindig Lærddom. Abælard og Petrus Lombardus havde sluttet deres friere Granskning, og den skolastiske Filosofi, der rigtignok ofte for os staar som en uhyre Spidsfindighed, som smaalig og smagløs, men med alt det var en aandig Opvækkelse, traadte ind i sit andet Stadium, den egenlige Dialektik, Aristoteles' Herredømme. Dens Foragt for Sprogstudiet og Historien har skaffet den mange Fjender; blandt dem Gram (paa Naturvidenskaberne tænkte naturligvis hans Tid kun i Forbigaaende), der bliver ganske ivrig over,

skillige nævnes i Testamenter, f. Ex. hos Suhm, D. Hist. 12, 393. 13, 282 (Ovid). 366. 14, 170. Isteden for Jordegods gav man ogsaa Bøger til Klostrene (Langeb. Script. 3, 274. 5, 565: scil. Auicennas et alii medicinales), eller man satte dem i Pant isteden for Gods (Gjældsbeviset hos Suhm, D. Hist. 12, 336). — Om Afskriveren Johannes Paschæ Langeb. Script. 5, 515. Bøger, som Bispop Johannes Hee i Ribe selv havde afskrevet, sst. 5, 536. &c.

[1] Worms Skolehist. S. 386.

at disse Entiteter og Quidditeter, Nominaliteter og Realiteter skulde bane Vejen til de højeste Værdigheder i Kirker og Skoler og ved Kongernes Hof.[1] Heri stode de Danske ikke tilbage. De indtoge en hæderlig Plads paa Viisdommens Sæde som subtile Dialektikere og gode Lovmænd (in argumentis dialecticis subtiles, boni decretistæ seu legistæ). Provincia Daciæ, der tillige omfattede Studerende fra Sverrig og Norge, hørte til Anglicana natio, en af de fire Nationer, hvori Parises Universitet var delt. En dansk Mand, der ikke nævnes (un certain docteur du pays de Dannemarc) og som ikke, efter Grams Formodning, kan være Erland, Electus til Lund, havde 1275 givet de danske Studerende et Hus i Paris, der siden blev ombyttet med det forhen nævnte Kollegium. Dette Kollegium blev overladt til Karmeliterne (1386) og endnu senere (1430) forenet med collegium Laudunense (collège de Laon), men der fandtes endnu efter den Tid danske Studerende i Paris. Her havde Kirkens mest ansete Mænd erhvervet Grader. Ja, danske Lærde vare endog Rektorer ved Parises Universitet, og Rektor ved Universitetet i Paris, hvilket Vidunder var ikke det![2] Andre udmærkede sig ved Skrifter. Henningus de Dacia var Rektor 1312; Petrus de

---

[1]) Nullo etiam loco erant, siger han, qui purum et liquidum dicendi genus, qui historiam et literarum amœnitates amplecterentur; verum ii, qui tricas Logicorum, qui entitates et quidditates, nominalitates et realitates crepare plenisque eructare buccis possent maxime. Hi scilicet egregie placebant, his honores et dignitates in ecclesiis, in scholis ipsisque regum in aulis patebant.

[2]) Rector autem Academiæ Parisiensis (udbryder Gram, Oratio, S. 504) Deus bone! quale quantumque inter mortales animal! Is enim tum temporis, omnes fere prædicamentorum, ut sic loquar, classes transcendens, ac propemodum in summitate scalæ eminens, non solum cunctos excelcissimæ dignitatis Laicos et Clericos, Optimates cunctos, cunctos Ministros regios, Palatii Magistros, Cancellarios, Duces, Comites et Barones, sed ipsos etiam Cardinales præcedebat, solisque cedebat Papæ atque Regi-

Dacia (Kannik i Ribe?) 1326; Johannes Nicolai de Dacia 1348; Macarius Magni de Dacia (Bendt Mogensen?) 1365. Ved Skrifter have gjort sig bekjendte: Petrus de Dacia (der er en anden end Petrus de Dacia fra Visby, Lektor i Skeninge fra 1271—75), Forfatter til et Calendarium eller rettere et Anniversarium (trykt i Langeb. Script. 6, 260), der tilligemed hans Computus findes i et særdeles smukt Membran-Haandskrift paa Fransk (paa det Kongl. Bibl. Thottske Saml. Nr. 240, fol.). Samt frater Oliverius Dacus (en lærd Holger Danske, † i Nestved 1308), Forfatter til Lectura super Lucam og Sermones de tempore. Frater Boethius Dacus, Forfatter til Commentarii super Aristotelis libros de sensu et sensato, de morte et vita, de somno et vigilia og de æternitate mundi. Frater Matthæus Ripensis, Forfatter til Sermones de tempore. Frater Julius Dacus, Forfatter til Lectura super 12 prophetas minores; tractatus de potentiis animæ, o. fl. Men den berømteste er uden Tvivl Kong Erik Mendveds Kansler og hans Forsvarer i Rom, Mester Morten Mogensen, Decretorum doctor Magister Martinus Magni de Dacia, Opfinderen af Modi significandi eller modi Martini, et System, der paa hin Tid og længe efter[1] blev foredraget i alle Skoler og Gymnasier. Men, vedbliver Gram efterat have berørt de lærde Vidnesbyrd om Mandens illustre Navn, hvad for en Methode han har benyttet sig af, den synthetiske, analytiske, exoteriske, acroamatiske, scientifiske eller quodlibetariske, er ikke let at komme efter; thi denne vor Landsmands kostelige Paafund er med saa meget andet af samme Slags saa aldeles udslettet af Menneskenes Hu-

[1]) Albert Kranz († 1517) yttrer derom: ridiculum opus, in quo usque hodie magnis boatibus tonant muti Grammaticelli, quasi rotati vertigine.

kommelse, at der ikke er mindste Spor deraf tilbage. Dog, hvo kan love for (siger Gram, skuende i Aanden), at det samme jo igjen kan blive bragt paa Bane i en ny og skikkeligere Skikkelse, og skaffe en Filosof Ære og megen Navnkundighed.

Studeringerne i Paris havde atter Indflydelse paa Skoleundervisningen. Skolerne bleve udvidede og ny stiftede. Skolen i Lund blev ydermere funderet af Jakob Erlandsen 1256. En Skole i Roeskilde ved Spiritus sancti eller Duebrødre Kloster omtales 1251. I Odense blev stiftet en Skole af Bisp Johannes 1271, en anden af Bisp Gisiko 1287. I Ribe var der en Skole før 1272, som blev udvidet af Bisp Christian og Provst Guido 1298. En Skole i Kjøbenhavn omtales omtrent 1340. Og der var ofte i samme By mere end een Skole, foruden de endnu paa Reformationens Tid tilværende saakaldte Pugeskoler. Hvad der i disse Skoler blev lært og hvorledes, skjønnes af Skolebøgerne. De bestode i en Snes Stykker, og den fornemste var den latinske Grammatik, Doctrinale, af den berømte latinske Digter, Normannen Alexander de Villa dei († 1240). Det er en latinsk Grammatik paa Vers, mest leoninske, og utrolig tør. Men alle Skoler bemægtigede sig den; og man skrev Commentarer og Supplementer til den paa Vers og i Prosa. Om denne Bog siger Nyerup, at den fra Ende til anden er mørk, indviklet og tung at forstaa; og de senere Forklaringer karakteriserer han saaledes: Al sund Menneskeforstand, som der kunde være i Doctrinale, hver en rigtig og passende Sprogbemærkning, om der var nogen, blev aldeles kvalt og nedsænket i et Svælg af de mest barbariske og ufattelige Distinktioner, Argumentationer, Kvæstioner og Replikker, som man gav Navn af Glossæ præstantissimæ, notabiles et aureæ. Denne Bogs Skole-

herredømme varede imidlertid i 300 Aar; ogsaa i Frankerig holdt den sig til 1514, da endelig en Forening af Lærde forkastede den.[1]

---

[1]) Om de Lærde og Studeringerne i Paris: Grammii Oratio S. 490—492. 494—500. 504. Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 335. 376. 381. Pontoppidans Annal. 1, 521. 2, 13. 14. 15. o. fl. — Om nogle af de anførte Lærde er der Tvivl. Petrus Danus nævner Gram; Suhm, D. Hist. 10, 45. nævner 1244 ogsaa en Petrus Dacus, Commendator ordinis Johannitarum i Odense, men tror at det ikke er ham Gram mener. At det ikke var Erland, der gav de Danske et Hus i Paris, oplyser Suhms D. Hist. 10, 717. Om det danske Kollegium i Paris: Bulæus 2, 385. 4, 328. 5, 390. Felibien par Lobineau 1, 356. Den ved Aaret 1386 der omtalte Johannes Basse, Jean Basse, kan maaskee være en Kannik Johan Basse, der 1387 udstædte et Vidisse i Roeskilde (Suhms D. Hist. 14, 198). At Henningus (ikke Hemingus) de Dacia var Rektor 1312, sees ogsaa af Kollarii Analecta Vindobonensia, 1761, fol. 1, 335. At Petrus de Dacia var Rektor 1326 viser Bulæus og samme Kollarius 1, 337. At det var en anden Mand end Petrus de Dacia fra Visby, der har skrevet Christine Stumbelenskis Levnet (Acta Sanctorum, under 22 Junii), og døde 1275, oplyses i Suhms D. Hist. 10, 727. 11, 861. Om Petrus de Dacia og Oligerius Dacus handler ogsaa Echardi Scriptores ordinis Prædicatorum, 1, 407. 501. Om Mag. Martinus, der døde i Paris: Langeb. Script. 3, 269. Mag. Macharius, sst. 3, 272. — Om Skolerne: Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 338, hvor der ogsaa findes Prøver af Doctrinale. Pontoppidans Annal. 1, 522, Skolen i Kjøbenhavn 2, 12. Samt Worms Skolehist. S. 353. 362. 363. Om Alexander de Villa dei ogsaa Gräße, Handbuch der allgem. Literaturgesch. 2, 307. Om Skolebøgerne især Nyerup, Librorum, qui ante reformationem in scholis Daniæ prælegebantur notitia, 1784 (med Mantissa, 1785). Om Alexander de Villa dei og hans Doctrinale handler han S. 2. For dog at give de Læsere, der ikke have Nyerups Bog ved Haanden, en Forestilling om hin Tids Grammatikker udskriver jeg:

Paradigma primæ declinationis in numero singulari.

Rectis *as es a* dat declinatio prima.
Atque per *am* propria quædam ponuntur Hebræa.
Dans *æ* diphthongon Genitivis atque Dativis.
Am servat qvartus, tamen *an* aut *en* reperimus,
Cum Rectus fit in *as* vel in *es* vel cum dat *a* græcus

Hvorledes Klosterdannelsen var beskaffen, lader sig slutte af de Klosterregler, der endnu haves; f. Ex. Statuta ordinis S. Augustini in Dania (Langeb. Script. 5, 633). Deri findes Bestemmelser nok om Klostertugten, Klædedragten, o. desl. Der omtales en Præstelærddom (eruditio pastoralis), ogsaa Bøgers Korrigering (item corrigantur libri), men derved sigtes kun til ydre Nytte, til Messebøger o. desl. Den begyndende Dannelse gaar ud paa latinske Bønner og hyppig Læsning af Pater noster og Ave Maria;[1] men der er ingen Tanke om Klosterets Bestemmelse for et dybere Studium.

Selve Latinens Fordærvelse vidner ogsaa om hvorledes Dannelsen var. For at bane sig Vej til den lavere, raa og udannede Geistlighed, maatte det Sprog, som Saxo havde stræbet med saa megen Sirlighed, formæle sig med Modersmaalet; for at vinde Sejr maatte det nedlade sig, for at virke paa Barbarer, maatte det selv blive barbarisk. Allerede før hjalp man sig med dansk-latinske Ord og Talemaader til Gjenstande i det daglige Liv (cappa forata, equus blaccatus), nu greb det videre om sig, og blev saaledes ved, saalænge denne unaturlige Brug af et fremmed Sprog fandt Sted. Det var imidlertid en lykkelig Tid for dem, der skulde gjøre latinsk Stil; dette Blandingssprog lod sig bedre forstaa og lettere skrive. Forresten gik det jo i andre Lande, som hos

Rectus in *a* græci facit *an* qvarto breviari.
Qvintus in *a* dabitur, post *es* tamen *e* reperitur.
A Sextus, tamen *es* qvandoqve per *e* dare debes.
Am Recti repetes qvinto sextum sociando.

[1]) F. Ex. omnis conversus ordinis sancti Augustini nostræ congregationis tenetur legere: lx Pater noster pro matutinis, xx pro prima, xxx pro missa, x pro tertia. item quinquies Ave Maria dicat cum totidem genuum flexionibus ad horam beatæ Mariæ virginis (etc.).

os; og ved Studeringerne i Paris optog man især en med franske og andre nyere Ord opfyldt Latin, der i grammatisk Henseende haanede alle gamle Regler.[1]

15. Latinsk Poesi. Historiske Skrifter paa Latin. Annaler og Aktstykker. Congesta Menvedi. Chronicon Erici regis. Roeskilde Jordebog.

Det er vanskeligt, om ikke umuligt, ved flere af de literære Frembringelser, som ligge udenfor den egentlige Theologi, med nogenlunde Sikkerhed at bestemme, om de høre til Tiden imellem 1250—1340 eller ere fra en noget senere Tid. Mange ere der ikke. Poesien bestod i Almindelighed i slette latinske, for det meste rimede Vers, der endda vare forfattede af Fremmede. Der haves en Sang om Jens Grand paa latinske Vers (i Langeb. Script. 6, 266),

1) See om Latinens Fordærvelse: Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 242. Pontoppidans Annal. 2, 172. Hvitfeld, Folioudgaven 1, 504. Bekjendte Exempler paa Latinens Blanding med Dansk er Gravskriften i Esrom, som Nyerup anfører efter Worm:

Hic jacet Jon Prest,
qui dedit suum graa Hest,
nec non de siligine tu Lest,
semper comedebat det best',
requiescit in pulvere sydvest;

og Verset, som angiver Aaret 1350 da den sorte Død rasede:

Rostrum, try vurstrum, spid longum, mors erat atra (mcccl).

At franske Ord og skrækkelige Konstruktioner kom ind fra Paris kan næppe omtvivles, da man senere finder dem. Peder Laale er et levende Bevis derpaa. F. Ex.

Nr. 93. Bancum laus tornat, quem femineum decus ornat.
Nr. 78. Arcanis rebus deferre silenter habemus.
Nr. 104. Bestia fit domita verna nec asper ita.
Nr. 130. Cauda bos iterum quod eget redit illa dierum o. s. v.

hvis Forfatter, efter Gram, skal være en Poet fra Bremen.[1] De historiske Frembringelser ere for det meste latinske Annaler, der, efter deres Bestemmelse, yde et, sædvanlig magert, historisk Stof, og derfor ere vigtige nok for Historiens Enkeltheder, men ikke oplyse Literaturen. En Levnetsbeskrivelse haves: Vita beati Nicolai Arusiensis (i Langeb. Script. 5, 303), men den indeholder næsten ikke andet end hans Mirakler. Et af de mærkeligste historiske Skrifter er Chronicon Danorum et præcipue Sialandiæ, som ender med 1282 (i Langeb. Script. 2, 602. 6, 519); Forfatteren er ubekjendt. Det mærkeligste historiske Aktstykke af større Omfang er Processus litis inter Christophorum 1 et Jacobum Erlandi (i Langeb. Script. 5, 582).[2] Et paafaldende Bevis paa Landets fortrykte Tilstand og den herskende Sløvhed er det, at der næsten intet er bevaret om Niels Ebbesens Daad, at ingen samtidig Historieskriver har værnet om hans Ære. Vil man vide noget mere end at han drog til Randers og slog den kullede Greve ihjel, maa man ty til en plattysk Krønnike, der kaster Skarn paa hans Minde. Hvad Historien ikke vilde gjøre, maatte den danske Folkevise paatage sig.

Det er dog sandsynligt, at der paa denne Tid ere fremkomne endnu flere historiske Skrifter. Om Erik Menved vides, at han foranstaltede en Samling, der er bekjendt under Navn af Congesta Menvedi, hvad enten det nu har været historiske Udarbejdelser eller Love eller en Samling af historiske Aktstykker. Det er muligt, at hertil hører den saakaldte Chronicon Erici regis (trykt i Langeb. Script. 1, 148), der ellers har været tillagt Erik af Pommern. Den ender med

---

1) Grammii Oratio S. 495.

2) De øvrige latinske Annaler og Krønniker anføres i G. L. Badens Hist. Bibl. S. 41.

1288 og de Ord: Hactenus Ericus rex Daciæ. Langebek antager, at den er af en Cistercienser-Munk i Ry Kloster (Rus regis) i Sønderjylland. Grundene ere ikke meget stærke; og min Tvivl skal jeg senere omtale ved den danske Eriks Krønnike. Efter Begyndelsen kunde det synes, som denne Krønnike vilde blive til noget, men den synker snart hen i en tør Annal, og har hverken ved Opfatning eller Fremstilling noget tiltrækkende; Forfatteren lader Julius Cæsar give Danmark Navn, og forklarer Erik Egothes Navn ikke blot deraf, at han var god, men ogsaa stor og høj o. s. v. Han anfører nogle danske Sætninger: Hund er hemæ rikæst (ellers hedder det Hane); Kothkarle ware alle galne meth kylver.[1]

Munkenes Omhu for det timelige Gods har ogsaa skaffet os geografiske Oplysninger, hvortil især hører Roeskilde Jordebog (i Langeb. Script. 7, 1). Og et Bevis paa, at man ogsaa gav sig af med strængere Videnskaber er den kuriøse Efterretning, hvorledes man i Roeskilde bestemte Byens Polhøjde ved Observationer 1274 (Langeb. Script. 3, 267).

16. Lovgivningen. Stadsretter. Det plattyske Sprog.

Ogsaa i Lovgivningen havde Modersmaalet en haard Kamp at bestaa, dels med Latin, dels med Plattysk. Der gaves Stadsretter eller Bylove: allerede af Kong Valdemar den Anden for Slesvig, derefter, under de følgende Konger, Kjø-

[1]) De som ynde bogstavret Aftryk af gamle Sager, uden Hensyn til Meningen, c for t og desl., kunne more sig med dette Sted, hvor der for Kothkarle efter Bogstaven læses Kochkarle, der saa ere blevne forklarede snart som Chorkarle, snart som Kokkedrenge. Hvor mange unyttige Ord ere ikke derover spildte.

benhavns 1254 og 1294, givne af Bisloppen; Roeskilde Stadsret, stadfæstet 1268, Stubbekjøbings Privilegier 1354, Ribe Stadsret 1269, Flensborg gamle Stadsret, o. fl. (De findes i Rosenvinges Samling, 5 D.) Men de vare paa Latin, og de danske Oversættelser høre til en senere Tid. Selv hvor det danske Sprog har været det oprindelige, som i den Lundske, stadfæstet af Kong Valdemar 1326, høre de dog i den Form, hvori de nu haves, til en tildels meget senere Tid, saa at det Udbytte, som deraf kunde vindes for Sproget, formindskes meget betydelig. Desto mærkeligere er Flensborg nyere Stadsret, givet 1284, bevaret i et Haandskrift fra 1295—1321 (hos Rosenvinge 5, 386), der er aldeles jysk og bør sammenlignes med Jyske Lov. Dernæst er det heller ikke uden Interesse at bemærke de enkelte danske Lovord, der forekomme i de ældste sønderjyske latinske Stadsretter, hvilke vise hvor aldeles dansk Sproget endnu den Gang var, og som staa i en aabenbar Modsætning til de plattyske Oversættelser, der endog maatte omskrive de danske Ord.[1] Det plattyske Sprog, der i og for sig ikke er uden Rigdom og Velklang, men som aldrig har hævet sig til et virkeligt Skriftsprog, gjorde sig allerede gjældende som et offenligt Sprog i Sønderjylland, da Hertug Abel 1243 gav Staden Tønder den lybske Stadsret; og Begyndelsen var saaledes gjort til efterhaanden at oversætte latinske og danske Stadsretter deri.[2]

---

[1]) F. Ex. Danske Ord som eldiærn, crokwoth, witægiald, scoot, sysæl; kunæ, platt. Wiff, ölkunæ, Beertappersche, arnæ, Heerd, windigh, Finster, kotmanger, Knakenhower, sykændagh, Werkeltag, thrithing, det drüdden dele, sighælboon, rede to zegelende, werilos börn, kindere de nen vormünder hebben, o. fl.

[2]) Om Forholdene i Slesvig og det plattydske Sprogs Fremgang meddeler Werlauff (Om det danske Sprogs Skjæbne i Slesvig) de fuldstændigste Efterretninger.

17. Brugen af Modersmaalet. Series runica. Eriks Krønnike. Danske Lægebøger: Henrik Harpestrengs eller Knud Juls Lægebog. Det Arnæ-Magnæanske Haandskrift. Kogebøger.

Under saadanne Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at Vidnesbyrd om Brugen af Modersmaalet i og udenfor Skrifter ere sjeldnere. Nogen Omhu derfor synes der dog at være viist ved den Artikkel i Christopher den Andens Haandfæstning, der siden gjentoges i de følgende, at ingen skulde befordres til en Kirke, naar han var en Udlænding af fremmed Tungemaal.[1] De til forskjellige Tider udstædte Afladsbreve, det til denne Tid hørende til Skaarup Kirke i Fyn 1317, og de senere til St. Marie i Kjøbenhavn 1376, til Domkirken i Ribe 1386, o. fl. i hvilke der loves Aflad til dem, som bivaane Gudstjenesten, nævne udtrykkelig Prædikener som hørende dertil,[2] hvilket synes at vise, at saadanne uden Afbrydelse have været holdte. Og dette bekræftes af den Tids Kirkeanordninger, der indskjærpe, at Prædiken skulde holdes paa visse navngivne Festdage;[3] skjøndt der rigtignok ikke siges i hvilket Sprog, og den gjentagne Indskjærpelse synes at antyde, at det ikke saa lige blev efterkommet. Der gaves ogsaa i Ribe (omtr. 1350) en velskreven Bibel just til Brug for de Kanniker, der vilde prædike;[4] men deres var vel paa Latin.

---

[1]) ut nullus extraneus ignotæ linguæ ad aliquam ecclesiam præsentetur (Suhm, D. Hist. 14, 496).

[2]) qui missis, prædicationibus et aliis divinis officiis interfuerint (Pontoppidans Annal. 2, 118. 223. 229. 689).

[3]) f. Ex. i en Synodalbestemmelse fra Ribe: ut omnes ecclesiarum pastores suis parochianis in diebus festivis prædicarent evangelium; i Statuta capituli Haderslev. 1309: in summis festis Canonici debent celebrare et sermonem habere his festis, Nativitatis Christi, Epiphaniæ (etc. Pontoppidans Annal.).

[4]) pro usu Canonicorum sermonem facere volentium (Langeb. Script. 5, 553).

De danske historiske Skrifter, som med nogen Sandsynlighed kunne henføres til denne Tid, og som endnu ere til, ere vel følgende:

Runehaandskriftet af Skaanske Lov indeholder tillige Grændserne imellem Danmark og Sverrig, samt to Kongerækker: Series runica regum Daniæ prima og Series runica altera (i Langeb. Script. 1, 26. 31). Den sidste Konge, der nævnes, er Erik Menved. Langebek mener, at Forfatteren har været fra Skaane. Afskriveren, tænker han, hed Tule, siden han skriver: Var fathir, ther i himmiriki er, gøme Tuli fran unt ok vanthe. Da der derefter, med tilhørende Noder, er tilskrevet:

Drömde mik en dröm i nat
um helgi ok erlik Kel,

saa gjætter han fremdeles, at denne Tule kan have haft hjemme i Viborgegnen, hvis Helgen St. Ketil eller Kjeld var. Alt det er naturligvis løse Gjætninger. Tule er maaskee det gamle Navn paa Norden; og den sidste Gjætning maa falde rent bort, da der maa læses:

um silki ok erlik pel (Peld).[1]

Som Prøve maa tjene:

Tha var Rolf kunung Krake, Helhe (Helghe) sun, i hans tima var Hialti ok Bierghi, ok hans magh het Iarmar. Tha var Hother kunung i Sueriki, i hans tima var Balder Thouhma (þoughma) sun kunung af Sialande. Tha var Rodrik kunung, Höththers sun, i hans tima varu Slenge[2] ok Vege (Vegge), ok Orvendel drap Slenga, ok Ambluthe drap ater han,[3] the varu kununga i

1) Vil man endelig læse kell, saa har man det eng. unther kell, under Skind.

2) Skal der læses Fenge, saa at Runeafskriveren har læst feil?

3) Langebek mener, at der imellem ater og han mangler et ok, og oversætter da: et Ambluthus Aterum et Hanum interfecit. Suhm (Krit. Hist. 3, 290) slutter nu videre af dette Sted, at Kong

Iutlande, ok hans mah (magh) het Vithlek. Tha var Vermund kunung, Vithlesth sun. I hans tima var Göte ok Vihi (Vighi) Fröthvins synir, the hefndu fathurs a kunung Atilt af Sueriki. Tha var Uffi starke, Vermunda sun, han skatathe fiarthe sinni Thydiskulande.

Det er ikke usandsynligt, at de ældste Dele af den saakaldte danske Eriks Krønnike kunne være begyndte paa denne Tid, hvortil de høre efter Indholdet, men efter den Form, hvori vi have dem, vil det dog være mest passende at betragte dem under eet i næste Afdeling.

Derimod maa den ikke ubetydelige Samling af danske Lægebøger, der fortsættes indtil Reformationen og efter den, ved denne Tid have taget sin Begyndelse. Til det ældste af denne Slags hører da Henrik Harpestrengs eller, som andre have kaldt den, Knud Juls Lægebog (jf. S. 55), udgivet af Molbech efter et Haandskrift, der kom til Suhm fra Norge, hvorfor den maaskee en Tid lang af nogle blev anseet for norsk. Den bestaar af to Urtebøger, samt en Stenbog, og ender med en Kogebog. Ved Enden af første Urtebog staar:

Hær ændæs forstæ yrtæ book.
per manum fratris kanuti yuul.

Nu omtales der, som Molbech har oplyst, i Sorø Klosters Gavebog ved Forhandlinger i Aaret 1310 en frater Kanutus Juul, procurator monasterii Sorensis; og der er i det mindste intet, der modsiger, at denne Mand kan være den i Lægebogen nævnte (Afskriver eller Oversætter). Baade Molbech, Rosenvinge og Thorsen have bemærket Skriftligheden mellem denne Lægebog og Lovhaandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 455,

---

Hather i Jylland og Kong Hano i Fyn levede paa Hrærehs Tid. Deslige kan der komme ud af de simple Ord: drap ater han (dræbte atter ham).

8vo, der er afskrevet af frater Johannes Juta. Sproget ansaaes i nogen Tid for Norsk; det er en simpel Fejltagelse. I dette Haandskrift have vi da, næst efter de ældste Lovafskrifter, det ældste af noget Omfang, der er til af dansk Sprog.

Med Urtebogen i Henrik Harpestrengs Lægebog maa sammenlignes det Stokholmske Haandskrift (Efterretning og Prøver deraf ere meddelte af Molbech i Ny D. Mag. Tredie Række 2, 165 og i Sammes Danske Haandskr. i Stokh. i Histor. Tidsskr. 4, 148). Det indeholder kun Urtebogen med et Tillæg. Sproget er dansk. Sammenligning viser, at begge Haandskrifter med nogen Forandring gjengive samme Indhold, som om Forfatterne oversatte efter samme Text.[1]

[1]) Der haves ogsaa adskillige, tildels meget senere, Haandskrifter, som kunne sammenlignes med Henrik Harpestreng: Papirs-Haandskriftet i den Thottske Samling, Nr. 710, 4to, hvori der findes en Lægebog og Urtebog (Molbechs Fortale, S. 24). Pergaments-Haandskriftet i samme Samling, Nr. 249, 8vo, hvori Stenbogen og Urtebogen (sst. S. 36). Afskrift af et Papirs-Haandskrift fra omtr. 1450, hvori Lægebogen eller Urtebogen og flere Traktater (sst. S. 38). Haandskriftet K. 4 paa det Kgl. Bibl. i Stokholm, hvori en Bog om ædle Stene, der har nogen Lighed med Stenbogen (Begyndelsen og Slutningen anføres i Sv. fornskrifts. saml. 2 B. 4 H. S. CVIII. jf. Molbech om danske Haandskr. i det Kgl. Bibl. i Stokholm i Hist. Tidsskrift, 4, 162). Og med de danske Lægebøger kan endelig sammenlignes den svenske Oversættelse af Johannes de Rupe scissa (Efterretninger og Prøver i Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 3 H. S. XVII). Et Papirshaandskrift i Stokholm (K. 45) indeholder Brudstykke af en Diætetik, der begynder med Maj og ender i December med pisces (sst. 1 D. 2 H. S. xlix. Prøver hos Molbech, Danske Haandskr. i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 159.) Endelig findes der et Haandskrift paa Gymnasiebibl. i Linköping, der indeholder en Bondepraktika med adskillige andre Stykker om Aarstiderne, om Lægemidler, om Dyrekredsen m. m. (Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 2 H. S. xlvii). — See iøvrigt om Henrik Harpestrengs Lægebog: Molbechs Fortale til Udgaven; Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 373. 378; P. E. Müller om det islandske Sprogs Vigtighed, S. 59; Rosenvinges Fortale til Eriks Lov, S. xliii;

Yngre og forskjellig fra Henrik Harpestreng er den Lægebog, der findes i et Pergaments-Haandskrift, Arnæ-Magn. Nr. 187, 8vo, hvis Forfatter er ubekjendt. Det er ogsaa i andre Henseender mærkeligt; deri findes latinske Formler, ogsaa en senere paa Dansk, til at helbrede ved Sympathi, o. desl.

Disse Lægebøger have naturligvis fra Indholdets Side liden eller ingen Værd for Nutiden, men de ere vigtige Sprogmindesmærker. De vise os ikke alene Sproget i alle sine grammatiske Egenheder, deriblandt ent for et, ligesom Jyske Lovs sinl for sit; men de indeholde tillige Ord i andre Retninger end dem, hvortil Lovsproget kunde give Anledning. Overalt møder man det gamle Sprog, og uden Kundskab til dette ville mange Udtryk blive uforstaaelige, som thavær eller thægær, isl. þegar; sivæl, isl. sívalr; ryg hugh, isl. hryggr; qvathæ, isl. kvoða; e sæ nyt, af isl. æ og sèr; sarøky, hvalsoky, af isl. auki; quith, isl. kviðr; rithæ, Feber, isl. riða, Rystelse; innulvæ, isl. inníflí; lyst, Lærdom, Videnskab, isl. list; laa (Harpestr. S. 59) isl. lá; forhaar, (Harpestr. S. 114) forsømmer, ikke agter, isl. at há, háir, o. s. v. Som Prøve kunne tjene:

Af Henrik Harpestreng, S. 83: **Papauær, valmuæ, kald ok thor. hun ær thrænnækyns. en havær hvit blomstær, ok en rot, ok thæn thritæ ær minst, ok vaxær i akræ, ok havær brunlyk blomstær. Thæn tymæ hovæthæn ær meor, tha styngær man ræf a thæm, ok lætær løpæ ut mielk af them i en skoth. Hun ær goth for mangkyns. af thæn thær brun blomstær havær görs oli af frot. thæt gör man at sovæ ok ær glath i thæfitæ. sva gor hun ok thær røthæ blomstær havær. Siuthær man valmuæ ok qvekær anlæt mæth laat, tha gör thæt ok at sovæ of døth (æi) ær atkumæn.**

---

e. fl. Samt Sprogoplysningerne i Bredsdorffs Anmærkninger til nogle Steder i Henrik Harpestreng; og Mansa om Lægebogens medicinske Indhold, i Molbechs Nord. Tidsskr. 3, 276.

Af det Arnæ-Magnæanske Haandskrift: Om thu vilt rensæ thit hovæth, ok tak myrk af thijn øghæn, ok om thu havær løsæ tændær at the fæstæs, Tac thæn yrt thær peretrum heter, ok tyg om thre daghæ, ok thæt rensær hovæth, tachær af blindæ ok fæstæ tændær. Mintæ ær nyttelik vith maghæn, han takær umichit bloth af ok for drivær hovæth værk. — Item Hel the øghæn thær the mikil værk havæ ok taar flydæ aff, Tac aloe ok apij ok cucumeris blath ok grøn rosæn blath ok crocum orientalem, støt thættæ alt samæn, ok blandæ mæth ædikæ, ok thær mekæl værk ær i øghæn, tha blandæ thær vijn mæth, ok smør øghæn thær mæth, en sinnæ ok annæn sinnæ, tha æræ the helæ. Item Tak osæn af rutæ ok drøp i øghæn, ok thæt takær all klothæ ok værk af øghæn. ok æt fænicul ok drik, ok thæt takær alskøns sot af øghæn. For the øghæn tar flytær ok skimlugh æræ ællær blothfullæ, Tak røtær af pilæ træ, ok the smæstæ quistæ mæth løf, ok støt thøm fast, ok læg thøm om aften pa øghæn thær thu gangær at sovæ. Ok tel alskøns sar ær thæt pulvær got thær man gör af pilæ træ. — Om bloth løpær af næsæ ællær af mun, Tak osæn af purløk eet kar, ok gijf hanum at drikkæ, tha vorthær han heel. — Om thek løpær mekæt bloth af næsæn, tak rutæ ok døn ithælekæ tel, ok thæt stæmær næsæ bloth. Item Tak rutæ ok siuth i vijn, ok drik thæt vijn. — Item tak æskæ stavæ ok læg i eeld, ok thæt vatn ut løpær at ændæn saunæ thæt i een æggæ skal, ok blandæ thær tel een sketh mæth hunugh, ok tak osæn af purløks hovæth ok een sketh iouis barba os tva skether, ok blandæ ok si gønum een lin klut, ok lat innæn eet glar kar, ok tha thær vith tharf drøp thæt i øræn.

Ligesom man her allerede møder den tyske Form Rosenblade, saa findes der ogsaa, som Molbech har bemærket, i Kogebogen i Henrik Harpestreng nogle plattyske Ord, der „synes at henvise til en Original, skreven i dette Sprog eller dog i Tyskland." Da disse plattyske Ord ere Navne paa Retter (In der iægt, Kloten en honær, Spæk honer), saa kunne de ogsaa blot vidne om, at disse Retter nu vare blevne bekjendte

her og med dem deres Navne, ligesom siden de franske. Med Tingen følger altid Ordet; og slige fremmede Ord blive en Tid lang staaende, uden at Sprogets øvrige Dele angribes deraf.

Med denne Kogebog maa en anden sammenlignes, der findes i et Pergamentshaandskrift, som tillige indeholder et Lovstykke fra Christoffer den Førstes eller Andens Tid (meddelt af Molbech i Histor. Tidsskr. 5, 537). De have begge noget tilfælles med hinanden, men tillige saa stor Forskjellighed, at de hverken ere udskrevne efter hinanden eller have haft samme Original. Denne har ingen plattyske Navne paa Retter. Der har allerede den Gang cirkuleret deslige Opskrifter. Som Prøve ved Siden af de andre maa følgende tjene:

Mæn skulæ latæ mialk, thær görth ær af almandæl kiarnæ, varmæ i en grytæ up a hetæ gløthæ, ok lathæ thær til safran væl stampæth ok salt ok littæ ædik, sva at thæt ma løpæs ut a eld, ok latæ thæt alt samæn i en posæ, æssæ[1] en vox posæ, ok hængæ up a en naglæ til thæssæ vatnæ ær alt af siknæt, ok latær thær sithæn hunnung til, ok sla thær sithæn af et got smör. — Mæn skulæ takæ rind af hvith brøth[2] ok skæræ thæt storth æssæ tærning, ok latæ thær i æggi duddær[3] ok søøt mialk, ok siuthæ thæt ok ætæ. — Mæn skulæ skæræ eth höns alt i stykki, ok siuthæ thæt, ok takæ malæn pipær ok cinamomum ok kardæmomum, alt æm mykæt, och skæræ thæt hvitæ af æg sothæt hart, stort æssæ bønæ, ok latæ æggi dydær alt helt thær til, ok takæ sithæn safran ok ædik ok malæ thæt thiukt mæt raa æggi dydær ok mæt salt, ok latæ thæt vællæ samæn.

---

1) æssæ = ænsæ. Det forekommer her meget ofte, og er slet ikke noget ualmindeligt eller forældet Ord.

2) Hos Harpestreng: skorpæn af huetebrøth. Rind (ikke Ring) bruges endnu i Fyn.

3) æggi du[illegible] eller æggi dydær, hos Harpestreng: æggi blomæ (tr[illegible]er).

18. Danmarks Rige samles. Valdemar Atterdag. Norge og Sverrig. Unionen.

Langsom, men stadig, skred Danmark atter fremad. Det var en vanskelig Opgave, der var givet Valdemar Atterdag (1340—1375), men han løste den ved bestandig kun at have eet Maal for Øje, og naar han havde naaet det lavere, at stille sig et højere: først det danske Riges Samling, saa hele Nordens Forening. Grev Gerts Død aabnede ham Vejen til Riget, Kejseren og flere Fyrster i Tyskland understøttede hans Paastand; en Del af de Danske kaldte ham. Med Hertug Valdemar var der allerede aabnet Underhandlinger, og Grev Gerts Sønner besade hverken Magt eller Snille til at stille sig imod et saa stærkt Forbund i og udenfor Landet. Ved en Række af Forlig vandt han det ene Landskab efter det andet; hver ny Vinding var ham atter en Dag. Den Medgift, han fik med Hertug Valdemars Søster Hedevig, aabnede ham Jylland. Der gaves endnu to andre Midler: at afstaa hvad der ikke kan forsvares, og sælge hvad der næsten er en Byrde. Ved at sælge Estland og afstaa Skaane lykkes det at samle det øvrige. Men Skaane er et godt gammelt dansk Land; det maa atter vindes tilbage. Og derved aabnes Adgang til Sverrig og Norge. Saaledes stod den for ham, den Gjerning han i Livet havde at øve. Men hans Undersaatter skjønnede lidet paa hans Formaal, deres Liv havde kun snævre; og for de fremmede Magter var Nordens Tilvæxt et Tab af Herredømme. Hans Regjering blev en Række af Gjenvordigheder. Derfor blev han haard, som Tiden. Landet kunde ikke frelses uden ved en Mand, der ikke ansaae noget af det for helligt, som den hule, marvløse Tid havde helliget, der kun brød sig lidet om det katholske Himmerige, naar han kunde

opfylde sit jordiske Kald, der trodsede Pavens Band og sendte ham Troen tilbage, der plyndrede Kirkens Guld, som laa og glimrede til ingen Nytte, der med sin Jernsko traadte paa den uregjerlige Adel, og med Kongesvøben drev den lave Bonde til den Gjerning, der skulde gjøres. Med stormende Magt indtog han Visby paa Gulland (1361), en Ø, der er ligesaa mærkelig ved sit gamle Sprog, som Island ved sin gamle Literatur, med en Handelsstad, der fra gammel Tid var Forbindelsesleddet for Nordens Handel imod Østen, og „hvor Svinene aade af Guldtrug." Men saa fik han ogsaa et Fejdebrev fra de „sewen und sewenti Gänse," og maatte vige for sin oprørske Adel, ja flygte fra sit Rige. Adsplittet i sit Liv var han, som fordum hans Rige, og hvor sjælestærk han end var, maa han stundum have vaandet sig paa sit Smertens Leje, stundum i sit Sind have jaget sine Tanker som Dyrene paa den vilde Jagt med de halsende Hunde, og naar han rev sig ud af Tovelilles Arme i urolige Drømme have haft Forudfølelse af Efterslægtens Lidelser og Kamp. Men under hans egen modnedes de store Planer.

Afsondret bag sine Fjelde syntes Norge i lang Tid kun at have haft een Hovedtanke: hvem det skulde have til Konge. Denne Tanke delte det i stridende Hobe: Birkebener, Bagler, Varbelger, Kuflunger og hvad de videre hedde. Under en fremskridende gejstlig Udvikling hører man i dets Historie idelig om Borgerkrig, Høvdingers Vandring frem og tilbage, mellem Is og Fjelde, under Fjeldstorme og Hunger. Denne Tilstand hæves endelig ved Hakon Hakonsøn den Gamle († 1263), der grundlægger Landets Magt, og sætter det i Forbindelse med Europa. Under hans Søn Magnus Lagabøter († 1280) befæstes denne Magt ved Love. Magnuses Sønner, Erik Præstehader († 1299), der modsætter sig den

gejstlige Vælde, og Hakon den Femte († 1319), den allerlifligste, der tager Almuen i Beskyttelse, føre mangeaarige Krige med Danmark. Der er ingen Udsigt til Forening. Men med Hakon den Femte uddør den gamle norske Kongestamme; og hans Dattersøn, den svenske Konge Magnus Smek, vælges til Konge. Han maa antage sin yngre Søn Hakon (den Sjette) til Medregent. Der er et Forbindelsesled. Ved Overraskning tilvejebringer Kong Valdemar sin Datter Margretes Giftermaal med Hakon (1363), saa at deres Søn Oluf († 1387) bliver Arving til Norge og Danmark. Fra denne Side er Maalet naaet.

I Sverrig havde der længe været strebet om Riget imellem Svear og Gøter. Først i Midten af det tolvte Aarhundrede forekommer den fælles Benævnelse: Svears og Gøters Konge. Kongemagten og Adelens Vælde hæve sig paa Almuens Bekostning. Kongemord følge paa hinanden. Birger Jarls Søn, Kong Valdemar, dør i Fængslet paa Nykøping Slot (1302). Kong Birger lader sine Brødre sulte ihjel (1317) og ender selv sine Dage i Landflygtighed i Danmark (1321). Dronning Blanka forgiver, som det hedder, sin egen Søn Erik, Magnus Smeks Medregent (1359). Eriks Broder Hakon blev indkaldt fra Norge; men da han ægtede Margrete, valgte Sverrig Magnus Smeks Søstersøn, Albrekt af Meklenborg, til Konge (1363). Her er endnu mindre Tanke om Forening. Tværtimod aabnes der Adgang for tyske Fyrster til at blive Konger i de nordiske Riger. Medens den indfødte Adel befæster sine Gaarde, og gjør dem til næsten ligesaa mange Røverborge, strømmer den tyske Adel ind „med et Adelsdiplom i den ene Haand og en tom Pung, der vil fyldes, i den anden." Den stakkels Bonde, der klager sin Nød, bliver viist af paa Plattysk:

Bonden kom fram med sina kära:
Søte herra konung, I skipen os rätt! —
Ich kan, trowen, nicht beter, leue knecht.[1]

Dronning Margrete har imidlertid i Danmark vundet Slot paa Slot tilbage under Kronen. Hun brød Bægeret, beskar Abildgaarden, og stæmmede Bækken. Skaane, der havde været i Hansestædernes Hænder, vendte tilbage til Riget (1385). Hun har sit Øje imod Norden; ad den Vej maa Danmark udvide sig, selv med Opofring mod Syden: hun forlenede Greven af Holsten med Sønderjylland (1386). Endelig vælges hun af de misfornøjede Svenske (1388), og Kong Albrekt maa undgjælde sin Haan; han bliver slaaet og fangen (1389), og faar kun sin Frihed ved fremmed Mægling. Dronning Margrete hyldes af hele Norden, og forener paa sit Hoved de tre nordiske Rigers Kroner (1397). Hun har naaet sin Faders Maal.

Nu skal der oprinde en ny Tid. Norden skal ikke blot være stor, men stærk. Frit og uafhængigt skal det danne en Magt, der kan holde Syden indenfor sine Grændser, og lægge sin Lod i Vægtskaalen, naar det gjælder om Europas Skjæbne. Men alle Midler dertil mangle: Enighed i det indre, Ligevægt imellem Kræfterne, Velstand, Handel og indenlandsk Industri, og for den aandige Virksomhed et fælles Tungemaal. Rigerne see med Avind paa hinanden; hvert Rige vil være selvstændigt for sig. Adelen kives. Trældommen havde først hørt op i Valdemar Atterdags Dage, og der maatte Tid til at der af den kunde udgaa en fri Bondestand. Handelen var i fremmede Hænder, Mynten slet, Vejene endnu slettere. Industrien skal først blive til; et nordisk Skriftsprog skal først skabes. Og Margrete har

[1]) En lustig liknelse i Script. rer. Svec. t. 2, sect. 2, S. 210.

ingen Søn. Hun kalder en tydsk Fyrste, og hvad der var det værste, en udulig Fyrste til at være Rigets Arving. Den ene døde tidlig, den anden skuffede hendes Haab.

Efter Margretes Død blev derfor de nordiske Rigers Forening kun en Kilde til Splid imellem Sverrig og Danmark, medens den varede, til et arrigt Fjendskab, da den hørte op. Det var, siger Geijer, en Hændelse, der seer ud som en Tanke; den ydre Forening medførte kun en indre Søndring, og Unionen er et stort Navn, der er gaaet forbi uden Begreb. Idelig afbrudt blev den idelig fornyet ved Underhandlinger og Dagtingninger uden Ende, indtil den sprængtes ved et Blodbad. Tysklands Overherredømme vedblev at herske. Kongerne toges derfra, og hang naturligvis ved deres oprindelige Hjem. Der valgtes først eet Hus, saa et andet, næsten alle lige gode (Pommern, Bajern, Oldenborg), og der maatte i det mindste hengaa en Menneskealder, førend de fremmede Herskere fandt sig hjemme i Norden. Var det den Kongerække, Valdemar Atterdag havde tænkt sig? Saae han, ligesom Banquo, ind i Fremtidens Spejl? Saae han, sønneløs som han var, fra sin Datters Skjød udgaa en Række af bestandig bedre og lykkeligere Konger? eller saae han sin Slægts, den gamle Kongeslægts, Undergang, og den Række af Vantrevninger, der skulde afløse den, den pommerske Pjalt, den kluntede Barkekonge, den bundløse Taske (Almuens Navne ere betegnende)? Saae han sin Gjerning tilintetgjort? Efter den jævne Borgermand med de fixe Ideer den dybsindige Christiern med den blodige Bøddeløxe? Og Danmark overgivet til det gamle Nag paa sin Sydgrændse, den gamle Skade, der aldrig kunde heles? Ved de holstenske Grevers Forlening med Slesvig var Grunden lagt til dets politiske Forbindelse med Holsten. Christian den Første erkjendte den; og fra Ord maatte den gaa over i Gjerning.

De tyskfødte Konger og Forbindelsen med Holsten forøgede Ærbødigheden for den rommerske Kejser, semper Augustus. Erik af Pommern tyede endog i Striden med sine egne Undersaatter til Kejserens Afgjørelse. Christian den Første blev som Hertug af Holsten Kejserens Vasal. Foruden en dansk Kansler krævedes der nu en tysk. Med hver nyvalgt Konge fulgte et langt Slæb af tysk Adel, pommersk, bajersk, oldenborgsk og westfalsk: Skrammer, Bilder, Brokkenhuser, Ulfelder, Friser, Skaver, Grubber, Mensdorper, Oldenborger o. s. fr., hvilke saa voxte til anseelige Slægter. Da Handelen vedblev at være i Hansestædernes Hænder, bleve i Unionens større Stæder en stor Del af Borgerne Tyskere, saa at endog Øvrigheden valgtes iblandt dem. I Stokholm, siger Geijer, klagedes der under Christian den Første over, at alle Betjeninger vare saa besatte med Tyskere, saa at der for en svensk Mand næppe var andet tilbage, end at blive Bøddel eller Graver. Tyske Tropper toges i Sold, og udbredte sig i Stæderne i Danmark og Sverrig. De tyske Borgere blandede sig med Landets Børn i Gilderne, saa at endog hele Gildeskraaer bleve forfattede paa Plattysk. Næsten alle offenlige Forhandlinger, hvori Hansestæderne deltoge, og de toge jo Del i alt hvad der gjældte Rigernes Vee og Vel, maatte affattes i dette Sprog. Dronning Margrete skrev i det til Stæderne; hendes Underhandlinger om Kong Albrekts Frigivelse vare affattede deri. Den indvandrende Adel skrev i det til hinanden indbyrdes; de affattede deri deres Ansøgninger og Forhandlinger med Regjeringen. Uden Tvivl faldt det ikke dem ind, at der egentlig var et andet Sprog, som havde hjemme i Landet. Det var saaledes det andet herskende Tungemaal. Gejstligheden havde sit, Adelen sit, saa det var næsten et Guds Under, at det tredie ikke forgik, men endog skred fremad. Unionen skulde have været nordisk,

men den nærede det fremmede i sit Skjød. Efter dens Opløsning skred hvert Rige til sin Side, og Grunden blev allerede nu lagt til Danmarks aandige Afhængighed af Tyskland, der skulde vare ved i Aarhundreder.

19. Studeringer i Tyskland. Lærde Mænd: Peder Lykke o. fl. Gejstlige. Erkebiskop Birger. Livlægen Nicolaus senior. Lovkyndige: Thord Degn. Biskop Knud Kobsen. Historieskriveren Thomas Gheysmer. Krønniker. Claudius Clavius. (Kort over Danmark.)

Lærdommen stod omtrent paa samme Trin som forhen. Da Studeringerne i Paris aftoge, maatte den søges ved Universiteterne i Tyskland, i Køln, Erfurt, Gribswalde, Rostock, eftersom Landet selv ikke havde noget. Flere Mænd nævnes, bekjendte for Lærdom, saasom Peder Lykke, Biskop i Ribe, derefter Erkebiskop i Lund (1418—1436). Rafne, Biskop i Åros, derefter i Odense († 1434). Herman, Provst i Odense, Niels Mørk, Prior, og Niels Hansen, Munk, sammesteds. Esger, Minoriterprovincial (omtrent 1430). Jakob Mosle, Kapellan i Slagelse, der samlede Helgenlegender, i det mindste Hellig Anderses. Otto Grib, Prior i Odense. Jakob Ged, Prior sammesteds. Henrik Stangberg, Biskop i Ribe (1455—1465). Birger (Byrge Gunnarsen fra Halland) Erkebiskop i Lund (1496—1519) og fl.[1] En Livlæge hos Christian den Første, omtr. 1474, Nicolaus senior, skjænkede et latinsk Haandskrift af medicinsk Indhold til Röeskilde Domkirke, hvilket findes paa det Kgl. Bibl.[2]

---

[1]) Om Peder Lykke Pontoppidans Annal. 2, 387; Rafne 2, 431; Henrik Stangberg 2, 467; Birger 2, 394 og Nyerups Historiskstat. Skildr. 2, 471. De øvrige i Grams Oratio, S. 508. 510.

[2]) Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhist. 1, 1. Haandskriftet er beskrevet i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S.

Blandt de Lovkyndige er den mærkeligste den gaadefulde Thord Degn, der har givet Forklaringer til Jyske Lov, som ogsaa ere oversatte paa Dansk, og indeholde vigtige og interessante Lovoplysninger. (Thord Degns saakaldte Artikler trykte hos Rosenvinge bag Jyske Lov.) Hans Livsstilling har været meget omtvistet; han menes nu, at have været den Thord Iversen Degn til Bjerregaard, der nævnes som Landsdommer i Jylland (auditor placiti generalis Vibergensis 1355—1367).[1] Biskop Knud Mikkelsen i Viborg (1460—1477), som man har tillagt den ældste Oversættelse af Jyske Lov paa Latin, gav i det mindste Anmærkninger dertil (expositiones et alligationes, trykte i Tillæget til Jyske Lov, Ribe 1504 hos Math. Brand).[2] Overhovedet vedblev endnu Latinen at være det herskende Sprog i Lovkyndigheden, ja selve Statsakter og Forordninger bleve udstædte i dette Sprog, skjønt de ogsaa findes paa Dansk. Originalerne til Valdemar Atterdags og Kong Olufs Haandfæstninger ere endnu paa dette Sprog. Og overalt, siger Kofod-Ancher, kan man formode, naar man seer en Forordning baade paa Latin og Dansk, at den først er skreven paa Latin. Det var en naturlig Følge af det fremmede Lovstudium.

Blandt Historieskriverne er der kun een, som attraaede en mere sammenhængende Fremstilling, Thomas Gheysmer fra Stralsund, Munk i Odense. Han gav omtrent 1431 et Uddrag af Saxo og Fortsættelse paa egen Haand: Compendium historiæ Danicæ (udg. i Langeb. Script. 2, 286). De andre historiske Skrifter ere Krøniker; som

---

206. Om om Forfatteren til den deri værende Traktat de febribus meddeler Nyerup Oplysning i Librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia S. 72.

1) Larsen i Ørsteds Jurid. Tidsskr. 15, 20.

2) Kofod-Anchers Saml. jurid. Sk. 1, 349.

Chronicon Archiepiscoporum Lundensium af Ærkebiskop Nicolaus i Lund (1361—1379?) (i Langeb. Scripl. 6, 621); Chronicon Slesvicense af Nicolaus Brun, Biskop i Slesvig (1350—1366?).

Men ogsaa hos Fremmede have vore Landsmænd efterladt sig mærkelige Minder, der nu efterhaanden komme frem af deres Gjemmer. Hertil hører især det geografiske Haandskrift, som Waitz blev gjort opmærksom paa i Bibliotheket i Nancy, og som han har meddelt tilligemed tilhørende Kort. Det hører til en latinsk Oversættelse af Ptolemæus. Da man kun havde ringe Efterretninger om de nordiske Lande, lod Kardinal Guillelmus Filiastrus († 1428), Aaret efter at han havde fuldendt sit Haandskrift, det som vedkommer Norden udføre af en Nordbo. Det var en Fynbo fra Salling; han kaldes Claudius Cymbricus, men hans rette Navn var Claudius Clavius.[1] Det er et artigt Stykke Arbejde. Sellandia, paa Kortet Canicula, udleder han af Sælhund (que a cane marino sic appellata). Navnene ere let gjenkjendelige, skjøndt nogle ere forvanskede ved Afskrivningen, som Lamidh, d. e. Lawind, Langeland; Sprone deserla, d. e. Sproue, Sprogø, o. desl. Blandt de jydske Stæder anfører han: Flenseborgh, Slesuigh, Eghernefjord. Paa Grændsen af Halland og Norge sætter han promontorium Starcoteris, o. s. v.[2]

---

[1]) Han angiver det selv i Beskrivelsen over Fyn: Salinga, paterna villa Claudii Clavii, — — partium istarum presencium corographi.

[2]) Des Claudius Clavius Beschreibung des Skandinavischen Nordens, mitgeth. von Waitz, i Nordalbingische Studien, 1, 175.

20. Kjøbenhavns Universitet og dets første Lærere. Peder Albertsen. Skolernes Tilstand.

Først under det Oldenborgske Hus (1448), efterat der var kommen i det mindste nogen Stadighed i Arvefølgen, kunde den gavnlige Indvirkning, som Forbindelsen med Syden førte med sig, komme Landet ret tilgode. Christian den Første oprettede Kjøbenhavns Universitet; og Bogtrykkerkunstens Indførelse banede Vejen for Reformationen. Med Bogtrykkerkunsten vil, som Forberedelse til Reformationen, den nyere Literaturs Historie begynde; her have vi endnu at betragte, hvilken Indflydelse Universitetet i sit første Stadium havde paa Videnskabens Fremme.

Erik af Pommern havde allerede 1419 (ikke 1418) faaet Pavebrev paa at maatte oprette en Højskole (generale studium) i Norden; men Tiden dertil var ikke moden, og Kong Erik kunde aldrig blive færdig, heller ikke med det, skjøndt det gjældte om at skynde sig; thi Bullen tabte sin Kraft, naar den ikke inden to Aar var iværksat. Kong Christian den Første fik paa sin Rejse til Rom (1474) denne Tilladelse fornyet for eet af Rigerne. I Sverrig tænkte man paa det samme; thi hvert Rige tænkte kun paa sig. Erkebiskoppen Jakob Ulfsson handlede derom med det svenske Præsteskab paa et Møde i Arboga (1474), og Paven gav sin Tilladelse (1476). Universitetet i Upsala blev stiftet og indviet 1477; Universitetet i Kjøbenhavn blev funderet 1478, og højtidelig indviet 1479. Forbilleder for begge de nordiske Højskoler vare de i Paris og Bologna; men det nærmeste Forbillede for den danske blev Universitetet i Køln. Næsten alle Lærere bleve hentede derfra. Peder Albertsen, Petrus Alberti, en indfødt Mediciner, der havde studeret i Køln, blev sendt derhen for at hente Lærere. Det var især en Theolog, Peder Davidsen Skotte, og en tysk Lovkyndig, Tilemann Schlecht.

Den første rector universitatis var en Adelsmand, Mag. Jesper Henrikſen til Sandagergaard i Fyn (ikke af Slægten Qvitzow). Blandt de første Studerende, der indſkreves, vare Kongen og Dronningen eller deres Kanslere paa deres Vegne, Biſperne, Abbederne, o. ſ. fr. Ceremonierne ved Universitetets Højtider vare nøje foreſkrevne. Til dets Rettigheder hørte Uddeling af Grader, der den Gang havde Betydning. De udgjorde den lærde Turnering; Magiſteren var at betragte ſom en lærd Væbner, vel øvet i at fægte med ſin Tunge; Doktorer vare Riddere, der havde vundet deres Sporer i en alvorlig Kamp. Denne Sammenligning med Ridderſkabet er ikke greben af Luften. Lærdommen dannede i Middelalderen ſit Lag ligeſom de andre Stænder. Højtidelighederne ved Gradernes Uddeling vare derfor ogſaa foreſkrevne: insignia doctoralia vare en lukt Bog og en aaben, Fredskysſet, Guldringen og den røde Barret. Creationen ſluttedes med Te deum laudamus, og den nyſkabte Doktor traadte ned af Kathedret med et tændt Voxlys i Haanden, ſom han ofrede til Jomfru Maria. Om Underviisningen vides der lidet, næſten intet. Theologien var ſkolaſtiſk. Lovkyndigheden var den kanoniſke Ret; om noget nordiſk Lovſtudium var der næppe nogen Anelſe. Medicinen blev dyrket, og det, ſom det følgende lader formode, i en ikke ringe Grad. Foredraget var naturligvis paa Latin. Men hvor meget eller lidet der end foredroges, hvor enſidigt og ufuldkomment det end kan have været, gavne maatte Forelæsninger paa en Tid, da ſaa faa Bøger vare til, og de faa, der vare, ſaa koſtbare. Det første Grundlag til et Universitetsbibliothek blev ſkjænket af Peder Albertſen (1482, altſaa af Haandſkrifter); dets ældſte Lokale var ved Helliggeiſtes Kloſter (ad S. Spiritum).[1]

[1]) A. Thura, Regiæ academiæ Hafniensis infantia et pueritia. 1734.

Om de lærde Skolers Tilstand er vor Kundskab kun ringe; men det lidet vi vide kan ikke give os store Tanker derom. De ældre Skolebøger vedbleve. Universitetet lod Peder Laale trykke, vistnok for Latinens Skyld; dens Beskaffenhed skal siden omtales. Der omtales Afskrifter af ældre Skolebøger (af Eberhardi Græcismus, der er en latinsk Grammatik i Hexametre, haves en Afskrift fra 1432). Græsk dreves ikke; og tildels derfor føjede Skolebøgerne til de grammatiske pinefulde Regler de forfærdeligste Etymologier. (Diabolus a dis bis et bolus morsellus „qvia facit duos morsellos, corpus et animam." „Mechanica de mœchor qvod est adulteror; qvia mœchari facit intellectum sordibus involvendo eundem." „Europa dicitur ab eu quod est bonum et ripa. Affrica dicitur de affero, qvod ab ista ad alias mundi partes merces deferuntur.") Den femten- til tyveaarige Undervisning blev hængende i Skolebøgerne, og derover forsømtes Læsningen af selve de klassiske Skrifter. Chr. Pedersen (Om Børn at holde til Skole) klager derfor bitterlig over, at „man aldrig kunde lære eller til ret Fundamente komme til at forstaa, digte eller skrive nogen ret Latine, eller forstaa hvad andre gode Klerke, Poeter og Historici have før skrevet og digtet udi forme Tid." Og al denne grammatiske Bogstavkram og skolastiske Ordbram blev indprentet under en skarp Skoletugt. „Ufornømstige Skolemestere og Hørere, siger Chr. Pedersen, flængde, flede og hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned ad Ryggen paa dem i deres Hoser, for en

Nyerups Historisk-stat. Skildr. 2, 394. Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, 4to. Engelstoft og Werlauff, Udsigt over Universitets-Bygningens Historie, Program for 1836, fol. Flere Aktstykker til Universitetets Historie i Langeb. Script. t. 8.

Tytel eller Ord skyld som en foer vild udi, eller i sine Caser og Temporalier." — Der findes nogle Spor til, at man dog ogsaa søgte at gjøre Lærlingerne de latinske Ord fatteligere ved at oversætte dem i et nyere Sprog, men dertil brugtes ved Siden af Modersmaalet Plattysk, det sidste, som det synes, endog hyppigst. (I Haandskriftet af Eberhardi Græcismus forklares clingit ved qwaken, rugit ved brummen, coaxat ved qwerren, strictinnit ved tirren, gracillat ved klucken, hinnit ved wrenschen, medens andre ere uden Forklaring. I Fundamentum in grammatica, trykt 1493, forekommer: novus, nye, novior, nyer, novissimus, allersyste; men ogsaa domini, die heren; penitet, het ruwet; iuvat, het lustet; legitur, men lest; docetur, men leert).[1]

21. De ældste Danske Diplomer eller Breve. Dansk Prædiken. Majsange. Unionens Indflydelse paa Sproget. Forholdet til Svensk og Norsk. Klosterforbindelser. Brigitinersproget. Det Danske Sprogs Omskiftning.

Efter en temmelig lang Hvile begynder det danske Sprog atter at yttre sig i flere Retninger, hvor det enten ganske eller i det mindste i høj Grad var fortrængt af Latinen. De ældste Diplomer, Domme, Skjøder o. desl. vare udelukkende paa dette Sprog, thi det var Gejstlighedens, og kun de Gejstlige kunde skrive. Forgjæves seer man sig om efter et dansk Brev, noget, der skriftlig var opsat paa Dansk imellem Mand og Mand. Det ældste danske Brevskab, man veed noget om, omtales af Hamsfort (Chronologia secunda i Langeb. Script. 1, 298) Aar 1313. Han angiver Indholdet deraf: paa et Konvent i Naskov skjænkede Thorbern Sterts

[1]) Uddraget af Nyerups Librorum, qui ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, notitia og sammes mantissa. Om Skoletugten handler ogsaa Worms Skolehist. S. 382.

Enke Margrete sit Gods til Nonnerne i Dalum. Det er det første danske Brev han har seet, siger han (primæ sunt literæ, quæ a me visæ sunt Danice scriptæ; ibi Margareta intilulatur Hæderlig och høffuisk Frue). Maaskee er det dog kun en senere Oversættelse. Hamsfort fandt det ikke engang saa meget værdt, som at afskrive det; da kunde maaskee Sproget have givet nogen Oplysning. Det er ikke mere til. Fra Aaret 1329 findes et andet Brev paa Pergament, fundet i det grevelige Scheelske Arkiv i Jylland og meddelt mig af Wegener; (det er trykt i Annaler for nord. Oldk. for 1846). Det handler om en Mark, kaldet Depelhede[1] i Grenaa Sogn i Jylland, som blev bortskjødet til en Ridder Peder Gødesøn, der hos Hvitfeld nævnes blandt Forloverne i Forliget mellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønderjylland Aar 1315; som Væbner (armiger) nævnes han i Forliget mellem Erik Menved og Erkebispen af Lund 1316, efter hvilken Tid han da maa være bleven Ridder. Der er saaledes Mærker nok, der kunde vidne om Brevets Ælde, men Sproget seer rigtignok nyere ud, saa at det maaskee heller ikke er andet, end en Oversættelse, der er bleven udgivet for en Original. I saa Fald er det ældste et Skjøde af Ridder Peder Ludvigsøn fra Aaret 1374 (trykt hos Suhm, D. Hist. 13, 873). Fra nu af voxer efterhaanden Antallet af danske Diplomer mere og mere. Mærkes kunne: Kong Olufs Brev til Stubbekjøbings Bymænd 1386 (i D. Mag. 1, 35); Dronning Margretes Instruktion for Kong Erik ved hans Rejse til Norge 1404 (i Ny D. Mag. 6, 241). Af Dronning Margrete haves derhos mangfoldige danske Breve,

[1]) Navnet Debel er det norske dipill, Formindskelsesord af dape, og betyder en liden Vandsamling. Ordet forekommer i Thelemarken (Landstads Norske Folkeviser S. 375). Det er mærkeligt nok, at der er Lighed imellem Stedsnavne i det sydlige Norge og helt ned igjennem Jylland til Slesvig.

hvorved hun blandt andet stadfæstede sine Gaver til Kirker og Klostere.

At dansk Prædiken fandt Sted bekræftes paa denne Tid ved et bestemt Vidnesbyrd, nemlig Biskoppen i Ribe Henrik Stangbergs Synodalia 1460, der udtrykkelig kræve Forklaring af Evangeliet, som det lyder i Modersmaalet.[1] Det bekjendte Udtryk, at væve Kirkens Vadmel, hvilket forekommer strax i Begyndelsen af Reformationstiden, maa jo ogsaa sigte hertil. Det er taget af en kirkelig Indtægt, visse Alen Vadmel, hvortil man tog det sletteste, løseste Tøj, som man næppe kunde komme af med paa et Marked. Det kunde passe paa slette, usammenhængende Prædikener, det hjemmegjorte Tøj, men ikke paa den fine, fremmede Messe. Har man nu just ikke dermed villet anbefale den danske Prædiken, saa viser det dog, at den var til.

At danske Sange bleve digtede paa denne Tid, er sandsynligt; at nogle af Kjæmpeviserne høre den til skal blive omtalt ved disse. Men som det lader ere en anden Art Sange, de saakaldte Majsange, ogsaa nu opstaaede. Det hedder i det mindste, at der strax efter den sorte Død (omtr. 1350), efter flere tørre og ufrugtbare Aar blev anordnet Faste- og Bededage, samt aflagt det Løfte, at for Fremtiden skulde Ungdommen i hver Landsby, Drenge og Piger, ledsagede af Præsten, holde en Procession med Faner og Krusifixer over Marker og Enge, og synge en Lovsang og Bøn. En saadan Procession blev siden i lang Tid holdt paa den første Maj, hvor tillige en Skoledreng som Majkonge, smykket med Guld og Ædelstene og med Scepter i Haanden, blev

---

[1]) ut pastores ecclesiarum in summis festis haberent conciones coram populo, ac qualibet die Dominica textum Evangelii, sicut in materna lingua sonat, — exponant coram suis parochianis. Chronic. ecclesiæ Ripensis i Langeb. Script. 7, 200.

ledsaget af en Skare Skoledrenge, smykkede med Blomster. Om disse to Festligheder ere forskjellige eller een og den samme, er ikke ganske klart. Det er ogsaa meget muligt, at de ældste af disse Majsange, saaledes som i England, have været paa Latin; men rimeligvis bleve de dog snart enten oversatte eller endog forfattede i Modersmaalet.[1]

Af de første Unionskonger kunde der ikke ventes stor Omhu for Sproget. Heller ikke er det bekjendt, at Erik af Pommern (afsat 1439), eller Christoffer af Bajern (1440—1448) og Christian den Første (1448—1481) have viist nogen Kjærlighed derfor. Derimod maatte selve Unionen, Forbindelsen med Sverrig og Norge, befordre det danske Sprogs Udbredelse; ja ligesom Unionen selv var en Anelse om en tilkommende politisk Forening, kunde der vel ogsaa ved Sprogblandingen opstaa en Anelse om en Forening af de nordiske Sprog. Det danske fik imidlertid en langt mere overvejende Indflydelse i Sverrig, end omvendt. Unionen var udgaaet fra Danmark; i Kongens Kancelli, ogsaa naar han opholdt sig i Sverrig, vare danske Skrivere. Det var en almindelig Klage, at udenlandske; det vil sige danske, Embedsmænd bleve ansatte der, og at Slottene overgaves til danske Fogeder. Indvirkningen paa det svenske Sprog er ogsaa kjendelig, men den var kun forbigaaende, og holdt sig paa Overfladen. Den trængte ikke ned til Folket. Det tydske Sprogs Indflydelse var langt større og den varede ved. Da Foreningen blev sprængt, forfulgte de svenske Konger ogsaa med megen Energi alle Levninger af dansk Sprog, der mindede om en Forbindelse, hvis Opløsning paafulgtes af et uudslukkeligt Nationalhad.

[1]) Pontoppidans Annal. 2, 7. 177; jf. om Majsangen i England Macaulay, History of England 2, 283. Worms Skolehist. S. 381. At Sangen var paa Latin bekræftes af Morten Borups bekjendte Ode.

I Norge var det danske Sprogs Indflydelse langt større. Forbindelsen med Danmark var begyndt tidligere, og vedvarede næsten uafbrudt; nogle enkelte Oprør, som man kaldte dem, tilintetgjorde den ikke. Heller ikke fandtes her en saa mægtig Adel, som i Sverrig. Modstanden var derfor mindre. Danske Embedsmænds Ansættelse gik langt lettere for sig, og der lagdes allerede nu en Slags Grund til den senere langt større politiske Afhængighed af Danmark. Fenomenet viser sig derfor her langt stærkere, uagtet Afstanden imellem Sprogene var ulige større, end imellem Svensk og Dansk. De danske Embedsmænd, der kom til Norge, kunde ikke engang forstaa det gamle norske Sprog; de benyttede deres eget, der i det højeste optog et eller andet norsk Ord, en eller anden norsk Talemaade. Det danske Sprog blev saaledes det sædvanlige i alle offenlige Forhandlinger, blev hele Rigets almindelige Skriftsprog. Men videre gik det heller ikke, kunde det ikke gaa. De norske Dialekter, som ingen ænsede, beholdt deres gamle Skikkelse, i det højeste kun paa nogle stærkt befærdede Steder berørte af de indvandrende Tungemaal. Der viste sig saaledes det besynderlige Fenomen, at et Land fik et i mange Henseender fremmed Skriftsprog, medens Almuen vedblev at tale et ganske andet.

Den større Samfærsel imellem de tre Riger fremkaldte ogsaa Klosterforbindelser, der atter virkede ind paa Sproget. Den hellige Birgitte eller Britta Birgersdatter, af Slægten Brahe (f. 1304, † 1373, kanoniseret 1391) fik 1368 Pavens Tilladelse til at stifte et Kloster i Vadstena. Hendes Datter Kathrina blev dets første Abbedisse. Dronning Margrete og Dronning Philippa vare blandt dets sorores ad extra. Dette Brigittinerkloster udsendte sine Døttre rundt om i Europa. De for os mærkelige ere de nordiske: I Danmark hørte hertil Skenninge eller Maribo Kloster i Laaland, stiftet

under Erik af Pommern 1417; Mariager Kloster i Aarhus Stift, stiftet imellem 1400—1420, i det mindste tidligere end 1449, da det fik et Privilegium af Christian den Første; og Maristed eller Sæby Kloster i Vendsyssel, stiftet 1469 under Christian den Første. I Norge blev Munkeliv Kloster ved Bergen, der var stiftet af Kong Hakon Hakonsøn, forvandlet til et Brigittinerkloster mellem 1420—1426, og fik sine første Brigittinere fra Maribo. Det i Maribo var en Aflægger af Vadstena; og det er sandsynligt, at Munke fra Vadstena omtrent samtidig have ordnet dem begge. Disse nordiske Nonner og Munke (thi Klostrene havde begge) fra de tre Riger bleve saaledes blandede, og Vadstena-Ordenen udøvede megen Indflydelse paa Sæderne og Sproget i hele Norden. Der skabtes ligesom en ny Dialekt, som man har kaldt Brigittinersproget (lingua Brigittina), der under gunstige Omstændigheder kunde have hævet sig til et fælles Skriftsprog. Svensk havde Overvægten deri, men blev blandet med Dansk og Norsk efter det Land, hvori Skrifterne skulde bruges. Mange Haandskrifter fra denne Tid, og næsten alle virkelig norske Dokumenter skulle bære Spor af dette svenske Klostersprog.[1]

Under saa mange forskjelligartede Indflydelser maatte det danske Sprog være udsat for en stor Omskiftning, der

[1]) Om den hellige Birgitte findes Efterretninger i Diarium Vadstenense hos Fant, Script. rer. Svec. 1, 99. Fryxells Berättelser 2, 100. Langes Norske Klosterhist. S. 112. Pontoppidans Annal. 2, 168. 220. Vadstena Klosterreglor med Indledning i Sv. fornskriftsälsk. saml. 2 D. 1 H. En svensk Beretning paa ni Blade om St. Birgittes Slægt findes i Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 191, fol. — Om Klostrene: Pontoppidans Annal. 2, 286. 514. 646. 651. D. Atlas 3, 294. 4, 520. 5, 299. Langes Norske Klosterh. S. 468. Sv. fornskrifts. saml. 2 B. 4 H. S. xciv. Daugaard, S. 30. 101. 319. 337. 398. Daugaard, S. 338, tvivler om at Maristed eller Sæby Kloster var et Brigittinerkloster.

ogsaa gradvis faar Indgang. Det latinske Sprog bragte fremmede Former og Konstruktioner i Gang; Oversættelserne bære aabenbar Præg deraf. Der forekommer af og til endog ganske vanskabte Udtryk. Det plattyske Sprog bidrog især til at sløve Lydsystemet. Henimod Slutningen af Tidsrummet (omtr. fra 1400 af) gik de haarde Medlyde over til bløde (p til b, t til d, k til g), ja de bløde bleve endnu blødere (g til v, som i daw for dagh), og det i en saa overdreven Grad, at man i Reformationstiden maatte vende tilbage, forlade Dialektudtalen og tilbageføre et ædlere Udtryk, at Sproget ikke ganske skulde forbløde sig. Ved Slutningen af Middelalderen var saaledes Overgangen til det nuværende Sprog fuldendt i Lydsystemet. Det gjennemgik, for at komme dertil, to Perioder. I dets første gjennemgik Selvlydssystemet formedelst sin store Omskiftelighed flere Forandringer, medens Medlydsystemets fastere Tømmerværk endnu blev staaende; Bindingsværket blev staaende, medens man slog Væggene ud, og satte andre ind. I den anden blev ogsaa Træværket svagt; og det hele kom til at bære Præg af, at Sproget hos et Folk, der havde for liden Selvstændighed til at gjøre Modstand, havde gjennemgaaet mange Storme. Det dannede derved en afgjort Modsætning til det svenske og norske. Ordforraadets Rigdom kan kun bedømmes af de Skrifter, der ere til, og som i det hele bevæge sig indenfor enkelte snævre Kredse; deraf at slutte var den ikke stor. Men at den i Virkeligheden var større, viste sig, da der blev Anledning til at anvende den. Da myldre der igjen Ord frem, saa man næppe kan begribe, hvor de have været og hvor de kom fra. De havde, ligesom Svalerne, ligget Vinteren over i Moserne og oplivedes atter ved Vaarens Aande.

22. Danske Skrifter. Lucidarius. Ældste Bibeloversættelse. Oversættelse af Kirkefædre. Messebøger, Postiller og Legender, Bønnebøger.

De Skrifter, der ere tilbage fra denne Tid, ere, paa Lovstykker og nogle andre enkelte Arbejder nær, Oversættelser, Uddrag og Omskrivninger af latinske Skrifter. Originaliteten var tabt; deres Værd er næsten allerede derved bestemt. Imidlertid maatte de dog, ved at overføres i Modersmaalet, antage en egen Kolorit, og just ved den kunne nogle endnu den Dag i Dag for os have et og andet tiltrækkende.

Til Skrifter af theologisk og gudeligt Indhold høre især følgende:

Lucidarius (udgivet af C. J. Brandt i Nordiske Oldskrifter VII. efter Haandskriftet Arnæ-Magn. Nr. 76, 8vo). Det er en dansk Bearbejdelse af en i Middelalderen vidt udbredt Folkebog, Lucidarius eller Aurea gemma, hvis første Grundlag sædvanlig tilskrives, snart Anselm fra Aosta († som Biskop af Kanterburg 1109), snart Honorius fra Autun, Honorius Augustodunensis, kaldet Solitarius († efter 1130); men den førstes Værk er af ren theologisk Indhold, den andens er en Jordbeskrivelse, der ikke engang er dialogiseret, saa at Forfatteren til den latinske Lucidarius synes at være ubekjendt. Bogen udbredtes i næsten alle europæiske Sprog, formet og atter omformet paa forskjellig Vis. Saaledes haves den ogsaa paa Dansk, foruden i hint Haandskrift, trykt hos Ghemen 1510 (et Exemplar findes paa det Kgl. Bibl.), og atter, men noget senere, uden Aar og Trykkested (sst. med Titel: En nyttelig Bog om Gud faders, søns oc helligands werilsse, om werdens oc waare foreldres begyndelsse, oc skaffuelse, Nylige corrigeret och bedre fordansked end hwn i Lucidario findes kand). Skriftet er en Blanding af theologisk og geografisk Lærdom. Det skulde for sin Tid være

instruktivt, og var det maaskee ogsaa; for os bliver det stundum pudsigt.[1] — Med Hensyn til Sproget synes denne Bog oprindelig at have henhørt til omtrent samme Tid, som de ældste Lægebøger, saa den vel kunde have været anført ved dem; men den har dog tillige optaget saa meget af en nyere Sprogform, at Afskriveren maa have levet i en Overgangsperiode som denne. Som Prøve maa tjene:

S. 22: Al tingh æræ skaptæ gafnlyghæ, sosom guth hauær teth syn dygh i sommæ meræ ok i sommæ mynnæ, sosom hans villiæ ær for mennyskæ gafn skill. Forthi varæ hans dygh ok hans fauerheth ok hans kraft ey serlesles i thee tyngh ther skaptæ æræ, voræ enghen tingh godh ok enghen tingh gaffnligh, enghen tingh fauer ok ven, aff noghær tingh, thær skapt ær. Forthi skulæ vi see tiith som thu hører thæt thu gledes aff ok lystælicth ær at høræ, æntigh i noghær godh røst æller i annen tingh thær vos [glædhær]. soo tiith som vi thæt see thær listælikt ær och venth ær, ok vi glædhæs aff at see, bothæ i hemmels teghæn, soosom ær solen ok manyndh ok andræ plannethær, æller i noghær grødhæ som voxer hæræ paa iordhæn, som ær manghæ utaligæ yrthær, Eller i mennyskæ feyrindhæ ok venheth, ok i andhræ creatur theræ fauerheth, Thær vi hauæ thæt listælikt ær och vel tæfer bothæ i math ok i dryk ok alt thæt thær vel tæver, Thær vi dønæ thæt thær goth ær, ok vi halnæ thæt thær quemt ær och reeth, thær vi vethær tryfuit visdom æller gothæ sether, ænthen i vos selvæ eller i annen thær thæt hauær, Louæ vi thæn almektustæ guth, thær segh telict theer i thee tingh thær han havær skappt. Forthi huat ær menniskæ annet æn muld ok askæ blandæt meth vandh, sosom meniskæ legomæ ær (etc.).

Bibeloversættelser: Den ældste danske Bibeloversættelse eller det gamle Testamentes otte første Bøger for-

[1]) Udførlige Oplysninger om Lucidarius findes i Fortalen til Brandts Udgave. Om Forfatteren til den latinske: Haupt und Hoffmann, Altdeutsche Blätter, 2, 5. En rimet tysk Fortale findes sst. 1, 326.

danskede efter Vulgata, efter et Haandskr. paa det Kongl. Bibl. udg. af Molbech, Kbh. 1828 (jf. Ny D. Mag. 4, 317). Haandskriftet hører til Tiden mellem 1450—1480. Oversættelsen har mange Latinismer.[1] Et Par Sætninger maa tjene til Prøve:

Ruths Bog 2 Kap. S. 574: Ok hon bath ath hon skulde samænsankæ igenblivændhe axæ æftærfylgendhe skyrdhe folkins fodhspore, Ok fra morghen uth til æn hon stoor i agheren ok sannelighe ey en stund ællær til eet ovinblik hon igen kom til husæth. Ok booz sagdhe til ruth, Hør dottær thu skalt ikke ga i annæn agher æth samænsankæ, ok skalt thu ikke borlga af thænne stedh, uthæn tilføvis myne mør ællær jomfruær, ok thu æftærfylgh hvar the skeræ, fforthy jæk boødh myne börn ath ængin skal vare thik mødheligh ællær umaghe-ligh, uthæn om thik tyrster gak til sma byrdene(?) ok drik vatn af hvilke som ok myne börn drikke. Hvilken som fiöl i sit anlath, ok bedænde pa jorden hon sagdhe til hannom, Hvedhæn ær theth mik ath jæk skulde pafinne nadhe fore thine ovin, ok thu skalt værdughes til ath kænne mik pelegrims qvynnæ.

Oversættelser af Kirkefædre: Et dertil hørende Haandskrift paa det Kgl. Bibl., Kgl. Saml. Nr. 1586, 4to skrevet i Mariager Kloster 1488 (omtalt i Molbechs nysanf. Udgave af den ældste Bibeloversættelse) er af betydeligt Omfang, og venter endnu paa en Udgiver. Som Prøve deraf meddeles: Det første Kapittel af Eusebii Sendebrev af (om) St. Jeronimo til Damasium, Bisskop Portuniensem, og til Theodonium, Romerske Raadmand:

Effther thy at iek er som een stick for wedherens ænleth. oc swa som træck paa gadhen, stham. oc ey kan thale. oc ey skape fuldhe ordh Hwat skall iek delæ mz ether aff hans loff myne kæreste fædheræ oc herrer Fforthy effther apostelens

[1] See Molbechs Fortale til Udgaven; og Wøldike i Kbh. Selsk. Skr. 2 D.

ordh Om iek thalethe mz alle menneske thwngæ. oc ænglene thwngæ. Tha kunne iek ey æn komme till hans loffs høffsthe trapp Ther foræ skal iek ey thrøsthe paa myn bwghe. oc mith swærdh skall ey frælse mik Mædhen herren skall wære myn vpplywselsæ. oc skall kændhe myn handh till at skriffwe. oc skall sthyræ myn thwnge till at thalæ swa som fordom balams asen Fforthy at hans er rigeth och weldeth. oc han haffwer herredom fran haffwz oc till haffwith. oc aff flodhen oc alth. till wærdhens ændhe I hwes woldh alle thingh ære satthe I hwes asyn koningher falde till fothæ. oc ey nogher som amodh kan standhe hans wiliæ Thy at hwat som herren wilde thz giordhe han. paa jordhen. i haffwith. oc i alle affgrwndhe Oc swa ma thwnghen thale swa megtugh een mantz loff. oc kwngøre alle hans naffn Thy Sannelige hær var een sandh israels man i hwicken (hvilken) ey er swigh. vthwaldh effter herrens hiærthe. till at thale alle the thingh som herren bødh hannum. till alle falk. oc alle righe. oc ei giffwen een doctor i blant falketh. at han skulle vpprycke thislerne. fordherffwe. forthape. och spredhe them. Oc skulde saa sandh wiisdom. vppqwege oc planthæ Thæn hær er brødhernes (brødrenes) ælskerman Thæn hær ær thæn som omwændhe cristnefalk swa manghe bøgher aff ebraiske maall. paa gretzske maall. oc latinæ. ey mz lidhz arbeyth Han skicketh oc førsth thidhegærdh i thæn heligh kirke. oc all thæn heligh skriffthes hwashedh giorthe han læth oc slæth Sanneligh. j hans lyws see wij lywseth. oc aff hans helsommeligh kændoms brødh ganghe wii føddhe till herre gutz bergh oreb Thij hær ær leffwende watnz skynnenthe flodh. swa som een cristallæ. ganghende aff gutz sædhe mith i kirken Aff beghie wegne flodhens er liiffsens thrææ bærenthe frucht i syn thymæ. Hwes thræsens løff ære till falkens helbrith.

Messebøger, Postiller, Legender o. desl. En Messe- og Gudstjenesteordning for S. Salvatoris (Brigittinernes) Orden i Vadstena, skrevet paa Dansk af St. Britas Skriftefader Mester Peder. (Haandskrift i Antiquitets-Archivet

i Stokholm, anført af Stjernman, Tal om de lärda vetten-skapers tillstånd i Svearike, S. 53.)

En Jertegnspostil. (Haandskrift i Stokholm, hvorom findes Efterretning i Nyerups Reiser til Stokholm i Aarene 1810 og 1812, S. 187; og en kort Prøve deraf i Rasks Angelsax. Sproglære, Fort. S. 12–13.)

En Postil. (Pergamentshaandskrift paa det Kgl. Bibl. anført i Molbechs Indledning til Forelæsninger over det danske Spr. og den danske Nationalliter. S. 39, og i Fortalen til D. Ordbog, S. LIX. Prøver deraf i Fortalen til D. Ordbog S. LXIV og Program om Bibeloverf. S. 37.)

Et Haandskrift om Christi Pine, Opstandelse og Himmelfart. (Paa Pergament, sirlig skrevet, fra anden Halvdel af det femtende Aarh.; defekt i Slutningen. Det har tilhørt Dronning Christine. Anført hos Molbech, Danske Haandskrifter i Stokholm, i Hist. Tidsskr. 4, 165. Det synes at være det samme som Nyerup omtaler i Rejser til Stokh. S. 187.)

Brudstykker af en dansk Legendebog om den hellige Juliane, og af en dansk Bog (om den hellige Birgitte?) fra Midten af det fjortende Aarhundrede, ere fundne i Norge. (P. A. Munch har i Levninger af norsk Oldliteratur i Langes Norske Tidsskr. 1 Aarg. meddelt et Brudstykke deraf.)

En Del Legender paa Dansk: Om Joachim og Anna, Vor Herres Barndom, Om vor Herres Pine, Om Marias Optagelse, St. Povel i Helvede, og end videre om St. Margarete, St. Kirstine, St. Cecilie, St. Katharina, St. Lucia, St. Agnes, St. Sophia, St. Marina og en Legende om den hellige Jomfru, findes i Haandskriftet K. 4 paa det Kgl. Bibl. i Stokholm (Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. CVIII–CXXII. St. Povel i Helvede er her aftrykt.

Andre korte Prøver findes hos Molbech om danske Haandskr. i Stokh. i Histor. Tidsskrift, 4, 162).

Hertil hører ogsaa nogle af de ældste trykte Bøger; saasom:

Hær begynnes aff Joachim oc aff sancta Anna oc aff hwat slæct the ære fødh oc aff theris leffnet Oc saa aff Jomfrw marie leffnz oc aff wors herre ihū.barndom. Trykt hos Ghemen 1508. (paa Kongens Bibl.)

Til en Mundsmag kan tjene Bladet a 7:

Saa wor ther een presth han heet abrathar han wilde ath maria sculle giffthes wedh hans søn oc han gaff bispen ther stoore gaffwer fore Ther maria hørde thet tha forbøt hon thz oc sagdhe thz maa ey wære at ieg scal giffues noger man forti at ieg haffue loffuet gud aff mijn barndom at iegh scal bliffue skeer møø Ther maria wor xiij. aar gammel tha giorde phariseerne eth raad oc sagde at quijnnerne maate ey bedhe theres bøner i mønsteret vthen the wore giffte Oc the sende bud offuer alt israhels folck at the sculle komme paa tredie dag til mønstret ther alt folck wor sammen kommeth i mønstret tha gick abrathar biss=skop paa then høigeste trappe och giordhe lywdh blant alt folket och sagde saa Fraa thet førstæ a (sic) thetthe mønstret vor giort aff koning Salomon oc siden haffuer hær wæret koninghs døtther oc profeteris døtter oc andre som møget rijge oc werduge ware ther the komme til theris alder tha giffthes the oc efftersulde theres forælders seeth Nw haffuer maria fundet een ny seeth at tiæne gud mz at hon wil bliffue mø forti tycker meg at wi wilie spørie gud at om raad hwo henne scal gøme. thz ba-hawde them alle wel som ware i mønstreth oc giorde lot ther om oc then lod fald paa iudas sleght. tha gaffue the swar igien at huo som icke haffde hustru han sculle komme annen dag mz sin staff i mønstret.

Annen daghen ther the komme tha antwordz the bispen theres staffue oc han giorde guts tiæniste oc talede mz gud oc gud sagde til hanum Sæd alle theres staffue paa altheret oc beth at the komme igien i morgen aarlig oc taghe theris staffue oc nar the tage them vdi theris hender oc hwilken staff som fluer een dwæ aff enden oc op til hemmelin then scaltu sætte til ath gøme mariam. oc thz

war giort annen dag ther the komme igien oc bispen haffde tiænt gud tha fick han them theres staffue oc ther han haffdhe wel trytwsendhe staffue och dwen kom aff enden tha fordhe abrathar sig i preste klæder mz xij biæller oc gick i koret oc badh til gudh paa sine knæ at tesse tingh matthe wites hanum Tha kom een engil strax til hanum oc sagde. ther ær een stacket wand ther i achtæ ey møget nar han kommer fræm tha kommer thz tegen ther gud sagde oc thz war ioseps staff och han war forsmoet forti ath han war gammel oc han stedde sig yderst oc tyrde ey fræm gaa Tha ropthe Abrathar biscop til iosep oc sagdhe Joseph gak hit oc tag thin wandh Tha ræddis iosep oc wille ey fræm mz got willie ther han tog sin staff tha flow een dwæ aff hanum oc flow lenghe om mønstret oc hon kløw til hemmelin oc alt folket louede hanum oc sade Salegh æstu vdi thin allerdom ath thu scalt gøme mariam Tha sagde presterne til hannum Tag henne glædelige forti at gud hauer teg ther til vdwald. tha swarede iosep. hwi wille i sætte megh gamlæ man thz vnge barn i hand. tha sagde abrathar. lad teg minne at datam oc abiram forsmade gutz viliæ ther fore siwnke the neder i iorden saa skeer oc teg om thu forsmaar gutz villie Tha sagde iosep wiste iegh thet at thz war guds williæ tha wilde ieg thz gøre gerne och lader henne beholde the moer mz seg ther hon haffuer hafft til forn tha swareth abrathar biscop. hon scal haffue møør at glædis oc omgangis mz nar ether brøløps dag kommer (⁊c.).

Bønnebøger. De indeholde Bønner fornemmelig til Jomfru Marie, dernæst til Kristus og andre Helgene, St. Franciskus, St. Georg, St. Egidius, St. Blasius, St. Bonifacius, St. Rasmus Biskop, o. s. v. De bære tydelig Præg af at være oversatte af Latin. Der findes adskillige, saasom:

Anne Bradesdatter, Abbedisse i Maribo Kloster lod 1498 affskrive en Bønnebog, der tillige indeholder en Kalender og andre Bemærkninger om at finde Paasken og at forstaa Kalenderen. (Beskrivelse og Prøver i Suhms Ny Saml. 4, 2, 98.)

En smuk lill[illegible] [illegible]Tid kostelig Bønnebog med Billeder

af Maria, Kristus og Helgene, hvert til sin Bøn, paa Pergament, findes blandt Arnæ-Magn. Nr. 421, 8vo eller 12mo. Dens Beskaffenhed vil sees af følgende:

Foran staar blandt andet senere: Reliqviæ ex bibliothecis nobilissimi domini Georgii Sefellt. Inde i Bogen selv ere senere Tilsætninger med Kursivskrift. Bønnen, hvor St. Annas Billede findes, viser hvem Bogen har tilhørt; den begynder nemlig saaledes: Herre gwd alwoldugste fadher oc søn oc then hellighandt giff megh thyn thyeniste qwinne Marine iespersdotther ower atwinnæ alle myne vwenner. Paa to Blade bagerst i Bogen er med en senere Haand tilskrevet et Brudstykke af de ti Bud; det begynder med: 4. Du skalt heder och ere din fader och moder adt thuu kant bliffue Langliffuit paa Jorden. Derpaa følger: O Herre ihesu criste myn gwd i thende daw oc natt och i Tæsse effterkomendis otte dawe och otthe netter Anttworder ieg meg tig i vold och i alle thee Helluge velsingede ord Som presten benedidher och velsingner brød i kjød oc wyen tell blod Jeg antworder teg meg i tesse otte dawe oc otte netter i tyn hellige velsinede gwdom i thyn Helluge manddom i tyn syel i tytt legome i thet helluge Sacramenthe i tyn hellige Treffoldughet (2c.). Som Exempel paa Smagen af Bogens egne Bønner kan tjene: En Bøn til Kristus (fol. 62) begynder saaledes: O Sødhe herre ih'u xpe loff ware teg tyll ewig tyd ffor alth then pyne oc spreck oc we som thw toldhe poo thet hellighe korss for wor arme yslle syndige mennyskes salighet (2c.). I een af Bønnerne til Maria hedder det (fol. 20—21): — O Maria then høgesthe [ænglæ] kwngens dotther oc hans modher O æreswld keyserynne bed megh nadhe aff thyn søn ih'u xpo oc forœne megh meth hannum ath ieg motthe soo wedhersighe syndhen oc holle hans bod ord ath [ieg] aldrig skal skylless fran hannwm eller fraa teg myn kære frwe O Maria gled teg for thy ath thw esth then hogesthe æreswl modher O Maria glæd teg for thy ath thw est then kylle ther all myskwnd oc myldhed wdflydher O Maria gled teg for thy ath thw esth so deigelig oc fawuer ad all hemmerighs herskab gledys aff tegh O Maria gled teg thy ath thw est hemmerigis klarhed O Maria gled teg for thy thw esth paradys sødme (2c.). Nogle Bønner ere ogsaa rimede, f. Ex. fol. 30:

— Hwn saa syn søn
for menniskes køn
wnder swøwe oc lyme
meth stoor beswyme
med reff tyl støtthen bwndhen.
Ther han syn and
gaff fader i hand,
oc sydhen wdrand
bode blod oc wand,
tha wor hwn nær forswndhen.

En Bønnebog Arnæ-Magn. Nr. 418, 8vo, paa Pergament og med ret god Skrift. Nogle Brudstykker af de første Bønner ville vise Sprogets Beskaffenhed:

O Jhesu xpe ewinneligh søthme, the thich elskæ, oc een hiærtens fryth, overgangendis all glædhe, oc all atthroo. thu som esth Helsen oc menniskens elskær. Huilken beuisde thin løsthelighet at ware meth menniskens søn, thi thu esth menniskens wordhen i ydhersthe werdhens oldhet. Jhwkom all foracthelsæ, oc Innerlich sorgh, ther thu tolde i thit manneligher leghemmæ, ligendis i thit gutheligher hierthæ, forestikket aff ewinnelighet, naar thin fructsommeligh pinæs timæ telstood. Jhukom all bedrøwelsæ oc beskhet, ther thu haffde i thin siæl, som thu selffwer westh. Naar thu gafft thinæ apostolæ ytherstæ nathoræ thit werdighe leghemæ, oc bloth oc toodhe ther(is) føther oc søtheligher them hwswalendes foresathe them thin tilstondendes pinæ. Jhukom oc all bewelsæ thu toolde i thit kleyne leghemæ. før æn thu lest korsens pinæ. Naar [thu] effter trænne bedielsæ, oc blodw sweth forrodhes oc paa war greben aff thit wt walde folk. oc paa kierdes aff falskæ wethne. oc dømdis wretteligher aff trænne dommeræ dømdis i wd walstedh i poskæ timæ oc dømdes wskylleligher i thin leghemes blomstrelich vngdom, po war greben, drawen, bespytter, vthførd aff thine eynæ clædher, oc jnførd andre, war kinhesthet, oc skiulde the wmildhe iøther thine faghre øwen oc andlødhe (ꝛc.). — —
O Jhu x^e thu som esth werdens schaberæ, Huilken enghen vthmolelse kan mothe (methe?) i ræt ændhe, oc sand thu som lycker all werdhen i thin lowe, Jhughcom alsombeskeste sorgh. huilken thu tholde. Naar iøtherne først corsfestethe thine alsomhellixste hendher

meth stubbæthe naulæ, oc sithen til igennem grawesceullendes thine alsomcleyneste føther then tiidh thu wast æy quem theres willie, tillaffthe the thine soor sorg po sorg, oc soo grummælighe framdrowe. oc vthrachte thic i korssens longhet och viithet at alle thine limmers lethemoth skyldes fraan hwert annet (2c.).

En lignende er Arnæ-Magn. Nr. 240, 8vo, med nogle latinske, men mest danske Bønner. Sproget lader mere jydsk; ogsaa forekommer å, men ej almindelig, f. Ex. i Ordet: påminnes, lig Tøddelen over i. Et Fragment paa ni Blade findes sst. Nr. 419, og et Papirshaandskrift Nr. 423, begge 8vo.

Fremdeles Jomfru Mariæ Psalter, ligeledes en Bønnebog fra det 15 Aarhundrede, Haandskrift paa Kongens Bibliothek, Thottske Saml. Nr. 152, 8vo. Nogle faa Bønner ere paa Latin, Resten paa Dansk.

Begyndelsen er: Thz war en gudeligh jomf^v hwn gaff [sic] j eth closter och loffuedæ gud sin jomff^vdom ther foræ ware hennes frændæ hennæ vredæ oc togæ fra henne sit ræthæ fædhernæ arff (2c.).

Prøve af Bønnerne: Then som thenne æffterskreffnæ bøn giærnæ læss som hær æffther stander skreffuen ham giffues thz ath waræ han vdi ewinnæligh fordømelses stad gangen tha om wændher gudh the ewinælig pinæ til skiersildh pinæ æn waræ han standhen i størstæ skiersild pinæ tha om wændher gud the pinær oc ledher ham til ewinnæligh glædæ vden allæ pinær

O godæ ihū O alz mildestæ ihū O alz sødestæ ihū O ihū Jomff^v maria søn fuldh mz miscundh oc mildhz O sødeste ihū æffter thin storæ miscundh forbarm tek offwer mek alz mildestæ Jhū Jech bedher tek for thit dyræ blodh ther tw vtgiøsth for allæ syndneræ ath tw aff thoor allæ mynnæ syndher!, oc see til m(ek) vslæ oc vwærdugæ som ødmygeligæ pa kaller thit helligæ naffn O naffn ihū lysteligh naffn O naffn ihū søstæsta (sic) naffn O naffn ihū wærdugestæ naffn O naffn ihū styrkindæ naffn hwat ær ihūc jnktæ vdhen een hieleræ oc frælsæræ ther for ihū for thit helligæ n(affn) (Cætera desunt).

En dansk Bønnebog og Lectier til Jomfru Maria og

Helgene findes i Stokholm (Pergament i Kvart, og har tilhørt Fru Sidsel Bille, der ved Slutningen har skrevet sine Børns Fødsel fra 1511—1519. Anført hos Molbech, Danske Haandskr. i Stokholm, i Hist. Tidsskr. 4, 165).

Hertil hører ogsaa nogle af de første trykte Bøger, som:

Doctores lære oss och siæ Ath inthet er menniskēn nytteligheꝛe til sielsens bestandelighz end i hw at komme ihū xpi verduge død oc pijne. Thi begyndes her nogre gudelige bøner i huilke ther haffuis i hwkommelse aff gudz pinelse oc iomfrw marie drøwelser fran palme søndag oc intil paskedag. Trykt hos Ghemen 1509 (paa Kongens Bibl.).

Hær begynnes the sæmthen stæder, som wor herre tolde syn pyne paa oc hoo som the betencker hwer daw i sith hierthe then forthiener stor afflaþh. Trykt hos Ghemen 1509 (paa Kongens Bibl.). — Ohe, jam satis.

23. Afskrifter af Lægebøger. Lovliteraturen: Den gamle Kongelov. Stadsretter. Gildeskraaer. Laalands Vilkaar.

At en Del Afskrifter af Lægebøger, der intet System indeholde, men danne en Samling af Lægeraad, henhøre til denne Tid, er allerede forhen bemærket (§ 17).

Lovliteraturen er heller ikke ringe af Omfang, men den er ogsaa den mest bekjendte og bearbejdede, saa det vil være tilstrækkeligt, her at berøre den. Foruden en stor Mængde Afskrifter af de ældre Love, foruden en stor Del, tildels udgivne, Diplomer og Brevskaber, ere der adskillige mindre Lovstykker, som dels ere oversatte fra Latin, dels oprindelig givne paa Dansk. Dertil høre især: de kongelige Haandfæstninger eller den gamle Konningelov (i Kofod-Anchers Lovhist. 2, 541), hvis Oprindelse gaar tilbage til den forrige Tid; en Del Stadsretter, f. Ex. Ribe Stadsret, efter et Haandskrift, ældre end 1443, mærkeligt for den

jydske Dialekts Skyld, flere for Kjøbenhavn fra 1422—1485, o. s. v. (i Rosenvinges Saml. 5 D.); nogle provinsielle Bestemmelser, som Laalands Vilkaar, givne af Biskop Henneke af Fyn 1446 (Arnæ-Magn. Nr. 22 og 27, 8vo) o. s. fr. Derhos adskillige Skraaer, især Gildesskraaer, som St. Annes fra Svendborg (hos Kofod-Ancher om gamle danske Gilder i Saml. Skr. 3, 248), St. Knuds fra Odense (sst. 3, 218), Guds Legemslags fra Aalborg (i D. Mag. Trebie Række 1, 89), o. fl. De Kjøbenhavnske Bagersvendes Gildesskraa, 1403, paa Pergament findes i Geheimearkivets Danske Samlinger Nr. 563; og flere Gildesskraaer og Gildebreve skulle endnu drages for Lyset.

Som Prøve meddeles Begyndelsen og et Par Stykker af Laalands Vilkaar (efter Arnæ-Magn. Nr. 27, 8vo):

Wi Heneke mz gudz nadhe biscop vthi Odens, Martin Jensz höffwitzman paa ramsborg — — (flere Navne følge) oc menighe ridderskap som byggie oc boo i lalandh Göre witherlicht alle aat aar effther gwdz byrdh mcd. xlvj. Then Odensdagh nesth fore sti. botwlphi abbatis dagh ware wi forneffnde skikkede paa lalandzfaræ landztingh oc ware ther til eens fore landzens bestandilse skyldh vm artikle ath haldhe som hær effther screffwet star

Fførste artikel ær thz ath hwo sich achter fordelæ paa heretztingh fore giældh eller fore naghre andre sagher han scal bøte fore første lagdagh vj ß thz ær j mark Ok for annen loghdagh ij mark ffore tredie lagdagh iij mark. Fforsither han thz oc ey rætther oc lather sich framdelis fordelæ til landztingh fforsither han thz then laghdagh oc æy rætther vth Tha bøthe fore første loghdagh iij mark ffor annen loghdagh iij mark ffor tridie loghdagh iij mark. Hwo sich swa lather fordelæ oc swa danæ loghe daghe forsithet haffwe tha skal landzdomere thz fierde neffne tre danne men til thi som skwlē ridhe til then manz hws som fordeldh ær oc wrdhe bonden fyllesthe for hoffwz saken oc fore the loghdaghe som han

forsithz haffwer oc koningen sin ræth. Wil han ey stædhe wrtbning i sin garth tha skwle the iiij forneffnde wrdhninge men ridhe til landztingh oc kwngöre ther hwat them ther wetherfors. (etc.)

— Item skal engiens manz wardhneth koninghs kirkiens eller riddherskaps eller hwem han til hører sælie torghføre eller borth giffwe eller styffe egh eller bøgh vthen hans hwsbondes wilie hwo hær i moth gör bøte xl mark moth sin jordhdrotten.

— Item skal engien bonde haffwe meer æn en hwndh for thi ath almoghen kærer ath the haffwe somme formange hwndæ oc bithe theris fææ oc faar i hiel Hwo som flere haffwer wæræ wgildhe oc hwath skadhe som the göre then skal han bøthe them holler. Item skal hwar bonde oc warnedhe i lalandh haffwe xxx hwmble kwler oc vj ymper pære oc æble innen ste. walborghes dagh nesth kommendis vndher hans iij marke brodhe hwo som ikkie haffwer innen forde tiidh xxx hwmble kwler oc vj ymper som forscreffwz star tha skal han them ther effther haffwe vndher hans iij mark brodhe.

24. Historiske Skrifter: Eriks-Krønnike. Andre historiske Haandskrifter. Karl den Stores Krønnike. Mandevilles Itinerarium, m. fl. Historiske Aktstykker.

Til de historiske Skrifter hører den saakaldte Erik af Pommerns Krønnike (udgivet af Nyerup i Ny D. Mag. 5, 161, efter det Rantzowske Haandskrift, paa Universitetsbibl. Donat. Variorum Nr. 3, 8vo). Det er en Afskrift, hvilket sees af Fejlene. Den ansees for en Oversættelse af den latinske, men fortsat, thi den gaar længer end den latinske, nemlig til 1313. Sproget er i en blandet Dialekt. Nogle Sætninger ville oplyse det:

S. 171: Øly hin freknæ. han vor svo rask, at han vildæ æi havæ istæth til sin sadæl. Item han vor ok svo grøm, at hand slo Stærkather i knæ met sijth øghænsywn.

Øly for in i Sverighæ, ok ther nøddæ thæ hanum at fæktæ. Førstæ dagh fikthede han aa mooth een, annæn dagh aa mooth to, thredyæ dagh aa mooth thræ — ok svo øktæ han hvær dagh, til han hauthæ ælløvæ slavet i fekt. Thær star skrivet af hannum, at Stærkather laat sæg købæ for gul til af kuning af Sverigæ, at sla Øly i hiæl i svo danæ madhæ. kuning Øly vor i batstovæ i een sin auflsgard i Sialand i Læthræ. Thær laat Stærkather seg fclæ in i stovæn til kuningin. Genstæn kuningin løfthæ sinæ öynæ opp at (ſæs ok) svo til Stærkathær, tha vord han svo ræd, at han for rætzæl fiæl næth i sinæ knæ. æn kuningin gaf hannum visdom aa mood sin grømheet, ok ther slo han kuningin i hiæl. — S. 172: Thænnæ Stærkathær kom af Sverighæ i kuning Yngellis thijt, met en stor mees kul aa sin bagh, at svæltæ (hvættæ) fordæ kunungs næsæ mæthær.[1] Stærkathær foor om mangæ landæ at fæktæ ved andræ kæmpæ, hvorfor Grekæ støptæ eet belit af eer æfther hans lighelscbæ, ok sændet in til Valland, ok saudæ: i kunnæ ikkæ aa mood standæ, uthæn the haudæ nogher kæmpæ, ther stridhæ thordæ aa mood slig een annæn. Æn ridder, heet Henrich Eemælthorp, fordhæ Stærkathærs tan til Thydæsland for stoort vidundær. ok ther the moldæ hannum om trint om, tha vor han svo stoor som sex temmelfingræ pa thiykskels.[2]

---

[1]) Rask bemærker til dette Sted, at svættæ betyder hvætte, men Næsen bar han ikke noget om. Den latinske Krønnike (Langeb. Script. I, 155) har: ad acuendum nasum dicti regis. Et kuriøst Sted! Næsæ er aabenbar isl. hneysa, Vanære, sv. nesa, netop det, som Saxo (S. 297) siger paa det Sted om Kulsækken: Ingelli regis hebetudinem. Men saa følger jo deraf, at den latinske Eriks-Krønnike ikke er Originalen, men Oversættelse af et svensk eller dansk Haandskrift, hvis Oversætter har misforstaaet Ordet næsæ og givet det med nasus. Da jeg ikke kan dvæle ved et saa smagløst og ringe Skrift som dette, maa jeg overlade vore Historikere Fortsættelsen af denne Undersøgelse.

[2]) Stærkodders Tand har gjort megen Opsigt. Den omtales ogsaa i de Isl. Annaler (Arnæ-Magn. Udg. S. 380). Forresten yder ogsaa denne danske Krønnike et Exempel paa historiske Fejltagelser. Ordene: widæ bothæ hans mæn wed Tunsberg (qui ambo facti sunt homines regis apud Thunsbyærgh) er blevet til: Dani

Der har været flere Haandskrifter af denne Eriks-Krønnike, og andre lignende historiske Optegnelser, der i sproglig Henseende kunde være vigtige, men i deres historiske Indhold næppe have større Værd.[1]

Sagtens har man anseet Krønniken om Karl den Store og hans Kjæmper for Historie; derfor maa den vel anføres her. En saadan haves i et Haandskrift i Stokholm, fra Børglum Kloster i Vendsyssel, 1480. (Prøver hos Molbech om danske Haandskrifter i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 160).

En dansk Oversættelse af Joh. Mandevilles Itinerarium Hierosolymitanum findes ligeledes i Haandskrift i Stokholm. Den ældste og største Del deraf er skrevet af en Munk Ole Jakobsen i Graabrødrekloster i Nestved 1459 (Efterretning og Prøver hos Molbech anf. Sted S. 149).

Mangehaande andre historiske Efterretninger findes der naturligvis ogsaa fra denne Tid. Som Exempel kan nævnes:

---

condunt Vede ad Tunsbergam, saa at Forholdsordet ved er blevet til et Kastel (Nyerups Udg. S. 185 og Kalls Anm. i Suhms D. Hist. 9. 47).

[1]) En Eriks-Krønnike i skaansk Dialekt, i et Haandskrift i Stokholm, der tillige indeholder Skaanske Lov, har jeg omtalt i min Sproghist. 1, 141. En dansk Krønnike, der gaar til samme Tid som dette (Jens Grand kommer ud af sit Fængsel 1296) findes i et stokholmsk Haandskrift, som er beskrevet i Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. cviii og hos Molbech om danske Haandskrifter i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 162. — Et Haandskrift i Stokholm om danske Konger og om Fugles og Dyrs Natur (Rim i forskjellige Versearter) findes der Udtog af i Nyerups Reiser til Stokholm S. 167—186 og i Hallenbergs Anm. till Lagerbring 1, 186—189. 194—196. Af den historiske Del findes en Prøve hos Nyerup S. 183; af Fuglerimene S. 168—183. Om de sidste har jeg en Slags Formodning, at de ere oversatte af Plattysk, siden der findes deslige plattyske Rim (Molbech S. 160); men en nøjere Sammenligning maa dog først foretages. Bogen antages at være skreven af en Munk i Sorøkloster i Sjælland. Sproget i den historiske Del ligner Eriks-Krønnikens.

Klosterregnskabet fra Skovkloster ved Nestved 1467—1481. (Meddelt af Molbech i Ny D. Mag. 5, 200.)

Endelig maa der vel til denne Tid henføres Historien om Jon Præst: Her begynnes en lystelige Historie af Jon Prest og af hans store Rigdom og Magt. Thi vel er den først senere trykt, 1510 (aftrykt i D. Mag. 3, 171), men den omtales allerede i Kongespejlet som „en liden Bog, der for kort siden er kommen til vort Land, som siges at være gjort i Indien og taler om Indialands Under, og det heddder i Bogen, at den blev sendt til Emanuel Grækekongen." Da dette passer paa vor, har den uden Tvivl tidlig været oversat fra Norsk paa Dansk. Bogens Helt Jon Præst var en Kongesøn fra Frisland, der fulgte med Holger Danske paa det store Tog til Indien, og blev Konge over tre Indialande, hvilke han beskriver i sit Brev til Kejser Emanuel tilligemed deres Under. Der er en Kilde med en saa oplivende Kraft, at hvo der fastende drikker af den „bliver saa unger som den Time han var tredive Vintre gammel." Beskrivelsen over Kongens Magt og Herlighed er i Middelalderens Smag; hans Herberg er af Fiskeben og takt med Granat. I et Spejl, men som man rigtignok maa gaa opad til ad tusend Trapper, kan han see alt hvad der foregaar i hans Rige, o. s. v. Det er rimeligt, at meget i deslige Bøger i hin Tid, da Troen var stærk, gik for Sandhed; for vore Dage ere de endnu ikke uden Betydning, naar man betænker det satiriske Stof, der ligger i dem. Mangen kortsynet Regjering kunde være vel tjent med et saadant Spejl. Disse Fortællinger vare ikke blot Æventyr.

25. Den Danske Rimkrønnike.

Som Overgang fra Historien til Poesien betragte vi dernæst et af de vigtigste Skrifter fra denne Tid: Den

Danske Rimkrønnike. Af den haves nogle defekte Haandskrifter, men fuldstændig er den kun til som den første trykte danske Bog, hos Ghemen, Kjøbenhavn 1495 (hvoraf kun eet fuldstændigt Exemplar paa Universitetsbiblioteket; det paa Kongens Bibl. er defekt). Udgivet af Molbech, Kbh. 1825; en mindre Udgave, med forandret Retskrivning, af Ley, Kbh. 1841.[1]

Den rette gamle Rimkrønnike gaar til Kong Christian den Førstes Regjering. Den omtales i den plattyske Oversættelse (der findes i et Haandskrift paa Kongens Bibl. Kgl.

---

[1]) Blandt Haandskrifterne kunne mærkes: et defekt Haandskrift i Stokholm fra Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede (fra Ambleth til Valdemar Christophersen). Og den rimede Slutning af den Stokholmske Eriks-Krønnike, omtrent svarende til Vers 4354—5064 i Molbechs Udgave. — Allerede i første Bind af Danevirke yttrede Grundtvig, at der maa have været en trykt Udgave ældre end den af 1495; det synes at skulle bekræfte sig, thi 1817 fandt daværende Adjunkt Seerup paa Bindet af en Foliant i Budolphi Kloster i Aalborg et Blad af de danske Rimkrønnike, hørende til en Udgave i Oktav. Det var efter Grundtvigs Mening (Danevirke 4, 175) et Blad af en Udgave fra 1493. Dette oplyser han ved at sammenligne Afvigelserne i de to Udgaver, og beraaber sig tillige paa Slutningen af Udgaven fra 1495, der selv giver sig ud for at være trykt af ny (paa ny); det hedder nemlig i den:

> M. firæ hundrede halfæmtæsinnæ tywæ
> paa fæmthæ aar ieg wil ey lywæ
> Tha wor thenne Krønnicke tryckt aff ny
> wz Godfrid aff ghemen i Kiøbmanhaffn By.

Den plattyske Oversættelse af Rimkrønniken svarer derhos overalt til det fundne Blad. Afgjørende ere disse Grunde ikke; enkelte Udtryk, som fol, kunde ikke være uforstaaeligere 1495 end de vare 1493; fordi de forekomme i det fundne Blad kan man ikke slutte til dets højere Ælde. Udtrykket aff ny gjentages rigtignok i de senere Udgaver (f. Ex. den af 1508 paa Kongens Bibl.), og synes der ligefrem at betyde paa ny; men det forekommer ogsaa i Betydningen: fra ny (Cisterzorden bleff stycteth aff ny).

Saml. Nr. 820 fol.), og i denne nævnes Forfatteren, Broder Niels i Sorø.[1] Ifølge heraf antager Udgiveren, at denne Munk har forfattet eller fuldført Krønniken imellem 1478 (Hanses Giftermaal med Prindsesse Christine) og 1480 (Christian den Førstes Dødsaar). Han skulde da have taget sig for, ved at benytte Saxo eller maaskee Thomas Gheysmers Udtog, at give en historisk Fortælling for Menigmand i den gamle Folkevises Form. Sprogets formale Karakter er ogsaa hel igjennem omtrent den samme. I Udtrykket er der vel nogen Forskjellighed, saa at det i Rimene om de sildigere Konger lader noget mere jævnt eller prosaisk; men deri finder Udgiveren kun Spor og Virkning af de forskjellige Kilder, Forfatteren har benyttet. Saxo følges Skridt for Skridt indtil Valdemarernes Tidsalder; og Saxos udførlige, pyntelige, blomstrende Fortælling maatte have Indflydelse paa Munkens danske Rim; siden havde han kun magre Klosterannaler. Molbech antager saaledes Skriftet at være fremkommet ligesom i een Støbning. — Af en ganske modsat Mening er Grundtvig. Han antager denne ældste Del af Rimkrønniken, som ender med Christian den Første, for en Samling af fleres Værk. At vi nævne en Broder Niels som Forfatter, rejser sig blot af Lysklanders Beretning og af Titelen paa en afskreven plattysk Oversættelse, om hvilken ingen kan sige, enten hvad Gyldighed den har eller hvad den egenlig skal gjælde: Originalen eller Oversættelsen. Hvad der for ham afgjør Sagen er den øjensynlige Skilsmisse han paa flere Steder finder, ikke alene i Henseende til Stavning, Rimvis og andet sligt, men hvad der er mer,

[1] Densche Cronick Broder Nigels van Sore — Dusse Cronica is in der Dietmarsen schlacht vor Hemmingstede 1500 van den Ditmerschen erouert unde auerkamen wurden (Molbechs Udg. S. xxix, ff. Fortalen til Christian den Første hos Molbech S. xlvi).

i Henseende til Sproget, det poetiske Indhold og Udtryk, saa at ingen skal bilde ham ind, at hele den Bog er fra første Færd flydt fra een og samme Pen eller opkommen i een Mands Hjerne. Denne Mening har Grundtvig nærmere begrundet i Anmældelsen af Molbechs Udgave; og da denne findes i et nu hartad glemt Blad, skal jeg meddele det væsenlige af disse interessante Bemærkninger. „Forskjelligheden, ikke blot i Skrivemaade og Verseart, men ogsaa i Sproget, og i det poetiske Indhold og Udtryk, gjør det aldeles umuligt, at han, der sluttede Bogen med Rimet om Christian den Første, kan have skrevet den hele.“ „Ved nu at læse og overveje Bogen, siger min poetiske Samvittighed mig strax, at hvem der rimer:

> Som Mester, hin vise Aristoteles,
> skrev til Konning Alexandrum
> udi sin Bog, i hvo hende læs:
> secreta secretorum (Erik Emuns Rim, S. 190),

han barer sig nok for at lade Harald Hildetand rime:

> Vi lode lyde Basuner og Horn,
> de sloge hinanden, som Bønder slaa Korn.

Men havde een og samme Broder Niels gjort hele Bogen, maatte han dog være Mester ikke blot for begge disse Rim, men for dem alle; snart have rimet som en Mester:

> Lykken hun er et underligt Trold,
> hun leger med Folk saa mangefold;
> med Anlede sort hun somme kys,
> med hvidt da giver hun somme Lys (Jarmers Rim, S. 98)

eller:

> Avind hun er en udydelig Ting,
> sin Slægt vil hun ej spare;
> under Skjoldet giver hun Sting,
> thi kan man sig ej vare (Harald Olufsens Rim, S. 63)

og snart som en arm Stymper:

> Siden beddes jeg til en Jomfru fin,
> hun var Markgrevens Dotter,
> og fik hende saa til Dronning min,
> hun er vel værd det godt er (Christopher Bayers Rim, S. 246)

eller:

> Da skreves M fire Hundred og L
> efter at Kristus var baaren;
> mig drages det end til Minde vel,
> sancte Olavi Dag det vaar en (Christians Rim, S. 250)."

„Selv om Versebygning, Ord og Tanker i saa forskjellige Rim kunde være de samme, og selv om der stod et Navn paa Bogen, hvis Ejermand højt og dyrt forsikkrede, han var Manden for det hele, selv da maatte jeg sige: det er umuligt, saa umuligt som at Kukkeren, naar han vil, kan synge som en Nattergal." Heller ikke finder Grundtvig nogen Styrke i den Indvending, at Rimene skulde være bedre og rigere saa langt Saxo gaar. „Valdemars og Absalons Bedrifter maatte i saa Fald have begejstret den fromme Munk ligesaa stærkt som Amleths, Gorm Haraldsens og Harald Hildetands, hvad dog aabenbar er saa langt fra, at Valdemar den Stores Rim er yderst fattigt og i det hele maadeligt, som man kan see af Slutningen:

> M. C. firesinnetyve paa det første Aar
> efter at Guds Søn fødder vaar,
> da gjordes denne Contracten;
> men andet Aaret, som der kom næst,
> da kom Hælsot og vordde min Gjæst,
> han tog fra mig al Magten;

og spørger man, hvad Rimeren veed at fortælle om alle de vendiske Tog og om Arkonas dog virkelig poetiske Indtagelse, da svarer han ganske tørt for Valdemar:

Siden foer jeg ind i Ryland,
og alt det Folk jeg overvand,
jeg lod dem kristne og døbe,
efter at Guds Søn fødder vaar
M. hundred paa det halvfjerdesinne tyve Aar,
derved kan det da løbe."

„Antager man derimod, at det, efter Sagnet, virkelig af Axel har været Munkene i Soer indskjærpet at tage sig af Fædrelandets Krønnike, og at ifølge heraf hver Munk, som kunde rime, har gjort sit Bedste for den Konge eller de Konger, der stod for Turen, da har man godt ved at forklare sig den iøjnefaldende Forskjel baade paa Aand og Kundskab, og det er da ganske i sin Orden, at naar Sleipner ikke var ved Haanden red hver sin Kjephest, og at Rimkrønniken er bleven et Spejl paa Folkelivet, som det aftog og uddøde fra Valdemar den Andens Dage til Reformationen." Ogsaa Forfatternes meget forskjellige Stemning og Tendens har Grundtvig gjort opmærksom paa. Uligheden imellem Hellig-Knuds Rim og Oluf Hungers viser, „at hvert af dem havde sin Smed, og hver Smed sit Hoved, som han uden Betænkning fulgte. Den ene var en Zelot for Kirkens Personer med Tienden og alt hvad dertil hører, og han stikker med Aristoteles, den anden var en ømhjertet Broder, som følte sin egen Skyld, sympathiserede med den angergivne Konge, og giver os et Udtog af Saxos Fortælling, der i Liv og Fynd leder om sin Mage." — Hertil kommer Sproget, som Grundtvig ligeledes finder af forskjelligt Præg. — Om Rimkrønnikens tre forskjellige Versearter, paa hvilke Langebek allerede har gjort opmærksom, bemærker Grundtvig, at der findes „et, hvori alle Rimene ere mandlige, og følges ad som tro Staldbrødre; som naar Amleth siger:

Jeg tror og veed fuldvel tilgjørst,
at det er Snildhed alsomstørst,

at oversee og gaa fuldsagt,
hvor man kan ej komme frem med Magt;

et andet, hvor der er et mandligt og et kvindeligt Rim om hinanden, som to Par Folk; eftersom Frode Olufsen siger:

Jeg raader alle, hver og een,
som skulle i Leding fare,
at de tage ej nygifte Mænd
med dem i deres Skare;
de ere alt heller hos deres Husfrør,
og dem baade klappe og kysse,
end staa paa Marken som et Rør
for Pile-Skud og Bøsse;

og endelig et tredie, hvor det kvindelige Rim adskiller to Par mandlige, som en Kvinde der forhindrer Slagsmaal; og saaledes siger Valdemar:

Det er vel sandt, i Læsten staar,
at hvilket Rige Usæme faar,
da skal det lægges øde;
det mærked jeg vel, og fik at see,
da Danmark fik os Konger tre,
det kunde ej mindre føde.

Mellem disse tre Slags Vers (paa nogle slæbende og stødende nær, fremkomne ved Skjødesløshed eller daarlig Afskrivning), afvexles i Krønniken syv og tyve Gange; og det saaledes, at fra Begyndelsen til S. 63 hersker det ensrimede, og fra S. 222 til Enden det tverimede Vers uafbrudt, men derimellem afvexle alle tre Versebygninger med hinanden, og det tit meget pludselig, men aldrig uden ved et nyt Kongerims Begyndelse. Dette er i mine Øjne et Billede af de tre Aarhundreder, men for alle Kyndige er det vist et Vink om Penneskifte og forandret Smag, som man da vist ogsaa skal finde stadfæstet, enten man fra denne Svalegang stiger op paa Taget eller ned i Gaarden, op til Aanden eller ned til Ordføjningen." Saavidt Grundtvig. — Disse Verse-

arter ere de samme som Kjæmpevisernes. Den førstnævnte er den ældste; dog tør man ikke fra den just slutte til en højere Ælde af Bogens Begyndelse. Sproget deri og Udtryk som „Land to Sassen" vidne tydelig nok om, at ogsaa Begyndelsen hører til Middelalderens Slutning (1400—1480). At Forfatterne (thi ogsaa mig forekommer det, at det er en Samling, der, ligesom Annalerne, ikke er udgaaet fra een Forfatter) have fulgt Saxo eller nogen enkelt Historieskriver, kan næppe antages. Allerede Begyndelsen om Dommere, Vitheslet o. desl. viser, at det er de gjængse historiske Forestillinger, som hver har villet meddele paa sin Vis. Man havde dem paa Latin, paa dansk Prosa; nu vilde man ogsaa give Folket dem paa Krønnikerim. Broder Niels, der efter Lyskander døde omtrent 1481, kan have samlet deslige Sorøske Munkerim, vel ogsaa selv have digtet nogle til. Nærmere lader det ikke til at man kan komme Tingen.[1]

Om denne vor Rimkrønnikes Værd yttrer Langebek (D. Mag. 1, 31—32) sig ikke ugunstig: „Rimene ere efter de Tiders Maade ikke uefne, og Materien ikke ubehagelig at læse, for de mange artige Lærdomme og Ordsprog, Forf. her og der blander ind. Der fattes ikke heller paa rare Ord og Talemaader, som kan være dem til Tjeneste, der dyrke og elske det danske Sprog. Næsten enhver Konges Historie begyndes med et artigt Indfald og Morale." Det er ogsaa omtrent det gode man kan sige om den. Molbech tillægger den ingen historisk Værd, kun sproglig; Rahbek

[1]) See Molbechs udførlige Fortale til Udgaven; Grundtvigs Bemærkninger i Danevirke 1, 37 og 4, 174, samt Anmældelsen af Molbechs Udgave i Ove Thomsens Nyt Aftenblad for 1826, Nr. 13. 15. 16. 17. 18. hvor der tillige findes Bemærkninger om Sproget. Paa de forskjellige Versearter har Langebek ogsaa gjort opmærksom i D. Mag. 1, 28. Nyerup giver Efterretning om Udgaverne i D. Digtek. Hist. 1, 19. Om den plattyske Oversættelse see Falcks Staatsbürgerl. Mag. 6, 601.

siger, som sandt er, at en Munks politiske Vers er ingen Poesi. At nogen i vore Dage skulde læse den, for at have æsthetisk Nydelse deraf, vilde ogsaa være en for stor Fordring. Det tiltrækkende den hist og her har ved adskillige naive Vendinger forstyrrer den atter, naar man vil læse den hel og holden; det naive vækker nu ikke Smil, men stundum endog Latter. En Fremmed, for hvem Sprogets Fortryllelse falder bort, kan derfor ingen Nydelse finde i Bogen; for ham er den kun et literærhistorisk Minde.[1] Som Exempel paa Foredrag og Stil maa tjene:

Ingel Frodes Søn: —

The gamlæ fedher gaff ieg ey gøm,
for skemt oc gamen tha holt ieg them.
Thi fore meg allæ kemper fraa;
hyndh gode Stark odher han giorde oc saa.
I sweriges Rygæ i nogræ aar
tiæntæ han shen i konings gaar.
Om shær tog han ath grwndhe ther paa,
ath ieg skullæ sodan skheffne faa,
Ath ieg skullæ wære so bly i shndh,
theth ieg skullæ ey leggæ ther paa wyndh,
Ath heffnæ myn kæræ faders dødh,
som han meg offthæ raddhæ oc bødh.
Thi tog han meth syn starka bwl
en pundhær sæck, alt fwl met kwl.
Saa gik han hijd tijl danmark nedh;
han sadæ han willæ meg herdhæ ther medh.
Han skamedæ meg so lenge meth ordh,
theth ieg sprank offuer mith eyæth bordh.

---

[1]) Marmier (S. 29) yttrer: Il y a dans cette sorte de monologue un certain mouvement, qui plaît au premier abord, mais qui devient ensuite monotone. Du reste, ce livre n'a aucune valeur historique et aucune valeur poëtique; il ne mérite d'être étudié que sous le rapport de la langue, comme une œuvre d'essai, comme un point de comparaison pour les œuvres à venir.

Saa slo ieg myn drotnings brødræ syw
meth stark odhers help, ieg wor ey blw.
Wij sloæ oc them, the hade meth them,
ther kom ey en tijl lande hiem.
Tha drotninghen saa theth byrtings badh,
tha wor hwn ey megeth gladh.
Theth gaff starkodher intheth gem,
men sættæ hennæ vndher syn belthe rem,
Alth som en hønæ meth howeth och hals;
saa giorde han seg for wthen fals;
Han giorde seg tha saa megeth indh,
at hwn mysthæ tha bode liff oc sindh.

Oleff Hwngær — —

Om iwle affthen, theth sywende aar
som ieg theris konning waar,
Tha hade ieg ey wthen leffue tre;
thi wor meg i myt hiartæ we.
Jeg sættæ meg nedh meth hand wndher kynd;
ieg tijl gud badh meth myn synd,
Ath han skullæ kaste meg hæffn oppaa,
och offuer mith folk meskunde seg saa.
Wor herre han hørde myn bøn saa brath,
ieg bleff ther dødh then samme nath.
Twsende halfæmtesynnetiwæ oc v aar
æffther ath gutz søn fødher waar.

26. Verdslig æventyrlig Digtning: Æventyr. Eufemiaviserne, og lignende Digtninger. Gudelig Poesi: Ældste Psalmer og andre gudelige Rim. En fortabt Sjæls Klagemaal. Hr. Michael.

Foruden de nysnævnte Dyre- og Fuglerim findes der en Del andre poetiske Frembringelser af verdslig Tendens, der imidlertid alle ere Oversættelser af den sydlige romanske Literatur.

I Prosa: Et Æventyr om Diderik af Bern, og et andet om Tungulus (anført hos Molbech om danske Haand-

skrifter i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 160, jf. Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 2 H. S. XLIX). Derved er dog at bemærke, at de, som have seet disse Æventyr, ere uenige om Sproget deri; nogle sige det er dansk, andre at det er svensk. (En Prøve findes sidstansf. St. S. 46 af Tungulus; den er svensk). Derhos den taalmodige Gresildis Historie (i Haandskriftet i Linköping, samme St. S. XLVIII); og rimeligvis vil der findes flere lignende.

Mærkeligere ere de rimede Æventyr, der ere bekjendte under Navn af Eufemiaviserne, og lignende, der høre til samme Kreds. De egenlige Eufemiaviser ere tre: Ivan og Gavian, Hertug Frederik af Normandi, Flores og Blanseflor. De kaldes saa efter den norske Dronning Eufemia († 1312), der omtrent 1300 skal have ladet dem oversætte paa Svensk eller Norsk. Derom have Meningerne været delte.[1] Os vedkommer denne Strid mindre, da der ingen Tvivl kan være om, at de danske Oversættelser ere fra en senere Tid. Disse Digte findes i to Haandskrifter i Stokholm (K 4 og K 47, Beskrivelse og Prøver i Nyerups Rejser til Stokh. S. 89; hos Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 152. 162; og i Sv. fornskrifts. saml. 2 D. 4 H. S. CVIII—CXXI og CXXII). Deri findes foruden Eufemiaviserne ogsaa andre: Diderik af Bern eller Dvergen Laurin; Jomfru Constancianobis (Parthenopex de Blois); om en Konge (eller Dronning) i Polen og en Konge af Bøhmen eller den kyske Dronnings Redning. — De danske Eufemiaviser beraabe sig, ligesom de svenske, paa Dronning Eufemia, og sige, at de ere digtede 1302—1303, skjøndt det i Frederik af Normandi hedder:

---

[1]) See om disse Viser Sv. fornskrifts. saml. 1 D. 1 H. Indledningen; og Jon Sigurdsons Bemærkninger i Annaler for nord. Oldk. 1850, S. 113 og Tillægget S. 362.

Thenne bog som i hawe hørdh
then hawer keiser Otte giørd
och wenden aff walskæ i tyske maal —
nw ær hwn wend i staked timæ
jen annen tid sat i rijmæ
aff tysk och i danskæ twnge. (Nyerup, S. 94. Molbech, S. 155).

Derimod tilstaa de andre, at de ere yngre; Jomfru Constancianobis eller Persenober siger, at hun er rimet 1484 (Nyerup S. 96, Molbech S. 157), og den om Polen og Bøhmen angiver ikke blot Tiden, men ogsaa Rimeren:

Thenne bog worte dickt och giord for snijme
Oor effter gusz fødelsæ tijmæ
twsind firæ hwndret och firæ sinds tywe
pa thet tridiæ, jech wil ey lywæ,
tha worte hwn fyrst skreweth och giordh,
som i allæ hawær seet och hørdh.
Hwo hans naffn wil wede,
Jep Jensen mon han hiedhæ,
then som bogen satte i rijme,
Gud vndæ ham roo ewinnelig tijme. (Nyerup, S. 99, Molbech, S. 157).

Det vigtigste af disse Haandskrifter, K 47, synes, efter Sproget at slutte, at være skrevet i Jylland.[1]

Flores og Blanseflor er ogsaa trykt hos Ghemen, Kbh. 1509 (et defekt Exemplar findes paa Kongens Bibl.).[2]

Skjøndt disse Viser ikke ere originale, vil der sandsynligvis i dem findes i det mindste enkelte Partier, der enten for Sprogets Skyld eller for Behandlingens Naivetet for-

---

[1]) Nyerup, Rejser til Stokh. S. 89 og Historisk-stat. Skildr. 2, 210. 471, nævner et Skrift paa danske Vers om Hr. Ivan, som var i Rostgaards Bibliothek, men siden er forsvundet.

[2]) jf. Sigurdsson i Annal. for nord. Oldk. 1850, S. 113 og Nyerup i D. Digtek. 1, 104.

tjene, ligesom de svenske, at drages for Lyset. Her meddeles nogle faa Sætninger, der kunne tjene til at vise Forskjellen mellem de svenske (tagne af Iduna, 9—10 H.) og de danske (tagne af Nyerups Rejser):

Af Hertug Frederik:

Et ewentyr tha (?) begynes heræ,
willæ i horæ hwræ thet æræ,
tha ma i hæræ forstandhæ
hwadh the haffdhæ ther til handhe.
Thij aff konnigh Artus seye kwnne,
i hans daghe man (?) thet fwnne,
thet man inghen herræ wistæ
meræ ewentyr ath fræsthæ.

I den svenske: Eet æwintyr thet byrias hær,
wilin ij hora huru thet ær,
tha maghin ij hær forstanda
hwath the hafdho ther til handa.
The af konung Artws sighia kunno,
om hans dagha mæn thet funno,
thet ængin herræ the wiste,
ther flere æwintyr fristæ.

Af samme: Tha skiedhæ saa pa jen stwndh,
han redh ath jeyæ i jen lwndh;
them totte thet weræ jeth howeligt gamen,
the slowe thieres hwndhæ the lobæ samen;
the lobe icki vdhen jen agers bredh,
the wendhe them effther then samme leedh.

I den svenske: Nu kom thet swa a een stund,
han reedh at iægha ij een lund;
— mz mykith gny ok margha saman,
ther aff haffdho the herra gaman,
the slogho thera hunda ok loto them lopa —
the lupu eij een aker breedh,
the wænde thaghar a then sama leedh.

Af samme: Ieth halsbondh haffdhe han fyrst aa,
thet rigeste man met øwen saa,
ther til too hwoser the war hwidhe,
the war giordh meth mygel flijdhæ,
hans hilm war hwidh aff stol och hordh.

I den svenske: Een wapnrok hafdhe han opa,
thæn rikaste ther man æ sa,
ther til twa hosur, the waro hwiit,
the waro giordha mz mykith fliit,
hans hiælpm war badhe hwiit ok hardh.

Slutningen af Ivan og Gavian:
Eufemia dronning, thet mowe j tro,
lodh thenne bogh omwindhæ saa
aff walskæ twnge oc pa wort moll.

I den svenske: Eufemia drötning, thet magen i troo,
loth thesza bokena wända swa
aff walske tungo ok a wart maal.

Af gudelig Poesi ville vi først bemærke de Levninger, der hist og her kunne findes af Psalmer og aandelige Sange til Jomfru Maria og Helgene, og især ere bevarede i katholske Bønnebøger. Det er sandsynligt, at en Del af dem ere fra Tiden før 1500. Forfatterne ere ubekjendte; i det mindste kjender man kun een af Navn, frater Petrus, Peder Reff Little; hans Levetid er ikke bekjendt. Prøver af deslige findes i Begyndelsen af Brandts og Helwegs Psalmedigtning. Karakteristiske ere Marieviserne, formedelst den Elskov, der i dem udtaler sig, og de Viser, hvori Latin er blandet med Modersmaalet (f. Ex. Nr. v og Nr. ix).

Ogsaa i andre gudelige Skrifter findes Rim indlagte, f. Ex. i De femten Tegn (Hære begynnes de fæmthen teghen før en wors herre strenghe dom scall komme Som sanctus paulus, sanctus hieronimus och sanctus gregorius skriffwe i theris bøgher) trykt hos Ghemen 1509 (et Exemplar paa

Kongens Bibl.; jf. Nyerup i D. Digtek. 1, 123). Tegnene selv og Slutningen af Bogen ere Rim i den da brugelige Sprogform; f. Ex.

Thet meignæ haff thet gaar oc bort
saa næderlig at mæn wed ey hort —
Oc alle then fagard ther iorden af seg teer
thet worder tha alt til then sortæ leer —
Then tindæ dag scal høwæ falle
oc ryglæ neder met alle.

Et lignende Rimeri er En fortabt Sjæls Klagemaal paa Kroppen, trykt hos Ghemen, Kbh. 1510 (optrykt af Weber med Ordforklaringer i Ny D. Mag. 2, 321). Forfatteren (til den latinske Original?) hed Bernhard, Mester i bogelig List (magister artium). Den er, som flere af disse Skrifter, ogsaa til paa Svensk; og Sammenligningen med den svenske giver Oplysning om to Ting: hvor uendelig slette de første trykte danske Bøger ere, og at flere af dem, der hidtil have gaaet for Originaler, ere oversatte af Svensk; med denne er det ligefrem Tilfældet.[1]

[1]) Den svenske Bearbejdelse, der omtales i Sv. fornskrifts. saml. I D. 1 H. S. xxv, 2 D. 4 H. S. cii, er udgivet i en Universitetsdisputats af Modigh (præside Schröder) Contentio inter animam et corpus, Holmiæ 1842. Sammenligning med den danske viser, at denne er taget af den eller af en lignende svensk. Det sees af Rimene: den danske rimer ieg og sag, i den svenske iak og sak; fræmme, domme, froma, doma; til meg og thine, til min og thin; ja beholder endog Endelsen for at faa Rimet med: hannum og i vanum; eller kaster Endelsen bort, fordi det andet Rim ikke kan beholde den: stunne og lunde, stundom, lundom; eller beholder en ellers usædvanlig Form: kan og wed han, vid han o. s. v. Ligeledes har den beholdt svenske Ord, som lijsnede werden for teg saa, sv. lismade. Fejlene ere utallige, som fwl samme, for fulsan (fuld sande); sielen for siælffwan (selve), til sijden for til synda (til Synder), o. s. v. Heri ligger en stærk Advarsel, kun med stræng Kritik at benytte deslige Skrifter som Kilder til Kundskab om det danske Sprog.

Af samme: Ieth halsbondh haffdhe han fyrst aa,
thet rigeste man met ewen saa,
ther til too hwoser the war hwidhe,
the war giordh meth mygel flijdhæ,
hans hilm war hwidh aff stol och hordh.

I den svenske: Een wapnrok hafdhe han opa,
thæn rikaste ther man æ sa,
ther til twa hosur, the waro hwiit,
the waro giordha mz mykith fliit,
hans hiælpm war badhe hwiit ok hardh.

Slutningen af Ivan og Gavian:
Eufemia dronning, thet mowe j tro,
lodh thenne bogh omwindhæ saa
aff walskæ twnge oc pa wort moll.

I den svenske: Eufemia drötning, thet magen i troo,
loth thesza bokena wända swa
aff walske tungo ok a wart maal.

Af gudelig Poesi ville vi først bemærke de Levninger, der hist og her kunne findes af Psalmer og aandelige Sange til Jomfru Maria og Helgene, og især ere bevarede i katholske Bønnebøger. Det er sandsynligt, at en Del af dem ere fra Tiden før 1500. Forfatterne ere ubekjendte; i det mindste kjender man kun een af Navn, frater Petrus, Peder Reff Little; hans Levetid er ikke bekjendt. Prøver af deslige findes i Begyndelsen af Brandts og Helwegs Psalmedigtning. Karakteristiske ere Marieviserne, formedelst den Elskov, der i dem udtaler sig, og de Viser, hvori Latin er blandet med Modersmaalet (f. Ex. Nr. v og Nr. ix).

Ogsaa i andre gudelige Skrifter findes Rim indlagte, f. Ex. i De femten Tegn (Hære begynnes de fæmthen teghen før en wors herre strenghe dom scall komme Som sanctus paulus, sanctus hieronimus och sanctus gregorius skriffwe i theris bøgher) trykt hos Ghemen 1509 (et Exemplar paa

Kongens Bibl.; jf. Nyerup i D. Digtek. 1, 123). Tegnene selv og Slutningen af Bogen ere Rim i den da brugelige Sprogform; f. Ex.

> Thet meignæ haff thet gaar oc bort
> saa nøderlig at mæn wed ey hort —
> Oc alle then fagard ther iorden af seg teer
> thet worder tha alt til then sortæ leer —
> Then tindæ dag scal høwæ falle
> oc ryglæ neder met alle.

Et lignende Rimeri er En fortabt Sjæls Klagemaal paa Kroppen, trykt hos Ghemen, Kbh. 1510 (optrykt af Weber med Ordforklaringer i Ny D. Mag. 2, 321). Forfatteren (til den latinske Original?) heb Bernhard, Mester i bogelig List (magister artium). Den er, som flere af disse Skrifter, ogsaa til paa Svensk; og Sammenligningen med den svenske giver Oplysning om to Ting: hvor uendelig slette de første trykte danske Bøger ere, og at flere af dem, der hidtil have gaaet for Originaler, ere oversatte af Svensk; med denne er det ligefrem Tilfældet.[1]

[1] Den svenske Bearbejdelse, der omtales i Sv. fornskrifts. saml. I D. 1 H. S. xxv, 2 D. 4 H. S. cii, er udgivet i en Universitetsdisputats af Modigh (præside Schröder) Contentio inter animam et corpus, Holmiæ 1842. Sammenligning med den danske viser, at denne er taget af den eller af en lignende svensk. Det sees af Rimene: den danske rimer ieg og seg, i den svenske iak og sak; fræmme, domme, froma, doma; til meg og thine, til min og thin; ja beholder endog Endelsen for at faa Rimet med: hannum og i vanum; eller kaster Endelsen bort, fordi det andet Rim ikke kan beholde den: stunne og lunde, stundom, lundom; eller beholder en ellers usædvanlig Form: kan og wed han, vid han o. s. v. Ligeledes har den beholdt svenske Ord, som liisnede werden for teg saa, sv. lismade. Fejlene ere utallige, som fwl samme, for fulsan (fuld sande); sielen for siælffwan (selve), til sijden for til synda (til Synder), o. s. v. Heri ligger en stærk Advarsel, kun med stræng Kritik at benytte deslige Skrifter som Kilder til Kundskab om det danske Sprog.

Medens disse og lignende gudelige Digte, der formedelst deres Indhold bleve tilsidesatte og forskudte i Reformationstiden, og derfor ere komne til os i en temmelig bedrøvelig Skikkelse, næsten ikke yde anden Interesse end den sproglige, møde vi dog paa denne Tid een Digter, der med Rette kan kaldes sin Tids Kingo, og som har efterladt os nogle Rimværker, der kunne kaldes Katholicismens Svanesang: Hr. Michael, Sognepræst til St. Albani Kirke i Odense. Hans Rimværker (paa ny udgivne af Molbech, Kbh. 1836) indeholde tre Digtninger: 1) Om Jomfru Marie Rosenkrands og dens Broderskab eller Marie Psaltere. Anledningen dertil er taget af Alanus de Rupe (fra Gallicien? eller) fra Bretagne (f. 1428, † 1475), der drog igjennem flere Lande for at udbrede Jomfru Maries Dyrkelse og Rosenkrandsens Brug. Hans Skrifter bleve først udgivne efter hans Død; hans Materia quædam brevis de Psalterio Virg. Marie, som blev trykt 1498 i Sverrig, synes at være den, som Hr. Michael (S. 24) citerer: in materia Alani super psalterium virginis gloriose, men der haves ogsaa ældre Udgaver. I alt Fald viser denne nordiske Udgave, at Opmærksomheden paa hans Skrifter ogsaa i de nordiske Riger var bleven vakt; og dette kan man bringe i Forbindelse med den eneste Efterretning, vi have om Hr. Michaels Digt, at han gjorde det for Dronning Christines Bøns Skyld, formedelst hendes Naades Sendebud til ham Aar 1496 (Povel Ræffs Beretning i Udgaven S. 124). Det er trykt i Kjøbenhavn hos Povel Ræff 1515.[1] 2) De creatione rerum,

[1]) I min Sproghist. 1, 208 har jeg som Trykkeaar for Hr. Michaels Skrifter ogsaa angivet Aaret 1496. Det er meget muligt, at jeg deri har fejlet; jeg skulde kun have sagt, hvad der foresvævede mig, at Digtet om Marie Rosenkrands blev trykt ved samme Tid det blev forfattet. Da Povel Ræffs Udgave udkom 1515,

om Skabelsen og Syndefaldet, og 3) De vita hominis, om alt Menniskens Levnet. Begge ere trykte i Kjøbenhavn hos Povel Ræff, 1514. Disse tre Digtninger ere vel udgaaede fra latinske Originaler, hvis Indhold Digteren har haft for Øje, og som tildels ere aftrykte med; men de ere dog hverken Oversættelser eller Omskrivninger, men fri poetiske Arbejder, som ved deres Originalitet, deres techniske Behandling, og den dybe Følelse, der gjennemtrænger dem, ere for denne Tid noget højst paafaldende.[1] En levende Forestilling om denne Digters Ejendommelighed kan kun erholdes ved længere Uddrag; jeg maa derfor lade mig nøje med nogle faa Stykker som Exempel paa hans Diktion:

S. 38. Nar siælen seer thet maa nw wæræ,
at hwn syt himmerighæ scal ombæræ
och faræ met diefflæ ledhæ,
hwn bander then Gud, som hennæ sckaab,
som hennæ gaff liiff och and och daab:
Gud wordhæ them allæ wredhæ.

---

var Hr. Michael død; det sees tydelig af Efterskriften; men Bogen blev trykt medens Forfatteren levede. Ræffs Udgave synes kun at være et Optryk af en ældre trykt Bog, hvori Hr. Michael har tilskrevet den Bemærkning om Dronning Christine. Flere mindre Mærker, f. Ex. strax i Titelen: in danica lingua copulata noviter et impressa, og Efterskriften (S. 123) Tetrasticon translatoris ad impressorem, antyde, at den blev skreven og trykt paa een Tid, at Forfatter og Bogtrykker vare samtidige. Og saa hedder det udtrykkelig (S. 8):
at wi scullæ ther vti ey wansckæ,
tha haffuer ieg trycht thennæ bog paa Dansckæ
al tingæst vth at tydhæ.
Denne Undersøgelse vil ikke være uvigtig i vor Bogtrykkerkunsts Historie. Har Hr. Michael strax ladet Bogen trykke, saa hører den da ogsaa egenlig hen til den nyere, den trykte, Literatur.

[1]) Arrebo (Hexaemeron d 4) siger ogsaa:
Hr. Mickel skref med lof Fru Mari Psalterbog
paa gammel Vis og Stil, en skjøn Poet og klog.

Som mig haffuer afled til wærdzens nød,
ieg scal nw taalæ then ewighæ død,
myn fader och myn moder,
ieg biwder nw allæ godhæ nat,
for mig er glædhen wordhen fat,
myn søster och min brodher.

Thet war fuld ildhæ at ieg wort qwig,
for Gud han haffuer forbandhet mig,
Jodut offuer swædan mødhæ!
Jeg scal alt brændhæ vti hælffuedes grwnd,
baadhæ dag och nat och tijd och stwnd,
til kroppen staar vp aff dødhæ.

Sidhen scullæ wij baadhæ samen igeen
til ewig plaffuæ och hælffuedes myeen
wor pynæ fangher aldrig ændhæ.
Met nød och twang och hælffuedis ild
i pynæ, som er mangfold och gild,
scullæ vij off samen wændhæ.

O menniskæ som er sckapt af iord
læg paa tith hiarthæ thesse græselighæ ord,
reed tig mod døtzens kommæ.
Met swck och graad och sckriffthæmaal,
før dødhen sckiæncker tig syn beesckæ sckaal,
swo lønlighæ æræ gudz dommæ.

S. 75. Huo lenghæ haffuer møghet told syndzens tørst
aff gyræ och synder flere,
læssæ the thennæ psalteræ om daghen først,
til syndhen wændes the ey meræ.

Al wærdhen weesnes i theres bryst,
gud giffuer them løckæ och frommæ;
tog syndhen haffuer them længhæ kryst,
ti[l] sckaff met Gud the kommæ.

S. 179. Uærdzens leefneth er ligherwiis
som then ther byggher paa en ijs,
och achther ther længhæ ath bidhæ:
Eth wædher kommer, slaer ijsæn smaa,
then bygning kan ther ey længhe staa,
han tagher tha til at sckridhæ.

Jeg trodhæ paa wærdhen, ieg tørfftæ ey wedh,
seer til huar dødhen haffuer slaghet mig nedh;
om ieg nw waræ i liffuæ,
ieg wildhæ heldher krubæ i oermæ lighæ
end ieg noghet mænniscæ wildhæ swighæ,
hær maa ieg ligghendæ bliffuæ.

S. 181. Nw blæses then liwd, som tiedhæ før,
hwn høres fran wæsther til østher och nør,
ieg schal staa vp aff dødhæ.
Hudhen giffs om the paltughæ been,
for domeræn schal ieg gaa igeen,
hwerth hiarthæ maa ther foræ blødhæ.

Ogsaa med Hensyn til Sproget yder denne Forfatter et klart Udbytte; man seer tyske Former, som dem med Forstavelsen be-, og tyske Ord, som seydhen spil, Strengeleg, blandede med gamle danske Ord og Talemaader, der næsten see ud som de vare islandske: wæd, Pant; wrag, Hævn; wolk, Omtumling; hæggomsordh, forfængelige Ord; hødhæ, true o. m. fl.[1]

27. Peder Laales Ordsprog.

Endelig haves der et Skrift, der oprindelig tilhører Middelalderen, men er af en ganske anden Art: Peder Laales Ordsprog. Om dets Forfatter, Petrus Laale

[1]) See iøvrigt om Hr. Michael: Molbechs Fortale til Udgaven; Harboe i Dän. Bibl. 2, 279. 320. D. Digtek. Hist. 1, 51. 79. Marmier S. 30.

eller Petrus de Laale, Petrus Legista Laglandicus, vides der meget lidet, i Grunden kun hans Navn. Hvitfeld siger, at han var af Adel, Landsdommer i Halland, og blev begravet i Halmstad Kirke. Bussæus, at han var af en adelig Slægt i Halland, men kaldes legista Laglandicus, fordi han var Landsdommer i Laaland. Det sidste antager ogsaa Langebek. Efter Lyskander var han en Lollik, gik i Skole i Roeskilde, og er begravet i Halmstad. Resen beretter, at han har hørt af sin Svoger Biskop Villadsen, at han har hørt af Rektor Calundanus, at han har hørt af lærde Mænd, at Peder Lolle laa begraven i Roeskilde Skoles nederste Klasse. Peder Syv, der gjør ham til Landsdommer i Sjælland, bekræfter, at han ligger begraven i Roeskilde Skole, hvor endnu vises hans Ligsten. De danske Lærde have saaledes, som Marmier udtrykker sig, søgt at oplyse, hvor han var begravet, da de ikke kunde angive, hvor han havde levet. Nyerup bemærker, at han maaskee kaldtes legista blot efter Bogens Begyndelse: a methodo legis. Det er ikke usandsynligt, da han ogsaa kaldes justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor, med Hensyn til Ordsprogenes Indhold, ikke til Samlerens Stilling. Og uden Tvivl var han hverken mere eller mindre end en anseet Skolemand, eller en af Undervisningen fortjent Gejstlig, da han ogsaa kaldes artis grammaticæ notabilis interpres.[1] Der

[1] Ovenstaaende Benævnelse i den ældste Udgave forekommer som Titelen paa et Skrift, der tillægges Peder Lolle: Artis grammaticæ notabilis interpres. Daventr. 1508. 4to. Det anføres hos Worm efter Bartholin. de script. Dan., ligeledes i Worms Skolehist. og i Pontoppidans Annal. 2, 307; men Nyerup nævner det ikke. Den nøjagtige Angivelse maa forbavse; men da der overhovedet, efter Werlauffs velvillige Meddelelse, ikke findes nogetsomhelst Skrift trykt i Deventer 1508, maa dette Skrift uden Tvivl ansees for en literær Fejltagelse.

gives en historisk Petrus Lolle, men som ikke skal være ham; han blev Abbed i Sorø 1444. Og hvorfor ikke ham? Vor Laale maa, efter Werlauffs Bemærkning, ifølge den Maade, hvorpaa han omtales, have levet længer tilbage i Tiden, og kaldes Danorum lux et doctorum virorum evidens exemplum. Det var en Lærd.

De ældste Udgaver ere: Den af Universitetet besørgede: Incipit justissimus legifer et divinarum virtutum optimus præceptor Petrus Laale, Hafn. 1506, 4to. per quendam Gotfridum nomine Gemen. (Et Exemplar paa Universitetsbibl.) Heri hedder det om Bogen: hic liber satis utilis est et in scholis valde communis, nunc vero per doctos viros in universitate Hafniensi diligenter correctus. Nyt Oplag, 1508. (Et Exemplar paa Kongens Bibl., et defekt paa Universitetsbibl.). Christiern Pedersens Udgave: Petri Legiste Laglandici Parabole sententiose et argumentose cum familiari explanatione tam dacica quam latina. Impressa in ædibus Ascensianis anno salutis humanæ MDXV ad nonas Martias. stor 8. (Exemplarer paa Kongens Bibl., Universitetsbibl. og i Karen Brahes Bibl. i Odense).[1] — Optryk af de danske Ordsprog af Skaaning 1614 (forsvundet) og ny oplagt 1703. — Nyere Udgaver: Fuldstændig af Nyerup, Kbh. 1828; af Ley, Kbh. 1842 (kun de danske ordnede efter Indholdet).

Bogen var en Skolebog til at lære Latin af, men den hørte til dem, som vi allerede have seet Chr. Pedersen klage over, at man nemlig af den og Konsorter aldrig kunde komme til ret Fundamente til enten at forstaa eller skrive nogen ret

[1]) Disse Udgaver ere store Sjeldenheder. I Tychonii Idea consummati episcopi, trykt i Kbh. men holdt som Tale i Viborg, forekommer: Petri Lolle vel Legiferi Adagia, quorum exemplar Parisiis 1515 impressum, apud Ampliss. Moineshenium in hac urbe exstat. (Giessings Tychoniana 2, 224).

Latine. Christian den Anden vilde have dem brændte.[1] Peder Laale var fejlivet,[2] og har til Lykke holdt ud til nu. De latinske Ordsprog i leoninske Vers staa foran, og ere ordnede efter Alfabetet; paa hvert latinsk følger et tilsvarende dansk. Latinen var altsaa Hovedsagen. Denne Latin er af en egen Art. Christiern Pedersen har allerede i sin Udgave gjort den Bemærkning, at de latinske Ordsprog ere fra Frankerig (ut credam autorem fuisse Gallum aut in Gallia versatum, nam multis vocabulis gallicis, non latinis utitur); en Opvarter hedder garcio, Krig gverra, et Forraadskammer grangia, en Nar follus, ringe bassa; ja i nogle Ordsprog maa man bruge den franske Udtale, for at de kan rime: vix pisces grandes de parvo gurgite prendes (Nyerups

---

[1]) Oc alle gamle Alexandri Bøgher, Puerilia met Faceto, Per Laale, Equiuocationes Matthæi, Sinonima Britonis, Joannes de Garlandia, Grecista, Labyrinthus, oc alle andre gamle Bøgher, them skulle de antworde wor Skultus, och ladhe them brende. (Christ. den Andens Skoleskikkelse. D. Mag. 6, 366). Ak, hvor vil det gaa vore Skolebøger, naar der engang kommer en Christian den Anden over dem!

[2]) Endnu i Komedien Kortvending (D. Digtek. 2, 118) lægges følgende i Munden paa en Sognepræst:

En Stund var jeg en vældig Klerk,
som føres kunde i Messesærk,
der jeg maatte bruge min gamle Latin,
de Dage var jeg en Klerk fuldfin.
Den gode Peder Lolle er nu foragt,
som alle Skoler holdt ved Magt.
Salige maatte de Dage vel være,
den Tid man kunde Peder Lolle lære,
som jeg haver gjort der jeg var Barn,
da fandt man Klerke og ikke Skarn. —
Andre Bøger have de optaget,
hvilke de nu Poeter kalde,
jeg veed ikke Navn paa dem alle.
Een veed jeg heder Virgilius — —
De holde Peder Lolle for kunkelfus.

Fortale S. x). Saa mener ogsaa Nyerup (Fortalen til hans Udg. af Peder Syvs Ordsprog, S. vi), at Peder Laale har brugt de danske Ordsprog til at oplyse de elendige, smagløse, næppe alle af ham selv opfundne, men snarere af een eller anden Munk, rimeligvis i Frankerig fabrikerede, rimede latinske. Eller og Peder Laale, der sagtens havde studeret i Paris, og andre have bragt dette smukke fransk-latinske Sprog hjem med sig. Imidlertid gjælder ikke det om den hele Samling. Nogle Ordsprog ere tagne af Horats, Ovid, Phædrus, som Nr. 84. 85. 87. 409. Her er det tilsatte danske Ordsprog en Forklaring eller Efterligning, og bærer Præg deraf; f. Ex.

A bove majore discat arare minor,

Aff thet sthore nødh nømmer thet mindre at drawe.

Arbore de dulci dulcia poma cadunt,

Goth Trææ bær gerne godhe æble. (ellers Frugter).

Her have vi altsaa ikke ægte gamle danske Ordsprog, men Oversættelser af latinske. At Samlingen af de latinske var den oprindelige, og at den for Latinens Skyld blev til, sees ogsaa deraf, at det samme danske Udtryk forekommer flere Gange, medens Latinen varierer. Her har Samleren seet sig om efter flere lignende danske, men har ikke kunnet finde uden det samme. F. Ex. Nr. 102. Belliger athleta victrice cadit sine meta og Nr. 786. Pompa gigantea perdit sub strage trophea gives begge ved: Kemper fallæ alle seyerløsæ. Ligesaa tjener: Thet er ont (ell. ilt) i hwsæ, som engen er kusæ (ell. ræthslæ) til at forklare: Nr. 116. Bella gerunt mures, ubi murilego caret ædes; Nr. 299. Est domus ingrata, ni dominante rata; Nr. 307. Est laris ordo foris, ubi non est larva timoris, o. s. v. Eller skulde man tænke sig, at det har været en Skoleøvelse, at tage et dansk Ordsprog, og saa see at faa det udtrykt ved flere latinske Rim? Thi flere af

disse see virkelig ud, som om de vare sirligen lavede efter de danske. Dette fører os til den modsatte Maade, hvorpaa Ordsprogene bleve opfattede: at de danske gik forud, og de latinske fulgte efter. Nogle ere virkelig saa ægte danske, at de maa være de oprindelige. Hertil høre nu ligefrem de første Lovordsprog:

Nr. 1. Meth laaw scal man landh byggħæ,
A methodo legis terræ status hæret et ægis.
Nr. 2. Wore ey laaw i landhe, thaa toghe hwer som finghe,
Ad nutum raperet quivis nisi lex prohiberet.
Nr. 3. Saa gaar laaw som hwn haffwer thow,
A vi fautorum dependet lex populorum.

Ligesaa Nr. 12. Laan skal gaa lackeløsth hiem,
Absque nota satirę debent concessa redire.
Nr.140. Syn er sawæ rigesth (Syn gaar for Sagn),
Certius auditu fit quod visus scio scitu.
Nr.393. Bar er brodherløs man,
Fratribus orbatus est pro nudo reputatus, o. s. fr.

Om Skolen minde ogsaa nogle; der ere de dannede paa Latin, og saa oversatte paa Dansk, eller omvendt?; som
Nr. 94. Bacchi restrictu falco, brunellus in ictu,
bos erit in victu puer, ut vervex in amictu,
Barn scal haffue bricke som een falck, hwg som een asen,
fødhe som nødh oc klædher som een wædher.

Af disse Bemærkninger følger altsaa: Man har til Skolebrug samlet allehaande latinske Ordsprog, allevegne fra, en Del fra andre Samlinger eller franske Skoler, nogle fra klassiske Skribenter, endog fra det gamle Testamente (Nr. 141), fra den kanoniske Ret o. s. v. Danske Ordsprog og Talemaader har man derhos i Skolen forvandlet til latinske, og andre har man sat sammen i Skolen selv. Og alt det blev ordnet efter Alfabetet, for at tjene til en latinsk

Skoleøvelse. Det er nu ikke een Mands Værk, ikke skeet paa een Gang. Peder Laale har gjort en saadan Samling (den ældste Udgave kalder ham autor et compilator); og til den er føjet senere Tilsætninger. Christiern Pedersen har allerede bemærket det (Nr. 66).

Latinen var den Gang Hovedsagen. Nu vende vi Tingen om. De latinske Talemaader og deres Oprindelse have ingen Interesse for os, uden for saavidt de kunne oplyse de danske. I dem have vi den ældste Ordsprogsamling, som nogen nyere europæisk Literatur kan opvise. „Denne uskatterlige Samling af Bidrag til Kundskab om dansk Folkefilosofi, det gamle Sprog og Sæderne, er upaatvivlelig for største Delen Nationens urældgamle Ejendom." Hvis ikke Nyerup havde sagt det, kunde dog hver see det med et halvt Øje. Skolebogens Ælde og Ordsprogenes Ælde ere to ganske forskjellige Ting. Det første i Samlingen er Begyndelsen af Jyske Lov, og forekommer allerede i Njála. Det andet og tredie ere ligesaa bekjendte Lovudtryk. Mange godtgjøre deres Ælde ved deres Rimstave eller Rim eller forældede Ord, og forekomme tildels i Sagaerne. Men med alt det siger dog Nyerup: for største Delen. Altsaa ikke alle. Hvilke da? Derom vil man aldrig komme til Kundskab ved den Maade, der hidtil er brugt, ved at anstille Sammenligning fremad, med Vedel, Peder Syv og andre nyere; Kundskaben om, hvilke Ordsprog der ere ægte danske og skylde Norden selv sin Oprindelse, kan kun vindes ved at gaa tilbage i Tiden, ved at opsøge de efter deres Ordlyd og Tanke tilsvarende Ordsprog hos Saxo, der har en saa uendelig Rigdom deraf, i Eddaerne og i Sagaerne; og ved at see dem nøjere efter i deres Ord og Bygning. Fordi et Ordsprog staar hos Peder Laale, er det endnu ikke ægte dansk. Samlingen maa renses med Kasteskovlen. Den vil da svinde betydelig ind. Ikke saa

libet endda vil forskydes som intetsigende, f. Ex. Nr. 228. Tw scalt altydh hobes tijl thet bæsthe. Adskilligt, som vil danne en Afdeling for sig, er indkommet i Middelalderen; f. Ex. Nr. 378. Kircken ær wiidh, tog siwngher præsthen i then eene ændhe; Nr. 29. Walsker plandz gør glader Dandz. Men der vil dog blive en rig Høst af Oldtidsminder. Da vil endelig Sproget vise sig paa een Gang i sin Ælde og i sin Overgang; Ælden holdt sig i Ordsproget, men Formen maatte give efter for Tidernes Tryk. Mange kunne tjene til Exempel derpaa; som disse:

Nr. 8. Man scal saa lefftwe, som paa landh ær tiidh;

Nr. 25—26. Madt hafftwer mendske (menske), Hoo giffwer dwmme laam;

Nr. 186. Joordh ær altiidh froosen for vtreffnæ swijn,

og Nr. 1076. Thør weedh gør trewen steghheræ;

Nr. 204. Onth ær med ramme (stærcke) reeb at drawæ;

Nr. 313. Man gaar gernæ offwer gaarden, ther som han ær lawesth;

Nr. 356. Ee faller af fatteløs byrdhe;

Nr. 404. Bædræ er fey man i hwff æn vdh swff (Saalænge der er Liv er der Haab);

Nr. 465. Glwæ ære gæsthens øwæ;

Nr. 484. 729. Werdhen ær williæ-drw;

Nr. 495. 943. Offthe ær (i) hwldh hørelsæ (hørendæ) nær;

Nr. 581. Røøn ær goodh drængh,

og Nr. 257. Lidhen ær wiliæ røøn, waar thet ey vdhen en bøøn;

Nr. 968. Geenstij wordher offthe glæppæstij;

Nr. 971. Laaff gør hijoon saathe;

Nr. 975. Offthe ær hwyn (Hvin) vndher hwith lyn (Lin);

Nr. 1156. Faa widhe thijendhe mandz tørff (tarff);

Nr. 1163. Stwndom faller oc stwndom fløder; o. s. v.

Der er vel gjort adskilligt, men endnu ikke nok, til at oplyse disse ærværdige Levninger. Nyerup har arbejdet trolig, og ingen skal anke paa, at han ikke gav mere, end hans Dage formaaede. Rask aabnede sin rige Sprogkilde, men den kom kun til at flyde i en kort Anmældelse (Literaturbladet Nr. 11—12), der ikke kunde udtømme Æmnet. Ley har haft god Forstand paa adskillige. Men der findes endnu nogle, der hverken med Hensyn til Meningen eller enkelte Ord ere ret oplyste.[1]

28. Middelalderens literære Levningers Ødelæggelse. Deres Vigtighed for den nyere Literatur.

Ved denne Vandring igjennem Middelalderen have vi taget de vigtigste af dens Levninger i Øjesyn. Udbyttet

[1]) Om Peder Laales Person ere Vidnesbyrdene samlede i Nyerups Fortale til hans Udgave; jf. Artiklen Petrus Laale i Nyerups Librorum etc. notitia S. 56; og Grammii Oratio S. 509. Samt Worms Skolehist. S. 379. Hvitfeld omtaler ham under Aar 1443; Peder Syv i Fortalen til Ordsprogenes anden Del 1688, og i Betænkninger over det cimbriske Sprog S. 80; Langebek i Script. 4, 537; Lyskander i Script. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 483; Resen i Fortalen til Edda. Busæus har i et Exemplar paa Kongens Bibliothek, Udgaven 1515, skrevet paa et løst Blad: Autor hujus libri vulgo vocatur Petrus Lolle danice et latine Petrus Lollichius, sed frustra et false, nam agnomen ejus erat Lalle, familiæ Nobili in Hallandia peculiare, ex qua erat oriundus. Vocatur hic Legista Laglandicus, ab officio, quia erat Prætor sive Judex Provincialis ɔ: Landsdommer, in Laallandia. Fuit alius, qui vocabatur Petrus Lolle, hic anno 1444 Abbas Sorensis electus est. vid. Hvitfeld in vita Christophori Bavari. Derunder har Langebek skrevet: Hæc ad mentem Andreæ Bussæi, cujus manu sunt scripta, sed non satis aliis probata. — Af Navnet Laale kan ingenting sluttes; det er et Tilnavn som Jyde o. desl. En Mathæus dictus Lalæ (udenpaa Brevet: Matis Laalæ) nævnes i et Skjøde 1306 (Weinwichs Beskr. over Stevns Herred, S. 71—72). — Marmier omtaler Samlingen S. 28: Il y a dans ces proverbes un grand mérite de naiveté et de concision.

synes ringe. Det bedste der var er maaskee forgaaet. Enhver Tid og enhver Stand har arbejdet paa at ødelægge det; og med Ligegyldighed forenede Naturulykker sig, for at udslette Fortidens Gjerning. Hedningen fredede om alt hvad der havde været Fædrene helligt; de Kristnes Fanatisme udryddede alt. Kristendommens Indførelse rasede mod Hedenskabet, Reformationen endnu vildere imod Katholicismen. Munkene skrabede af hvad der stod paa et Pergament, for at skrive deres latinske Bønner derpaa; de forfulgte Munke maatte gjemme det bedste de havde i Kirke- eller Klosterpiller (Chronicon Skibyense blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke). Næsten alle skriftlige Skatte bleve betroede de Gejstlige og deres Arkiver til Opbevaring; men netop i Domkirker og Klostre kastede Reformationens Ivrere sig over enhver Stump de kunde overkomme fra den katholske Tid. De Fremmede kom, og plyndrede, især de pavelige Legater. Og Regjeringen selv rakte Haanden til denne Vederstyggelighed. Ikke blot Abels Enke, Dronning Mechtildis, og Erik af Pommern, selv Christian den Fjerde figurere blandt disse vor Histories Ødelæggere. Der skulde afbrændes et Fyrværkeri ved hans Søns Formæling (1634); for at faa stift Papir dertil, blev der sendt Befaling til Rigets Kjøbstæder, og især til Kathedralkirkerne og forhenværende Klostre, at indsende hvad der i Arkiverne fandtes af gamle Membraner. Bognlæs deraf kjørtes til Fyrværkeriet, og af det, der ikke var gaaet med, laa der store Dynger, der tilsmudsede og traadte under Fødder bleve solgte til Spækhøkere og Bogbindere. Naar Kongerne bare sig saaledes ad, kan man ikke undre sig over Privates Ligegyldighed. Frederik den Førstes originale Konfirmation paa Kallundborgs Privilegier fandtes som Kræmmerhus til Rosiner; Absalons Justinus blandt Pjaltekram. Soldaterne brugte Sigiller til at pudse

Patrontasker med, og sagtens have Pigerne hos os, som i Norge, brugt Pergamentsbreve til Foer i deres Kyser. Vor Tid, der har vundet nogen Agtelse for Fortiden, maa være glad, hvis den kan finde nogle kostelige Membranstumper i et Fogedregnskab eller i en gammel Bispehue.[1]

Af hvad der er os levnet, lære vi imidlertid, at hverken er det, som gik over fra Hedenskabet, nogen Tid ganske forsvundet; heller ikke har det, som Middelalderen fostrede, været ganske uden Følger. Igjennem alt det fremmede gaar der en hjemlig Traad, der telegraferer med vor Tid, om den end er omgivet af fremmede Hylstere; det er Ledningstraaden selv, Elektriciteten følger, ikke det Rør, hvori den er indsluttet. Naar Modersmaalet har været udsat for en dobbelt Indflydelse udenfra, og dog har bevaret sig, saa opstaa to Spørgsmaal: hvorvidt og hvorledes har det bevaret sig, naar begyndte den fremmede Indflydelse og hvilke Virkninger har den efterladt sig. For at besvare disse Spørgsmaal maa man gaa tilbage til Middelalderen. Hvor tarveligt det historiske Udbytte end var, som den senere Middelalder kunde vinde ved Betragtningen af den danske Oldtid, saa var det dog et Mellemled, der knyttede den ny Granskning til den gamle; og uden den aldrig uddøende Tanke om at bevare det forsvundne vilde den Iver, hvormed vi allerede fra Torfæi Dage vendte tilbage til vor Oldtids Historie, hverken være opstaaet eller næret. Den ældste danske Lovgivning har sin første Grund i den almennordiske, men vore gamle Landskabslove vedblive at gjentage sig hele

[1]) Hvo der vil læse det hele Ødelæggelsens Litani, finder det i Vedel-Simonsens Afh. om vore historiske Kilders Skjæbne, i hans Indledning til Nationalhistoriens Perioder, samt hos Bircherod de causis deperditarum antiquitatum, i Dän. Bibl. 4, 363; jfr. Fortalen til Pontoppidans Annal. o. fl.

Middelalderen igjennem; og de Elementer, der da fik sit Udtryk, ere endnu gjenkjendelige i Christian den Femtes danske Lov. I hele Poesiens Rige see vi lignende Fenomener. Den ældste mythiske Tro og det Indtryk, den efterlod i Sindet, ligger til Grund for en stor Del af vor Poesis Indhold; og det kunde ikke røre os saa dybt, hvis det ikke berørte Strænge, som den Gang klang og endnu klinge igjen i vort Indre. De renkatholske Elementer bleve heller ikke udslettede ved Reformationen; de katholske Helgensange bleve til lutherske Psalmer, den latinske Messe til danske Lovsange; for at forstaa de sidste, maa vi gaae ud fra de første. Betragtningen af Naturbegivenheder som Naturunder varer uafbrudt ved igjennem Aarhundreder; fra Oldtidens Hexeri og Forgjørelse drager den sig, om end med en anden Kolorit, bestandig frem igjennem Middelalderen, indtil den livagtig gaar igjen i den nyere Tids Besættelser og Hexeprocesser. Uden Middelalderens godtroende Tillid til historiske Underværker skulde Modtageligheden heller ikke have været saa stor for den lutherske Opfatning af Frelserens Liv. Og i selve de ypperste poetiske Frembringelser finder en aabenbar Forbindelse Sted imellem de ældste nordiske Digte og Middelalderens Kjæmpevise, der igjen er Moder til den moderne, ægte danske, Ballade og Romance.

29. Kjæmpeviserne og deres Kredsløb. Udgaver og Haandskrifter. Visernes Ælde og Haandskrifternes Beskaffenhed.

Under den Fattigdom, der møder os i Middelalderens Literatur, have vi dog den Trøst, at dens bedste Frembringelse maaskee var den, der ikke blev opskreven, ligesom en Forfatters aandrigeste Tanker gjerne ere de, han aldrig har ført

i Pennen. Det bedste var det, som igjennem det levende Ord gik fra Slægt til Slægt, og fordi det var grundfæstet i Livet, overlevede alle Tidens Storme, for i sin Efterklang at virke paa den fjerneste Tid. Det maa søges, ikke i Bogsale eller i støvede Haandskrifter, men i det levende Folk. Naar det har hørt op at leve i Folket, og er blevet en boglig Ejendom, saa er der foregaaet en stor Kulturomskiftning. Det er den saakaldte Kjæmpevise.

Ved den bemærke vi for det første det Fenomen, der overalt gjentager sig: Hvad der oprindelig tilhørte de højere og højeste Stænder, medens de lavere saa godt som intet besade af aandelig Føde, det tabte efterhaanden for dem sin Interesse. De vragede det, og det blev til en Aandsvederkvægelse for de lavere. Og det bliver da et Formaal for Literaturens Yndere, atter at hente det op fra dem, for at det i en foræblet Skikkelse atter kan blive en Ejendom for de ædleste Sjæle. Dette Kredsløb er et bestandigt Kredsløb, uden hvilket Livet ikke kan bestaa. Blodet, der vandrer ud for at vedligeholde de yderste Lemmer, vender atter tilbage til Hjertet.

Men just denne Kjæmpevisens Kredsløb vanskeliggjør dens Betragtning. Efter sin Oprindelse hører den Middelalderen til, men den Skikkelse, hvori vi have den, hører til et langt senere Tidspunkt, til en sørgelig Periode i det danske Sprogs Historie. Dens oprindelige Skikkelse, i hvilken den har lydt paa den levende Tunge, kjende vi ikke; vi maa slutte tilbage fra den forhutlede og over al Maade smagløse Tilstand, i hvilken den ligger for os i slette Haandskrifter. Det er den eneste Maade, paa hvilken vi kunne komme til Kundskab om Kjæmpevisen i sin ældste, reneste, ægte Form. I det som vi aabenbar kunne see er det mest fordærvede, der kan tænkes, skal just det ægte og det ypperlige ligge. Det er

som om man vilde fordre af os, at vi skulle opsøge den rene Historie i de historiske Æventyr. Det er en fortvivlet Ting. Og dog har man jo Ret deri: den virkelige Historie ligger i Æventyret; den virkelige Kjæmpevise ligger i Haandskrifterne. Det kommer kun an paa, om man udaf dem kan bringe Sandheden for Dagen. Det første Middel dertil er tilvisse, at udgive disse Haandskrifter som de ere, for at vi haandgribelig kunne see, hvor slette de ere, at vi kunne overtyde os om, at dette er den fuldendte Ødelæggelse, ikke Begyndelsen til det gode. Saa turde vi maaskee sige: det fordærvede heri er en Følge af Tidens Ødelæggelse; det gode, den har levnet, er den ægte Begyndelse. Herom skal vor Betragtning dreje sig. Vi ere nødte til at begynde med Slutningen, for at komme tilbage til Begyndelsen.

Betragte vi for det første Kilderne til vor Kundskab om Kjæmpeviserne, saa begynder den med Anders Sørensen Vedels Udgave: Et hundrede udvalde danske Viser. Prentet udi Ribe paa Liliebjerget af Hans Brun, 1591. (Heraf er der maaskee kun tre Exemplarer til.) Dernæst Tragika, den første Part, Kbh. 1657, der menes at være Vedels Samling, udgivet af Mette Gjø. Vedel danner saaledes det første Afsnit. Peder Syv danner det andet med Et hundrede danske Viser (Optryk af Vedels), forøgede med det andet hundrede Viser, Kbh. 1695 (oplagt 1739. 1764. 1787 o. s. v.) Nyere Samlinger forsøgtes af Sandvig og Nyerup i Levninger af Middelalderens Digtekunst, 1 H. 1780 af Sandvig, 2 H. 1784 af Nyerup (deraf ere ikke mange Exemplarer til). Endelig gave Abrahamson, Nyerup og Rahbek en fuldstændig Samling: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen, Kbh. 1812—1814, 1—5 D. med Melodier. Nyerup yttrer om den (5,27): Bemældte fem Samlinger indeholde alt hvad godt er i de 21 Manuskripter, og disse har

altsaa nu blot den Værd, at man ved Hjælp af dem vil kunne rette en og anden vrang Læsemaade i det trykte. Deri tog han nu storlig fejl. Samlingen indeholder ikke alle de Viser, der fortjene vor Opmærksomhed; den har optaget og bortskaaret Læsemaader med en Vilkaarlighed, der vidner om et løseligt Skjøn, ikke noget dybere Studium, og i Behandlingen af Sproget staar den langt tilbage for vor Tid. Der er noget sørgeligt i, at denne Udgave allerede nu, 40 Aar efter, maa ansees for forældet; men der er ogsaa noget glædeligt deri, thi det vidner om de Fremskridt der ere gjorte i det danske Sprogs Studium. Medens Sv. Grundtvig forberedte sin Udgave, udgav F. Schaldemose: Danske Kjæmpeviser ældre og nyere, Kbh. 1846; det skulde være et Optryk af Vedels og Syvs Udgaver, men kan ikke benyttes uden Ord for Ord at konferere med dem. C. Molbech gjorde et andet Forsøg, nemlig at meddele Kjæmpeviserne i et mere tilgjængeligt Sprog, i Et Hundrede udvalgte danske Folkeviser, Kbh. 1847, hvoraf kun udkom 1 H., der indeholder 14 Viser, tildels forhen utrykte. Endelig udkom af Sv. Grundtvig en Prøve i to Oplag, og en fuldstændig Udgave begyndte i Gamle danske Folkeviser, 1 D. 1 H., Kbh. 1853. Princippet for denne Udgave er, at aftrykke selve Haandskrifterne, Bogstav for Bogstav, og det er, paa enkelte Afvigelser nær, gjennemført. Den sætter os altsaa i Stand til at bedømme deres Beskaffenhed.

Haandskrifterne anføres af Nyerup (Udv. Viser 5,17) og fuldstændigere af Sv. Grundtvig (Prøve, andet Oplag, S. 41). Det ældste, som Grundtvig anfører, er det paa Linköpings Gymnasie-Bibl., skrevet før 1500, men deri findes kun de syv første Vers af en Vise (Syvs Nr. 51, Abrah. Nr. 41). Det ældste derefter er Karen Brahes i Odense Frøkenklosters Bibl., dog ikke skrevet før 1548.

Blandt de andre, for største Delen adelige Damers, ere med Hensyn til Kritikken af Vedels Udgave mærkelige: Svanings, der skal have tilhørt Vedels Svigerfader, Svaning († 1584), og af Gram blev givet til det danske Selskab. „Vedel har heri foretaget en Del Rettelser i Haandskriftet, som stemme med Udgaverne. Paa mange Steder har han tilføjet Vers, enten som han har hørt dem synge eller efter andre, nu tabte, Haandskrifter. Og paa adskillige Steder har han tilføjet de moralske Slutningsvers, der saa ofte findes i hans Udgaver og som aabenbar ere nyere Tilsætninger." Og Valentin Rentzels Haandskrift (paa det Kgl. Bibl.), der ligeledes har tilhørt Svaning, og hvori Vedel ligeledes „har foretaget sine Rettelser og Tillæg." Der er i alt 36 oprindelige (ikke Afskrifter af andre), som endnu ere til. Antallet af Viser, der ikke ere de samme, er omtrent 1350. Ville vi nu end antage, at Vedel egenmægtig kan have forandret et og andet, saa have vi da ældre Haandskrifter nok, af hvilke vi kunne hente en tilforladelig Kundskab om hvorledes Viserne bleve opskrevne. Men du gode Gud! Hvilken Virvar møder os her! Jeg vil ikke lægge Vægt paa Bogstaveringen, men hele Resten staar paa samme Trin: forstyrrede, barbariske Navne, urimelige Rim, meningsløse Sætninger, Omkvæd satte over fra den ene Vise til den anden, 2c. 2c. Alting overtyder os om, at hvad der end staar i disse Haandskrifter, saa kan det ikke tjene os til andet, end som en Vejledning til at gjætte, hvorledes da Visen oprindelig kan have lydt.[1]

Det første Udbytte, som vi da kunne vinde ved disse

[1]) Omtrent som Kokkepigens Opskrift:
Vær Glædens Ven!
Og Verdens tro Veninde!
kan vejlede os til hvad Rahbek selv kan have digtet.

Haandskrifters Betragtning, er dette, og det giver sig paa en afgjørende Maade tilkjende: Til den Tid, hvortil disse Haandskrifter høre, høre Viserne ikke; den Tilstand, hvori de her findes, er ikke deres oprindelige. Haandskrifterne selv vise os hen til en langt ældre Tid, til en Tid, da man ikke for Helten Hagen skrev Hell Haffuen eller Helleett Haffue, ikke skrev Skieend for Skind, Huode for Hoveth, wieeit for veget, da man ikke rimede min og paa, Bod og har, gledde og wien, uddrog og hug (men vel dro og hjo), at faa og jeg aar (men vel faa og aa), da Asgaard endnu ikke var blevet til Havsgaard, Thursen ikke til Tossegreve, Jøtunheim ikke til Nørrefælled, da Freja endnu ikke hed Fredensborg eller Frederiksborg, da Omlung ikke hed Hummerlummer ꝛc. Men til hvilken? Dette fører os til en Betragtning af Kjæmpevisernes Ælde, der atter staar i den nøjeste Forbindelse med deres Oprindelse, Indhold, Sprog og techniske Form.

Der findes i vore Samlinger Viser, der ere blevne til efter Reformationen; om dem tale vi ikke her, men kun om den egenlige Kjæmpevise, hvis Indhold viser os hen til Middelalderen. Om dens Ælde haves der Bemærkninger af W. Grimm, Nyerup, Molbech, P. E. Müller, J. L. Heiberg o. fl.[1] Grimm sætter den længst tilbage, til det tolvte Aarhundrede; Nyerup taler for den høje Alder, og sætter de ældste i det trettende Aarhundrede. De andre lade Alderen rykke fremad, endog lige hen ved Reformationstiden. Det afgjørende Kriterium for de sidste synes at

[1]) W. Grimms Fortale til Altdänische Heldenlieder.. Abrahamsons, Nyerups og Rahbeks Udvalgte Viser 5, 11; og P. E. Müllers Anmældelse deraf i D. Literaturtidende 1814, Nr. 38 fgg. Molbechs Bemærkninger over vore Folkeviser fra Middelalderen i Skand. Literaturf. Skr. 19, 44. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur S. 23 fgg.

have været Sproget. En Sammenligning med Sprogformen i det tolvte og trettende Aarhundredes Skrifter, bemærke de, viser at de ere af en yngre Oprindelse, thi havde de været digtede i en fjernere Tids Dialekt, kunde de ikke, uden at have maattet opgive Versemaal og Rim, have antaget den nyere Form, som endog er mindre forældet end Sprogformen i Rimkrønniken. De alderældste kunne derfor ikke sættes længer tilbage, end til det fjortende Aarhundrede, medens den større Mængde maa antages at tilhøre det femtende. Eller saaledes: En Sammenligning med Valdemar den Andens Jyske Lov, ja endog med Henrik Harpestrengs Lægebog, oplyser, at Viserne maa være yngre, da der i Sproget er en mærkelig Forskjel; havde de været ældre, da maatte f. Ex. Tabet af Dativendelserne i Flertallet have efterladt sig Spor i Fodmaalet. Derimod finder Nyerup, at Visernes høje Alder ligger tydelig nok for Dagen i de mangfoldige Arkaismer i Sproget, de hyppig forekommende Levninger af Skandinaviens gamle Sprog, saadanne som man ikke kan opvise Mage til i Sprogets senere Mindesmærker, ikke engang i dem fra det femtende Aarhundrede, og som altsaa pege hen til en højere Alder. Ad denne Vej kan intet vindes, naar man vil henføre Visernes Begyndelse til et bestemt Aarhundrede. Udslaget bliver kun det almindelige, at de ere ældre, end de alderældste Haandskrifters Tid. At Sprogets Udseende er yngre end Rimkrønnikens, om saa var, viser kun, at Haandskrifterne ere yngre. De have tildels opgivet Versemaal og Rim; de have altsaa modtaget et ældre Stof, som de have forvansket. Men selv de mange Arkaismer i Sproget kan ikke hævde dem nogen bestemt Alder, thi det er umuligt at sige, hvor længe saadanne kunne holde sig langt hen i Tiden. Alt hvad der vindes er kun det, at den nyere Sprogform,

hvori Viserne haves, ikke er til Hinder for deres langt højere Ælde. De kunne være digtede fra 1200 til 1500, uagtet de de ved første Øjekast have samme Sprog som Skrifter fra 1500 til 1600. Dette Fenomen oplyses bedst ved en Sammenligning med de ældste Love; her have vi netop det samme. Skjøndt vi have nogle Haandskrifter, som ligge den oprindelige Tid temmelig nær, saa have vi dog næppe nogen eneste Lov i den Sprogform, hvori den er bleven til. Sproget har bestandig forandret sig, efterhaanden som der toges flere og flere Afskrifter; og her, hvor man har saa mangfoldige af samme Lov, kan man tydelig see Forandringen gaa for sig. Indholdet, Sætningen, er og bliver den samme, men Sprogformerne forandres (de haarde Konsonanter blive bløde; den nyere Datid sættes for den ældre, 2c). Meningen lider ingen Afbræk, saalænge Afskriveren forstaar det gamle, og alle de gamle Lovudtryk, for hvilke den nyere Sprogform ikke havde noget andet at sætte isteden, blive staaende som de ere, i det høieste med den fornødne Bogstavovergang. Men saa kommer der en Tid, da Afskriveren ikke mere forstaaer det gamle. Saa begynder han at blive uvis og at famle; saa skriver han enten det gamle efter, saa godt han kan, i det Haab, at maaskee en anden forstaar det; eller han forvansker det ved at sætte et lignende, hyppigere forekommende, Ord isteden, eller han ombytter det med et nyere Ord, som Loven ikke kjender til, og som i Grunden heller ikke passer for den. Netop saaledes er det gaaet med Kjæmpeviserne. Men af dem have vi ikke, som af Lovene, en saadan Række af Haandskrifter, skridende fremad i Tidens Løb. Have vi tilfældigvis nogle saaledes fremskridende Viser, saa kunne vi ogsaa af dem see, hvorledes Forandringer ere foretagne, for at tydeliggjøre det forældede, for at hjælpe paa det som Hukommelsen havde tabt. Og

er ikke blot Rimet restitueret, men der er tillige Sammenhæng med det følgende:

> Du gjøre det, Bosmer, for din Tro,
> med mig i Morgen paa Stenebro.

De gamle Rim kunne ikke bedømmes efter vore Tiders Sprog, de have deres egne, bekjendte eller let kjendelige, Regler; de tage, ligesom nogle af de islandske, ogsaa tiltakke med Halvrim; men saa vidt gaar Friheden ikke, at de rent forsvinde; de komme ogsaa, naar den gamle Læsemaade sættes ind isteden for den ny, atter tilsyne. Det er altsaa rigtigt at læse:

> — alt gjennem de grønne Skove

og — Jomfrovens Sadelbove (for det nyere Sadelbue).
Og det maa ansees som Forvanskning, naar Hund rimer paa Brud, som i Elveskud:

> Haver han nu kjærer sin Høg og sin Hund (for Ljud, Horn)
> end han haver sin unge Brud?

Ligesaa naar Haandskrifterne rime: til mig og Vin, om Botte og tykte, o. desl. saa er det kun en Følge af at de have ført Ordene over i en nyere Form, hvori Rimene udslettes. Det er altsaa rigtigt at beholde Læsemaaden i Ridderen i Elverhjem (Molbechs Nr. 7)

> Velkommen, Hr. Bosmer, hjem til min,
> jeg haver blandet baade Mjød og Vin;

og ligesaa rigtigt i Begyndelsen af Elveskud isteden for

> Hr. Oluf rider om Botte,
> men lysen Dag ham tøgtte

at indsætte

> Hr. Oluf rider om Botte,
> men lysen Dag ham totte (þótti).

Disse Læsemaader ere absolut ægte, hvad enten de i nogen Tradition eller i noget Haandskrift ere til eller ej. De maa optages. Baade [illegible] et og Sproget kræve dem.

Vi ere ved denne Betragtning komne til det Udbytte, at netop de forvanskede, uægte Læsemaader i Haandskrifterne vise os tilbage til en ældre og ægtere Sprogform; og saa slet som Sproget end var paa deres Tid, saa urimeligt var det dog ikke, som det de yde os. Men gaar man nu videre, gaar man ud fra Folkepoesiens Natur, og, ifølge en Misforstaaelse af den, anseer Folket som saadant for den eneste legitime Forfatter til Viserne; antager man derfor enhver Opskrift fra Folkets (Almuens) Mund, enhver fra dets umiddelbare Tradition hentet Text for ægte; fordi de nemlig alle have samme Hjemmel, den eneste der kan haves: Folkets Stemme; saa at de ere alle fra første Haand, saa at sige fra Forfatterens egen — saa hævder man rigtignok Haandskrifternes Autoritet, men i en Grad, der overskriver alle forstandige Grændser. Saa skulde man ogsaa forlange, at vi ikke blot skulle tage vellykkede og fuldendte Exemplarer af Planter, men at vi skulle tage de mislykkede med de velvoxne, de forkrøblede med de fuldendte, de slette med de gode, og lægge dem alle tilhobe, vel tørrede og pressede, hen i vore Herbarier; thi de ere alle Guds Gjerning. Nej, isteden for at sige, at alt i Haandskrifterne er lige ægte, skulde man heller vende det om, og sige, at alt er lige uægte, saa at det ved vore ældste Folkeviser, ligesom ved de Eddiske Sange, er hartad umuligt at komme helt tilbage til den oprindelige Form, hvori Visen er bleven til, til den Skikkelse, hvor der i Indhold og Sprog hersker den skjønneste Harmoni. Kun hvor denne Harmoni findes, er det ægte tilstede; hvor den er forstyrret, have vi noget for os, der er forulykkets, som vi derfor nok have Lyst til at kjende, men som vi ikke ville forpligtes til at hylde. Alle deslige Forvanskninger (naar bleve de ogsaa taalte i Behandlingen af klassiske Skrifter?), meningsløse Læsemaader, forstyrrede Rim, tossede Omkvæd,

er ikke blot Rimet restitueret, men der er tillige Sammenhæng med det følgende:

> Du gjøre det, Bøsmer, for din Tro,
> mød mig i Morgen paa Stenebro.

De gamle Rim kunne ikke bedømmes efter vore Tiders Sprog, de have deres egne, bekjendte eller let kjendelige, Regler; de tage, ligesom nogle af de islandske, ogsaa tiltakke med Halvrim; men saa vidt gaar Friheden ikke, at de rent forsvinde; de komme ogsaa, naar den gamle Læsemaade sættes ind isteden for den ny, atter tilsyne. Det er altsaa rigtigt at læse:

> — alt gjennem de grønne Skove

og — Jomfruvens Sadelbove (for det nyere Sadelbue).

Og det maa ansees som Forvanskning, naar Hund rimer paa Brud, som i Elveskud:

> Haver han nu kjærer sin Høg og sin Hund (for Ljud, Horn)
> end han haver sin unge Brud?

Ligesaa naar Haandskrifterne rime: til mig og Vin, om Votte og tøkte, o. desl. saa er det kun en Følge af at de have ført Ordene over i en nyere Form, hvori Rimene udslettes. Det er altsaa rigtigt at beholde Læsemaaden i Ridderen i Elverhjem (Molbechs Nr. 7)

> Velkommen, Hr. Bøsmer, hjem til min,
> jeg haver blandet baade Mjød og Vin;

og ligesaa rigtigt i Begyndelsen af Elveskud isteden for

> Hr. Oluf rider om Votte,
> men lysen Dag ham tøgtte

at indsætte

> Hr. Oluf rider om Votte,
> men lysen Dag ham totte (þótti).

Disse Læsemaader ere absolut ægte, hvad enten de i nogen Tradition eller i noget Haandskrift ere til eller ej. De maa optages. Baade Rimet og Sproget kræve dem.

Kunstpoeter at sige imod den! Men det hele vil dog ikke sige andet, end hvad der gjælder til alle Tider, at der hos ethvert Folk er en naturlig Tilbøjelighed til Fortælling og Sang. Af den udgik den islandske Saga, hvis Forfattere ligeledes ere ubekjendte, og de islandske Viser (enkelte Strofer), der enten som forplantede eller paa Stedet digtede[1] løde ved ethvert Gjæstebud. Deslige Sange løde og digtes og lyde endnu hos os. Æmnet og dets Behandling og Forplantningen ved Traditionen gjør dem til Folkepoesie, det er Poesi, ikke digtet af Folket, men for Folket, over Æmner, der vække dets Interesse, modtages af det og forplantes af det, med en Behandling, der er folkelig, modtagelig for alle, men som gjerne kan være langt kunstigere, end nogen Kunstpoesi i vore Dage. Til en Folkedigter kræves, at Folkets Individualitet gjennemtrænger hans, ligesom den gjennemtrænger Sagamandens, og at begge gaa op deri. Begge meddelte, og Folket hørte til. Af den folkelige Behandling udgaar ligefrem Simpelheden i den islandske Sagastil, og Ensformigheden i den danske Kjæmpevise, der begge tilsidst blive kjedelige. Fortællingen maa ogsaa hos os have været til, men den udartede tidlig, medens Sangformen, som den mest tiltalende, blev bevaret som den blev modtaget, maaskee for en stor Del formedelst den naturlige Forbindelse med Dansen. Navnløsheden er noget tilfældigt; den finder ogsaa Sted ved Sagaen, fordi denne først blev opskreven et Par hundrede Aar efter Begivenheden. Den danske Psalme, der opstod i Reformationstiden, var en den

[1]) Søren Povelsøn (Prosodia Danica, S. 109) minder om Saxos gamle Sange; og siger: som Skik var paa Island (s. St S. 208). Man har næppelig hinanden ret tildrukket, at der jo skulde et Sangvers følges med, som det endnu paa Gulland og i Norge meget er brugeligt, hvilket Sangvers de da kaldte et Ærende af en Vise (en Strofe).

Sang ligesaa almindelig Folkesang. De fleste Forfattere ere her bekjendte, fordi der allerede samtidig eller strax efter foranstaltedes trykte Samlinger deraf, medens Forfatternes Navne endnu vare i frisk Minde. Adskillige vides ikke, thi Trangen drev næsten hver Præst til at digte det bedste han kunde, ligesom Sagamanden fortalte det bedste han kunde; og saa brøde sig om, at bevare Navnet. Men hvad enten vi vide Navnet eller ikke vide det, den egenlige Forfatter var naturligvis ikke det hele Folk, men et enkelt Individ, og hvad de andre gjorde ved Sangen, ligesom ved Sagaen, var ligesaa ofte en Fordærvelse, som en Forbedring.

Naar Visen saaledes, digtet af et Individ, formedelst sin Folkelighed udbredte sig blandt Folket (som Landsoldaten i vore Dage), saa spørges fremdeles, til hvilken Kreds, til hvilken Stand, den nærmest hørte. Ved Kirkepsalmen have vi et Exempel paa, at en Digtning nærmest udgik fra en enkelt Stand, fra visse Kredse. Her var det Præsternes. Andre Digtninger kunne være oprundne, snart ved Hofferne, snart iblandt Adelen, snart i visse Borgerkredse, og vi have jo i vore Dage ogsaa haft Digtere i Bondestanden. Poesien gaar ingen forbi; det er jo en vandrende Mø, der hver Vaar bringer Gubben saavel som Ynglingen sin Gave. I hvilken Kreds fik Kjæmpevisen nærmest sin Tilværelse og sin Udbredelse? Det besvares i Almindelighed saaledes: Den skandinaviske Folkepoesi udgik fra Almuen, og udbredte sig derfra til Hofferne; hvorimod den franske og tyske i det mindste lyriske Poesi tog den modsatte Retning. Ifølge heraf skulde da vore Viser være digtede af Almuen, af Borgere og Bønder. Det er uden Tvivl en stor Vildfarelse, og Cronholm[1] har Ret i, at det er en Forudsætning,

[1]) Cronholms Bemærkninger over Danmarks Tilstand under Erik Glipping, i Hist. Tidsskr. 6, 336. 459 fgg. 464. jf. Heibergs

der modsiges af alle de Tidsforhold, som Nordens Historie i det trettende og fjortende Aarhundrede lægger for Dagen, ja af Kjæmpevisernes eget Indhold. Gud maa vide, hvorledes man er falden paa dette forsløjne Indfald. Var Borger- og Bondestandens Kaar paa den Tid saaledes, at de kunde udaf deres Skjød, ikke for en enkelt Gang, men ubeluffende gjennem nogle Aarhundreder frembringe deslige Digte? Trællestanden ophørte først i Valdemar Atterdags Dage; og om man end vil antage, at Viserne havde deres Oprindelse først fra denne Tid, saa maatte det dog vare en god Stund, førend denne Stand, efterat være frigjort og optaget i Folket som Bonde- og Borgerstand, kunde faa nogen Dannelse; dette Tidspunkt vilde da netop indfalde ved den Tid, da den egenlige Kjæmpevise næsten hørte op. Og hvorledes var Tilstanden hos vore Borgere og Bønder endnu efter den Tid? Enhver, der læser Hamsforts Beskrivelse, vil have nok af den til at forestille sig det. Disse Viser, handle de da om Almuen og dens Vilkaar? Nej, de bevæge sig næsten ganske indenfor Adelens, Ridderstandens og Munkevæsenets Kredse. Hvilken Ydmyghed have ikke den stakkels Bonde og Borger her lagt for Dagen; de glemme deres egne sørgelige Kaar ved at forherlige Ridderen og hans Mænd, og gotte sig ved at spotte Munken i sin Kutte. Vedel-Simonsen har i Kjæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen (Molbechs Nordiske Tidskr. for Historie, Literatur og Kunst, 3die B.) givet en saa fuldstændig og anskuelig Fremstilling af de Sæder og Skikke, som Kjæmpeviserne have haft for Øje, saa der kan ikke være Tvivl, hverken om den Tidsalder, hvortil de høre, eller om den

nysanførte Udsigt. Geijers Indledning til første Udgave af Svenska folkvisor 1814, om Forholdet mellem den gamle og ny Poesi, S. viii. Grimms Fortale S. xxx. o. fl.

Kreds, indenfor hvilken de bevæge sig. Vi see i dem Herremanden og hans Slægt og Idræt paa den ene Side, Klosteret med dets Beboere paa den anden, hvilke indtil de mindste Enkeltheder vise sig for os, saa at man endnu den Dag i Dag kan danne sig et levende Billede deraf. Herremanden er netop den Hærmand, der i Middelalderen udviklede sig i forskjellige Adelsformer, som Dreng og Svend, Væbner eller Riddersmandsmand og Ridder, Ejeren af Borg eller Fæste, Kirker og Møller og betydeligt Bøndergods. Borgen staar livagtig for os, med sin Forborg, sin Hovedbygning eller Adelhuset, og dets Højeloft med Højeloftsbro[1] og Højeloftsspanger, der forbinde det med Sidebygningen; Stuerne deri, Fruerstuen, Jomfruburet, Ridderloftet; Borgegaarden med sin Lind og sit Hjø (Menageri), Stenmuren med sine Tinder og sin Kure, Abildgaarden og Urtegaarden, Rosenlunden med sit Borgeled, Bedelunden (Jagtskoven, Dyrehaven) o. s. fr. Hele det Liv, som her levedes fra Fødselen til Døden, er skildret i det mest enkelte: Manden

---

[1]) Nederste Etage indtoges af Kjøkken, Fadebur o. desl. Højeloft er den egenlige Herskabsbolig, første Sal; ved den var en Svale (Altan), der med en Trappe førte ned fra Bygningen. Vedel-Simonsen antager Højeloftsbro for den Bro, der fører fra Højeloft over Graven (Vindebroen?). Det er en Fejltagelse. Det var en Art Estrade med Sæder, hvor Kvinderne sade og kunde see paa Dandsen, og hvorfra der stundum havdes en vid Udsigt.

Kongen han staar paa Højelofts Bro,
og seer han ud saa vide. —
Dronningen stander paa Højelofts Bro,
og lytter hun derpaa;
hun hørte de Klokker i Nyborg
for Hr. Folkers Lig monne gaa.

I Visen: Agnete hun stander paa Højelofts Bro maa der være en Læsefejl (Hovelands?). Men det og saa meget andet kan ikke udredes, før Sv. Grundtvigs Udgave er sluttet.

og Kvinden i Dragt og Foretagender, Fruen, der føder i Stenstuen, Øblebarnets Leg, Jomfruen, der lærer Slyngende, singler og syer Silkesøm, og væver i Rør eller Lad, læser i Læsten og den hellige Bog, føres som Brud til Kirke med sit Hovedguld, sidder paa Brudebænk, og endelig som Lig lægges paa Ru. Ligesaa omstændelig skildres Ridderens Færd, og det er den ægte danske Ridders,[1] ingen fremmed Indvandrers, og det Kongehof, han hørte til, var den danske Tunges:

> Der var stor Glæde i Fruerkloster,
> de Nonner læse og sjunge,
> end var der mere i Kongens Gaard,
> de legte med den danske Tunge.

Med denne Adel staar Kirken i nøje Forbindelse. Vi see derfor ogsaa den, dens Bygning med sine Altere og Billeder, foran hvilke der brændte Lamper, med Kirkestætte og Kirkekam; Gudstjenesten: Ottesang, Højmesse og Aftensang, og dens, som vi nylig saae, latinske Sang modsat den danske Tunge; men levende træder især Klosteret frem med sit Blytag og forgyldte Fløje, med sin Port, Have og Mur, med sine Omgange og Kirke, med sine Beboere og al deres Gjerning. Ligesom disse Viser saaledes bære tydelige Præg af, at de ikke høre Hedenskabet til, ligesaa klart er det at ingen Kirkereformation er i dem at spore. Ved nogle kan man maaskee komme Alderen noget nærmere; Axel og Valborg f. Ex. forudsætter at Læren om Daabslægtskab, før den blev digtet, var almindelig udbredt og overholdt (efter Pontoppidan, Annal. 2, 21, omtrent 1350).

---

[1]) I denne Henseende er det værdt at sammenligne Vedel-Simonsens Afhandling med en lignende i Raumers Historisches Taschenbuch, 8 Jahrg.: Ueber Burgenbau und Burgeneinrichtung in Deutschland vom 11ten bis 14ten Jahrhundert.

Endelig føre Viserne os ind i de Tiders Rettergang, i Gaardsretten og Klosterretten, i den Tids Orlog og Leding, Skibene og Styreshavne; ja de fremdrage for os en hel Række af gamle nordiske Minder: Staldbrødrelaget, Troen paa Skjæbnen, Troen paa egen Styrke, Blodhævnen og Fejringsbod, Gjengangere og Hexeri, Runer og Lønbreve og Runemaal, medens de tillige paakalde Drotten dyre og alle Helgene, og have Tillid til Amuletter og Korsets Kraft. Men imedens de saaledes tydelig angive de Stænder, hos hvilke de opstode og hyldedes, høre vi næppe noget Ord om Borgeren, om Haandværkeren og Handelsmanden, og naar Bonden omtales, som er sjelden, træffe vi kun Armod og ringe Kaar, ikke Gaarde, men Bol, ikke Huse, men Hytter. Selv Klosterbonden (som Mads Burmand i Gjerlev) „udi sin Kjortel graa" er udsat for Ridderens Vold; og ellers see vi den arme, fattige, uselige Bonde i graa Vadmels Kofte, ifærd med med sin Oxe (Heste havde han ej) at pløje Ageren eller andet Markarbejde, og hans Kjærling endog med Stav i Haand og med Pose paa Bag, „der stundum er ligesaa paltug, som hun selv er skiden og sort;" ligesom vi fra Hytten med dens Vændredør og Flagreled kunne slutte til, hvorledes Resten har været. Men fra denne Side udgaar ingen Tanke om Klage, ingen Yttring af Tryk. Det er som det skal være. Det er Adelen i sin Magt og Pragt, den eneste verdslige Stand som har Dannelse. Hos dens Efterkommere, den rette danske Adel møde vi, efter at den tyske til Hove var bleven en farlig Medbejler, Viserne igjen. Her lyde de i Borgestuen, og udgaa fra den til menig Mand. Fra Adelsgaarden komme de som Levninger fra Fortiden til Dronningen og hendes Damer, indtil de endelig, efter at Adelen havde faaet Smag paa ganske andre Ting, som Brudstykker bleve Almuens næsten udelukkende Ejendom.

Det var Smuler, som Hundene sankede op fra de Riges Bord. Det er altsaa det samme Fenomen, som vi møde ved Andagtsliteraturen, der engang ligeledes var Adelens, og fortrinlig de adelige Damers, aandelige Føde, og forskudt af den med stor Begjerlighed søgtes og søges af Almuen. Sangen blev ikke født i Hytten, og steg op i Borgen; den blev undfangen og fostret i de højeste Kredse, i Folkets daværende Kjærne. Og det er den rette Kjæmpevisetid, da Adelens Magt og Kirkens Herredømme havde naaet deres Højdepunkt, medens Kongemagten dalede og Bonden sank ned til Trældom.

Skulde nogen mene, at Kjæmpevisernes raa Form, det ufuldkomne Fodmaal, de slette Rim, ere Beviser paa, at de maa være udgaaede fra en udannet Almue, saa kan heller ikke det gives Medhold. Formen er i Overleveringen ikke anderledes end i andre, tildels endog trykte, Skrifter fra samme Tid; og naar den restitueres, viser ogsaa den ligefrem hen til Middelalderen, i hvilken den ældste Sangform endnu ikke var uddød. Sangens ældste Ledsagelse var Dands; derfra udgaar dens ensformige Rhythme, den simple Melodi og de stærkt fremhævede Taktslag, den simple Vexling af Nedslag og Opslag. Den nordiske, sukkende, klagende Natur gjenlyder i Moll. Den ældgamle eddiske Sangvis gaar aabenbar igjen i Maalfylding og Strofens ensformige, men dobbeltartede Bygning, der svarer til det otteleddede og sexleddede Fornyrdalag; hvortil ingen andre Udvidelser føjes, end Gjentagelser af enkelte Ord eller Omkvæd, der staa i Forbindelse med Vendinger i Dandsen. Saaledes:

Og hør du, Agnete, hvad jeg siger til din:
Vil du vær' allerkjæreste min?
Haa, haa, haa!
Vil du vær' allerkjæreste min? —

De slog over hende Kaaben blaa
Kaaben blaa,
de løfte hende paa Ganger graa.
Og saa vel da forganges min Angst. —

Hr. Bugge han bygger op Hald medÆre,
han agter den ikke i fremmed Mands Være.
De ride saa frit gjennem Danmark.
Hald med Ære,
han agter den ikke i fremmed Mands Være. —

Ravnen han flyver om Aftenen,
om Dagen han ikke maa;
den skal have den kranke Lykke,
den gode kan ikke faa.
Men Ravnen han flyver om Aftenen. —

Jeg lagde mit Hoved til Elverhøj,
mine Øjne de finge en Dvale, o. s. v.

Alt er simpelt og jævnt, men tillige saa regelret, saa harmonisk, som noget kan være. Alle Fejl og Anstød ere en Følge af den skjødesløse Overlevering.

Rimet er oprindelig stumpt (mandligt), selv det klingende (kvindelige) har under Sangen ofte været afstumpet. Det assonerende er tilstrækkeligt, i det kun Selvlydene stemme overens (fram og rand), eller kun Medlydene (stærk og Mark; lefve og nøfve, leve, nøje; vrekke, hævne, og tilrygge, tilbage). Det er ligeledes Beviser paa Ælde. Men ogsaa mange fuldkomne Konsonanser træde klart frem, naar Sproget føres tilbage til sin oprindelige Skikkelse; og det er et afgjørende Bevis paa, at Visernes Sprogform er ældre end den seer ud. (Saa blive brog og hug til fuldkomne Rim: bro og hjo; due og tiue til duge og tjuge; Falsk og Hals til Fals og Hals; to og fra til tvaa og fraa; Snild og Sed til Sned

og Sed; mindre og finde til minne og finde; Bue og sove til Baave og sove, o. s. v.) Og det ikke paa et og andet Sted, men overalt, naar Visen er oprindelig dansk. Kun Oversættelser (fra Svensk og Tydsk; derpaa have vi jo i andre Mindesmærker Exempler nok) have behandlet Rimet overfladisk; hvo veed, om ikke netop det kan være et Middel til at kjende dem.

Omkvædet (det gamle Stev) fører os ligeledes tilbage, endog til den fjerne Old, skjøndt ogsaa det har faaet sin ejendommelige Skikkelse. Meningerne ere imidlertid temmelig delte, saavel om dets Oprindelse og Formaal, som om dets Forhold til selve Visen. Det hedder f. Ex. at det sjælden staar i nogen Forbindelse med Romancens Indhold, men har blot en musikalsk Bestemmelse. Eller man tænker sig, at Digteren har sat det til, for at have ligesom et Hvilepunkt, for at faa Stunder til at tænke sig om, at mindes det følgende, eller bestandig at kunne gjenkalde sig Visens hele Karakter. Saa tvivles der ogsaa om, hvo der har sunget det, Sangeren selv eller Tilhørerne. Ved saaledes at lade det være udsprunget blot af ydre Hensyn, ikke af nogen indre Nødvendighed, ved at hæve Forbindelsen imellem det og Visen, bliver det da, som Grønland allerede har bemærket, til noget ligegyldigt, saa det i Grunden kan være ligemeget, enten man bruger det ene eller andet, naar det kun passer med Melodien. Saa giver man Haandskrifterne Ret, som paa denne Maade handle med Omkvædene. Men det er ogsaa nok, blot at sige det, for at indsee det urimelige deri. Omkvædet fortsætter rigtig nok ikke den episke Handling, men det er ikke derfor noget ligegyldigt. Det hører, som W. Grimm allerede har bemærket, til Digtningen selv. Det er snart Baggrunden eller Landskabet, foran hvilket Begivenheden bevæger sig, snart indeholder det Grunden,

hvorpaa hele Begivenheden beror, og forklarer Sammenhængen, snart toner det atter som en Skjæbnens Stemme (ein Ruf des Schicksals). Det er ydermere forfattet af Digteren tilligemed Visen, og i Harmoni med den; thi det udtaler Visens Grundudtryk eller det Indtryk den skal frembringe. Det kan ikke have været Digterens Hensigt, at gjøre denne Stemning levende for sig, thi han lever jo i den; men han vil udtrykke den Virkning den fremkalder og skal fremkalde hos Tilhørerne. Derfor lægger han Omkvædet i deres Mund; og hele Visen med sit Omkvæd gaar derved over fra at være en episk-lyrisk til en episk-lyrisk-dramatisk Digtning. Saaledes har Grønland[1] opfattet det, og det er det eneste sande. Omkvædet svarer til Recitativet i Kantaten, og til Koret i den græske Tragedie. Derfor er der ogsaa Modsætning imellem Visen og Omkvædet, i Indhold og Form: Visen er episk-fortællende, Omkvædet er lyrisk-reflekterende. Visen har sit Fodmaal og sin Verseart; Omkvædet er rhetorisk Prosa, der først ved at synges faar sin Rhythme. Efterdi Omkvædet nu ikke fortsætter Handlingen, kan det være borte, og det er ikke sjelden Tilfældet ved samme Vise, naar den haves i forskjellige Meddelelser eller Sprog; men naar det er borte, svækkes Indtrykket; naar det er tilstede, bidrager det til at forhøje det, selv om det mangen Gang,

---

[1]) Wird der Sänger dafür gehalten, daß er in beiden oder beiderley Theilen nur sich selbst verstelle, so muß man bald Langeweile, Ueberdruß, oder, dem zu wehren, Anwandelung zum Spaßen empfinden; stellt er aber in der Reflexion die Anwesenden selbst, das Volk, vor, ey, so ist es ein ganz anders Ding, so liegt ein Unvertilgbares, ein Wahres, zum Grunde, in welchem wurzelnd, und von ihm Nahrung, Saft und Leben ziehend, die Aufmerksamkeit der Zuhörer bis zu Ende hin für jedes Lied wach erhalten werden kann; und das sonst unauflösliche Räthsel, daß diese Lieder gerade in dieser Form das Volk so anziehen, so fesseln konnten, hat seine Lösung gefunden.

som Geijer bemærker, kun er et Udtryk af en poetisk Sindsstemning, et: ogsaa jeg var i Arkadien, enfoldig antydet, man kunde næsten sige med en rørende Udbygtighed, ved en Gjentagelse af de almindeligste, nærmest ved Haanden værende Billeder, som: Om Sommeren, da alle de smaa Fugle sjunge saa vel, eller: For nu staar Skoven i Blomster.[1]

Ligesom i de gamle islandske Digte, i hvilke dog, saavidt som hidtil er oplyst, Stevene ogsaa staa ganske løse, findes der ofte i samme Vise dobbelte Omkvæd, der enten fortsætte hinanden, eller paa dobbelt Viis gribe ind i Sangens Indhold. Deslige bør da heller ikke i vore Viser behandles med ligegyldig Uagtsomhed.[2] Tankegangen i Visen om den raske, uforsagte Hr. Jon fortsættes i begge Omkvædene: I ere vel boen (i nogle Udgaver læses: I ere velbaarn), I binder op Hjelmen af Guld og følger Hr. Jon. (Her rime de endog sammen.) Ligeledes i Svend Dyrings Vise: Vaar jeg selver ung, og Fagre Ord fryde saa mangt et Hjerte. (Ja, jeg selv var ung, men ogsaa jeg har gjort Erfaringer: fagre Ord fryde saa mangt et Hjerte, ja fagre Ord!). Hvor det nu er Tilfældet, vil enhver Digter, enhver der har nogen poetisk Sands, med Glæde fornemme det gribende deri, og beundre den gamle Skjald, der i saa faa Ord kunde indlægge saa mange Tanker, med saa overmaade lidet kunde

---

[1]) Til Musikkyndige maa jeg henstille, hvorledes Sammenhængen er imellem Visens og Omkvædets Melodi: om Visens i sig selv er fuldendt, eller om den først i Omkvædet slutter i Kvinten eller Tonika? Grønland siger, at ved nogle Viser er Visen selv i Dur, Omkvædet i moll, og omvendt. Men hvordan ellers?

[2]) Thortsen (Metrik 1, 238) har allerede bemærket Oehlenschlägers heldige Efterligning af det gamle Omkvæd i: Skirner fuldender sit Ærende (Nordens Guder. 1819, S. 304) med Omkvædene: Solstraalen i Skyen sig bader — De Fugle kviddre paa Grene. „Den liflige Morgenstund, hvori Scenerne henlægges, udbreder ved de musikalske Omkvæd sin Klarhed over hele Digtet.“

saa udtrykt saa meget. Gaa Omkvædene ligesom hvert til sin Side, saa bliver Indtrykket maaskee endnu større. Geijer (Svenska folkvisor 3, 238—240) har gjort opmærksom derpaa ved de tvende Omkvæd til Sorgens Magt (Visen om Aage og Else), der ikke findes i den danske:

> För hvar och en tår som du fäller på jord,
> Hvem bryter löfven af liljeträd?
> Min kista hon blifver så full utaf blod.
> I fröjden eder alla dagar!

Det ene er udtrykt som Spørgsmaal, det andet som Udraab; og hvo skulde ikke i denne Vise, „hvor Jordens Glæder og Sorger paa en saa rørende Maade forestilles at gribe ind i de elskede Dødes Boliger", fornemme den Vistning af Sorg og Glæde, der fra Sangen strømmer over i vor Sjæl fra de tvende Omkvæd.[1]

Endelig gives der i den hele Diktion og i Foredraget mangfoldige andre Ejendommeligheder, der vidne om, at vi i Kjæmpevisen have en Digtning ganske forskjellig fra de senere Tiders. Det er en episk Fremstilling, der giver Begivenheden i sine simple, stærkeste Hovedtræk, med rolig fremskridende Gang, „en energisk Fremstilling", oplivet med Dialog uden Angivelse af Personen, Handling uden Allegori, Beskrivelse uden søgte Prydelser, en simpel Sang uden

[1]) Om Visernes Form og i Særdeleshed om Omkvædet findes der mangfoldige Bemærkninger hist og her, saasom i Heibergs Udsigt, W. Grimms Fortale S. xxxii—xxxv. Geijers Indledning S. lxiv og Sammes Afh. i Sv. folkvisor 3, 226. Peder Grønland, Alte Volksmelodien des Nordens i Allgemeine musikalische Zeitung, Leipzig, 1816, Nr. 35—36. Søren Povelsens Prosodia Danica S. 535. Ferd. Wolf Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche 1841, S. 20. 171. Robert Jamieson, Popular Ballads and Songs, 2, 223 (anført i Udv. Viser 5, 16). Min Afh. om Kjæmpeviserne i Annal. for nord. Oldk. 1842—43 o. fl.

Triller og Krusebuller. Saa simple som Ordene ere, saa have de dog sin gjentagende Maade, hvorved de forstærkes: De baardes i Dage, de baardes i tvaa. Under de samme Omgivelser vende de samme Udtryk ofte tilbage: Han red sig under Ø, Hun var vel svøbt i Maard, Han axlede sit Skind. Men adskillige af disse idelig tilbagevendende Udtryk maa paa Steder, hvor de ikke høre hen, skrives paa Referentens Regning. Gjentagelsen bliver fremdeles til en Art rhetorisk Figur af en vidunderlig Virkning:

> Det var Ridder Hr. Aage,
> han red sig under Ø,
> fæsted han Jomfru Else,
> hun var saa væn en Mø.
>
> Fæsted han Jomfru Else
> alt med saa meget Guld —
> Maanedsdag derefter
> laa han i sorten Muld.

(Han fæsted Jomfru Else; i Dag fæsted han hende, Maanedsdagen derefter var han død.) Men Gjentagelser, der ikke ere forstærkende, men ganske tomme og betydningsløse, kunne ogsaa være fremkomne af Varianter, der skulde staa isteden for hinanden, og ere satte efter hinanden. Endelig hvor tit og ofte har man ikke beundret det svævende i Elvernes Dands, i hvilken Øjet ikke seer andet end Taager, der forenes og adspredes, saa

> Der dandse fire, der dandse fem;

og den overordenlige Effekt der er opnaaet uden Gjentagelse eller nogensomhelst Kunst i Beskrivelsen af Kong Valdemars hurtige Ridt:

> Der han red over Randbølhed',
> da fulgte han femten Sven';
> der han kom til Riber Bro,
> da var den Herre allen';

ligelangt fra de vandede Beskrivelser i de saakaldte Digte fra Tiden nærmest efter Reformationen, som fra den nyere Digtnings pragtfulde Ordskylde eller udtværede Omskrivninger.[1]

Saaledes have disse gamle Viser ikke blot i Indhold, men ogsaa i selve Formen, uagtet alle de Trængsler og Stød, de paa Vejen til os have lidt, indtil den Dag i Dag bevaret noget ejendommeligt. Det er gamle Minder, Barndomsminder, der igjennem dem tale til os. Naar vi længe have været fra dem og vanket om i Kunstpoesiens Egne, og vi nu komme tilbage til dem, saa virke de paa os med deres Tone, deres Klang, deres forældede men melodiske Sprog, og deres inderlige Sammensmæltning af Ordet og Melodien, som hine Hjemmets Toner, dem ingen kan høre uden at smelte. Ligesom Rousseau ikke kunde see Singrønt (la pervenche) igjen, uden at den opvakte Mindet hos ham om alt hvad han havde fristet og levet; og ligesom man i Frankerig maatte forbyde at spille Sveitsermelodier af Frygt for at Sveitserne, grebne af Hjemve, skulde svigte deres Troskabsed, med samme Trylleri virke disse Viser paa enhver, ved hvis Vugge Modersmaalet lød i sine huldeste Toner. Derfor er det et naturligt Ønske og en

---

[1]) Man har, som bekjendt, med ovenstaaende sammenlignet Frimanns:

Mer ilende fløj Pilen ei
i Luften hen fra Buens stramme Sene,
end Axel paa sin længselsfulde Vej
flyr hastende forbi dens ønskte Milestene.
Sin raske Fod den stolte Ganger bæver,
den grønne Hede flyr og ved hans Fodslag bæver.

Her flyer alting, men Axel selv bliver borte i al denne Flugt.

Det er overhovedet ikke af Vejen at sammenligne Oldtidens og Middelalderens Poesi med de nyere Bearbejdelser; f. E. J. L. Heibergs af Gróugaldr; Hr. Jons Vise og Baggesens Ridder Ro og Ridder Rap; Aage og Else fornyet af Meyer, o. s. fr.

velgrundet Fordring, at alt hvad der i deres ædle Simpelhed er forvansket, alt hvad der i deres rene Harmoni er forstyrret, naar de engang skulle gjengives den danske Almenhed, den ædleste Del af Folket, det i Purpur og det i Kofte, maa føres tilbage til sin oprindelige Renhed, saaledes at intet i Ideens Udførelse mangler, og intet er tilovers, saa at der intet findes, som kan fordunkle eller forvirre den, og intet mangler, som kan give den hele sin Klarhed.

31. Kjæmpeviserne tilhøre hele Norden. Deres Hovedarter eller Inddeling. I Særdeleshed de historiske Viser og deres Forhold til Historien.

Hidtil have vi betragtet Kjæmpeviserne i Almindelighed, og uden videre anseet dem for vore; men en nøjere Beskuelse af de enkelte Sange vil snart gjøre det indlysende, at kun nogle af dem ere oprindelig danske. En Del ere oprindelig norske, endnu flere svenske, en betydelig Del tyske, og atter andre have meget tilfælles med engelske og skotske. Den hele Digtning er ikke et Folks Ejendom, men en Folkestammes. Det er ikke saa underligt, at de ere navnløse; mangen Gang vide vi næppe, i hvilket Land og i hvilket Sprog (hvilken Dialekt) de ere blevne til. Det er ikke saa underligt, at de i Navne, Udtryk, Rim, ja selv i Ideen ere saa forskjellige; de have gjennemvandret mange Munde, førend de kom til os.

Den Undersøgelse, der i det hele gaar ud paa, at afsondre det, der er fælles, fra det, der er særskilt, kan ikke bringes tilende, men den er for vigtig til at man ikke skulde begynde den. Den vil først gaa ud paa Æmnerne, derefter paa deres Behandling; den vil om muligt bemægtige sig det hele Kjæmpeviseapparat, om jeg saa maa kalde det (Udtryk, Talemaader, Vendinger, Omkvæd, o. desl.), og

undersøge, i hvilket Tungemaal det mest oprindelige findes, og anvende den derved erhværvede Anskuelse paa de enkelte Viser. Noget vil da strax vorde i Øjne faldende: at en stor, maaskee den største Del af Kjæmpeviserne ikke er oprunden i Danmark, men er et Laan, og at det, som er det oprindelige, er tillige det bedste; hvorimod Oversættelser, Overflyttelser, Omskrivninger, Omformninger ere langt ufuldkomnere, om der end er lagt Vind paa at tilegne sig dem og at indstede (lokalisere) dem saa meget som muligt. Literaturens Historie, hvis vigtigste Formaal er at vinde Resultater, kan imidlertid ikke udvikle det; den maa lade sig nøje med at dvæle ved de store Grupper.

Ved denne Drøftning bliver da i vore Samlinger at bortskjære alle nyere Forsøg paa at gjengive Oldtidsviser (Bjarkemaalet o. desl.) og Viser om historiske Begivenheder fra Middelalderen (som Valdemar den Tredies Død); alle Legender i nyere Stil (som Hellig Anders); alle selvstændige men nyere Digtninger (som Danske Kongers Navne og Tal); alle nyere Oversættelser af tyske Sange (som Mester Hildebrand) o. desl. Dem er det let at kjende.

Tilbage bliver da: For det første de mythiske Viser. Det er Travesteringer, i hvilke Guden er bleven til en Ridder, Gudinden til en Frøken; thi Mythen kunde Middelalderen ikke bruge, den manglede Troen; det den beholdt var kun dens Handling. Selve Gudenavnene bleve vanskabte, og Visen iklædt en ridderlig Dragt. Det mærkeligste, næsten eneste, Exempel er Thord af Hafsgaard, der er en Travestering af Hamarsheimt. Et Par andre have nogle Gjenminder (Reminiscenser). Det er lidet rimeligt, at disse Viser ere fødte paa dansk Grund, men fjerne Gjenminder kunne vel være gaaede over i senere danske Viser (som i

Hertugen red fra Kolding, Syvs 1 Part, Nr. 2, der minder om Vegtamskviða).

Dernæst Heltesangene. De have det tilfælles med de forrige, at Heltene ere omklædte i Ridderdragt. Heltetiden havde to Sider: dens Kjærlighed og dens Storhed; begge ere romantiserede. Kjærlighedsviserne ere de mest maadeholdne; og Æmnerne ere nordiske. Hertil høre f. Ex. Hagbard og Signe, et mythisk Stof, der allerede paa Saxos Tid var blevet Historie, og nu gik over i Romantikken; Alf i Odderskjær eller Kampen paa Samsø (hvor Helmer Kamp er Hjalmar, Angelfyr Angantyr) hvis Stof findes i Hervararsaga. Nogle beslægtede ere svenske og islandske. Stærke Gjenminder af Hedenold og Middelalder findes i Svend Vonved. Stærke Overdrivelser, hentede fra Jætternes Verden, vise sig i Svend Felding (Fotling), der repræsenterer Danskheden, og ved at stille den mod Tyskheden, hvortil Omkvædet sigter: De stunder ind til Danmark, tillige danner Overgang til de historiske Viser. Men stærkest bliver Overdrivelsen i den hele Række af laante Viser, der henhøre til de bekjendte tyske Sangkredse om Sigurd Svend og Diderik af Bern. Ind i dem er blandet Karl den Store, ja den trojanske Krig. Det er et lysteligt Virvar, mere til Haad end til Lov, ofte uhjemligt og uhyggeligt. Kun naar Parodien træder aabenbar frem deri (som i Sivard Snarensvend, der fører Sommer i By; pudsigt er det, at Udgiverne ogsaa tage den for ramme Alvor), faar Digtningen en Selvstændighed, der giver den Værd.

Tilbage til Norden føres man atter i de naturromantiske Viser. De have en stor og mangfoldig Interesse. Det er de mythiske Naturvæsener, saaledes som de endnu leve i Middelalderen, Udtrykket for Enheden af de legemlige og aandelige Kræfter, tillige gjennemvævet af kristelige Ideer;

det er Naturkræfterne i personlige Væsener og deres Aabenbaring i Ordet eller dets symbolske Tegn. De ere fulde af fjerne Minder,[1] og gribe tillige ind i hvert Menneskes Sind. Det er uforlignelige Levninger af den almindelig nordiske middelalderlige Poesi. Men just derfor maa deres Hjem findes, hvis det kan findes, ved hver Visekreds eller hver enkelt Vise for sig. En særegen Kreds, der levende minder om Oldtidsdigtene, behandler Forbindelsen imellem denne og hin Verden, og baner ved nogle af sine skjønneste Romancer (Aage og Else, Den Dødes Igjenkomst) Overgangen til en anden Række, som man kunde kalde Livsbilleder, større og mindre. De større omfatte Middelalderens Liv i dets ejendommelige Yttringer, der for en stor Del ere virkelige historiske Begivenheder; den æventyrlige Kjærlighed (Iver Lang og hans Søster; Malfred og Mogens; Liden Kirsten befrier sin Fæstemand), Jomfruran, Klosterran, Møen i mangfoldige Stillinger, Forældres og Børns Forhold, den forsmaaede eller skuffede Bejler, o. s. v. Nogle af disse udmærke sig ved en blid Naivetet eller en usædvanlig

---

[1]) Ikke blot Omskabelser, som Valravnen (Varravnen), ikke blot Runer og deres Brug, Rok og Ten, Manering (Maanering) o. desl., men selv de fjerneste mythiske Minder. Et Brudstykke (Udv. Viser 1, 390), hvori Troldkvinden taler om sin Ungdomstid, da hun kunde

gange ved Strande,
og vinde op Reb af Sande,
og kunde med de Reb af Sand
op til Maanen løbe paa Stand,

oplyser det hidtil ikke forstaaede (og i min Nord. Mythologi misforstaaede) Sted i Harbarðsljóð, Str. 18, om hine spárkar konur:

þær or sandi
sima undu,
ok or dali djúpum
grund um grófu,

der, ligesom hun, snoede Reb af Sand, for at øve Hexekunster.

komisk Kraft. Denne Afdeling naar sit høieste i de større tragiske Kjærlighedsviser, der indslutte ligesaa mange Dramaer. De mindre ere blotte Situationer, Ballader, der kun give en Handlings Højdepunkt, og simple, alvorlige eller komiske, Viser. Der er en næsten uendelig Rigdom; hele Norden har været om at samle den; men der gives vel ogsaa nogle, hvortil Begivenheder i Danmark have givet Anledning, og som ere ligesom fødte med dem.

Endelig følge de historiske Viser, som gjengive de større historiske Forhold, enten ved at udtrykke Tidens store Sympathier og Antipathier eller ved at fremstille Begivenhederne i en sand eller romantisk Skildring. Nogle ere førte over fra Sverrig og Norge; andre have deres Bund og Grund i Danmark. Denne Afdeling har en dobbelt Betydning, en poetisk og en historisk.

Foruden det poetiske Værd, Værdien af den Poesi, der, som Geijer siger, besidder Barndommens Uskyld tilligemed denne Alders symbolske, uudviklede Rigdom og Storhed, som vi med W. Grimm elske, fordi es ist die Lust des Herzens, die darin spricht, die trauert oder sich freut, kommer nemlig ved disse Viser en anden Side i Betragtning: Anskuelsen af deres historiske Værd. I denne Henseende maa vel endnu gjælde hvad gamle Vedel bemærker: Viser ere dog kun Viser, og bliver Viser hvad man gjør af dennem; men der er dog vel tillige noget i hvad Syv i sin brogede Fortale føjer til: om vore gamle Æventyr og Viser siges ordsprogsvis: alle Æventyr er Løgn og alle Viser sande, saa at her dog er noget sandt og historisk under. I vor Histories kritiske Periode fik dette imidlertid ingenlunde Lov til at gjælde; thi med den forskjellige Anskuelse af Historien forandrer sig nødvendig Anskuelsen af Viserne. Thomas Bartholin (i Antiqu. Dan.) kalder dem Kjærlingesnak (puti-

dissimæ cantilenæ, ad colos aniles heri aut nudius tertius infelici vena compositæ). Gram er dem hjertelig gram. Han bemærker, at de ældste af vore Kjæmpeviser i den første Part ere lutter sammenflikkede Digte, gjorte efter det tydske (Heldenbuch) med nogle danske Navne mængede hist og her; „den hele Kram af alt dette Kjællingetøj, hvoriblandt dog forekommer en Del Artigheder og adskilligt til Sprogets Oplysning, er altsammen sammensat i Kristenheden.“[1] Paa et andet Sted taler han om „den lumpne Vise, som Hr. Peder Syv har indført i sin Samling (Nr. 44, S. 610), hvor der iblandt andre Urimeligheder læses, at Kong Valdemar, da han drog i Leding, satte Dronning Helvig til at tage Landene vare, og vogte dennem vel til han kom hjem igjen; og den altfor latterlige Kjærlingesnak udi Peder Syvs Forklaring om Tjeneren, der skaffede Kongen at vide hvad han tænkte paa.“ „Udi min Barndom, føjer han til, har jeg ogsaa hørt sjunge en Vise om Kong Valdemar og Tovelille, hvoraf jeg vel erindrer mig Melodien og Omkvædet, men udaf alt det øvrige ikkun disse Ord, hvori Kongen forklarer for Dronning Helvig, hvorfor han var kjed af hende: „Jeg har syv Børn med Tove, jeg har ingen med dig. Men Tove var Konningens Frille.“ Og at samme Ord er bleven mig beholden i Hukommelsen, er vel kommen deraf, at jeg siden erfarede, hvor falsk dette var, efterdi Kong Valdemar havde jo med sin Dronning sex Børn, fra Anno 1341, de

[1]) Til den daværende Strid om Kjæmpevisernes Ælde sigter ogsaa Holberg i Peder Paars, 2 B. 3 S., hvor han til Fogdens Ord til sin Kone:

I var jo druknet fast i Graad forgangen Fest
for man jer havde lidt om Axel Thorsen læst

føjer den Ann[illegible]rkning: Heraf kan sees, at Axel Thorsens Vise er ældre, end [illegible]n bilder sig ind; og kan det tjene dem til Underret[illegible] [illegible] skrive historiam literariam.

bleve gifte sammen, indtil 1353. Det synes ligesom at Vitus Bering har haft nogen Tro til denne lumpene Sladder; men er sligt vel tilladt, i en alvorlig og ubunden Historie saaledes at spille med Sandhed? og for et Slags Artighed at sige, at agere en Fabel-Hans?"[1] Langebek (D. Mag. 1, 243) er mildere stemt imod de stakkels Viser: „Vel er det ikke sagt, at de indeholde i alle Ting de ubedrageligste Sandheder (det gjør da Krønnikerne ikke heller), men naar man med sund Fornuft vil drøfte dem, og holde dem imod andre Efterretninger, skal man finde, at baade Historien og de fleste Omstændigheder have Rimelighed og Sandhed i sig, saa man ikke uden Grund kan ansee de fleste gamle Kjæmpeviser for nogenledes sikkre, ja ofte umistelige Kilder i den danske Historie og vore Antikviteter; kun beklager han, at de, saavel som andre gamle Dokumenter, i Henseende til Orthographien, Poesien og de historiske Omstændigheder ere saaledes forandrede, forhutlede og forkortede, at de tit ikke ligne deres Originaler." Denne Erkjendelse, at de historiske Viser maa betragtes som historiske Vidnesbyrd og maa tages med ved den historiske Kritik, gjælder især, om ikke ligefrem de historiske Fakta, saa det, hvilket de tro gjengive, Tidens

[1]) Grams Yttringer i Forbedringer til Valdemar Chri[illegible] Hist. i Kbh. Selskabs Skrifter 4, 187; og Udkast [illegible] til Vordings Skrifter, anført i Udv. Vi[illegible] Gram isteden for denne lange Snak [illegible] vilde vi maaskee have seet, at T[illegible] Første, som ingen ægte Børn hav[illegible] sin Tove, der næppe, eller ret[illegible] Tove var Moder til Valdema[illegible] (Knytl. Kap. 109; jf. concubina[illegible] Liden Kirsten, hedder det, var e[illegible] Sagohäfder S. 128. Efter [illegible] havde Svend Estridsen en Fr[illegible] ning; er det nok en Tova?)

herskende Stemninger, f. Ex. Kvindehævn og Baand i Hr. Ebbes Døttre, Folkets Modstand mod tydske Sæder i Den danske Prindsesse i Sverrig, og hvad Krønnikerne saa gjerne slette over, Karakteren; og ere de end ikke samtidige, saa indeholde de i alt Fald de næste Generationers Anskuelse af den forbigangne Tids mest fremtrædende, mest indgribende og tragiske Begivenheder. Historieskriveren har sin snævrere Kreds eller sit snævrere Formaal for Øje; han skriver for Hoffet eller i Gejstlighedens Interesse. Visedigteren giver derimod det, der er udbredt og forplantet fra Slægt til Slægt, hvad der er almindelig Folkemening (alþýðumál). Og det er vel værdt, ved nogle Exempler at oplyse, at den gamle Vise fortjener af enhver Historieskriver at tages med og at vejes. Ved Svend Aagesen har jeg allerede anført hans Yttring om Valdemar den Første, at han var in suos tantum plus justo crudelior; det var en Streng, som Saxo tog i Betænkning at røre ved, men med forstærket Klang lyder den i den gamle Vise. Og ere Viserne uklare, saa ere de historiske Beretninger det ikke mindre. Ere end Viserne om Valdemar den Anden og hans Dronninger (Dagmar og Bengerd) nok saa uefterrettelige, saa ere dog de tvende Perioder i Kongens Liv givne med en saa indtrængende Sandhed, at den endnu sætter Folket i Bevægelse. Marskstigviserne, som P. E. Müller anseer for samtidige og vel de ældste, have mødt adskillig Modsigelse; Hvitfeld (1, 292) anseer Marsk Stigs Undsigelse „for Snak, thi derom findes intet udi Historien, men ikkun i en Vise", og andre ere nærved at holde den hele Aarsag til Erik Glippings Død for det samme. Men om Viserne kan have stillet et og andet i et mere poetisk Lys, saa vise jo selve Krønnikerne, at de i Hovedsagen have fuldkommen Ret. Den tørre Annalist brød sig kun om, at Kongen blev dræbt, naar og hvor; Motivet ragede ikke

ham. Men det er Visernes Fortjeneste, at de netop opfatte Begivenheden i sin fulde Sandhed, i sine Motiver. Uden den er Handlingen kun en løs Ting, som det næppe er værdt at vide.[1] Visens Skildring af Begivenheden i Skovhuset har man endnu i vore Dage anseet for noget rent fingeret; men Jens Grand vidner, at det var et saadant tvetydigt Eventyr, der lokkede Kongen ud paa de øde Steder, hvor han fandt sin Død.[2] Saa have nogle endelig endog som noget unaturligt og urimeligt forkastet det hele om Fru Ingeborgs Voldtægt som Motiv til Kongens Død, hvorved det da er rent ude med Tragedien. Thi denne Voldtægt skal være skeet i Marsk Stigs Fraværelse paa Toget til Sverrig 1275, og Kongen blev myrdet 1286; det er en Opsættelse af Hævnen i elleve Aar, som er aldeles ubegribelig.[3] Imidlertid siger Visen ikke elleve Aar, den siger ni: i Vinter ni, ej færre, saa det var alligevel ikke under Toget til Sverrig 1275; og i Vinter ni er ikke andet end en Læsefejl

[1]) Petrus Olai (Annales i Langeb. Script. I, 188) har af en ældre Krønnike afskrevet Beretningen om Kongens Død indtil Antallet af hans Saar; saa sætter han: etc. Resten kom ikke ham ved. Den ældre Krønnike tilføjer: in ultionem, ut ferebatur, nefandæ libidinis, qua corruperat et expugnaverat multarum, etiam nobilium, matronarum pudorem, inter quas fuerat etiam stuprata uxor Domini Stigoti Marschalci regni. (Anonymi Chron. Dano-Svec. i Langeb. Script. I, 392). Annales Visbyenses (f. St. I, 256) sige, at Kongen blev myrdet in villa, quæ vocatur Finnethorp a Palnone Lytlæ, socero domini Stygoti militis, Marscalci ipsius regis, et hoc per procurationem ipsius Marscalci, ratione uxoris suæ.

[2]) Qualiter vero et ob quam miseram causam in loco deserto et suspecto dictus rex interiit narravit Archiepiscopo hoc anno quædam persona omni exceptione major et fide digna. (Langeb. Script. 6, 299, jf. Suhms D. Hist. 10, 938.)

[3]) At lade ni Aar (eller elleve, det gjør ikke stort til Sagen) forløbe, siger Cronholm, for at giøre Hævnen saa meget mer forfinet, og uophørlig i den Tid at lure paa et Rov, som dog ej kunde undslippe, mangler al historisk Sandsynlighed, og strider ganske mod den opbrusende Lidenskab hos en nordisk Natur.

for Vinter nj (tre), hvilket stemmer med hele Sammenhængen. Den ene Sommer var Stig borte, den anden stævnede og undsagde han Kongen (et Træk, der saa aldeles hjemles af Tiden, at han ellers maatte gjælde for en Niding), den tredie blev Kongen myrdet. Den rette Læsemaade gaar ogsaa her frem af Tingen selv, og det er ligegyldigt om den findes i noget Haandskrift eller ikke. Er ikke den den rette, saa lyver alt, baade Vise og Krønnike og hele Historien. Tager man nu tillige den tredie Vises Tone i Betragtning: De ere saa mange i Danmark, som alle ville Herrer være, saa har man den Tids Adel levende for sig; og føjes hertil Viserne om Marsk Stigs Døttre, saa maa man „tilstaa, at disse Sange afspejle ikke saa meget en individuel Digters Karakter, som snarere en hel Tidsalders kunstløse Opfatning af Æmner (Forførelsen, Kongemordet, og en Slægts Undergang), der slege an paa den poetiske Natursands." Det er sande Tidsbilleder, som ingen enkelt Krønnike yder, men alle tilsammen; i dem staar derfor Sandheden ikke i enkelte Straaler, men samlet i sit Brændpunkt. Niels Ebbesens Vise maa betragtes paa samme Maade. Begivenheden fortælle Krønnikerne i dens Hovedomstændigheder; Daaden antage de at være udgaaet fra personlig Fjendskab. Visen udtrykker den nærmeste Fremtids Anskuelse. Den har adskillige egne Omstændigheder, som tildels tilsigtes af Krønnikerne. Den kjender den sorte Svend, fordi han ikke var hvid; den Holstenske Krønnike antyder noget lignende.[1] Grevens Undsigelse, der i saa høj Grad tjener til Daadens rette Bedømmelse, findes i een nærliggende Krønnike.[2] At Nagl-

[1]) Utrum etiam aliqui de Holzatis majoribus nobilibus fortunam tantam dicti comitis Gerardi sustinere non valentes, procuraverunt mortem et proditores extiterant, meum non est discutere.

[2]) Quem ipse prius diffidaverat. Chron. Dan. et præcipue Sjælandiæ, der ender med 1357 (Langeb. Script. 6, 524).

erne paa Broen bleve løste, for at han kunde kaste den af, bevidne flere; Visen nævner Ophavsmanden, Niels Ebbesens Søstersøn, Svend Trøst, og forstærker Indtrykket ved at lade ham tage Orlov, kun for at afkaste Broen. Ingen Udvej til Frelse aabner Niels sig; han higer kun efter sin Daad. Egen for Visen er Raadførelsen med hans Hustru. Fra hende udgaar Stordaaden, ligesom jo næsten al Stordaad avles i Kvindens Hoved eller Hjerte:

De værste Raad de ere nu bedst,
kunne vi dem ellers paafinde:
enten Greven at slaa ihjel
eller Huset over ham brænde.

Hun raader ham at vende Hesteskoenes Hager fremad, for efter endt Daad at vildlede Forfølgerne. For hende er Daaden fornøden, men ogsaa hans Livs Frelse en Hjertesag; han tænker heller ikke her forud paa Muligheden af at undfly. Men især giver hele Visen Daaden som en ridderlig Færd, som den eneste, der kan frelse Landet; og hvorledes Bevidstheden deraf, hvorledes dens Storhed gjennemtrængte hele Folket indtil den ringeste Bondekvinde paa Heden, udtrykker den i hine uforlignelige Ord, i en eneste Strofe:

Niels Ebbesen gjæsted sig en Kjærling,
hun havde ikkun to Leve;
den ene gav hun Niels Ebbesen,
han slog den kullede Greve.

Nu maa hver vælge imellem Krønnikens løse Stumper og det livfulde Udtryk af Folkets Røst; nu maa enhver, der lyster, grave sig ind i Krønnikens tørre Sandgrav, og tvivle om Daadens Storhed, eller føle sit Hjerte opløftet ved Aarhundreders idelig gjentagne Vidnesbyrd.

Fra Kong Valdemar Atterdags Tid aftage de historiske Viser. Det rige Stof, som denne Konges Regjering frem-

byder, er, som J. L. Heiberg allerede har bemærket, kun ensidig opfattet og fattig benyttet. Visen om Niels Bugges Død har imidlertid en god historisk Grund. De saakaldte Bugges-Penge svares endnu af tre Grundejere i Vestergade i Middelfart.[1] Endnu værre er det, at Visernes historiske Værd efterhaanden bliver mindre og mindre, indtil de endelig gaa over i en ganske anden Digtekreds (Allegorien), og næsten alle tabe sig i vandede og aandløse Rim, et aabenbart Bevis paa, at den egenlige Kjæmpevisetid er uddød. Man kan i det allerhøjeste kun regne den fremad til Dronning Margretes Dage.[2]

32. Nordens Sangrigdom. Tabte Viser. Senere Minder af Kjæmpeviserne og deres Undergang. Melodierne.

Følge vi nu Middelalderens Sangrigdom tilbage i Tiden og fremad, saa har den unægtelig været langt større,

---

[1]) Ifølge et Brev fra daværende Etatsraad Johnson i Middelfart, 1839. Og „mange Orfejdebreve givne Kong Valdemar om Hr. Bugges og mange andres Død“ omtales i den ældste Arkivregistrant.

[2]) Syvs Inddeling af Viserne findes i Fortalen til hans Udgave; i Udv. Viser henføres de, efter et temmelig løst Skjøn, til fire Rubrikker. Heibergs Udsigt gaar nøjere ind paa Tingen. Princippet er her det vexlende Forhold imellem det lyriske og episke Moment. Der antages en Cyklus af Viser, som enten er enkelt eller sammensat. Der bliver fire Klasser: 1) Heroiske Romancer, der danne en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er et Individ. 2) Naturpoetiske, en enkelt Cyklus, hvis Midtpunkt er en Anskuelse. 3) Historiske, en sammensat Cyklus. 4) De isolerede, eccykliske. I denne Inddeling er der dog ikke noget ret Hold. De heroiske Romancer lade sig ikke bringe under eet Individ som Midtpunkt; de historiske kunne ogsaa staa isolerede, og det sammensatte ved Cyklen kommer kun til at bestaa i, at Viserne høre til samme Lands Historie, og det gjøre ikke engang alle. Af de eccykliske dannes et almindeligt Pulterkammer.

end den kommer tilsyne i vore Kilder. Tilbage taber den sig, endog i den højeste Old, hvis Levninger endnu paa Saxos Tid vare til i Modersmaalet. At ny digtedes sees af Sangen før Slaget paa Gradehede (1157). Indholdsrige Æmner skabtes i Tiden; og ere kun faa af de Sange, den fremkaldte, til, saa have dog mange været samtidige og været sungne f. Ex. i Valdemarernes Dage. Tingen er kun at Krønnikeskriveren ikke var opmærksom derpaa, og har derfor kun bevaret Efterretningen, naar den havde noget usædvanligt ved sig. Fremad skabtes ny Viser, der ligeledes ere tabte. Visbys Erobring fremkaldte deslige Minder. Kong Valdemar Atterdags Navn, siger Gram, forekommer ofte i Julelege; de Viser og Julelege, som Gullænderne digtede til hans Vanære (om Niels Guldsmeds Datter) vare endnu til paa Strelovs og Hans Ravns Tid.[1] Viserne vedbleve at mindes; men hvor mange tabtes ikke ganske, og hvor faa kunde holde sig friske og uforvanskede under Tidens Modgang. I Reformationstiden omtales Rane Jonsens Vise, nemlig i Bogen om den papistiske Messe 1533, hvor Kantor af Lund siger:

> Hammersalve have vi saa megen forsmort,
> og ingen Manddom dermed gjort;
> jeg vaare tilfreds foruden Meen
> at hun var i min Bøsse igjen,

---

[1]) Ravn (Joh. Michaëlii Corvini Heptachordon Danicum, 1646, i Prolegomena) anfører: Ludum enim quendam instituerant, qui adhuc in Gothlandia inter ludos Julios celebratur, cujus una stropha, totius alioquin ludi contextu in regis contemptum sarcastice composito, ad hunc sonat modum:

> Bettre kand du leicke paa Lut,
> Waldemar, med Varum luff:
> End som du kand komme hier udt,
> Med varum Luff oc Möydom.

da skulde jeg deraf have Ro og Lise.
og glæde mig saa med Ranes Vise (D. Mag. 2, 88).

De havde da uden Tvivl allerede lidt en og anden Bræk ved mundlig Gjentagelse, og de maatte gaa af Vejen for gudelige Sange. Iblandt andre anbefaler Frands Vormordsen sin Davids Psalter 1528 til Anders Bilde og Frue med de Ord: Annammer paa eder Hofgaard denne alleræadeligste Konge David, og lader derefter fare andre løsagtige Viser, der Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel, og pleje fordi at sjunge med løsagtige Noder og Stemme, der (desvær) nu almindelige kvædes paa Hofgaarde og Herrehus. (Werlauffs Blandede Bidrag i Athene 2, 230.) Saa bleve de opskrevne, og hvor meget de da havde tabt, see vi af Karen Brahes Haandskrift. De fandtes endnu i de højere Kredse; og Nedskrivningen vedblev lige til Holbergs Tid. Det sidste Haandskrift, Sv. Grundtvig anfører, er N. F. S. Grundtvigs, som slutter med: Lejren ved Kjøbenhavn 1716. Nogen Tid før vare de allerede sunkne ned fra de højere Stænder til Almuen. Paa det at saadanne gamle Sange ikke skulde forglemmes, da have altid tilforn Herrerne paa Salene, Kjæmperne og Dunerne i Borgestuerne (hvoraf de kaldtes Borgestue-Viser) og menige Mand i alle lystige Værdskaber og Samkvem dem sjunget, siger Søren Povelsøn (Prosodia Danica 1671, S. 208).

Om Visernes Bevaring vidner endelig Melodierne. Hans Ravn (Corvini Heptach. Danicum, 9 Kap., S. 94) har paa Noder meddelt Melodien til: Ravnen han flyver om Aftenen; og Peder Syv anfører (i Fortalen til sin Udgave), hvorledes Peder Resen havde fortalt ham, at Vilhelm Lange, Landsdommer i Jylland, ikke alene selv gav Tonen til den i Samsøs Beskrivelse indførte Vise

(De vaare Sju og Sjusindstjuge), og at Johan Lorents Orgemester udsatte Melodien, men Lange vidste (kunde) den ogsaa til mange andre. Saa erfaren, vedbliver Syv, var denne ædle og for sin store Lærddom vidtberømte Mand i disse vore gamle Viser, som af mange agtes saa ringe og snart ganske foragtes. Ja disse Melodier ere saa søde og velklingende, at mange af vore Psalmer, og end de bedstlydende, synges efter deres Tone. Saa at vel ikke Spindekjærlinger ved Rokken have paafundet, men snarere forblandet og fordærvet Viserne. — Det er en Undersøgelse, som jeg ikke kan udføre: hvad der i Tiden er bedst bevaret, Ordene eller Melodien? samt hvilke Melodier der bevislig eller efter Sandsynlighed høre selve Middelalderen til. Og det falder mig herved tungt paa Sinde, om vi, der stedse have været og ere et saa sangrigt Folk, ingen Kilder have til vor Musiks Historie, siden vi ingen Bearbejdelse have deraf, hvilken i flere Henseender behøves til at oplyse Literaturens Historie.

Sproget i Kjæmpeviserne hører ikke til Middelalderen, men maa betragtes senere ved den Tid det hører til. Derfor kunne Sprogprøver ikke meddeles paa dette Sted, ligesaa lidet som Sprogets Behandling her lader sig udføre. Og med Hensyn til Indholdet ere de saa bekjendte, at Prøver derpaa næppe behøves.

Tillæg og Rettelser.

Medens dette Skrift var under Pressen har Conferenceraad Werlauff haft den Godhed at meddele mig nogle Bemærkninger og Henvisninger, der ikke kunde indføres paa sit Sted; jeg tilføjer dem derfor tilligemed nogle andre Tillæg, som jeg under Udarbejdelsen havde lagt tilside. Saa ubetydelige de sidste end ere, har jeg dog villet tilføje dem; thi det følger af sig selv, at et Skrift som dette bestandig kan og bør modtage Forbedringer og Tillæg. Dets Øiemed er nemlig igjennem en Samling af mangfoldige Enkeltheder at vinde afgjørende Resultater. Enkelthederne kunne bestandig forøges, og Resultaterne muligvis derved forandres. Der kan endog gjøres en Samling af ny, hvorved der vindes et Resultat, som ikke hidtil blev omtalt; det sidste især burde bemærkes. Da jeg for at faa Stof til Forelæsninger begyndte at samle til dette Skrift, var min Opmærksomhed af let begribelige Grunde mindst henvendt paa Middelalderen. Jeg kjendte den af Erfaring og havde ikke Lejlighed til anden Gang at sætte mig fast i den, thi efter den havde jeg halvfjerde hundrede Aar med en meget rig Literatur at gjennemvandre. Der vil derfor endnu være adskilligt at føje til paa sine Steder; nu kan enhver gjøre det. Der gives nogle Partier, der næsten kun indeholde en Opregning af Haandskrifter. Haandskrifterne selv vare ikke tilgjængelige. Derved var intet at gjøre. — Ved Sprogprøverne har jeg, især naar de forhen vare trykte, ikke iagttaget en aldeles bogstavret Gjengivelse, men tilladt mig nogle smaa Bogstavforandringer, for at gjøre Læsningen mere tilgjængelig. — Naar Formatet af et gammelt Skrift ikke angives, menes der Oktav.

S. 15. Forend det ældste Sprogmindesmærke omtales, maatte Opmærksomheden henvendes paa Indførelsen af dansk Skrift, hvorfra den kom, hvorledes den indførtes, og hvordan den var beskaffen; især dens Forhold til Runeskriften. Herom vides kun lidet; men noget lod sig dog samle.

S. 18. Anm. Den rette Betydning af det af alle ældre Fortolkere og endnu hos Rosenvinge misforstaaede Ord måle, isl. máli, Sold, er tilfulde oplyst af J. E. Larsen i hans Afh. om de danske Kongers personlige Deltagelse i Retsplejen, S. 4. Ordet rettæ er isl. rètta, t. entrichten, gl. d. rette, rede. Dette Sted er et af de mange Beviser paa, hvor fornøden Kundskaben i det islandske Sprog er til at forstaa de simpleste Ting i vore gamle Sprogmindesmærker.

S. 34. Lin. 24. Med de hos Anders Sunesen forekommende Opfatninger af Evas Skabelse, Menneskets Engle, af hvilke den sidste endnu har tiltalt vore Digtere, o. desl. maa sammenlignes den i hele Middelalderen herskende Kreds af lignende kristelige Forestillinger. Evas Skabelse forekommer paa samme Maade som hos Anders Sunesen i Grieshabers Predigten 2, 20, fra det 13de Aarh. (Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, S. 276.)

S. 36 Lin. 4. Om disse og flere Lærde henvises til Gram i hans titanførte Oratio etc.

S. 36 Lin. 10. Til de anførte latinske Forfattere føjes: Juvenal.

S. 37. Anm. Ved Ordet Lækat, der forekommer i Absalons Testament, Ordet letther (Lægter), der forekommer i Gunners Levnet, er det faldet mig ind, hvor megen Oplysning der maaskee kunde vindes, naar de danske Ord bleve samlede, som findes hist og her i latinske Diplomer og Krønniker; især saadanne, hvis Tid nøjagtig kan angives. Steders Navne maatte her tages med, naar der i dem laa nogen Oplysning til Sproglæren. I Exordium Caræ insulæ omtrent ved 1207 forekommer gyaf, gyæf, byscopsgyaf, og i den meget senere Slutning Vlpærmosæ, Vlpæraa, Brytiæbæk, Haglhweth, Glappæthweth, o. desl. I et Diplom fra 1343 forekommer Gyæfnætoftæ, Gjentofte; i et fra 1377 cum cervicali

dicto puthæ, en Pude. Hvad der ved en saadan Samling især kunde vindes, vilde vel være: Beviser for at den gamle Ejeform paa —ær har holdt sig meget langt hen i Tiden; at den gamle Brydning, som gjaf, gjæf, altid har haft og senere har bevaret sin ægte danske Karakter, forskjellig fra den senere islandske; at det islandske Sprog kun kan benyttes til at oplyse det danske efter Fradrag af alt det, som kun er islandsk og aldrig har været dansk, o. desl.

S. 40 Lin. 12. De her omtalte Membranblade af Saxo fandtes om et Fogedregnskab paa Rentekammeret. (Gram om Christian den Andens Medfølgere i hans Landflygtighed, i Kbh. Selskabs Skr. 4, 286. Suhms D. Hist. 9, 110). Hvor ere disse Blade blevne af?

S. 47 Lin. 8. Læs: derpaa satte.

S. 52 Anm. 1. Her kunde være henviist til flere latinske Legender, især om Knud den Hellige. Noget af dem, som Langebek har optaget i Script. t. 3, maa i det mindste være samtidigt. Da der sjelden navngives Forfattere til deslige Skrifter, kunde nævnes den af Gram (Oratio S. 483) omtalte: Arnfastus Monachus, Fionensis ut opinor, cujus superest parvulus libellus ineditus de miraculis S. Canuti regis ex latinis varii generis et quidem rythmicis versibus maximam partem contextus. (jf. Suhms D. Hist. 4, 711.)

S. 54 Lin. 5. efter Lægekunst tilføjes: Naturkyndighedens Studium omtales meget tidlig; en Provst Adzer († 1131) skjænkede til Domkirken i Lund mange fysikalske Bøger (multos libros phisicales. Necrolog. Lund. i Langeb. Script. 3, 448).

S. 71 Lin. 8. læs: løsreves.

S. 78 Anm. Ved de af Suhms D. Hist. anførte Steder maa tilføjes: 13, 164 (et skaansk Testament fra 1346, hvori nævnes en Bog om Medicinen, kaldet thesaurus pauperum); 13, 366 (ligeledes fra Skaane 1358, hvori nævnes Dicta Senece og Ypocratis Physiognomia); 13, 709 (fra Skaane 1372).

Skjøndt Bibliothekernes Historie i det enkelte ligger udenfor min Plan, og maa danne et særeget Skrift, meddeler jeg dog,

da der i Nyerups Hist. stat. Skildring kun findes lidet derom, følgende Henvisninger, der ere meddelte af Conferenceraad Werlauff: Om Kirkebibliotheker see Vedel-Simonsen i Nationalhistoriens Kilder S. 101. Bøger betragtedes som andre Kirkens Prydelser (calices, libros et alia ornamenta, quibus ipsam ecclesiam spoliavit. Thorkelin, Diplom. 2, 237. 241; dog er her Talen om Norge). See iøvrigt om Aarhus Domkirkes: Thorkelin, Diplom. 1, 68. Langeb. Script. 6, 405. Nannestad, Hilaria Aarhusiensia S. 85. Hertel, Aarhus Domk. 1 Afd. 2 H. S. 156. Ribe Domkirkes: Terpager, Ripæ cimbr. S. 226. Langeb. Script. 7, 196. 5, 536. Suhm, D. Hist. 8, 131. Slesvigs Domkirkes: Langeb. Script. 4, 436. D. Atlas 7, 607; det blev 1779 efter kongelig Resolution afgivet til Kiels Universitet. Hornslet Kirkes: Schönau, Lærde Fruentimmer 2, 1279. Budolphi Kirkes i Aalborg: D. Atlas 5, 135. Roeskilde Domkirkes: Langeb. Script. 1, 323. 4, 274. D. Mag. 1, 297. Suhms Saml. 1, 206. Morten Pedersen, Absalons Herkomst, Bladet B 3. Suhm, D. Hist. 13, 164. Lunds Domkirkes: Langeb. Script. 3, 448. 452. 463. 498. 524. 556. 6, 279. 284. Suhm, D. Hist. 13, 164. D. Mag. 1, 297. Kofod-Anchers Lovhist. 1, 74. Rietz, Skånska skolväs. hist. S. 245. Malmø Kirkes: Sieborgs Saml. 3, 156. Om Klosterbibl. D. Mag. 1, 51. 199. Lagerbring, Sv. hist. 2, 817. Vedel om den danske Krønike at beskrive S. 73. Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 151. Og i Særdeleshed om Sorø Klosters: Langeb. Script. 4, 560. 5, 425. Fortalen til Vedels Udgave af Adam af Bremen. Taubers Udsigt, S. 32. Nestved Klosters: Langeb. Script. 4, 308. 336. Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 136. Om Klosters: Langeb. Script. 5, 255. 262. Suhms Ny Saml. 3, 312. Endelig om et Bibliothek ved Slotskirken paa Antvordskov: Dän. Bibl. 3, 162. Ved et Hospital i Roeskilde, 1253: D. Atl. 6, 137. 140. Gildebibliothek: Terpager, Ripæ cimbr. S. 451.

S. 82. Anm. Ved Skolebøgerne kan ogsaa bemærkes det Uddrag af Nyerups tvende Skrifter, der findes i Münters Mag. für Kirchengesch. des Nordens, 1, 290 og 324. Ogsaa her nævnes

blandt Skolebøger: Caser, welches Christian Petri anführt, wahrscheinlich ein Buch, das die Deklinationen enthielt und seinen Namen vom Worte Casus hatte. — Chr. Pedersen taler om Caser og Temporalier; var der da en anden Bog, der hed Temporalier?

S. 86. Lin. 19 tilføjes: Og blandt de Bøger, der nævnes i Kantoren i Lund Niels Erlandsens Testament, er der ogsaa en Bog kaldet Opus Astrolabii (Suhms D. Hist. 13, 709).

S. 87. Foruden de historiske og sproglige Oplysninger, der kunne hentes fra de latinske Love, kunde her tillige bemærkes Vigtigheden af de ældste latinske Gildeskraaer. Af Loven for Convivium corporis Christi eller Guds Legems Gildeslag fra 1388, aftrykt i Pontoppidans Annal. 2, 231, sees f. Ex. at der den Gang vare mange meklenborgske og andre vendiske Adelige i Laaland.

S. 91. Anm. Til Henr. Harpestreng, det Arnæ-Magnæanske Haandskrift og flere Lægebøger findes udførlige Oplysninger med Hensyn til Indholdet hos Mansa, de epidemiis maxime memorabilibus in Dania et de medicinæ statu 1, 39 fgg.

S. 99. Lin. 9 fra neden. Man kan undertiden have sit Bryderi med Sprogets Brydning; maaskee det paa dette Sted vilde være mere passende at læse: Piltring.

S. 102. Lin. 25. Efter en Meddelelse af Prof. Schiern gjøres opmærksom paa, om Langebek medrette antager Ghehsmer for Forf. til Uddraget af Saxo. Slutningen gjør det tvivlsomt. Ogsaa disse vore latinske Krønniker maa underkastes en Revision. Findes der nogen anden Efterretning om den i Slutningen af Ghehsmer omtalte Borger i Odense, Henrik Duvel?

S. 106. Til Slutningen af Anmærkningen: jf. Stiftelsesbullen og Kong Christians Diplom af 1478 i Münters Mag. für Kirchengesch. des Nordens 1, 58.

S. 116. Om den danske Bibeloversættelse findes ogsaa Bemærkninger hos Reuterdahl om de första försöken att bearbeta Bibeln på Svenska, i Vitterhets-Hist. och Ant. Academiens Handl. 18 D. Efter at have omtalt de svenske Oversættelser af det gamle Testamente, forfattede af Brigittinere i den sidste Halvdel af det 15

Aarh. og maaskee noget senere, berører han, S. 27, den danske, som Molbech har udgivet; og bemærker, at den er fra samme Tid, og synes ligeledes at skylde Brigittinere (i Mariager Kloster) sin Oprindelse. Tillige findes her Prøver af begge til Sammenligning.

Flere saadanne Oversættelsers Tilværelse bevidnes af Hvitfeld, der i Christian den Tredies Historie under Aar 1550 (Folioudg. 2, 1546), efterat have talt om Christian den Tredies Bibel og Christ. Pedersens Oversættelser, ytrer: Saa fands og mangesteds udi Klosterne det gamle Testament og Propheterne udsat paa Danske, men vaare ikke almindelige under Almuen eller saa ræt og fuldkommelig udsæt efter den Hebreiske Text som denne Dolmetsking. Pontoppidans Annal. 3, 305 tilføjer, at disse gamle Oversættelser vare efter Vulgata.

S. 118. Lin. 9 fra neden. Det her omtalte Brudstykke, der er Slutningen af en vidtløftig rød Overskrift, lyder saaledes:
mattæ kome til godhæ stadgæ nz igeen til guth, ok iættæ them misschund om the wilæ sech bædhræ ok han trughær them mz syn reetferdicheetz iaffnheet vm the ikkæ rætæ sech Ok thenne openbærelsæ kungiordhe frwe birgitte i for[de] ærkebisschop herræ bernardi ok three mæsteræ i then hælghæ schrifft nærwærelse, ok swa kænnefædræ i kirkærætæn ok keyser ræten ok mangæ riddere ok burghæræ i samæ stath.

S. 120. Lin. 5 fra neden, for 1498 læs: 1497; Lin. 2 fra neden læs 4, 3. I Slutningen af Haandskriftet staar: thenne bogh lodh syster Anne Bradedatter schriffve 1497. Haandskriftet er det som kaldes Horæ Canonicæ i den Thottske Saml. Nr. 553. 4to.

S. 124. Lin 3 læs: 4, 166.

S. 125. Om Gilder og Gildeskraaer henvises, foruden til Wilda's bekjendte Skrift, til Bircherod om Gilder og Gildeskraaer i Odense, i Suhms Saml. 1 D. 1 H; samt til de interessante Bemærkninger hos Terpager, Ripæ cimbricæ S. 418.

S. 127. Anm. 1. Den plattyske Oversættelse af Eriks-Krønniken, i Hamborg, omtales i Molleri Cimbria liter. 2, 478.

Indhold.

Side

Den nyere danske Literatur.

Reformationstiden. 1500—1560.

Indledning.

Første Afdeling. Lærd Literatur.

Side

Rettelser.

S. 33 sættes som Overskrift: **Indledning.**
S. 97 Lin. 7 for jendt læs kjendt.
S. 107 Lin. 7 for Jak læs Jakob.
S. 208 Lin. 2 nedenfra for udinden læs udinden en.

Bemærkning. Da den idelige Gjentagelse af det bekjendte **sic** i Længden vilde blive altfor uhyggelig, har jeg ved Bogprøverne ikke anvendt det, men derimod søgt (forsaavidt det under det af Jean Paul allerede angivne Triumvirat var muligt) at gjengive hvad der stod, hvad enten det nu var Trykfejl (som let kunne rettes) eller usædvanlige eller endog meningsløse Ord og Former. Ved disse gamle Skrifter, hvor jeg stundum var uvis om hvad det rette var, forekom det mig fornødent; i det følgende vil det kun i ganske enkelte Tilfælde finde Sted.

Den nyere danske Literatur.

Rettelser.

S. 33 sættes som Overskrift: **Indledning.**
S. 97 Lin. 7 for jendt læs kjendt.
S. 107 Lin. 7 for Jak læs Jakob.
S. 208 Lin. 2 nedenfra for udinden læs udinden en.

Bemærkning. Da den idelige Gjentagelse af det bekjendte **sic** i Længden vilde blive altfor uhyggelig, har jeg ved Bogprøverne ikke anvendt det, men derimod søgt (forsaavidt det under det af Jean Paul allerede angivne Triumvirat var muligt) at gjengive hvad der stod, hvad enten det nu var Trykfejl (som let kunne rettes) eller usædvanlige eller endog meningsløse Ord og Former. Ved disse gamle Skrifter, hvor jeg stundum var uvis om hvad det rette var, forekom det mig fornødent; i det følgende vil det kun i ganske enkelte Tilfælde finde Sted.

Den nyere danske Literatur.

Forord.

1. Efter at have meddelt en Udsigt over den danske Literatur i Middelalderen gaar jeg over til den nyere danske Literaturs Historie fra Reformationen til Øhlenschlägers Død. Til at foretage et saadant Arbejde har der været Opforbring nok. Min Livsstilling krævede det. Hvad der blev til i enkelte Partier, som det ubarmhjertige Øjeblik fordrede, samlede sig efterhaanden i større Grupper; og ligesom af sig selv sluttede Perioderne sig til hinanden, som om de længe havde længtes efter at forenes. For mig fandt jeg saa godt som intet, som jeg herved kunde lægge til Grund, saa at det kun behøvede at udvides. Saa mangfoldige Samlinger og Efterretninger der end haves til vor Literatur, manglede der dog en tilfredsstillende Oversigt for den ældre Tid. Efterretningerne om den ere ofte uefterrettelige, og nyere Forfattere have ingen Vejledning givet af en saadan Udstrækning og Paalidelighed, at det første Haandværksarbejde kunde undværes, og i det mindste Hovedideerne i Literaturens Udvikling vare klare. Det er noget vidunderligt: at have en Literatur og ikke dens Historie. Men det er vor Skjæbne. Krævede min Livsstilling da Samlinger og Udsigter til det mundlige Foredrag, saa laa der tillige i den et Kald, en Paamindelse, som jeg ikke torde overhøre, en Opfordring til

at bearbejde vor Literaturs Historie i et samlet Skrift med en saadan Udførlighed, at i det mindste dens betydelige Fenomener stode frem i deres Sammenhæng.

Men Pligten mægter kun lidet uden Kjærlighed, der alene er den, der beaander Kundskab. Naar allerede den nordiske Højsang siger, at Mand er Mands Gammen, hvor meget mere maa ikke da Tanken vende sig til det Folk, i hvis Skjød vi fødtes, til det Tungemaal, i hvilket vi fik Bevidsthed, til Modersmaalet i Fædrelandet, til det Folkefærd, hvis aandelige Bedrifter ere nedlagte i vor Literatur. Thi uden Nationalitet ingen Literatur (sans nationalité point de litérature). Hvad vi nu have, have vi fra det, som noget givet, noget overleveret, noget forplantet, og det maa nødvendig være saaledes, førend det bliver noget erhværvet. Af dette Folks Færd afhænger vor Fremgang; og af den Maade, hvorpaa vi opfatte den, vor Udvikling. Ved at betragte denne dets Færd skuer man ind i Tiden, ikke fremad, men tilbage; og det har sit Gode, sin Tryghed, sin Fred. Nutiden, hvori Tilkomsten ligger skjult, sætter ofte de heftigste Lidenskaber i Bevægelse; Haabet og Frygten fremkalder Uro. Beskuelsen af det forgangne er derimod forbunden med en betryggende Ro. Sjælen ængstes ikke for det uvisse, den skal gaa imøde, men kun for det utilforladelige i sin Kundskab. At vinde denne Kundskab og at klare den, er den en Vederkvægelse. Saa skulle vi i Sandheden selv finde dens Løn. Det Sind, som Nutiden oprører, vil finde Lise ved at beskue Fortiden, der ikke skrækker, men advarer. Men den Advarsel, den Indsigt, der vindes ved et oprigtigt og klart Billede af det forsvundne, det Haab tør vel enhver retsindig Forsker nære, vil heller ikke være uden Frugt for Nutid og Fremtid. Har Digterens og Granskerens Tilbageblik paa langt ældre Tider, paa Nordens ældste Poesi

og Historie, ikke haft en stor og velgjørende Indflydelse paa den nærværende Slægt? Skulde da en Fremstilling af vor egen Literaturs Udvikling, hvor ringe og mangelfuld denne Literatur end kan have været, og hvor ufuldkommen end den første Fremstilling maa blive, ikke i mange Henseender blive opvækkende for den yngre Slægt, for hvem denne Kundskab næsten er et ubekjendt Land? Skulde et Overskue af det danske Folks literære Virksomhed, ved hvilket der tilvejebringes en Forbindelse imellem hin Fortid og denne Nutid, blive uden Indflydelse paa hele Folkets Fremtid? Kan der ikke, selv i Grus, ligge Hvætteſtene skjulte, der kunne befordre en ny Granskning og en ny Digtning? Er noget godt lagt hen, lagt tilside, ligger det skjult i en Dynge af mangehaande Ting, saa gjør man jo vel i, at drage det frem paa ny, at rense Dyngen med Kasteskovlen, at skille det fine og det grove, det brugelige og det ubrugelige, ved Harpen. Ogsaa i vor Literatur ligger der Frøkorn, der have været ligesom begravede i nogle hundrede Aar, men som ved Hjertets Varme og Aandens oplivende Sol atter kunne spire. Er der end meget, som vor Tid vil forskyde, ja fordømme, saa hører jo til den gode Kundskab ogsaa Kundskab om det slette; og man lærer ikke at kjende sit Folk alene af dets Dyder, men ogsaa af dets Lyder, af dets Bestræbelser, dets Formaal, dets Kamp og dets mangen Gang skuffede Haab. Endelig er det jo, som Bulwer siger, „en Pligt, som vi skylde de Døde, af og til at vende os bort fra Verdens mere støjende og fornødne Sysler, for med en gavmild Urne at vande de Laurbær og Blomster, som taknemmelige Fædre plantede paa deres berømmelige Afdødes Grave.“

Kunde jeg saaledes end ingen Betænkning gjøre mig ved at begynde paa et Arbejde, der, hvor ufuldstændigt det end maatte blive og hvor mange Mangler det end maatte

have, altid maatte indeholde en Vejledning til min egen Brug, om ikke til andres Nytte, saa var der dog adskilligt at overveje baade med Hensyn til Stoffets Omfang og med Hensyn til dets Behandling og Ordning.

For det første maatte det betænkes, i hvilken Forstand Ordet Literatur skulde tages. Der er talt meget om en Nationalliteratur, som omfatter alt hvad der er nedlagt i Modersmaalet, og kun det. Deraf skal man kunne danne sig en Forestilling om hvad Nationen har virket. Og med Hensyn til Videnskabens Udvikling hedder det jo ogsaa, at Videnskabernes Indbegreb ikke hører til Literaturen, førend de ere blevne til Elementer af en almindelig Dannelse, og endda kun, naar de tillige kunne foredrages saaledes, at Udviklingen af Sproget, ikke den videnskabelige Terminologi, men det populære Sprog, bliver en væsenlig Betingelse. Ved at holde mig til denne franske Anskuelse vilde jeg være kommen temmelig nemt fra Tingen, og, det gjør mig ondt at jeg maa sige det, uden Tvivl have vundet langt flere Læsere. Men skulde jeg kun optage Skrifter, der ere forfattede paa Dansk, saa vilde jeg i Middelalderen ikke have haft noget at gjøre med Saxo Grammaticus og Svend Aagesen, der dog vare danske Historieskrivere; saa skulde jeg da heller ikke omtale den første danske Sproglære, efterdi den er skreven paa Latin; saa maatte Europas Vidundere, Tyge Brahe og Bartholinerne, forblive i deres Glemsel, eftersom deres Skrifter just ikke have bidraget til Modersmaalets Udvikling; saa maatte Danmarks største Theolog, Niels Hemmingsen, der kun har forfattet eet betydeligt Skrift i Modersmaalet, kun i Forbigaaende berøres; saa vilde hverken Schlegels der Fremde eller Cramers Nordische Aufseher, skjøndt disse Skrifter bleve forfattede i Danmark og afhandlede nordiske Æmner, erholde Plads i vor Literaturs

Historie; o. s. fr. Men saa vilde jo Literaturens Historie ingenlunde komme til at omfatte Folkets hele Udvikling. Hører ikke til den ogsaa den Maade, hvorpaa de strænge Videnskaber ere optagne og behandlede, forsømte eller berigede? Hvis kun den Indviede kan trænge ind i deres Indre, saa kunne de dog opfattes historisk i deres vigtigste Opdagelser; saa finder der imellem dem og den øvrige Del af Literaturen en Vexelvirkning Sted, som kun den, der løber let hen ad Overfladen, kan oversee; saa kan det kun af deres Historie begribes, hvorfor Theologien i saa lang Tid var saa borneret og Poesien saa uendelig afmægtig. Uden at have dem for Øje skulde da Holberg behandles saaledes som han sædvanlig bliver, uden Hensyn til den lærde Verden, altsaa ensidig. Og overhovedet skulde da ikke alle, men kun nogle af Folkets aandelige Retninger komme tilsyne i deres virkelige Forholde. Saaledes med Tavshed at forbigaa eller behandle som en Biting, hvad der kaster Lys over det hele, eller hvad der endog i Aarhundreder har hædret Danmark, for ene at kunne dvæle ved Modersmaalets Frembringelser, vilde dog kun være at tilfredsstille en sygelig Patriotisme, der higer efter Hæder, hvor den ingen havde. Ja, end ikke Modersmaalets Skjæbne, hvortil ogsaa dets Fornedrelse hører, kunde da komme til at staa klart i Fremstillingen; klar bliver den først ved sine Modsætninger. Naar endelig Sprogets kunstrigtige Behandling skulde være det afgjørende Kriterium, saa vilde vistnok overmaade meget blive udelukt, som dog har Betydning, mangen enkelt saftig Urt blive overseet, fordi den staar paa en øde Hede; og en gammel Regnebog maatte uundgaaelig falde rent udenfor Betragtningen, thi den følger vistnok sin egen Terminologi, og har sagtens ikke virket betydelig til at udvikle det populære Sprog. Strax fra først af stillede jeg mig derfor som et Formaal,

der uafladelig maatte haves for Øje: ved et tro Billede af den hele Literatur at give et Billede af Folket. Derved forøgedes Arbejdet; og ingenlunde falder det mig ind, at dette Maal saa lige vil naas, mindst ved een Mands Kræfter (jeg begynder jo kun, sagde ogsaa Fermat); men attraas maatte det, og een Mand maatte attraa det, thi en Samvirkning af flere har til alle Tider viist, at Enkelthederne altfor let blive til Hovedsag, og Enheden splittes ad.

At jeg da, ved at begynde denne Vandring igjennem vor Literaturs lidet besøgte Egne, mangen Gang blev træt og mødig, træt af at opsøge det skjulte, at gjennemlæse det smagløse, at overtænke det uhyggelige, kan enhver forestille sig. Men naar jeg lagde mit Arbejde bort, og tyede til Verden, saa fandt jeg heller ikke i den stort andet end Tomhed, for ikke at sige Løgn; og naar jeg da vendte tilbage til Literaturen, fandt jeg i den, som i Livet, at hvor Høsten er ringe, er Glæden desto større over ethvert fyldt Ax. Ved denne Axsamling gik jeg som en fattig Mand paa Udkanten af den rige Mands Ager, paa Skrænten af Europas righoldige Literatur; jeg vidste, at meget maatte søges, hvor lidet skulde findes, og at jeg lettede Søgningen for mangen en, der ikke selv paa denne Vis kunde ofre sin Tid og Flid til Fædrelandets Bedste. Derfor gjorde jeg mig til Lov, at see alt hvad jeg kunde overkomme, og intet forud at vrage.

Dette var ikke det sværeste; men en stor Ubekvemmelighed var det, at saa lidet fra den ældre Tid var forhen behandlet med tilbørlig Omhu; at jeg ikke blot maatte eftersee, men især for Reformationstiden meddele mangfoldige Henvisninger, der ellers ikke vilde være fornødne, og give mange Oplysninger, der vedkomme den blotte Bogkundskab. Tømmerværket maatte samles, hugges til, føjes sammen og rejses op, førend der kunde tænkes paa at udfylde Murene, og at

glatte Væggene, at betrække dem og at smykke Salen, for endelig med Glæde at kunne leve deri. Men det første er en lidet lystelig Gjerning; thi vore Literaturlexica ere for den ældre Tid saa ufuldkomne, at jeg selv efter Reformationen, næsten lige til Holberg, maatte henvende min Opmærksomhed ogsaa paa det, som de nødvendig burde angive, ikke blot Skriftets Tilværelse, men endog dets Titel. Dette Haandværksarbejde burde enhver være fritaget for, der har Literaturens Forholde, Udvikling, Indhold og Aand til Formaal. Det har altid været mig en Glæde at lære at kjende en ny Bog, men at samle Navne og Bogtitler eller overhovedet den nøgne Bogkundskab har altid kun været mig et Middel, aldrig en Hensigt. Dermed vil jeg ikke kaste Vrag paa denne Kundskab; jeg veed meget vel at der til at bygge skal Tømmer, og har noksom erfaret, hvor ubehageligt det var, at det jeg fandt for mig var saa slet tilhugget; jeg vil kun gjøre opmærksom paa den Forvisning, som F. W. Schubert (Raumers Hist. Taschenb. 9, 529) allerede har udtalt: Nicht das Sammeln macht groß, nicht das Anschauen der Reliquien fromm, nicht die werthgehaltene Handschrift oder ihr Facsimile lehrt den großen Geist ihres Urhebers in sich aufnehmen. Og jeg har villet gjøre opmærksom paa, at Forbindelsen af tvende saa forskjellige Ting, det ydre og det indre, der hver for sig kan give Beskjæftigelse nok, har vanskeliggjort det, der altid kræves, og som jeg i det mindste altid vil attraa: Troskab i det smaa, som i det store.

Men denne Troskab i det smaa har maaskee bevæget mig til i Tiden før Holberg at optage meget, som mangen Læser vil ansee for aldeles unyttigt; ikke blot mange enkelte Skrifter, hvis Udbytte i det mindste er overmaade ringe, men endog hele Grupper af Forfattere, der uden betydeligt

Tab kunde blive hvilende der, hvor Glemselen allerede har henlagt dem. Ved alligevel at optage og omtale dem, har jeg haft det for Øje, at Videnskabens, Historiens og Poesiens Udvikling maatte sees i sin første Begyndelse og fra alle Sider, under hvilke den er kommen tilsyne. Den løse Nysgjerrighed og den praktiske Nytte har sit Krav, førend Sandheden, den rene og skjære, bliver til Formaal; og ved Siden af Skjønheden fik det Uskjønne sin Betydning; det er den nødvendige Skygge i Maleriet.

Skulde derhos, det er lige det modsatte, den systemelskende Læser finde, at jeg siden, fra Holberg af, eller noget før, hvor der ere mere Lejlighed til aandig Opvækkelse, skjøndt jeg stedse har haft Videnskabens Orden og Alvor for Øje, hist og her skejer noget ud, og ikke holder det behørige Fodskifte, saa maa han ligeledes holde mig tilgode, at jeg efter at Fødderne vare blevne ømme af de knudrede Stier, fandt Lise ved at gjøre en Omvej, og hvor der mødte mig en skjøn Udsigt gjerne dvælede noget paa Vejen. Det kan vel hænde sig, at jeg optager noget, der ikke saa lige i strængeste Forstand hører til Literaturens Historie, men som jeg ikke nænte at kaste bort. Et Indfald, der morede mig selv, tænkte jeg, kan maaskee ogsaa opvække andre. Og noget, Bemærkninger om Sproget, laa mig saa nært, at ethvert Bidrag dertil var mig dyrebart.

Om Anskuelsen af Literaturens Indre kunde jeg have meget at sige, men vil kun sige lidet. Mine Bemærkninger maa selv tale for sig; at de skulde billiges af alle, vilde være den forunderligste Ting af Verden. Hovedsagen er at gjøre Fremstillingen saa objektiv som muligt. Det var jeg mig bevidst, at Sandhed og Skjønhed vare de eneste Formaal jeg hyldede; og at om end al menneskelig Kundskab bør skee sin Ret, saa er det alligevel den poetiske Fuldendelse,

det vil sige Ideens og Formens Harmoni, der er Fuldkommenhedens rette Spejl. Foran dette Spejl maa al aandig Frembringelse stilles, naar den ret skal vurderes. Og forenede maa Sandhed og Skjønhed aabenbare sig, i Særdeleshed i Religionen, Filosofien, Historien og Poesien. Fremhæves maa de, og i dem maa ingen Fordom taales, ingen Smagløshed være tilhuse. Men her er det just, at hver især har sin egen Maalestok. Den jeg har anlagt kræver mere til Literatur end Bogtitler, mere til Historie end Begivenheder (Fakta), mere til Poesi end Form, mere til Filosofi end Kunstord, mere til Religion end Troeslærdomme; og den sætter Livets Øjemed ene og uforanderlig i Opfyldelsen af den guddommelige Villie. Den tilhører ingen Sekt, intet Parti. Den anfægtes hverken af Rationalisme eller Pietisme. Allerede i den historiske Kristendoms første Morgenrøde blev Kristi Liv opfattet ikke blot som Historie, men tillige som Menneskehedens ypperste Digtning. Disse Elementer maa ikke forblandes saaledes med hinanden, at det ene fortærer det andet, hvilket dog har været Tilfældet i alle kristne Kirker. Det er derfor nødvendigt at søge den sande Kristendom der hvor den er, i Evangeliet selv. Paa Anskuelsen af den beror Dommen over al menneskelig Daad. Uden at have det for Øje kunne derfor heller ikke Literaturens Ydelser stilles i deres rette Lys. Og ligesaa lidet vil det kunne skee uden en klar Anskuelse af Religionens Forbindelse med og Gjennemtrængning af den rene Videnskab. Men om end saaledes disse Ydelsers endelige Maal ufravigelig er fattet, om end deres Fremstilling gaar ud paa at vise, i hvilke Retninger de skride frem imod Maalet, som er Guds Riges Virkeliggjørelse paa Jorden, saa fører dog ethvert Skridt ind i Mangfoldighedens Rige til en øjeblikkelig Fortabelse i den. Og her er det at Forskningen

bliver mere eller mindre individuel; her føre altsaa Meningerne for en Tid Herredømmet. Her beror meget paa et skjønsomt Valg, meget endog paa tilfældige Fund, fordi absolut Sandhed og Fuldstændighed ikke altid ere at opnaa i Mangfoldighedens uigjennemsigtige Blanding. Her maa det være Forskeren tilladt at fejle, naar han kun meddeler saa meget som kræves til over det hele at fælde en retfærdig Dom. Her maa han overlade Læseren ved egen Forskning at udfylde det manglende, at rette det skjæve, at afrunde det uformelige, og saaledes fortsætte og fuldende den begyndte Gjerning.

Ved Ordningen, der i Tiden før Holberg maatte skabes saa godt som af ny, mødte de sædvanlige Vanskeligheder. I Folkenes Liv finder en periodisk Udvikling Sted; Søvn og Vaagen afvexle med hinanden; der er en Stilstand, en Tilbagegang, en Fremgang. Til een Tid pausere nogle Stemmer, medens andre højrøstede synge Solo, og undertiden forene de sig alle i et kraftigt Kor. Men ved den historiske Fremstilling er det en betydelig Mangel, at den ikke, som i Musikken, kan stille de samtidige Stemmer over og under hinanden, men maa lade dem følge efter hinanden. Paa dette Anstød strander al historisk Kunst. Og ved Literaturens Mangfoldighed bliver Vanskeligheden endnu større, fordi det almindelige har sine voxende og aftagende Perioder, medens det særegne hvert for sig har sine. Det almindeliges Hovedafdelinger falde ikke sammen med de enkelte Fags, og disse ikke heller med hinanden. De skyde ud og ind i den hele Række, som i Skubkarre; den der er med i Dandsen, finder sig tilrette, men hvo der staar udenfor og seer til, seer lutter Forvirring. Her maa en Bestemmelse tages. Skal hvert enkelt Fag behandles for sig, eller skulle de sideordnes i almindelige Tidsrum? Det første har sin store

Behagelighed. Det har noget ret tilfredsstillende, at kunne følge enhver Videnskabs Udvikling fra dens første Spire til dens fuldendte Blomstring. Overskjærer man derimod dens Historie med de almindelige Perioder, saa rives det fra hinanden, som hører sammen. Skulde jeg paa ny begynde Udarbejdelsen af dette Skrift, vilde jeg maaskee foretrække denne Ordning; først nemlig meddele en Oversigt over Kulturens og Literaturens almindelige Historie, og saa lade følge de enkelte Fags. Men paa den anden Side maa i Literaturens almindelige Historie netop det almindelige haves for Øje; og dens Opgave er just at finde det almindelige, som aabenbarer sig i det særegne. Begge maa altsaa forenes; og den Ulempe, som derved fremkommer, maa søges afhjulpet derved, at det særegne gaar op i det almindelige. De almindelige Perioder maa altsaa have et afgjørende karakteristisk Præg, og de maa forlænges saa meget, at de, der ligne hinanden, skjøndt Underafdelingerne angives, forbindes i Fremstillingen, og derved faa en saadan Udstrækning, at de enkelte Fags kunne rummes deri, og mindre ere udsatte for Afsplitning. Derved frembyder sig ganske naturlig den gamle Ordning efter Aarhundreder; men slaa til gjør den ikke. Grundtvig bemærker medrette (Verdenskrønike 1817, S. 282), at der ogsaa i den almindelige Historie er kommen Konfusion i Aarhundrederne. Det kommer deraf, siger han, at hvert nyt Aarhundrede ligesom andre Kongebørn have deres Mindreaarighed, i hvilken den Afdødes Venner drages om Formynderskabet. Og det er jo noksom bekjendt, at naar man nedsætter et vist Aar som Grændsepæl, saa skeer det ene og alene for at give Hukommelsen et Støttepunkt. I sig selv er det noget ugyldigt eller kun gyldigt for dem, som den blotte Viden er nok, Begivenheden og dens Plads i Tiden. I Naturen selv gives der altid

Overgange, men ingen Grændse. Naar man i Begivenhedernes Fremskridning sætter en Milepæl der, hvor en betydelig Forandring kjendelig er kommen tilsyne, saa maa Granskningen gjøre opmærksom paa, at det Stød, som har fremkaldt denne Forandring, ligger længer tilbage; det behøver Tid til at forplante sig. For Granskningen hører til Begivenheden selv ogsaa dens Aarsag; og dersom dens Aarsag ved en Tidsbestemmelse rykkes bort fra den selv, saa skjæres selve Begivenheden over. Forskningen vil under eet see, ikke blot Skabningen, naar den er i sin fulde Væxt, men ogsaa dens Fremgang, ja den vil gjenskue den i sit Foster. Den er ikke nøjet med dens ydre Skue, den vil ogsaa have dens indre Lidelser. Fosteret kommer jo ved Fødselen, ogsaa ved den aandige, ikke frem uden Kamp; og selv den mest fuldendte Manddom gjennemgaar ikke sin Barndom og Ungdom uden megen Gjenvordighed. Og maaskee er just det noget af det mest tiltrækkende, overalt at see de samme Naturens Love gjentage sig. Saaledes vil det ogsaa være bedst, ved Literaturens Ydelser at see mere paa deres Natur, end paa deres Aar; og hvor der er Strid imellem begge at lade Tiden vige for Naturen, det ydre tilfældige for det indre nødvendige. Uden Betænkning har jeg derfor henført Bogtrykkerkunsten til Reformationstiden, endskjøndt den ligger henved tredive Aar forud; og saaledes vil jeg fremdeles, naar Literaturens Ydelser ikke i sig selv bære noget fremtrædende Præg, lade dem fæste sig kronologisk; hvor derimod den indre Sammenhæng kun vilde forvirres ved Tal, vil jeg uden Betænkning lade Kronologien falde.

2. Perioder. Kilder og Hjælpemidler.

Den nyere danske Literaturs Historie lader sig efter sine Hovedfenomener opfatte i følgende større og mindre Afdelinger.

1. Under Navn af Reformationens Periode kan den Tid betragtes, hvis vigtigste Øjemed det er at indføre og befæste Reformationen. Den deler sig af sig selv i to Dele: 1) Reformationens Forberedelse (1500—1520) og 2) Reformationstiden selv (1520—1560). Reformationens Forberedelse, der allerede ved Bogtrykkerkunstens Indførelse i Slutningen af Middelalderen var begyndt, strækker sig velgjørende ind i denne Tid; og Reformationen selv giver Tiden sit afgjørende Præg. Tidens Hovedøjemed er igjennem Modersmaalet at virke paa Folket, igjennem det at bringe Guds Ord i Folkets Hænder, at oplyse dets Indhold for Forstanden, og at gjøre det tækkeligt for Hjertet. Det er en dansk Episode, med Latin foran sig og med Latin bagefter sig. Det er en Almueperiode, med Adel foran sig og med Adel bagefter sig, i hvilken Mænd, udgaaede fra Almuen, virke tilbage paa den og dens Oplysning. For dette Øjemed træder al Lærdom i Skygge. Selv den forsøger at iføre sig Modersmaalet. Og den nyere verdslige Poesi begynder sin første Morgengry.

2. En dobbelt saa lang Tid omfatter Adelsperioden eller den lærde Periode, der gaar til Enevoldsmagtens Indførelse (1560—1660). Hele dette Tidsrum har een Grundkarakter, men det lader sig ogsaa i literær Henseende dele i to mindre (omtrent 1560—1600 og 1600—1660); af

hvilke det første ligeledes tjener til at forberede det andet. Hint har endnu levende Minder om Modersmaalets Herlighed; i dette sejrer Latinen. I hint er der endnu friske Spor af fri Tænkning; i dette sejrer den stumme Orthodoxi. Derved bliver Gangen i det hele omtrent denne: Næppe havde Reformationstiden fuldendt sin Gjerning, førend Latinen med sin aldrig forstummede Røst kræver sit tabte Herredømme; Orthodoxien stiller sig under dens Ægide, og afhandler sine tvistige Spørgsmaal udelukkende i det lærde Sprog, for ikke at forarge. Undersøgelsen taber sin Frihed, og vender fra menig Mand tilbage til de Lærdes Kreds. Berøvet sine forfriskende og opvækkende Æmner maa Modersmaalet næsten udelukkende nedsænke sig i Andagten, i den idelige Gjentagelse af hvad der nu engang og uforanderlig var vundet. Uden indre Livskraft udfolder det sig i stedse goldere og goldere, vidtomkrybende, uharmoniske Former. Derimod taler Videnskaben atter igjennem det rommerske Tungemaal med Europa. Danske Lærde modtage den ikke alene, men udvide og forherlige den ved ny Opdagelser, og sender den med ny Berigelser igjennem det fælles Organ til Europas fjerneste Lande, til Opklaring af Himmel og Jord. Det er et seculum illustre. Og ikke mindre forherliget er det ved sin herskende Stand, den danske Adel, stor ved Sejre paa Ærens Mark og i Kabinettets Lønkammer, med den dobbelte Roes at være baade lærd og dansk, Fædrelandets Tilflugt i Farens Stund og Modersmaalets Hævder og Beskytter.

3. Tiden vil gjøre et stort Omsving, og dertil behøver den en lang Forberedelse. Det er Indledningen til den Holbergske Tidsalder (1660—1710). Det er en nødvendig Blanding af det forgangne, der fuldender sig, og af det ny, der spirer. Enevoldsmagtens Indførelse tilintetgjør

Adelens Vælde; den gamle Adel døer ud eller sygner hen eller skydes tilside. Borgerstanden hæver sig for at kappes med den ny Adel. Det er Overgangen til en Tid, da alle gamle Baand blive løste, alle gamle Forholde revne ud af deres Fuger, alle gamle Sæder lagte hen. Denne Overgang nærmer sig sin Ende under Frederik den Tredie; og den ny Tid har allerede taget sin Begyndelse under Christian den Femte. Lærdommen staar endnu i sin højeste Glands; Borgersønnen deler den med Adelen; han taler paa een Gang i de lærde Sprog og i de ny. Naturvidenskaberne blive til et Fag, og i det mindste Kjærlighed til dem maa aabne Sandsen for denne Verden. Men saa maa den gamle Gudelighed tage sin Afsked. Den synger sin Svanesang. De første Forsøg begynde paa en videnskabelig Behandling af Modersmaalet; men med den forbinder sig en stedse mere indtrængende Indflydelse af det franske Sprog. Saa er den ny Vending i Literaturen forberedt, skjøndt den skeer ved et pludseligt Lynslag, som naar Jupiter tordner i klar Luft, ved Peder Paars, om hvis Mulighed der forud ikke er den mindste Anelse.

4. Saa kommer Holberg i Spidsen for en stor Skare af udmærkede Mænd, som Repræsentant for et halvt Aarhundrede, den Holbergske Tidsalder (1700—1750). Omgivet af Videnskabsmænd, der næsten i alle Retninger drøfte det erhvervede og erhverve ny Kundskab, staar han ene paa sin Højde. De tjene ham alle, men ikke med samme klare Bevidsthed. Han støtter sig ikke til Hoffet, ikke til de Lærde; han vender sig til det hele Folk. Og det Organ, hvorigjennem han taler, er den sunde Menneskeforstand i sin mest fuldendte Aabenbarelse, det menneskelige Vid. De, som ikke besidde det i samme Grad, øve det i det mindste i dets lavere Sfære. Pedanteriet flygter, og den sunde Kritik

kommer tillive. Det er den verdslige Side af Menneskelivet. Derfor staar Holbergs Tidsalder som en Skillemur imod hele den foregaaende Tid, der næsten bedækkes af Glemsel. Selv Modersmaalet er ikke det forrige; det bærer et afgjort fransk Præg; men den Erkjendelse bliver almindelig, at det er det rette Organ, hvorigjennem Videnskaben skal meddeles Folket. Fremstillingen vinder Smag, og Smagen vækker Nydelsen. Det danske Folk bliver et læsende Folk. Og for med eet Ord at sige alt: der er skabt en ny Literatur. Ikke desmindre er der i denne Tidsalder to omtrent lige herskende Elementer, som give den sin særegne Karakter: det ene, Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv tildøde, som Maddiker, hvoraf laves Øjensalve; det andet, Menneskelivets verdslige Side, har endnu kun taget sit første Tilløb. Saaledes gaa Pietisme og Vid Side om Side. De smede Vaaben, men de sky Kampen, og anfalde i det højeste hinanden fra det fjerne med enkelte Raketter og Kastevaaben.

5. Udfægtningen af denne Kamp er forbeholdt det næste halve Aarhundrede, som derfor faar et saa broget Udseende, Rationalismens Tidsalder (1750—1800). Begge skulle naa deres Højde, Pietismen og Menneskeforstanden; og alle Elementer blande sig med hinanden, uvisse til hvilken Side de skulle holde sig. Den faste Jordbund, hvorpaa de tro at staa, viger efterhaanden tilbage under deres Fødder. Geniet og den prosaiske Aand er lige ilde farne; de svæve imellem Himmel og Jord, og vide ikke selv hvor de høre hen. Imellem Pietisterne paa den ene Side, Fritænkerne og Filanthroperne paa den anden, uddanner sig en Mellemklasse, der hylder den ydre Anstand, Dyden. Under denne blandede Udvikling forberedes alligevel den ny Tid.

Rensningen af Modersmaalet har allerede begyndt, og forbereder igjennem en ny Skole Udviklingen af den danske Prosa. En tysk og en fransk Koloni sætter sig fast i Landet, og bejle begge til Folkets Gunst. Men den tyske Overspænding forvandles i den Evaldske Tidsalder (1760—1780) i det milde danske Gemyt til de lifligste Udbrud af lyrisk Poesi, og den dramatiske Poesi gjør det første Forsøg paa at gjenknytte Tiden til det gamle Norden; imedens engelsk Dybde paavirker det norske Gemyt, og fremkalder Parodiens Mesterværk. Den danske og norske Historie forbinder paa een Gang Kritik og Fremstilling. Den danske Lovhistorie skabes. Naturvidenskaberne oprette deres Lærestole; og ved Siden af dem nedsætter Kunsten sig. Filosofien, der først har viist sig i fransk Dragt, kaster den af, for at alt kan gjennemtrænges af den kritiske Filosofi, der lover sine Dyrkere Himmel og Jord. Under alt dette vedvarer Kampen imellem det fremmede og det egne. Det tyske Element sejrer over det franske, og truer med at blive enemægtigt (1750—1772); men det danske tager atter for bestandig Landet i Besiddelse (1772—1800), skjøndt idelig berørt af den europæiske Gjæring. Alting raaber paa Reformer. Menneskeheden skal gjenfødes. Menneskefrihed prædikes fra Tagene, og Bondefrihed forkyndes i de høje Sale (1784—1800). Forstanden forguder sig selv under det falske Navn Fornuft, og bliver til Vanvid. Ikke blot Mennesket skal reformeres, men selve Naturen. Og i dette Vandskyl forgaar Religionen.

6. Medens Forstanden endnu i Begyndelsen af det ny Aarhundrede i en vid Kreds hævder sit udelukkende Herredømme, viser der sig imidlertid en ny Morgenrøde igjennem en ny Poesi i Øhlenschlägers Periode (1800—1850). Ved nordisk Poesi stiftes en Forening imellem de nordiske

Folk. Ved Granskning flyttes det gamle Norden forædlet over i den nærværende Tid. Det er en ny Tid, hvori de menneskelige Evner forsones og erkjende hinanden. Følgen deraf er den nuværende Literatur med et Tungemaal, hvori det gamle og det ny rækker hinanden Haanden. Udenfra kommer Filosofien, og gjennemløber sine bekjendte Stadier; tildels med Theologien i sit Følge. Den klassiske Filologi hæver sig ligesom for sidste Gang i sin fulde Højde, medens Modersmaalet lyder ved Højskolen, ja endog i Slesvig. De nordiske Sprog fremkalde Dyrkningen af de indiske og af Zend, der to Gange kalde sine Dyrkere til det fjerne Asien, ligesom det græske kaldte sine til Grækenland. Og i Landet selv, hvor snævert det end er, udvider sig en ny Aand. Veltalenheden kommer ind i Kirken, Filosofien i Loven, Naturvidenskaben bliver en Folkebesiddelse, og Danmark erkjender den Hæder, der kastes tilbage paa det fra Europas Spejl. Selv Statens Form giver efter for alle disse Paavirkninger, og Enevoldsmagten giver en Del af sit Herredømme over i Folkets Hænder. Men paa Grændsen af Tidsrummet staar endnu Spliden, og truer Statens Enhed. Derfor maa alle gode Kræfter forene sig. Ogsaa Literaturen ruster sig; den vil kjende sig selv; den kræver sin Historie.

Det følger af sig selv, at jeg ved denne Oversigt over Perioderne ikke har til Hensigt at udtømme Æmnet eller paa nogen Maade at foregribe den fuldstændige Udvikling i det følgende. Men ved Begyndelsen af den nyere Literaturs Historie syntes det passende at lade en Prolog med nogle faa Ord aabne Scenen for den forestaaende Handling. Da vi derhos mangle en Anvisning til Kilderne og Hjælpemidlerne til vor Literaturs Historie, har jeg forsøgt at meddele et Grundlag dertil, som enhver nu selv ydermere kan fuldstændiggjøre og udvide.

Fremstilling af Literaturens almindelige Historie findes især i følgende Skrifter:

R. Nyerups Historisk=statistiske Skildring, hvis første Del giver en Udsigt over Kulturen i Almindelighed; i Slutningen af anden Del gives Bidrag til Literaturen; tredie Dels første Halvpart meddeler de lærde Skolers Historie; sammes anden Halvpart Universitetets eller Universitetsannaler.

C. Molbechs Oversigt over det danske Sprogs Historie (foran Sammes Danske Ordbog, S. LXVI fgg.).

Sammes Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske Nationalliteraturs Historie, Kbh. 1822.

J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den Kongelige militaire Højskole, Kbh. 1831. 4. Skjøndt nærmest vedkommende den skjønne Literatur griber den dog ind i andre Sider af Literaturens og Sprogets Historie.

Dette gjælder, mere og mindre, tillige om følgende Skrifter, hvis nærmeste Gjenstand er Poesiens Historie:

R. Nyerup og K. L. Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, Kbh. 1800. Med Fortsættelse indtil Digtekunsten under Christian den Syvende, 1828.

N. Fürst, Briefe über die dänische Literatur. Wien 1816. To Dele.

C. Molbech, Forelæsninger over den nyere danske Poesi. Kbh. 1832. To Dele.

C. J. Brandt og L. Helweg, Den danske Psalmedigtning. Kbh. 1846. To Dele.

En almindelig Udsigt meddeler A. G. Rudelbach i Artiklen Dänische Literatur und Sprache, hos Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1 Sect. 29r Th. S. 44. Og lignende mere eller mindre betydelige Oversigter findes i andre Conversationslexica o. lign. Skrifter.

Fremmede almindelige Literaturhistorier, af Gräße, o. a. have ogsaa ydet den danske nogen Opmærksomhed, men kunne ikke benyttes uden behørig Kritik.

X. Marmier, Histoire de la litérature en Danemarc et en Suède, Paris 1839, behandler den nyere danske Literatur fra Reformationen til den nyeste Tid S. 79—253.

Lærebøger haves af C. A. Thortsen, tredie Oplag, Kbh. 1851 for de lærde Skoler; af S. C. Müller, Kbh. 1853, for Borger- og Pigeskoler.

Af Literaturlexica haves:

Jo. Moller, Cimbria literata cum præfatione Joh. Grammii. Havn. 1744. Tre Dele, fol. tilligemed Sammes Prodromus Cimbriæ literatæ, Slesv. 1687. 4.

J. Worm, Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd. Helsingør og Kbh. 1771—84. Tre Dele.

G. Sommelius, Lexicon eruditorum Scanensium. Lundæ. 4. Egenlig en Række Disputatser, der ere samlede i to Bind. 1776, Aaret efter Langebeks Død (Fortalen S. 6). Første Bind A—B; andet Bind C—F. (Findes paa Universitetsbibl. Mangler i Kongens Bibl.).

R. Nyerup og J. E. Kraft, Almindeligt Literaturlexicon for Danmark, Norge og Island. Kbh. 1820. 4. To Dele.

N. C. Øst, Literaturlexicon (Fortsættelse af Nyerups). Kun til Begyndelsen af Bogstavet C.

Sammes Materialier til et dansk biografisk-literarisk Lexicon. Kbh. 1835—38. 4. m. m.

Th. H. Erslev, Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark fra 1814—1840. Kbh. 1841—53. Tre Dele.

Af Literaturtidender, literære Journaler, o. desl. haves især følgende:

Fremmede Literaturtidender ældre end vore, som Acta Eruditorum (1682. 4.) 2c.

Nova literaria maris Balthici et septentrionis. Lubecæ 1698—1708. 4. Den første egenlige Literaturtidende, redigeret med flere af A. D. Leopold, der havde besøgt Danmark og Sverrig, † 1722. (Molleri Cimbria literata, 1, 341).

A. Hojer, Nova literaria Daniæ et vicinarum regionum. Hafn. 1721. (Kun 13 Nummere, jf. Lyxdorphiana S. 266).

M. Anchersen, Nova orbis literati. Hafn. 1729 (jf. Luxdorphiana S. 268).

Den lange Række af lærde Tidender, som J. Wielandt begyndte 1720, og som derefter fortsattes af adskillige Redaktører og

under forskjellige Titler (jf. Molbechs Udsigt i D. Literaturtidende for 1834 Nr. 1 fgg.) omtrent saa:

Ny Tidender om lærde Sager for 1720. 1722—23.

Ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1724—48.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1749—59.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde Sager for 1760—66.

Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1767—77.

Kjøbenhavnske ny Efterretninger om lærde Sager for 1778—82.

Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1783—90.

Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for 1791—1810. Som derpaa udgik under Titel af

Dansk Literaturtidende for 1811—30. 1830—35. 1836.

Fremdeles F. C. Schönau, Journal over danske Bøger saavel gamle som ny, Første Stykke. Kbh. 1749.

P. H. Mallet, Mercure Danois, fra Marts 1753—58 (Marts—Juni 1757 mangler). Fortsat af E. S. F. Reverdil, 1758—1760.

Mémoires sur la litérature du Nord fra Juli 1759—60. (Maaskee af Reverdil). Syv Nummere.

A. F. Büsching, Nachrichten von dem Zustande der Künste und Wissenschaften in den dänischen Reichen und Ländern. Kph. u. Leipz. 1754—57. Tre Bind.

J. Lorck, Fortgesetzte Nachrichten. Kph. u. Leipz. 1758—65. Tre Bind; og fjerde Binds 1—6 St. 1766—68. Og Dänisches Journal. Kph., Odensee u. Leipz. 1767—70. 1 B. 1—4 St. 2 B. 1—2 St.

J. Erichsen o. fl. (eller Lillies) Efterretninger om ny Bøger og lærde Sager. Kbh. 1756—57. Tre Bind. (jf. Rahbeks Erindringer 2, 85).

B. G. Sporon, Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter for 1767—68. Kbh. 1768—69.

J. Baden o fl., Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter eller Kritisk Journal for 1767—73; og Ny Kritisk Journal for 1774—79. Kbh. Fire Bind. 4. (jf. G. L. Badens Hist. Bibl. S. 6).

Fortegnelse (eller Kritisk Fortegnelse) paa de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (eller som siden Trykkefriheden ere udkomne). Kbh. 1771—72. Tre Aargange.

W. H. F. Abrahamson, o. fl., Den Kritiske Tilskuer over indenlandsk og udenlandsk Literatur. Kbh. 1775—76; og Den Ny Kritiske Tilskuer for 1777—79. Kbh. 4. (jf. Suhms Levnet i Saml. Skr. 15, 490 og Nyerup under Lønborg).

(C. Balling), Paketbaaden eller Literaturens Paketbaad. Kbh. 1777—79. 4. (Literaturen dog kun som Biting).

Den danske Literatur-Journal, 1779—81. (Tillæg til Almindeligt Dansk Bibliothek). Fire Bind. (Ogsaa kaldet den blaa Bog; jf. Rahbeks Erindringer 2, 336).

C. Iversen, Danmarks literariske Progresser. Odense 1781—89. Fire Bind.

J. C. Tode, o. fl., Kritik og Antikritik. Kbh. 1788—95. Atten Hefter og Fortsættelse: Kritisk og Antikritisk Journal for Literaturen i de danske Stater 1796—97. Første Bind. Samt Kritik og Analyse, Kbh. 1790.

J. Baden, Kjøbenhavns Universitets-Journal. Kbh. 1793—1801. 4.

Zeitung für Literatur und Kunst in den Königl. Dänischen Staaten 1807—10. Kiel. Tre B. 4.

Efter Dansk Literaturtidendes Aftagende begyndte Kritikken at tage en anden Vending i

Maanedsskrift for Literatur 1829—38; og dets Fortsættelse 1839—42. Men derefter synes den at have udtømt sig. Journal for Literatur og Kunst holdt sig kun 1841—42. Derimod begyndte Fyn med

For Literatur og Kritik. Udgivet af Fyns literære Selskab. Odense 1843 fgg.

Derhos mindre Literaturblade o. desl. af Baggesen, Høst, Malte-Brun, Rask, Liunge, o. s. v.

Til Bogfortegnelser, tildels tillige med Bemærkninger, Kataloger, o. desl. høre:

Mercurius librarius Danicus eller Maanedlige Fortegnelser paa udkomne Bøger, føjede til Daniel Pauli's Relationer. Hafn. 1682. 4. (Kun Bogtitler).

J. Langebeks Historiske Almanakker for 1764—66.

L. Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek. Kbh. 1725. 4.

P. Syvs Danske Boglade. Udtog i Suhms Saml. 1 D.

Catalog over det Norske Videnskaberselskabs Samlinger. Første Del. Bøger og Haandskrifter. Kbh. 1808. 4. (Ogsaa med literære Oplysninger).

C. L. Fasting, Fortegnelse over de i Danmark og Norge udkomne Skrifter fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789. Bergen 1793.

En stor Mængde andre Bogkataloger, ældre og nyere, maa søges paa Bibliothekerne. Iblandt dem: P. Joh. Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata. Hafn. 1685. 4. Derhos er Hjelmstjernes Bogsamling Kbh. 1782—85. 4., to Dele, især mærkelig formedelst sin Rigdom paa danske Bøger.

Allehaande literære Excerpter, der undertiden maa træde i Bøgernes Sted, ere fremdeles:

E. Nyerup, Spicilegium Bibliographicum ex bibliotheca regia Havniensi. Spec. 1—5. (Af de ældste trykte Bøger, men ogsaa nogle senere).

Sammes Excerpter af gamle danske Bøger i det Kongl. Bibliothek, i Athene, 1 D.

J. Langebeks Excerpter fra det Kongl. Bibliothek, i Suhms Saml. 3 D. 1 H.

Sammes Excerpter af det Rostgaardske Bibliothek, i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H.

E. C. Werlauff, Blandede Bidrag til den nordiske Historie og Literatur, mest af trykte Bøger, i Athene, 2 D.

Men derhos maa Bidrag og Oplysninger til Literaturens Historie i Almindelighed søges i en Mængde andre Skrifter, af hvilke de ældste kunne betragtes som Kilder. De som vedkomme de enkelte Fag, skulle anføres paa vedkommende Steder i det følgende.

A. Thura, Idea historiæ literariæ Danorum. Hamb. 1723. (Fire Disputatser, der vare Forløbere derfor, ere optagne deri).

Er. Vinding, Academia Havniensis in regibus, conservatoribus, rectoribus, professoribus suis repræsentata. Havn. 1665. 4.

C. Bartholin, Oratio de ortu, progressu et incrementis Regiæ Academiæ Hafniensis. Hafn. 1620. 4.

C. C. Lyschander, De scriptoribus Danicis, i Westphalen Monumenta, 3, 447. (En efter Fornavnene alfabetisk ordnet Fortegnelse. Bogtitlerne ofte paa Latin. Overhovedet upaalidelig).

A. Bartholin, De scriptis Danorum liber posthumus. Hafn. 1666. Samt Alb. Bartholini Bibliotheca Danica a Thoma Bartholino et Jo. Mollero aucta. Hamburgi 1716.

Jo. Moller, Homonymoscopia historico-philologico-critica. Hamb. (1697). Og Sammes Bibliotheca septentrionis eruditi sive Syntagma tractatuum de scriptoribus illius. Lipsiæ 1699.

Ph. H. Friedlieb, De bibliis et libris theologicis quibusdam in Dania raris. Hafn. 1775, og Fortsættelse 1776. 4.

O. Borrichius, Dissertationes de poëtis I—VII. Hafniæ 1676—1681. 4. (De danske Digtere i Slutningen af diss. VII.)

P. Terpager, Seculum illustre seu de seculo nostro ejusque illustribus doctrina ingeniis. Hafn. 1682. (Et lille Skrift, der omfatter Literaturen i Europa i en kort Oversigt).

A. Thura, Gynæceum Daniæ literatum. Alton. 1732.

M. Schacht, De eruditis Daniæ mulieribus, i Nova literaria maris Balthici for 1700, S. 209.

F. C. Schönau, Samling af danske lærde Fruentimmer. Kbh. 1753. To Dele.

E. Frimann, Bergenske Skribentere eller en Fortegnelse paa de Mænd fødde i Bergens By og Stift, hvilke have udgivet noget ved Trykken, Samlet af C. F. Bergen 1766. 4. To Stykker.

N. Femmer, Programma de scriptoribus Christiansandensibus. 1780. 4. (To Blade, der kun indeholde Grundene til at der ingen er.)

J. E. Gunnerus, Hirtenbrief an die Priesterschaft im Stifte Drontheim. Dronth. 1759. Kph. u. Leipz. 1765. (Anmærkningerne dertil).

J. Hiersing, Schola Viburgensis alumnis suis nobilitata sive de claris Viburgensibus programma primum. Viburgi 1777. (Om H. P. Resen og M. Schacht. Findes paa Universitetsbibl. Nyerup anfører det blandt Hiersings Programmer, trykte i Haderslev. Det er i Oktav).

Jak. Birkerod, om lærde Mænd som ere fødte i Odense, i Suhms Saml. 1 B. 2 H.

Fremdeles B. Raupach, De præsenti rei sacræ et literariæ in Dania statu. Hamb. 1717.

G. C. Schelhamer, Oratio de augmentis et decrementis scientiarum superiori præsentique sæculo. Kilonii 1708. 4. (En kort almindelig Udsigt, i hvilken nogle danske berømte Forfattere nævnes).

P. F. Hane, De ingeniis gentium borealium philosophicis. Rostochii et Lips. 1724. 4.

A. H. Lackmann, Primitiæ Utinenses. Lubecæ 1725. 4. (Chr. Falster).

M. Crusius, Diss. epistolica ad Wormium de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis. Lips. 1728. 4.

J. H. Schlegel, De statu rei literariæ et academiæ præsertim sub Christiano V et Friderico IV. To Programmer 1777. Optrykte i Acta literaria Univers. Hafn. 1778. 4.

P. J. B. Dauw, Q. D. B. V. Hør, Du danske Mand! Kbh. 1741. (Et Ark).

U. Roger og E. S. F. Reverdil, Lettres sur le Danemarc. 1757 (1767) og 1764.

J. C. F. Gesner, De præsenti statu rei literariæ in Dania brevis et succincta narratio. Hafn. 1761. 4.

P. F. Suhm, Nærværende attende Seculi Karakter, i hans Saml. Skr. 5 D. (Skrevet 1761; handler om Europa i Almindelighed).

O. H. Moller, Animadversionum in scriptores aliquot historiæ literariæ recentiores historico-criticarum specimen. Flensburgi (1765). 4.

C. F. Wadskiær, Aula eruditi septentrionis tergemina. Hafn. 1767. 4. (En sprænglærd Samling paa denne Forfatters Vis).

J. Andrews, The history of the revolutions of Denmark with an account of the present state of that kingdom and people. London 1774. To Bind. (Især med Hensyn til det historiske Oversyn, og i Appendix om de danske Love).

P. F. Suhm, Essai sur l'état présent des sciences (etc.) par un Anglais. 1771.

J. Ch. Gatterer, Historisches Journal von Mitgliedern des Königl. historischen Instituts zu Göttingen. J 12 B. Dänische, Norwegische und Isländische Literatur von 1770—76. Og i 15 B. Nachtrag zur Dänischen Literatur von einem Dänen (Fr. Ekkard?).

N. E. Balle, De Danorum Norvagorumque in literis excolendis diligentia et in erroribus judicandis moderatione. Havn. 1782.

N. F. S. Grundtvig, Kort Begreb af Verdenshistorien. 1812. (De deri indeholdte Betragtninger over Literaturen).

P. Hjort, Reflexioner over Literaturen, i Athene. 8 D. (Fra 1784).

M. C. Brun, Udsigt over den ny danske Literatur i Journal général de la litérature étrangère, Paris 1800—1801 (som jeg dog hidtil ej har kunnet overkomme), og Udtog i Lærde Efterretninger 1801, Nr. 46.

J. K. Høst, Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian des 7. (med den deri indeholdte Literärgeschichte). Og andre Skrifter af samme Forfatter.

J. Møller, Udkast til den danske Literaturs Historie fra 1801—1813, i de tre Aargange af Historisk Kalender.

C. Molbech, Alminddeligt Overshn af den danske Literatur 1813—1815, i Athene 2, 4, 6 og 8 D.

Derhos maa Oplysninger søges i mangehaande Samlinger; saasom:

A. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark vom Jahr 1522 bis 1663. Kph. u. Leipz. 1758. Tre Dele.

J. Langebek, Bidrag til den danske lærde Historie i det 16 Aarhundrede, i Langebekiana, S. 284.

G. L. Baden, Bidrag til Sædernes og Oplysningens Historie i det første Aarhundrede efter Reformationen, i Minerva, Oktober 1802. Sammes Antiquariske Anekdoter, i Athene, 4 D.

Bert. Canuti (Aquilonius), Epistolarum selectarum duæ centuriæ. Rostoch. 1617. Cent. 3 et 4. Amstel. 1619. 4. Cent. 5. Rostoch. 1623.

J. Wower, Epistolarum centuriæ duæ. Hamb. 1608. (Ikke betydeligt.)

O. Worm, Epistolæ. Hafn. 1751. To Dele. (Indholdsrige.)

J. Bircherods Dagbøger for Aarene 1658—1708, udg. af Molbech.

P. Terpager, Ripæ Cimbricæ. Flensb. 1736. 4. Og Inscriptiones Ripenses. Havn. 1702 med Appendix 1714. 4.

Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark. 1—3 Stück af Langebek og Harboe; 4—9 St. af J. H. Møller.

J. Langebek, Danske Magazin, 1—6 D. af Langebek. Med de bekjendte Fortsættelser.

O. Bang, Samlinger af nyttige og opbyggelige Materier. Syv Stykker. 1743—1745.

C. Fleischer, samt Gerstenberg og Kleen, Sorøske Samlinger. Tre Stykker. Sorø 1765.

L. Evensen, Samling af juridiske og historiske Materier. Throndhj. 1784—87. To Dele. (Biskop Deichmann. Dons.)

P. Paludan, Magazin for Lidende. Kbh. 1790—1792. To Dele. (Kun et og andet. A. S. Vedel.)

K. H. Seidelin, Læsendes Aarbog for 1799—1801.

Genealogisk og biographisk Archiv, 1 B. 1840—42. (T. Rothe. Evald. etc.)

Samt Ville Høybergs Kjøbenhavnske Samlinger (Holbergiana og Tychoniana).

Giessings Tychoniana.

Nyerups Langebekiana, Luxdorphiana, Suhmiana.

Suhms Samlede Skrifter. Suhms Samlinger og Ny Samlinger.

G. L. Badens Afhandlinger.

Engelstoft og J. Møller, Historisk Kalender. J. Møllers Mnemosyne.

Pontoppidans Annaler og flere kirkehistoriske Skrifter.

Og med Hensyn til Personalhistorien de bekjendte Skrifter af Giessing, Zwerg, Vandal, Odin Wolff, Moe (den norske Personalhistorie) o. fl. desl. Samt det omfangsrige Skrift: J. P. Nicerons Nachrichten von den Begebenheiten und Schriften berümter Gelehrten mit einigen Zusätzen von S. J. Baumgarten, der ogsaa omhandler adskillige danske Lærde.

Ogsaa findes allehaande adspredte Optegnelser; som H. M. Ravns Vers om ældre Forfattere foran Arsboes Hexaemeron. Wadskiærs Anmærkninger til hans Poetiske Skueplads. Lüxdorphs Anmærkninger til Reenbergs Poetiske Skrifter. Ville Høybergs Optegnelser, hvoraf Uddrag, men ej fuldstændigt, af Nyerup, findes i Rahbeks Hesperus, 4 D. Tegnelser, literariske, historiske 2c. i Minerva, August 1816.

Adskillige Ugeblade berøre i mere end een Henseende Literaturens Tilstand, som Snedorfs Patriotiske Tilskuer, (Stenersens) Den Danske Proteus, Rahbeks Danske Tilskuer, 2c. Ligesaa Maanedsskrifter og andre Tidsskrifter; som Minerva med Fortsættelser, Iris, Athene, 2c. J. Møllers Theologisk Bibliothek og Nyt theol. Bibl. Molbechs Nordiske Tidsskrift og Historisk Tidsskrift o. s. v.

I den nøjeste Forbindelse med Literaturen staa endelig de lærde Selskaber og Bibliotheker. Hertil høre da Det danske Videnskabernes Selskabs Historie fra 1742—1842, af Molbech. Det kongelige danske Selskabs Historie, af Werlauff. Det store Kongelige Bibliotheks Historie, af Samme, anden Udgave. (Universitetsbibliothekets Historie mangler endnu). Om Karen Brahes Bibliothek i Odense see Kalkars Efterretninger om Odense Bys Bibliotheker 1836 og de der anførte Henvisninger.

Reformationstiden.

(1500—1560.)

3. Reformationens Forberedelse. Bogtrykkerkunsten. De første Bogtrykkere Johan Snell, Godfrid af Ghemen, Povel Ræff, o. s. v. Ældste trykte Bøger. Skriften.

Ved Aarhundredets Begyndelse var der i Europa foregaaet en ny Kulturudvikling. Opdagelsesrejser og Opfindelser, der grebe ind i alle Grundforholde, omskiftede Verden. Ny Handelsveje udvidede Stoffet for den menneskelige Kundskab, og den klassiske Literaturs Fornyelse forædlede dets Behandling. Isteden for Krigens Førelse ved personlig Tapperhed af Landets Børn oprettedes fremmede staaende Hære. Hin ridderlige Tid, hvor Æresfølelsen og Hæder vare Daadens Grundtanke, blev afløst af politiske Forhandlinger, hvor Kløgten gjorde Udslaget. Fantasi og Grublen, der havde været Middelalderens Særkjende, vege efterhaanden for den kolde praktiske Forstand. Under denne Overgang havde Hierarkiet stillet sig paa en saadan Højde, at det nødvendig maatte dale; og Reformationen var allerede begyndt, mere end een Gang, i England, i Nederlandene, i Bøhmen.

I det sydlige Europa skred den i Stilhed begyndte ny Udvikling af Literaturen frem med en forbavsende Magt; ved at kalde den klassiske Literatur tilbage, skabte Folkene deres egen. Foreningen var her naturlig formedelst Sprogenes Slægtskab; Folkene tilbagekaldte Minderne om deres egen Oldtid. Dante († 1321) aabnede denne ny Verden, eller var, som Villemain udtrykker sig, selv en hel Verden.

Hans Værk fuldendtes af Petrarca († 1374), Boccaccio († 1375) og Ariosto († 1533). Overalt kom det nu for Dagen, at Tiden var hjertelig kjed af det gamle, og at en ny Udvikling forestod. Fra Italien bredte den sig ud til Frankrig, Burgund, England. I England forberedte den første engelske Digter, Chaucer († 1400), en poetisk Udvikling, der inden hundrede Aar skulde bejle om Prisen med den klassiske, og langt overgaa den. Men liggende paa Yderkanten af hele denne Bevægelse, havde Danmark følt lidet eller intet af dens Bølgeslag. Det havde fæstet sig til Tydskland, hvor Fremgangen endnu ikke var gaaet for sig; og stod derfor paa et endnu lavere Trin. I Tydskland begyndte Udviklingen ovenfra ved Stiftelsen af Universiteter, hvor Udviklingen af den klassiske Literatur efterhaanden forberedtes: i Prag 1347, i Heidelberg 1386, i Køln 1388, i Erfurt 1392, i Leipzig 1409, i Rostock 1419, i Greifswalde 1456, i Basel 1459, i Tübingen 1477, i Wittenberg 1502, i Frankfurt 1506, i Marburg 1527, o. s. v. Folkedannelsen derimod aftog; Sandsen for det gamle var sløvet, og det ny behøvede Tid til at gjøre sig gjældende. Poesiens Betragtning viser allerede Stillingen. Minnesangen sank ned til den borgerlige Mestersang; Krønniker og Romaner gave kun svage Gjenskin af den hendøde Literatur; og Almuens fordærvede Smag kjendes paa Folkebogen Till Eulenspiegel, omtrent 1483. Men endelig aabnede Bogtrykkerkunsten et ualmindeligt Middel til at udbrede Kundskab indtil Folkenes yderste Grene. Dens for os vigtigste Hovedsæder ere Mainz, hvorfra den udgik, og Brüssel, hvor den fortes hen ved det fra Tydskland virkende Broderskab (Die Brüderschaft des gemeinsamen Lebens, Fratres vitæ communis). Overgangen til os var middelbar; det var ingen heldig Omstændighed. Selv fra Nederlandene maatte de literære

Frembringelser gjennemgaa Nordtydskland, for at komme til os paa anden Haand (f. Ex. Dyrdigtet Reineke Fos, trykt i Lybek 1498). Den ny Opfindelse befordrede imidlertid ogsaa vor Udvikling i en dobbelt Henseende, en alminbelig, forsaavidt vi ved den sattes i Forbindelse med den almindelige Kultur; og en særegen folkelig, hvortil den ogsaa hos os blev det kraftigste Middel.[1]

Naar man antager Bogtrykkerkunstens Opfindelse for fuldendt med Begyndelsen af den første Bibels Trykning i Mainz 1450[2], saa forløb der over tredive Aar før den kom til Danmark. Hidtil har man anseet Slesvig for den første danske By, hvor en Bog trykkes, nemlig af Bogtrykkeren Stephan Arendes eller Arends eller Arndes, om hvem det ellers hedder, at han trykkede i Lybek 1484 til henved 1509[3]; han trykkede nemlig i Slesvig 1486 Missale Slesvicense (impressum in Sleswick arte et ingenio Stephani Arndes, anno 1486. fol. efter Nyerup). Men han er ikke den ældste. Der findes paa Universitetsbibliotheket i Upsala en Udgave af Vilhelmus Caorsinus (Caoursin) de obsidione

[1]) Da næsten alle Lande tilegnede sig Bogtrykkerkunstens Opfindelse, maatte Danmark ogsaa komme med sin Fordring. En Bogtrykker Nicolaus Jenson, kaldet Gallicus, trykkede i Venedig 1471—77. Allerede Pontanus sagde (Histor. Dan. under Aar 1442), at Navnet røbede, det var en Dansk (ipso se nomine Danum prodit Nicolaus Jensen, quem Gallicum alii faciunt). Wadskiær gik videre og gjorde ham til Opfinder af Kunsten (Ny Tidender om lærde Sager, Nr. 13, for 31 Marts 1740). Udførlig handles herom i Geßner's Die Buchdruckerkunst und Schriftgießerey, 3, 93, hvor Wadskiærs Bemærkninger ere oversatte og giendrevne.

[2]) Jf. Raumers Hist. Taschenb. 8, 553.

[3]) Geßner 3, 312. Han var en af de farende Bogtrykkere. Det hedder paa et andet Sted om ham, at han trykte i Perouse i Frankrig 1481, i Lybek 1487—1500, i Slesvig 1486.

et bello Rhodiano, trykt af Johan Snell, Ottonia 1482,[1] og Aaret efter er af samme Bogtrykker trykt i Stokholm: Dialogus creaturarum moralizatus, der er det ældste bekjendte typografiske Arbejde i Sverrig.[2] Man slutter deraf, at Typkeren Johan Snell, om hvem der for Resten mangle Efterretninger, paa Vejen til Sverrig, hvorhen han formodes indkaldt af Rigsforstanderen Sten Sture den Ældre og Ærkebiskoppen Jakob Ulfson, har opholdt sig nogen Tid i Odense, og der trykket hint Skrift, saa meget mere som Bogtrykkerkunsten her havde en Opmuntrer og Beskytter i Domprovsten Mag. Hans Urne. Nyerup har haft en Anelse om et tidligt Bogtrykkeri i Odense, skjøndt det nys anførte var ham ubekjendt.[3] Den By, der var det ældste Sæde for

---

1) Dette Skrift findes ikke i vore Bibliotheker. Derimod haves paa Kongens Bibl. en dansk Bog bestaaende af sex Blade, kaldet Tyrkens Tog til Rhodis (Titlen selv mangler), 1508 (formodenlig trykt hos Ghemen), der uden Tvivl er en Oversættelse deraf, og i saa Fald vidner om at Originalen var bekjendt i Norden.

2) Et Exemplar paa Kongens Bibliothek. Titlen er: Pñs liber. dialogus creaturarum apellatus iocũdis fabul' plen⁹ Impressus per Johãnem snell artis impſſorie magrm̃. in stockholm inceptus et munere dei finitus est. Anno dñi M .cccc. lxxxiij. Mensis decẽbris. Jn vigilia thome. 4to. Den er forsynet med Træsnit, og indeholder en Række Fabler, hvis Personer næsten gaa igjennem hele Naturen. Der begyndes med Himmellegemerne, Elementerne, og gaas derfra over til Ædelstene, Metaller ꝛc. Planter og Dyr. Dyalogus xcvij er De Symea qui scribebat libros. De to sidste ere: De homine et muliere. Dyalogus Cxxj (med Træsnit forestillende en Mand og en Kvinde i deres Dragt); og De Vita et Morte Dyalogus Cxxiij (sic). — Hos Beughem, Incunabula typographiæ, S. 83, anføres Dialogus creaturarum moralizatus. Goudæ 1482, og Forf. Gerardus de Leeu seu Leo Batavus. S. 156 anføres at den er trykt Antverp. 1486, et Belgice, Goudæ 1484 cum fig.

3) Oplysningen herom er meddelt af C. J. Fant, En märkvärdig dansk paläotyp, i Svea for 1831 eller Ny Svea, 14 H. S. 190. Jfr. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 436. og Kilden D. Mag. 1, 299.

Hedenskabet, som Odin anlagde før han drog til Sverrig, skulde da tillige være den, hvor man ligesom saae det første Glimt af den nyere Tids Oplysning, men ligeledes i Forbigaaende. Besynderligt er det, at man af denne Snells Officin ikke finder noget andet Mindesmærke, heller ikke i Sverrig.[1]

Den første Bogtrykker, der bosatte sig i Kjøbenhavn, er Gotfrid af Ghemen fra Vestfalen (Ghemen i Hertugd. Schauenburg). Han skal først have trykket i Holland, og blev uden Tvivl indkaldt for Universitetets Skyld af dets første Vicekansler Peder Albertsen. De første Bøger med Aarstal, som han trykte, er latinske grammatiske Arbejder: Fundamentum in grammatica, 1493. 4. trykt i Peder Albertsens Residens (in curia domini Doctoris Petri Alberti) og Regulæ grammaticæ, 1493. 4. trykt paa Peder Albertsens Bekostning (in universitate Hafniensi, expensis doctoris Petri Alberti de Hafnia). (Exemplarer paa Kongens Bibl.[2]). Da der imidlertid i den Hjelmstjerneske Samling paa Kongens Bibliothek ogsaa findes en Donat, trykt af samme Gotfrid af Ghemen, i Kjøbenhavn og med samme Skrift og i samme Format som hin Grammatik, og man i Skolen først lærte Donat, førend man gik over til den større Grammatica, saa mener Nyerup, hvilket er artigt nok udtænkt, at Donaten uden Aarstal er ældre. Saa bliver det da uvist, naar Ghemen begyndte sin Virksomhed. Flittig har han imidlertid været. Den første danske Bog

---

[1]) Geßner, 2, 119, siger ogsaa om ham: Man weiß von ihm weiter kein gedrucktes Buch. Es ist auch keine Nachricht ferner von ihm zu finden, ob er in Schweden geblieben oder wieder nach Teutschland zurück gegangen sey.

[2]) Om de af Ghemen trykte Grammatikker findes Oplysninger i Werlauffs Kiøbenhavns Univers. fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, S. 14.

han trykte, var Den danske Rimkrønnike, trykt ved Gotfrid af Ghemen, Kbh. 1495. 4. Den er godt trykt, med kantet Skrift, uden Sidetal; Begyndelsesbogstaverne ere tilskrevne med rødt Blæk; den har ogsaa nogle Træsnit. (Om en formentlig ældre Udgave fra 1493 er talt ved Middelalderen). Især efter 1500 udgik det ene Skrift efter det andet fra hans Presse: saasom 1501: Karl Magnus; 1504: Biskop Knuds Glosser; 1505: Skaanske Lov; Zelands Lov. 1506: Peder Laale. 1508: Af Joachim og S. Anna; Rimkrønniken; (Tyrkernes Tog paa Rhodis). 1509: Flores og Blantseflor; De femten Tegn; De femten Stæder; Nogre gudelige Bøner. 1510: Lucidarius; Historie om Jon Prest; Sjælens Klagemaal. Efter 1510 nævnes han ikke mere. Han havde, som Skik var, sit Bogtrykkermærke, der er afbildet i D. Mag. 5, 225.

Den første indfødte Bogtrykker var Povel Ræff, Kannik i Kjøbenhavn. Han var 1508 Universitetets Rektor, og hører altsaa til de lærde Bogtrykkere. Thura regner ham ikke med, men Nyerup mener, at han dog maa tælles med, da han i alt Fald forstod sig ligesaa godt paa Trykkeri, som Mængden af Kjøbenhavns Bryggere paa Bryggeri. Han trykte Hr. Michaels Rimværker 1514; 1522 har han trykt i Nyborg (Canon secundum usum Ecclesiæ Roschildensis, Nyburg. 4. arte et impensis Dni Pauli Reff, Canonici Haffniensis); og 1530 anlagde han et Bitrykkeri i Aarhus (Messens Kanon paa Danske, Aarhus 1531, hos Hr. Povel Reff). — I Kjøbenhavn var der naturligvis flere Bogtrykkere, som Peder Brand, Hans Barth o. s. v..

Ogsaa Provinsstæderne havde sine Trykkerier: I Ribe omtr. 1504 havde Lybekkeren Matthias Brandes eller Brand et Trykkeri, hvorfra Jyske Lov med Biskop Knuds

Glosser udgik. 1504. 4.[1] I Aarhus havde Melchior Blume et Trykkeri 1519 (Breviarium juxta lecturam ordinariam chori Arhuziensis. Impressum Arhussie apud sanctum spiritum per Melchiorem Blume, anno etc. 1519. 4.); men han findes næste Aar i Kjøbenhavn (Missale itinerantium, Hafn. 1520, impensis et arte Melchioris Blume, efter Terpager). Nyborg er allerede omtalt.[2] I Viborg trykte 1528 Johannes Vinitor Stutgardianus, Hans Vingaard eller Vingarthener (Hans Tavsens Klagemaal, Viborg 1528); men han nedsatte sig siden i Kjøbenhavn, 1532—1559. I Malmø trykte Oluf Ulriksen 1529 (Peder Lauridsens Et kort Svar ꝛc.); men derefter kjender man ingen der før Jørgen Hantsch 1660. Derimod hedder det, at Hans Brask's Trykkeri 1527 flyttedes fra Søderkøping til Malmø.[3] I Roeskilde trykte Hans Barth 1534—40 (Povel Eliesens En kort Undervisning til en christelig Forening ꝛc. Roeskilde 1534). Af Provinsbyerne er imidlertid, som foran er bemærket, Odense en af de mærkeligste. Her havde Domprovsten Mester Hans Urne, der gjorde sit Testament 1503, en Bogtrykker Simon Brandt, der trykkede Diurnaler og flere Bøger for ham, hvorom der efter hans Død (1504) opkom en Trætte med hans Arvinger.[4]

Paa Povel Ræff nær vare alle disse Bogtrykkere Tydskere, hvilket ikke var nogen gunstig Omstændighed for det danske Sprog. De allerældste Skrifter ere de mest korrekte og vel udstyrede; men efterhaanden vrimle især nogle af de danske

---

[1]) Terpager, Ripæ cimbr. S. 705. D. Mag. 1, 299. Der forekommer en Johannes Brandes i Lybek 1508 (Nordalbingische Studien 1, 243), saa Brandes er rimeligvis det rette Navn.

[2]) Povel Ræffs Bogtrykkeri i Nyborg omtales ogsaa hos Olivarius, Vita Pauli Eliæ, S. 118.

[3]) Geßner, Die Buchdruckerkunst und die Schriftgießerey, 2, 133.

[4]) Hans Urnes Testament i D. Mag. 1, 299.

af Trykfejl, og ere skjødesløst behandlede. Derhos vedblev man endnu bestandig at lade Bøger, ogsaa danske, trykke udenlands, hvilket havde en endnu ugunstigere Indflydelse paa Sproget. Og skulde man have noget ret smukt, maatte man atter ty til Fremmede. Endnu 1550 maatte man til Trykningen af Christian den Tredies Bibel, den skjønnest udstyrede Bog fra denne Tid, forskrive Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Rostock, og Træsnit fik man fra Hollænderen Joh. Vinck. Selv Bogbinderen maatte forskrives.[1]

Den anvendte Skrift var naturligvis den, der blev ind-

[1]) Om Bogtrykkerkunsten: L. Terpager, De typographiæ natalibus in Dania schedula historica, Havniæ 1707. 4. A. Thura, Idea hist. liter. Dan. cap. XI.. Th. Bartholin, de legendis libris, diss. 4. Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Viborg 1738, 4. (indholdsløst). Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 430—434, hvor de ældste latinske Messebøger anføres. Nyerups Bidrag til de Kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Hist., i Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. Engelstoft, Reformantes et Catholici S. 5. Derhos: Den gamle Optegnelse Notata in fronte variorum librorum in bibliotheca deperdita ecclesiæ b. virginis Hafniæ, i Langeb. Script. 8, 357. (Deriblandt Sermones Discipuli). Er. Nyerup, Spicileg. bibliogr. (især de første Specimina). Langebeks Bogfortegnelse i Vid. Selsk. Hist. Almanak for 1764. o. lign. En ret mærkelig Fortegnelse over danske trykte Bøger før Luther i Tychonii Idea consummati episcopi (Gjessings Tychoniana 2, 226). — Om et Trykkeri i Aarhus, som Bispoppen Niels Clausen, Ove Bildes Formand, skal have faaet oprettet, og hvor der 1498 skal være trykt en Legende om St. Jørgen af Laurentius Olai, see Nyerups Skildr. 2, 437. Langebeks Hist. Almanak 1764, S. 1. Pontoppidans Annal. 2, 476, 716, der beraaber sig paa Msc. Bartholin. Om et Skrift Regimen contra pestilentiam Domini Kaminti (= Kanuti) Episcopi Arusiensis see Terpager S. 12 og Langebeks Alm. — Naar jeg nu skulde være fuldstændig, saa kunde jeg ogsaa henvise til den Bog, hvor man kan finde alting: Borrebyes liden Tidsfordriv eller Raritetskamre, i hvis anden Del udi Værkstædet S. 153 Bogtrykkerkunsten henføres til 1440 og anføres strax efter den Skik at gaa med Burer og den Videnskab at salte Sild.

ført. Den var gaaet over fra Middelalderen, der kun kjendte et Slags Bogstaver, og anvendte dem saavel til Latin som Dansk. Men efterhaanden fremkaldte Skjønhedssandsen mere afrundede Former, og der opstod saaledes Anvendelse af to, de runde og kantede, eller, som man sædvanlig kalder dem, de latinske og gotiske Bogstaver. Den rommerske Stil eller de runde Bogstaver blev tidlig brugt i Frankrig, skjøndt det hedder, at den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, kaldet Ascensius (efter Beughem † 1526) bragte den fra Italien til Frankrig; i alt Fald blev han navnkundig formedelst sin smukke Tryk, skjøndt hans Karakterer ere hverken saa runde eller pyntelige, som de Stephanierne siden opfandt. Ved Christiern Pedersen, der hos ham lod trykke adskillige baade danske og latinske Bøger, var denne Skrift allerede indbragt hos os. Den Parisiske Udgave af Jærtegnspostillen er rigtignok ikke trykt med ganske runde Bogstaver, men i Vocabularium in usum Dacorum 1510 og i Petri Legistæ Parabolæ 1515 er baade Latin og Dansk trykte med een og samme Stil, nemlig den rommerske. Saaledes var man her paa den rette Vej: kun at anvende een Stil og det den smukkeste. Den første, der i Tyskland anvendte den rommerske Stil, var Melchior Lotther den Ældre, i Leipzig (1497–1518; Melchior Lotther den Yngre trykte i Wittenberg 1519—1525), der 1518 trykte baade Tidebogen og Jærtegnspostillen, og allerede nogle Aar før havde begyndt at bruge de rommerske eller runde Bogstaver. Men til al Fortred brugte han dem alene til latinske Bøger, og blev derimod ved at trykke tyske og danske med de gotiske. Saaledes fik vi da ogsaa Brugen af to Slags Skrift, een til Latin og en anden til Dansk, fra Tyskland.[1]

[1]) Disse Bemærkninger ere tagne af Cancellieraad Deichmanns Brev til Suhm 1720, der findes i Suhms Saml. Skr. 15, 322,

4. **Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første. Skolemændene Morten Borup og Frands Berg.**

Til Reformationens indre Forberedelse i Danmark kan fornemmelig henføres den hyppigere Brug af Modersmaalet, som især kan regnes fra Kong Hanses Regjering; den stedse dybere og dybere Erkjendelse af Katholicismens Mangler, af Hierarkiets Utaalelighed og Munkevæsenets Fordærvelse, hvilken især lydelig begyndte at udtale sig under Kong Christian den Anden; den ydre Fordel, som Regjeringen kunde drage af Reformationen, ved Inddragelsen af de gejstlige Godser, o. desl., hvilket i Forening med den indre Overbevisning, maatte blive en vigtig Drivefjeder i Magthavernes Hænder, og dette kan især regnes fra Frederik den Førstes Regjering. At den indre Overbevisning, i det mindste derom, at det bestaaende ikke kunde holde sig, og at en Reform i flere Retninger var uundgaaelig, er opstaaet i mangt et stille Sind og har udbredt sig underhaanden i flere Kredse, kan der heller ikke være Tvivl om, skjøndt vor Historie er saa mangelfuld, at det i den næppe kommer tilsyne.

Den danske Udvikling, der allerede under Dronning Margrete, alle Hindringer uagtet, var kommen i en saa god Gang, kunde, fortsat af danske Konger, have vundet Fremgang; og da kunde der vel have fremstaaet en eller anden udmærket Mand, der gjorde Religionens Forbedring til sit Livs Øjemed, og saa med det samme fremkaldte en ny Literatur. Men derpaa var ikke at tænke. Det Aag, hvori Folket var spændt, strammedes stedse stærkere, og hver Gang det danske Element begyndte at frigjøre sig, blev det hemmet paa ny. Af Christopher af Bajern eller af Chri-

og som indeholder endnu flere artige Ting om de latinske og gotiske Bogstaver, samt om Brugen af de sidste kun i det store Tyskland og i det lille Danmark.

stian den Første kunde der ikke ventes, og var det ubilligt at forlange, nogen Opmærksomhed for dansk Sprog eller dansk Folkeaand. Først under de næste Generationer træde de paa ny frem, under Kong Hans (1481—1513) og Christian den Anden (1513—1523). Kong Hanses Regjering var idelig trykket ved det ulykkelige Forhold til Sverrig, der ved Toget til Ditmarsken næsten blev fortvivlet; og ved Forholdet til Holsten, der drog Slesvig til sig. „De Holster, siger Hvitfeld, vare i det Stykke for træske, at de forenede Slesvig med det Fyrstendømme Holsten, efter Kong Christierns Brevs Lydelse, som vare to adskillige Len, det ene fra Tyske Rige, det andet fra Danmark. Hvorom jeg ikke vil gjøre mig nogen videre Disputats, men befaler den Sag andre, som den Lejlighed bedre kunde eftertænke." Uden disse bestandig nagende Saar vilde den jævne borgerligsindede Konge, paa samme Tid som han udentil styrkede Landet ved Forbund med England og Skotland, i høj Grad have fremmet det indre i folkelig Aand. Hans hele Levemaade var „efter god gammel tarvelige Danske Sædvane"; hans Drik „var mesten Danskt Øl, og han aad gjerne gammel Mad efter Danske Vis," ligesom han ogsaa „havde en Danske Kaarde ved Siden, thi saadanne Sværd, efter gammel Danske Vis, gik han altid med." Han og hans Dronning, Christine af Saxen, bragte ogsaa atter dansk Sprog til Hove. Han læste danske Romaner om Kong Artus og Kjæmperne ved det runde Bord. Hvitfeld (under Aar 1502) fortæller, at Otte Rud oftere skjemtede med Kongen. Engang sagde Kong Hans til ham: Otte, det haver været mærkelige Riddere, jeg finder i denne Bog, Hr. Iffuent og Hr. Gaudian; hvor finder man nu saadanne Riddere? Den anden svarede: Jo, vi finde dem vel, dersom vi holdt ikkun saadant et Hof som Kong Artus. Fra Dronning Christines

Enkestand, medens hun holdt Hof paa Næsbyhoved ved Odense, har man danskskrevne Dagbøger og Regnskabsbøger (Uddrag deraf i Molbechs Nord. Tidsskr. 1 B.)

Christian den Anden arvede dette Sind; og Dronning Isabella eller Elisabeth, Karl den Femtes Søster, „en dydelig og skjøn Fyrstinde", som Erik Valkendorf kalder hende, blev hjemlig i Danmark. Blandt Kongens mange egenhændige danske Breve ere ogsaa nogle til hende. Latinen krævede hans Tidsalder; det danske Sprog hans Tilbøjelighed. I hans stærkt bevægede Liv findes hos hans Omgivelse en stor Sprogblanding; Latin, Tysk og Dansk krydse hinanden.[1] Hans Love fra 1521—22 (udgivne af Resen 1684. 4. og i Rosenvinges Samling, 4 D.) vidne om hans Hensigter, at hæve Borger og Bonde, at unddrage dem fra Adelens og Gejstlighedens trykkende Aag, at indskrænke de Fremmedes Handel, at fremme den hyppigere Brug af Prædiken og derimod indskrænke, man kunde fristes til at sige, efterhaanden at afskaffe Messen (hvor en Præst havde to Kirker, skulde Menigheden, hvis den hver Søndag vilde have Messe, selv dertil bekoste en Kapellan), at indføre Almueundervisning paa Landet, at reformere de latinske Skoler, og at fremme Modersmaalet. „Vil nogen, hedder det, have sine Børn til Skole, da skulle de sætte dennem til deres Sognepræst, Sognedegn eller nogen anden der i Byen, som lærde ere; og skulle de først lære Pater noster, Ave Maria og Credo paa Danske, saa de dennem vel kunne læse og understaa, og siden lære at læse og skrive paa Danske." Disse Love kom imidlertid ikke

---

[1]) Nyerup (i Librorum etc. notitia S. 19) bemærker efter Hvitfeld, at Christian den Anden var den af de oldenborgske Konger, der havde gjort mest Fremgang i Latinen; og efter Grev Schmettaw Ueber Empfindeley und Kraftgenies, at det var Faderens Ønske, at Latin skulde indtage den vigtigste Plads i hans Opdragelse, hvilket var Prindsen imod. Anekdoten om den Quondam var naturligvis Skjemt.

til Udførelse, og bleve som forargelige brændte under Frederik den Første. Kongens Giftermaal bragte ham ikke alene i nøjere Forbindelse med Tydskland, men ogsaa med Nederlandene, hvilket har haft en ikke ringe Indflydelse paa vor Literatur. Han gjorde Forsøg paa at hæve Universitetet, og gjentog Kong Hanses Forordning, at ingen maatte studere udenlands førend han var bleven Baccalaureus i Kjøbenhavn. Endelig søgte han at bringe den næppe fødte Reformation til Danmark. Jørgen Skodborg blev sendt til Nederlandene (1519), og skulde bringe Lærere til Universitetet tilbage med sig; Erasmus fra Rotterdam var blandt dem, han underhandlede med; men de gjorde for store Fordringer. Peder Litle og Henrik Smith kom hjem fra Wittenberg (1520), og bragte Efterretning om Luthers Lære. Den har rimeligvis kun været meget dunkel og ufuldkommen; men formodenlig har den ikke været uden Indflydelse paa Christian den Andens Reformer. Endnu samme Aar skrev Kongen, just som han var kommen hjem fra Stokholm, til Kurfyrsten af Sachsen, for at faa en af de Wittenbergske Theologer til Danmark; da Bandbullen var slynget mod Luther, indbød han endog denne selv. Det er bekjendt, hvorledes Martin Reinhard, der udgav et Skrift her (Positiones etc. Hafn. 1521) prædikede i Kjøbenhavn ved Hjælp af en Tolk (Paulus Eliæ, som det hedder), men blev udsat for Spot og Haan; heller ikke Carlstadt udrettede noget ved sit korte Besøg. Der var ingen Lykke med Kongens Planer. De usædvanlige Reformer, der laa Aarhundreder forud for Tiden, Sigbrit og hendes Raadgivere, der som Halvlys og Halvskygge svævede over Kongens Regjering, hans heftige vilde Sind, det forfærdelige Stokholmske Blodbad, og Frederik den Førstes Rænker forenede sig til at bevirke hans Afsættelse og Flugt. Opholdet i Nederlandene og Tydskland bragte ham til at gribe efter

ethvert Halmstraa; men blev dog ikke uden Følger for Reformationen i Danmark. Han kom tilbage, for at vandre ind i et langvarigt Fængsel, hvorfra han som en udlevet Olding skrev sine sidste hjertelige Breve til Kong Christian den Tredie. At hans Sind til sine Tider var mildt og velgjørende, at hans Planer, om end vidtgaaende, vare velmente, vidne de Mænd, der omgave ham; de vare Fædrelandets tro Mænd og det danske Sprogs oprigtige Venner.[1]

Paa Sprogblandingen i denne Tid findes der Beviser nok i Christian den Andens Breve, udgivne af Allen. Franciskanermunken Anders, Skriftefader for St. Claræ Kloster i Odense, blev sendt til Mecheln, og skriver derfra 1527 paa Tydsk. (Allen, S. 477). Klaus Kniphof, der vel var af udenlandsk Herkomst, men dog født i Malmø, og som, naar han skriver til Kongen eller dennes Tjenere, i det mindste attraar at skrive Dansk, slutter et af sine Breve saaledes:

„Jeg hauer forstoyt, at y Meyddelborge vor eyn pige i jeder heyrbere, schovm hadde stovngit schig ponne yt schovm, scho at hovn haltede, och i rodde heynne ponne eyn nacht bodtt: deyn konsst eyr icke ovmberindes, nor i ville go till scheilgs ꝛc. Her mit jeder goud befalindes och myn tieneste althitt bereitt. Yeg houes till, at vy teyrre eyn inschynnen till houe, ffor eyn vy skylles at, mitt gouds heilpt, da ville vy proue jeder konst. Vudy Andorpen den 8 october 1524. (Allen S. 301).

Og saa kunde det maaskee more en og anden at see, hvorledes Dronningen kommer ud af det med det danske Sprog. Hun skriver saaledes til Kongen:

Myn aler kereste here, werdes ether nade ad wydeb jegh hauer ghue dy artykel, som ether nade hauer ghue megh posereft, myn brude tyl keyne, po welque artykel, som jegh hauer lade ghue haym tyl keynde for hans rod, da hauer hayn ghue megh sereftelygh soyr, welque jegh sender ether nade. Om dy ayndеr artykel hauer hayn age dem y berod yn tyl løirdagh, dy hayn er draued y ett kloster och wel kome same dagh hyd tyl bage ygen. Dogh hauer hayn

[1]) Sammenlign med Behrmann og andre noksom bekjendte Skrifter om Kongens Reformationsplaner og Karakter Gram i Videnſk. Selſk. Skr. ældste Saml. 3, 4—5. 68. 4, 257.

loued megh, ad hahn wel gøre ahl hans flyd tyl, ad ded skal skye. Ded ahller første jegh fanger sohr, skal jegh strax ghue ether nade ded tyl keyne. (Allen S. 178).

Alt syntes atter at skulle vende om, da Frederik den Første (1523—1533) kom fra Gottorp, hvor han helst dvælede. Forbindelsen med Lybek førte ham til Riget; Foreningen med Sverrig var for bestandig hævet. Adelen fik for en Stund sin Vælde tilbage, ja en større end den nogensinde havde haft; men just derved eggedes Borger og Bonde til Oprør. Kong Frederik havde faaet en lærd Opdragelse, skjøndt han „ikke havde synderlig Lyst til Bogen", og det er ikke usandsynligt, at han baade af Overbevisning fremmede Reformationen og af Klogskab gav Lutheranerne fri Religionsøvelse (i Hertugdømmerne 1525, i Kongeriget efter Herredagen i Odense 1527); men indføres kunde Reformationen ikke, førend en blodig Borgerkrig, der noksom „varsledes ved den Mængde Blod, der udflød af hans Ligkiste, ihvor vel den end var forvaret", havde forvandlet Katholicismens Højsæder til Grushobe, og Kjøbenhavns langvarige Belejring, under hvilken Fredens Sysler hvilede, havde banet hans Søn Vejen til Riget. Af Vigtighed for Literaturen er denne Tids Forhold til Lybekkerne, der paa Hansedagen 1535 udtalte, at ingen Konge i Danmark skulde vælges uden deres Samtykke, og saa havde det altid været.[1] Danmarks Afhængighed af Tyskland var for lang Tid afgjort.

Om Oplysningens Tilstand endnu paa Kong Hanses Tid, „Mirakler baade til Sant Seffrin til Rye, vor Frue til Vistrup og andre saadanne formente hellige Steder", især med den undergjørende Hostie, giver Historien tilstrækkelig Underretning. Men netop disse foregivne Mirakler, skulde

[1]) See f. Ex. Eine deutsche Colonie i Schmidts Zeitschr. für Geschichtswissenschaft, 5, 242—243.

man tro, tilligemed Munkenes idelige Trætter om denne Verdens Gods, f. Ex. den om St. Knuds Kirke i Odense (1488), og deres forargerlige Levnet, maatte ikke blot fremkalde menig Mands Spot, men maa ogsaa have aabnet Øjnene paa mangen en Lærd for Kirkens Brøst. Dog findes der næppe, jeg vil ikke sige noget helt Skrift, men blot enkelte Yttringer hist eller her før Povel Eliesen, som kunde bære Vidnesbyrd derom. Det vil saaledes ikke være muligt, igjennem Skrifter at forfølge Reformationen før Reformationen; og vi have derfor endnu kun at bemærke, hvorledes den ny Lære kan være forberedt i Stilhed indenfor Skolens Vægge, eller hvorledes Skoleundervisningen i det mindste kan have forberedt Gemytterne til dens Modtagelse.

Blandt den Tids tidligere Skolemænd vide da alle at nævne Morten Borup. Født omtrent 1446 af Bondefolk i Egnen af Skanderborg, øvede han Bondegjerning indtil sit 24 Aar, da han, efterat have faaet Hug ved Hoverigjerning, løb bort fra sit Hjem, og tiggede sig ind i Aarhus Skole, hvis Rektor han blev 1491. Han døde som Sognepræst ved Domkirken sammesteds 1526, 80 Aar gammel. Han var Lærer for flere af Reformationens ypperste Mænd: Kansleren Johan Fris, Hans Tavsen, Jørgen Sadolin, Jakob Skonning, Johannes Synningius, Petrus Paulinus, Torkild Abildgaard (Torchillus Pomœrius), o. fl.[1] Desuden er han bleven bekjendt af sine latinske Viser. Visen om de danske Kjøbstæder, hvis Begyndelse er:

---

[1]) See ogsaa om disse Morten Borups Disciple E. Brandt i hans Udgave af Jacobi Jaspari Epithalamium, Hafn. 1760. 4., hvor han om Mag. P. Paulinus Aarhusiensis, † 1572, 63 Aar gammel, bemærker, at hans Levnet nøjagtigere end hos Vinding anføres af Niels Hemmingsen i Fortalen til: It vist oc fast Tegen, huer paa huer kand kiende sig selff, huad heller hand er Guds barn heller ey. 1573 in 12. et postea 1577, it. 1633. Om Abildgaard see Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 16.

Clericali et regali
turba gaude, Hafnia!

findes i Vedels og senere Udgaver af Kjæmpeviserne. Men interessantere er hans Majvise, som Thura fik 1721 af Peder Fogh til Rhomgaard, og som viser den latinske Poesis Overgang til Almuesproget. Den lyder saaledes:

In vernalis temporis
ortu lætabundo,
dum recessum frigoris
nuntiat hirundo,
terræ, maris, nemoris
decus adest deforis,
renovato mundo
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris,
tempore jucundo.

Terra vernat floribus
et nemus virore,
aves mulcent cantibus
et vocis dulcore;
aqua tempestatibus
caret, aër imbribus,
dulci plexus rore
sol, consumtis nubibus,
radiis parentibus
lucet cum decore.

O quam mira gloria,
quantum decus dei!
Quanta resplendentia
suæ faciei!
A quo ducunt omnia,
summa, ima, media,
formam speciei,
magis hæc dictantia,
quam sit differentia
noctis et diei.

Det hedder ogsaa, at han, for at øve Ungdommen, opfandt Narredandsen (chorea quæ a stultis habet nomen); saa at vi her vel tillige have et af de ældste Minder om Begyndelsen til de theatralske Skoleøvelser.[1]

Blandt andre Skolemænd er den mest bekjendte Frands Berg, en Søn af Kunstneren Claus Berg, der for Dronning Christine forfærdigede den i Virkeligheden og ved Sagn mærkværdige Altertavle i Graabrødre Kirke i Odense. Han er født i Odense efter 1513, var Rektor i Odense og i Viborg, Præst til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og Bisskop i Oslo til sin Død, fra 1549—1591. Han var Peder Palladii Efterfølger som Skolemester i Odense, og talte Niels Palladius blandt sine Disciple. Da han var en Tilhænger af Luthers Lære, og just derfor blev formaaet til at opgive Skolen i Odense, er det sandsynligt, at han ogsaa har virket for den i Skolen.[2]

5. Reformationen. Kong Christian den Tredie. Forholdet imellem Adel og Geistlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning.

Reformationens Oprindelse og Virkning ere saa bekjendte, at vi her alene berøre dem for at oplyse Danmarks

---

1) Majvisen er trykt hos Thura (Idea hist. liter. S. 71) og i Borups Vita ex Claudii Lyschandri Historia mscta, meddelt af Worm i Skrifter som i det Kongl. Vid. Selsk. ere fremlagte, 11, 391. See iøvrigt Worms Literaturlex., Nyerups Hist. statist. Skildr. 2, 340. 473—474. Tauber, Hist. schol. Arhus. S. 14. Pontoppidans Annal. 2, 297. 324. 728, hvor hans Død henføres til 1504, og der henvises til Marmora Dan. 2, 118. Tidsbestemmelserne her ovenfor ere tagne af Worms Skolehist. i Vid. Selsk. nysnævnte Skr. 11, 356; Dødsaaret 1526 angives nemlig i Johannis Petræi Catal. msct. Episcop. Arhus., efter Ron (Hans Tavsens Levnet, Thes. IV).

2) D. Mag. 1, 25; jf. Pontoppid. Annal. 3, 188.

Vilkaar. Menneskehedens Udvikling krævede den. Dens velgjørende Følger ligge aabenbar for alle; dens Mangler maa heller ikke forties, naar Tidens følgende Tilstand skal fattes. Ved Luther og Melanchthon blev ikke alene Religionen reformeret; den ene skabte tillige et nyt Skriftsprog, den anden fornyede Dyrkelsen af den klassiske Literatur. To hinanden modsatte Kræfter vare satte i Bevægelse i forskjellige Retninger; Virkningen maatte følge Diagonalen. Ifølge den ene skulde hin omnis latinitas, som den hellige Bernhard lovpriste, og ved hvilken Europa i Middelalderen udgjorde eet aandeligt Samfund, atter vende tilbage; ifølge den anden skulde Folkesprogene kaldes op af deres Huler, og blive levende Organer for al aandelig Færd. Men begge disse Kræfter virkede vexelvis og uden Harmoni; Virkningen vaklede imellem begge. Ved Reformationen indtraadte fremdeles en Sondring. Det forhen ene, ikke just enige, Europa blev opløst i Nord og Syd, for aldrig mere at forenes, og der kom en uforsonlig Splid imellem alle aandige Elementer. Reformationen var ikke blot en Protest, en Benægtelse; det var tillige en Afrivning fra den ene, udelelige Kirke. Det afrevne Brudstykke vedblev derfor ligesom de smaa Planeter at dele sig; og Enden derpaa maatte blive, hvad Tiden har viist, en Opløsning i Sekter, der enten, for at have noget Hold, maatte fordybe sig i Pietisme, eller skyde ud til Benægtelsens yderste Grændse, Nihilisme. For Literaturens Udvikling var alt dette lidet frugtbringende. Der manglede den beaandende Livskraft. Alle disse Sekter forenede sig i een Tro, Troen paa det døde Bogstav. I Syden hvilede de romanske Sprog paa eet Grundlag. I Norden var der intet Tilknytningspunkt imellem Germanisk og Slavisk. Reformationen, der var en i alle Henseender ægte tysk Frembringelse, virkede kun igjennem det germaniske Element;

man maatte see, hvad dermed var at udrette; thi det egen-
lig nordiske var næsten forglemt og kom ikke til Orde. For-
bindelsen mellem de nordiske Riger var løs; ved den vold-
somme Opløsning gik den over til Folkehad. Med Norges
gamle Literatur var næsten al Forbindelse afbrudt. Dan-
mark og Sverrig havde ingen. Heller ikke tænkte de paa, i
Fællesskab at vinde nogen. Danmark vendte sig derhen,
hvor det saae nogen Binding, til Thskland, som det var
forbundet med ved sine Konger, og hvormed det i lang Tid
havde delt Anskuelser og Sympathier. Det modtog Re-
formationen som en Gave eller som et Laan; og det eneste
ejendommelige, der kunde fremkaldes, var den Maade, hvor-
paa enkelte Mænd modtoge den i et dansk Sind og tilegnede
sig den. Derved kom der nyt Liv i den halvdøde Masse.
Striden berørte ikke blot de højere Klasser, men selve Al-
muen, og fik just sin Fremgang ved den. Det var ikke en
jevn Granskning, der havde sin rolige Gang, men alle
Lidenskaber kom i Oprør. Medens de regjerende Herrer
benyttede Reformationen ogsaa til verdslige Øjemed, saae
Almuesmanden deri en himmelsk Binding. Hele Folket
grundede paa og talte om det ny, spøgede med og spottede
over det gamle. Den ny Lære, der talte til Almuen, maatte
tale i Landets Sprog. Virkningen blev gjensidig. Uden
Modersmaalet kunde Reformationen ikke fremmes; men for
at fremme sig selv, maatte den uddanne det. Det hele
Folk fik Mæle. Det Sprog, der hidtil næsten udelukkende
havde øvet sig paa Folkelove og historiske Rim, skulde nu
forsøge sine Kræfter paa Forestillinger og Begreber, der
næsten vare det fremmede. Begejstringen maatte erstatte
hvad Organet manglede; og den løsladte Tænkning hævede
sig med Luthersk Frimodighed, om end i en snævrere Kreds,
til en Djærvhed, som man i Aarhundreder ikke havd

kjendt til. Ny og fri Anskuelser gjentoges fra Prædikestolen, og vandrede i Skrifter ud iblandt Folket. Isteden for latinske Messebøger fik man Oversættelser af den hellige Skrift, isteden for latinske Hymner danske Psalmer. Selv Plattysk, der saa stærkt havde virket paa Modersmaalet, og kun manglede Udbannelse for at fremkalde en stor nordtysk Literatur, maatte i Skrifter efterhaanden vige for Højtysk; man plejer at kalde det saa, skjøndt det oprindelig var en sachsisk Dialekt.[1] Men denne livfulde Periode var kun forbigaaende. Dens Fynd og Kraft var ikke udgaaet fra Folket, og kunde derfor ikke holde sig deri. Med Tabet af Luthers Begejstring sank Reformationen tilbage til det den var; hverken ved ydre Glands (udentil skaldet og tør kaldte Jens Beldenak den) eller ved fantasirig Næring eller ved dyb Grublen var den istand til at vække og opløfte Sjælens højere Evner. Snart gjorde den det til sit Formaal, at stille sine Læresætninger i Led, og af denne opstillede og stridbare Hær, der uden videre krævede blind Underkastelse, at vente den himmelske Sejer, ligesom Orgelet endnu i vore Kirker paa Lirekassevis afhasper sin Melodi, isteden for at begynde med et sjælfuldt Oratorium og at slutte med et gribende Miserere eller flammende Halleluja. Naar vi derfor nu glæde os ved det Liv, der begynder at ytre sig i Literaturen i denne Periode, have vi det alligevel klart staaende for os, at en fyldigere Udvikling ikke ad denne Vej er at vente eller var at vinde. Den følgende Tid lagde sig som en dræbende Rimfrost over de opskudte Spirer. Skolastikken vendte tilbage i en ny Skikkelse. Og paa selve Modersmaalet, heller ikke det tør fordølges, virkede Reformationen med en hemmende Kraft. Den maatte det,

[1]) See Pfeiffers Beiträge zur Gesch. der mitteldeutschen Sprache und Literatur, 1854. Indledningen.

forbi den kom udenfra og ikke var Landets eget Barn. Den ophævede den friere Selvudvikling, der var begyndt at komme i Gang under Dronning Margrete, Kong Hans og Christian den Anden. Under andre Omstændigheder vilde den, tillige med de ringere Stænders friere Udvikling, have haft Fremgang i en renere dansk Retning. Men allerede under Frederik den Første havde Reformationen det tydske og det latinske Sprog i sit Følge; og snart skulde den Tid komme, da Modersmaalet ikke engang blev taalt i Landets Skoler. Endelig vidner den hos os som andensteds herskende Vandalisme mod alle Middelalderens Levninger tilfulde om de ved Friheden løsladte Lidenskaber.

Christian den Tredie (1533—1559) fik det Hverv at indføre Reformationen. Den Gudhengivenhed og Iver, hvormed han udførte det, vil stedse gjøre hans Minde dyrebart; og det danske Sind, han lagde for Dagen, gjøre det elsket. Det maatte vistnok være ham vanskeligt, at overvinde den naturlige Tilbøjelighed, som hans Opdragelse havde grundlagt; han var, som de katholske Bisper jo ogsaa indvendte imod hans Valg, tydsk fra Fødselen af, kjendte ikke danske Sæder og Skikke, og havde tilbragt sin Ungdom ved tydske Fyrsters Hoffer. Det sædvanlige Hofsprog var derfor tydsk, og han brugte det helst selv[1]; han lod sine tydske Symbola sætte paa de offenlige Bygninger, havde

[1] Det sees blandt andet af de saakaldte Pluderhoser, hvori der gik 80, skriver 60 Alen Tøj, og som han var saa forbittret paa, at han lod dem skjære istykker paa Kroppen af nogle Adelsmænd. For at udtrykke den Overdaadighed, der stak i dem, og dens Følger, kaldte han dem: Von Hus, von Hoff. At disse Pluderhoser, „denne slemme Vederstyggelighed“, „denne afskyelige djævelske Dragt“, ogsaa kom til os fra Tydskland, og at deres Forfølgelse her var en Efterligning af tydske Fyrsters, derom kan læses i Laurids Christensen Rhod's Verdsens Speyl, Kbh. 1648. 4. S. 225.

tydske Hofpræster, og paa sit yderste lod han tydske Andagtsbøger læse for sig og sang tydske Psalmer. Men at han forstod og talte Dansk, sluttes deraf, at han selv læste de Suppliker, der overraktes ham, og talte med Supplikanterne.[1] Sin Kjærlighed for det har han i det mindste ved mange Lejligheder lagt for Dagen. Af Kirkeordinansen lod han forfatte et Exemplar paa Dansk, hvori der findes Tilsætninger med Jesper Brochmands Haand. Og i sin Kansler Johan Fris til Hesselager († 1570) havde han en ligesaa lærd som dansk Raadgiver. Borgerkrigen havde bragt Landet i en saa forvirret Tilstand, at de første Aar af hans Regjering maatte anvendes til at danne og forme alting fra ny af, Kirke, Universitet og Skole; de følgende til at udvikle og befæste de ny Stiftelser. Reformationens Indførelse fuldbyrdedes ved Rigsdagen den 30 Oktober 1536. Kongen lod for de samlede Stænder oplæse det bekjendte Skrift imod Bispopperne (trykt i Ny D. Mag. 3, 1), og foreslog derpaa, at afskaffe det bispoppelige Navn, at inddrage Bispegodset under Kronen, og at indføre den evangeliske Lære. Det blev antaget ved en almindelig Folkebeslutning. For at sikkre Arvefølgen valgtes derhos Kongens Søn til hans Efterfølger, og for at give Regjeringen Fasthed gav Kongen sin Haandfæstning. Ved den blev tillige Norges Selvstændighed ophævet, saa at det, som Ordene lyde, hverken skulde være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men være en Del af Danmarks Krone til evig Tid. Herved lagdes den første Grund til, at dansk og norsk Literatur, der hidtil havde været saa væsenlig forskjellige, efterhaanden smæltede sammen. Efter Reformationens Antagelse blev Bugenhagen indkaldt 1537, for at krone Kongen og indvie de ny Super-

[1]) Grams Fortale til Krag S. 158; og Niels Hemmingsens Ligtale, hos Krag 1, 419.

intendenter.[1] Det var lutter danske Mænd, undtagen Bispkoppen i Ribe, Johan Vandal, der var en Tydsker og heller ikke forstod Dansk. Samme Aar blev Kirkeordinansen udstædt, og fik kort efter Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539.[2] Reformationens Indførelse kan saaledes ansees for fuldendt 1540.

Der lod sig vel af Breve og Skrifter fra denne Tid samle adskillige Oplysninger om Sprogets Tilstand. Det tydske Krigsfolk havde ikke den bedste Indflydelse. Hvor de tydske Høvedsmænd førte Regimentet, gjorde de stakkels Bønder sit Bedste for at tale Tydsk, men det vilde ikke ret gaa for dem.[3] At Kongen som Prinds og

---

1) Bugenhagen var Prof. ved Universitetet fra 1537—1542. Efterretning om de Skrifter han her udgav, findes hos Nyerup, Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 30.

2) En Ordinantz hworledis Kirckētiensten skal holdes vdi Danmarcks og Norges riger, oc de hertugdøme til Sleswig oc Holsten. Aar effter gudz byrd M. D. xxxvii (sic). — Trycht wdi den Kongelige Stadt Roschyld aff meg Hans Barth. M. D. xxxix (sic). Som Fortale tjener Kong Christians Forordning, Giffwet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar effter Guds Byrd M. D. xxxvij. Den anden dag i Høstmonet der Superattendenterne bleffue wyede oc offuerlyst forskickede til Stictene. — Den rette Ordinants som nu sist paa Herre dagen y Ottense bleff offuerseet oc besegelet, Huorledis Kirckētiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten — Prented wdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlij. Oc findes hun til kiøbs y Wiburg hos Andreas Persen. hoeff S. Hans closter boendis. — DIsse Sex oc tiue artickle, som bleffue paa Religions vegne beuilgede, samtyckede oc beseglede i Ribe, Skulle holdes lige ved den rette Ordinantz som i Ottense bleff offuerseet oc beseglet. Dog samme Ordinantz der met vforkrenckēt i alle maade — Tryct i Kiøbenhaffn aff hans Wingaardt, Pindze afften. Aar et c. M. D. xlij. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Kirkeordinansen er ogsaa trykt i Krags Christian den Tredies Historie. See ogsaa Udkastet i Kirkehist. Saml. I, 55.

3) Bugenhagen skriver til Kongen 1537 (Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 9—10): Die bawren zu Drachsholm, da ein deutsch heubtman ist — die armen leute haben etwas deutsch lernet mit Irem Schaden von dem Kriegsvolck. Hvorpaa en

siden som Konge havde sine tydske Hofprædikanter (f. Ex. Niels Krag [1], Henrik von Bruchhofen, Henricus Buscoducensis [2]), var i sin Orden, men det synes som ogsaa de danske maatte øve sig i Tydsk. Bugenhagen skriver til Kongen fra Wittenberg 1542,[3] og raader ham til, at lade een af de tre Magistre Olauus, Johannes Siningius eller Petrus Paulinus promovere som Doctor i Theologien, thi de ere saa lærde som nogen de kan sende fra Tydskland. „Siningius vnd Paulinus konnen auch deutsch so viel, das sie auch wol zur not mit deutschen Herren reden konnen. Ewr. M. lasse Doctoren Petru, Magistrum Johannem Siningium vnd Petrum Paulini, die alle in Theologia promouiret sind, predigen vmbschicht, Ire bose deutsch, das sie sich gewehnen zur sprache, E. M. wird gelerte Predigen von Jnen hören." Desto mærkeligere er det, at baade Peder Palladius og Johan Machabæus skrive paa Dansk til Kongen om Troessager.[4] Men især indeholde de ved Kongens Død udkomne Taler Oplysninger om, hvorledes baade han og Dronningen sædvanlig brugte det tydske Sprog, men han tillige drog Omsorg for det danske. I Jacob Bordings latinske[5] hedder det blandt andet (Biij): ut ipse dicere solebat, manipulus vnus superbiæ. Ein Hand foll hoffart. Blandt de Skrifter Kongen læste var Wigands Heuptartikel Christlicher Lehr. Hunc librum non ita pridem ipsi miserat Julius, Henrici Ducis Brunsuicensis filius. Tantopere autem eo delectabatur, ut de pluribus exemplaribus advehendis mandata daret, et de vertendo in linguam Danicam cogitaret. Denne Tale indeholder flere mærkelige Træk, der i den samtidige danske Oversættelse[6] faa et endnu naivere Udtryk.

Spøg følger med Ordene Speck og Spuck. Brevet viser ogsaa Kongens muntre Karakter: Ich sehe wohl, daß mein g. K. lustig vnd frölich ist gewesen.

1) Cimbr. liter. 2, 438 og Worms Lex.

2) Sommelii Lex. erudit. Scanens. 1, 391. og Nyerups Lex. Han omtales ogsaa i Gelehrt. Männer Briefe.

3) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 33.

4) Gelehrt. Männ. Br. 3, 128.

5) Oratio de obitu Christiani III. Hafniæ 1559. 4. (Paa Kongens Bibl. Optrykt i Cragii Ann. Chr. III.).

6) Stormectige, Høyborne Førstis oc Herris, Her Christians den Tredie (2c.) Salige affsked, aff denne Verden. Tilsammen

Da Kongen laa paa sit yderste, hedder det, „Dis emellom kom Drotningen aff Kircken til hannem, men hun kunde for stor hiertens sorg oc graad intet tale. Sagde aleniste disse Ord, O mein Her, mein Her, och gick saa fra hannem igen. Der hun vaar bortgangen, kom en frem berendis met nogle Guldkeder, huor met han tilforn haffde befalet at ære nogle fremmede, der han dennem saa, sagde han, Hen, hen, met det skarn, huad haffue vi her met at gøre.“ (I den latinske: aufer (inquit) aufer, quorsum nunc hæc stercora?)

Ved Reformationens Indførelse foregik en stor Omvæltning i Forholdet mellem Adel og Gejstlighed. Man havde vel forhen ogsaa seet Biskopper af simpel Fødsel, der ved Lærdom, Dygtighed eller verdslig Klogskab, som Jens Beldenak, havde vundet Bispestaven; men i Almindelighed udgik hele den højere Gejstlighed fra Adelen, og denne tilegnede sig tilsidst udelukkende Ret til at beklæde Bispestolen.[1] Ved Reformationen ophørte den gamle Bispemagt; det højeste gejstlige Embede inddroges, og de øvrige droges ned i de Borgerliges Kreds. Hierarkiets Herredømme blev brudt, og Adelen fik Enevælde.

Allerede Kirkeordinansen giver en Forestilling om, hvorledes de forudgangne Bestræbelser havde fremkaldt en Over-

Screffuit paa Latine aff D. Jacobo Bordingo, hans Naadis læge Doctor. Nu Nylige fordanskit. Prentet i Kiøbenhaffn, hoss Hans Vingaard. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Af lignende Skrifter kunne mærkes tvende tyske: et af Ruprecht Geißputscher, hvorom Grams Fortale til Krag S. 180; og den tyske Vise af Andreas Meier: Cantilena germanica, loco epitaphii, de morte admiranda Christianissimi Regis Daniæ Christiani III. (etc.) Autore M. Andrea Meiero, concionatore et confessario (sic) eius, cum Melodia 4 Vocum. (Exemplar paa Kongens Bibl.). For Musikkens Historie kan maaskee Melodien, hvis fire Stemmer ere udsatte hver for sig: Discantus, Tenor, Altus, Bassus, have noget interessant.

1) A Birgeri obitu decretum est a magnatibus regni, ut nullus post hæc in hoc regno fieret episcopus, nisi claro genere natus. Chron. Skibyense.

gang ved Gudstjenesten, ved hvilken Modersmaalet havde vundet Fremgang, der nu blev befæstet; i den latinske Messe skulde Pater noster og Ordene, som lyde paa Nadveren, læses paa Dansk, Børn skulde døbes med dansk Læsning, o. s. v. Men den viser tillige, hvor meget den lavere Gejstlighed stod tilbage, og hvor overbærende man maatte være med deres Uvidenhed.[1] Og dette Fenomen vil man i den Tids Skrifter finde Bekræftelse paa det hele Tidsrum igjennem. Under en saadan Aandsfattigdom hos Folkets Lærere kan man da ikke undre sig over Literaturens Tomhed udenfor Tidens Hovedæmne.

Studeringerne udenlands vare endnu almindelige. Allerede de begyndende Straaler af Reformationen havde vendt Blikket mod Nederlandene, og Erasmus fra Rotterdam taler i sine Breve ogsaa om sin Virkning paa Norden (apud Cimbros).[2] De, der attraaede en dybere Lærdom, tyede, som det følgende tildels vil vise, ligesom før til Frankrig og Italien, til Paris, Montpellier, Bologne, Padua. I Tyskland blev især Rostock besøgt; og endelig droge naturligvis Luther og Melanchthon den videlystne Ungdom til Wittenberg, der ikke blot blev Reformens Brændpunkt, men ligesom Stapelstad for al aandelig Omsætning.[3] Kjøbenhavns Univer-

---

[1]) „Paa landsbyerne skal oc sammeledis ald tiid om søndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time, oc den anden halffuetime skal bruges til at forklare Børnelerdommen vdi. Oc dersom nogle af de nu ere sogneprester paa Landet, kunde icke rett predicke dett gud tilhører, da mwe de aff danske Postiller lese ord fraa ord for syne folck, bode Euangelij vdlegning, oc børnelerdomens forklaring, dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff, att de ey tage nogen orsage til lisenhed aff dett der saa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed."

[2]) Pontoppid. Annal. 2, 293.

[3]) I Bugenhagens Breve til Kongen fra Wittenberg 1545 og 1546 omtales flere Danske, som der studerede, og for hvem han beder Kongen om Understøttelse: Aescylus Danus, Tychicus Asmund

sitet havde under Krigen omtrent i 8 Aar (1530—1538) været ganske opløst. Reformationens Indførelse krævede dets Fornyelse, der foretoges 1537, men det gik langsomt med Bygningen, og Forelæsningerne maatte holdes i Kirkerne.[1] To Aar efter, 1539, udgik Fundatsen. Bugenhagen forestod Reformen, der blev fuldført efter tydsk Mønster, og den gamle skolastiske Form blev for en stor Del beholdt. Kun een Lærer gik over fra det gamle Universitet til det ny, dets første Rektor Christiern Terkelsen Morsing, der modtog Insignierne af Kongens egen Haand. Den ældste Lektionskatalog, udstædt af denne dets Rektor (Originalen paa Kongens Bibl., optrykt i Münters Magazin für Kirchengesch. des Nordens 1, 271; jf. Lektionskatalogen i Peder Palladii Formula visitationis), angiver kun Undervisningsgjenstandene i Almindelighed, men hverken Professorernes Navne, eller hvorover de hver især vilde læse. Foruden de tre Hovedfakulteter var der et in artibus, Mathematik, Fysik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, det er latinsk Filologi, og in linguis, Græsk og Hebraisk. Disputationer og Deklamationer slutte Rækken. Musik og Sang hørte til Undervisningsgjenstandene. Slutningen viser en roesværdig Omhu for de fattige Studerende. Fundatsen (hos Krag) giver naturligvis mere enkelte Oplysninger, men de ligge udenfor vort Øjemed. Ved Uni-

---

eller Tuge Osmund von Lunden, Christiernus Bronno von Wiburg, Jacobus Henricus von Odensee, Jacobus Nicolai eller Jep Nilsson, eines Bürgers Sohn von Kopenhagen, Valentinus, Peter Harringes Sohn, Magister Johannes Ripensis, Christophorus Caysth? Nestvedius. (Gelehrt. Männ. Briefe 1, 23. 40. 62. 63. 69. 72. 84. 88. 89. 186.) See ogsaa om disse og Canutius Ripensis Langebekiana S. 288. jf. Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 97.

1) „Wir von der Vniversitet sind wedder mit vnsern lectionen in die Kirchen gekrochen — die arbeiter in diesem Lande bedarffen einen treiber," skriver Bugenhagen til Kongen 1537. (Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 9).

versitetets Ydre vidner meget om Sædernes totale Forskjellighed fra vore Tiders. Forsømmelser, hedder det, fandt jevnlig Sted. Professorerne toge ud paa Landet isteden for at holde Forelæsninger og Disputationer; 1544 blev der endog bestemt Bøder derfor, som lære os, hvor høj Pris der sattes paa en Forelæsning: for en Times Forsømmelse i de tre øverste Fakulteter 4 Skilling; i det lavere 2 Skilling. To Skilling Danske for Stykket! (En Tønde Byg kostede paa Frederik den Førstes Tid 8 Skilling). Med Hensyn til det Indre er der vel ingen Grund til at antage, at Universitetet i religiøs eller endog blot videnskabelig Henseende skulde yttre nogen Selvstændighed. At det ikke blot viste Beskedenhed, men „en ydmygende Fattigdom i Aanden", naar der forekom et eller andet intrikat Spørgsmaal, synes Nyerup at bebrejde det; men det var jo en ligefrem Følge af dets Afhængighed af Stormagterne. Dr. Johannes Æpinus fra Hamborg havde udgivet et Skrift, hvori han paastod, at Kristi Sjæl havde liidt ved Nedfarten til Helvede. Det vakte Splid i Kirken. Kongen affordrede sine Theologer et Responsum; de svarede, at de ingen Erklæring derom kunde give, fordi schola Vittebergensis de hoc dissidio non tulisset sententiam.[1] Skal man lægge dem det til Last? Det fornuftigste man kan gjøre ved et tosset Spørgsmaal, er jo at afvise det. Undertiden viste det latinske Universitet „Kongen den skyldige Opmærksomhed", som Nyerup udtrykker sig, ved at skrive til ham paa Tysk (der haves en saadan Skrivelse fra 1550); heller ikke deri seer jeg noget videre mærkeligt. Men indlysende er det, at om Efterretningerne end vare fuldstændigere, end de ere, vilde man

1) See derom Nyerup, Hist. stat. Skildr. 3 D. 2 H. S. 16. Pontoppidans Annal. 3, 306. Heiberg, Paladii Levnet i Theolog. Tidsskr. 4 D. 2 H. S. 129–130.

forgjæves søge efter Beviser paa nogen Omhu for en særegen dansk Dannelse. Universitetet maatte ellers siden aldeles have skiftet Natur.

Den lærde Skole stod i den nøjeste Forbindelse med Kirken, og blev ordnet tilligemed den ved Kirkeordinansen 1537. De gamle Klosterskoler, der i Middelalderen vare de egenlige Skoler, bleve forvandlede til Latinskoler, der funderedes efterhaanden af Kongerne, ofte med rund Haand. Af dem var der to Slags: den højere egenlige Latinskole, og den mindre Trivialskole, hvor der begyndtes med Abc, Donat 2c. De maatte, ligesom Kirke og Universitet, formes efter tyske Mønstre, saa at Modellerne vel i det hele toges af Jesuiterskolerne, der havde vundet Hævd paa at grundlægge Folkeundervisningen. Fundamentet for Dannelsen var Latin. Modersmaalet blev ikke alene ikke taalt, men alle danske og tyske Skoler, hvor saadanne vare, bleve ophævede (som offenlige Skoler), og Indkomsterne henlagte til de latine.[1] De allermindste Peblinge lærte at stave og læse paa Latin; latinsk Grammatik var den eneste Dør til Viden-

[1]) „Udi hver Kjøbsted skal være en latine Skole. Udi hver Kjøbsted skal alenesste være een Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gjøres Skjelned paa Børnene. Ikke skal der heller læres andet udi dennem (i alle Lektierne), end Latine, fordi latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler.“ Saaledes hedder det i Kirkeordinansen. I Peder Palladii Skrift Librorum Moisi explicatio, i hvis Tilegnelse Christian den Tredies Fortjenester anføres, forekomme blandt dem: Sunt et in singulis oppidis scholæ pueriles constitutæ, in quibus prima ætas linguam latinam et κατηχησιν Christianam discit. Men endnu nøjere Efterretning findes i hans Formula visitationis, hvor den Tabula de exercitiis Scholasticis findes, som han sendte til Synoden i Andvordskov og som der blev antaget. Deri hedder det: Minor schola trivialis dicitur, quæ est in oppidis, cui præsit Bacchalaureus promotus, vel sine, vel cum Colloboratore vno atque altero. 2c. Den havde to Klasser.

skabernes Hal; noget Fundament i Græsk taaltes ikke uden som en Slags Tilgift i Mesterlektie, dog „uden al Afdrag og Forsømmelse udi Latinen." Selv Homer blev læst paa Latin.[1] Det var en Stilstand. Men der laa endnu mere dybt nede paa Tidens Bund. Forskjellige Lærebøger befordre ved afvigende Anskuelser et frit og grundigt Studium, men det var farligt. Læreren skulde være Hører. Ved at studere videre selv vilde han kun forvirre sig selv og sin Undervisning; kom han i Skolen frem med en eller anden ny Tanke, ja vilde han endog bringe den til Anvendelse, saa vilde han handle imod al god Skik og Orden. En Hovedsag ved Undervisningen var derfor Uniformiteten. Derfor udgav just Peder Palladius sin latinske Grammatik 1553, in usum Daniæ juventutis uniformitatis causa. At tilvejebringe denne Uniformitet var ogsaa et af Øjemedene for Synoden i Andvordskov 1546, der skulde fuldbyrde Kirkeordinansen. Samme Maade at konstruere paa, baade Latinen og Livet! Uniformitet i Skolen, som i Kirken! Samme saliggjørende Troesartikler for Kirken, og samme lærdgjørende Studieregler for Skolen! En paa ens Maade tilskaaren Dannelse for alle i denne Verden, en og samme Salighed for alle i den anden! Mennesket er en sælsom Ting.[2] Forplantedes nu saaledes Ensformighed i det tillærte fra den ene Slægt

---

[1]) „Ogsaa søge de mere deres egen Fordel og Forbedring, end Børnenes, de som læse Græsk og Hebraisk, som det vel kjender sig selv." — „Dennem (i Mesterlektie, som kunne skrive og tale god Latine) maa Skolemester vel forelæse noget Fundament udi Græsk, men dog saa, at det skeer uden al Afdrag og Forsømmelse udi Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville, at Børn skulle lære Græsk og Hebraisk, førend de faa noget fremmelig bedret sig udi Latinen." Kirkeordinansen. Kommentar hertil behøves ikke.

[2]) La paix! siger Michelet, Elle est dans l'harmonie, sans doute; mais d'âge en âge on l'a cherchée dans l'unité.

til den anden, saa at der bares ligesom en Slags Skræk for, at den næste skulde komme noget videre end den forrige, saa synes omtrent det samme at have været Tilfældet med den strænge Skoletugt. Ferle og Ris ansaaes for nødvendige Rekvisiter til at indprænte Lærdom; og det var Lærernes Mundheld: Saaledes har jeg kjøbt min Visdom (ligesom med mit blodige Kjød), og saaledes vil jeg sælge den igjen.[1] Ved hver Skole var en Skolemester (Rektor), og i de mindre een til to Lokater (Hørere), i de største fire til fem. Det er vanskeligt at fatte, hvorledes de kunde overkomme deres Gjerning, hvis den ikke var mekanisk, naar man betænker den store Frekvens, der allerede fandt Sted i den katholske Tid (700 i Riber Skole, 900 i Roeskilde) og vel senere aftog noget, men dog vedblev at være betydelig.[2] Endelig var Forbindelsen imellem Skolen og Kirken ligeledes en Arvedel fra Middelalderen, der uafbrudt har varet ved lige til vore Dage, og har behøvet Aarhundreder for at løsnes. Fra først af var Baandet naturligvis meget stramt. Denne Forbindelse holdt i mange Henseender Skolen tilbage fra en selvstændig Udvikling, og spildte, formedelst Kirketjenesten, Skolens Tid. Men Skolen virkede ogsaa tilbage paa Kirken. Den havde ikke blot hver Dag sin Gudstjeneste paa Latin, der ogsaa besøgtes af Lægfolk; men især for Skolens Skyld

[1]) Jf. ogsaa for denne Tid: Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden, i Henrichsens Indbydelsesskrift fra Odense Cathedralskole 1853. See derhos P. Palladii Tabula de exercitiis Scholasticis, som søgte at indskrænke den. Det hedder i det mindste her: Præterea nemo debet vti ferula, qua membra puerorum luxari possunt, sed alias debet virgis corrigere pueros, tamen in hunc vsum ferula concedatur, si Ribaldus aliquis opponat se ludimagistro vel hypodidasculis.

[2]) See om Skolefrekvensen Peder Palladii Visitatsbog hos Heiberg i Palladii Levnet, S. 4. Og iøvrigt Nyerups Hist. stat. Skildr. om Skolerne.

blev den latinske Kirkesang længe bevaret. Synodalbeslutningerne angive det udtrykkelig: In cathedralibus ecclesiis canatur Introitus semper latine propter scholas. (Synoden i Kjøbenhavn 1540). In urbibus ad exercendam scholasticam juventutem Gloria in excelsis latine in tribus majoribus festis canatur. (Synoden i Andvordskov 1546).[1] For Peblingernes Skyld skulde hele Menigheden høre paa hvad den ikke forstod.

Udenfor den lærde Skole findes der ogsaa omtalt privat Undervisning. De lærde Skolers store Frekvens og Vanskeligheden med der at gjøre Fremgang har vel bidraget sit til at fremkalde den allerede nu almindelige Skik, at ikke blot Adelen, men ogsaa velhavende Borgere satte deres Børn i private Undervisningsanstalter eller under enkelte Mænds specielle Tilsyn. Deslige Anstalter omtales paa flere Steder i Landet, eftersom den ene eller anden Lærde fandt sin Regning ved at oprette dem. Frands Vormordsen i Malmø havde en saadan Anstalt, Ole Gyldenmund i Kjøbenhavn, Jens Grundit i Ribe, o. s. v.[2]

Deslige private Indretninger maa imidlertid regnes til Undtagelser, og deres Øjemed var det samme som den lærde Skoles. Der gaves saaledes kun eet over hele Riget tilgjængeligt Middel til Ungdommens Undervisning, og det virkede udelukkende igjennem et fremmed Organ. Af de Børn i Kjøbstæderne, der ikke skulde studere, tog Regjeringen sig

---

1) Pontoppidans Annal. 3, 250. 291.

2) Jørgen Rosenkrandses Levnet i D. Mag. 4, 197. Wegener, Vedels Levnet. 2 Udg. S. 17. I Slutningen af Jens Gödissöns Ligtale over Jørgen Rosenkrands, Kbh. 1597, nemlig i dennes Levnet, det andet Blad, hedder det ogsaa, at han kom til Kjøbenhavns Universitet at studere, og blev der befalet og overantvordet tvende mærkelige Mænd, en efter anden, som var M. Oluf Gyldenmund og M. Jens Sinningius.

ikke. Deres Undervisning var en Kommunalsag, og det var nærmest overladt Byens Øvrighed at give Bevilling til Skolemestre at holde Skole for de Borgeres Børn, der havde Raad og Villie til at betale dem.[1] Paa Landet vare ingen Skoler. Her bestod al Undervisning i, at Degnen nogle Gange om Ugen, eller hvor flere Byer hørte til eet Sogn, i det mindste en Gang hver Maaned, samlede Landsbyens Ungdom i en Gaard, og med høj Røst læste Luthers lille Katechismus for dem, samt nogle Sange og Bønner, og lod dem gjentage det saa længe til noget hang ved. Fire Gange om Aaret overhørte Præsten dem; og ved Visitatsen lod Biskoppen dem fremsige Fader vor, de tre Troesartikler og de ti Bud; een sagde for og de andre efter. Hvo der ikke fremstillede sig, blev stillet ved Majtræet (sat i Gabestokken?). De samme Elementer var ogsaa det der krævedes for at komme til Gudsbord. Tarveligere kunde Forbringerne ikke være.[2]

Førend vi begive os til Literaturen, have vi saaledes forsøgt at bestemme den Kreds, indenfor hvilken den kunde yttre sig, den, hvorfra den skulde gaa ud og til hvilken den skulde vende tilbage.

---

1) „Skriverskoler, som man kalder dem (Vulgares scholæ quas vocant) for Drenge, Piger og andre, som ikke duer til at lære Latine, maa Øvrigheden forsørge." Kirkeordinansen.

2) Om Undervisningen paa Landet see Pontoppidans Annal. 3, 33, 371; og Nyerup om Skolerne S. 5. Palladii Visitatsbog hos Heiberg S. 85. 44. Om den Kundskab, der behøvedes for at komme til Gudsbord, see Synodalierne fra Andvordskov 1546, fra Odense 1560, Pontopp. Annal. 3, 295. 372.

Første Afdeling.

Lærd Literatur.

6. Statsmænd og Gejstlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Christen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gabler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup. Hans Thomesen Guldsmed. Christen Mortensen Morsing, Hans Frandsen, Johannes Sascerides.

Literaturen i dette Tidsrum deler sig ligesom af sig selv i to Afdelinger: en lærd Literatur paa Latin og en folkelig i Modersmaalet. Den sidste har atter især Hensyn til Reformationsværket, medens den første forfølger andre Øjemed. Nogen skarp Grændse lader sig imidlertid ikke drage derimellem; Reformatorerne maatte ogsaa virke igjennem Kirkens antagne Sprog især paa Præstestanden; og Videnskaben begyndte at faa Smag paa sin Anvendelse blandt Folket.

Den lærde Literatur betragte vi atter i to mindre Afdelinger; i den første de Mænd, som have taget liden eller ingen Del i den folkelige; i den anden dem, der have virket paa begge Maader. En nemmere Maade til at vinde Oversigt frembød sig ikke. I den første Afdeling lode Forfatterne sig opstille kronologisk eller fagvis, men ved nøjere Betragtning fandtes en Sigtning nødvendig, for at Opmærksomheden kunde drages mere hen paa det betydeligere. Hele denne Del af Literaturen har overhovedet ikke meget at sige. Dels formedelst Universitetets ringe Kræfter, dels formedelst den herskende Folkebevægelse, maatte den nødvendig staa i Skygge; men det er dog fornødent, af Forglemmelsen at fremdrage de Mænds Navne og Skrifter, der ved lærd

Meddelelse danne ligesom Mellemleddet imellem Middelalderen og den følgende lærde Periode; hvorved tillige oplyses det Forhold, hvori Emnerne og deres Behandling staa til den europæiske Literatur; og det er omtrent det Udbytte, som heraf kan ventes.

Tiden frembragte flere mærkelige Statsmænd, der tildels studerede udenlands, og senere virkede i Statens Tjeneste som Kanslere, Rigsraader, Lensmænd o. s. v. eller havde Indflydelse paa Literaturen. Det maa her være nok at nævne Kansleren Johan Friis (Kansler 1532, † 1570); den for sin latinske Veltalenhed berømte Vincens Lunge[1] (dræbt 1536); Hans Urne til Aasmarke († 1552); Klaus Urne til Beltebjerg († 1562); Axel Urne til Søgaard, der studerede i Frankrig og Tydskland; Hr. Knud Rud til Vedby,[2] o. s. v. En af de mærkeligste Mænd, der uden at virke ved Skrifter havde betydelig Indflydelse, er Jesper Brokmand († 1562, 74 Aar gammel), hvis Fader skal være indkommen fra Sachsen med Dronning Christine, og som under Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredie var Sekretær i Kancelliet. Ved sin Deltagelse i Christian den Andens Lovgivning og i den danske Kirkeordinans, samt ved sin retsindige Karakter har han i Historien erhvervet sig et varigt Minde.[3]

Den højere Gejstlighed, der senere tog saa betydelig Del i Religionsstriden, udgav i den katholske Tid allehaande Kirkeskrifter til praktisk Brug, som her vel maa nævnes, skjøndt de for Videnskaben nu have liden Betydning. Blandt

1) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 258, hvor Gram har forhjulpet ham til sit rette Navn, og rettet Hvitfelds: Doctor Schindseck.

2) See om de sidste Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 223. 230.

3) D. Mag. 6, 1 og Grams Fortale til Krag.

disse Mænd ere noksom bekjendte: Lage Urne (Biskop i Roeskilde 1512, † 1529), Erik Valkendorf (1516 Erkebiskop i Throndhjem, † i Rom); Olaf Engelbrechtsen, Hans Reff, o. s. v.[1] Lignende Skrifter haves af Christiern Pedersen, der i det mindste har besørget deres Trykning i Paris: Diurnale Roeskildense 1511; Missale Lundense 1511 fol.; Statuta provincialia 1514 (udg. af Thorkelin, Havn. 1778); Breviarium Lundense 1517. Andre besørgedes af Anders Fris (Kantor i Kjøbenhavn, flere Gange Universitetets Rektor, † 1526); de Roeskildske Kanniker Boetius Aagesen (Achonis) og Albert Laurentsen (Laurentii), Kantoren i Throndhjem Peder Sigvardsen, o. fl. Ogsaa Ove Bilde (Biskop i Aarhus 1520, † 1555) maa vel her nævnes formedelst hans Deltagelse i Reformationskampen.[2] Derhos forekomme flere mærkelige Mænd, som Lage Urnes Kansler, Mester Laurids Olsen, Mester Jens Rosengaard, Kannik i Roeskilde, (hvis Broder Mester Klaus Rosengaard var Universitetets Rektor 1526—28),[3] Mester Anders Glob, Provst i Odense, o. fl.

Adskillige Lærde, tildels Professorer ved Universitetet, Kanniker o. desl. have gjort sig mere bekjendte ved Statsunderhandlinger, end ved mærkelige Skrifter, som: Christian den Andens Sekretær Brabandteren Ditlev Smyther, der er bekjendt ved sin Tale til Dronning Elisabeth i Haag 1515 (trykt i Langeb. Script. 8. 479), og hvis lignende Taler omtales, men næppe ere trykte. Pomeraneren Peder Svave († 1551), Forf. til flere Stridsskrifter mod

---

1) Lage Urnes latinske Tale til Dronning Elisabet i Langeb. Script. 8, 483; jf. Vita Lagonis Urne i to Programmer af P. E. Müller. Valkendorfs Breve om Dronningen i D Mag. 2, 25.

2) Ny D. Mag. 1, 194. 2, 147.

3) Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Test i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 240. 243.

Christian den Anden.[1] Hans Epistola apologetica pro Petro Mosellano, Lips. 1519. 4. er endnu til, men ikke af stor Betydning.[2] Christian den Andens Kansler Mester Klaus eller Nicolaus Petri, juris utriusque licentiatus, Kannik i Ribe; Mester Jens Mikkelsen Mønbo († som Kannik i Viborg 1557)[3] o. fl.

Den Videnskabelighed, som Universitetet fremmede, kan man ikke just af de efterladte Skrifter danne sig nogen klar Forestilling om. Der dreves især Theologi, som der gjordes Forsøg paa at forbinde med Filosofien, Lovkyndighed efter kanonisk og romersk Ret, og Lægevidenskaben, til hvis Udøvelse der især synes at være taget Hensyn. Næppe kjender man med Sikkerhed Navnene paa dets første Lærere eller i alt Fald ikke stort mere; flere af dem vare fremmede. Adskillige Skrifter ere ogsaa tabte.[4]

Til de vigtigere ved Skrifter bekjendte Lærere ved Universitetet høre især følgende:

Peder Albertsen, der ligesom havde været dets Stifter, døde 1517. En ny Udgave af hans grammatiske Skrifter, Fundamentum Scholarium, udkom Colon. 1502. 4.[5]

---

1) See Molleri Cimbr. liter. 2, 878, og om Stridsskrifterne Allen, de rebus Christiani secundi, S. 42.

2) Apologia Petri Swauenij Pomerani pro Petro Mosellano præceptore contra Joannem Cellarium. Fortalen er skreven Lypsiæ octauo Idus Augusti Anno M. D. 19, og Bogen indeholder tillige hans Epistola og Responsio ironica Ioannis Cellarii. Gjenstanden er P. Mosellani oratio de ratione disputandi. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Den er trykt med gotiske Bogstaver.

3) See om dem og flere Allen, Christian den Andens Breve.

4) See om Professorerne og deres Skrifter, foruden Vinding, Thura, og C. Bartholins Fortegnelse fra 1540, Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program 1850; og om Theologerne J. Møller, Fortegnelse over de kjøbenhavnske Theologer i Nyt theol. Bibl. 5, 134; samt Statuta facultatis utriusque juris. omtr. 1517, i Langebekiana S. 284.

5) See Nyerups Mantissa. Bogen fandtes ikke paa Kongens Bibl.

Den første Rektor ved det ny Universitet var Christen Terkelsen Morsing, Christiernus Torchilli Morsianus (f. omtr. 1485 paa Mors, Rektor ved Frue Skole, og 1537 Prof. i Medicinen, † 1560). Han tilbragte mange (24) Aar udenlands og studerede i næsten alle hin Tids Retninger. I sin Fortale til Henrik Smiths Lægebog 1556 taler han om sit Ophold udenlands; han studerede ogsaa i Montpellier, „den ypperste høje Skole udi Lægedomskonst, som findes i Christenheden." Da Christian den Tredie kaldte ham tilbage, som Prof. ved Universitetet, opholdt han sig i Basel (me quoque Basileæ agentem ad idem munus vocare dignatus est, siger han selv i den ældste Lektionskatalog), og 1537 (Gram sætter 1538) blev han valgt til Universitetets første Rektor efter Reformationen. Til de af hans Skrifter, der nu haves, men som ingenlunde give nogen Forestilling om hans overordenlige Lærdom, høre: en Samling af grammatiske Arbejder, som han har udgivet medens han var Rektor ved Kjøbenhavns Skole[1]; en kort Arithmetik, som han udgav især til Bedste for de Studerende ved Kjøbenhavns Universitet[2]; og en Udgave af Dionysius de situ orbis.[3] Der tillægges ham ogsaa et Skrift Om Pestilentzes

[1]) De latina constructione vigintiquinque precepta ad puerorum institutionem ex probatissimis grammaticis Auctore: vt fertur: Ioanne Murmelii.

Regule grammatices Joannis Bugenhagii (etc.)

Rudimenta Jo. Dispauterij.

Hec omnia a Christierno Torchilli Ludimagistro Haffnensi ad studiose iuuentutis vtilitatem collecta, recognita, atque castigata sunt. Ved Slutningen angives Aaret 1519. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.)

[2]) Arithmetica brevis ac dilucida Christierni Torchilli Morsiani in quinque partes digesta. (Exemplar paa Kongens Bibl. Det halve af Titelbladet er tilskrevet: Anno MDxxviii.)

[3]) Dionysius de situ orbis a Rhennio Fannio latinitate donatus: a Christierno Torchillo Morsiano ad exemplar Græcum diligenter

Aarsag, Forvaring og Lægedom derimod, Kbh. 1549, og med en Fortale af H. P. Resen, 1619, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker (paa Latin i Bartholini Cista medica, S. 21). Titlerne paa hans øvrige Skrifter, der næppe ere til, vise hen til hans Beskjæftigelse med Mathematik og Medicin.[1]

Morsings grammatiske Arbejder give os, som flere fra denne Tid, en Forestilling om Behandlingsmaaden; det var mere en Samling end en Bearbejdelse. Bogtrykkeren P. R. er Povel Ræff. Mange Ord gives ogsaa paa Dansk; som: Amo dic vernacule. Amo ieg elscker. Amabam ieg tog til at elscha. Amavi ieg elgsta. See iøvrigt Nyerups Mantissa S. 21.

Arithmetikken er tilegnet M. Nicolao Hurno, ecclesiæ metropolitanæ Lundensis præposito; og skreven Coloniæ Anno M. D. XXVIII. Pridie nonas Septembris. Anledningen angiver han i Tilegnelsen. Efter at have besøgt flere Universiteter (non pauca Europæ Gymnasia) ventede han paa Breve fra Hjemmet og var ledig; han tænkte da paa hvorledes han kunde gavne det Kjøbenhavnske Universitets Ungdom; men vilde efter Horatses Regel lægge sit Arbejde hen. Verum quum libellum ipsum uix dum ad umbilicum (ut aiunt) perductum Ioanni Laurentio Nestuediano et Nicolao Hamero Roschildensibus canonicis, meliorum disciplinarum studiosissimis, conspiciendum obtulissem: hortari cœperunt ut pergerem, libellum absolutum ederem, et in manus studiosorum peruenire sinerem (etc.) Bogens Indhold er: prima pars de numeris integris, secunda de fractionibus vulgaribus et physicis (inde i Bogen de minutiis physicis), tertia de regulis quibusdam (regula detri etc.), quarta de progressione et radicum extractione, quinta de proportionibus.

Udgaven af Dionysius er tilegnet Prof. Severinus Harlingius Louaniensis academiæ, Louanij xxiij die Januarij An. domini

---

castigatus: et cum memorabilium rerum et celebrium locorum nominibus in marginibus illustratus. Antverpiæ 1529. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) Nyerup angiver dem. De findes ikke i vore Bibliotheker.

M. D. xxix. Han foredrog der Elementerne af Arithmetik og Astronomi; thi Universitetet havde ypperlige Lærere, ut ingenuarum artium studiosus nihil præter solam mathesim in ea desiderare possit. Han vilde nu vende hjem (ut patrios lares repeterem itineri me accinxeram), men lod sig overtale til at blive for Vinterens Skyld, og saa udgav han Bogen. — See ogsaa om disse Bøger Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 271.

Ansete Theologer vare: Johannes Machabæus, en Skotte, hvis egenlige Navn var Mac-Alpin, Mac-Alpinas (1542 Prof. i Theologien, † 1557). Han tog virksom Del i denne Tids Religionsstrid, om Bogen Interim,[1] o. s. v., og var en frisindet Theolog. Ole Gyldenmund, Olaus Chrysostomus (f. i Vendsyssel, 1542 Prof. i Theologien, 1547 Bisp i Børglum, † 1553) var berømt for sin Veltalenhed (men meget ilde liidt, siger Vinding og Pontoppidan) og Forfatter til en latinsk Sang, der blev affungen i Frue Kirke i Kjøbenhavn.[2]

---

1) See Dän. Bibl. 5, 76. 6, 192. 7, 130. 168 (jf. Brevet til Palladius (14 Januar 1554) om Gjendøberne, hos Zwerg, Fortalen S. 105.) Hans Oratio recitata anno 1553, sst. 8, 257, skal omtales i næste Tidsrum ved Niels Hemmingsen. Hans Themata theologica fra 1554 og 1556, fol. findes ikke i vore Bibliotheker. Johannes Machabæus omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, Vitteb. 1554, hvorledes han nemlig ante duos dies under en Forelæsning fik et Sygdomsanfald, hvorved han tabte Mælet, men han kom atter til Kræfter. See ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 53.

2) Lamentatio ecclesie versibus exposita. tertio die Pentecostes Haffnie. in ede Virgini Matri sacra decantata Olauo Chrisostomo Autore. (5 Blade). Derhos Fortale af Petrus Laurentii, efter hvilken følger Ad Franciscum Vormordum amstelredamum non infime classis Theologum, nec non in Vrbe Malmogensi concionatorem incorruptissimum Decastica nuncupatoria Olauo Chrisostomo Autore. Efter Sangen selv følger fremdeles: Franciscus Vormordus Malmogensis Vrbis ecclesiastes Christiano lectori, om Munkevæsenet, om Messen, o. desl. Ex Malmogia Idibus Augusti. Anno 1529. — Impressum Malmogie

Blandt Professorerne i Theologien er dernæst en af de Mænd, der ogsaa udgav danske Skrifter, her at nævne, formedelst den Oplysning han giver om Filosofiens Studium ved Universitetet: Jens eller Hans Sjunesen eller Sinnesen, Johannes Syningius eller Sinningius (f. i Jylland, Pontoppidan tænker paa Sinding ved Aarhus, en af Morten Borups Disciple, 1538 Prof. i Dialektik, 1544 i Theologi, † 1547[1]), Forfatter til et, senere af Anders Sørensen Vedel udgivet, Skrift om Forbindelsen af det theologiske og filosofiske Studium, der ikke blot for Udgiverens Skyld er mærkeligt.[2] I det nemlig Forfatteren i denne Universitetstale med Iver anbefaler de Studerende Filosofien, faar man en tydelig Forestilling om dens daværende Omfang. For det første bemærker han (ut a minimis initium sumam), at ingen kan ret foredrage Theologien uden Talekunst (qui artibus dicendi

per Olauum Vlrici in vigilia assumptionis Marie. 1529 (ikke 1559). 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[1]) Angivelsen af hans Dødsaar til 1548 er urigtig. See Grams Fortale til Krag, jf. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 26. Han omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, og døde, ifølge de der tilføjede Epitaphia, post triduanam egrotationem II. Kal. Decemb. 1547. Ogsaa i Udgaven af hans Oratio findes Forfatterens Epitaphium, over hvilket der ogsaa her staar: Synningius † Hafniæ M. D. XLVII.

[2]) Oratio de studiis philosophicis, theologiæ studioso necessariis. Recitata a Jo. Syningio, piæ memoriæ, S. S. Theologiæ Doctore ac Professore in inclyta Academia Hafniensi ante annos xlvi. Ex officina Liliobergensi anno M. D. XCI. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.). Vedel har tilegnet Bogen til Optimæ spei ac indolis Adolescenti, Lagoni, honestissimi civis Ripensis, Christiani Lagonii filio. Ripis Phundusiorum Idib. Martii Anno M. D. XCI; og tilføjet Slutningsbemærkninger, der ogsaa indeholde det Vidnesbyrd, som Melanchthon gav Synningius til Christian den Tredie, hvilket tillige findes i Erasmi Læti opus Bucolicum. Vitteb. 1560.

Synningii Annotationes in dialecticam Philippi Melanchthonis anno 1541 studiosis propositæ, findes ikke i vore Bibliotheker.

destituitur) og grammatisk Indsigt (sine Grammatices integra cognitione). Derhos behøves der til at behandle Skriften Dialektik (Dialectica, quæ ad naturam, partes, caussas, effectus et fontes cujusque negotii vel controversiæ ordine inquirendo nos deducit). Saa gjendriver han den Indvending, at den kristne Lærdom uden Demonstrationer grunder sig paa Tro og Autoritet, men Dialektikken paa Fornuften (ratio), som det ikke tilkommer at forklare Skriften. Nu er ogsaa Rhetorikken nødvendig for den gejstlige Taler, thi han behøver noget mere end den tørre og koncise skolastiske Form (jejuna illa et concisa forma sermonis scholasticis disputationibus similis, in qua tantum nudas propositiones argumentaque nuda proponat), nemlig Rhetorikkens Regler (Rhetorices præcepta), der lære at ordne og udføre Talen (disponendæ orationis et eloquendi rationem). Det er Filosofiens første Del, thi nu gaar han over til den anden, som omfatter Fysiologi og Mathematik (Dicam nunc de altera philosophiæ parte, quæ Physiologiam et Mathemata complectitur). Den ansee vel andre for ganske unyttig for en Theolog; men der er mange Steder i Profeterne, Psalmerne o. s. v., som man ikke kan forstaa uden Fysik (Physica, quæ hujusmodi res integrè tractat); Profeterne, Apostlene og Christus selv bruge Lignelser tagne af Naturen. Ogsaa de nyere, som Philip Melanchthon. Denne Betragtning af Naturen styrker Troen paa Gud hos de Fromme, og det vækker Beundring og Kjærlighed til Gud, naar man betragter Himmellegemernes Bevægelser, Solens Størrelse (solemque illum, quo quotidie fruimur, tota terra majorem esse), ja selv de mindste Urter. Desuden maa man jo kjende Sjælens Kræfter, Sandserne, Affekterne, og dens Dele, Forstanden og Villien (disputatio de potentiis animæ, de sensibus et affectuum causis, nec non et divisionem illam, qua animum

hominis in noticiam et vim appetendi dividunt). Og saa maa man jo ogsaa kjende Historien og Tidsregningen (historiæ et computationes temporum) og de forskjellige Beskrivelser over de Steder, der forekomme hist og her i den hellige Skrift, hvilket alt kræver Geografi og Tidsregning og andre Dele af Mathematikken, der høre til Fysikken (aliasque Mathematicæ partes quæ Physicæ annumerantur). Endelig forstaar det sig, at den tredie Del af Filosofien er Ethikken (postremo ultima philosophiæ pars Ethice). Imidlertid, det følger jo af sig selv, maa man dog vel skjelne imellem den sande Filosofi og Sofisteriet (vera philosophia et cauillationes atque deliramenta Sophistarum); og det er ingenlunde hans Mening, at Theologi og Filosofi skulle saaledes blandes sammen, at det jo bliver to Discipliner; der var en Tid, da Aristoteles fik større Autoritet end Apostlene og Christus, det gaar ikke an; Theologien er Dronningen, og Filosofien skal være hendes Terne (serviat ancilla.)[1]

Af mindre Betydning ere andre Universitetets Profes-

---

[1]) Naar hermed sammenlignes Slutningen af Peder Palladii Formula visitationis, som er Diuisio philosophiæ, saa har man hele Filosofiens daværende Omfang. Det fremsættes der saaledes:

Philosophia est sapientiæ studium, et diuinarum humanarumque rerum noticia, quatenus humana ratio assequi potest, cuius partes tres sunt, Logica, Physica et Ethica.

Logica quæ sermoncinalis et rationalis dici potest. Estque verborum, orationis et argumentorum cognitio. Ad hanc tres artes referuntur. Grammatica, Dialectica et Rhetorica.

Physica quæ est in genere rerum naturalium et accidentium secundum naturam scientia. Huius tres sunt partes scilicet. Mathematica, Physiologia et Methaphysica.

Ethica, quæ est cognitio præceptorum de moribus et omnibus honestis actionibus, quas ratio humana iudicat in hac ciuili vita necessarias esse. Estque triplex scilicet. Ethica, Politica et Oeconomica. Jf. Nyerups Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 20.

forer, hvis Skrifter og Skjæbne [illegible] bevaret. Foruden de allerede omtalte Tider [illegible] og Peder Svave forekomme:

Matthias Gabler fra Stutgart, Dr. med., blev indkaldt som Prof. i det græske Sprog, men blev her kun i to Aar. Hans Epistola extemporanea in laudem Christiani secundi, Havn. 1521. 4. (optrykt i Langeb. Script. 8. 484) er historisk mærkelig ikke [illegible] de [illegible] Bemærkninger, hvortil den har givet Anledning.[1]

Johannes Cuianus [illegible] til at foredrage en Del af [illegible] holdene); men hans Skrifter fra 1[illegible]4 og [illegible] og efter hans Død [illegible] i [illegible]

Albert Knopper [illegible] skabsrejse i [illegible] efterladt [illegible]

Ludolf Brigg fra Hamborg [illegible] den Tredies [illegible] og blev kaldet til prof. artium et philosophiæ 1[illegible]. men drog næste Aar bort.

Matthias Hak, Mag. Matthias Hacus, blev eller var 1542 Prof. i Mathematik, men rejste, for at uddanne sig endnu mere, paa egen Bekostning til Tyskland, blev plyndret paa Vejen, laa derefter (i Januar 1546) syg i Wittenberg,

---

[1]) I Langeb. Script. og af Gram i [illegible] Eccl. [illegible] 4, 255. Exemplaret paa Kongens Bibl. er [illegible] er til. Slutningen er Paraeneticon in [illegible] M. Christophorus Jacobi eques Danus [illegible]

[2]) Carmen [illegible] i Termi. [illegible] (Paa [illegible] 8. 165). See [illegible] Molleri [illegible]

og døde i Tydskland, saavidt vides.[1] Det eneste Skrift man kjender af ham findes ikke i vore Bibliotheker.[2]

Jens Pedersen Skelderup (efter Nyerup f. af Bønderfolk i Skelderup i Fyen 1499; 1551 prof. physices, 1557 Bisp i Bergen, † 1582). Hans Themata findes heller ikke.[3] Heller ikke Klaus Scaveni.

Hans Thomesen Guldsmed, Johannes Thomæ fil. Aurifaber (f. i Husum 1517, 1556 Prof. ved Universitetet, † 1602), hvis Skrifter falde i den følgende Tid, er i en anden Henseende mærkelig; thi han er den første kongelige Bibliothekar man veed af at sige.[4]

Andre ved Skrifter eller Skjæbne mærkelige Mænd, som Iver Bertelsen, Ivarus Bartholinus, prof. pædagococicus 1558, Forf. til en Elegia in obitum Christiani Tertii; Niels Hemmingsen, Hans Albertsen o. fl. omtales i næste Tidsrum.

Den latinske Poesi, der som en Skoleøvelse særdeles anbefaledes af Universitetets Foresatte, fandt ogsaa der sine Dyrkere. Dens laveste Forsøg ere hin Tids Skolevers. Saadanne udgav Christen Mortensen Morsing, Christiernus Martini Morsianus (f. i Nykjøbing paa Mors; efter at have været notarius universitatis, rejste han som Hovmester for to af Hr. Niels Billes Sønner til Frankrig, og kom efter tre Aar tilbage; han var først prof. pædagocicus, siden dialec-

---

1) Schumacher, Gelehrt. Männ. Briefe 1, 61. 77. 89.

2) Eclipses anni 1538 per Mathiam Hacum Danum brevi carmine redditæ. Norib. 1537 (to Kvartblade).

3) Medica themata de partibus humani corporis. Hafn. 1554. fol.?

4) See om ham Molleri Cimbr. liter. I, 25, og Werlauffs Efterr. om det Kongl. Bibl. 2 Udg. S. 4.

tices, † 1554[1]); nemlig Sulpitii Verulani Carmen de moribus puerorum.[2]

Den berømteste latinske Digter er Hans Frandsen, Johannes Francisci, (f. i Ribe 1532; han blev paa sin Rejse udenlands fortrolig med Melanchthon, Povel Eber og andre udmærkede Lærde, en Ven af den fejrede Digter Peter Lotichius i Heidelberg og selv poeta laureatus; efter sin Hjemkomst blev han 1561 Prof. i Medicinen, † 1584.[3]) Skjøndt hans Virksomhed ved Universitetet falder ind i næste Tidsrum, og han i det kunde stilles i Spidsen af den latinske Digterkohorte, maa vi dog allerede omtale ham her, da hans poetiske Virksomhed især tilhører denne Tid. Den viser os den Retning Tiden tog og allerede nu havde begyndt at tage: Lejlighedsversenes Tid.

Hans første bekjendte Digt er De natali domini ac salvatoris

---

1) Joh. Matthiæ Hoini Oratio funebris in memoriam Christierni Morsiani, qui obiit Haffniæ die 24 Aprilis 1554. Vittebergæ 1554. Høn eller Høne opholdt sig den Gang i Wittenberg.

2) Ioannis Svlpitii Vervlani de moribus puerorum in mensa præcipue seruandis, Carmen Elegiacum. Ad pueros Haffnienses C. M. Morsianus (uden Trykkeaar og Sted. Exemplar paa Kongens Bibl.). Hvorpaa følger et latinsk Vers til dem; og Bogen indeholder flere deslige Skolevers. Som Exempler paa Smagen i den udgivne Bog, der formodenlig ansaaes for et Mønster, kunne tjene følgende:

> Mucorem haud tangas digitis, sputumve resorbe,
> Panniculo nasum mungere nempe decet. —
>
> Nec penitus mutum, nec te decet esse loquacem,
> Conuenit ille thoro, conuenit iste foro. —

De sidste ere:

> Os quoque tergebis semper post pocula, palmas
> Ablue quum mensam deseris atque labra.
>
> Inflectensque genu iungens quoque brachia, prosit
> Dicito, Sed tolles ordine quæque suo.

3) Udførlig om ham i Molleri Cimbria liter. 1, 184; jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 26.

nostri Jesu Christi Carmen, Johannis Francisci Ripensis Dani, Dicatum Reuerendo Collegio Ecclesiæ Ripensis. His adiecta est precatio Erasmi Seuerini Ripensis. Witebergæ Anno 1553. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Digtet selv er 4 Blade, precatio et Blad. Der findes et Vers ad lectorem af Johannes Georgius Vibergius. Nederst paa Titelbladet er skrevet med Digterens Haand: D. Jacobo seuerino ludi moderatori Rip. dono dedit Johannes franciscus amiciter.

Derpaa fulgte en lille Samling af Ungdomsforsøg: Johannis Francisci Ripensis elegiarum liber primus. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Den første Elegi er til Kansleren Johan Fris, der forener Fædrenes nedarvede Hæder med egne Fortjenester:

Sic sacra si conjuncta uenit cum stemmate uirtus
Junctaqve fortunæ dotibus ambiguæ,
Nescio qua ratione queat sublimior ullus
Dici, naturæ quem bona tanta beant;

hvorefter han tilføjer

His ego commotus, tibi, uir uenerande, dicanda
Censebam Musæ germina prima meæ.

Den tredie Elegi er De civitate Ripensi, hvis mange Herligheder han ophøjer, ogsaa de skjønne og dannede Kvinder. De andre ere kun mærkelige ved de Mænd, til hvilke de ere stilede.[1] Hertil slutter sig Johannis Francisci Ripensis Epigrammaton liber. Ad

---

[1]) Elegia 4. Ad Mag. Johannem Thausanum Diocesis Ripensis Superattendentem. Eleg. 5. Ad D. Philippum Melanth. præceptorem suum carissimum. El. 6. Ad M. Johannem Svaningium collegii Ripensis Decanum. El. 7. Ad M. Paulum Eberum præceptorem suum carissimum (han kaldes Rector eximius). El. 8. Ad M. Johannem Vibergium collegii Ripensis Archidiaconum. El. 9. Ad M. Laurentium Nicolai, ecclesiæ Ripensis pastorem et Canonicum, quod ex morte liberatus sit. El. 10. Ad D. Johannem Grundith, ecclesiæ Ripensis pastorem atque canonicum. El. 12. Ad Olavm Petri consulem Ripensem. El. 13. Ad Franciscum Matthiæ patrem (Digterens Fader). Han taler heri om sin Sygdom, og at han frygter for aldrig mere at see sit Fædreland. El. 14. Ad M. Johannem Canvtium ecclesiæ Ripensis Canonicum et Lectorem. El. 18. In nuptiis D. Jacobi Severini Ripensis.

M. Johannem Svaningium ecclesiæ Ripensis decanum. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). De mærkeligste af disse Epigrammer ere: Epitaphium M. Guidonis Lang, equitis aurati et ecclesiæ Ripensis Decani:

— Officij postquam sacri fuit auctus honore
Ripensis primum cunque Decanus erat.
Multorum fremitum temnens, irasque minasque
Defendit uerbi semina pura Dei.
Ignauos Monachos simul impurosque Papistas
Eiecit templis, non sine laude, sacris.

Og In tumulum D. Johannis Severini Ripensis,

— Qui sanctum Christi spargebat dogma Viellæ.[1]

Hans Bryllupsvers til Hans Svanings Bryllup bemærkes som Oplysning til Svanings Levnet.[2] Men endelig forlod han Lejlighedsdigtenes trivielle Mark, og vandrede ind paa en mere poetisk Sti i sit smukke Digt om Öjet, dets Dele og Farverne: De oculorum fabricatione et coloribus liber, elegiaco carmine conscriptus, avtore Johanne Francisco Ripensi. Witebergæ excudebant hæredes Georgii Rhavv Anno M. D. LVI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er tilegnet Kansleren Johan Fris. Som Prøve meddeles Begyndelsen og et Brudstykke af Afsnittet De coloribus:

---

1) De i de andre nævnte Personer ere især: In tumulum Georgii Petri Julii Consulis Ripensis. In funere Georgii Petri R. M. Quæstoris, Anna uxor. Ad M. Laurentium Nicolai Diœcesis Vandalicæ Superattendentem. Ad tumulum M. Johannis Vardensis Canonici et pastoris ecclesiæ Ripensis. Epitaphium M. Severini Andreæ Canonici Ripensis. Qverela de obitu Johannis Leschii. Ad Nicolaum Tovvscho urbis Ripensis Præfectum. Ad Jacobum Severinum. Ad M. Martinum Simonem. Ad M. Johannem Georgium Vibergium. — In tumulum D. Laurentii Jacobi ecclesiæ Haffnensis ministri. Epitaphium honestissimæ matronæ Mettæ Lagonis, uxoris prudentissimi uiri Lagonis Stephani.

2) Epithalamion doctissimo viro Magistro Johanni Svaningio, collegii ecclesiæ Ripensis Decano, et honestissimæ uirgini Marinæ, natæ patre prudentissimo Seuerino Jacobo, inclytæ Ripis Senatori, scriptum a Johanne Francisco Ripensi. Vitebergæ 1555. — Ex officina typographica hæredum Georgii Rhavv. M. D. L. V. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

Ultima sit species variorum cura colorum
   Luminis incæpti Musa referre tui.
Unde licet certos animæ cognoscere motus,
   Qua patitur varias mens ratione vices.
Lumina splendentes nam sunt ceu nostra lucernæ,
   Picta velut per quas mentis imago datur.
Hinc fit quod mores animi cuiusque sequuntur,
   Pravi sive boni corporis harmoniam.
Horum firma manet nam consuetudo duorum,
   Alter in alterius serpit amatque πάθος. — —
— — Corporis at pugnant oculorum signa colore,
   Illi sæpe solet maior inesse fides.
Hos igitur tandem dicas, ô Musa, colores,
   Et cuiusque simul significata refer.
Cæsius atque niger, rauus, caprinus, aquinus,
   Et qui cæruleo sydere nomen habet.
Cæsius aut glaucus distinguitur ordine trino,
   Qui sequitur glaucum signa timoris habet.
Qui sequitur viridis formam quamcunque coloris,
   Denotat agrestes moribus, ingenio.
Postremus formam comitatur pinguis oliui,
   Arguit egregium magnanimumque virum.
Lumina quæ turpi sordent nigredine, fraudem
   Mollitiemque leuem significare solent.
Iusta, sed urbanos mores, aciemque nigredo
   Mentis coniunctam fraude doloque refert.
Lumina si fuerint rauo dispersa colore,
   Concavitatis item si mediocris erunt.
Præclarum signant præstanti robore, durum
   Qui non Strymonij ferre recusat onus.
Perfrictæ frontis designant lumina iusto
   Si plus flauescunt, absque pudore, virum.
Illud confirmat castæ sacra turba Dianæ,
   Anne aliquis canibus cernitur esse pudor?
Conspicitur capris cum barbigerisque capellis,
   Caprinus capris nomen habere volunt.
Hic inter reliquos præcedit iure colores,
   Hunc plus sydereæ luciditatis inest. (etc.)

Den ældste Udgave af hans Hodoeporicon itineris franconici, Tubingæ 1556, findes ikke paa Kongens Bibl., men Digtet er aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum siue itinerum totius fere orbis lib. VII. Basil. 1580, hvor det findes i 6te Bog under Titel: Joan. Francisci Ripensis iter Francicum ad D. Fridericum II. Regem Danum. Det er i samme Smag, som de øvrige Rejsebeskrivelser fra denne Tid: en Beskrivelse over Rejsen fra Sted til Sted, og et eller andet mærkeligt ved hvert, hvori der da i sig selv ikke er synderlig Poesi. De have kun det mærkelige, at man seer de Studerende for sig, hvorledes de have vandret og redet og sejlet, have forkortet sig Vejen; og Stedernes Navne, der ofte udtrykkes ved en eller anden Omskrivning; f. Ex.

Cum duce Lotichio (sic mens animusque ferebant)
Dulce Nicrum linquens ingrediebar iter.
Scilicet Hectoreos populos uisurus et urbem
Quam vetus a musto nomen habere ferunt,
Nostra sed herbarum de nomine nuncupat ætas. — —

Mane per anfractus uallis ripamque virentem
Pergimus, et rapidis acceleramus equis;
Prægredimurque urbem, cui montes, inter et amnem,
Flumen, et agrestis nomina fecit aper.
(Eberbachium). — —

Carmina Lotichius ueterum celeberrima uatum
Cantabat uarijs lata per arua modis.
Nunc quæstus Ariadna tuos, nunc Phyllidis ignes,
Et numeros citharæ, Lesbi puella, tuæ,
Eurialique necem Nisique canebat amorem.
Sic breuior dulci carmine facta uia est (etc.).

Af hans Elegia de amoribus suis angives at være en Udgave, Francof. 1567, der heller ikke findes paa Kongens Bibl., og der menes maaskee Aftrykket deraf i Ægid. Periandri Hortus amorum secundus floribus illustrium Germanorum poetarum consitus. Francof. 1567. Bladet 156. Den udgjør kun to Sider. Slutningen er:

Cernimus hic plures præstanti corpore nymphas,
Qua Rhodanus celeres in mare voluit aquas,
Quarum non potero cultas describere formas,
Quælibet Attalicum est digna subire thorum.
Si vultus facilesque pedes et musica blanda
Insignes potuit sæpe mouere viros,
Cur igitur nostram non possent flectere mentem?
Hic amor, hic choreæ, blandaque chorda vigent.
Virtutes harum plures recitare quiesco:
Quin nisi amem sæua Tygride natus ero.
Virginis hoc vultus suadēt, et prompta voluntas,
Blandaque præterito basia sumpta die.
O vtinam nobis maneant hi semper amores,
Et niueis pennis cuncta ministret amor.

En lille Digtsamling: Carminum liber ad Fridericum II., Daniæ et Noruegiæ Regem. His Sebastiani Gryphii Tumulus et alia quædam diuersorum authorum accesserunt. Lugduni apud hæred. Seb. Gryphii, 1561. 12mo, haves paa Kongens Bibl. (Den omtales ogsaa i Langebeks Excerpter i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 149). Denne lille Bog oplyser det nøje Forhold imellem de Lærde og Bogtrykkerne. Her findes allerede hans nysomtalte Iter Francicum og Elegia de amoribus suis, samt to større Digte: Ad philomelæ tumulum lacrymæ, som jeg vilde meddele, hvis jeg ikke allerede havde meddelt saa meget, og en Ecloga; Resten er mindre Lejlighedsdigte, af hvilke et af de længste In diem natalem begynder saaledes:

Sparge puer flores, celebrantur festa Joannis:
Nominibus nostris omen inesse solet.
Hoc noni fatigata graui sub pondere mensis
Dulcis me mater tempore progenuit.[1]

[1]) Her forekomme Digte Ad D. Johannem Frys Cancellarium, Ad Corvinum Canvtium Wlfeld, Ad M. Casparvm Mvle, juniorum principum in aula Danica pædagogum, Ad D. Hermolavm Trolle, Senatorem, Ad D. Jacobum Beck Regiæ M. Quæstorem, Ad D. Ioannem Trvdsen Wlstand, Mareschalcum, Ad M. Ioannem Svaningium (om hans Historieskrivning), Ad Mag. Lavrentij Ripensis tumulum (hans Levnetsomstændigheder), ikke at tale om udenlandske Lærde. Denne Forfatters Typus vert et sinceri

I Slutningen af Tidsrummet fremstod en anden Digter, Johannes Sascerides, f. 1526 i Nærheden af Alkmaar i Holland, blev 1557 Prof. i det hebraiske Sprog, † 1594. Blandt hans latinske Skrifter ere hans aandelige Digte de vigtigste:

Odarum siue Carminum sacrorum libri ix. Quinque priores Davidicorum. Sextus Biblicorum. Reliqui tres recentium Autore Johanne Sasceride Vuermenhusano. Eiusdem Carmen Seculare pro Ecclesia. Basileæ per Joannem Oporinum. — Basileæ, ex officina Ioannis Oporini, Anno Salutis humanæ M. D. LVII. (Exemplar paa Kongens Bibl. 483 Sider foruden Register). Som Prøve paa de Davidiske Psalmer hensættes Begyndelsen af den første.

Ode 1. Foelix et placido gratus is est deo,
Quisquis consilio non stat ab impio,
Nec praua scelerum qui manet in via,
Risorumque ferox considet in throno.

Sed quem sancta boni lex recreat Dei,
Eiusque eximium pectus amabili
Noctes atque dies occupat ocio,
Includitque pium iugiter ætheri.

Non hunc absimilem dixeris arbori,
Quæ plantata secus uitrea flumina,
Fructum, diues aquæ, tempore fert suo,
E qua defluitat ne folium quidem (etc).

Sjette Bog eller Carmina Biblica ere over forskjellige Æmner; f. Ex. Ode 1 er Canticum Israelitarum. Exod. 15 Cantemus Domino etc. Ode 2 er Canticum Moysis. Deut. 32. Audite cæli quæ loquar etc. Nemlig

Audite, cæli, quæ loquar, et mea
Perdisce tellus verba, simul mea
Doctrina, sicut herba rore,
Et pluvijs madefacta crescit. (etc.)

---

amoris, Havn. 1579. findes ikke paa Kongens Bibl., saa jeg veed ikke til hvilken Kathegori den hører.

Ogsaa de følgende Bøger, der indeholde **Carmina recentia** ere over gudelige Æmner, mest almindelige, men ogsaa nogle tagne af det N. T. f. Ex.

Ode 7. Concio Christi, ex cap. 7. Matth.

Alto monte sedet Deus,
Et bissena cohors ei
Charos assidet ad pedes.
Turbas ille regit labris,
Tandem et fessus hoc addit:

Totis viribus ingredi
Cæli mænia lucidi
Arctam quærite per viam:
Nam lata est quoque, quæ sua
Carni vota relinquit.

Hac se præcipitant senes
Tristes, et iuuenum chorus,
Plutonisque nigrantia
Complent atria, nec gradum
Unquam vertere possunt. (etc.)

Carmen seculare udgjør ikke mindre end 81 Strofer. Som historisk Lejlighedsdigt kan ogsaa mærkes hans **Epicedium in obitum** Serenissimi (etc.) Christiani Tertii (etc.) Item Historia de coronatione (etc.) regis Friderici. Hafniæ apud Christophorum Barth. 1559. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. Sørgedigtet optrykt hos Krag).

7. Lærd Literatur fortsat. Naturvidenskaberne. Læger: Alexander Kinghorn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lucas Bachmeister), Cornelius Hamsfort.

Der findes adskillige historiske Vidnesbyrd om Kong Christian den Tredies Kjærlighed til Videnskaberne. Ogsaa Naturvidenskaberne fandt i ham en Opmuntrer. I Niels Hemmingsens Ligtale over denne Konge (hos Krag 1, 420)

hedder det, at han imellemstunder fornøjede sig med mathematiske Sager, hvori han fandt en særdeles Behag, thi det var hans største Fornøjelse at betragte Planeternes og Stjernernes-Gang, og det paa en Himmelkugle, hvis Lige næppe tilforn skal være seet. Dette bemærkes som en Indledning til den glimrende Vending, som Mathematik og Astronomi tog i det følgende Tidsrum. At han ogsaa gav sig af med Medicinen, sees af Henrik Ranzaus Skrift de conservanda valetudine 1591, i hvis Fortale der tales om at ogsaa Konger og Fyrster øvede Lægekunsten; blandt dem anføres ogsaa (cap. 51 og 53) Christianus III. rex Daniæ, hvorlunde han prøvede en Modgift paa en fra Livet dømt Forbryder, og hans medicamentum contra morbum caducum. Dette oplyser den til de højeste Kredse udbredte Interesse for Medicinen, der i dette Tidsrum især yttrer sig ved Lægebøger, og i det følgende tager en streng videnskabelig Retning. Den befordredes ved de kongelige Livlæger, der i Almindelighed tillige vare eller havde været Professorer ved Universitet. Blandt dem ere de bekjendteste: Alexander Kinghorn, ogsaa kaldet Alexander Skotte, der kom hertil som Doctor i Medicinen 1513, og blev Prof. ved Universitetet og Christian den Andens Livlæge; men siden brugtes han især i kongelige Sendinger.[1] Peder Capiten, Petrus Capitaneus, f. 1512 i Middelburg i Zeeland, var Prof. i Medicinen og Livlæge hos Christian den Tredie, † 1557. Hans Disputats De potentiis animi, Havn. 1550, 4. haves ikke paa Kongens Bibliothek; derimod er han bekjendt af sin Præservativ og Forvaring mod Pesten (oversat paa Latin findes den i Bartholini Cista medica, S. 12), som Peder Palladius udgav, paa Dansk, Kbh. 1553; i hvis

[1]) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 266, og Allen, Chr. 2. Breve.

Oversættelse Anledningen dertil tillige angives.[1] **Jakob Bording**, f. i Antwerpen 1511, studerede i Paris og Montpellier, opholdt sig i ti Aar i Italien, og drog til Bononia for at studere Medicin, hvorefter han 1541 af Kjærlighed til Luthers Lære tog til Antwerpen og praktiserede som Læge. Men da hans Tro ogsaa her udsatte ham for Forfølgelser, drog han 1545 til Hamborg; 1549 kaldtes han som Prof. til Rostock, og 1556 blev han Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn og Livlæge hos Kongen. 1559 dissekerede han Christian den Andens Lig. † 1560. Hans Levnet er udførlig omtalt

---

[1]) I Palladii Fortale til en Præservative og Forvaring mod Pestilense af Dr. Petro Capitaneo hedder det nemlig:

„Høylerd Mand Doctor Peiter Capiten, kongelig Maiestats Docter i Lægekunst oc Professor her i Vniuersitetet, haffuer screffuit en stor oc merckelig Bog, om Pestelentze, oc fordi at den kand icke saa snart komme paa Prenten, vilde hand beuise sin tieniste den Meninge Mand til gode her i Riget, som hand selff i denne lille Bog til kende giffuer, oc haffuer der faare, vddraget en Kerne och Blomme, aff samme hans store Bog, som hand haffuer forhende, oc den forsent, til Predicanterne Her i Byen, Oc er forkyndet paa alle disse Prædikestole, saa at de som icke foracte Guds vrede och Riiß, holde sig der effter, oc mange der aff v[illegible] oc bliffue Reddede, Thi som mand siger, der hører Hielp til Guds Hielp.“ Capitanei Del af Bogen indeholder de legemlige Præservative, „Først for dem som icke ere befengde met Pestelentz“, dernæst „En Legedom til dem som ere befengde met Pestelentz“. For de første tilraades for unge Mennesker Aareladen, Purgatz, Røgning med Enebær, samt Fenepske Triagels, Angelicarod, o. s. v. Bogen ender med: „Screffuit paa Halsuiß Onsdagen effter Samaritanum Aar etc. M. D. Liii. Petrus Capitanius.“ Det er vistnok ogsaa ham, om hvem Bugenhagen i Juni 1550 skriver til Kongen: Vns ist geschrieben von Lübeck, das Doctor Petrus Capitaneus beraubet ist, das ist vns leid, und das er kaum mit dem Leben davon gekommen ist, das ist vns lieb. Da sprach ich, der frommer Doctor mag sich mehr das fürsehen, das er seine gulden ketten vnd was er mehr von solcher ware lieb hat, solchen Kaufleuten nicht anbiete (etc. Gelehrt. Männ. Briefe, 1, 146.) See ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 2, 20.

i Ligtalen over ham af Johannes Spithov (Monasteriensis), der blev Prof. pædagogicus 1545, senere i det græske Sprog og i Fysik, samt Doctor i Medicinen, † 1564.[1] Bordings Ligtale over Christian den Tredie er omtalt foran. Hans medicinske Skrifter, der indeholde hans Forelæsninger, udkom først efter hans Død: Deraf er hans Anatome 1585 det vigtigste, siden udgivet under Titel af *Φυσιολογια* (etc.) 1591 og Physiologia 1605.[2]

Jakob Bordings Søn, Philip Bording (f. i Antwerpen 1542, † i Stralsund 1565) kunne vi ikke tilegne os, uden for saa vidt han her udgav Themata de corporis humoribus (etc.). Hafn. 1560, 4. (der ikke findes paa Kongens Bibl.). Heller ikke Jakob Bordings Svigersøn, Lucas Bachmeister, f. i Lyneborg 1530, Informator for de kongelige Prindser 1552—1555, og Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea 1559—62, † i Rostock 1608; om end nogle af hans theologiske Skrifter, som De modo recte et utiliter concionandi, Rostoc. 1570, ogsaa for vor Literaturs Udvikling have Interesse. Heller ikke har Slesvigeren Cornelius Hamsfort (Fader til Historieskriveren), der var Livlæge hos Christian den Tredie, tog Doctorgraden i Medicinen i Kjøbenhavn, og fik 1549 Privilegium at oprette et Apothek

1) Oratio in funere (etc.) Doctoris Jacobi Bordingi, Hafniensis Academiæ Rectoris et Serenissimi Daniæ Regis Medici. Habita a Johanne Spithovio Monasteriensi, Academiæ eiusdem Professore Physico. Vitebergæ Excudebat Johannes Crato. Anno M. D. LXII. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See ogsaa Molleri Cimbr. liter. 2, 79. Brevene imellem Bording og Doletus (i Stephani Doleti Orationes duæ, det sidste Afsnit Epistolarum amicorum liber) skrevne medens Bording var i Paris, indeholde intet for Videnskaben mærkeligt.

2) Om disse Skrifter og Udgaverne findes Efterretninger i Herholdt og Mansas Saml. S. 141. See ogsaa om ham og de andre Læger Bartholins Skrifter og Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 268.

i Odense, hvor han tillige praktiserede som Læge, † 1580, saavidt vides virket umiddelbar for dansk Literatur, men vel har han paa en vis Maade middelbar fremmet den ved sit Legat, for hvis Renter der til fattige Disciple i Odense Skole skal kjøbes Træsko.

8. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundit. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jørgensen Biberg og flere latinske Digtere samt adspredte Digte. Balthasar Jakobsen.

Blandt de Mænd, der virkede udenfor Universitetet, er en af de mærkeligste Jens (hos Nyerup Hans) Pedersen Grundit, f. af Bønderfolk i Grundit ved Vejle 1510; han gik i Ribe Skole, derefter i Aarhus, hvor mange strømmede hen formedelst dets Rektor Torkild Pomærii berømte Lærdom, og hvor Johannes Synningius var hans Meddiscipel. Under Borgerkrigen vilde han gaa til Kjøbenhavns Universitet, men kom (nescio quo vento, siger Vedel) til Malmø, efter hvis Overgivelse Ole Chrysostomus sendte ham som Rektor til Ystad (ut juventuti formandæ præesset). Her traf Synningius ham paa sin Tilbagereise fra Wittenberg, og fik ham med sig til Kjøbenhavns Universitet, hvor Grundit nu blev den første Magister efter dets Fornyelse. Derefter var han Rektor i Ribe 1542—1550, da han frasagde sig dette Embede; 1554 blev han Kannik og Præst ved Domkirken. Han havde vedligeholdt sin Opdragelsesanstalt, i hvilken Anders Sørensen Vedel blev optaget 1557. Han døde af Pesten den 14 Aug. 1565.[1] Det Skrift, der

[1]) Grundits Vita af Vedel bag Udgaven af hans Similitudines, jf. Molleri Cimbria liter. 2, 255. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 14. Vedel fortæller Anledningen til at Johannes Synningius i Aarhus Skole blev kaldt Johannes Miro; og meddeler andre interessante Oplysninger om denne Tid.

har givet ham et varigt Minde i Literaturen, efterlod han i Haandskrift.

Det er udgivet af Vedel under Titel af: Liber posthumus continens Similitudines, quibus præcipua capita Religionis Christianæ explicantur et illustrantur, Collectus a Johanne Petro Grundith — nunc primum auctior editus una cum vita Autoris ab Andrea Severino Welleio. Witebergæ MDLXVII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet Vedels Lærer M. Jacobo Matthiæ Welleio apud Ripenses verbi dei ministro. Datum Witebergæ ipso die Apostoli Jacobi, Anno 1567. Den svarer til sit Navn; den indeholder nemlig en Række af Lignelser ved hver kristelig Lærdom, f. Ex.

Qvemadmodum concha initio ueris mirabili siti appetit rorem cælestem, ita ecclesia Christi appetit cœlestia dogmata, tradita uoce dei. Vt autem ex eo rore et conchæ carne, cuius odor optimus est, nascitur gemma pellucida, mirificam vim habens in pellendis uenenis et corroborando corde humano: ita uerbum fide apprehensum efficaciter medetur contriti cordis dolori, præstat et æternæ uerissima gaudia uitæ, gaudia quæ nullo sunt moritura die.

Sicut mater non modo lac præbet infanti, sed etiam cum lacte flammas mutui amoris in sobolem spargit: sic Deus per uerbum, quod merito comparatur lacti, spiritum suum gratiæ, Arrhabonem, in pectora nostra effundit, mouentem casta incendia amoris et inuocationem.

Sicut herbæ bene olentes, quo magis manibus teruntur, hoc magis emittunt odorem gratum. Ita uerbum Dei quanto maiori diligentia legitur et sæpius tractatur, tanto maiores et suauiores suppeditat consolationes. Lectio lecta placet decies repetita placebit.

Quemadmodum araneæ et apes sugunt ex una et eadem herba: illæ succum quem trahunt, uertunt in uenenum, non uitio herbæ, sed uenenatæ naturæ suæ, hæ vero quod trahunt, in mel conuertunt. Ita pij et impij misti audiunt uerbum Dei, sed hi inde offenduntur, illi uero emendantur.

Og saaledes hele Bogen igjennem, en uendelig Række af Lignelser, nogle meget smukke, der, som man kan tænke sig, skulde være

en Samling til Brug ved Udøvelsen af den Tids gejstlige Veltalenhed. Bogens sidste Blad er et græsk Vers a Jacobo Matthia Arhusiensi.

Vedel havde ogsaa oversat Grundvits danske Ligtaler paa Latin, og agtede at udgive dem.

En ellers ubekjendt Jakob Jespersen, Jacobus Jasparus, f. i Aarhus, og som kalder sig publicus professor græcus ac trium linguarum studiosus, opholdt sig i Antwerpen, og udgav der det Lejlighedsdigt, som har bragt hans Navn til os.[1]

Bekjendt som Skolemand og latinsk Digter er Hans Blak, Johannus Blaccus, Rektor i Roeskilde. Han opholdt sig flere Aar udenlands, og udgav sine Digte i Paris.[2] Nemlig Odæ sacræ variis carminum generibus conscriptæ. Autor Joannes Blaccus Danus. — Parisiis apud Nicolaum du Chemin

---

1) Epithalamium illustr. D. Francisci à Lotheringia (etc.) ac inclytæ D. Christinæ à Dania (etc.) per Jacobvm Jasparvm Danvm Arhusiensem (etc.). Antverpiæ 1551. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Forfatteren var blind, hvilket sees af Slutningen, kaldet Epithalamium cæci, der begynder med:

Munera dent alii, pauper dat carmina cæcus. Hans Skrift var længe ubekjendt, indtil C. Brandt, der paa Exemplaret af den gamle Udgave har skrevet sit Navn og kalder sig Othinia-Fionus, kjøbte et Bind paa Auktionen 1753 efter Jak. Berg, Præst i Svindinge og Provst i Gudmeherred; i dette Bind fandtes Digtet, som han gav en smuk Udgave af, Hafn. 1760. 4. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Han mener at Forf. var en Discipel af Morten Borup.

2) Brandt i den nysanførte Udgave af Jespersens Epithalamium, S. 16, mener, at denne M. Joh. Blaccus, som efter Thura, Idea S. 37, var Rektor i Roeskilde, maaskee er den samme som M. Joh. Blok, som Vinding omtaler, Acad. Hafn. S. 127, og som Joh. Nicolai Block, autor Epistolæ de vita Joh. Tausani 1576 in fol. obviæ inter Mss. Bibliothecæ Herslebianæ p. 571 n. 83. I Giessings Jubellærere 3 D. 1 B. S. 4 i Niels Hemmingsens Levnet findes i Anledning af Niels Hemmingsens Lærer Nicolaus Black en temmelig uklar Anmærkning om denne Familie; jf. Pontoppid. Annal. 2, 306.

in uico D. Jo. Lateranensis, sub signo Gryphonis argentei. 1549. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Denne artige Digtsamling indeholder Digte over bibelske Emner, f. Ex. In festo natalis Domini redemptoris nostri; Ode Sapph. de tribus Regibus, o. desl. Som Prøve meddeles Begyndelsen af Carmen Pascale seu ode Sapphica de resurrectione, der bestaar af 89 Strofer:

Nescio quo mens agitata motu,
Quoue flagranti uelut incalescit
Spiritu, magnum similis nouunque
Parturienti.

Annus arridens nouus, undiquaque
Gratiam spargit facie decora,
Ver repubescens, modo læta adesse
Tempora monstrat.

Daulias cantu Philomela dulci,
Astra demulcet, reliquæ et uolucres
Gestiunt, tellus reuirescit, atque
Parturit arbos.

Arua fæcundi zephyri relaxant,
Induit pictum grauis herba florem,
In suos fœtus genitale tempus
Soluitur omne.

Tum noui corpus reparant calores,
Sanguis et uenis salit inualescens,
Redditur rebus sua iam iuuenta
Florida cunctis.

Caussa tantorum puto gaudiorum est,
Quod resurgentem dominum salutant,
Illius sancto recreata flatu
Cuncta creata.

Languidus mundo incubuit ueternus,
Mortis et sensu stupuere secla,
Rebus at uitam rediuiua uita
Omnibus auget.

Slutningen er Joannis Vincentii Gigliani Finariatis Itali Epigramma, hvorlunde Flaccus hidtil gjældte for den første lyriske Digter, men nu rivaliserer Blaccus med ham; og da den ene besynger hellige Ting, den anden profane, stig mig saa Læser, hvilken der skal mest holdes i Ære:

Hactenus in lyricis fertur tenuisse Poetis
Conspicuo summum Flaccus honore locum,
Nunc Blaccum dulcem Musarum Flaccus Alumnum
Aegra conferri non sibi mente ferat (etc.)

Næste Aar udgav han Ad generosissimum Danorum Principem Fredericum, Christiani (etc.) regis filium, Sermonum liber vnus, ex Isocratis oratione de Regno, carmine Heroico. Autore Joanne Blacco Dano. — Parisiis Ex officina Reginaldi Calderij et Claudij ejus filii. 1550. 4. (Et smukt Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen til Prindsen er skreven i Paris i Oktober 1550, og det hedder i den, at det var nu det sjette Aar han for at studere havde tilbragt udenlands. Først findes kortelig i Prosa Præcepta de officio principis ex hac oratione in compendium contracta; og derpaa Udførelsen i Vers.

Bisskop Sadolins Søn, Jens Jørgensen Viberg, der blev Sognepræst i Laaland 1559, men formedelst Lejermaal 1579 dømt fra sit Embede,[1] begyndte sin poetiske Virksomhed med

Johannis Georgii Vibergii Elegidia
In zoilum.
Quem non edax liuor petit,
Hic omnium est miserrimus.
Famæ, sacræque gloriæ
Oblatrat omnis inuidus.

---

[1]) Johannes Francisci har i sine Elegier ogsaa Eleg. 16. In natalem M. Johan. Georgii Vibergii, der begynder saaledes:
Romani redijt nunc lux uigesima Martis
Qua læto et fausto sydere natus eras.
Hunc sine labe diem quondam celebrabat alumnus
Sulmonis clarus Naso poeta suum.

Tabesce belle zoile
Liuore, dum tandem crepas.
Witebergæ ex officina Viti Crevtzer
M. D. LII.

(Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er en Samling af mindre Digte, tilegnet hans Lærer Christ. Torch. Morsianus, for det meste til Personer, som til Melanchton, Ad M. Davidem Cellium Malmogium, Ad D. Christiernum Pauli Priorem cænobij chanutini. De mærkeligste Digte ere de, som vise, at han har beskjæftiget sig med Fysiognomik og Chiromanti og Tegninger, som skulde oplyse dem. Nemlig Ad Lucam Andream Coagium de Tabulis Physiognomicis, hvori det hedder

Ex nostra uarias mentes cognosce tabella,
Ne pereas læsus fraudibus atque dolis.
Cernere diuersos animos, et noscere mores
Diuersos, non est ars, mihi crede, leuis.

Ligesaa Ad M. Georgium Martinum Boringholmium de tabulis chiromanticis. Der er flere Ad Cassionellam, som dette:

O celebris nostro uersu lætare puella
Namque tuum nomen iam super astra uolat.
Quid pia uirgo mihi pro tali munere reddis?
Aurum? hui nolo tali dona dari.
Basiolum teneris saltem mihi fige labellis,
Basiolo uendam carmina nostra tibi.
Basia nunc sumpsi, tibi basia reddo uicissim,
Nam precio Musas uendere nolo sacras.

For Skolen udgav han Johannis Georgii Vibergii *παιδεια*, seu institutio, pio studio edita in usum puerorum. Accesserunt Disticha moralia eiusdem. Vitebergæ. Ex officina Typographica Viti Creutzer 1553. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet hans Fader; der findes ogsaa en Anbefaling for Forf. af Melanchthon. Det er latinske Vers, indeholdende gode Formaninger. Hans Portræt staar foran Disticha moralia, af hvilke der haves et særskilt Aftryk i Kvart uden Titel.

Der findes vistnok adskillige flere latinske Digtsamlinger og adspredte Lejlighedsdigte, men de anførte ville være tilstrækkelige til at

give en Forestilling om Indholdet. En slesvigsk Præst Joh. Busmannus udgav Poemata quædam, Witeb. 1537, et Epigram, en Elegi til Christian den Tredie, m. m. hvori findes historiske Mærkeligheder om denne Konge. (Langebeks Excerpter af Bøger i det Kgl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 3 H. S. 173; og Werlauffs Efterr. om det Kong. Bibl. 2 Udg. S. 3. Indledningen viser, at Forf. da længe havde været Præst i Slesvig). Den bekjendte Povel Kempe skrev et Epithalamium ad M. Onnonem, m. m. (Allen, Christian Andens Breve, S. 391). Den nysnævnte Søne, Johannes Matthiæ Hoynius eller Hoinus, udgav et Vers i Wittenberg 1550, 4. som Langebek har kjendt (D. Mag. 1, 125), men som nu ikke findes. Derimod haves paa Kongens Bibl. af samme Søne en prosaisk Oratio de angelis recitata Witebergæ in privato conventu, die castorum angelorum, Anno 1550. A Johanne Hoyno Ripensi Dano. Witeb. 1550. (defekt uden Ende). Den afhandler Englenes Natur; begynder med et Vers af Wesselus Palemonius Malmogensis; og er tilegnet Johan Fris. Den er holdt i en Samling af hans Landsmænd i Wittenberg, og just det er det mærkelige ved Bogen; man seer at de Danske samledes, og holdt deslige Foredrag isteden for vor Tids politiske Taler.

Endelig digtede man ikke alene selv, men aftrykte ogsaa fremmede Arbejder, hvilket vi allerede have seet Exempel paa i Morsings Skolevers. Et saadant, paa Kongens Bibl. nylig opdaget, i Midten defekt Skrift er: Antonii Mancinelli de Moribus et Officiis. Antonius Mancinellus Meliternus ad Phastum filium. — Haffnie ex officina honesti viri Joannis Vinitoris habitantis in nouo vico claustrali. Anno 1541. Begyndelsen er:

> Inspice virtutis Speculum dulcissime fili,
> Quo sapiens fias, quo probus ipse magis,
>
> Dogmata percipies vitæ, normamque loquendi,
> Sanctus eris, nostra cæperis ire via,
>
> Bina simul pergunt mea carmina, proptereaque
> Anterior dux est, posteriorque comes.

Derpaa følger da Speculum de moribus et officiis, a quibus honeste viuendi præcepta ducuntur. Prudentiæ officia i lignende Distícha, ikke blot for Skolen, men for hele Livet.

Af Skrifter vedkommende klassisk Filologi[1] har jeg, udenfor Grammatikkerne, ikke fundet andet end det af Balthasar Jakobsen, Balthasar Jacobi, (f. i Malmø 1524, Erkedegn i Lund, † 1586), om det formentlige Fund af Ciceros Grav og to Urner, hvoraf den større skulde indslutte hans Aske og den anden var et Taarekar. Forfatteren havde selv jendt Opdageren Desiderius Lignamineus Patavinus, og fremstiller Formodninger om, hvorledes Ciceros Aske kunde være ført herhen, og at hans Søn Marcus kan have ladet Graven opføre, samt meddeler Bemærkninger om Indskriften.[2]

9. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Stral. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svansø. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus).

Christian den Tredie berømmes ogsaa for sin Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og de dannede Mænd paa hans Tid vare ingenlunde uden historisk Sands, der imidlertid udenfor Saxo ingen anden Tilfredsstillelse kunde finde end Krønniker. (En stor Del forekomme, ogsaa tyske der-

[1]) Om det Haandskrift, der indeholdt Livii tabte Bøger, see Pontoppid. Annal. 2, 309.

[2]) Sepulchri facies M. Tul. Ciceronis, Nuper in Zacyntho insula reperti, et nunc in gratiam studiosorum Scholæ Haffniensis in lucem editi. Impressa Hafniæ Apud Christophorum Barth. Anno M. D. LIX. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) med et Træsnit over de to Urner. Bogen er stilet til Lave Brockenhus, der havde besøgt disse Steder og var anseet i Rom og Venedig, hvilket Forf. selv havde erfaret, og omtaler tillige Coruinus vlffelt. — Naturligvis er dette Skrift kun mærkeligt som en literær Kuriositet. Det omtales ikke der, hvor man skulde have ventet det, i Ciceronis Opera, ed. Orellius, t. 6, S. 109 (hvortil Prof. Ussing har henviist mig), hvor Desiderii Skrift omtales; heller ikke hos Bähr, Gesch. der Röm. Liter. 3 Ausg. 2, 235.

iblandt, i Mester Hans Urnes Testamente, D. Mag. 1, 296). Krønniker og Bønnebøger fulgtes jevnsides ad. Til denne Tids vigtigere Krønnikeskrivere hører formodenlig: Laurids Stræl, Laurentius Stralius, hvis Levetid dog er aldeles uvis. I hans Annales Danici (Langeb. Script. 3, 302) forekomme nogle faa danske Sætninger, som: Kotkarle ware alle galne met there kylwer; war i Lund Klærkemod. Uden Tvivl hører i det mindste Grundlaget til disse Annaler Middelalderen til. Peder Olsen, Petrus Olai Minorita, skal være f. i Sannerup i Sælland og † imellem 1560—70. Af hans Paralipomena (Arnæ-Magn. Nr. 107. 8.) ere flere Stykker optagne af Langebek (Script. t. 1 og 2; jf. Langebekiana S. 64). Chronicon Skibyense omtales ved Povel Eliesen. Af en ubekjendt Forfatter, der levede 1527 (Petrus Olai?) haves Duodecim excellentiæ regui Daniæ (i Langeb. Script. 8, 493); og et andet vigtigt historisk Skrift er Seditionum Daniæ liber (sst. 8, 515). De kongelige Historiografers Tid begyndte. Christiern Pedersen skal have været Christian den Andens. Hans Svaning, Johannes Svaningius (f. 1503 i Svaninge i Fyn, † 1584) blev Rigets Historiograf 1553. Tiden gav Anledning til mange Taler, Stridsskrifter og andre historiske Aktstykker, som det ikke vedkommer Literaturens almindelige Historie at drøfte. Navnlig vexledes der, som bekjendt, en Mængde Stridsskrifter imellem Christian den Anden og Frederik den Første. (Allen, de rebus Christ. 2. S. 36. Christian den Andens Breve S. 503 o. fl.). Og Opmærksomheden var allerede henvendt paa Beskrivelser over Fædrelandet. Mag. Niels Svans, Præst til St. Jakobi Kirke i Varde omtrent 1540, der havde deltaget i Striden med Katholikkerne (Langebekiana S. 64), efterlod en Descriptio Daniæ, en Blanding af Vers og Prosa (hvoraf Uddrag findes i Suhms Ny Saml. 1, 331.)

For Fuldstændigheds Skyld maa tillige nævnes de ældste Landkort over Kongeriget og Hertugdømmerne 1552 og 1559 af Markus Jordan (f. i Krempe, Prof. 1550 i Mathematik, † 1595).

Ligesom Christiern Pedersen, der siden skal omtales, i Modersmaalet forsøgte at bearbejde den danske Oldtid, saa blev den ogsaa nu Gjenstand for den lærde Forskning. Niels Pedersen, Nicolaus Petræus eller Petrejus, Præst i Loderup i Skaane (siden Præst paa Møn, † som Superintendent i Sønderjylland), hvis Skrifter først senere ere udgivne, begyndte allerede omtr. 1550 at meddele sine oldhistoriske Undersøgelser, der sædvanlig gaa under Navn af den Gullandske Hypothese, og han bekræftede dem ved Gullandske Folkesange. Dersom disse ejendommelige Forskninger vare blevne forkastede paa hans Tid, var det maaskee næppe værd at nævne dem; men de have vundet Tiltro en rum Tid efter, og hyldes endnu af Stephanius.[1] Denne Mands Granskninger, hvilken Oprindelse de end ellers have, føre os tilbage til Oldforskningens Begyndelse; og de vise paa hvilket Trin Sprogkundskaben stod. I denne Henseende have de Betydning; ja den Heftighed, hvormed Gram ivrer imod dem, viser jo, hvilken Vægt de endda havde, thi ellers vare hans Ord jo spildte. Denne begyndende Forskning har det store Gode, at den veed det, som ingen anden kjender, at den tror det, som ingen anden har Lid til; af lutter Patriotisme fører den Danmarks Ælde tilbage til Syndfloden etc.; og der er vel flere end mig, som den i deres unge Dage har moret ved sin Troskyldighed

[1]) Han siger om det Gullandske Vers, at det er vetustissimum — multo verius, multoque accuratius, quam est a Paulo (Diacono) præstitum. (Stephanii Notæ in Saxonem S. 181).

og sit snurrige Sprog, der bestaar i til de sædvanlige Former at føje lutter =ummer, ligesom i Kragemaal. Den begynder med Confusio linguarum circa annum mundi 1790, med Gomer og hans Sønner, og fører os saa lykkelig og vel igjennem Tiden ved Hjælp af Berosus, Josephus o. s. fr. Og hvo kan endnu læse denne Chronica Gothlandica med dens vidunderlige Sprog uden at smile?

Saaledes begynder dens Primum et antiquissimum monumentum:

Japhet, Tredium Noe Son, afflede einum Son, hucken heite Gomer. Hand indtog Walland, meten Tyger Gomers son foer till einum Landum vdinden hæd mindrum Asia: och neffnede hæd folcket, hucket hanum folgdum Tygraner. Hucket Landum fortidum neffndis Phrygia. Hæd er Skedt daa aff Werldrums alder gangen vaar attartan hundert och halffandum sthe, vdinden Sarychs tidum.[1]

10. Lærd Literatur fortsat. Latinske Skrifter af Forfattere, der tillige have skrevet i Modersmaalet. Christiern Pedersen. Peder Litle. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius.

De Forfattere, der som den allerede omtalte Synningius have virket saavel for den lærde Verden, som for Folket, have i første Henseende især haft et dobbelt Øjemed. Deres Skrifter tjente til at befordre det latinske Sprog eller Re-

[1]) Haandskriftet, som Lysander har bevaret og forsynet med Forfatterens Levnet, og af hvilket kun en Del er udgivet, findes blandt Arnæ Magn. Nr. 846. 4. Udgivet er Cimbrorum et Gothorum origines (etc.) Lips. 1695. Paa Dansk af Winsløv: Cimbrers og Gothers ældgamle Herkomst og Handel. Kbh. 1707. See iøvrigt Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 138; Grams Noter til Meursius (i Meursii Opera t. 9.) S. 84—85. Sv. Grundtvigs Folkeviser, 1, 319. Om Haandskriftet i Stokholm, Umbra Saxonis (etc.) see Molbech, Danske Haandskr. i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 136.

formationsværket. Forsaavidt som Skrifter af første Art, især Vokabularierne, i vor Tid kun ere vigtige for Modersmaalet, ville de blive anførte i den følgende Afdeling; de øvrige derimod meddeles her i en samlet Oversigt.

Christiern Pedersen udgav, som vi allerede have seet, i Paris latinske Messebøger o. desl. Der anføres tillige af ham et Skrift de gratia divina et confessione, Malmogiæ 1532, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker, og som Brandt heller ikke i Sverrig har truffet paa; om hvis Tilværelse og Indhold jeg derfor intet kan afgjøre.

Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, udgav Joh. Campensis Omskrivelse af Psalmerne, Roeskilde 1536.[1]

Frands Vormordsens Skrift om Kirkevæsenet er allerede foran anført ved Gyldenmunds Lamentatio ecclesiæ. Han udgav ligeledes et andet med Hensyn til Reformationen i Malmø vigtigt Skrift: hans med et latinsk Vers af samme Chrysostomus anbefalede Apologia adversus Lundenses Canonicos,[2] nemlig mod deres nuperrime latam sententiam et

---

1) Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio, authore Joanne Campensi, publico Louanij Hebraicarum literarum professore (etc.). Accessit Athanasius ad Marcellinum in librun psalmorum Capnione interprete. Paraphrasis in concionem Salomonis Ecclesiastæ quantum phrasis Hebraica permittit, ad literam proxime accedens per Joannem Campensem. — Roschildiæ apud Joannem Bart Idibus Nouembris Anno M. D. xxx. vj. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. paategnet Jo. Grammii). Omskrivelsen er i Prosa. See iøvrigt om Joh. Campensis Parafraser Schellhorn, Amoenit. Literar. t. xi, S. 74, hvortil ogsaa allerede Gram paa Bogens Titelblad har henviist; og om dette Skrift, efter Nyerups Henvisning, Lorks Bibelgesch. 1 Th. 2 Art. No. 22.

Gnaphæi Acolastus, Roeskildiæ 1537. og Carmen in obitum virginis Annæ a Bruchhofen, Witeb. 1557. 4. findes derimod ikke i vore Bibliotheker.

2) Ad generosissimum ivxta atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ regni Senatum, proceres atque magistratum et pia et erudita,

iudicium contra quosdam Scaniæ urbium ecclesiastas. De havde derved ikke blot fordømt uskyldige Mænd, men selve Christi Evangelium. Han forsvarer derpaa disse Præsters Lære om Sakramentet, om Ægteskab o. s. v.

Til ydermere Oplysning om Reformationen i Malmø har Peder Lauridsen efterladt vigtige Skrifter, af hvilke kun det ene vides at være til, hans Expostulatio ad Canonicos Lundenses, Malmogiæ 1533.[1]

Et kort Uddrag af dette Skrift vil oplyse de daværende Forholde. Det begynder med:

Olaui Chrysostomi Carmen ad lectorem:
Venditur hic paruus, paruo licet ære libellus
Occulit ingentis utilitatis opes
Nam docet a uero, falsum dinoscere, recte
Iudicium; et fructus huius ab alterius.
Quæ noua, quæque uetus dicenda ecclesia iure, et
Vtraque quã uiuo picta colore uenit
Et quantum impietas, pietatis imagine sumpta
Ledit et in uitæ protrahit exitium
Disces et hic qui sunt ueri sine cornibus hirci
Et quibus inuisus connubialis amor (etc.).

I Skriftet selv hedder det: Audiui primum, iam hisce diebus, deinde et re ipsa, certisque scriptis et obsignatis literis, com-

---

Francisci Vormordi, Amstelredami, apologia aduersus Lundenses Canonicos.

Ad libellvm apologeticum in publicum exiturum Carmen Phaleucium (?) Olavo Chrysostomo, hæryngiano authore (uden Aar og Sted). Apologien ender med: Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis M. D. XXXIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Jf. Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 32.

[1]) Expostulatio Petri Laurentii Malmogiensis ad Canonicos Lundenses, aduersus temerarie latam exilii (s)ententiam et condemnationem in quosdam uerbi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum ueterum conciliorum canones, Et sanctorum patrum et ueræ ecclesiæ doctrinam. Malmogie Anno MDxxxiij. (Paa Kongens Bibl.). Trykken er særdeles slet.

peri, Iudicium non æquum a uestrum plærisque exiisse, aduersus pium et bonum uirum D. Olauum Biug, pastorem Helsinborgensem, et paulo post contra Landiscronenses et Trelleborgenses ecclesiastes, longæ inuidiæ et ueteris odij, ut uidetur, argumentum et manifestum signum, ob Euangelium Christi syncerius predicatum, et propter abusus quosdam in rebus sacris et ecclesiis abolitos.

Istud enim uestrum consilium, et iudicium, fuerat iam diu alta mente repositum, ante pij principis Frederici mortem, quod nunc tandem a fatis eius erupit, et contra pauperes hos preualuit omnium primos. (etc.)

Hvad have da hine Mænd gjort? hvorledes ere de klart og tydelig blevne overbeviste om Kjætteri? Quin potius erubuissetis, apud homines ullius sensus et fidelis iudicii, dicere hæresim esse, laicis utramque partem integritatis Sacramenti Eucharistiæ dare. O Deus, o ueritas, o cœlum, o terra, o omnis creatura testis. Hoccine est hæreticum, laicis integrum sacramentum (quemadmodum Christus instituit) dare? et apostoli eorumque successores et tota Christi ecclesia, plusque mille annis, in usu habuerunt. (etc.)

Jam de tertio, quod uidetur caput et summa causæ condemnationis hæreseos aduersus oppressos illos et inopes, quod scilicet relicto spurcissimo et impurissimo papisticæ ecclesiæ cœlibatu, legittimas in domino duxerunt uxores, quas impudenter dicitis, dicitis autem, at non probatis, nec esse, nec unquam posse illis legittimas fieri, secundum universalis ecclesiæ ius et constitutionem. Denne Gjenstand afhandles udførlig. — Malmogiæ feria quarta proxima ante natiuitatis Mariæ. Anno domini MDxxxiij. Petrus Laurentij Malmogiensis lector.

Seqvvntur Literæ Capittvli Lundensis. Det er temmelig kort og syndigt. F. Ex. Impia autem doctrinæ tuæ fermenta, Expostulatrici epistolæ inserta, De utraque specie sacramenti laicis danda. De sacrilegis scortis uestris, pro legittimis tutandis uxoribus. Deque sacramentorum non debita confessione. Placvit in presentiarum execrando contemnere, et contemnendo præterire. — Lundis ex domo nostra capitulari.

Anno Domini M. D. xxxiij. feria. vi. proxime post festum diui Mauritii et sociorum eius.

Derefter følger Petri Lavrentii ad prædictas litteras Responsio. Hvor skarpt dette er skrevet sees allerede af Overskriften: Pro arroganti mendaci et contemptore spiritu, spiritum sanioris consilii et rectioris intelligentiæ uobis opto in Christo. Han havde af disse den skaanske Kirkes Støtter ventet sig Lærddom og Gudsfrygt; sed spe et opinione frustratus, uideo tantos montes, post grauem nixum, murem ridiculum, sed dentatum et mordacem peperisse. (etc.) Malmogiæ. Feria tertia proxima post Michaelis. Anno domini. M. D. XXXIII.

Bogen slutter derpaa med: De sacerdotum sanctis conivgiis deque aliorum sacerdotum impuris scortationibus Axiomata per Petrum Laurentij.

See ogsaa om dette Skrift og de Omstændigheder, der fremkaldte det; Pontoppid. Annal. 2, 878, og Engelstoft, Reform. et Cath. S. 32, der henviser til en Afskrift deraf, men Skriftet selv haves.

Derimod har jeg ikke kunnet overkomme det andet Skrift, der maa indeholde vigtige Oplysninger: De reformatione missæ cæterarumque ceremoniarum. Malmogiæ 1539.

Begge Palladierne have endelig, ifølge deres Stilling, villet virke igjennem det lærde Sprog. Peder Palladii Skrifter angaa deels den latinske Sproglære, og give derved Oplysning om Skoleunderviisningen, deels indeholde de lærd Exegese eller andre Anviisninger for Præsterne. Hans Grammatica latina, hvoraf flere Udgaver haves,[1] er som sædvan-

[1]) Den jeg har benyttet er:

Grammatica latina in vsum Danicæ ivventvtis vniformitatis causa. Hermanni Torrentini Commentaria in primam partem Alexandri. Johannis Despauterij Syntaxis.

Eiusdem Despauterij de Figuris Grammaticalibus Libellus.

Anthonij Mancinelli Prosodia.

Addita est Præfatio Doctoris Petri Palladij. (etc.). Witebergæ Anno M. D. LVIII.

— Impressum Witebergæ in officina hæredum Georgii Rhau 1558. Impensis Nicolai Förd, Ciuis et Bibliopolæ Haffniensis.

See iøvrigt Nyerups Librorum etc. notitia S. 22. Wegener, Vedels Levnet S. 13.

lig en Samling af flere ældre grammatiske Arbejder, og i Fortalen[1] (Haffniæ 1552) forklarer han, som allerede er omtalt, dens Øjemed. Man maa nemlig lægge Vind paa Uniformitet i Skolerne som i Christi Kirker; og det var en almindelig Klage i Trivialskolerne, at man ikke lærte Børnene een og samme grammatiske Autor, men nu een og nu en anden; og hvilken Forvirring gav det ikke, naar Lærlingen, sub ferula sui Præceptoris, havde lært een Grammatik, og saa drog til en anden Skole, hvor den ikke brugtes. Quæ diversitas seu discrepantia non tantum confusionem ingeniorum, sed etiam Scholarum et Scholasticæ pubis ac iuuentutis dissipationem parit. Foran findes nogle Skoleregler (efter Erasmus), hvor da Latine loqui assidue ikke er glemt. Imidlertid indeholder Bogen mange danske Ord (med latinske Bogstaver), saa der kunde gjøres en hel Ordsamling deraf.[2] De af Palladius udgivne Responsoria ere mærkelige, forsaavidt de alle ere paa Latin; og da Bogen er forsynet med Melodier, yder den vel tillige et Bidrag til Musikkens Historie.[3] Hans Katechismus for de norske Præster er hvad den hedder, men var for den Tid en meget vigtig Bog, som han selv bemærker i Fortalen: Solus catechismus hoc tempore facit miracula, et transfert homines a traditionibus humanis et doctrinis dæmoniorum ad synceram Euangelij doctrinam. Den nu afdøde M. Johannes Slauus Superintendent i Ribe opmuntrede ham til at give de danske Præster en Vejledning; men de norske trængte

---

1) Den er stilet til omnibus Triuialium Scholarum in Dania, Noruegia, Islandia et Farensibus Insulis, moderatoribus.

2) Som Arra, Gudspending; botulus est farcimen de carne suilla, Metister; ferculum — etiam est sedile, in quo portatur homo, rossbar; Nummularius, Vesseler, o. s. v.

3) Pia quædam cantica, quæ vulgo Responsoria vocantur. Pet. Pall. MD. Liiii (Hafniæ). (Exemplarer paa begge Bibliotheker).

endnu mere dertil.[1] Men Hensyn til Troeslærdommene er ligeledes et andet Skrift vigtigt, hvoraf der haves mange Udgaver: de poenitentia et de justificatione. Disse to Hovedddele af Troen fandt han blev hist og her af Præsterne paa Landet (a ruralibus parochis et uerbi dei ministris) meget forsømt, og konfust trakteret og prædiket.[2] Hans Postil efter Luther, flere exegetiske Skrifter, hvoraf der tildels haves mange Udgaver, have ligeledes for hin Tid været en Velsignelse; hans Skrift om Kjætterne har endnu kirkehistorisk Værd; og Skriftet om Sværgen og Banden fører os endelig lige ind i Sædernes Historie.

Af disse Skrifter haves paa Kongens Bibl. Enarrationes lectionum evangelicarum, iuxta Dominicarum ordinem, Scriptæ à Reuerendo viro Petro Palladio Doctore Theologiæ, qui eas bona fide excepit, publice recitatas à Reuerendo uiro Martino Luthero Doctore Theologiæ. Vitebergæ excudebat Johannes Crato Anno M. D. LX. Tilegnelsen til Herluf Trolle til Hildresholm handler om Kirken. Evangeliet er oplyst ved Træsnit.

Korte Indledninger til Bibelens Bøger findes i Isagoge ad

---

1) Paa Kongens Bibl. findes adskillige Udgaver; deriblandt den ældste: Brevis expositio Catechismi pro parochis Noruegianis per Docto. Petrum Palladium. M. D. XLVI. — Impressum Magdeburgæ. M. D. XLVII. Under Fortalen: Haffniæ 26 Julij Anno Domini XLI (sic). I Eftertalen omtales M. Gebelus Petræus Superintendent i Bergen og D. Jonas Gothormi nylig ansat som Superintendent i Stavanger. — Denne Bog angives at være oversat af Matthias Litle under en noget underlig Titel: En kort Catechismi Udlæggelse (etc.) for Norske Sognepræster, nu ved Matthiam Parvum Rosæfontanum udsat paa Danske, de Christne udi Island til gode. Kbh. 1546 hos Hans Vingaard. Med Træsnit og i mange Oplag. Denne Oversættelse har jeg ingensteds fundet.

Om Catechismus Pueris in templo et scholis recitandus. Malmogie apud Olauum Vlrici M D xxxviij see Myuster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 60.

2) De poenitentia et De Justificatione adhortatio et commonefactio scripta a Petro Palladio (etc.) Vitebergæ 1558. 1559. 1592. Hafniæ 1638. (Paa Kongens Bibl.).

libros Propheticos et Apostolicos (etc.) Witebergæ 1557 og meget oftere; paa ny af Cramer med Tillæg af en Methodus concionandi, et Calendarium generale etc. og tilegnet Holger Rosenkrands (Stetini sub finem Anni M. D. C. IIII.), og atter Witteb. 1606. Samt i De bibliis sacris et libris veteris et novi testamenti. Hvortil er føjet: Brevis sed lvcvlenta Explicatio Orationis Christi Johannis 17. Francoforti 1558. Tilegnet Livlægen Jak Bording og Hofpræsten Henrik Buscodunensis.

En Betragtning af Bibelens Bøger, i Særdeleshed det gamle Testamentes, og derpaa exegetiske Betragtninger findes i: Librorum Moisi, qvi sunt fons doctrinæ ecclesiæ, explicatio breuis et ad usum piorum accommodata (etc.) Vitebergæ 1559. Bogen er tilegnet Frederik den Anden, og Tilegnelsen, der udførlig omtaler Christian den Tredies Fortjenester, og har en smuk Berømmelse over Jak. Bording,[1] slutter saaledes: Anno 1559 die Martij 25. quo die filius Dei ante annos 1525. in cruce uictima factus est. Et scribitur eo die creatos esse Adam et Heuam, ante annos 5521. At Mose Bøger gjøres til fons doctrinæ ecclesiæ viser os, hvor fast Palladius hang ved de da herskende Anskuelser. (Christus hos Moses og Profeterne).

En kort exegetisk Forklaring er ligeledes: Enarratio in Threnos Jeremiæ (etc.) Witebergæ 1560. Tilegnet Domino Bore Troll Equiti aurato, Consiliario Inclyti Regis Daniæ Friderici. Calend. Martij 1560. Anvendelsen paa Christus af Spaadommen i 4 Kap. forkaster han. Det gaar en hel Tid som det enkelte Menneske; udenfor visse fixe Ideer gjør den sunde Sands sig gjældende.

Catalogvs aliqvot hæresium hvivs ætatis, et earum refvtatio (etc.) Vitebergæ uden Aar (paa ny udgivet af Resen: Petri Palladii de novis hæresibus seu Svermeriis suæ ætatis commonefactio etc. 1638), begynder med Melanchthons Brev til Herluf Trolle til Hildrisholm. (August 1557). Her stilles Troens Renhed (Manet tamen norma, uidelicet doctrinæ puritas, quæ discernit ueros cives ab hostibus) mod Tidens Kjætterier; og Bogen selv

---

[1]) Quantum ornamentum est et Academiæ et Ecclesiæ Jacobus Bording Doctor artis medicæ, qui ad amplissimam totius Philosophiæ cognitionem adiungit ueri dei Inuocationem et honestissimos mores.

bliver en vigtig kirkehistorisk Kilde. Om Servet ytrer han: Ac re ipsa totum doctrinæ Serueti corpus est Mahometicum, o. s. v.

Formula visitationis provincialis seu præpositorum conscripta a Doct. Pet: Pall: 1555. — Impressa Hafniæ. Heri findes, som forhen er anført, Tabula de exercitiis scholasticis, og Diuisio philosophiæ.

Fortalen til Venerandis viris, Ecclesiarum et Scholarum in his regnis et terris, Daniæ, Noruegiæ, Rugiæ, Gothiæ, Islandiæ et Farensium insularum, præpositis, oplyser, at det paa sidste Synode i Kjøbenhavn blev besluttet, at denne Bog, som han hidtil kun havde bestemt for Provsterne i Sælland, skulde udgives. For nogle Aar siden havde han allerede tilegnet den til prouinciæ Calenburgensis præposito, domino Melchiori Johannis, med et Brev dateret Ex prouinciis 16 Augusti 1543.

Skriftet giver en god Indsigt i Tidens kirkelige Forfatning i det det gjør Provsterne opmærksomme paa, hvad de ved deres Visitats have at iagttage. Deriblandt:

De Pastore quærendum est — — — An cælebs an maritus, Si cælebs, An habet apud se mulieres publicas et famosas, Si maritus, An habet liberos et familiam sibi obsequentem in omnibus. Si Vxorem habet probam et honestam. Si cum grauitate domui suæ præesse potest. An ortum sit aliquod scandalum vel ex doctrina vel vita vel familia ipsius. Vtrum conuersatio talis sit, vt omnes cum eo commode conuersari possint, in templo, conuiuiis, agris (etc.)

De Diacono An docuerit fideliter rusticanam iuuentutem Catechismum, tam in templo quam in pagis tempore præscripto. An iuxta antiquam consuetudinem campanas pulsat, Templum verrit, In æstate illud frondibus ornat. An in summis tribus festis latine et in reliquis omnibus danice consuetas cantilenas cecinerit, et populum ad cantandum instruxerit (etc.).

De Parochianis. Her viser sig især Fremgangsmaaden ved Visitatsen, der lige saa vel angik de Ældre som Ungdommen. Heri forekommer, at Provsten skulde undersøge: An concinunt psalmos et cantilenas sacras. An seruent publicas et honestas ceremonias, procumbendo, stando, sedendo, provt res postulat in templo. — An animos adhuc papatui addictos habent. An adhuc rosaria secum gestant. — (Om trol·koner) — (etc.).

Derpaa følger: De Collatione parochorum seu de provinciali Synodo, nemlig hæc prouincialis Collatio quæ danice Callent vocatur. Og for den foreskrives udførlig hvorledes den skal holdes. F. Ex. De forma Conuiuii. Conuiuii forma sit mediocris apparatus duarum aut trium mensarum, prima pro parochis, secunda pro vxoribus et tertia pro diaconis et famulis seu aurigis. Conuiuio dentur tres horæ, quibus ex dispensatione, quarta si libet addatur, vt prima tantum sit prandii, reliquæ duæ aut tres, honestæ compotationis, a duodecima, videlicet, vsque ad secundam vel tertiam horam, vt ante solis occasum quisque domum discedat. Nemo vero ex conuiuis in domo conuiuii nisi summa necessitate coactus pernoctabit, sed propriam domum petat.

De Colloquiis. Colloquia sint pia et honesta de rebus quæ spectant ad religionem, vt tractant fabrilia fabri, Si vero interim admisceantur iucunda, non tamen scurrilia seu iocularia scommata. Nec admittantur Cytharedæ, Lyrani, tibicines, aut scurræ pro exhilarandis conuiuis. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 13. 14. 18.

For Præsterne skrev han ogsaa, efter Øvrighedens Befaling, Compendiolum, in quo pessima et horrendissima iurandi et maledicendi consuetudo vtcunque deprędicari possit. Haffniæ 1556 og 1627. I en ganske kort Fortale til Parochis et ministris Ecclesiarum, omnibus, in his Daniæ et Noruegiæ Regnis, yttrer han: Cvpit Magistratus noster hoc Compendiolum per vos in primis vestro Populo vestrisque auditoribus, contra horrendam iurandi et maledicendi consuetudinem, adeoque summam nominis dei blasphœmiam, assidue et diligenter proponi. Haffniæ 28 Augusti. Det er et ganske kort Skrift, der udvikler hvorfor Banden er Blasfemi; og ikke, saa vidt jeg skjønner, ligefrem taget af Musculus, skjøndt Palladius selv yttrer det i et tilsvarende dansk Skrift. (See hans danske Skrifter.)

Palladii Epistola de vita ministrorum V. D. quotidiana, 1547, staar i Resens Visitatio catechetica, 1627. Hans Modus absolvendi puerorum oppressores (en ganske kort Optegnelse) findes i Suhms Saml. 1 B. 2 H. S. 137, aftrykt efter Thys Samlinger. Derimod har jeg paa vore Bibliotheker forgjæves efterspurgt: Ad superintendentes Daniæ literæ 1554. Declaratio

verborum Esaiæ ix. 1555. fol. Strena novi anni ad Her. Trolle. 1555. fol.

Niels Palladii Skrifter, hvilke han udgav som Bisskop i Skaane, og som alle findes paa Kongens Bibl., have ligeledes Troens Renhed og Kirkens Tilstand for Øje, hvilket vil skjønnes af følgende Uddrag:

Tractatus brevis de articulo prædestinationis conscriptus a Nico: Pall: M. D. Liiii. Med en kort Anbefaling af Petrus Palladius: Cum hæc oratio veritatis, in articulo satis obscuro, sit simplex et perspicua, tibi debet, optime Lector, esse commendata (etc.) Han har skrevet den, fordi nogle Præster prædikede saaledes herom, at mange Tilhørere vare i Uvished, om de vare udvalgte til det evige Liv eller forskudte af Gud til evig Pinsel.

Regulæ quædam vtiles ac necessariæ, concionatoribus obseruandæ, conscriptæ a Nicolao Palladio. 1556. Impressa Haffniæ M. D. Lvi. Nyt Oplag Hafniæ 1570. Og Concionator seu Regulæ (etc.). Hafniæ 1627. Det er en sand Præstebog, hvorledes en Præst skal være, tænke, tro og prædike. F. Ex. Octava Regula. In vno sermone non vtendum est multis similitudinibus, sed vna atque altera ad illuminandum textum. Sunt autem similitudines imagines rerum. — Decima tertia Regula. Antitheses probe obseruandæ, et in quovis textu vsurpandæ sunt: Valde enim prosunt et plurimas res ostendunt. Vbicunque enim fit mentio Christi, e contrario occurrit mentio Diaboli.

Oratio de vera et catholica Ecclesia, et quomodo, quibus modis ac mediis Deus se et suam voluntatem ei patefecit, scripta a Nicol: Palla: Superintendente Schaniensi. 1556. — Haffniæ Anno 1556. I Indledningen ønsker han, at der maatte holdes i det mindste een aarlig Synode for at vinde Enhed i Læren. Bogen selv gjennemgaar Troeslærdommene, med Hensyn til Katholikkernes Lære; saasom: De vera et catholica ecclesia: quid sit; quanta sit; quid agat; quid patiatur; vbi quærenda sit; qui ipsius ædificatores sint. De enkelte Troeslærdomme meddeles kort og klart; f. Ex. coenæ Domini sacramentum. Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Christi, Christianis

omnibus in pane ad edendum, et in vino ad bibendum, mandatum in memoriam passionis Christi et in certum signum remissionis peccatorum, quod Sacramentum qui vel ex contemptu vel alias in casu scandali communicare nolit, sit tibi velut ethnicus et publicanus. Matth. 18. Derpaa følge de papistiske Vildfarelser. Ved Bønnen forekommer: Qui orandi gestus? Varii, qui sunt tanquam verisimilia testimonia piæ orationis, vt genuflectio, suspitio in cœlum, manuum sublatio, et expansio, totius corporis prostratio, pectoris percussio, capitis detectio. (etc.)

Nicolai Palladii Commonefactio de vera invocatione dei, et de vitandis idolis. Witebergæ excudebant hæredes Petri Seitzii Anno 1557. Et artigt Skrift. Det begynder med et Brev fra Melanchthon, Datæ Calendis Februarij, om samme Emne, der, som Titelen viser især er en Advarsel imod Helgenbilleders Tilbedelse, som det faldt haardt for Reformatorerne at faa udryddet; han henvender sig derfor til Præsterne, at de med al Iver maa virke derimod. Miror, siger han, quare in his Ecclesijs, in hac clara Euangelij luce impiæ statuæ et imagines adhuc in tanto honore habeantur. Docetur nunc (Dei beneficio) in nostris Templis purum uerbum Dei, quod damnat omnem templorum ornatum, qui doctrinæ cœlesti repugnat, et Christi fidelibus offendiculo esse potest. Verus autem ornatus templorum Christianorum est ipsum sanctissimum uerbi diuini ministerium, et usus Sacramentorum ac piæ Ceremoniæ, quibus se adiungunt, non trunci, ligneus nasus uel oculus, pictæ et fictæ facies: Sed uiuæ imagines, quæ se uertunt ad suggestum, nunc ad Aram, nunc flexis genibus inuocant Deum, nunc sedent audientes uerbum, nunc stant hymnis celebrantes Deum, et hoc modo transformantur de die in diem ad imaginem Dei, ut Apostolus ait. — Et interim uidemus imagines et statuas non tantum simplicioribus esse admirationi, sed etiam a multis (ut proh dolor in his templis cernere licet) inuocari, adorari, coli candelis, oblationibus, uestibus, geniculationibus, prostrationibus, circuitionibus, et alijs gesticulationibus, quod quam horrendum sit in conspectu Dei et sanctorum Angelorum, norunt omnes ueri Dei cultores, in hac clara Euangelij luce. Hvor almindelig denne Tilbedelse har været, sees af følgende Sted:

Quantus quæso concursus more gentium hactenus fuerat ad statuas S. Magni in Thorrom, ad S. crucem in Edenstet. oc till det hellige Losen in Parochia Losen? Quot sunt qui adhuc in honorem et laudem beatæ uirginis coram eius statua multas candelas incendunt? quique ad eam in necessitate qualicunque pro auxilio clamant, eique munera offerunt? Item adhuc omnes in quibusdam Parochijs fere uiri ac mulieres rosaria gestant, et non desinunt abuti angelica salutatione, ac semper in ore habent, Gudts lon oc Merilon etc. Han fortæller ogsaa følgende Historie: Quidam Monachi ante aliquot annos non erant contenti mortua figura Christi pendentis in cruce, Sed scribebant ad quendam mirabilem Artificem, ut faceret eis uiuum crucifixum. Cui respondit, Si uiuum fecero, fortassis a nouo interficietis. Tandem precibus et magnis muneribus adductus, fecit crucifixum quasi uiuacem, caput in cruce mobile, oculos et labia mobilia etc. Hanc imaginem Christi crucifixi in suo templo super ianuam chori collocauerunt, et illa magnam multitudinem hominum longo tempore deceperunt. Quoties enim magna hominum turba conflueret ad uidendam et adorandam statuam, quidam Monachus a tergo stans traxit funiculum, quo auertebat caput idoli, quasi nollet illos respicere et exaudire, unde fiebat magna animorum consternatio. Statim clamauit Monachus (inquiens) date, offerte opulenter nobis miseris fratribus, tunc rursus conuertet ad uos placidum uultum. Tunc cœperunt homines offerre munera ad Aram. Et interea Monachus traxit alium funiculum, quo conuertit caput idoli ad populum, acsi se donis placari significasset. Tandem idolum proditum est, et Monasterium destructum. Hæc est uera historia. — At Skriftet er vel forsynet med Skriftsteder mod Billeddyrkelsen, forstaar sig selv, men han anfører ogsaa Kirkefædre. Slutningen danner Betragtninger over Luthers Ord imod Billedstormere, at de ej skulde misforstaas; samt om Billeder i Bøger. Med dem er det-en anden Sag.

Anden Afdeling.

Dansk og folkelig Literatur.

11. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Christiern Pedersen. Peder Litle og hans Broder Matthias Litle. Henrik Smith.

Ved Overgangen fra Katholicismen til Reformationen er Latinen endnu herskende, men allerede som Katholik baner Christiern Pedersen Vejen for Modersmaalet, og behandler det med en saa stor Omhu, at denne Periode kunde benævnes Christiern Pedersen og hans Samtid. Med ham samvirke andre Mænd, der ikke egenlig kunne regnes til Reformatorerne.

Christiern Pedersen skal være født i Svendborg omtrent 1480; at han var af borgerlig Herkomst, sluttes deraf, at han i sit Segl fører et Bomærke. Han gik i Roeskilde Skole; i Fortalen til Peder Laale omtaler han sin Lærer, Rasmus Simonsen, der var Lokatus (Hører) i Roeskilde 1485 og Vikarius 1494. Som Kannik i Lund underskrev han et Skjøde 1505. Han studerede i Paris (omtr. 1510) og blev der Magister (han kaldes nemlig Magister Christiernus Petri Lundensis ecclesiæ canonicus i Diurnale Roeskildense 1511, og Magister Parisiensis, samt Artium bonarum apud Parisios magister i Udgaven af Peder Laale 1515). Hans Brevvexling med Lage Urne og de af ham i Paris udgivne Skrifter vise, at han har opholdt sig der endnu 1517.[1] Efter sin

---

[1]) D. Mag. 1, 38; jf. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 475. Münters Reformationshist. 2, 67 og Kirchengesch. 3, 272. Lagerbrink, Monum. Scanensia, S. 231. Stemmer fra Reformationstiden, udg. af det Fynske liter. Selsk. S. 1. Molbechs Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloverf., Program

Hjemkomst vendte han sandsynligvis tilbage til Lund, hvor han findes som Kansler hos den, efter Kong Christian den Andens Befaling, i Februar 1522 udvalgte Ærkebiskop Hans Ves, og blev, som flere af denne Ærkebiskops Tjenere, indviklet i hans heftige Strid med Hans Skovgaard. Ved Christian den Andens Flugt blev han tilbage, for at varetage den ligeledes bortdragne Ærkebiskops Anliggender; men Hans Skovgaard forfulgte ham saa heftig, at han ikke engang var sikker i sit eget Hus, og forgjæves søgte han Beskjermelse ad Rettens Vej. Da maatte han ty til de ny Magthavere, og fik et Lejdebrev af Frederik den Første. Men han var naturligvis udsat for den ny Regjerings Mistanke, og det blev ham forbudet under Tab af Liv og Gods at forlade Riget. Derom skrev han til Hans Ves den 1 September 1524. Han havde imidlertid ingenlunde opgivet Christian den Andens Sag, som kun Adelen, siger han, var imod; og da Søren Norby i Foraaret 1525 faldt

---

for 1840, S. 41. Svendborg antages for hans Fødested af Langebek efter Resenii Ind. Bibl. Efter Erasmi Læti Res Dan. gik han i Kolding Skole; jf. Fyhns Beskr. over Kolding. Lyskander (Slægtebog Fort. S. XVII) kalder ham endog Morsianus; han siger nemlig, at Saxos Chronica blev først oversat af Mester Christen Pedersen Morsiano, derefter af Mester Jon Turesen, Canonicis Lundensibus. At han var Kansler hos Ærkebiskop Birger, antages af Lyskander de scriptor. Dan., af Resen i Ind. Biblioth. og af Bartholin de scriptor. Dan. Der forekommer andre Mænd af samme Navn: en ældre Christiernus Petri 1481—82 (Werlauffs Program om Univers. S. 53. 73), en yngre, Christiernus Petri Dacus, Baccal. Ottoniensis, indskreven ved Universitetet i Leipzig 1520 (sst. S. 82). Deraf er vel den Mening kommen, som anføres i en Optegnelse ved Slutningen af det Kgl. Bibl. Exemplar af Jertegnspostillen: at der i det adelige Klosters Bibliothek i Odense findes et Haandskrift, at han har studeret hos Dr. M. Luther. En Niels Pedersen fra Svendborg omtales i Peder Lauridsens Bog om Præsteembede (Engelstoft, Ref. et Cath. S. 23 nederst).

ind i Skaane, sluttede han sig til ham. Da Forsøget mislykkedes, søgte han Tilflugt hos Søren Norby i Sølvitsborg; men blev saggiven for Landsforræderi, og som skyldig i crimen læsæ majestatis dømt fra al sin Ejendom i December (lille Juleaften) 1525. Næste Aar fik Søren Norby ham med flere af Christian den andens Tilhængere forskikket til Tyskland, hvor han i Sommeren 1526 var i Berlin i saa nødlidende Tilstand, at han maatte laane Penge til at kjøbe den Hest, han vilde ride paa til Nederlandene. Her kom han i November 1526 til Kongen, der i Marts 1527 sendte ham i et vigtigt Ærende til Paris. Da han i August var kommen tilbage derfra, havde han sit stadige Ophold i Nederlandene fra 1527—1531. At han havde vundet Kjærlighed til Evangeliet, vise de Skrifter han udgav i Antwerpen 1529—1531. Kong Christian paaskjønnede ogsaa denne sin tro Tilhænger; han sørgede ikke alene, saa godt han kunde, for hans Udkomme, men søgte endog, efterat han i Begyndelsen af Aaret 1530 havde forpligtet sig til at følge den katholske Lære, at beholde ham hos sig som Hofpræst. Da Kong Christian drog til Norge eller nogen Tid efter maa Christiern Pedersen ogsaa have forladt Nederlandene; men at han var med i Norge, findes der intet Spor til. Efterat Kongen som Fange var ført til Danmark, i Slutningen af Juli 1532, findes der (i Tegnelser: Danske Kongers Historie) et Protektorium udstædt for ham, at han „maatte bo i Malmø, nære og bjerge sig af Prenteri og være Kongl. Maj. huld og tro.“[1] Der angives ogsaa, at hans Skrift de gratiá divina et

[1]) At Chr. Pedersen ikke fulgte med Christian den Anden 1523 har Allen allerede oplyst (de rebus Christiani secundi S. 32 Anm.) nemlig af Brevet hos Ekdahl af 1 Sept. 1524. Nu ere de ovenfor meddelte, hidtil ubekjendte, Forholde i hans Liv ved Brandt og Allen omstændelig oplyste. See Allen, Christian den Andens Breve S. 497 fgg.

confessione er trykt i Malmø 1532; men da dette Skrift ikke er bekjendt, kan der ikke bestemmes, paa hvilken Tid af Aaret det er trykt. Uden Tvivl havde han ført sit Bogtrykkeri med sig fra Antwerpen, med hvilket han nu lod Bøger trykke i Malmø 1532—1534. Molbech[1] slutter det deraf, at de i Malmø trykte Bøger ere med samme Skrifter, i Træ skaarne Forsiringer og Initialer, som i de Andorpske; heller ikke nævnes der nogen Bogtrykker i hans Malmøske Bøger. Hans literære Virksomhed blev rimeligvis standset ved Grevens Fejde, under hvilken han, efter Hvitfeld, var den bekjendte Borgemester i Malmø Jørgen Kok eller Mynter's anden Haand og Sekretær. Ved Malmøs Overgivelse 1536 har han formodenlig, som de andre Jørgen Mynters Tilhængere, faaet Lejde, saa at han i Ro kunde fortsætte sin literære Virksomhed, om hvilken der dog hidtil kun var lidet bekjendt, indtil Peder Litles Vidnesbyrd fandtes om, at han efter kongelig Befaling forfattede Oversættelsen af Christian den Tredies Bibel, med hvilken han var færdig 1543.[2] Sine sidste Leveaar, 1544—1554, tilbragte han hos sin Frænde Hr. Peder Andersen, Præst i Helsinge i Holbo Herred. Her døde han, som ogsaa ældre Efterretninger sige, den 16 Januar 1554, to hundrede Aar før Holbergs Død.[3]

---

1) Program om Bibeloverf. S. 44.

2) See derom Christian den Tredies Bibel i det følgende.

3) De ældre Efterretninger ere hel forvirrede. Hvitfeld omtaler ham i Christian den Tredies Hist. under Aar 1554, og bemærker, at han døde hos en sin Frænde i Helsinge 1554 og er der begraven. Pontoppidans Annal. 3, 330 har tillige Dødsdagen den 16de Januar. Efter Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 98 var han i de sidste 14 Aar den første evangeliske Præst i Kirkehelsinge ved Slagelse, ifølge en Fortegnelse over Præsterne der; men Navnet er saa almindeligt, at en Feiltagelse let kunde finde Sted. Et Manuskript paa det Kgl. Bibl., hvoraf der findes Uddrag i

Christiern Pedersens latinske, Theologien vedkommende Skrifter ere foran omtalte. Hans danske eller for dansk Sprog og Historie vigtige Skrifter ere især religiøse for Menigheden, sproglige for Skolen, historiske for Folket, Lægebøger for hver Mand, og nogle mindre Skrifter, der have Hensyn til Tidens Fremskridt, og derfor tillige have særlig Interesse for vor Tid.

Til de sproglige Arbejder høre: en latinsk-dansk Ordbog, Vocabularium ad usum Dacorum, impressum Parisiis 1510. Coloniæ 1514. Lipsiæ 1518. 4., der almindelig tillægges ham, skjøndt hans Navn ikke forekommer i Bogen[1]; og Udgaven af Peder Laale, Parisiis 1515. 4.

Krags Christian den Tredie, 1, 376, meddeler: at han blev mistænkt af Adelen, men dog blev ved sit Præbende; han havde stedse elsket Rolighed, og havde udi denne ulejlige Tid forholden sig af Vejen hos sine Folk og Frænder udi Stillinge i Sjælland, hvor han er siden død og begraven. Her maa for Stillinge læses Helsinge. Alt er nu oplyst i: Noget om Chr. Pedersen, Oplysninger fra Tingbøger i Helsingør, meddelt af P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. 3, 628. Heraf sees, at Christiern Pedersen, Kannik i Lund, 1551 og de to følgende Aar flere Gange mødte paa Helsingørs Byting i Anledning af et Hus, hvori han havde Pant. Endnu i Begyndelsen af Aaret 1553 mødte han selv flere Gange, men længer hen paa Aaret hans Svoger (Svigersøn) Bastian Hülsebrock, Borger i Malmø. Den 12te Marts 1554 omtales salig Mester Christiern. Præsten i Helsinge Hr. Peder Andersen kom frem med en Fordring i hans Bo paa 100 Daler for Mester Christierns Underhold med Mad, Øl og Seng i 10 Aar.

1) Vocabularium ad vsum dacorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum. Impressum Parisiis. Anno domini millesimo qvingentesimo decimo. Samt Vocabularium ad vsum Dacorum: ordine literario: cum vulgari eorum interpretatione. quod nuper Lipsiae longe accuratius et emendatius quam ante Colonie impress. — Lipsiae ex officina Lottheriana. Anno dominico Millesimo quingentesimo decimo-octauo. Med nogle Tillæg. (Begge paa Kongens Bibl.). Tillægget er Forkortelse af latinske Egennavne; de diversis herbis

Begge disse Skrifter ere Skolebøger, der skulde tjene til at oplyse Latinen; for os ere de vigtige for Modersmaalets Skyld. Ordbogen giver mange Oplysninger om dets Beskaffenhed; som abnego, at versige, agnosco, at verkende (Forstavelsen veder); affecto, at begere (Forstavelsen be); enkelte mærkelige Ord, som acuo, at huedye, affatim, rwndelig v. til øffred, alburnum, sau aff trae, appothegma, trest swar, aqueus, wannisk, ceruix, halss-basth, cilium, øgenhualff, color, lyd, calantica, hwybeklede (Hvive, coiffe), cespito, at snaffue, cento, ry at haue paa seng, cerdo, drawelss man eller skalk, cenipeta, dryllegest, deficio, at vanske, dextrarius, karm hyngst, dragma, handmell, dureo, at harne, ephippium, stroyer paa heste, cremus, ødk, gruo, kurlle som trane, halucinor, at twesynes, nugæ, squalder, wask eller dympt? Ord, som endnu manglede, som agonia, arbeyde som man hauer i dødz tyd (Dødskamp), castra, sterm som heer liger y (Lejr), continens, land som icke gaar van om (Fastland), chiragra, podagel i henderne (det er Haandværk, lig Fodværk), o. s. v.

Uforgjængelig Fortjeneste erhværvede han sig ved Udgaven af Saxo. Han sparede ingen Møje for at tilvejebringe et Exemplar til Trykningen; to Gange sendte han Bud hjem, endelig rejste han selv til Danmark, og støvede alle Bibliotheker igjennem; men vare der Exemplarer, saa vare de ikke til at have. En Karmelitermunk, Mag. Anders Christensen, tilbød med egen Haand at afskrive et til ham, men dette Tilbud modtog han ikke (af Hensyn til Mandens Stilling). Endelig hjalp Ærkebiskop Birger ham ud af Forlegenheden.

Men Chr. Pedersen udgav ikke alene den latinske Saxo; han vilde tillige enten oversætte eller endog fortsætte Saxo ved at udarbejde en Danmarks Historie. At han oversatte Saxo, om end som det hedder med lidet Held (sed minus respondente eventu), haves der ældre Efterretninger

---

et plantis; de gemmis et lapidibus; de cibis coctis et potibus (med dansk Oversættelse) m. m.

om; og Vedel stikler i Fortalen til sin Oversættelse ikke utydelig til sine Forgjængere (Chr. Pedersen og Jon Tursen).[1] Ja, det synes endog nu at være oplyst, at det af Regjeringen var ham overdraget at bearbejde Danmarks Historie paa Dansk. Han efterlod sig dertilhørende Arbejder. Embedsmanden paa Krogen (Kronborg), Herluf Trolle, lod nemlig Chr. Pedersens Svigersøn Bastian Hülsebrock tiltale, fordi han hos Præsten Peder Andersen havde ladet sin Svigerfaders Mester Christierns Bøger afhente, hvilke Herluf Trolle i Kongens Navn havde lagt Beslag paa „Riget til Bedste" (som offenlig Ejendom). Disse Bøger havde liidt en slem Medfart af Bastians Dreng, der bortskar flere Læg af Danmarks Krønnike. Til denne Efterretning slutter sig en anden, at Kansleren Johan Fris laante Vedel en stor skreven Bog, udi hvilken fandtes Saxo udsæt og nogle andre gamle smukke Historier. Dog var det ikke ligefrem en Oversættelse af Saxo, thi der formærktes, siger Vedel, at Saxonis Mening var ikke vel dræbt (truffen), men gjort langt videre og af Vejen, ja ofte tvært derimod. Indholdet af denne Frises Bog findes i nogle af Vedels Haandskrifter, som ere uddragne eller afskrevne af Chr. Pedersens Krønnike, og i et Haandskrift, som Suhm kjøbte efter Langebek, paa hvis Bind Langebek har skrevet: Christierni Petri Krøniker. Det første Stykke er om Odin; trykt deraf er kun St. Sebaldi Krønnike (i Suhms Krit. Hist. 3, 227). I dette Haandskrift citeres Paulus Emylius med det Tillæg: som nu boer y Paris. Paulus Emilius døde 1529; det er altsaa skrevet før denne Tid. Dette Haandskrift er udskrevet med Vedels

[1] Som første Oversætter af Saxo ansees Chr. Pedersen af Svaning (Svaningii Chronol. Dan. Proleg. S. 28), Stephanius, Hvitfeld, Pontanus o. fl. See Grams Yttringer derom i hans Fortale til Krag S. 125—126. jf. Gram om Christian den Andens Medfølgere i Kbhavnske Selsk. Skr. 4, 287.

Haand (i hans Promus Condus, Appendicis Saxonianæ t. 2). Levninger af Chr. Pedersens danske Krønnike findes ogsaa i et Haandskrift i Stokholm. Alt dette synes tilstrækkelig at oplyse, at Chr. Pedersen, efter at han havde udgivet den latinske Saxo, har begyndt paa Samlinger til en Danmarks Historie, der begyndte med den ældste Tid, og som, efter Levningerne at slutte, blev fortsat fra Valdemar Sejer indtil Christian den Førstes Død. Han har saaledes været Danmarks første danske Historieskriver.[1]

Til de historiske Skrifter maa vel ogsaa henregnes de bekjendte Folkebøger: Karl Magnus og Holger Danske, som han formodenlig tidligere havde oversat, og udgav i Malmø 1534. Hverken Kilden dertil eller hans Behandling er endnu tilfulde oplyst. I Fortalen til Olger Danske yttrer han, at han ofte var ombedet, ja det var ham saa godt som budet og befalet, at gjøre sin Flid til at opsøge den; og der var lovet ham god Løn for sit Arbejde, hvis han paa Dansk vilde beskrive den. Omsider fandt han den i Paris prentet paa Fransk, lod den saa først udsætte paa

---

[1]) Efterretninger om Chr. Pedersens lemlæstede Danmarks Krønnike findes i P. V. Jacobsens nysnævnte Oplysninger. Der sees deraf, at det var et stort Arbejde: Bastians Dreng, hedder det, skar samme Tid af Danmarks Krønnike først foran udi 6 eller 7 Sexterner, item midt udi 5 eller 6, og bag udi Bogen 7 eller 8 Sexterner. Gram om Chr. 2 Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 287 yttrer sig imod Hvitfelds Angivende, at han udsatte Saxo; jf. Grams Fortale til Krag, S. 125 og D. Mag. 1, 41. Om Sammenstillingen med Vedels Arbejder see Nyerup i Tillægget til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 59. 62. 64. Wegener, Vedels Levnet i de adspredte Anmærkninger S. 68. 72. 79. 80. 81. 83. 84. 231. Molbech i Nyt hist. Tidsskr. 5, 482. Om Haandskriftet i Stokholm see Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 136. At Chr. Pedersen er Forf. til Historia S. Canuti Ducis et Martyris (Langeb. Script. 4, 231) formodes af Wegener, Vedels Levnet S. 231.

Latin, og gav derfor Guld og Penge, og skrev den saa paa Dansk efter Latinen med stort Arbejde, og lod den udgaa paa Prent. Originalen har da været en af de franske prosaiske Behandlinger, som ere udgaaede fra den kronede Digter Adenés' Ogier le Danois.[1] Med Hensyn til det fabelagtige Indhold og de Beskyldninger der rejste sig imod ham, „at han her kom frem med katholske Sager, som ikke vare værd at prente," forsvarer Udgiveren sig med, at ham burde jo skrive og prente Krønniker eftersom Exemplaria og de gamle Bøger lyde, af hvilke han dem udskriver paa Danske, og ikke efter sit eget gode Tykke. Dette bekræfter ikke den tit gjentagne Yttring, at han ansaae disse Fabelbøger for virkelig og ægte Historie. Derimod viser Udtrykket, at han her kom frem „med katholske Sager," aabenbar nok, at han vel kan have oversat disse Krønniker under sit tidligere Ophold i Paris, men at han ikke har udgivet dem hverken 1501 eller 1514 eller overhovedet medens han var Katholik.[2]

---

[1]) Hos Beughem (Incunabula typographiæ S. 186. 188) anføres som Bøger, der ere trykte i Paris før 1500: Le conqueste du grand Roy Charle Magne, à Paris, fol. og Osier le Danois, à Paris, in 8.

[2]) Af Karl Magnus er trykt en Udgave hos Ghemen 1501; et Brudstykke deraf findes i Upsala; men dette Skrift vedkommer ikke Chr. Pedersen. Af hans Bearbejdelse udkom første Udgave i Malmø 1534, hvoraf et Exemplar findes i Upsala og et i Stokholm; samme Aar og Sted udkom den første Udgave af hans Olger Danske. Med disse foreløbige, af Chr. Pedersens fortjente Udgiver Cand. Brandt meddelte, Oplysninger maa jeg her lade det bero, og henvise Læseren til Brandts Udgave. De Udgaver, der ellers angives af disse Folkebøger ere: af Kejser Karls Krønnike, den ældste der hos os haves, Kbh. 1656 (ikke 1636) i Karen Brahes Bibl.; dernæst Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling paa Kongens Bibl.; af Olger Danskes Krønnike, Malmø 1552 af Oluf Ulrikson, hvoraf et Exemplar var i Suhms Bibl. men forkom, et andet i Scavenius' Bibl. brændte

Skrifterne af religiøst Indhold dele sig af sig selv i dem før og efter hans Antagelse af Reformationen. I begge gaar hans Hensigt ud paa at gjøre Indholdet tilgjængeligt for alle. Til den første Periode høre følgende fri Bearbejdelser af latinske Grundlag: Vor Frue Tider, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[1] Det er en katholsk Bønnebog. Med den er sædvanlig forbunden Bogen om Messen, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[2] Hensigten af denne Bog er at oplyse og anprise Messens Fortrinlighed, især ved efter den Tids Maade at give enhver Handling derved en symbolsk Betydning; den giver os derfor den klareste Indsigt i hin Tids Tro, Andagt og Smag. Af størst Omfang er Jertegnspostillen Paris 1515 fol. Leipzig 1518 fol.[3] Det er, som Navnet viser, en katholsk

1807; dernæst i Kbh. 1665 i Karen Brahes Bibl. og Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling. See iøvrigt indtil videre: Nyerup i Minerva, Marts 1789, S. 404 (om den Malmøske Udgave i Suhms Bibl.), Iris, Marts 1795, S. 240 (Olger Danskes Krønnike sammenlignet med den franske), samt Nyerups Morskabsl. S. 88. Rahbeks Dansk og Norsk Nationalværk eller Alm. ældgammel Morskabslæsning, 1 D. Molbechs Fortale til Trykkefrihedsselskabets Udgave af Holger Danske. Rothe om Holger Danske, Program fra Sorø 1847 (om de franske Udgaver).

1) Vor frue tider. — Denne tide bog er sat i Pariss i Franckerige oc corrigeret aff Mester Christiern pæderssen, Cannick i Lund Aar effther gudz byrd Tusinde femhundrede paa det fiortende pinget affien. — Samt: Vor froe Tider — Denne tide bog er sat i Liibs i land til Misen aff Melchiar Lotther och corrigeret aff Henrick Smyth. Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.) Beskrivelse og Uddrag findes i Nyerups Hist. stat. Skildring 2, 451.

2) I denne bog leriff at hore messe — Denne bogh wor sat i Pariff vdi Franckerige Sancti Hansiff afften Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrete paa det fiortende. — Samt samme, sat i Liibs (ꝛc.) Aar Tusende femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

3) Alle Epistler oc Euangelia som lesiff alle Søndage om aaret. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetzdag. meth deriff vd-

Postil. Efter Udviklingen følger et Jertegn som afgjørende Argument. Den naive Overbevisning om disse Jertegns Sandhed overrasker ved sin Troskyldighed, og Sproget har ved sin Simpelhed og Naturlighed noget tiltrækkende. Fortalen viser hen til latinske Originaler.[1]

Da disse Bøger nu maa antages at være i alles Hænder, hensættes kun en kort Prøve paa Chr. Pedersens tidligere Sprogbehandling; nemlig Slutningen af Bogen om Messen:

Det xxvi Ca. Huad alt det betegner oc merker som hører til messen som er presten. altered kalk disk. corporal̄ messe klæderne oc alt andet.

---

tydning oc glose oc eth Jertegn till huer dag mz flere artickle som alle menniske nyttelige ere. Tryct i Pariss sancti Ualentini martiriss dag Aar effter gudz byrd Twsinde femhwndrede paa det femtende. Impressus est Parisiis Anno domini Mdxv Cum preuilegio octo annorum subsequentium. — Samt: Alle Epistler (2c.) Nw nyglige corrigerede oc satte mz figurer oc eth Jertegen til huer dagh (2c.) — Tryct och sat i Lybs i land til misen aff Melchiar Lotther aar effter Gudz byrd. Twsinde femhundrede paa det attende. met manghe figurer hwilcke dhe andre icke haffue som føre vaare satte. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

[1]) Blandt dem har man især søgt Kilden til Chr. Pedersens Postil i den saakaldte Discipuli (Johannes Herold eller rettere Johannes Herlot's) Skrifter: Sermones de tempore et sanctis (Nurenb. 1482. fol.) og Promptuarium exemplorum et de miraculis B. Mariæ virginis (Daventriæ 1485. fol.) eller maaskee Sermones super epistolas dominicales collecti a sermonibus Guillielmi Lugdunensis et ex dictis S. Thomæ, Joh. Nideri et aliorum. Men der gives mange andre lignende Skrifter, som man ogsaa kunde tænke paa, som Jacobi a Voragine meget tit oplagte Aurea legenda Sanctorum; Jordani de Quedlinborg Opus postillarum et sermonum de Evangeliis dominicalibus (Argent. 1483. fol.), Opus sermonum de sanctis (Argent. 1484. fol. Paris. 1500. 4.) o. s. v. Om denne Undersøgelse maa flere Oplysninger søges i Udgaven af Chr. Pedersens Skrifter 2, 488. See ogsaa Dän. Bibl. 1, 78. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 479. Grundtvigs Danevirke 1, 339. Lignende Legender findes i Ett fornsvenskt Legendarium i Sv. fornskrifts. saml. 1 B. 3 H., en Legende, hvori den gløbende Sol forekommer, sst. 1 B. 2 H. S. XV. Wiselgren oplyser, at vor danske Postil blev meget læst i Sverrig.

Altered betegner det hellighe korss som vor herre tolde sin sware død paa. Presten betegner wor herre som hengde paa korsset. Kalken betegner vor herriss graff som han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede som vor herre vor suøbt i før han lagdiss i graffuen Det lille lærit man pleger ath stryge kalken inden i med. Det betegner det klede som vor lagd offuer vor herriss ansict i graffuen. Patenen. betegner den sten som laa paa var herriss graff. Hoetlynet. betegner det klæde som Iøderne bunde for vor herriss øgen den tiid de bespottede hannū sigendiss ged til huo dig slo. Messe serken betegner den hwide longe kiortel sō Herodess lod føre wor herre vdi til bespottelse Stolen som presten haffuer om halsen han betegner det lencke oc reb som iøderne kaste oc bunde om vor herriss halss den tiid de grebe hannwm i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriss benedide hender vaare bundne mēt Oc det henger stedsse paa prestenss venstre hand Thii naar iøderne løssde vor herriss hender tha lode de bondene henghe ved hanss venstre hond. Linen som presten giorder sig mȝ hun betegner den line wor herre wor būden til støtten mȝ den tid han vor hustrugen. Hagelen som er bag oc faare heell oc oben paa baade sider vden all stickelse betegner det purpur klæde sō Pilat⁹ lod føre vor herre i till bespottelse. Det korss som stonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige sware korss som wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa sin axel till Caluarie bierg der som han tolde sin sware død och pine. Kronen som presten er raget met paa sit hoffuit. hwn betegner den hwasse torne krone som wor herre vor kronet och stunghen meth ind i hanss hierne. De sticke oc lappe som side paa hagelen hoss prestenss hender oc bag paa hanss skuldre betegne de tre stompede iern naffle meth hwilke han wor slagen til det hellighe korss. De two lappe eller sticke som side paa serken nedre hoss føderne betegne de two fiele oc træ som iøderne hagde slaget fulle met søm oc spiger oc bundet nederst paa vor herriss kiortel da han bar det hellige korss at naar han tren frem eller til bage daa stwnge samme spiger hannwm saa swarlige ath alle hans fodspor ware blodige effter hannwm. (etc.)

Til Skrifterne fra den anden Periode høre fornemmelig Oversættelserne af det Ny Testamente og Davids Psalmer. Det Ny Testamente, Antwerpen (Andorp) 1529

og nyt Oplag 1531.[1] Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall" (i anden Udgave er det forandret til: med alle Christne). Han bekjender den Vildfarelse, han før var udi, da han lod sætte de Jertegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet". Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Dansken i de andre Ny Testamente som før vaare sette (anden Udgave tilføjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden." Han sigter herved først fjernere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Christus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville ath alle cristne skulle lære oc vide dem

[1]) Det Ny Tastamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden bescreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til nøtte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

Altered betegner det hellighe korss som vor herre tolde sin sware død paa. Presten betegner wor herre som hengde paa korsset. Kalken betegner vor herriss graff som han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede som vor herre vor suøbt i før han lagdiss i graffuen Det lille lærit man pleger ath stryge kalken inden i med. Det betegner det klede som vor lagd offuer vor herriss ansict i graffuen. Patenen. betegner den sten som laa paa var herriss graff. Hoetlynet. betegner det klæde som Jøderne bunde for vor herriss øgen den tiid de bespottede hannū sigendiss ged til huo dig slo. Messe serken betegner den hwide longe kiortel sō Herodess lod føre wor herre vdi til bespottelse Stolen som presten haffuer om halsen han betegner det lencke oc reb som iøderne kaste oc bunde om vor herriss halss den tiid de grebe hannwm i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriss benedide hender vaare bundne mēt Oc det henger stedsse paa prestenss venstre hand Thii naar iøderne løsside vor herriss hender tha lode de bondene henghe ved hanss venstre hond. Linen som presten giorder sig mꝫ hun betegner den line wor herre wor būden til støtten mꝫ den tid han vor hustrugen. Hagelen som er bag oc faare heell oc oben paa baade sider vden all stickelse betegner det purpur klæde sō Pilat⁹ lod føre vor herre i till bespottelse. Det korss som stonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige sware korss som wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa sin axel till Caluarie bierg der som han tolde sin sware død och pine. Kronen som presten er raget met paa sit hoffuit. hwn betegner den hwasse torne krone som wor herre vor kronet och stunghen meth ind i hanss hierne. De sticke oc lappe som side paa hagelen hoss prestenss hender oc bag paa hanss skuldre betegne de tre stompede iern naffle meth hwilke han wor slagen til det hellighe korss. De two lappe eller sticke som side paa serken nedre hoss føderne betegne de two fiele oc træ som iøderne hagde slaget fulle met søm oc spiger oc bundet nederst paa vor herriss kiortel da han bar det hellige korss at naar han tren frem eller til bage daa stwnge samme spiger hannwm saa swarlige ath alle hans fodspor ware blodige effter hannwm. (etc.)

Til Skrifterne fra den anden Periode høre fornemmelig Oversættelserne af det Ny Testamente og Davids Psalmer. Det Ny Testamente, Antwerpen (Andorp) 1529

og nyt Oplag 1531.[1] Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall“ (i anden Udgave er det forandret til: med alle Christne). Han bekjender den Vildfarelse, han før var udi, da han lod sætte de Jertegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet“. Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Dansken i de andre Ny Testamente som før vaare sette (anden Udgave tilføjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden.“ Han sigter herved først fjernere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Christus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville ath alle cristne skulle lære oc vide dem

[1]) Det Ny Tastamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden bescreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til nøtte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

Altered betegner det hellighe korss som vor herre tolde sin sware død paa. Presten betegner wor herre som hengde paa korsset. Kalken betegner vor herriss graff som han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede som vor herre vor suøbt i før han lagdiss i graffuen Det lille lærit man pleger ath stryge kalken inden i med. Det betegner det klede som vor lagd offuer vor herriss ansict i graffuen. Patenen. betegner den sten som laa paa var herriss graff. Hoetlynet. betegner det klæde som Iøderne bunde for vor herriss øgen den tiid de bespottede hannū sigendiss ged til huo dig slo. Messe serken betegner den hwide longe kiortel sō Herodess lod føre wor herre vdi til bespottelse Stolen som presten haffuer om halsen han betegner det lencke oc reb som iøderne kaste oc bunde om vor herriss halss den tiid de grebe hannwm i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriss benedide hender vaare bundne mēt Oc det henger stedsse paa prestenss venstre hand Thii naar iøderne løsde vor herriss hender tha lode de bondene henghe ved hanss venstre hond. Linen som presten giorder sig mz hun betegner den line wor herre wor būden til støtten mz den tid han vor hustrugen. Hagelen som er bag oc faare heell oc oben paa baade sider vden all stickelse betegner det purpur klæde sō Pilat⁹ lod føre vor herre i till bespottelse. Det korss som stonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige sware korss som wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa sin axel till Caluarie bierg der som han tolde sin sware død och pine. Kronen som presten er raget met paa sit hoffuit. hwn betegner den hwasse torne krone som wor herre vor kronet och stunghen meth ind i hanss hierne. De sticke oc lappe som side paa hagelen hoss prestenss hender oc bag paa hanss skuldre betegne de tre stompede iern naffle meth hwilke han wor slagen til det hellighe korss. De two lappe eller sticke som side paa serken nedre hoss føderne betegne de two fiele oc træ som iøderne hagde slaget fulle met søm oc spiger oc bundet nederst paa vor herriss kiortel da han bar det hellige korss at naar han tren frem eller til bage daa stwnge samme spiger hannwm saa swarlige ath alle hans fodspor ware blodige effter hannwm. (etc.)

Til Skrifterne fra den anden Periode høre fornemmelig Oversættelserne af det Ny Testamente og Davids Psalmer. Det Ny Testamente, Antwerpen (Andorp) 1529

og nyt Oplag 1531.[1] Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall" (i anden Udgave er det forandret til: med alle Christne). Han bekjender den Vildfarelse, han før var udi, da han lod sætte de Jertegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet". Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Dansken i de andre Ny Testamente som før vaare sette (anden Udgave tilføjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden." Han sigter herved først fjernere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Christus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville ath alle cristne skulle lære oc vide dem

[1]) Det Ny Tastamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden bescreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til nøtte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

paa deris egne twngemaal." At han ikke oversatte efter Græsken, giver han selv tilkjende i Fortalen til Pauli Breve, hvor det hedder, at ingen skal „forundre derpaa ath dansken følger icke alle stede lige ord fra ord met latinen", thi den, som vil udsætte noget, skal det saa gjøre, at andre, som ere af det Tungemaal, kunne det ogsaa forstaa. Havde han skrevet „ord fra ord lige som det staar i latinen, Da hagde der ingen dansk forstondet dansken rettelige." Derfor har han „effterfult de alder beste och ypperste klercke som nw ære till, som haffue best vdlagt och vdtydet dem, ath mand skulle diss bedre forstaa dem"; og han gjorde og mest sin Flid derpaa, efter den Naade Gud gav ham, at han „kunde saa sette dem vd paa ret danske, Ath de som dem læse maatte forstaa dem." Der er dog somme Ord, som kunde ikke anderledes udlægges eller skrives med saa Ord, end som de staa i Latinen (som Troen, Naaden, Loven, Retfærdighed, Kjødet, Aanden). Det havde blevet meget for langt om han skulde her have udlagt hvert Ord særdeles med sin Udtydning og Glose; thi lod han det „nw betemme paa denne tid." Han har saaledes tænkt vel efter over sin Gjerning, og i det hele udført den med en Indsigt og Smag, der for hin Tid er beundringsværdig. Thi hans Oversættelse udmærker sig, efter Kalkars Bemærkning, ved sit rene danske Sprog, ved sin Selvstændighed og Uafhængighed af fremmede Domme, endog Luthers, og ved sin Troskab, der er ligelangt fra al Parafrase paa den ene Side og Ængstelighed paa den anden.[1] — Oversættelsen af Davids Psalter, Antwerpen 1531 (Nyerup anfører tillige en Udgave

[1]) Stemmer fra Reformationstiden, S. 3. See iøvrigt Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 92. Münters Reformationshist. 2, 71. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 44.

af 1529, der ikke findes)[1]; paa det ny prentet i Kbh. af Matz Vingaard (1582—) 1586. I Eftertalen ytrer han sig udførlig om dette Arbejde. Blandt andet siger han: „Skulle ieg set Dansken efter den Latine som S Iheronimus screff, da hagde der ingen forstondet hende, Hun hagde och huercken hafft hoffuit eller hale, Som huer kan selff see oc mercke aff de andre Psaltere som før vaare vdsette Alle kere der paa, ath de kunde icke forstaa dem — — Huo som vil noget vdsette aff Latine, Hebraiske eller Grebske, Han skal det saa vdsette, ath alle andre som ere aff det twngemaall kunde det vel forstaa, Ellers waare det bedre ath han lode det betemme Thi at de som dem læse oc kunde icke forstaa dem De fonge lede der aff till Gudz ord, oc kedis siden ved ath læse dem Och sige Huad skulle wii gøre meth disse bøger, wii forstaa dem icke, Det er flensborgis Danske (thi man taler der Danske och tydske till hobe) Disse ord haffuer ieg hørt aff mange, De sige oc saa almindelige i Danmark som alle vel selffue vede. Tager fordi dette føye arbeyde til tacke til Gud vil vnde mig naade till ath vdsette mere paa Danske, Huilken ske loff, tack, heder och ære aff alle sine creature till ewindelig tid Amen."

Desuden har Chr. Pedersen i Antwerpen 1531 udgivet

---

[1]) Dauids psaltere Hwilken den Helligand selff giorde gennem Dauidz mwnd Han er alle Christne menniskis rette bog, thi man finder i hannem hworledis man skall tro, tiene och elske Gud aff alt sit hierte, och bliffue salig. Han maa well kallis en liden Bibell thi det staar i hannem meth faa ord som staar i Biblien. — Denne Psaltere er vdset paa Danske af Christiern Pe= (dersøn, som skulde begynde næste Linie, er glemt) som vaar Cannick i Lund och prentet i Andorp Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (Exemplar paa Kongens Bibl.). — Den formentlige Udgave af 1529 grunder sig formodenlig paa Langebek (Vid. Selsk. Hist. Almanak for 1764). I Vingaards Oplag staar, at den først blev prentet i Andorp 1531. See derom Molbechs Program om Bibeloversf. S. 63.

adskillige Smaabøger, sigtende til at befæste Folk i den ny Lære; nemlig: Den rette Vej til Himmeriges Rige,[1] hvori endnu et Sted ophøjer Marias uforkrænkede Jomfrudom.[2] — En christelig Bog om mærkelige Spørgsmaal og Svar, udsat paa Danske.[3] — Hvorledes hvert christet Men-

[1]) Den rette vey till hiemmerigis Rige Han læris her i de thi Gudz bud ord, och i Credo, och Pater nester J huilke hwert christet menniske finder alt det som staar i scrifften, Och alle de ting som hannem er nøttelige och tilbørlige ath vide til sin sielis saligbed Læff bogen til ende da skalt dw det saa finde MDxxxi. — Denne bog er prentet i Andorp och rettet aff Christien Pedersen som vaar Cannick i Lund. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. Jf. Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catechismus, 2 Udg. S. 59.

[2]) Jomfrw Maria vor Herris Jhesu Christi moder bleff en klar oc ren Jomfrw for vden all besmi:telse paa hennis Jomfrw dommis oc legemis vegne — Hun hagde icke helder nogen pine ve eller modgong i sin fødelse som qwinder haffue almindelige, Men hun fødde sin søn met løst oc glede for vden all ve oc pine, och bleff en klar, ren, och pur iomfrw fore sin fødzel, och i sin fødzel, oc effter sin fødzel for vden al smitte oc bekrenckelse i alle maade.

[3]) En Christelig bogh Om merckelige spørsmaal och swar Om Troen och kerlighed och huorledis en cristen skal ræt lære och vndervise den anden i mange gode artickle som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis saligbed. MDxxxi. — Denne bog er vdset paa Danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund Och hwn er prentet i Andorp. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.) — Den samme Bog haves af Jens Pedersen, paa Fortalen nær den samme, under følgende Titel: En merckelig grund fest disputatz giort Paa tiltale och gienswar, troen oc kierlighet anrørindis hworledis ien Christen skal Christelig wnderuiße en anden, Alle Christen nøttig och gaffuenlig och besynderlig prestmend til retforstand i Christelig lærdom aff then hellige schrifft. Marci xvj. Saligh bliffuer alle the ßom troer, the wantro fordømmis. MDxxxI. LAUS DEO. — Prendthet aff Hans Wyngarthener von Stuckgarthen ath medfaste MDXXXI. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen begynder med: „Naade friid och saligbed aff Gudfader och aff hans ßøn Jhesu Christo ønsker ieg Jens Peerßøn ether Christne læsere"; og ender med: „Hwilken bog ieg nw haffuer vdsatt aff tydsch och fordanskedt Gud almegtiste til ære och priis — Thii beder ieg ether alle sammen Christne læsere

neske skal bære sit Kors.[1] — Hvorledes hvert Menneske skal betænke vor Herres Død og Pine.[2] — Om vor Herres Død og Pine og om Billede.[3] Titelen er trykt paa den ene Side, Billederne lige overfor paa den anden. Bogens Begyndelse anpriser dem med de Ord: „Det er meget gaat, och nøtteligt for vnge folk, Ath man setter passional oc billede om vaar Herris død oc pine for dem i deris bøger, och andre stedis".[4] — Om Ægteskab og Børn at opføde.[5] — Endelig er i Antwerpen 1531 trykt det lille mærkelige

athij tilforne læse och forstoor før end i dømme, och at i anamme thenne myn føge arbeide i thet beste, som ieg haffuer aff en troo willie, och en ienfold mening tagedt meg thenne wmag til, Screffuit i Wiberg then første dag aff thette ny Aar MDxxxi (Engelstoft, Reformantes et Catholici, S. 10—11).

1) Huorledis huert Christet mennisle skal bere sit kaarff met Jhesu Christo vaar Herre och frelsere. — Denne bog er vdset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp Aaar effter Gudz byrd MDxxxi (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

2) Huorledis huert mennisle skal betencke vor Herris død oc pine oc vide hennis krafft oc mact fruct oc godhed. — Denne bog er vdset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp. Aaar effter Gudz byrd MDxxxi.

3) Om vaar herris død oc pine Och om billede. — Denne bogh er prentet i Andorp oc rettet aff M. Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

4) Exemplaret paa Kongens Bibl. har tilhørt Elisabeth Sehested 1548; hun har selv skrevet foran i Bogen, og hendes Navn findes paa Bindet, der i sin Tid har været et Stadsbind. Billederne ere græsselige, afskyelige. Hvilken Tid maa det have været, da adelige Damer opbyggedes ved dem! — Denne Bog staar hos Worm og Nyerup tillige under en anden Titel: Jesu Leffnets og Døds Historie med Figurer, som om det var to Bøger. (Meddelt af Brandt.)

5) Om Ecteskaff oc børn ath opføde Gud til loff och ere, och deris siele til salighed. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet af M Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

Skrift: Om Børn at holde til Skole og Studium.[1] — Til denne Kreds hører fremdeles: Hundrede og halvfjerdesindstyve mærkelige og ret christelige Spørgsmaal med deres Svar, Malmø 1533.[2] — Endelig har Chr. Pedersen, som forhen er bemærket, oversat Bibelen, der er bekjendt under Navn af Christian den Tredies Bibel; og at han har oversat Spangenbergs Postil, sees af det Privilegium Christian den Tredie 1555 gav hans Svigersøn Bastian Hilsebroch i Malmø paa at udgive den.[3]

Den mærkeligste af disse Smaabøger, Bogen om Børn at holde til Skole, er en Omarbejdelse af Luther An die Bürgermeister und Rathsherren aller Städte Deutsches Landes (etc.) Wittenb. 1524[4]; men den bærer et saa stærkt Præg af fri Behandling og Originalitet, at følgende deraf efter D. Mag. maa tjene til Prøve paa Chr. Pedersens senere Skrivemaade:

Nogen motte nu saa sige, Om vi skulle endelige holde Skoler, hwad gioris oss da behoff at lære Latine, Gredske, Hebraiske, eller andre Konster, Kunde wi ey læse Biblien oc Euangelia oc andre Bøger paa vort eget Tungemaal, som ere oss nok til vor Salighed.

---

1) Om børn ath holde till Scole och Studium Och ath skicke gode Scolemestere till dem. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet aff M Christiern Pedersen som vaar Cannick i lund. Aar effter Gudz byrd M D xxxi. (Exemplar paa Universitetsbibl. Exemplaret i Kongens Bibl. mangler Titel og Ende, og har Huller i Midten. Uddrag i D. Mag. 1, 45.)

2) Hundrede och halffierde sindz tiwe merkelige och ret Cristelige spørsmaall met deris Suar Som enfoldige Cristne menniske baade vnge och gamle meget nøttelige ære ath lære och vide til deris sielis salighed, Och til ath trøste oc størcke dem met mod dieffuelens fristelser oc mod alle hans disciplis falske lerdomme. — Denne bog er vdsat paa Danske aff Christiern Pedersen i Malmø, och prentet der sammestedz den første wge i Fasten Aaar effter Gudz byrd Twsinde Femhwndrede paa det trettende oc tiwe. — Sat i Malmø. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

3) See Jacobsens forhen anførte Noget om Chr. Pedersen.

4) Nyerups Librorum, qui ante reformationem in scholis prælegebantur, notitia, S. 68. jf. Nyerup i Borgervennen for 1797 og 1820.

Da maa man saa swâre hannem derpaa: Jeg ved vel, ath wi Danske, Suenske oc Norske mue vel altid bliffue vanwittige oc vforstandige, saa at wi kunde ingen subtilig Konst eller god oc fast Lerdom, ligesom de tale oc sige om os i andre Land oc Rige, som ligge allevegne omkring oss. Och alle grue och forundre derpaa, at wi hagde nogen tid den ene vise oc lærde Mand i Danmarckis Rige, som hed Saxo Grammaticus —

Vi ere och saa utaknemmelige mod Gud, at wi wille icke lade oss nøye met vore egne kaastelige oc edelige Vare oc gode Føde, som wi selffue haffue offuerflødige nock i Landene i alle honde maade, fordi ath wi kende dem icke selffue och kunde icke ret skøne der paa. Men alle fremmede, som der haffue vered aff atskillige Land, de kende vore Land og Rige bedre en wi gøre selfue, som der ere fødde, oc de rose og prise dem storlige blant dem selffue. Oc de komme fordi saa mange utallige til oss baade til Land oc Vand, at de kunde der nære och føde dem, och drage Guldet, Penningene oc Varene aff Landene. —

O huor mange underlige oc store mandomelige Gerninger skulle wi Danske, Svenske oc Norske haffue i vore Krønicker, om det hagde bleffuit ret beskreffuit, som vore Forfedre giorde oc bedreffue i forme Tid i mange atskillige vduertis Land oc Rige oc desligest hiemme. Mand finder fast mere beskreffuit der om i fremmede Latine Krønicker, en wi haffue selffue baade paa Latine, Danske, Svenske oc Norske. Oc det er all ene sket, fordi at der var ingen, som dem kunde eller ville beskriffue. Var der och nogre, som det kunde gøre, da var der ingen, som dem ville løne for deris Vmage oc Arbeyde. Hagde de oc nogre gamble Krønicker i samme try Rige, da haffue de ladet dem forfare. Der fore wide wi Danske, Svenske oc Norske en føye Ting at sige, huad vore Forfedre giorde oc bedreffue i vduertis Land oc Rige oc hiemme hos dem selffue. Men vise oc lerde Mænd, som haffue veret i Rom, Italien, Franckerige og Spanyen, de kunde vel sige, huor meget de vide der at sige aff de Gother, som vare Danske, Svenske oc Norske, huilke som vunde alle Land oc Rige til Verdens Ende. Men det er nu komet der til, diss wer, at wi vide nu bedre at æde oc drikke oss fulle, och at kiffue, trette oc dele met huer anden, en at gøre nogen saadan erlig oc mandomelig Gerning. Men de Latinske, Gredske oc

Hebraiske screffue deris Gerninger oc Kronicker saa skarpt och nøye, at huor en Quinde eller it Barn giorde eller talede noget, som merkeligt war, da maa all Verden det nu vide och læse. Men vi Danske haffue altid veret forsømelige, och ere ocsaa en nu desligest, ath wi icke ville beskriffue det vi daglige see och høre for wore Øgen. Huad skulle wi da beskriffue det, wi i Sandhed udspørge kunde aff wore gamble Oldinge.

At udarbejde Lægebøger har for flere af denne Tids Videnskabsmænd været et vigtigt Foretagende. Af Chr. Pedersen har man to Skrifter af denne Art: en Lægebog, trykt i Malmø 1533, 4.[1] ifølge Fortalen uddraget af mange mærkelige Latine og Tyske Bøger og ypperlige Mestere i Lægekunsten. Sygdommene ere ordnede efter Legemets Dele; Hensigten er den samme som de strevne Lægebøgers, at vejlede hver Mand til at hjælpe sig selv. Ordenen er bedre end i de forrige, heller ikke findes der saa mange overtroiske Midler, men de fleste Forskrifter ere, efter vore Lægers Dom, ifølge Tidens Ukyndighed enten uvirksomme eller skadelige. Interessantere endnu er Bogen om Urtevand, Malmø 1534, 4.[2] thi den indeholder Oplys-

---

1) En nøttelig Legebog Faar Fattige och Rige Vnge och Gamle Om mange atskillige Siwgdomme som menniskene hender til ath komme paa deris legeme i mange honde maade Oc om gode raad oc Legedomme til dem Ath de som lese kunde mwe hielpe dem selffue oc andre flere met vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Denne bog er vdscreffuen paa Danske aff Christiern Pederssen som vaar Cannick i Lund, oc Prentet i Malmø S. Hansis afften Aar effter Gudz byrd MDxxxiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

2) Om Urte Uand Till ath Lege alle honde Sotter oc Siugdomme Bulde Blegner Pestilentze oc all anden brøst met Indvertis oc vdvertis paa menniskens legeme Och huorledis och paa huad tid om aarit man skal brende samme vand aff de vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Her endis denne Bog om Vrte vand ath bruge mod alle haande siugdomme Som er vdscreffuen paa danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund, oc prentet i

ninger om Kemiens og Botanikkens daværende Tilstand; den beskriver de kemiske Apparater, og omtaler omtrent 140 Urter med deres danske Navne. Disse to Bøger ere de første medicinske danske Bøger, som ere trykte her i Landet.[1]

Foruden de her anførte Skrifter tillægges der Christiern Pedersen endnu flere. Det er en gammel Mening, der endog har fundet Gjenklang i vore Dage, at han var Forfatter til Rimkrøniken. I Ravns Vers foran Arøbos Hexaemeron hedder det:

„Læs Rimekrøniken, som mester Christen skrev,
Der finder du hvad hver en Danske konge drev.

Rhimekrøniken skrev M. Christen Pederssen, ut putatur." See ogsaa Grams Fortale til Krag, S. 125 – 126. Det gjentager sig: Dauw i Hør du danske Mand, S. 14 siger: „Aar 1495, da efter almindelig Beretning den allerførste danske Bog, nemlig Mag. Christen Pedersens Danske Krønnike paa Rim, er trykt".

Saa forekommer der ogsaa en, vel aldrig trykt, Bog af Chr. Pedersen: „Om philosofernes Leffnit och seder", som han sendte Mikkel Brokkenhus til Brangstrup (der omtrent 1540 var Lensmand i Nyborg) og hans Hustru Fru Karine. Men at denne Bog er af vor Chr. Pedersen, hvilket Nyerup engang antog, veed jeg ingen Sikkerhed for. (See Nyerup om Almuelæsning i Iris og Hebe for Jan. — Marts 1796, S. 168). I Bogen om Morskabslæsning S. 286 siger Nyerup i denne Anledning: Nyere Lys har jeg siden ikke faaet i denne tvivlsomme Sag (nemlig om de Underlige Spørgsmaal var fra det sextende Aarhundrede).

Dog, det er paa Tide at jeg holder op, ellers vil jeg ikke see Ende paa Efterretningerne om Chr. Pedersen. Tilsidst har han ogsaa skrevet Anmærkninger til Virgil, ja giftet sig og haft en Søn. Thi 1748 skriver Grave fra Bragernæs til Langebek saalunde: „Jeg sender Mantuani skrevne Ecloger, som jeg fandt sammenheftet ved Canonici Christen Pedersens Urtebog. Jeg har seet udi Engelland hans Skrifter udi 4 Bøger, men saaledes forklaret ikke. Jeg holder

---

Malmø, Midfaste tide, Aar effter Gudz byrd M. D. XXX iiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[1]) Om Chr. Pedersen og hans medicinske Skrifter see Herholdt og Mansa's Saml. til den danske Medicinalhist. 1, 45.

for, at det er Christen Pedersens Arbejde, thi man seer i Bredden danske Forklaringer, og at den bag i Bogen benævnte Petrus Christiani H. er Christen Pedersens Søn, og det efterskrevne H. bemærker Helsing; thi at Faderen døde som Præst i Helsing, trøster jeg mig næsten til at bevise". (Langebekiana S. 46).

Denne Mand kan formedelst sin Kjærlighed til Fædrelandet, sit rene Sprog og sin flersidige Virksomhed betragtes som Grundlægger af den nyere danske Literatur. Langebek bemærker om ham: Saa vidt man af hans Skrifter kan spore, har han været en god Patriot, elsket sit Fædreland, ikke sparet sine Landsmænds Fejl, og især beflittet sig paa at dyrke det danske Sprog. Fynboen Nyerup siger om ham hvad Bisskop Balle sagde om sin Landsmand Hemmingius: ejus nomine, doctrina, mansuetudine, moribus exsulto. Grundtvig har udhævet hans flersidige Fortjenester, og atter samlet dem i eet Punkt, i det han kalder ham Udtrykket for den historiske Aand i Danmark paa den Tid. Han anviser ham formedelst Oversættelsen af det Ny Testamente en høj Plads mellem Danmarks Reformatorer, skjøndt hans Navn ikke glimrer over nogen Bispestol; belægger hans Kjærlighed til Modersmaalet med Chr. Pedersens egen kostelige Bemærkning, at havde nogen af Apostlene skrevet til Danmarks Indbyggere, havde han sikkerlig skrevet paa ret Danske, saa alle kunde det forstaa; og beundrer hans Foredrag, der med den højeste Simpelhed forener Skjønhed, Kraft og Salvelse i en Grad, der i det mindste paa den Tid var mageløs.[1] Ikke desto mindre har Chr. Pedersen i lang Tid været forglemt, og saa lidet bekjendt, at de fleste af Danmarks Lærere næppe have kjendt mere end hans Navn, indtil endelig hans Danske Skrifter fandt Udgivere i C. J.

---

[1]) Ytringer om Chr. Pedersen: af Langebek i D. Mag. 1, 42; af Nyerup i Tillæg til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 57; af Grundtvig i Danevirke 1, 337.

Brandt og R. Th. Fenger, Kbh. 1850 fgg. Med denne Udgave begynder et nyt Tidsrum i vor Literaturs Historie. Fuldendt vil den oplyse ikke blot denne Mands enkelte Skrifter, men tillige Overgangen i Forestillinger og Udtryk fra Middelalderen til den nyere Tid.

Blandt de Mænd, der bragte den første Efterretning om Reformationen til Danmark, nævnes de allerede omtalte Peder Litle og Henrik Smith. Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, skal nemlig være kommen hjem fra Wittenberg 1519. I Efteraaret menes han igjen at være rejst bort, for at høre Luther og Melanchthon, og med et levende Indtryk af dem kom han atter hjem 1520, og spaaede store Forandringer. Han oversatte Ant. Corvini Postil, Roeskilde 1539[1]; dog saaledes, som han i Fortalen bemærker, at han „icke fulde det Tydske exemplar allene effter, oc ey heller Latinen, men nu det ene, oc nu det andet, effter som det kunde lempeligst oc bæst falle paa wort Danske maal;" samt en lille Tractat i en Sum befattende Skriftens Bøger, 1543.[2]

[1]) Postilla offuer de Søndagis Euangelia, som falde om alt Aarit. For de fattige Sogneprester oc Hwsfædre bescreffuen aff Antonio Coruino. Och vdsæt paa ræt Danske aff Petro Paruo Rosæfontano. M. D. xxxix. Samt: Kortte vdleggelser paa de Søndagers Euangelier, som fra Paaske oc indtil Aduent bliffue predickede (rc. som forrige). — Prenttet i den Konninglige Stad Roschilde, aff mig Hans Barth, den Fridag næst for S. Lauridtz dagh Anno, M. D. xxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) DEnne Bog eller tractat korttelige i een Sum befatter alt ded ypperligste oc mæst besynderlige som den Hellige scriftis bøger, ded er, ded Gamle oc Ny Testamente indholde. Wdsæt aff Frandzsose paa Danske af Petro Paruo. R. — Prentted i Kiøbenhafn af Hans wingaard, den Tiende dau i April maaned. Aar M. D. xLiij. (Et Exemplar deraf findes nu paa Kongens Bibl. blandt Rördams Gave, 1853). Det hele er otte Blade. Den er tilegnet Fru Helenæ til Skiøringe i Falster Her Henrick Giøies efterleuerske. Han kalder sig i Tilegnelsen Peder Paruus Læse-

Om Broderen Matthias Litle, Matthias Parvus Rosæfontanus, er intet bekjendt uden hans Skrifter. Han udgav en Bedebog, 1531, senere udgivet af Peder Palladius 1544[1], og et Par Oversættelser: Urbani Regii

mester i Kiøbenhafn; og siger at han „i Fiorsommers" af en from Mand blev ombedet at udsætte denne lille Bog „af Frandzsose paa ræt Danske" — „Jeg hadde tenct ad ickeladed henne wdgaa før end den samme hadde kommed hid i landed igien som meg bed Frandzsoske exemplar der ieg wdsætte efter, til troer haand med nogle andre sine bøger antuordede. Nu efterdi ad hand saa lenge tower paa sin rætte reyske oc verf bestillindis sin foruerfuing oc profit, som menig mand gierne giør, oc med ære altiid seg oc sine, ia, ocsaa alle andre til gode, for vden nogens beswigelse eller besuaring bør ad giøre: vor Matthias Paruus min broder af meg begiærindis, ad ieg vilde lade henne wdgaa nu strax oc ey lenger forholded her med, serdelis der fore, ad (som ieg kand vel besinde) denne lille bog er som een ræt Compas der een i ded store, mectige, vide, brede oc dybe Bibelske haf, kand holle sin kaaff efter". — Fremdeles siger han om denne sin lille Traktat: „Hwilcked samme ieg oc icke lenge siden ower kom pretted paa Latine i Venedien, oc kand vel skee, ad ieg oc i fremtiden lader wdgaa, Men ded Frandzsoske, som min gode gamle vœn Robertus nu ety aar siden i Pariis baade scref oc prenttede, holler noged meer och videre end ded paa Latine er, dog er ded den samme materie oc mening i alle maade. Der fore følgde ieg nu aleniste ded Frandzsoske Exemplar efter, oc icke Latinen, som ieg oc intet behof hadde, ad bruge her til". — Screfued i Kiøbenhafn den Tiende dau i Tormaanet. Aar 2c. M. D. xliij. Det mærkeligste i denne lille Bog er det forhen omtalte Vidnesbyrd om Chr. Pedersen. — See iøvrigt om Peder Litle: Gamst, diss. de vita et scriptis Petri Parvi Rosæfontani, 1755. Engelstoft har i Paulus Eliæ, en biografisk-hist. Skildr., i Nyt histor. Tidsskr. 2, 39, af de hinanden modsigende Efterretninger om Peder Litles Udenlandsrejser uddraget det, som ovenfor er optaget. Om Corvini Postil see ogsaa Stemmer fra Reformationstiden, S. 69.

1) En ræt Bedebog aff den hellige scrifft Gamle oc ny Testamente, met den rætte Passional, wdi huilcken klarlige findis oc beuises alt det som menisken er nytteligt til siælens salighed, flytelige offuerseet oc corrigeret. Kiøbmenhaffn M. D. xliiij. (Paa Kongens Bibl.). I Fortalen: D. Peder Palladius til Læseren, hedder det: at han blev ombedet at oversee den lille Bønbog, som ud-

Sjælens Lægedom, 1544[1], og Luthers Underviisning om den ypperste Lærdoms Hovedstykker, 1544.[2]

Henrik Smith (Smid), Henricus Faber Malmogius eller Elsebogensis, var født i Malmø, og studerede i Rostock; men han maa tidlig have besøgt Wittenberg, da Peder Litle grundede sin Berømmelse over Luther for en Del paa hans Ord. I Fortalen til sin tredie Urtegaard, som er tilegnet Antonius Bryske til Langesø, omtaler han ogsaa deres Ophold i Wittenberg (dog med det Udtryk: nogle Aar forledne). Han bosatte sig i Malmø, og blev Vejermester der. Hans første literære Virksomhed er fra 1517, hans sidste fra 1563; han maa altsaa have været jævnaldrende med Chr. Pedersen, og opnaaet en høj Alder.

Han udgav paa ny i Leipzig nogle af Chr. Pedersens Skrifter (Vor Frue Tider og Bogen om Messen 1517; Vocabularium latino-dan. 1518); og samlede derpaa sin egen Hortulus synonymorum, Havn. 1520, 4.[3] Det var

gik paa Danske nu tretten Aar siden (altsaa 1531). Mon det er den, der anføres i Stemmer fra Reformationstiden S. 45: Een ny Bedebog aff then hellige scrifft thet gamble oc ny Testamentis, hvis lige tilforn icke er seet eller hørd. Wdi huilken klarlig findes oc beuises alt thet som er menniskæn nytteligt til siælens salighed. Med gantske flyt forsamled. Med en skøn Passiebog, med figurer oc scrifft subtilig wdstafferet. MDXXXI. I Forbindelse dermed anføres sst. Georg Smaltzings Davids Psalter giord wdi Bønner. Fordansket 1533. Af hvem?

1) Siælens Lægedom, for de Karske oc Sywge i disse farlige tider oc i dødz nød. ved Doct. Vrbanum Regium. Oc wdsæt aff Tydske paa ræt Danske, ved Matthiam Paruum Rosæfontanum. — Denne Christelige bog er prenttet aff Hans wingaard i Kiøbenhaffn M. D. xLiiij. (Paa Kongens Bibl.). Den er tilegnet Fru Eline til Skiøring i Falster, Hr. Henrik Giøies Efterleverske. Tilegnelsen skrevet i Kbh. 1544.

2) Den findes ikke paa Kongens Bibl.

3) Hortulus Synonymorum per Henricum Fabrum Elzebogensem ad usum Danorum concinnatus, cui Libellus de vocum proprietatibus subjunctus est. Tam solutam orationem quam ligatam scri-

hans første Urtegaard, der imidlertid ikke handler om Urter, men om Gloser, og som han i den Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske omtaler med de Ord: Den havde jeg tilsammenlæst (samlet) for de unge Børn, som til Skole gaa. Det mærkeligste ved Bogen er Peder Litles Brev om Luther og Melanchthon, samt om hans og Henrik Smiths Studeringer i Tyskland. Men da den til de latinske Synonymer undertiden meddeler en dansk Oversættelse, og har et Register over de danske Ord, bliver den ogsaa et Bidrag til det danske Sprogs Historie.[1]

De til Reformationen sigtende Skrifter ere: En liden Dialogus eller Catechismus, udsat, Malmø 1537 (lille 8.)[2], tilegnet Mester Christoffer Ipsen, Canick vti Roskilde, affattet som en Samtale imellem Hans og Niels over Catechismens Emner. Da Bibeloversættelsen af 1550 var

bere volentibus opidoque utilis et necessarius. Cum Petri Parvi epistola ad auctorem. — Stanneis excusum calamis. Haffniæ apud Melchiarem blumme: artis Calcographæ Magistrum admodum peritum. Anno a redempto mundo vltra sesquimillesimum vigesimo xiij Kalen. Martias. (Paa Kongens Bibl.).

1) Her forekommer f. Ex. at elende eller holle sig aff nogen selschab; at farue eller at lødhe; aff en andhens ophoff eller raad; at kiære oc klaghe; at liwe, siske oc squaldre; at loffwe eller tetthe; artig till at lere eller nømmig; at snaffwe (titubare, vacillare), at hidmæ (estuare); lerdom eller kennedom; kircke vielse eller kirmisse (dedicatio templi); om siger eller i det siste oc kortelige; starblind, enøget eller skel. o. s. v.

2) En liden Dyalogus eller Catechismus Indeholdendis de thi Guds buds Troens Faders vaars Daabens oc aff Jesu Christi legeme oc blods Sacramentis forclarelse, Sammeledis ith almindelict scrfftemaal begrebet vti de thi Guds budord, Troen Oc Fader waar, saare nyttelig for de enfoldige christne och sognepreſter, Vdtsaat aff Henrick Smith aff Malmø. Anno domini MDxxxvii. Med et Mærke, hvori H. S. men uden Trykker og Trykkested. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Nyerup angiver urigtig at Bogen er i Kvart. See ogsaa Mynster om de danske Udgaver af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 58.

udkommen, udarbejdede han to Skrifter, der skulde tjene til at fremme dens Brug: en Tavle og Register, Kbh. 1560, 4.[1], den første Slags Konkordans; og en Oversættelse af Luthers Indledninger til Bibelens Bøger, Kbh. 1560, 4.[2], mærkelige ved deres Sprog.

Hans vigtigste Skrifter ere Læge- og Urtebøger. Man seer af Lægebogens Tilegnelse til Hr. Mogens Gyldenstjerne, at han selv havde øvet Lægekunsten, der var en fri Kunst, men kun lønnedes med Utaknemmelighed. Den Syge agter Lægen som en Gud; naar han fornemmer sig lidt bedre, for en Engel; men naar han bliver aldeles tilpas, og Lægen vil have Penninge for sin Bekostning, Kunst og Umage, da agtes han nøje (næppe) for et Menneske og værre end en Bødel, ja han bliver da saa godt som en Djævel. Han har derfor forladt denne Kunsts rette Grundvold, som er Theorica; men vil dog ikke aldeles nedgrave og skjule den Penning Gud haver givet ham, men uddele den iblandt dem, som den have behov. Thi det er et almindeligt Ordsprog, at hvo som skjuler og begraver sit eget Gods efter sin Villie, han gjør ingen Uskjel uden sig selv, men hvo som skjuler og begraver det, som menige Mand kan komme tilgode, han gjør hver Mand Uret og Uskjel. — Paa den første Urtegaard (Liber Synonymorum) fulgte den anden, Malmø 1546; Rostock 1599.[3] Den begynder

---

1) Henrick Smiths Taffle oc Register, flittelig tilhaabe dragen. aff den Hellige Schrifft (etc.) Prentet vdi Københaffn aff Christoffer Barth (etc.)

2) Alle Doctoris Martini Luthers fortale som han screff offuer det Gamle oc Ny Testamente (etc.) (Af disse to ejer jeg Exemplarer.)

3) Een skøn loestig ny vrtegaardt. prydet med mange atskillige vrter, som tiene til menniskens legemmes sundheds opholdelse, desligest huorledis Electuaria, Syruper, Conferua, oc Olier, skulle ret konstelige gøres, oc beredes, aff denne vrtegaards vrter, deres røder oc blomster, Oc andre saadanne subtilige

med en Anbefaling af Christiern Terckelsøn, Doctor udi Kjøbenhavn, hvem det tyktes meget nytteligt, at denne Bog

---

nyttelige ting, aldrig tilforn seet paa vort danske tungemaal, Tilhobe samblet oc fordanskedt aff Henrick smith wdi Malmø. Anno MDXLVj (Exemplar paa Kongens Bibl.). Samt Prentet i Rostock af Stephan Möllman Anno 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Slutningen af den første Udgave af 1546 findes ikke i de andre, hvortil Grunden sees af den selv. Det hedder nemlig: Paa det at ieg vil inge ledige blad haffue i denne myn Bog Saa haffuer ieg ladit her effter følge een skøn Licio Janus, paa danske Rym, saa at huert ord giør en Dag i maaneden, huor aff mand kand lettelige lære aarens tiid oc løff vden til, oc sammeledis hellige Dage, Nyttig alle dem som læse kunde, fordansket aff Bentt Jensen, Stadtzscriffuere i Malmø, In anno etc. M D X L vj. Som Exempel paa disse Rim maa tjene:

Martius. Tord.
Dernest kom lucius och tord mz sit lange skeg
Bad Gregorium locke børn vnder weg (o. s. v.)
October. Sedemaanet.
Saa kommer da frantz med søder vin.
Kaller Dionisium hiem til siin (o. s. v.).

Og Bogen ender saa med følgende Rim:

MD oc fire X.
Oc leg saa der til sex.
Der finder dw det rette aar.
Att denne bog predtit war.
Vdi Malmøs Stadt min kiære wen.
Aff mig her Oluff Vlricksen.
Vdi Nouembri maanet den x dag.
Bleff endelige endt denne vmag.
I samme aar, at du kand vide.
Haffue de erlige mend i Malmøs raad side
Med deris elskelige almues bystand.
Opbygd deris Raadhuff paa myn sand.
Kongelige Maiestat deris naadige Herre
Desligest deris by, oc alle Danske til ære.
End it giffuer ieg dig her til kende.
Huad sig i samme aar monne hende.
Een skeppe meel, fire oc tiwe skeling galt.
Desligest xij skelinge een skeppe malt.
Inge menniske som leffue nw.
Komme nogen tidt slig dyrcke i hw

udgaar for hver Mand, efterdi her er ikkun eet Apoteke i alt Danmarks Rige og Norge, og desligest ikke mange, som den rette Lægedoms Kunst forstaa eller lært have. Den er tilegnet Mester Claus Urne til Belteberg, Provst i Lund (en Søn af Lage Urne til Boserup i Skaane, og Brodersøn til Bispop Lage Urne, † 1562); thi han og hans elskelige Hustru, Fru Margret, havde stor Lyst til adskillige Urter, og havde derfor gjort en besynderlig Urtegaard i Bieltebierge, begjerendes af Henrik Smith at vide, med hvilke Urter samme Urtegaard bedst prydes kunde. Da tog han sig fore, at han med Guds Hjælp vilde skrive de almindeligste og bedste Urters Dygder, Kraft og Nature, som her voxer i Riget; og efterdi han ikke havde Tid til at gjøre det om Dagen, gjorde han det om Natten. Foruden at han har villet samle nogle af Apothekernes lønlige Kunster vilde han i denne føje Bog beskrive de Urters Dyder, som han kjender og kan nævne paa vort danske Tungemaal. Men vi have dog saare faa paa vort Maal; meste Parten nævnes af den menige Mand med brøden Latine eller brøden Tyske, og ej af een som af en anden. Urtebogen begynder med Neller (Brændenelder), som overgaar alle ved Kraft og Dyd, og anfører derpaa Urterne med deres danske, latinske og tyske Navne, samt deres Dyder. — Den tredie Urtegaard, 1555, tilegnet Antonius Bryske til Langesø, Danmarks Riges Kansler,[1]

For wore synder tror jeg vist.
Er off giffuen saadan bryst.
Der fore lader off trolige alle.
Ind til wor hiemmelske Fader falle.
Att hand for Christi hans kiære søns død.
Vilde fran off vende tillig iammer oc nød.
Amen.

[1]) Det hedder i denne Tilegnelse til Antonius Bryske i Udgaven Kbh. 1557 (den af 1555 findes ikke i vore Bibl.): „Jeg haffuer tit och offte met mig selffue betenckt och offuerveigt den store

med Christierni Morsiani Fortale fra 1556, og den fjerde Urtegaard 1557, tilegnet Fru Anne Claus Vrnis til Velte-bierg, ere af medicinsk Indhold, nemlig en almindelig Lægebog og om Kvinders og Børns Brøst og Sygdom. Disse Urtegaarde, den tredie og fjerde, tilligemed en Lægebog for Saar, „indhollendis atskillige mange skøne forfarne Lægedommer, hvilke som tjæne Bartskerrerne", tilegnet Mogens Gyldenstjerne til Stjerneholm, der havde gjort ham Hjælp og Bistand og andet godt til at lade prente hans Lægebøger med, en Bog om Pestilentze, først udgaaet 1536 og tilegnet Claus Urne,[1] samt en liden Bog om Menniskens Vand af Dr. Laurentius Frisius, fordansket 1557, „dog ikke Ord for Ord, men stundem frataget og tilsæt," og tilegnet Herloff Trolle til Hillerødsholm, udkom samlede, Kbh. 1557, 4. (et Exemplar paa Kongens Bibl. samt paa Universitetsbibl., kjøbt af Langebek paa Stobæi Auktion i Lund); og under Titel af Henrick Smids Lægebog, Kbh. 1577, 4., tillige indeholdende Urtebogen (et Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.); og under Titel: Henrik Smids

---

velgerning, ære och bygd, som mig aff eders Velbyrdighed nogle Aar forledne vdi Wittenberg er hendt och vederfaren (och serdelis den tid ieg der rettede det Ny Testamente som først paa vort danske Tungemaal prentedis och vdgick) huilcken velgerning ieg io gerne vilde findis villige ath forskylde effter min fattige formue, met Guld, Sølff eller Pendinge kand ieg det icke gøre. Der faare tilscriffuer och skencker ieg eders Velbyrdighed denne min tredie Vrtegaars Bog oc arbeyde" (o. s. v.). Parenthesen er udeladt i den senere Kjøbenhavnske og i den Lybekske Udgave.

1) Hos Nyerup staar 1535, men i Udgaven Kbh. 1557 staar: „Jeg lod vdi foresagde M. D. xxxvi. aar der Pestelentzen her i Riget saa regerede vdgaa wid Prenten en liden Bog om Pestelentzis aarsage, foruaring oc Lægedom eders Velbyrdighed til vilge oc tieneste, — thi paa den tid wor ingen her i Riget som noget haffde screffuit paa wort danske Tungemaal om saadan handel"; og ligesaa i den senere.

Lægebog i sex Parter, Urtebogen ligeledes medregnet, Lübeck 1598—1599, 8. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Om der i disse Lægebøger end ikke findes noget for Lægevidenskaben frugtbringende, ville de dog være artige til at oplyse dens Udvikling og Fremgang.

Ligesom Urtebogen indeholder Bidrag til Urtekundskabens Historie, vil der vel i den til Bartskærbogen føjede „Taffle paa atskillig legedom som skal købis i Apoteken, thi den ingen anden stedz findis til købs," gives Oplysninger om Apothekernes daværende Tilstand og Tidens Tro paa Lægedoms Kraft.[1] Og om Lægekunsten selv forekomme mærkelige Ytringer. Chr. Terkelsen Morsing taler f. Ex. i sin Anbefaling om dens Tilstand udenlands og her hjemme: Udenlands stædes ingen Bissekræmmere med deres Knapsak at give sig ud for det som de aldrig lærte. Hvo der fordrister sig dertil, bliver paagreben og sættes paa et Asen, og drives af Staden med raadne Æg og anden Urenlighed; hos os derimod tilstæder man ofte hine Empiricos, som man saa kalder, eller Bisselæger at komme udi Riget. Ligeledes ytrer Henrik Smith i Tilegnelsen til Antonius Bryske, at mesten Parten udi alle Stæder i Riget har man kristelig Øvrighed, gode Sognеherrer eller Prædikere og fromme og lærde Skolemestere, men lærde og trofaste Læger og Jordemødre fattes. „Udi deres Sted, siger han, have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjerlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner, og andet saadant ørkeløst Folk. Saadanne næsevise selvgjorte Læger kunne og see udi den Sjuges Vand, hvor mange Grise Soen skal faa, og hvor mange Kalve Koen er med. De

[1]) F. Ex. „Anacardina, Er ith Electuarium, her aff brugit gør en god hukommelse, och ith subtiligt forstand, thi brugis den offte aff vise oc forstandige mend."

handle og gjøre ligesom den Skomagere, der haver ikke uden et Par Lester, og vil gjøre Sko over dem, som skulle tjene til hver Mands Fødder. De stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penninge fra mangen Mand. Thi vaare det nytteligt, at Øvrigheden udi hver Kjøbsted havde her Agt oppaa, og lode ingen bruge Lægedoms Kunst udi deres Stæder, førend han havde været forhørt af Lægedoms Doctoribus udi Kjøbenhavns høje Skole, og havde deres Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bør at hjælpe Naturen, og ikke forderve hende." Om disse Empirici, og det ere de, som sætte al deres Ting i „Forfarelsen", taler han endnu udførligere i Tilegnelsen af Bogen om Menniskens Vand. Og efter at have glædet sig over „Docter Christiern Morsianum, som obenbarlige læser og lærer de vnge Studenter denne Konst, som Lyst til den haffue i Kiøbenhaffns høye Schole", vedbliver han, at som han haver forstaaet, vilde Kongen det gjerne saa skikke, at i hver Bisskopsstift her udi Riget skulde være en lærder og forfaren Doctor i Lægekunst, til hvilken man kunde have sin Tilflugt, om nogen finge nogen Sjugdom, og med hans Kunstes Hjælp beredde sit Liv, om det vaare Guds Villie; ligesom hans kongel. Majestat haver gjort udi Ottens Stad udi Fyn, hvor den vellærde Mand Doctor Cornelius er, og tjen alle der med sin Kunst, som den behov have. — I Bogen om Pestilense omtales i Tilegnelsen, hvori ogsaa Luthers Raad mod Pestilense er oversat, Pesten i Danmark 1536, 1546, 1553. I Bogens første Kap. hedder det, at Kong Christian den Tredie udgav et almindeligt Bud og Befaling at der for (det er udenfor) hver Kjøbsted her i Riget skulde udvælges og tilskikkes en Sted, hvor som døde Menneskes Kroppe skulle jordes. (Altsaa Assistenskirkegaarde). I tredie Kap. omtales Salig

Lektor Andres Liung, der havde været i Landskrone Kloster, og var en af de første her i Riget, som forlod Pavens Regimente, og var Sogneherre i Landskrone i elleve Aar, derefter i Malmø i fjorten Aar, og døde 1555. — Naar man derhos læser de mangen Gang artige Bemærkninger, f. Ex. om „fordøfuelsen" (Fordøjelsen) og „luctſen" (Luften), har man i disse Bøger en rig Lejlighed til at øve sig i Sproget.

Endelig finder man, at Henrik Smith ogsaa beskjæftigede sig med historiske Arbejder; thi i Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske, skreven i Malmø den 2 Jan. 1555, hvori han omtaler sine Skrifter, slutter han med: Desligeste vil jeg ogsaa skikke til eders Velbyrdigheds Hænder en Chronica, som jeg tilsammen draget haver af lærde Mænds Bøger, indeholdendes de mærkeligste Mænd og deres Gjerninger, som noget mærkeligt gjort have fra Verdens Begyndelse og indtil dette Aar, være sig aandelige eller verdslige, som ere „Patriarcher, Propheter, Keysere, Konger, ypperste Prester, Leuiter, Phariseer, falske Propheter, Doctores, Mestere, Poeter, Philosophi, Oratores, Historie-Scriffuere, Loukiøne Mend, Traaldkarle, Paffuer, Bisper, Prester, Fædre, Concilij, Secter, Kettere, Muncke, Ordens paafindere oc stifftere etc." Det er da det første historiske Konversationslexikon, men som Pressen ikke har ført til os.

Han endte sin literære Virksomhed med en latinsk Skolebog, der indeholder artige Bidrag til det danske Sprogs Oplysning.[1]

---

[1]) Libellus vocum latinarum cum interpretatione Danica, ex optimis latinæ linguæ scriptoribus in usum iuventutis Danicæ congestus. Autore Henrico Fabre Malmogio 1563. — Extat venale apud Henricum Fabrum, Ciuem et Zygostatem Malmogiensem. Hafniæ, excudebat Johannes Zimmerman 1563. (Exemplar paa Universitetsbibl. hvori Aarstallet er forandret til 1583).

Skriftet har han tilegnet Hans Skaugaard. Paa Grund af det latinske Sprogs Vigtighed (est enim oratio latina commune artium vehiculum) har han, nu da hans Kræfter aftage og han ikke kan beskjæftige sig med vigtigere Materier, troet at gavne Skoleungdommen med denne Samling af 6300 Ord (vocabula ad sex milia et ter centum); men da han forudseer, at hans Bog vil møde megen Dadel, beder han om at den maa udgaa under Skovgaards Beskyttelse. Ogsaa i Fortalen benytter han sig af Erasmi Ord imod dem, der gribe enhver Lejlighed til Dadel, og, som dog, naar det kommer til Stykket, ikke selv kunne frembringe noget bedre. Fortalen er skreven Malmogię ex Larario nostro prima Maij 1563. Ordbogen er ikke alfabetisk, men ordnet efter Materierne med tilføjet dansk Oversættelse. Forfatterens Stilling oplyses deraf, at han kalder sig zygostatem Malmogiensem, hvilket forklares S. 187—188: pensor, Weyere, libripens, idem Eller den som retter vecten, zygostata, idem.

Man finder under visse Afdelinger, saasom om Gud, om Himmelen og himmelske Ting, om „Weyerene", om Tiden, om Jord eller Land, om Menniskens Lemmer, om „Kønnernes Underskeb" o. s. v. en Del danske Ord samlede, og lærer tillige, hvilke man den Gang har maattet omskrive. Som Exempler derpaa kunne følgende tjene, der dog kun er en ringe Del af det Udbytte Bogen kan yde: radius solaris, Soelgisel; Orion, Marirock; halo, Haugard, En kreds om monen om natten; solstitium, Soelhuerff; Februarius, Blidel; dies religiosus, Foruorpen dag; ruma, Kulck paa struben; spondilus, Ryggekode; hesitans, Stam; blæsus, Lesp; phanaticus, Elluff vild; hydrops, Vatersot; chiragra, Podagel i henderne, podagra, Podagel i fødderne; hernia, Kil; tuber, Oxel; vestis clauata, Forhaault eller knoppit Klæde; exomis, Paltzkiortel, kiortel vden erme; bulla, Spang som belte prydes met; procus, Beel, som gil; obstetrix, Joremoder; lithostratus, Steengade, eller den sted som er brolagt med astrag; parentalia, Eruid, eller maaltid som giøres effter den døde; exequiæ, Begengelse, eller offer for de døde; bibliotheca, Liberi; lanius, Kødmangere, slactere; digitale, Fingerbør; incus, Smedested; postomis, den tang som settes paa Hestis næse naar de skoes, kalles en brems, mercker oc en mulkorff; cancelli, clathrus, Sprinckel, Eller spranckuerck, som giøres som sprinckelvindue; man-

tica, Veske, eller seck som er it hul mit paa at stoppe hoffuedet igennem, saa at der kand legges i begge ender, huad man vil; fauilla, Falaske; catillus, Saltsercken; vrna, Spand eller Junge, vrnula, Kitte; perna, Bøste, petaso, idem Eller Flycke; sistrum, Skerre; catellus, Racke; apes, Riffuisse; spina, Fiskegraader; virgultum, Telling som rinder op aff iorden; cænipeta, Drylleg est; vmbra, Dryntelgest som sig selff indbiuder, oc følger dem som ere indbodne, o. s. v.[1]

12. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Christian den Anden; Hans Mikkelsen; Povel Kempe og Christiern Vinter.

For at sætte Christiern Pedersen paa sin rette Plads, i Spidsen for den nyere danske Literatur, have vi sammenstillet de tre Mænd, der kunne betragtes som Forløbere for Reformationen, og fulgt dem til Enden af deres Virksomhed. Vi maa nu atter vende tilbage, for at betragte de første Forsøg paa at fremme Reformationen ved at oversætte den hellige Skrift, især det Ny Testamente, i Modersmaalet. De foretoges under Christian den Andens Landflygtighed. Det er aabenbart, at det var Kongen selv, der drev dette Værk, og stundum personlig deltog deri; ja hans Plan gik endog videre, end man hidtil har vidst, i det han selv prøvede paa at oversætte noget af det Gamle Testamente[2]; af det Ny veed man, at han gjennemsaae Oversættelsen af Johannes'

[1]) Om Henrik Smith see Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 480. Sommelii Lex. 2, 320. Om Mester Claus Urne Werlauffs Program, S. 78. Hortulus synonymorum er beskreven i Nyerups Mantissa S. 30. Om Henrik Smiths Fortjeneste ved Udgivelsen af Urtebogen Herholdt og Mansas Saml. 1, 248.

[2]) Hans Mikkelsen skriver nemlig til Christian den Anden. Lier den 6 Marts 1527: „Och huesfom ethers nade haffuer translaterit aff thet gamle testamente, sender ieg ethers nade met forne skoo och puntuffeler" (Pantofler). Allen, Chr. 2. Breve S. 464. Herom findes ellers intet i Kongens Papirer.

Evangelium og flere Stykker. Sædvanlig tillægges Oversættelsen af det Ny Testamente **Hans Mikkelsen**, den bekjendte Borgemester i Malmø. Han havde været i Wittenberg og hørt Luther; var en tro Tilhænger af Christian den Anden, med hvem han drog bort fra Danmark 1523; og døde landsflygtig i Harderwyck i Geldern 1532. Han var imidlertid ikke ene om Arbejdet; han oversatte Brevene, men Evangeliet maa have haft en anden eller flere Oversættere.[1] Et omtrent samtidigt Brev fra Gustav den Førstes Sekretær Laurentius Andreæ til Erkebiskop Olaf i Throndhjem, dat. Stokholm den 10 August 1526, taler ogsaa om flere Deltagere, Hans Mikkelsen og maaskee Kongen selv[2]; og af Kongens Breve seer man, at **Povel Kempe**, Paulus Petrus Kempe, „Evers Naades egen Paulus", som Hans Mikkelsen etsteds kalder ham, og Kongens Sekretær **Christiern Vinter**, Christiernus Hiems eller Chimonius, have haft dermed at gjøre. At **Henrik Smith** var med, have vi hans egne Ord for, skjøndt han siden ikke vilde have

[1]) I Hans Mikkelsens Brev hedder det: „Ther til haffuer gud veed konggelig Maiestat, Kong Christiern (etc.), at hand haffuer ladet vt seet the fire Euangelia paa danske, oc so haffuer ieg foretagit meg sancte Pouels breff, met nogre andre christelige tractater at sete vd paa dansk maal."

[2]) Efterat der er talt om den svenske Oversættelse, hedder det i dette Brev: Circa finem laboris quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, venit michi in manus liber unus noui Testamenti in danicam linguam translati. — Scribit michi M. Olaus Magni e Lubeca, quod nonnulli jouenes studentes Dani in Wittenberga translationem illam danicam fecerunt. Erat enim inter eos homo alias mature etatis Johannes Michelsson Malmogensis, et fortassis Christiernus rex in persona, quod facile fieri potuit, quando translationem germanicam ante oculos habebant. Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes. Ekdahl, Chr. 2. Archiv. Norby, 3. Afd. S. 1075.

det omtalt.[1] Povel Kempe, en meget heftig Mand, godt svarende til sit Navn, var formodenlig allerede i Tyskland før Kongens Landsflygtighed, fulgte med ham til Norge, og blev under Frederik den Første Forstander for St. Hans Kloster i Viborg. Han var færdig i fremmede Sprog, men skrev formedelst sit Ophold udenlands sit Modersmaal ikke altfor rent. Han oversatte de tre første Evangelier og femte Mosebog, hvilke Arbejder ere tabte. Efter at Oversættelsen af det Ny Testamente var udkommen, vedblev han endnu at oversætte. I November og December 1526 var han i det mindste i fuld Beskjæftigelse dermed.[2] Men især have Christiern Vinter, der var en dygtig Græker,[3] og Hans Mikkelsen været beskjæftigede deels med at oversætte Tidebøger, hvoriblandt en til Dronningen, deels med det Ny Testamente; og man kan i Christian den Andens Breve fra Aaret 1524 følge den fremskridende Gang deri. Fra Wittenberg den 30 Januar 1524 skriver Hans Mikkelsen til Kongen om Tidebøgerne.[4] Fra Wittenberg den 20 Februar skriver Christiern Vinter til Dronningen, at den Prenter, som skal prente vor Ny Testamente, han er til Liibs; strax

---

1) See foran S. 142, Anm.

2) See om ham Gram om Chr. 2. Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 289. Allen De rebus Christ. sec. S. 33 og Chr. 2. Breve S. 376. 388. 391. 398. 451. Han skrev fra Berlin den 17 November 1526 en Seddel til Kongen:

Jesus

Jeg arbeder nw ther paa, at ieg kan met gwdz hielff wendhe nogen bøgger vt aff biblien, ethers nade oc alle audhen christne til helff oc trøsth. Oc wildhe ieg gerne arbede vt aff alle myn formuge ther paa, om ieg wisth raid til, at thet kwnde bliffue trøckt, helders war thet meg en stoir arbeed at gøre til forgeffuis.

Og han gjentager under 2 Dec., at han vil gjøre sin yderste Flid og Arbejd, at den evige Guds Ord skal blive rent og ret udsæt.

3) See om hans Deltagelse Allen de reb. Chr. sec. S. 32; og om hans Stilling Gram i Vid. S. Skr. 4, 256. 287.

4) Allen, Chr. 2. Breve, S. 139.

han kommer hid, skal han prente mer; saa vil han efterhaanden sende Dronningen saa meget som de prenter, indtil de ere ude, saa vil han binde „en hiel boog" og sende Dronningen. Fra Wittenberg den 22de Marts skriver Hans Mikkelsen til Kongen, og beder at faa Besked, om der skal prentes mere end Evangelia, og naar som prentet er, hvorledes dermed holdes skal. Mattheus, Marcus og Lucas, siger han, blive aftrykte i denne Uge. Den attende April sender han Kongen Apostlernes Gjerninger og Pauli Breve til Gjennemsyn, med Begjering at de første strax maa sendes tilbage for at overgives til Trykken; og melder at Johannes' Evangelium er færdigt. Men i hele April har der været en stor Forsinkelse med Trykningen. Fra Wittenberg den 4 April skriver nemlig Christiern Vinter derom til Kongen, at den Sætter, „som skulde sætte paa Eders Naades Evangelie," ikke er tilstede, saa de kunne intet arbede førend han kommer, uden de maa tage en af de andre Sættere, som de vel kan faa, hvis han kun har „den Forstand, at han kan sætte Danst". Det Pergamen var ikke endnu kommet til Libsk. I Slutningen af Maaneden have lignende Forhalinger fundet Sted, hvilket sees af Johan Locher von Minchen's Brev fra Zwickau den 29 April, hvilke da ogsaa forøgedes ved politiske Underhandlinger.[1] Slutningen af Oversættelsen af dette Ny Testamente blev tildels færdig før Begyndelsen, og endelig blev den hele fuldendt i Leipzig i August 1524.[2] Foran Brevene indsattes tillige Hans Mikkelsens Brev til

---

1) See disse Breve hos Allen, Chr. 2. Breve, og De rebus Christiani sec. S. 30.

2) Thette ere thz Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe. M. D. xxiiii. — Trockt oc saat vti Lybs i land til Myssen, aff Melchiar Lotther, aar efter guds biurd, tusinde oc fembhundrede paa thet fierde oc tiwffue, mondagen nest fore Barth olomei dag. Paa Titelbladet af Pauli Breve staaer 1523. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

sine Landsmænd, som er dateret Andorp (Antwerpen), hvorhen Oplaget blev bragt, og hvorfra det udbredtes i Danmark. Der opvakte dette Brev megen Bevægelse. Det var nemlig et Angreb paa de uforstandige Prædikere og Blindførere, og gik derpaa over til et Anfald paa Regjerings-omvæltningens Ophavsmænd. Det blev derfor udtaget af de Exemplarer, der senere sendtes til Danmark, men er bevaret i Pauli Eliæ Svar derpaa, hvor det stykkevis er aftrykt foran Svarene. Oversættelsen var, som den angiver, gjort efter Latinen; Evangelierne og Apostlernes Gjerninger især efter Erasmus fra Rotterdam's Oversættelse; men enkelte Steder afvige baade fra den og fra Vulgata og Luther. Ingen i Danmark var fornøjet med den, og ingen kunde være det. Sproget er paa mange Steder uforstaaeligt. Heller ikke har den ivrige Paulus Eliæ, som vi strax skulle omtale, glemt at bebrejde Hans Mikkelsen det. Han er uudtømmelig i at variere sine Anfald: „Det Ny Testamente, siger han, der du stoltelige nok skriver dig en stor Part at have paa Danske udtrykt, hvilket vi ogsaa fuldkommelige tro, helst fordi det er dig saare ligt, at som du est Klerk og Viis, saa haver Du og gjort dit Mesterskab, thi er det forvandlet, men ikke udtrykt i ret og forstandig Mening. Du vilde være saa retfærdig og christen, at du torde hverken tale Danske eller Thyske." „Din Vanvittighed, siger han atter, giver du tilkjende derudi, at du haver det hverken udsat af Latine eller Thyske, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi haver du stundum sat det Maal, der hverken er Thyske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejedom skulde staa fore, haver du sat bag, og saa forvendt, at det er hverken forstandelige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver du forvandlet Texten, at de som ere kloge forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive

vise," o. s. v. Og om Brevet: „Vi have vel spurgt, hvad Vending I gjorde med samme Testament, førend I lode det udgaa. Dog at dit Brev findes i nogle af de første; men det var skeet, førend du havde berammet, at det første og sidste Qvatern skulde forvendes og omkring sættes; saa plejer Skalkhed at længe vendes, førend det udgaar, og naar det udkommer, det bliver endda Skalkhed, og kan sig fordi ikke længe betecke". At denne Oversættelse mislykkedes var, som vi allerede have seet, en af Grundene til at Chr. Pedersen forsøgte en ny.

For at Læseren selv kan dømme, meddeles nogle Prøver. Af Hans Mikkelsens Brev:

Ther for elder keriste brødre oc søstre vti Christo Jesu, lader oss nw opuage, wij haffue lenge nog soffuit, vti wantro, oc wor salighed er nermere end wij troo, som sancte Pouild scriffuer til the Rhomere vti thet trettende capittel, natten er forgangen, lader oss icke forsømme thette skynende lyuss, oc lader icke thendne edele oc dyre guds gaffue omkringgaa ether, for huilken wij forgeffues tro at fonhe, naar wij løbe til Rhom oc sancte Jacob etc. som wij haffue til thendne tijdt omkring struget her, oc der, effter afflad, oc naade, ret bedregrijge, oc alt forgeffues, Nw haffuer gud skicket ether thend dyre gaffue, guddommelig sandhedsens lyuss for dorren euangelium, hans hellige ourd wort leffnet oc affløssning, at i inthet idermere troffue vmage ether, end at vplade øygnene at see, oc øren at høre, for thi afflad oc naade er ingen steed, vthen ther som guds euangelium predickes, som er guds ourd, huo thet hører oc gemmer det, forthi hand hører tha oc wijd syn løsen, oc haffuer syn salighed, kommer hand til Rhom, eller for afflad, tha wijd hand icke huad han for, vthen vmag, oc bly, oc vox, oc papir, haffuer hand gudz ourd, tha er hand wijs som hand haffuer gimt thet, til it weg breff at wide sin løssning oc rette wey.

Af Marci 4 Kap. Oc hand sagde, ßo er guds rijgi, effter thend mode, om it menniske kaste seed i iourden, Oc hand souffuer, oc hand vpstaar nat oc dag, oc seedet grønes oc vpuoxer i høgelse, thend stund hand icke wijd Thi iourden giffuer willigen fruct, først ørteren, ther effter axen, siden fuld korn i axen, Men naar fructen er fuldbaret strax vtsendner hand segelen, Thi høsten er neruerendes.

Af Lucæ 8 Kap. Ther møgit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giøre seed, vtgick at ßoo sijn seed Oc emellom som hand ßooid, somt fiøld huoss weygen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt fiøld paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnit for thet haffde icke wedske, Oc somt fiøld eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte forkoulde thet, oc thetandit fiøld vti guod iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

Af Brevet til Rommerne, 8 Kap. Thi the som kødelige ere, the ere aff en kødelige bogere, men the som aandelige ere, the ere aff en andelig bogere, Nw kødens bogere, thet er døden, oc aandens bogere er liff oc frijd, thi kødsens bogere er en fiendelskab emod gud, thi hun er icke gudz loug wnderdanig, oc hun ey kand, oc the som ere køddelige kunde icke teckes gud,

Men nw ere i icke kødelige, men aandelige, om gudz aand bor elders vti eder, oc huosom icke haffuer Christi aand, thend hører icke hannom til? om Christus er nw vti eder, saa er legommet sandelige dødt, fore söndsens skyld, men aanden er liffuid, fore retuishedens skyld, om nw hans aand, som haffuer opreisd Jesum aff døde, boer vti eder ßo skal oc thend samme (som Jesum haffuer opuecket aff døde) boo vti ether, saa bliffuer oc thend samme, ther christum aff døde opuecket haffuer, ethers dødelige legomme leffuendig gøre, forthi hans aand boor vti ether.

Kere brødre, soo ere wij nw skyldenere, icke kødet, at wij skulle leffue effter kødder, thi om i leffue effter køddet, thaa skulle i døø? men om i formiddelst aanden døde kødsens gerninger, thaa skulle i leffue, thi the samme som driffues aff gudz aand, the ere gudz børn, thi i haffue icke wnfanget en thieneres aand, at i eder end nw skulle frøcte, men i haffue wndfanged en sonnelig aand, aff huilken wij robe abba, kere fader, then samme aand, wyds gør wor aand, at wij ere guds børn, Ere wij nw børn, ßo ere wij oc arffuinge, kallendes guds arffuinge, oc Christi met arffuinge, om wij elders lyde met honnom, paa thet wij oc muge ophøffues vti eren.

Thi ieg holder thet ther fore, at thet wij lijde vti thende tijd, er icke werdugt thend ere, som oss skal obenbares, thi creaturens endelige byelse, warer ther paa, at guds børn motte obenbares, thi

creaturen ere wndergiffne forfengelighed, emod theres willie, men for hans skyld, som haffuer wndergiffuet hende, til it hob, thi creaturen skal oc gøres fry, fran thend forgengelig werelses thieneste, til guds børns erlige frighed, thij wij wide at alle creature, inderligen bogere oc haffue end nw angeste met oss.

Hans Mikkelsen udgav ogsaa med en Fortale Kong Christian den Andens Brev til Borgemester Wendeland i Dantzig. (Et Exemplar uden Begyndelse og Ende findes paa Kongens Bibl.) Den latinske Original er af Povel Kempe (trykt i Langeb. Script. 8, 489). Hans Mikkelsen foretog Udgivelsen paa egen Haand, og Kongen var meget fortørnet derover.[1]

For at oplyse den Maade, hvorpaa denne Mand omtales af Frederik den Førstes Tilhængere, maa man stille hele hans Livs Dobbelthed for sig. En stor verdslig Synder erkjendte han sig selv at være, da endelig Evangeliets Lys gik op for ham. Hos Christian den Anden har han været en høit betroet Mand, og havde endnu i Landflygtigheden megen Indflydelse, men kunde ikke komme tilrette med Kongens øvrige Omgivelse. Før Kongen drog bort var han Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot,[2] men var ingenlunde blind for Kongens Tyranni.[3] I sit lange Undskyldningsbrev til Kongen ønsker han ikke at have for meget at handle med Kongens eget Folk, uden hvad Kongen aabenbare skriver ham til. „Thi de mene alle, siger han, at dersom jeg ikke raadte Eders Naade, da vaare alle Ting vel stikket. Gud have Lov, jeg kan skikke mig til Villie og Venskab med al fremmed Nation uden med Eders Naades eget Folk. De

[1]) See Allen, Chr. 2 Breve S. 374. 426. 458.

[2]) Then tidt slotzloghen till Kiøffnehaffn war jeg befallet, siger Povel Eliesen i sit Svar.

[3]) Then tijdt vijde wij wel, ath the blandt thine wenner bedriffuede mange af kon[illegible] [illegible] wchristellige gierninger, siger Povel Eliesen St.

ere nu de, dersom det vaare udi deres Magt, forførte mig gjerne fra Ære, Liv og Gods, men Herren straffer det vel udi sin Tid."[1] Det maa have været en haard Tid for den Mand, der opgav alt sit timelige Gods, for at følge sin Konge, og, som bekjendt, ansaae denne Troskab for sit højeste Gode. Hans Venner i Rigens Raad, fortæller Hvitfeld, sendte ham Bud, at hvis han vilde forlade Kong Christiern og komme tilbage, vilde de skaffe ham Kongens Venskab og sit Gods igjen. Han svarede, at han agtede ikke det Gods, han havde ladet efter sig i Danmark; han havde det ypperste med sig. Men der er endnu et andet Forhold i hans Liv, hvortil hans Modstandere især sigte, og som tydelig stiller os hele den katholske Slutningstids Fordærvelse for Øje, og viser, hvor nødvendigt det var, at den afløstes af Fornyelse og Anger. Hans Mikkelsen havde skilt sig fra sin Hustru, og tog hende først atter til sig i Tyskland, hvor han klager over, hvor kummerligt det var for ham at faa Udkomme, og i hvad Sorg og Elende han, Husfrue og Børn vare skikkede. Han havde, som det synes, levet med en Kvinde, der kaldes Eders Naades Pige Gertrud; thi man seer at der var Underhandlinger om at faa en Foureer til at ægte hende, der imidlertid undskyldte sig med, at Ægteskaber sluttes i Himlen. Kongen var yderlig forbittret, og Povel Kempe pustede Ilden op i lys Lue. Da bekjender Hans Mikkelsen sin svare Synd, ønsker at Kongen vil værdes udaf en kristelig Kjærlighed og have en kristelig Medlidinge over hans Svaghed og Syndsens Sjugdom, som han var falden udi; og at Kongen med den kristelige Menhed ville værdes at gjøre sin Bøn fore ham til Gud, at han, som nu er et af de sjuge

---

[1]) Efterskriften i Brevet fra Lijre den 13 Dec. 1527, der omtales hos Allen, Chr. 2. Breve S. 502.

Faar, maatte formedelst den kristelige Menheds Bons Skyld komme til den rette Hyrde igjen Christum, og efterfølge hans hellige Ord og Evangelium med et godt Levnet, paa det ingen skulde arge sig udi hans onde Levnet. Og naar de ønske Regentinden i Nederlandene Margretes Straf over ham, saa svarer han: „Jeg kan fløt ikke komme til større Vanlykke og Fordærv paa Verdsens Vegne end som jeg er, uden aleneste denne gamle slemme fule Jordsæk, som jeg endnu haver af Verden at drages med, hvilken som dog dagligen skynder sig til Graven. Jeg veed, at hendes (Regentindens) Magt strækker sig over Liv og Gods, og ikke længer. Sjælen vil jeg indsætte udi Guds rene og blotte Barmhjertighed, som os arme Syndere er forelagt og tilsagt udi Christo."[1]

13. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tausen.

Imedens man udenlands oversatte det ny Testamente, der med alle sine Mangler ikke blev uden Virkning, skred Reformationsværket frem her hjemme. Allerede 1526 sneg den ny Lære sig omkring i Jylland, beskyttet af Byernes

[1]) Det nysanf. Brev, og Povel Kempes hos Allen S. 502. — See iøvrigt om Hans Mikkelsen og hans Oversættelse: Gram om Chr. 2. Medfølgere i Kbh. Selsk. Skr. 4, 285. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 481. Pontoppidans Annal. 2, 786. Münters Reformationshist. 1, 407. Hans Mikkelsens Brev 1, 410. Kirchengesch. 3, 128. Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 65. Engelstofts Paulus Eliæ i Nyt histor. Tidsskr. 2, 152. Friedlieb, de bibliis et libris theologicis in Dania raris, Continuatio 1776, S. 8—9. Harboe i Dän. Bibl. 1, 120. 3, 80. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 26. 36. Henderson, dissertation on Hans Mikkelsen's transl. Cop. 1813. Om Titelbladet Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 7.

Øvrighed;[1] og næste Aar, 1527, gav Frederik den Første Religionsfrihed; 1529—30 dannede sig en evangelisk Forfatning i Viborg og i Malmø, som 1530 fuldendtes i Kjøbenhavn. Den danske Tunge kom i Bevægelse. Ved de Katholskes Indlæg eller de 27 Artikle indgivne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 (Ny D. Mag. 5, 315) kom det rigtignok ikke til nogen Mundkamp; men de Evangeliske holdt heftige Prædikener, først to om Dagen i Helliggejstes Kirke, saa hver Søgnedag fire og hver Søndag tolv Gange rundt om i Byen. Borgerne sang Spotteviser paa Gaderne. Hvad der kunde rime skrev Satirer. Det gamle Universitet opløstes.[2] De katholske Biskopper, Joakim Rønnov i Sælland, Ove Bilde i Aarhus, satte sig forgjæves mod Ordets Virkning. Fyns Biskop Knud Gyldenstjerne bøjede endog over imod den ny Orden. Da Vaabnene hvilede, vandt endelig Ordet Sejer. Striden maatte ogsaa udkjæmpes i Literaturen. Blandt de Mænd, som da fremtraadte, betragte vi først dem, der ligesom repræsentere de to Partier: Povel Eliesen og Hans Tavsen. Den første har Nyerup kaldt den danske Erasmus Rotterodamus, den anden den danske Luther.

Povel Eliesen, Paulus Eliæ (f. omtr. 1480, Skrifter 1526—34, †) ogsaa kaldt Vendekaabe, Versipellis, var født i Varberg i Halland. Faderen var dansk, Moderen svensk. Han havde fra Barndommen indsuget den herskende Lære; „ieg haffuer af barndom værit i closter," siger han selv. Han var Munk i Karmeliterklostret Marieklostér i Helsingør, som Erik af Pommern havde stiftet 1430. Første Gang han nævnes er i den Skibyske Krønnike 1519, hvor han kaldes: quidam frater P. E. Varbergensis. I Klosteret

[1]) Vere anni 1526, cum jam per universam Cimbriam serperet Lutheranicæ factionis virus. Chron. Skibyense.

[2]) Engelstoft, Paulus Eliæ, i Nyt hist. Tidsskr. 2, 450. 458.

beforbrede han de grundige, ikke skolastiske Studier, og havde Frands Vormordsen blandt sine Disciple. Endnu tidligere end Luther ivrede han imod Afladshandel og andre Misbrug i Kirken; derfor hilste han med Forventning den ny Lære. Og til at virke i en reformerende Retning paa en større Kreds fik han især Lejlighed, da Karmeliterordenen, ifølge Christian den Andens Bevilling af 1517, i Aarene 1517—1519 grundede sit første Kollegium i Kjøbenhavn, kaldet Hvidekloster, beliggende i St. Pederstræde (nu Valkendorfs Kollegium), hvis første Forstander han blev, og ifølge Kongebrevet, der forpligtede Ordenen til at holde ved Universitetet en doctor eller baccalaureus theologiæ, tillige Lektor i Theologien (lector in sacra pagina) ved Universitetet. Han skal ogsaa have været Tolk for Martin Reinhard, da denne prædikede i Nikolaj Kirke. Hans Virksomhed standsedes imidlertid ved det bestandige Had han nærede og yttrede mod Christian den Andens tyranniske Færd. Kongen havde (1519—20) sendt ham en Bog at oversætte (det skal have været Machiavellis Il principe); han oversatte ogsaa noget deraf, og sendte det til Kongen; men da han „fornam, at samme Bog havde stor Umage og ingen Frugt, thi at hun mer lærte at gjøre Synd end at bedre og aflægge den, og der derhos blandes megen Snak og Skvalder i samme Bog," saa fandt han den ikke værd at udsættes paa Danske, men oversatte Erasmus fra Rotterdam's Institutio principis christiani, og sendte Kongen sin Oversættelse med en Tilegnelse, dateret den 24de Januar 1522, netop den Dag, da Dibrik Slaghæk blev henrettet; og i det han anbefalede Bogen, som alle Fyrster burde læse isteden for deres Bønnebog, thi da haabede han, „at theris righe skulle baade bliffve stadighe, oc Gud meer taknemmelige," bad han for Guds Skyld Kongen, at Bogen ikke strax maatte henlægges, om

alle Ting ere ikke behagelige i alle Maade, thi det, som, vel maa skee, med det første er haardt og ubehageligt, bliver dog med Tiden let og behageligt nok. Samme Aar prædikede han paa Johannes den Døbers Dag paa Slottet for Kongen om Herodes og hans Bolerske Herodias. Fortørnet tilbagekaldte da Christian den Anden det Gavebrev han havde givet Karmeliterkollegiet, og Povel Eliesen maatte forlade Hovedstaden. Han flygtede først til Bisskoppen Lage Urne i Roeskilde, siden i Efteraaret 1522 til Jylland, hvor han gjorde Bekjendtskab med Morten Borup, som han 1523 tilskrev et Brev: de luxu et ineptiis Clericorum compescendis. I den Omvæltning, hvorved Christian den Anden blev fordreven, havde han uden Tvivl Del; og han skrev (1523) en Satire paa danske Vers over Mynten Klipping, efter hvilken Kongen fik sit bekjendte Øgenavn Kong Klipping; denne Satire var efter Hvitfelds Vidnesbyrd endnu indtil hans Tid i Folks Hænder, men er nu forsvunden. (Den omtales ogsaa hos Holberg i Danm. Hist.). Ligeledes skrev han, ifølge hans egne Ord, en udførlig Kommentar paa Dansk til det Skrift, hvori de Store angave Grundene til deres Troskabsopsigelse, hvori han blandt andet ankede paa den Vold, der var øvet mod Kapitlet i Lund. Det gjorde han ikke for Fordels Skyld, men fordi han hadede Ugudelighed og Tyranni. Og saaledes som han skrev, vilde han heller ikke have skrevet, hvis han havde været en Tilhænger af Luther, thi dennes Skrifter og Tale vare jo lige tvært imod.[1]

---

[1]) In fuga regis Christierni interpellatus a quibusdam magnis viris edidi commentarium in vulgari lingua super litteris illis, quibus regni Magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum, insuper et iisdem commentariis inserui prolixum caput de violentia vestro Capitulo, ut vocatur, facta. An ego unquam ista scripturus fuissem, quæ ex diametro pugnant cum Lutheri

Men da Christian den Anden var fordreven, blev det da bedre? Bittert blev hans Haab skuffet, som saa mange andres. Adelens Vold traadte isteden for Kongens. Den ny Lære blev et Middel til at plyndre Kirken; alle grebe til. Kirken selv truedes med Undergang. Alle grundige Studier vilde nu gaa tilgrunde; og om Kirkens Prælater talede nu menig Mand værre, end de nogensinde havde gjort om Kong Christian. Mange ønskede ham tilbage, thi eens Tyranni var dog lettere at bære end mange Umætteliges. Ogsaa han havde begyndt at læse Luthers Skrifter, thi ogsaa han glædede sig til en Reform i Kirken, men han vilde ikke have den omstyrtet. Han havde hørt op dermed, da Kirkens Hoved forbød det, og da hin Skrivefrækhed begyndte at rase. Det han forkyndte, og som han altid vilde hænge fast ved, var Kristi Evangelium. Nogle af Luthers Meninger hyldede han, andre vare fordømmelige. Han var Rettroende, ikke Kjætter. Den Fremfærd man nu fulgte var fordærvelig; den maatte føre til Barbari. Hans Embede og Studeringer gave ham nok at gjøre; aldrig vilde han yppe en forargelig Strid.[1] Saaledes viser han sig og

scriptis et dictis, si ego Lutheranicæ factioni tantopere favissem. Ista scripsi sola commiseratione pauperum, absque ulla spe lucri ad me saltem redituri, quod semper toto pectore ac propemodum ex vi horrebam impietatem et tyrannidem. Quid, putas, fecissem, si ambiissem amplam ditionem et pingue sacerdotium quorundam exemplo, qui nihil non faciunt, quo undecunque lucelli aliquid corradant. Si scires, mi Petre, qua de causa et quibus autoribus natum est istud de me commentum, non dubito, quin aliter de Paulo sentires, quam facis (etc.). Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 172).

1) Multi insignem quandam omnium hactenus collapsarum rerum restaurationem exspectarunt. Quæ adeo non secuta est, ut plures etiam seditiones, turbæ et reipublicæ pestes videantur exortæ. — Ego olim legi quædam ex ejus (Lutheri) dogmatibus, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire. —

sin Tænkemaade i sine Breve fra Aarene 1523 og 1524. De ere skrevne fra forskjellige Steder, fra Helsingør Skjelskør, maaskee fordi han som Karmeliternes Provincial drog om i Landet. Af deres Indhold og de stedfindende Omstændigheder er det ikke vanskeligt, at danne sig et Begreb om hans Stilling. Han afskyede Luthers stormende Ensidighed, der maatte føre og førte til Kirkens Opløsning; men han vilde dog en Reform, en stærk Reform, derfor var han en Tid lang en Torn i Øjet paa Prælaterne. Han afskyede Religionens Misbrug til verdslige Øjemed, og hadede Adelens Tyranni, ligesaa meget som Christian den Andens; den rejste sig med Heftighed imod ham, især 1526. Almuen raabte, at han var bestukken. Da lod han sin Oversættelse af Luthers Bedebog trykke; den var kommen hertil 1524, og hans Oversættelse havde gaaet om i Afskrifter. Den blev trykt i Roeskilde 1526.[1] Det er

---

Semper pro viribus evangelium Christi propagare studui. — Equidem ut quædam a Luthero usurpata, quæ digniora sunt, quum ut Lutheriana appellitentur, vehementer probo, ita nonnulla, quæ vere Lutheriana sunt, hoc est hæretica et absurda, adeo execror, ut nemo magis execrari possit. — Orthodoxus sum, non hæreticus. Paulus vocor, non Lutheranus. — Non intelligunt, invidum et non religiosum esse, eas odisse litteras, quas nesciunt, etc. — Ego nunquam fui nec unquam ero contentiosi dogmatis auctor. Epistolæ ad Johannem Laurentii et ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 167. 169.).

[1]) EEn Cristelig vnderwysningh paa the thy Gudz budord, Then menige Cristen kirkis tro ock loffue. Wor herris bønn Pater noster, oc huore Jesu Christi død oc pyne schulle rettelige begaas oc tracteris. (Det eneste Exemplar findes paa Kongens Bibl.). Aftrykt i Povel Eliesens Skr. ved C. E. Secher. — Hos Olivarius og Nyerup kaldes dette Skrift: Institutio catechetica, og antages af dem at være det samme som: Den liden Catechismi prøve oc forsmag ved Paulum Elie, da han var omvendt, Kbh. 1571, som skal have været i Karen Brahes Bibliothek.

hans første trykte Skrift. Man lærer af det, siger Engelstoft, Grændsen for Forfatterens Tro, i det han hyldede denne Bog, og af og til indskjød noget af sit eget. Og han oplyser tillige sit Forhold til Lutherdommen i Tilegnelsen til Hr. Oluf Nielsen til Balløff, skreven i Kjøbenhavn Viti og Modesti Dag 1526. Han fandt i Luthers Bog noget, som var udgaaet af Luthers egen Aand, en Part ogsaa, der ikke tilhørte ham, som hans Sed altid haver været, at blende ondt iblandt det gode og Løgn blandt Sandhed, at han kunde desbeder sætte os Glarøjne paa Næse. Da han nu betænkte hos sig, at mange skulde fare vild af samme Lærdom, om han (Lærdommen) blev tilhobe, saa faldt det ham i Sinde, at skjelne det gode fra det onde, og det lade udgaa paa Danske, at deres Sind kunde derved drages fra de tyske Bøger, som hver Mand da læste gjerne. Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen, de gode Gjerningers Fortjeneste hævder han imod Luther. Naar menig Mand gjerne vil høre kjætterske Lærdomme, og Klerkeriet er kommet i stor Foragt og Haanhed, saa er Antichristens Komme; og saa er det nu. Det siges ham saa til, at han ikke bliver hos Skriften, men er det saa, at han nogen Tid træder fra hende, vitterlige eller fortredelige, give det Gud, at ham overgaar Guds Plage, alle Mand til Aasjun. Om Bogen yttrer han, at den er ti eller tolv Gange udskreven, og er i deres Hænder, som ikke gjerne ville af med den; han vilde heller selv indføre den paa Prenteriet, end nogen anden skulde gjøre det, og at der ingen uchristelige Stykker skulde tilsættes af hans Uvenner, der gjerne gjorde ham Luthers, om de kunde der faa Lempe til. Endelig siger han atter: Jeg haver vel spurgt, kjære Hr. Oluf, at jeg er forklaget hos eder, at jeg skulde et Stund anderledes prædike end jeg nu gjør, det er, at jeg da prædikede med Luther

og nu imod. Men dersom jeg nogen Tid havde været af Luthers Mening, da vilde jeg takke Gud, at han havde mig forløst af den Djævels Snare, der da haver hegtet til en Tid dem, som ere visere end jeg nogen Tid bliver. Dog jeg ikke kjendes mig nogen Tid være besoren enten med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Saa meget som jeg nogen Tid gav Magt af Luthers Bøger, det giver jeg endnu Magt, ikke fordi at Luther saa skriver, men at jeg læs det samme udi Hieronymi og Bernhardi Bøger. — Dersom man altsaa vil tage noget Hensyn til denne Mands egne, bestandig gjentagne, Forsikkringer, der ingen Modsigelse, men Bekræftelse, finde i hans Skrifter (han siger ogsaa i Brevet til Hans Mikkelsen: Vi ville tusinde Sindum heller dø, end vitterlige staa imod den hellige Skrifts rene og klare Mening); dersom man vil erkjende, at en Mand kunde attraa mange og store Forbedringer, men indenfor Kirkens Skjød og dens Enhed uforkrænket, og saare naturligt kunde ansee det, at danne en ny Kirke ved Siden af den gamle, for en uchristelig Færd; saa vil han staa i et andet Lys for os, end han har staaet i Aarhundreder, og man vil da, førend man dømmer ham, kræve klare historiske Kjendsgjerninger.[1] Hans egen Tid gav ham Øgenavnet Vendekaabe; den kunde ikke fatte, at en Mand kunde have en selvstændig Mening, og dette Maadehold, just da alt blev drevet til den yderste Grændse, forvirrede den. Den ansaae ham for en Apostat; og han havde kun een Trøst derimod, hvilken han yttrer i et af sine Breve: hans Disciple, der kjendte ham, vilde redde hans Ære.[2] Men deres Røst blev kvalt, hvis den

[1]) Det vilde i mange Henseender være interessant at sammenligne Povel Eliesens Meninger med Erasmi. See dennes Yttringer i A. Müllers Leben des Erasmus von Rotterdam, S. 299—300.

[2]) Habeo mihi faventissimos adolescentes, qui non patientur vestem meam gratis lacerari, nedum famam aut nomen. Epistola ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 173—174).

nogen Tid lod sig høre; den ene Slægtfølge efter den anden har moret sig over Vendekaaben. Dette Frafald, som aldrig havde fundet Sted, skulde imidlertid have en Aarsag. Bestukken, bestukken! skreg Hoben; og det kunde alle forstaa. Svaning begynder da: Bisskop Lage Urne i Roeskilde bevægede ham især til at forlade Guds rene Ord og at antage menneskelig Fortolkning. Saa lægge de andre til: Bisskopperne bestak ham med Løfter; men Løfter, hvad vil det betyde? Med et Kanonikat. Hvad for et Kanonikat? det ere de ikke enige om. Nogle sige, det var i Odense, andre, at det var i Roeskilde, atter andre, at det var Lage Urne i Roeskilde og Ove Bilde i Aarhus, der gave ham det Kanonikat i Odense. Da det nu seer noget broget ud, finder Pontoppidan, at han paa flere Steder fik flere Beneficier; indtil Nyerup endelig slutter Rækken med de bekjendte Ord: et godt Kanonikat, som Bisperne forskaffede ham, var som et farvet Glas, hvori han saae Gjenstanden anderledes. Saaledes skriver man Historie.[1]

Povel Eliesen havde en Mening, en Overbevisning; og den var ikke de Magthavende ligegyldig; han skulde forsvare den. St. Hanses Halshuggelsesdag (den 29 Aug. 1526) hentede Marsken Tyge Krabbe ham selv op til Slottet. Han præ-

[1]) See om det Kanonikat, han skal have faaet, Ny D. Mag. 5, 209. Lage Urne betænkte ham i sit Testament: Lector Pouell en Ungers Gylden (Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 217.) Mærkelige nok ere Hvitfelds Yttringer om ham (Chr. 2 Hist. Kvartudg. S. 138, Aar 1520): Han lærte og prædikede Guds Ord af første retteligen og klart som de Evangeliske. Men det varede ikke længe. Bisskop Lave Urne og Ove Bilde bestak ham med et Kannikedom, saa at han vendte om, og blev kaldet Doctor Povel Vendekaabe. Han var en af de Lærdeste paa de Tider her udi Riget, og udi Kong Frederiks Tid skrev han meget imod Mester Hans Tavsen og de lutherske Prædikanter. Dog han vel benægter sig ikke af første at have lært anderledes end af sidste.

dikede for Kongen. Adelen vilde have hans Mening at vide; han sagde den temmelig frit: ingen af Parterne var ædru, der var Fejl paa begge Sider.[1] Det blev ikke vel optaget. Han havde faaet frit Lejde, at der ingen Fornærmelse skulde tilføjes ham, hverken i Ord eller Gjerning; men da han gik bort, blev han modtaget med Haan og Forfølgelse af Krigsfolket. De hidsede Mogens Gjøs Hofnar, Jakob Nar, paa ham; Narren forfulgte ham med draget Sværd til Slotsporten, og deres Haan og Skjældsord varede ved til han kom dem af Syne. De skrege efter ham, at han var bestukken, og skjældte ham for en Munk og Hykler, en Ulv og Sjælemorder. Hans Liv var endog i Fare.[2] Saaledes holdt den Tids Fyrster deres Ord, og saaledes ærede de Gejstligheden.[3] Denne Dag var just samme Aarsdag som han havde prædiket for Kong Christian den Anden. Han havde en hvas Tunge, men han havde heller ingen Grund til at glæde sig ved sine Bedrifter til Hove. Spliden blev bestandig større; og man behøver ikke at forklare hans Heftighed af Egennytte. Det gik ikke anderledes her, end ved alle Partistridigheder; det ene driver det andet til Yderligheder; og der skal ingen Fløjtedus men en Pikkolofløjte til at høres imellem Trommer. I Slutningen af Aaret, 1526, prædikede Hans Tavsen i Viborg. De vare i Begyndelsen ikke just af meget forskjellig Mening; nu skrev Povel Eliesen et Sendebrev til Erasmus Minorita i Viborg, for at advare ham mod Hans Tavsens Lære. Det er desværre tabt. Samme Aar forfattede han et Sendebrev

---

1) Mediocri libertate, ingenue confessus, neutram partem esse sobriam, adeoque alteram non sine altera corrigendam. Chron. Skibyense (Langeb. Script. 2, 581).

2) Pæne lapidatus, sst.

3) Talis erat fides principum illius seculi, talis etiam honos clericis habitus, sst.

til nysnævnte Marsk Thyge Krabbe: En christelig Undervisning; man kjender den kun af nogle Uddrag i den svenske Reformator Oluf Pehrsons Modskrift. Bevaret derimod er Svaret til Hans Mikkelsen, skrevet i Odense Sabbato primæ dominicæ Aduentus 1526, trykt i Rostock hos de Brødre i St. Michaelis Kloster 25. April 1527. 4.[1] (Trykt i P. Eliesens Danske Skrifter ved Secher). Da Hans Mikkelsens Brev og Povel Eliesens Svar her findes samlede, har man ligesom paa een Gang begge Mænd for sig. Den første, hvis Sind var blevet haardt prøvet, taler rolig og mildt om Guds Ord, der nu er givet alle, ogsaa den menige Almue; og selv naar han anker paa Kong Christians Forjagelse, minder han kun om Apostelens Ord, at man skal være Herrer og Fyrster underdanig, ikke alene gode og fromme, men ogsaa onde og uchristelige. Om sine Modstandere taler han ikke mildt; han kalder dem vanvittige, forblindede og forstokkede Knubbe, ubeskæmmede Præster og Munke, Guds Bespottere og Menneskens Bedragere. Den anden er heftig og ordrig, han kan næppe finde Ord nok, og i sin Tiltale til Hans Mikkelsen er han næsten saa grov som nogen kan være; men i Sagen selv er han mere besindig og klar. Han bebrejder Hans Mikkelsen, at han nu er saa kjæk (stinger med Sterten), og det forbi han skriver paa Danske, det han hverken kan eller torde paa Latine, helst udi Kejserlige Land og Stæder. Fra sit Standpunkt fægter han som en kyndig og skarpsindig Stridsmand,

[1]) Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelß aff Malmø, lod wdgaa met thz ny Testamente, ther konningh Cristiern lod ynckellige och wtilbørlige forwandle paa sith tijranniscke wildt, oc icke Gudt till loff, eet kort och tilbørligt swar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.). — Om dette Skrift og dets Indhold taler ogsaa Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 122.

og fører os midt ind i den Tids Bevægelser: Hvis H. Mikkelsen havde ladet det Ny Testamente udgaa udi den blotte Text foruden de kjætterske Gloser og venetske (forgiftige) Fortaler, saa havde han forskyldt nogen Tak, men nu har han forvandlet og formørket Skriftens sande Mening. Der findes allerede større Tvedragt blandt Kjætterne, end der nogen Tid har været imellem den hellige Kirkes Lærere. Skriften, vil man sige, er saa klar, at hun kan af sig selv forstaas og begrundes, naar hun er udsat paa det Tungemaal, den menige Mand kan tale; men hvi haver da Luther og hans Efterfølgere, Kjættere og Skalke, skrevet og gjort saa mange Gloser paa Skriften, og udsat saa mange Bøger i den Mening at de skulde Skriften forklare? Dog ere de der saa tvedragtige udi, at de understundum komme ikke nærmer sammen end en Ko og en Vedermølle, som vi sige udi et af vore danske Sprog om de Ting der kunne ilde samnes. Eller hvi skriver da Luther mod sine beforne Tilhængere, Carolstadium, Oecolampadium, Capitonem og Svinglium, og de mod ham? og de mene jo paa begge Sider, at Skriften er dem medstandig og vildig. Eller hvi kan ikke Luther med sig selv fordrages, hvis Skriften er saa klar, og haver ingen anden Dybhed paa sig end de blotte Ord, der hun med sættes og udtrykkes? efterdi han nu det nedbryder, som han tilforn opbygde, og nu raaber igjen det han tilforn gav Magt. Forstaar han nu en Part af Skriften bedre end han tilforn gjorde, da giver det jo tilkjende, at hun kan ikke altid eller af hver Mand forstaas og begribes, mindst af menig Mand, som er vanvittig og uforstandig. Nu i denne Tid, hedder det, haver den Helligaand med sin Naade saa overfaldet den menige Mand, at Skriften er af hver Mand forstandelig. Med dette Stykke bedrage I Lutheraner mange simple Mennesker, dog at det

haver intet paa sig. Er den Helligaand en Mestere til Tvedragt og til de Meninger, som ere tvært imod hverandben? Hvo er saa daarlig, at han skulde tro, den Helligaand ikke haver været blandt christne Mennesker nu i fjorten hundred Aar, og nu først skal være kommen blandt Luthers Tilhængere, der da ikke mer høre til den hellige Kirke, end det femte Hjul hør til en Vogn. Er det hellige Guds Ord undergavet af Klerkeriets Forsømmelse, i Sandhed da skal det ogsaa igjen opkomme af deres Flid og Vindskibelighed. Syndig er Kirken, og haver været i nogle Aar, og det klage vi alle med Luther; dog er han ikke den første det haver besindet. Det er mange Aar siden Sanctus Bernhardus gjorde den samme Klage (etc.). Luther siger, besynderlige om fire Apostel og Evangelister, Matheus, Marcus, Lucas og Jacobus, at deres Evangelium er ikke den sande og rene Lærdom, som Christus lod udgaa her paa Jorden, ikke er heller Sancti Jacobi Epistel skreven af en Apostels Aand, som Luthers spotske Mund haver talt og sagt vel hundrede Sindum. Ligervis som de hellige Evangelister havde andet skrevet, end Christus lærte og gjorde, eller og Christus havde intet mere gjort, der os ligger Magt paa, uden det som Sanctus Johannes skrev. Havde nogen Pave eller Bisp sagt disse bespottelige Ord, talt eller skrevet (dem), da maatte din Kjættere kalde dem Christi Modstandere; og dette er da et af de mindste Stykker blandt de grove, der Luther lader udgaa paa Skrift. Luther lader hellige Løfter brydes; ophidser menig Mand mod Øvrigheden. Han haver ofte, det Gud hannem straffe, givet christne Fyrster Raad, at de skulde gjøre deres Hænder røde udi Klerkeriets Blod. Ydermere haver han sine Apostel og Rendere omkring den ganske Verden; og samme hans Apostel ere da ikke andet blandt den menige Mand, end et forgiftigt Affskum og Brag,

som ere forløbne og forsorne Munke og Præster, Kræmmere og Prakkere, Spillemænd og andre Landløbere, Landsknægte, Baadsmænd, Prentere og Bogfører, og dem særdeles, som plejer at omføre kjætterske Bøger. Det see og høre vi dagslige blandt disse ny Christen, der saa meget tale om andre Folks Gjerrighed, Ukyskhed og Hovmod, at dette ny Evangelium haver dem givet skjønne Hustruer, Gaard og Grund, Skat og Rente, som tilforn vare ganske libet agtede; og de, der bade sit Brød i Guds Navn, have nu saa tvinget Herrer og Fyrster, og ere dem saa vældige, som de vaare deres fødte Trælle; og dem give nu Herrene Skat og Rente, som tilforn trøglede Skjeppe Korn og Stumpe Flæsk. Er det at forsage Verdsens Hæder og Ære, Hovmod og Gjerrighed, da kjendes vi gjerne, at vi her tildags ikke rettelige forstode den hellige Skrift. Lad saa være, at det hellige Evangelium haver været forsømmet i nogle Aar, hvilket Sancta Birgitta haver ogsaa beklaget udi sine Bøger, ikke skal Bønder eller Borgere, Kræmmere eller Baadsmænd, Ryttere eller Snaphaner komme det tilgavns igjen. Skal det trakteres i aabenbare Kroer, Badstuer, Badskjærhus, Smedier, Møller, Toldhus, Borgerstue, Gildehus og Gjæstebud, iblandt Drankere og Doblere, Dandsere og Springere, Hunde og Hofmænd, af Skreppere og Daarer, Pibere og Legere, Sudere og Skrædere, Møllere og Toldere, Landkøbere og Kræmmere og andre saadanne ædele og lærde Mænd, blandt hvilke den synes visest, som mest kan raabe, skreppe og spotte, da skal det aldrig komme til endrægtig og ensindig Ende (etc.). I Slutningen synes endelig Forfatteren at blive mere og mere bevæget, naar han tænker paa hvad der skal følge efter dette: Vi kunne ikke andet see og læse, spørge og høre, end at Bulder, Oprør, Trængsel, vældig Magt, Spot, Had, Avind og Ulydelse have altid fanget en sørgelig Ende.

Hvad heller vi ere Bisper, Præster eller Munke, vi ere da danske Mænd og fødte af det danske Blod. Tror du, at Moderen kan forglemme og forsmaa det Foster, hun haver født af sit Liv? Om dit Brev end agtes af en uforstandig Almue, som ere Bryggere og Bagere, Smeder og Skrædere, Sudere og Remmesnedere, Bardskere og Badstuemænd, Kjødmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden saadan Adel, monne du forbi have indlagt stor Pris? Du fornemmer, at Konning Christiern sidder endnu i Hoved og Hjerte paa mange, og forbi vilde du skynde dennem ydermere i samme Mening. Gud være med dig og alle dine, og give eder et mildere og bedre Hjerte! — Ogsaa af historisk Vigtighed er dette Svar til at oplyse Christian den Andens Umildhed og Bisp kopperne Stilling.

Povel Eliesen deltog ogsaa i den svenske Reformationsstrid ved sit Sendebrev til Kong Gustav (Kbh. 1527) og Nogle christelige Svar, trykte tilsammen Kbh. 1528, 4. Sendebrevet fremkaldte Modskrifter af Olaus Petri.[1]

[1]) Swar vppå itt ochristelighit sendebreff som en lögnachtigh Munck hetandes Paulus Helie, haffuer vthgåå latit emoot thz helga Euangelium som nw.(aff gudz nådhe) är i liwset kommet. Olauus Petri. M. D. xxvij. Stocholm. 4. — Itt fögha sendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden i Danmarc, ther honom geffues swar til thet breff och spörsmål han för itt åår sidhen förscrifuit hadhe til höghmechtig första her Götstaff Sweriges och Götes etc. konung, om then förwanling her skeedt är. Olaus Petri. Stocholm MDXXviij. 4. — Nogre Christelige Suar till the spørsmaall som Koning Gøstaff till Swerigis Rijge lodt wdgaa till sith gantsche Klerckerij, berammede aff Broder Paulo Heliæ, thenom till bestandt som bodelige raffue ij thenne tidt oc ere ick en nw falden, met then menige Luthers hob. Kiøbmenhaffn. Anno domini M. D. xxviij. — Tryct ij Købmenhaffn aff Petro Brandis (etc.). 4. (Exemplarer paa Kongens Bibl. Nogle christelige Svar findes i Povel Eliesens Skr. ved Secher.)

I Christelige Svar omtaler han som en af Grundene til, at han tog Ordet: helst fordi at mine Forældre paa mit Møderne ere eders Naades fattige Undersaatte. Han taler ogsaa om Sta. Birgitta og hendes Bøger, der findes baade paa Latine og Svenske; at hun udi Latinen ikke er saa forstandelige udtrykt udi ret og god Latine, som hun burde, men hun har noget mer paa sig udi det Maal hun først er skrevet, særdeles hos Svenske Mænd, som vide og best forstaa deres Tungemaals naturlige Ejedom. En mærkelig Anbefaling af Modersmaalet!

Da Omsorgen for Fattige og Syge begyndte at gaa over fra Kirken til den verdslige Øvrighed, tænktes der paa Oprettelsen af et Hospital i Kjøbenhavn, der dog ikke kom istand. Borgemesteren Niels Stemp (eller Stampe) henvendte sig i Paaskeugen 1527 til Povel Eliesen, som i denne Anledning forfattede sit Skrift om Hospitaler, Kbh. (1528) 4.,[1] hvori der ogsaa findes Oplysninger om Tilstanden under Reformationstiden, f. Ex. hvorledes der fares med mange Nonnekloster, siden de kom udi Forlening, hvor kleine Piger og skrøbelige Jomfruer, gode Mænds Børn, medhandles værre end Trælle. (Uddrag af dette artige Skrift af Sandvig findes i Saml. til den danske Hist. 1 B. 2 H.).

Da Povel Eliesen hjalp Frands Vormordsen med Oversættelsen af Psalmerne, fik han Anledning til selv at over-

[1]) Huore krancke mijslige, saare arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besørgis een kort vnder wijsning aff broder Paulo Helie. Slutningen mangler, men findes i Haandskriftet. Aftrykt hos Secher. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er det Optryk, som Hjelmstjerne 1762 lod trykke efter det gamle Exemplar i Karen Brahes Bibl., og hvoraf ej mere trykkes end det ene Optryk, saa der gives kun det og nogle faa samlede af Revidérarkene.)

sætte St. Athanasii Bog om Psalterens Kraft. Denne Oversættelse, der ikke er efter den græske Original, men oversat fra Latinen, og som er det første paa Dansk trykte Skrift af en Kirkefader, er trykt med Frands Vormordsens Psalter, Rostock, 1528.

En endnu alvorligere Kamp forestod Povel Eliesen under Reformationens bestandig fremskridende Gang. Ved Bisskop Lage Urnes Død i Foraaret 1529 tabte den katholske Lære sin vigtigste Støtte ved Universitetet og i Kirken. Kongen kaldte Hans Tavsen fra Viborg til Kjøbenhavn, der inden et Aars Forløb kom i fuld Bevægelse. Det kirkelige Liv fik en ny Skikkelse. Hvad der allerede var fuldført i Malmø, saae P. Eliesen gaa for sig i Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Han stillede sig imod Strømmen i et Skrift imod den Malmøske Reformatz. Det er kun til i Haandskrift. Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fremkaldte endnu større Bevægelse. Det gjældte om at frelse den katholske Messe; han forfattede derfor i Efteraaret 1530 sit Forsvar for Messen (explicatio Canonis missæ ad Hafnienses, kaldes det hos Hvitfeld), og sendte det med et Sendebrev til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn, som han opfordrede til at lade Hans Tavsen besvare det. Tavsen svarede ogsaa i Advent (hvorom see Hans Tavsen strax herefter). Men Messestriden blev afgjort paa en mere haandgribelig Maade ad den praktiske Vej ved Billedstormen i Vor Frue Kirke tredie Juledag 1530. Borgemesteren Ambrosius Bogbinder og hans Følgesvende Vilhelm Rong, Hans Sort, Rasmus Bager, Herman Rolling eller Røling, Skipper Tøger, Jakob Pottemager, Peder Guldsmed, „de, som Hoveder, Pot og Pande, med flere," brøde ind i Kirken, reve Helgenbillederne om, gave dem Ørefigen, spyttede paa dem, og hug dem endelig istykker med Øxer. Kirken blev derfor efter Kongens Befaling luk-

ket, og først paa andet Aar efter aabnet for de Katholske.[1] Povel Eliesen maatte see sig om et andet Sted for sin Virksomhed. I Aarhus samlede Katholicismens Tilhængere sig om Biskop Ove Bilde; Povel Ræffs Presse kom i Gang. Her udkom den nysnævnte Bog om Messen i April 1531.[2]

I Randers var man efter Borgemesteren Niels Hammers Tilskyndelse isærd med at nedlægge Messen. P. Eliesen skrev da sin Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon, trykt i Aarhus hos Povel Ræff, 1531. 4.[3] Det var som han selv siger, især taget af Blancicampianus (hvis latinske Sermoner om Messen udkom i Mainz, 1527). Derhos var der et skarpt Brev til: Alle christne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers, med heftige Angreb paa Borgemesteren, og Undskyldning for, at han endnu ikke var kommen did, for at handle med dem om Messen. Herpaa svarede Randers By med at lade Rakkeren nagle hans Bog fast til Kagen. Messen blev afskaffet, og næppe kom han der, for at disputere med dem om den.

---

1) See om Billedstormen Pontoppidans Annal. 2, 857 og Chron. Skibyense i Langeb. Script. 2, 586.

2) En kort vnderviisning paa then hellige Messe oc hennis brug, emod nogre ny Messedræbere, met et føye tilhenge om samme Messe, af Broder Paulo helie Carmelita. — Trykt i Aarhus hos herr Povel Ræff aar efter Christi mandoms fødsel MDxxxi then xxi Dag i Aprilis maaned. (Anseés for tabt. Uddrag hos Olivarius S. 119.) Heri var tillige Sendebrevet til Kjøbenhavns Borgemester og Raad; og der var tilføjet et Gjensvar til Mester Hans Tavsen, der kaldes: øfverste Predikant i Kiøbenhaffn oc Fænnikedrægere for thet gandske Lutherie her udi Danmarks riige.

3) Titelen i Exemplaret paa Kongens Bibl. er: EEn kortt oc Christelig vnder wiisning paa thet hemelige stocke ij messen som kaldis Canon, mett eett føge breff till Borgemestere oc Raadt ij Randers. Aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Trycht ij Aarhwff. hoeß Her. P. R. Aar. effter Christi mandoms fødzill. M. D. xxxi. Then xxviij dag ij Junij Manett. 4. (Uddrag hos Olivarius S. 124. 125.)

Da de katholske Biskopper havde formaaet Dr. Stagefyr til at forfatte en Gjendrivelse af de Evangeliskes Apologi, saa omstøbte han dernæst 1531 dette Skrift paa Dansk, trykt 1533.[1] Heri taler han ogsaa om en „Vnderschede eller forklaring paa theris christne trois bekendelse", som Prælaterne med det snareste vilde lade udgaa. Deraf blev der dog næppe noget; og i alt Fald maatte disse Bøgers Virkning sløves, da Kong Christian den Anden landede i Norge, og nu erklærede sig for Katholicismen. Ved denne Tid vendte Povel Eliesen sine „sidste advarende" Ord til Rigsraad og Adel 1532 i et Skrift, kaldet En kort og christelig Formaning, der imidlertid ikke er bleven trykt, maaskee heller ikke offenliggjort;[2] „et lynende Fejdeskrift," hvoraf kun en Afskrift er til fra det syttende Aarhundrede (paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 327. 4.). Afskriften kalder det: Diabolica prorsus Adhortatio Pauli Heliæ cognomento Vendekaabe contra Lutheranos; og Afskriveren har hist og her tilføjet en Randglosse, saasom: o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!

Følgende Uddrag deraf vil tjene til ydermere at oplyse Forfatterens Tankegang og Udtryksmaade.

Efter at have anført flere Lutherske Lærdomme, der udi deres første Anseende have et skjønt og sødt Behag, vedbliver han:

Desse oc andre fleere støcke lærdom theris lige ere som sagt er udi første anseende en sønderlige schiønt oc søt behaff. Men tha

[1]) Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige Geensvar. till the Lwtherianske articke. — (Trykt i Aarhus). Per d. P. R. (Povel Ræff) M. D. xxxiij. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See om dette Skrift Engelstoft, De confutatione latina, quæ Apologiæ concionatorum evangelicorum opposita est. Program 1847. 4.

[2]) En kort och Christelig formaning medt en føge underuisning om then Lutherske Handels vrange och wretsindige willkaar, hasteligh forrammet aff Broder Paulo Heliæ (etc.) 1532.

schall ther nøye sees till at slige schencke kar, med honning oc sucker saa flittelig besmurde haffuer icke udi seg et betacht men dog forgiftigt eder.

Saa eenfoldige schulle i fordii wære som duffuer at i icke arge eller schade noger mand, men i schulle oc disligest were wise som orme at Sathanas som er klog aff tusende konster schall eder icke bedrage, ey heller forbiistre eders sind, fra then retsindighed som er i Christo Jesu.

Besinder fordii nogre støcker aff then gandsche Luthershandel ther ere oc wærit haffue et gott behaff hos alle retsindige Christen folch, geistlige oc werslige, oc ther haffue met seg bode schrift oc schiell, oc wore udaff hans første udsprøng, then tid hand siuntis icke at søge andet, end then menige Christen kirckis forbedring oc reformatz udi noger misbrug oc mishandell huor mett gerige forstandere haffuer forbiistret oc forstyrret then eenfoldige gudelighed oc retsindige simpelhedt Som behørlig waar een sand Christen dom, oc paa then tid schreff oc talede hand emodt synd oc udygdt emod mishandell oc misbrug, oc emod wrang gudelighed oc ugudelig wranghed. Saa lenge Luther oc hans tillhengere thette giorde, tha haffde Luthers Handel et gott behaff aff mange lerde oc drabelige mend ther aff slige orsager forhaabede en stoer forbedring paa mang støcker, som lenge haffde standet y klage hos retsindige Christen folck, befandtz udi Lerdom oc Leffnet bode hoß the geistlige oc the werslige Men siden hand begynte at føre udi tuill oc trette all then lærdom som wærit haffuer i then Hellige Kircke, medt sæt, schick, bud ceremonier, seedwaaner oc anden Christendoms handell, som haffuer wæret uknurret blant Christendommen, somme i femtenhundert aar, somme i tolff hundert aar, somme i tretten oc fiortenhundert aar, Ligerwiis at som i saa lang tid haffde huercken weret sandhed, salighed eller hellighed udi then hellige kircke, dog att sandhed, salighed oc hellighed vaar aldrig meer større siden werden begyntis end udi the fire eller fem hundrede aar næst effter Christendoms første begyndelse.

Siden hand fremdeelis begynte at kalde Christendoms forstandere Paffuer y Rom then store Antichrist, Bisper oc andre Prelater tiffue oc forrædere oc siele mørdere, oc Christne furster naadige bødele, oc haffuer medt slige forachtelige ord kommet all øffrighed udi fald oc misacht, mod all schrifft oc schiell oc thermed forstørret fra magt oc befalning all hørsommelighed, agt oc ære.

Da de katholske Biskopper havde formaaet Dr. Stagefyr til at forfatte en Gjendrivelse af de Evangeliskes Apologi, saa omstøbte han dernæst 1531 dette Skrift paa Dansk, trykt 1533.[1] Heri taler han ogsaa om en „Vnderschede eller forklaring paa theris christne trois bekendelse", som Prælaterne med det snareste vilde lade udgaa. Deraf blev der dog næppe noget; og i alt Fald maatte disse Bøgers Virkning sløves, da Kong Christian den Anden landede i Norge, og nu erklærede sig for Katholicismen. Ved denne Tid vendte Povel Eliesen sine „sidste advarende" Ord til Rigsraad og Adel 1532 i et Skrift, kaldet En kort og christelig Formaning, der imidlertid ikke er bleven trykt, maaskee heller ikke offenliggjort;[2] „et lynende Fejdeskrift," hvoraf kun en Afskrift er til fra det syttende Aarhundrede (paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 327. 4.). Afskriften kalder det: Diabolica prorsus Adhortatio Pauli Heliæ cognomento Vendekaabe contra Lutheranos; og Afskriveren har hist og her tilføjet en Randglosse, saasom: o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!

Følgende Uddrag deraf vil tjene til ydermere at oplyse Forfatterens Tankegang og Udtryksmaade.

Efter at have anført flere Lutherske Lærdomme, der udi deres første Anseende have et skjønt og sødt Behag, vedbliver han:

Desse oc andre fleere støcke lærdom theris lige ere som sagt er udi første anseende en sønderlige schiønt oc søt behaff. Men tha

---

1) Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige oc retsindige Geenswar. till the Lwtherianske artickle. — (Trykt i Aarhus). Per d. P. R. (Povel Ræff) M. D. xxxiij. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See om dette Skrift Engelstoft, De confutatione latina, quæ Apologiæ concionatorum evangelicorum opposita est. Program 1847. 4.

2) En kort och Christelig formaning medt en føge underwisning om then Lutherske Handels vrange och wretsindige willkaar, hastelig forrammet aff Broder Paulo Heliæ (etc.) 1532.

schall ther nøye sees till at slige schencke kar, med honning oc sucker saa flittelig besmurde haffuer icke udi seg et betacht men dog forgiftigt eder.

Saa eenfoldige schulle i fordii wære som duffuer at i icke arge eller schade noger mand, men i schulle oc disligest were wise som orme at Sathanas som er klog aff tusende konster schall eder icke bedrage, ey heller forbiistre ederf sind, fra then retsindighed som er i Christo Jesu.

Befinder fordii nogre støcker aff then gandsche Luthershandel ther ere oc wærit haffue et gott behaff hos alle retsindige Christen folch, geistlige oc werslige, oc ther haffue met seg bode schrift oc schiell, oc wore udaff hans første udsprøng, then tid hand siuntis icke at søge andet, end then menige Christen kirckis forbedring oc reformatz udi noger misbrug oc mishandell huor mett gerige forstandere haffuer forbiistret oc forstyrret then eenfoldige gudelighed oc retsindige simpelhedt Som behørlig waar een sand Christen dom, oc paa then tid schreff oc talede hand emodt synd oc udygdt emod mishandell oc misbrug, oc emod wrang gudelighed oc ugudelig wranghed. Saa lenge Luther oc hans tillhengere thette giorde, tha haffde Luthers Handel et gott behaff aff mange lerde oc drabelige mend ther aff slige orsager forhaabede en stoer forbedring paa mang støcker, som lenge haffde standet y klage hos retsindige Christen folck, befandtz udi Lerdom oc Leffnet bode hoß the geistlige oc the werslige Men siden hand begynte at føre udi tuill oc trette all then lærdom som wærit haffuer i then Hellige Kircke, medt sæt, schick, bud ceremonier, seedwaaner oc anden Christendoms handell, som haffuer wæret uknurret blant Christendommen, somme i femtenhundert aar, somme i tolff hundert aar, somme i tretten oc fiortenhundert aar, Ligerwiis at som i saa lang tid haffde huercken weret sandhed, salighed eller hellighed udi then hellige kircke, dog att sandhed, salighed oc hellighed vaar aldrig meer større siden werden begyntis end udi the fire eller fem hundrede aar næst effter Christendoms første begyndelse.

Siden hand fremdeelis begynte at kalde Christendoms forstandere Paffuer y Rom then store Antichrist, Bisper oc andre Prelater tiffue oc forrædere oc siele mørdere, oc Christne furster naadige bødele, oc haffuer medt slige forachtelige ord kommet all øffrighed udi fald oc misacht, mod all schrifft oc schiell oc thermed forstørret fra magt oc befalning all hørsommelighed, agt oc ære.

Oc siden hand begynte at afflegge gode gierninger, att forschiude sacrament, at spotte helgen oc iertegn, helgens anrob, hæder oc ære, at reppe gamle fordømde Ketterij, at forsage gammel oc christen underscheede paa schrifft oc christelige Lerdomme, oc medt faa ord at giffue schiøling offuer kircker Closter oc andre hellige stæder at giøre Herrer oc furster wise huor the ere icke plictige, at holde therif Christelige forne eder, beseglede breff, handfestning oc recess, som the giort haffue therif tro undersotte.

Oc siden hand oc hanf tillhengere begynte at trenge oc nøde folck till besvering oc forbund mod en christen friihed, mod Herrer oc Furster, Borgemester oc raad oc anden werslich magt udi synd oc udygdt, oc møghen uchristelig Handell, oc thermet gich fra schrifft oc schiell rettelige bruget, tha gaff hand tillkende, at een anden end Gudtz aand regerede hannom, ther nu icke lenger stundede effter Christendomf forbædring imod synd oc misbrug, men effter thet Beentische oc Rytsche mytterii oc oprør oc at opdrage mod Gud, oc alt thet, som Gudt tillhør, then mahometische handell, ther of kand giøre Tyrcker oc mammelucher men aldrig Christet folck.

Saa well som mange drabelig mend behaffuede Lutherf første anslag, saa ilde haffue the thet andet behaffuett, som en part er nu summelig berørt, oc kunde fordi nu besinde at hanf mening fra begyndelsen vaar baade wrang oc schrømptelig, huordan therif mening pleyer at wære ther icke wele forøde synd oc syndig handell, men ther wille oprette riige, magt oc rett, weldigt tyrannii, udygdt, selffwold oc schalched, till beschyttning oc beschermelse.

Huor i vele fordi wære biistandige oc trøstige i thenne ny handell, tha være bestandige oc trøstige i the stocke lærdom som kunne forbedre synd oc syndige willkaar oc formeere dygt oc dygdige willkaar, oc icke udi then handell som kand for derffue folck, edre christelige brødre, eller forstørre hellighedt, gudelighed oc retsindighed, Christendoms encke oc synderlig bistand.

Icke fordi Luther er then første som haffuer besindet en Christen reformatz till sydetz forbedring, naar samme reformatz er en gammel øsche oc begæring hof mange lerde oc hellige mend, ther Luther oc sielff tillstaar, men fordy thet haffuer bestand aff schrifft oc schiel, oc er en christelig handel, oc bør fordi at haffue trøst oc tillgang aff huer Christen mand, ther will lade seg regere aff Gudtz ord oc et christelig schiell.

Saa lang haffuer ieg wæret Luthers oc icke lenger, saa møghet will ieg oc bliffue then stund ieg leffuer oc aldrig meer, huor till ieg raader oc alle, fordi thett er icke at wære Luthers, men en sand christen mand. —

Blandt hans øvrige Yttringer ere der flere, der endnu i en eller anden Henseende kunne have Interesse. F. Ex.

Er thet oc saa at disse ny predickantere intet andet tillstæde eller samtykke, holde eller bruge, end thet som schicket waar aff the hellige Apostele, huorfore scheer thet tha aff theris befaling at bode qvinner oc mend siunge tillhobe i theris kircker oc forsambling, effterdi S. Paulus oc en Apostell binder oc befaler at qvinner schulle icke tale udi kirckelig forsamling, end sige qvede eller siunge?

Eller med huad schrifft kunde the bevise at nogen Apostell lod sig qvede till prædikestolen eller fra, som samme prædikanter nu lader høre? Eller sige seg om the kunde, huilcken Apostell thet haffuer schicket, at hellige psalmer udlagde paa riim med megen vrang tillegge, at et rimeligt fatzun schall icke wære forspiltt, schulle siungis som en spring wiise udi nogre Kircker? oc serdelis udi saa forgifftig en schalcke mening, at thet som er scheed meer end femten hundrede aar siden all werden till salighedt, qvælis under slig tancke, at thet schall nu være scheed i wor tid, fordi mange qvæde disse ny Wiser med saadan mening at Christi Kundschaff schall icke haffue wærit udi then hellige Kircke førend Morthen Luther haffuer thet giort og forschreffuet fra Wittenberg offuer then gandsche Christendom. —

Jeg troer the siunge neppelig aff hiertet alle som qvæde oc siunge y then Lutherske Kircke, ther mange aff theris eget beforen seelschaff allerede befinde, oc kiendis fordi saare wed then ny qvædschaff som the haffue i theris tempel, naar the formercke therudaff rob oc schraal wære forøget, men ingen gudelighedt wære formerit.

Endelig faar vi tage en Prøve paa hvad der især har forarget Affkriveren:

Men at the Luthersche prædickantere prædicke oc sige, at huercken ere gode gierninger duelige till saligheд, ey heller onde schadelig till fordømmelse, at mennischen haffuer ingen frihed till ont eller got, at legoms tuang till en syndig trengsell er et sandt geckerii, oc till Gud en stor misloffue, at then hellige messe er et fordømmelig affgudii oc at samme messe haffuer icke andet end viin oc brød,

ther som hun troes at haffue Jesu Christi sande legome oc blod, Att iett oc løffte forpligter inghen mand lenger end hannum løster [herved og det følgende i Margen: o mendacium papisticum et diabolicum contra orthodoxos], oc fordi sige the at een ung qvinne, ther haffuer en gammel mand icke synder om hun hollder till med en anden mand hemelige, Att hellgen som ere affgangne ere icke udi himmerige, oc at samme helgen hos Gud intet formaa os till gode, at vi maa en tid, anden oc tredie tid bede for affgangne Christne siele, thermed at fornøye vor Consciensze dog thet giordis intet behoff, [hertil i Margen: Vanitas papistica et superstitio diabolica]. —

Then samme Gud, som straffer all Verfens synder med tyrannii, velde oc magt, besuaring oc trengsell, hand straffer oc vor onde forschylling med vanvittige oc uduelige prester [hertil i Margen: O dit Asen tørst du kalde den ævige Gud en tyran] oc fordi naar vi see onde Furster, uchristelige herschaff, umilde fogeder, girrige Bisper, vanvittige prester, oc andre ugudelige oc uduelige Klercke, tha see vi vore egne synders børlige straff.

Med indtrængende Ord minder han om Enighed og Fred:

Wi haffue saa mange Villkaar ther os schulde drage til Kierlighed oc fred oc forstørre all Had oc ufred, Vi haffue en Gud oc Herre, oc en Frelsere oc igienløsere Jesum Christum gudtz Søn, een menig Christen kircke, eett Dob, en tro oc Lærdom, oc kand thet icke røre os, tha ere vi dansche mend besynderleg saa got som en natur, et blod, oc udaff et tungemaal, naar saa mange enighedtz Villkaar kunne os icke stille till fred oc Kierlighed tha maa vi befinde at enten er Gudtz vrede stor eller dieffuels fristelse saare sterck.

Men han vender strax igien tilbage til Advarsel mod de Evangeliske:

Thi raader ieg alle at haffue thette udi sinde, bliffue fastelig hos then menige Christne Kirche, thet er udi Jesu Christi Kroppis enighed, oc at i huercken Vige till then Høyre eller Venstre side, men at i Vislige Vocte eder for dennom som haffue en smigrende oc en forgifftig tale, ther kryber som en Krefft. The bære os under øghen præsters onde leffnet, the schriffue saare høygt Paffuens thyrannii, the saare forhæffue Clostermendtz schrømpt oc trange lærdom, oc under deß loffue the os een aandelig friheb, huor med the ville os

locke ligervijs som met lechert affn (det er Agn, Mading), men vi schulle os dog vogte, at under samme affn findis icke en iernkrog ther kand vorde vor død oc faa snart en ævig forderffue (etc.).

I Slutningen siger han:

Huad rett thet menige Klerckerii haffuer till godtz, rente, oc ehedom, haffuer ieg wiidelig noch beschreffuet udi en anden bog mod then Malmøsche reformatz, huor med ieg lader fordi nu betemme.

Denne Bog mod den Malmøske Reformats, som er til i et Haandskrift i Sverrig fra 1530, er imod et Skrift, som Borgemester og Raad i Malmø havde ladet udgaa, og som han kalder Malmøbogen. Den omtaler saavel Troeslærdomme, som Begang og Amindelse, Tiende, Hospitaler, Klostre o. s. v. Den vil blive meddelt i Udgaven af P. Eliesens Skrifter.

Ved Frederik den Førstes Død 1533 fik alting et andet Udseende. Bisopperne fik Magten. Paa Herredagen efter Kongens Død satte Ove Bilde Recessen af 3 Juli 1533 igjennem; den evangeliske Frihed blev ophævet, og de evangeliske Præster forfulgtes. Engelstoft antager, at det ogsaa var nu (ikke 1532) at Prælaternes Gjensvar blev trykt, men, som det synes, ikke udgivet af P. Eliesen, og med en Efterskrift af en anden Mand. Der blev oprettet Gymnasier og Skoler i katholsk Retning ved Domkirkerne; P. Eliesen var 1534 Lektor i Theologien i Roeskilde, hvor der blev oprettet et Bogtrykkeri. Man kunde tænke, at han nu vilde benytte Tidens Gunst til stormende Skrifter; det modsatte var Tilfældet. Thi her udgav han sin Oversættelse af Erasmus fra Rotterdams En christen Fyrstes Undervisning, Roeskilde i August 1534.[1] Og ligeledes et andet Skrift af

[1]) Een Christelig oc nyttelig bog om kongers, Fursters, riigis landtz oc stæders regemente digthet aff then høglerde Mand Erasmo Rotherodamo, och kaldett een Christen Furstis wnderwiisning oc lære. Roschildie M D xxxiiij — Først dictett paa Latine aff Doctore Erasmo Roterodamo, oc siden wdsett paa Dantsche aff broder Paulo Helie (etc.). Under Fortalen: Roschildie in pro-

samme Erasmus, men med Anvendelse paa Danmark: **Undervisning til en christelig Forening og Forligelse**, Roeskilde 1534.[1] Dagen før Trykningen fuldendtes (den 28 Oktober) havde han maattet udstæde det Brev, hvormed Kapitlet i Roeskilde maatte sende Kirkens Guld og Sølv til Grev Christopher af Oldenborg. Dette hans sidste Skrift er, som Engelstoft bemærker, forsonende og mæglende. Dog vedbliver han at bekjende, at han ikke er Luthers. Det er heller intet Under, om den Krig og Tvedragt, der saa tit havde fortørnet ham, og i Grevens Fejde viste sig i sin rædsomste Skikkelse, havde bøjet hans Sind. Christian den Tredies Valg og de paafølgende Begivenheder maatte endelig lade ham indsee, at al Modstand nu var forgjæves. Ogsaa Ove Bilde, hans eneste Medkjæmpe, nedlagde sine Vaaben, eller skiftede Tro, som det hedder. Det samme fortæller H. P. Resen, men først hundrede Aar efter (i Lutherus triumphans) om P. Eliesen, at han nemlig i Roeskilde eller andensteds levede som evangelisk Præst. Det have mange sagt efter, og Engelstoft finder det ikke usandsynligt;[2] men alle oprindelige Oplysninger mangle.[3] Fra nu af veed man intet om hans Skjæbne og Virksomhed; ethvert Spor forsvinder. Efter Olivarius levede han som Kannik

---

festo beati Laurentii martyris Anno domini M. D. XXX iiij. — Trydt wdi Roschilde wed Hans Barth (etc.). (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Ogsaa i Universitetsbibl.).

[1]) Een kort vnderwiisning til een christelig foreening och forligilse emod hueff wchristelige twyst oc twedracht, som nw haffuer i wor tiid skiørdet then menige christen Kirckes eenbrechtige samfund Christendommen til eet stort affbreck. — Trykt i Roschilde aff Hans Barth then xxix dag i Octobris maanedt anno domini MDxxxiv. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) Reform. et Cathol. S. 163. Om Ove Bildes Troesforandring see Ny D. Mag. 1, 240.

[3]) Den liden Catechismi Prøve og Forsmag, som foran er omtalt, og som han skal have skrevet da han var omvendt, siges at være

i Roeskilde; det er troligt, at han som usladelig kunde faa Lov at blive der med de andre Kanniker. Naar og hvor han døde, vides ikke.[1]

P. Eliesen ansees ogsaa for Forfatter til Chronicon Skibyense, saa kaldet, fordi Haandskriftet blev fundet i Muren bag Alteret i Skiby Kirke i Hornsherred 1650. At han er Forfatter dertil, har allerede Langebek formodet, da Yttringerne deri ligne hans Skrivemaade og Forfatteren viser sig som en bitter Fjende af Lutheranismen. Engelstoft anseer det for utvivlsomt. Der findes nemlig i Krøniken samme Yttringer som i P. Eliesens Breve, saa at han anfører sig selv.[2] Saa meget større Lys derved vindes om

---

udkommen 1571; han maatte da have opnaaet en meget høj Alder. Men den findes nu kun bag Resens Oversf. af Luthers Aabenbare Skriftemaal, Kbh. 1631. Der har den til Overskrift: D. M. L. Lidle Catechismi Forsmag i Danmark. Som det siunis, ved Paul: Heliæ, der hand vaar nu omvend til dend sande Lærdom. See Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 52. Da det sidste ikke kan have staaet paa den oprindelige Udgave, saa seer det jo ogsaa ud som en løs Formodning af Resen. Jf. Kalkars Efterretn. om Odense Byes Bibl. S. 8.

[1]) See om Povel Eliesen: Olivarius de vita et scriptis Pauli Eliæ, 1741. Sommelii Lexicon eruditorum Scanensium, 2, 233. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 487. Münters Reformationshist. 1, 267. 2, 27. 284. 291. Werlauffs Program S. 23. 61. Brevene hos Olivarius og i Dän. Bibl. 1, 36. 43. Men især Engelstoft, Paulus Eliæ, biografisk-historisk Skildring, i Nyt hist. Tidsskr. 2 B. S. 14. 51. 57. 62. 90. 93 og 549. 131. 427. 439. 450. 462. 470. 472. 476. 477. 483. 502. 506. 513. 517. 544. og om hans Skrifter især S. 98. 70. 79. 81. 100. 104. 118. 123. 131. 136. 140. 142.

[2]) Paafaldende er det vistnok, at der om Didrik Slaghæks Straf findes i Chron. Skibyense (S. 570) næsten de samme Ord som i et af P. Eliesens Breve (hos Olivarius S. 163): Quo supplicio utinam omnes pereant (quo supplicio sunt digni omnes), qui principum animos, non nisi optimis rationibus imbuendos, corrumpunt atque pessimis consiliis labefactant (qui animos principum falsis opinionibus contaminant atque corrumpunt).

P. Eliesens Dannelse, Tænkemaade og Karakter, saa oplyser dog heller ikke denne Krønnike os om hans følgende Skjæbne. Ogsaa den ender, afbrydende midt i en Sætning, med Aaret 1534; Fortsættelsen, der er af en anden, luthersk findet, Mand, gaar til 1555. Den egenlige Krønnike, der paa nogen Maade, tildels eller hel og holden, kan tilhøre P. Eliesen, er det mærkeligste og mest ejendommelige historiske Skrift fra denne Tid, om end ensidigt dog vidnende om en frisindet og retsindig Forfatter.[1]

Endelig haves der en Formodning om at en haandskreven Psalmesamling fra 1520—1530 (Gl. Kongel. Samling Nr. 1551. 4.) hidrører fra Povel Eliesen.[2]

Hans Tavsen, Johannes Tausanus (f. 1494, Skrifter 1528—1552, † 1561) var født af Bønderfolk i Birkende, Annex til Marslev, i Fyn. Faderen Tage var Smed. Efterretningerne om hans Ungdom ere ikke ret klare. Han gik i Odense Skole, hvor han som andre fattige Peblinge maatte synge for Døre; men han nævnes ogsaa blandt

Men mere bevisende er det strax derpaa følgende Sted, hvor han anfører Beskyldningerne mod Christian den Anden (S. 570—571), hvilke han med samme Ord omtaler i et af sine Breve (hos Olivarius S. 171—172), hvor han udtrykkelig anfører hvad han blot har oversat og hvad han selv har tilføjet. — Afgjørende er dog heller ikke det. See iøvrigt Langebeks Indledning i Script. 2, 554. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 527. 540. 543. og Reform. et Cathol. S. 24.

[1]) Ogsaa enkelte tilfældige Yttringer ere ret mærkelige. F. Ex. S. 591 om Frederik den Første: Habebat regiam suam in Arce Gotterop Ducatus Slesvicensis, nunc violenta occupatione Holsatie subjecti, cum sit revera vetustissimum Danie feudum. S. 597: ob innatam Danorum tarditatem, quorum iccirco tarda sunt semper consilia, et tunc maxime, quando res ardua maturitatem flagitat.

[2]) Brandt og Helweg, Bidrag til en dansk Psalmehist. i Dansk Psalmedigtning, 2 D. S. III.

Morten Borups Disciple, enten han nu gik i Aarhus Skole, eller han som Lærer for den fynske Lensmand Knud Ruds Sønner opholdt sig med dem i Aarhus. 1515 var han Munk i Johanniterklosteret Andvordskov. I Oktober 1521 blev han indskreven som Theolog ved Kjøbenhavns Universitet.[1] Efter at have faaet et Rejsestipendium fra sit Kloster, rejste han udenlands, men det blev ham, som det hedder, forbudet at besøge Wittenberg. Han kunde imidlertid ikke modstaa. Efter at have besøgt Köln, hvor han ikke blev længe, drog han til Wittenberg, hvor han blev indskreven iblandt de Studerende den 16 Maj 1523.[2] I noget over et Aar hørte han Luther og Melanchthon, men blev uformodet (prius sua opinione) kaldt hjem; paa Hjemvejen blev han (efter Hvitfeld) Magister i Rostock. Det er en noksom bekjendt Fortælling, hvorledes han strax efter sin Hjemkomst, for den Prædiken han holdt Skjærtorsdag eller Langfredag (den 24 eller 25 Marts) 1524, af Prioren i Andvordskov, Eskild Thomsen, blev kastet i Fængsel;[3] og

---

[1]) ad theologiæ facultatis professionem. Nogle have forstaaet disse Ord som om han blev Prof. i Theologien. Det vil vel sige, at han bestemte sig til Theologiens Studium, og derfor holdt dertil hørende Foredrag. Paa lignende Maade have andre Studerende været ansete for professores poeseos i en meget ung Alder. Hvitfeld siger: Aar 1521 mense Octobris profiterede han publice til Kjøbenhavn Theologien.

[2]) I Matriklen kaldes han: Johannes Taussen ex Dacia, Roschildensis dioeceseos.

[3]) Der er en saa god Sammenhæng i denne Fortælling, at det er en utilstrækkelig Grund til at forkaste den, at den strider mod Tidsregningen: nemlig at Hans Tavsen, naar han over et Aar havde været i Wittenberg, til den Tid ikke kunde være kommen hjem. Den smaalige Vejen af Tiden har kun lidet at sige, naar nøjagtige Angivelser alligevel mangle. Der er ingen der veed, naar han kom til Wittenberg, hvor han maatte opholde sig hemmelig, og han kan gjerne have været der, førend han lod sig indskrive blandt de Studerende; han kan altsaa gjerne have hørt Luther noget over et Aar. Jf. Dän. Bibl. 1, 3—4.

hvorledes Prioren, der ikke kunde faa Bugt med ham, sendte ham over til Johanniterklosteret i Viborg, hvis Forstander, Peder Jensen, der stod under Prioren i Andvordskov, ved Trusler, Løfter eller Magt skulde faa ham fra sin Vildfarelse. Men Hans Tavsen prædikede ogsaa der, selv igjennem Lydhullerne af Fængslet; og et Par Tilhængere, han havde vundet, bare hans Ord rundt om i Byen.[1] Borgerne toge ham i Beskyttelse. Kong Frederik den Første gjorde ham endelig til sin Kapellan, og gav ham ved et Kongebrev, udstædt i Oktober 1526, Tilladelse til at forkynde Ordet i Viborg. Han benyttede da Johanniternes Kirke,[2] St. Hanses, til Aftensang, men da den ikke kunde rumme Tilhørerne, søgte Borgerne om Kongens Tilladelse til at ophæve de katholske Kirker, hvorpaa de fortrængte Minoriterne fra deres. Alle Helgens Dag 1527 holdt Hans Tavsen to Prædikener, og lod sine Tilhængere synge tre danske Psalmer.[3] Da Rigsdagen i Odense 1527 havde sikkret de Evangeliskes Frihed, vandt Hans Tavsen, understøttet af Sadolin og Skonning, bestandig flere Tilhængere. Biskoppen Jørgen Fris vilde bruge Magten imod ham, men Borgerne kom be-

---

1) Disse hans første Tilhængere vare en Graabroder Rasmus og en Korsbroder Thøger (Løvenbalk), der siden blev den første evangeliske Præst til Graabrødre Kirke i Viborg.

2) Han holdt sin første Prædiken efter Hist. eject. Monach. i Benhuset, efter Erichsen (Viborg Byes Beskr. S. 10) paa en Ligsten ved Vaabenhuset, hvilket Knudsen forkaster (Kirkehist. Saml. 1, 375.). See om denne Ligsten ogsaa Molbechs Optegnelser paa en Udflugt i Jylland i Nord. Tidsskr. 3, 138. 603. Det fortælles ellers om Thøger Løvenbalk. Dän. Bibl. 1, 6.

3) Et tres odas suæ factionis ab auditoribus suis declamari fecit. Den ældste Psalmebog fra 1533 meddeler to, med det Tillæg: af den Aftensang, som siunges i Jylland. Det er derfor rimeligt, at vi der have to af dem. Heller ikke er det usandsynligt, at de ere digtede af Hans Tavsen selv. De findes i Brandts Psalmed. Nr. 41 og 42.

væbnede til Kirke, og spændte Jernkjæder over de nærmeste Gader, for at spærre dem for Bisſkoppens Ryttere. Fra denne Tid ere ogsaa Hans Tavsens første Skrifter: En christelig fadzon at christne Børn med, Viborg 1528 (anføres hos Røn, men er næppe mere til), og Et ynkeligt Klagemaal, Viborg 1528. 4.[1]

Da Bisſkoppen i Fyn, Jens Andersen Beldenak havde sendt Borgerne i Viborg og Aalborg en Advarsel imod den evangeliske Lære, udgav Hans Tavsen et Svar derpaa, trykt i Viborg 1529. 4., hvori han Stykke for Stykke gjennemgaar Bisſkoppens Brev, og som giver et tydeligt Billede af hans tidligere Skrivemaade.[2]

Det begynder saaledes:

Wii Jenſſ Anderſß mʒ gudʒ naadhæ biſcop wdi Othenſe.

Aha her Jens Anderſß, hwor thʒ ſkal bliffwæ ether hardt ath beſtaa, at i eræ en biſp aff gudʒ naadhæ, A neÿ (theſſ werr) icke aff gudʒ naadhæ, men aff gudʒ ſtoeræ fortørnelſæ wøndheſtæ och

---

1) HEr haffue wij bodhae edt ønckelight Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij eræ saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kast then helig Christelighæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naffnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ och wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium. M. L. Wdhsadt aff Hans Tawssen i Wiborg. — Slutning: Giiffuet aff then øffuerste hymmeriigss thronæ paa myn fadhers høyghre hoend, Aar effther myn menneskelig fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngarthener. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

2) Edt kort antswor till bispens sendhæbreff aff Othense huilcketh hand tilskreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg raadhendess thennum ath bliffwæ wbeworedhæ meth thenne Euangelische lerdom, som gudh haffwer nu aff syn besønderligh naadhæ seend oss, aff Hans Tawssen predickeræ i Wiborg. — Schreffweth i Wiborg første søndagh i Aduent Aar effther Christi mennæskeligh fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborgh aff megh Hans Wingarthener. Fridagh effther kiørmøss Anno domini MDxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

rettere efter Hvitfeld den navnkundige Birgitte, der siden blev gift med Herluf Trolle), som Bispoppen godt kunde lide, forenede sine Bønner med Faderens; og Kjøbenhavns Borgere vilde have deres Præst igjen. Hans Tavsen kom da tilbage til sin Kirke, imod en Revers, at han vilde afholde sig fra alle Skjendsord og være Bispoppen hørig. (Reversen udstædt paa Bistrup Søndagen efter Frue Dag assumptionis 1533, tilligemed Morten Gjøes Forsikkring, hos Hvitfeld). Paa denne skjæbnerige Tid forfattede Hans Tavsen sit allegoriske Digt: Løgn og Sandhed (trykt i Dän. Bibl. 1, 29. Sandvigs Levninger af Middelalderens Digtek. 1, 110. Brandts Psalmeb. Nr. 40).

Da dette Digt udtrykker hans daværende Stemning, en saare naturlig Forstemthed, der dog er forenet med et lyst og levende Haab, maa et Par Strofer deraf tjene til Bevis derfor:

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade;
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hender Skade.
Men nu er Løgen vorden hender vred,
han maa hender hverken høre eller see;
han vil hender plat fordrive.

Men Sandhed faar atter Magt:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke;
og Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igjen,
da raader jeg, Løgen, du bruger dine Ben,
du veedst hvad det vil koste.

Et af de vigtigste Sprogmindesmærker er Hans Tavsens Oversættelse af De fem Mosebøger, der (ligesom Luthers

Til denne Tid hører ogsaa hans egenhændige Haandskrift som findes i Karen Brahes Bibliothek, nemlig: Luthers Svar paa det kejserlige Mandat, som nu udgik, nu i dette Aar, efter den almindelige Herredag i Augsborg i det Aar tilforn, 1530. Med en ydmyg tro Formaning til Kong Frederik. (Denne Formaning er trykt med Facsimile i Stemmer fra Reformationstiden S. xxxiii, jf. Engelstoft, Reform. et Catholici S. 15.)

Efter Frederik den Førstes Død blev Hans Tavsen som den, der ivrigst og bjærvest havde virket for Reformationen, især udsat for Prælaternes Forfølgelse. Han blev tiltalt og domfældt for en Skandbog, som det hed, han nogle Aar forleden udskrev og lod prente, hvori han kaldte Prælaterne Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forbandede Knubbe, som ingen Mand enten med Ord eller Gjerninger nyttige vare; for haanlige og hovmodige Ord imod Bisskop Rønnov o. desl. Han blev forviist fra Sjælland, og maatte hverken prædike eller lade prente uden Bisskoppernes Samtykke. (Dommen hos Hvitfeld, 1533.) Det var under denne Forhandling paa Raadhuset, at Borgerne bevæbnede havde samlet sig udenfor, og at Hans Tavsen, for at beskjerme Bisskop Rønnov imod deres Forbittrelse, fulgte bag efter ham til hans Bispegaard. Forviisningen varede imidlertid ikke længe, kun en fjorten Dags Tid. Mogens Gjø gjorde Bisskop Rønnov Forestillinger; hans smukke Datter (Sofie, eller

---

ladet udgaa om Messen; men at samme Svar ikke er udkommet af Prenteriet, der have været adskillige Forhindringer til, og efterdi Tiden nu er kort, lader han alene udgaa den anden Part af hans Bog, som lyder besynderlig paa Messen, og forholder den første Part, indtil Prenteren haver bedre Tid, saa vil han ogsaa lade den med det første udgaa. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Den sidste Halvdel af det ene er nyt Optryk. Samt paa Universitetsbibl.) Hele dette Skrift burde udgives paa ny.

rettere efter Hvitfeld den navnkundige Birgitte, der siden blev gift med Herluf Trolle), som Bispoppen godt kunde lide, forenede sine Bønner med Faderens; og Kjøbenhavns Borgere vilde have deres Præst igjen. Hans Tavsen kom da tilbage til sin Kirke, imod en Revers, at han vilde afholde sig fra alle Skjendsord og være Bispoppen hørig. (Reversen udstædt paa Bistrup Søndagen efter Frue Dag assumptionis 1533, tilligemed Morten Gjøes Forsikkring, hos Hvitfeld). Paa denne skjæbnerige Tid forfattede Hans Tavsen sit allegoriske Digt: Løgn og Sandhed (trykt i Dän. Bibl. 1, 29. Sandvigs Levninger af Middelalderens Digtek. 1, 110. Brandts Psalmed. Nr. 40).

Da dette Digt udtrykker hans daværende Stemning, en saare naturlig Forstemthed, der dog er forenet med et lyst og levende Haab, maa et Par Strofer deraf tjene til Bevis derfor:

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade;
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hender Skade.
Men nu er Løgen vorden hender vred,
han maa hender hverken høre eller see;
han vil hender plat fordrive.

Men Sandhed faar atter Magt:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke;
og Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igjen,
da raader jeg, Løgen, du bruger dine Ben,
du veedst hvad det vil koste.

Et af de vigtigste Sprogmindesmærker er Hans Tavsens Oversættelse af De fem Mosebøger, der (ligesom Luthers

Oversættelse) udkom under Titel af Det gamle Testamente, Magdeborg 1535. 1536. 1537.[1]

Fortalen til dette Skrift slutter han saaledes:

Oh wore det wel bode nytteligt oc nødigt, att denne hellige schrifft formaledes paa alle wegge, schreffues wdi alle wraar, wdtydes paa alle tungemaall, att ongdomen motte betiden wennes wed att øffues der wdi. Saa haffuer ieg nw bewyst myn tiænste paa desse Moses bøger oc fordanskedt dennom effter myn formue. Kunde forstandige folk skiønet att det saa kan wære lideligt, da wil ieg gierne giøre ydermere hwad ieg kan, Ellers wil ieg her med haffue giffuet dennom orsage til att giøret bædre som bædre kunde.

I den udførlige Fortale forekommer:

Oh lad fare dyn egen tycke oc mening, oc holt aff denne schrifft, saa som aff den allerhøyeste oc ædelste helligdom, ia som aff den aller rigeste weldekiælde, huilken man aldrig til fulds kan wdgronde, att dw mot finde den Guddomelige wisdom, den Gud saa barnaffteligen oc enfoldeligen her setter fram, att han der med wil vnderquelle all homod. Ja her skaltw finde de swøbeklude oc den krybbe der Christus ligger wdi, dyd som Engelen oc wiste hiwrderne hæden. Enfoldige oc ringe ere swøbekludene, men dyr er den skatt Christus som der wdi ligger.

Da denne Oversættelse er et af vore vigtigste Sprogmindesmærker, meddeles nogle enkelte Sætninger deraf:

Af 1 Moseb. 1 Kap. Da sagde Gud, wandet skyde aff seg rørelige oc leffuende dyr, ocsaa fløyende fowle offuer iorden, vnder den himmelske huelffuing, Der skabte Gud store huolffiske, oc alle honde leffuende oc rørelige dyr, som wandet skød aff seg, hwert effter syn art, oc alle honde fiegrede fowle, hwer effter syn art, oc det ansaa Gud for got, Saa welsignede Gud dennom oc sagde, øxler oc formerer eder, oc fylder wandene fulde wdi hawed, oc fowlene formere seg oppaa iorden, oc der med bleff wdaff afften oc morgen den femte dag.

[1]) Det Gamle Testamente, Med tro oc flijt fordanskedt aff M. Hans Tauffen, Predicker udi Kiøbenhaffn. — Prented i Magdeborg wed Michel Lotther. Aar effter Guds byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl., men hvis Titelblad mangler; af Oplaget 1536 er der derimod et fuldstændigt Exemplar. Af Oplaget 1537 et Exemplar i Karen Brahes Bibl.)

6 Kap. MEn det begaff seg saa, der mennisken beghnte att formere seg paa iorden, oc dennom affledis døter, da sowe Guds sønner effter mennisses døter, fordi de wore dehlige, saa toge de seg hustruer aff alle de dennom løstede. Da sagde Herren, Icke skal mhn aand saa thd fraa thd sendes paa mennisken, effterdi det er io idelt kiød, de mwe end nw haffue hundrede oc tiwe aars frest.

40 Kap. Da fortalde den ael skenck shn drøm for Joseph, oc sagde til hannom, Meg drømde att der stod een whnstock for meg, oc den hadde tree rebber, han wor saa hæden grødefuld, han woxte op oc brød wd, saa lenge att druerne wore bleffne mode der paa, Oc ieg hadde Pharaos begheræ wdi mhn hand, saa tog ieg oc trhchte dennom wdi begheret, oc fick saa Pharao begheret paa handen.

Da sagde Joseph til hannom, dette er wdthdningen der paa, De tree whnrebber ere desse tree dage, om tree dage mod læter Pharao dit howid op, oc setter deg ind igien h dit embede, att dw faar Pharao begheret paa shn hand, som dw plehede att giøre, der du worst hans skenck.

41 Kap. OC det begaff seg saa thw aar der effter, att Pharao fick een drøm, Hannom siuntes att han stod offuer een flod, oc wdaff samme flod stege wd siw nød, skøne til siune, oc vel fede paa kroppen, oc ginge oc fødde seg paa maen. Atter saa han andre siw nød stige op wdaff floden, effter desse her, de waare slemme til siune oc magre paa kroppen, oc de trodde op til desse andre nød paa flodbredden, oc de samme slemme oc magre nød aade de siw skøne fede nød op, Oc saa wognede Pharao.

Oc han soff til igien, oc drømde end een sinde, da saa han hwor der woxte siw ax paa een stilk, bode fulde oc skøne, oc see, effter desse woxte der andre siw axer op, bode tønde oc forbrende, oc de tønde axer slaage de siw fede oc fulde axer op, oc der med opwognede Pharao, see, da wor det icke wden een drøm. Men om morgenen bleff han dog bekomret wdi aanden, saa sende han wd, oc lod kalde sammen alle spaamend wdi Egipten, oc alle de wise der wore, oc dennom fortalte Pharao shn drøm, men der wor ingen aff dennom som kunde wdthiæ hannomen (ɔ: hannom den).

Ved Valget af de ny Biskopper eller Superintendenter blev Hans Tavsen, den ny Kirkes djærveste Stridsmand,

forbigaaet.[1] Han blev Præst og Lektor i Theologien i Roeskilde, saa siger man; men det kan kun have været som et Laan for en kort Tid. Raadet i Roeskilde ønskede ham til deres tredie Præst, men han kunde ikke undværes i Kjøbenhavn, hvor han tillige brugtes til den hebraiske Lektion, saa at de i det højeste kunde faa ham til Laans for en Tid til Prædiken og Lektion.[2] Han kaldes endnu paa Titelen af sin Postil 1539: Prædiker i Kjøbenhavn; medens Fortalen til Lidelseshistorien er skreven: Af Roeskilde den Søndag Judica 1538. Ved disse Skrifter og Oversættelsen af Menii Oeconomia Christiana,[3] vedblev han at virke til Kirkens Fremme. Vinterdelen af Postillen udkom i Magdeborg 1539; som Tillæg til denne stakkede Postil, som han kalder den, udgav han: Lidelseshistorien, Magdeborg 1539; endelig fulgte: Sommerdelen af Postillen, Magdeborg 1539.[4] Postillens Formaal angiver han selv i Fortalen til

---

1) Forholdet er ubekjendt. Sigter han hertil eller til sit svage Helbred, naar han i Vinterdelen af Postillen (fol. cxxxiv b) yttrer, at han ikke længer vil tænke paa dette Liv, men haver Hu og Mundheld ligesom han vil strax dø.

2) Saaledes skriver Bugenhagen til Kongen, Copenh. 1538, Innocentii: Der Radt hat geschriben an vnsern Radt hie zu Copenhagen vmb Magister Joannem Tauſſen (welchen wir auch in der hohen Scholen brauchen zur hebraischen lection vnd ist fleißig) das sie In zum dritten pharherren mögen haben, darvmb auch D. Petrus vnd E. M. heubtmann gebeten (etc. Gelehrt. Männ. Br. I, 14).

3) Justi Menii Oeconomia Christiana. Det er, En Christelige hwsholding Hworledes hwer maa met Guds frycht, tage waare paa det hannem til hør, effter sith Kaldt. Vdsat aff Mester Hans Tauſſen, Predickere vdi Kiøbenhaffn. — Trycht til Rozstock aff Ludouich Dietz Anno MDxxxviij. Den er tilskreven Borgemestere og Raadmænd og menige Almue i Kjøbenhavn. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

4) Winterdelen aff Postillen berid aff M. Hanſſ Tauſen, Predickere ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct till Magdeborch hoſſ Hanſſ Walther M. D. xxxix. — Sommerdelen aff Postillen berid

Vinterpostillen med følgende mærkelige Ord: Jeg har med denne Postil ikke seet højt op og ikke tænkt at fornøje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv, og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov. — Thi jeg har i Sandhed fornummet og erfaret i disse tolv eller tretten Aar jeg har prædiket Evangelium, at mange have staaet i Stampe og ere i Lærdom blevne de samme de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed, de fornam og følte i sig selv, at de ikke trøstede sig til at gjøre deres Tilhørere fyldest. Derfor bleve de som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, did som de selv vidste Vejen bedst, og bade dem tro som deres Forfædre, uagtet de ikke vidste hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at ingen med skjellig Grund skal undskylde sig. Er Villien god, da kan man her behjælpe sig, og begrunde heraf saa meget, at en Mand kan først lære sig selv en hel Uge, og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.

Af Postillen selv kan her kun meddeles nogle korte Prøver:

Anden Juledag. HEr see wy hworledes Jesus nu sielff sandsager oc stadfester Engelens ord, att han wil wist were oss fød til en stor glæde, att han wil were oss det samme som en kyglingemoder er sine kyglinge. Men det er alt hanss største kiære oc klage

aff M. Hans Taussen, Predickere ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tryct till Magdeborch hoss Hanss Walther oc wel med storr flytt corrigeret. M. D. xxxix. — Wor Herris Jesu Christi Hellige Passies oc pinsels hystori ord fra ord wddragen aff alle iiij Euangelister med en føye forklaring aff M. Hans Taussen. — Tryct till Magdeborch hoss Hanss Walther M. D. xxxix. Bogen er forsynet med ret gode Træsnit. Paa sidste Blad staar: Denne figur skulde stoet fore ij denne passies text wdi sin bequemme sted men hwn wor icke berid oc wdsknid paa den tid. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

maal, att wy ere saa vbesindige oc saa forsømelige til wort eget gaffn, att wy wilde icke achte oc holde hannom derfor, Oc holde oss till hannom som kyglinge vnder hønen.

Derfor truer han oss, oc legger nydien hoss wedikasten, Oc siger oss hwad ont oss skal forstaa, om wy forsee oss herwdi. — —

Oc til større adworsel siger Jesus Ecce see, ieg wil nu sige eder det y skulle faa att see, om y ellers kunde see, det skal oc wel were werd att tencke paa. Oc at y skulle achtet dess ydermere, oc giffuet dess større macht, da er det Guds wisdom som eder siger dette Luce xj. denn fehler icke, naar all menniskelige wissdom bliffuer til daarhed. Ja det er Guds søn, den ewige Faders ewige wissheb, der oss saadant tilsiger oc forkynder, at wy ey skulle ansee hannom for nogen skiden Prophete, der giæder till att sige, oc weed ey hwad, Han er den, wed huilken Gud haffuer saa wyssligen skabt, berid oc beskicket alle ting saa pyntelig oc wel, han weed oc hwad igien staar (etc.).

Af Passien. S. Peders Fald. — Icke det alene, men see hwort synden fører hannom heden, wed en time effter første hønsegal kome de atter paa hannom igien, oc tale hannom end hordeligre til, Ja wilde bewise hannom det offuer, att han er en wduff det selskaff, helst fordi han lader seg kiende paa maalet att were en Galileæsk mand, ocsaa tiher hannom det Malci frende vnder øyne, att han saa hannom wdi hawen med Jesu. Ja nu skal ey aleneste Guds naffn wanæres, men Gud maa oc nu lade seg paa det høyeste freste, han forbander oc formaledider seg, og beder Gud bliffue seg ewindelig wred, oc dieflen tage seg, om han nogen tyd haffuer kiend den menniske, den samme menniske der y tale om, siger han, Saa fryeter han huercken Gud, eller redes for seg sielff att diflen skal tage hannom effter sin egen bøn, men ickun for sit eget arme liff.

Oc ey kunde han endnu kiende sieg sielff, endog hanen gallde anden sinde, med det samme som han saa hadde ordet y munden. Men hannom hielper ingen ting til sand weyerkiendelse før end Jesus den hellige Herre oc sande, hiærtelige wender seg fraa sine bødle oc til hannom. Hanss anseelse kan noget bedre drabe S. Peders hiærte end et hanegall. Thij kaller Lucas hannom oc her en herre tysser, der som han treller alsomsuorst wnder korsset, att han med sine guddommelige øyne giffuer Peder sodant ett skud oc stød paa sitt hiærte det han kand finde, den samme anseelse skaffer

oc den stoore angergiffuenhed y hanss hiærte, oc twinger de gredinde taare wdaff hanss øyne. Oc vden tuifl lod han seg ey trøste før end om Posche morgen der hannom bleff forkynd det trøstige Euangelium, det hannom Christus tilsende. —

Af Anvendelsen: Først, at wy der med mue lere at kiende Jesum for en fast oc sandrw mand y sine ord, ehuorledes de skunes oss muelige, eller vmuelige, att wy dog mue oc skulle troo hannom bedre end oss sielff, eller wore sind, finden, eller følen.

ij. Werdsens store wdygd see wy oc her emod herren oc hanss Christ, de som aff den vgudelige hoff, der kunde icke komme hannom sielff saa neer, att de kunde giøre hannom sielff noget fortred, de ligge her oc giøre en skompelskud oc et affuespill aff denne hanss fattige discipel, oc ere hannom saa stoor en orsage til sin store synd.

Efter Vandals Død blev Hans Tavsen Bisskop i Ribe 1542. Da han med megen Nidkjærhed tog sig af Kirke og Skole, gave hans Embedsforretninger ham nok at gjøre, saa at hans literære Arbejder fra denne Tid ere faa. Han var, som vi have seet, den første, der lod danske Psalmer synge i Kjøbenhavn; nu udgav han den danske Psalmebog forbedret, 1544. Den er imidlertid tabt, og vi kjende kun dens Tilværelse af senere Vidnesbyrd[1]; dog er det troligt nok at dens Grundlag er gaaet over i de senere Psalmebøger, af hvilke den ældste, der nu er til, er trykt i Kbh. 1553. Hans sidste Skrift er: Pater Noster og den 71 Psalme forklaret, Wittenberg 1552.[2] Den samme Djærv-

---

[1]) Nemlig Hans Thomissøns i Fortalen til hans Psalmebog; og Corvini i Heptachordum Danicum (Prolegomena Bladet f). Hans Thomissøn vidner, at af Hans Tavsen, da han var kommen fra Viborg, bleve danske Psalmer først sungne her i Kjøbenhavn 1529 om Høsten; og lod han den danske Psalmebog udprentes forbedret i det Aar 1544. Corvinus siger: M. Johannes Tausen primus omnium Hafniæ Psalmos Danicos cani jussit, Psalteriumque Danicum auctum et castigatum edidit 1544. See iøvrigt Brandts Psalmeb. 2, v. ix.

[2]) Pater noster, Met en føye forklaring, Oc den LXXI. Psal. som er den hellige Kirckes euige Bøn, kortelig forklaret aff M. Joha.

hed, som han viste i sine Skrifter, øvede han i Livet; engang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham, da han som Biskop stod paa Prædikestolen. Han plejede at sige: Den Dag jeg ikke føler en ny Smerte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig. Hans Valgsprog var: Imorgen skal min Retfærdighed svare mig. Han var to Gange gift og havde tretten Børn. Hans første Hustru Dorothea var en Søster til Sadolin; den anden hed Anne. Han døde Mortensdag den 11 November 1561. Hans Billede findes i Ribe Domkirke (Kobberstik deraf i Dän. Bibl. 1 St.). Facsimile af hans Haandskrift foran Stemmer fra Reformationstiden.[1]

Tausen Superattendent wdi Riper stict. — Denne Bog er prentet i Wittemberg Hoff, Jurgen Rhaus arffuinge, Aar effter Christi byrd 1552. Paa een Side har han en Tilegnelse til hans Hustru med den Overskrift: Joh. Tausen helser Anne sin Hustru. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

1) See om Hans Tavsens Levnet og Skrifter: Chronicon Skibyense (om hans Skjæbne efter Frederik den Førstes Død, S. 592); Hvitfeld i Frederik den Førstes Historie. Kvartudg. S. 157. Om de danske Psalmer Jacobus Minorita, Historia ejectionis Minoritarum i Pontoppidans Annal. 2, 822 og paa ny udg. af Knudsen i Kirkehistoriske Samlinger, 1, 325. Bröndlund, Memoria Tausani, 1721 (ubetydelig). Moller, Cimbr. liter. 2, 886. Harboe, Lebenbeschr. von Joh. Tausen, i Dän. Bibl. 1 St. P. Rön, Sciagraphia Lutheri Danici sive Biographia (etc.) Joh. Tausanii, Hafn. 1758. Dreyer om en Sølvpenge slaaet til Erindring af Herman Tast, i Kbh. Selsk. Skr. 8, 158. Vandals Jægerspris 1, 283. Zwerg S. 434. Bloch Suhr, Joh. Tausens Levnet, 2 Udg. 1846 (ubetydelig). Brandts Psalmed. Forfatterne 1, 4. Samt: Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 9. 108. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 490. Boesen, Herluf Trolles Levnet S. 49 (om Birgitte Gjø). Münters Reformationshist. især 2, 51. 176. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 63. Engelstoft, Reform. et Cathol. paa mange Steder. Werlauffs Program S. 69. Stemmer fra Reformationstiden S. 65. Knudsens Bidrag til Reformationens Hist. i Annaler for nord. Oldk. for 1847. især S. 86. 87. 90. 92. 93. 111. 118.

14. Reformationen i Skaane. Claus Mortensen Tøndebinder. Hans Oluffen Spandemager. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen.

Reformationens Udbredelse var hele Riget over forbunden med Munkenes Frafald og Forfølgelse af dem der holdt Stand.[1] Et levende Billede deraf yder Skaane. Her som andensteds befordredes Fremgangen ved Kommunalbestyrelsen, da Borgemester og Raad, der under de kongelige Lensmænd, som havde Byen i Forsvar, styrede Byens Sager, blev valgt blandt Borgerskabet. I Malmø vare to Borgemestre, den bekjendte Westfaler Jørgen Kok eller Mynter, der 1523 af Christian den Anden var bleven beskikket til Myntmester, og Jeppe Nielsen, formodenlig en indfødt Borger. Blandt Raadmændene nævnes Hans Fynbo. De gjorde, som den Skibyske Krønnike udtrykker sig, Byen Malmø til en Røverkule og et Tilflugtssted for alle Kjeltringer og Frafaldne;[2] og 1529 stiftede Frederik den Første et Gymnasium der for Reformationens Skyld. Paa katholsk Side, men uden Held, virkede især Electus til Lund Aage Sparre, hvis Brev imod de lutherske Gejstlige i Malmø 1528 endnu haves (D. Mag. 3, 236), Kantoren Abser og Dominikanernes Provincial Hans Nielsen. Blandt Reformatorerne have følgende gjort sig bekjendt ved Skrifter:

Claus Mortensen Tøndebinder eller Bødker, Nicolaus Martini eller Nic. Vascularius, født i Malmø, en ulærd, men meget veltalende Mand,[3] skal først være optraadt

---

[1]) Augustinermunkene i Vestervig skreve paa Væggen i Klosteret det bekjendte Vers:

Torquemur, trahimur, toleramus tetra, tacemus.
Tanta tamen tollet tandem tortura triumphum.

[2]) latronum spelunca omniumque desperatorum et apostatarum asylum.

[3]) homo plane indoctus. vulgari lingua mirè facundus et disertus; — bona et sonora præditus voce. Chron. Skibyense.

i Frue Kirke (i Kjøbenhavn), men da Bisoppen (Lage Urne) forbød ham at prædike i sit Bispedømme, blev han af Jørgen Mynter kaldt til Malmø 1527. Først prædikede han paa en Eng udenfor Byen, siden i Hellig Korses Kapel. Med ham forenede sig Hans Olussen Spandemager, Johannes Olai, Joh. Urnarius, Joh. Sitularius (thi det er altsammen kun een Mand, som nyere Forfattere have gjort til tre), ligeledes født i Malmø og Munk af den Helligaands Orden. Da Tilhørernes Antal voxte, overlod Kongen dem en Klosterkirke, Minoriternes; og her samlede sig da, for at bruge den gamle Munks Ord, Byens Pøbel hver Dag for at synge sine Psalmer og holde luthersk Messe paa Dansk.[1] At Ordet ved denne Tid kom i Bevægelse, viser følgende Fortælling: Engang kom Claus Tøndebinder ind i Minoriternes Kirke til Vesper, da netop Brødrene Jakob og Christopher Madsen ikke vare tilstede; han gik op paa Prædikestolen, og prædikede eller gjøede som en Hund imod Brødrene. Imidlertid kom Christopher, og nu prædikede han for at forsvare dem. Saa atter Claus og atter Christopher; og saa bleve de ved til Aften. Lutheranerne fik derefter Præsten Henrik Hansen til at overlade dem sin Kirke (ædes divi Petri apostoli); men Aage Sparre fordrev dem. Stolende paa Kongens Beskyttelsesbrev kom de tilbage, efter at have indsuget endnu mere Kjætteri,[2] vendte op og ned paa alt, ødelagde Altrene, og fordrev Præsterne. Henrik Hansen maatte afstaa Kirke og Kald til Borgemester og Raad, og

[1]) quo maxima civitatis turba quotidie convenit, ubi odas suas decantaverunt et missas more Lutheranorum Danica lingua fecerunt. Hist. ejectionis Minorit.

[2]) Pergentes Harsslegiam Danicas odas et Lutherane hereseos venenum plenius hauserunt, hedder det i Hist. eject. Minor. See Knudsens Anm. i Kirkehist. Saml. 1, 390. De hentede danske Psalmer i Haderslev; det seer dog noget underligt ud.

Claus Tøndebinder blev Præst i hans Sted.[1] Han blev tillige Lektor ved Gymnasiet, levede endnu 1569 og blev 76 Aar gammel.[2] Hans Spandemager døde som Provst og Præst i Lund 1571. I Literaturen ere disse Mænd især bekjendte ved Udgivelsen af den første danske Psalmebog. Claus Tøndebinder udsatte nemlig 1528 nogle tydske Psalmer paa vort danske Maal, og med sin Medbroder Hans Spandemagers Raad og Hjælp lod han udgaa den første danske Psalmebog. Men Bogen selv (hvis den eller noget deraf udkom allerede 1528), saavel som de senere Udgaver fra 1529 og 1534 ere alle tabte; saa man veed kun dette af senere Beretninger.[3]

Næst efter Hans Tavsen og Povel Eliesen er, som Nyerup siger, den berømteste Skribent fra Frederik den Førstes Tid, Frands Vormordsen, Franciscus Vormordi eller, som han selv kalder sig, Franciscus Vormordus Amstelredam. Han var født i Amsterdam 1491, men kom i sin

---

1) Afstaaelsesbrevet, givet Mikkelsdag 1529, findes i Original i Malmø; det er trykt i Knudsens Bidrag til Reformationshist. S. 168.

2) efter Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog.

3) Nemlig Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog og Gjentagelsen deraf i Corvini Heptachordum Danicum, Prolegomena, Bladet f, hvor det hedder: Claudius Martini Pastor Malmogiensis, qui consilio et auxilio M. Johannis Spandmageri, Ecclesiastæ Lundensis, sublevatus, primum psalterium Danicum Malmogiæ formulis excudendum curavit, quod ab iisdem authoribus recognitum et locupletatum est anno 1529 et 1534, Multum ad id operis adjumenti conferente Dn. Petro Arvidi, verbi Divini Ministro ad D. Jacobum in Bornholmia, nec non compluribus aliis viris.

See iøvrigt om disse Mænd: Chronic. Skibyense. Historia ejectionis Minoritarum i Kirkehist. Saml. 1 D. samt Knudsens Bidrag til Reformationshist. i Annal. for nord. Oldk. 1847. Om Psalmebogen i Særdeleshed Knudsen sst. S. 144. Nyerup i D. Digtek. 1, 192. Brandts Psalmehist. i D. Psalmedigtn.

Barndom til Danmark, var Karmelitermunk i Helsingør, og blev tilligemed Oluf Gyldenmund Lektor ved Kjøbenhavns Universitet, som han endnu var 1528. Som Povel Eliesens Ordensbroder fik han Bistand af ham til sit vigtigste Skrift: Oversættelsen af Davids Psalmer, Rostock 1528. 4.[1]

Bogen er tilegnet Anders Bille til Søholm, Høvedsmand paa Stegehus, og hans Hustru Fru Petronille Olufsdatter, der havde anmodet ham om denne Oversættelse. Tilegnelsen indeholder mærkelige Ytringer om hans Sprog og den Hjælp Povel Eliesen havde ydet ham, hvilket sees af følgende Prøve:

Nw maa ij see (edele Folk) wdi huad dierffhed ieg er kommen aff eder store begiæring oc lange traa. Her maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke men danscke ther ij wore aff meg saare begærendis. — — Dog att ieg er thz dantscke maal saa wbewan som eet wanwittigt barn wdi bog ther først settis till sckole Hwilckedt Tydsckin myn moders maal som meg altyd falder ij mwnden nar ieg en sckal tale danscke haffde clarlige bewijst. Ther som then gode fader Lector Paulus myn gamble mestere haffde icke met syn twnge som met een gran fæll hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danscke maals naturlige eyedom. hwilcked han tilbeden giorde møget heller en mange aff hans wwenner sckule troo som hanwm nw berobe thett hellige Euangelij fiende oc modstandere Nar han altijdt giffuer thette arbeyde stor magt som wdi een retsindig mening wdtrycker then hellige scrifft paa wor almenelige tale. Att han aff sijn fornwfft merckelige besinder hueff fruct ther wdaff kan fødis. icke alsomeniste alle Danscke mendt till gode. Men oc saa Swenscke oc norgscke. oc om nogre andre findis. hueff maall som haffuer almenig eyedom mett then danscke tale Kunde fordi forneffnde

[1]) Dauids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita. mett nogre føye vnderscheede till the steder som mest giordis behoff oc mett eett sckønt Register bag ij boghen om huer psalmis brygilse dygdt och krafft. — Efter Oversættelsen af Psalmerne følger: Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasij bog om psalterins krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Tryct ij Rostock hooss the brødere ij Sancti Michaelis closter Anno M. D. xxviij. then femte dagh wdi Septembri. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

landtsckaff aff thette arbeyde hentte nogen fruct oc gudelighedt. tha ere the eder ij sandhedt nest gudt plictig stor tack. at ij haffue wærit første ophoff till thenne christelig handell. Dog att ij ther till haffue bruget wor føye wmage oc willige tieniste. Men huore swaagert thet wor att frambringe kan ingen troo wden then som haffuer tracterit samme handel Fordi thz danscke maall er icke føyeligt mett andre maall att thz kan seg althydt wel befalde. oc besynderlige wdi diwb oc grwndig handel. Oc then scrifft som er først wdgangen paa then hebraiscke tale. ther haffuer oc bruger mange wilkor som andre twngemaall kwnde icke taale oc fordrage Oc serdelis danscke ther saar haardelig wdtrycker then hemelig krafft som then hebraiscke text indeholder. (Efterat der derpaa er talt om de adskillige Texter han har brugt) Aff saa mange atsckillige texter. ligerwyss som windsckiffuelige byer aff allehonde blomster haffue wij wdraget thz som aff wort forstand kwnde seg allerbeste føge oc lemppe mett wor Dantscke tale. oc ther aff beredt thette arbeyde. som een bystock tilhobe kommer aff atsckillige yrther oc blomster. Men then hebraiscke text som er then prophetelige mening nest angaaendis haffue wy dog besynderlige effther fwldt. Nw wel an ij edele hersckaff. Annammer fordi paa eder hoffgaard thenne aller edeliste konge Dauid met al ære oc tyckt oc lader her effter fare andre løssactige wijser. ther dranckere oc bolere haffue dictedt wdi syndig oc wbeqwem handel oc pleije fordi at siwnge met løssactige noder oc stæmme ther (thess wær) nw almenelige qwedis paa hoffgaarde oc ij herre hwss. then ewige Gud til een stor haanhed oc foracgt (etc.). (Her menes naturligvis Kjæmpeviserne.)

Om Oversættelsen selv vil Læseren faa en Forestilling af følgende korte Prøve:

Then siette psalm̄ Dauidtz

Dn̄e ne in furore tuo

O Herre straffe meg icke wdi thijn grwmhedt Oc reffse meg icke wdi thijn wrede

Herre wær meg misckwndelig Fordi ieg er sckrøbelig

Herre heelbreijde meg. fordi mijne been ere forsckreckede Oc mijn siell er saare forstørledt. Oc thu herre huore lenge?

Thette spørsmaal betecker hemelige desse ordt oc thenne mening O herre nar ieg er saa bestedt som nw sagt er. huore lenge

scaltu lade meg bliffue ij thenne sorg oc pijne. oc icke frelse oc bestyrcke meg

Herre wend teg om, redde mijn siell For thijn eghū godgedt schyldt

Fordi att ij døden haffuer thu ingken amijndilse Huo wil loffue teg wdi heluede?

ij døden thet er wdi dødelig nødt. oc trang. Wdi heluede thet er een syndig conscientzis forbijstring. wdaff gudz strenge doms forfærilse som hende paahenger

Jeg haffuer arbeijdett wdi mijn swck. mijn seng scal ieg giøre flydendis huer natt Mett mijn gradt scal ieg wetscke mijne lægre.

Att arbeijde wdi swck. thet er mett grædeligt anger att iemre seg for sijne synder. Att giøre sijn seng flydende. oc wetscke sijne lægre. thz er swarlige oc inderlige at begræde sijne synder.

Wdaff bitterhedt er ieg bleffuen stwbøghet. oc alderne J blant thenom som trenger meg.

Wijger fra meg. alle ij som giøre ontt Herrin haffuer bønhørt mijn grædelige røst.

Herrin haffuer hørt meg bøn. Mijn begæringh haffuer herrin anammet.

Skemme maa seg alle mijne w wenner oc forscreckis Omwende oc bescemme seg snarlige

I Begyndelsen af Aaret 1529 blev han kaldt til Præst i Malmø,[1] og blev tillige Lektor ved Gymnasiet. Foruden hans latinske Skrifter fra denne Tid er især mærkelig hans Deltagelse i den første danske Messebog, og hans Fortale til Messebogen, Malmø 1539. 4. Af denne Fortale (aftrykt i Stemmer fra Reformationstiden, S. 42) sees, at han havde overdraget disse Messebøgers Udgivelse til Claus Tøndebinder.[2] Foruden den særegne Interesse,

---

[1]) efter hans egen Optegnelse i Langebeks Excerpter i Suhms Ny Saml. 3, 81.

[2]) I denne Fortale siger han, at han havde udsat en Haandbog om Messen paa Dansk; men jeg veed ikke om det er den der haves paa Kongens Bibl. med Titel: Thz christeligthe messze embedhe

som deslige Bøger kunne have for Theologer, have de tillige en mere alminbelig; de oplyse nemlig, hvorledes Latinsk og Dansk endnu var blandet ved Gudstjenesten.[1]

Forholdet til Povel Eliesen havde nu forandret sig.

paa dansche. 8. eller lille 4. uden Aar og Trykkested. Den handler egenlig kun om Nadveren, som Messen nærmest vedkommer.

Derhos haves: Een handbog som inde holler det hellige Euangeliske Messe embede med sine formaninger oc brug som nu hollis y den Christne kircke. Med Doben, Brudvielse, Oc huor mand skall søge de siuge Oc følge de døde til graffue oc begaa dennem effter Christi befaling oc Gudtz budt. Anno Mdxxxv. — Satt i Malmøø Taarsdagen effter Tyburtii. MDxxxv. 4. Det er et af Hielmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl.

Frembeles: Een gantske nyttelig oc alle sognepreſter oc predicanter nødtørtelig Handbog Om den rette Euangeliske Messe oc hennis vstraffelige oc gamble seduanlige Ceremonier. mz Collecter oc Prefacionibus Desligest om Børn at christne. Bruder att vye. De siuge oc dennem som fengslede ere at søge. Oc om at Jorde liig Flitteligen effter kongelige maiſtads Ordinantsis indeholdelse. Colligered. ordinered oc somestedis fordanskedt. Anno domini Mdxxxix — Impressum malmogie per Olauum Vlrici xvij die Aprilis. Anno domini mdxxxix. 4. Med rød og sort Tryk og med Melodier. Ligelebes et af Hjelmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl. „Dog ere de musikalske Noter og endeel bekiendte Psalmer blevne udeladte.“ Den omtales i Corvini Heptachordum Dan. S. 49: Est et alius Liber Ritualis, ut vocant, qui inscribitur Manuale Pastorum, qui Authore Francisco Wormordo, Episcopo quondam Scaniæ, impressus est Malmogiæ, eodem anno quo Ordinatio regia exiit, nempe 1539.

[1]) F. Ex. efter Haandbogen: Confiteor, som Præsten bad knælende for Alteret, kunde han bede paa Latin eller paa Dansk. Derefter synges officium dominicale paa Latine i Kjøbstæderne eller og en dansk Psalme. Paa Landsbyerne og der som ikke ere latinske Skoler skal altingest læses og sjunges paa Danske. — En nøjere Fremstilling heraf var ønskelig; saavel som Oplysning om Kirkemusikkens Beskaffenhed.

Det seer man af hans Skrift om Forskjellen imellem den gamle og ny Lære, Malmø 1531.[1]

I Fortalen hedder det: Alle fromme Christne læsere Hwer oc een besynderlig, ynsker Jeg Lector Franciscus Vormordus, Fredt oc naade (etc.) Thij jeg fornemmer att Satan icke saaffuer, Men wdaff sin alsomstørste magt, Konst oc fliit, wdskynder sine tiænere oc lemer til Gudz ordtz fordempelse oc fortryckelse, Oc ther til her wdy Rigett, bruger serdelis oc offuer altt, Powell heliesøn oc Peder gardian ij Lundt, huilke medt mundt oc scrifft Beraabe oss (som nw kalles oc vdi sandhedt ere) ewangeliske predickere, at wære forledere, bedragere, bantzkroppe oc kættere, Oc fordi tilhaab saffne oc wdscrifftwe nogre Article icke som vij thennom eenten lære eller predicke, men the sige oss them at predicke oc lære, løgnactelige oc vdaff ett hadtskt hiærte til oss, saa att mand wel kan vnderstaa, hueff mening the haffue her vnder næden, Thij wil ieg wdaff Gøtz hielp med thenne scrifft selffuer giffue til kenne wor predicken oc lærdom. (etc.)

Ligesom han her behandlede Lærdommens Indhold, kjæmpede han ogsaa i Modersmaalet for det andet Tvistepunkt, der havde et ydre Formaal, ved Forsvaret for de Gejstliges Ægteskab, Malmø 1531. 4.[2] tilskrevet Borgemestere og Raad i Malmø. Paafaldende er Sprogforskjellen imellem disse senere Skrifter og de tidligere.

---

[1]) Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euangeliske oc Papistiske predicken oc lærdom wdaff huilcke huertt Christet menniske som ett christeligt forstandt haffuer oc sandhedt elsker kandt dømme paa huilcken ret eller vret lærdom er oc ham̄ effterfylge. 1531. — Tryckt y Malmøø sæmte dag Pientze Aar effter Gudtz byrdt. 1531. (Exemplar paa Kongens Bibl. Denne Bog mangler hos Worm og Nyerup.)

[2]) Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Giftes wille, hugsualelig Disputatz. emellom Her Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Fransiscum Vormordum Predickere vdhi Malmøø. — Tryct vdhi Malmoe hooff Oluff vlricksoen Borgere ther same stedt onsdag for katharine virginis dag Anno domini Millesimo Quingentesimo Trigesimo primo. 4. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er et af Hjelmstjerne taget Optryk efter det i Karen Brahes Bibl.)

Af mindre Betydning ere hans seneste Skrifter: Artikle uddragne af Skriften, Malmø 1535.[1] Samme Aar som han blev første evangeliske Biskop i Lund 1537 udgav han en Oversættelse af Luthers lille Katechismus;[2] og samme Aar som han døde 1551 udkom hans Bønnebog,[3] der har oplevet mange Oplag.[4]

Peder Lauridsen eller (som han selv skriver) Laurentsen, Petrus Laurentii, der ved sine latinske Skrifter fremmede Reformationen, er født i Nestved, skal have været Dominikanermunk i Assens, blev Lektor i Malmø og døde i Lund 1552.[5] Hans danske Skrifter ere enten tabte eller ufuld-

---

[1]) Een oc Tiue de alder skønište oc hwgswaleligste Artickle, Som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed Paa det korteste vddragne aff den hellige scrifft. — Sat i Københaffn aff Hans Wiingaard aff Stuckgaard Aar effter Gudz byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Den lille danske Catechismus. huilken aff alle sognepreſter effter predicken, om søndagen besynderlige, for Almuffwen fortellies scall, ordt fra ordt, som effter screffuit staar, oc er fordansſkedt wdaff Francisco wormordi. — Sat J den kongelige stad Malmø MDxxxvij. (Exemplar paa Kongens Bibl. defekt i Midten og Enden.) See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 56.

[3]) Et defekt Exemplar i mindste Format paa Kongens Bibl. En skøn liden Bønbog, vddragen aff den hellige Schrifft, oc aff nogre Vdkorne Dauitz Psalmer, Fordanſket aff Francisco Vormorſøn (etc.) Anno 1553. En Udgave uden Begyndelse og Ende, men hvori findes den i de andre manglende Fortale til Kong Christian den Tredie, Screffuit i Lund Ny aars dag, Anno Domini 1551. Senere Udgaver: Lybeck 1569. Rostock 1575. etc.

[4]) See om Frands Vormordsen Chron. Skibyense. Dän. Bibl. 3, 73. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 491. Molbechs Program om Bibeloversf. S. 54. 58. Münters Reformationshist. 2, 23. 205—239. Knudsens Bidrag S. 156. Stemmer fra Reformationstiden, S. 42. 46. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 430. Reform. et Cath. S. 14. 15. 16. 32. 33.

[5]) Om ham og hans Skrifter: Chron. Skibyense. Pontoppidans Annal. 2, 835. 878. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 12. 17. 23. 32.

stændig komne til os.[1] Men hans Undervisning om Præsteembede, Malmø 1533. 4. viser os i ham en veltalende Mand ogsaa i Modersmaalet. I dette Skrift omtaler han „den lille bog wi lode vdgaa" „nw try aar siden" „Om den Reformatz oc omwendelsse, here i Malmø er gort". Paa et Par Steder roser han „Erlig Prelate oc Biscop Her Gyldenstierne till Othenss huilcken met bud, myndig befalning och prentede christne bøger" har fremmet Guds Ord og christen Lærdom. Og der forekommer en mærkelig Ytring om Niels Pedersen i Svendborg:

Lad nw saa wære ath Iouinianus giffuer loff, met Gudz loff, til ecteskaff, Er det icke bedre, end ath Pawen forbiuder emod Gud alle sine Prester och klerckerii helligt och erligt ecteskaff, Och der met giffuer aarsage till fordømmelig vkyskhed och vrenhed som wi see? Døm nw selff baade dw christne oc dw vchristne læsere, i din samwittighed och achte hwilcket best er.

Vi haffue dog intet med Iouiniano ath skaffe, wi haffue Gud och hanss ord for oss, det som wi (met hans naadis hielp ville fast bliffue hoss) och lade baade Muncke och gecke spotte Gudz skick, oc bande oss och dricke deris Collatz och gestebud met oss, som dem løster, de haffue oc deris roskaff der aff, Oc der met syness de wise mend, och deris hellige kirckis trofaste mend og tienere, Gud straffer dem vell naar han will, Han finder oc vell Niels Pederssen den graa vulff i Swine bwrgis faaresti eblant de gode simpel folck, eller

[1]) Svar paa Hr. Aage Jepsens Sendebrev til Borgemester og Raad i Malmø om den christelige Handel og Lærdom, som der begyndt er, Malmø 1529. 4. ansees for tabt. Og Lærdom imod de papistiske Bisloppers Satser, Malmø 1533. 4. er maaskee kun en anden Titel paa det Skrift, der haves: En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede och om deriss leffnit Gifftermaal, oc ret kyskhed. Dissligest om kloster folckis løfte och friheд, oc ath de mwe giffte dem effter Gudz ord, oc gammel kircke low. (etc.) Sat i Malmø. — Denne Bog er Prentet i Malmø aff Johan Hogstrate Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii. Den fredag nest hellige Tre Kongers dag. 4. (Et meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl.)

anden sted naar hans tiid kommer, oc andre hans lige met, Han wille icke altiid til forgeffues være spottet aff dem.

15. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jørgen Jensen Sadolin. Christen Clausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter.

Foruden de hidtil omtalte Hovedmænd have adskillige andre Reformatorer virket ved Skrifter. De mærkeligste ere:

Hans Tavsens Svoger, Jørgen Jensen Sadolin eller Vibergius, f. i Viborg 1499, var en Sadelmagers Søn, og tog deraf sit Tilnavn. Efter at have studeret i Wittenberg (1522—1525) kom han hjem til sin Fødeby, som han fandt i fuld Bevægelse ved Hans Tavsens Prædiken. I Slutningen af Aaret 1526 fik han af Frederik den Første, som Hvitfeld udtrykker det, „Befaling til at maa bo i Viborg, og læse for unge Personer hves nyttigt var"; og efter Tavsens Afrejse til Kjøbenhavn fortsatte han med Jakob Skonning og andre hans Gjerning. Ved denne Tid udgav han vel sin Oversættelse af Luthers Bog om Ægteskab, Viborg 1530.[1] Men i historisk Henseende mærkelig er hans Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, trykt (i Viborg) 1530 (Uddrag i D. Mag. 1, 88[2]). Ogsaa ansees han for at have affattet Lutheranernes Svar paa Prælaternes Klagemaal, Malmø 1530.[3] Den udvalgte

[1]) Twenne Beslutninge med nogre christelige Raad af Guds Ord om Ægteskab, af M. Luther. Viborg 1530, findes ikke paa Kongens Bibl.

[2]) Her anføres ogsaa den fuldstændige Titel. (Paa Kongens Bibl.)

[3]) The articKle Scrifft oc handell Som were mellem werdige fædre Danmarckß Prelater oc Ewangeliske predickere herr aff riiget nu

Bisskop i Fyn Knud Gyldenstjerne kaldte ham til Odense, hvor hans Ord maa have gjort Indtryk. I det mindste siger den sidste Prior i St. Knuds Kloster i Odense, Christen Povelsen, i sine Optegnelser:[1] Electus til Fyn forskrev samme Mester Jørgen hid at være hans Prædikanter; saa prædikede han ham fra Fyns Stift og sig selv deri igjen.

Knud Gyldenstjerne skrev ogsaa Fortalen til Sadolins Oversættelse af Luthers lille Catechismus, Kbh. 1532.[2] I sproglig Henseende er hans Oversættelse af den Augsburgske Confession, Kbh. 1533, ret mærkelig.[3] Han udgav aandelige Psalmer, Kbh. 1534?, hvoraf Gram ejede et Exemplar; de ere tabte, og man kjender nu kun een Psalme af ham (D. Psalmeb. Nr. 43). Efter Langebek blev han Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn; han blev Fyns

siste herredag i køpnehaffn Aar effter Christi fødsel MD 1530. — Trykt y Malmøø wedt Oluff Vlricksøn Løffuerdagen nest effter S. Symonis et Jude dag Gwdtz aar Tusende fem hundrede oc tretiwe. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Dette Skrift indeholder Oplysninger om Reformationens Modstandere; deriblandt om Munken Hans Nielsen og hans Brev til Bisskoppen i Fyn; i Aarhus Lecther Christiern Mwss, Jørgen Samsing, etc.

1) D. Mag. 2, 67.

2) Een Catechismus (etc.) forschicked af Her Knud Gyldenstiern til syne Præstemode i Odens. (etc.) Aar M. D. xxxij. Fordansked af Jørghen Jensen, tha Predicker y samme Stadt. (etc.) Noget trykt Exemplar vides ikke at være til; men der findes en nøjagtig Afskrift i Universitetsbibl. (Additam. Nr. 38. 8.) og en i Kongens Bibl. See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2. Udg. S. 7.

3) Then Christelig Troes oc lærdoms bekiendelsse som bleff indførd fore Høybornste Stoermechtig Keyser Karl: V: i Augsborg MDXXX. Vdsatt til Otthenss wed Jørgen Jenssen aff Viberg: Alle Danske til een wnderwtiselig paamindelsse Som mod samme w offweruindelig lærdom ere forførde Och til hennes medholderes aldtiid rede vndschyldning. Kiøbenhaffn 1533. — Trycht aff Hans Viingart i Kiøbenhaffn S. Peders och Powels afften Aar zcete. MDxxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Jf. Münters Reformationshist. 2, 275.

første evangeliske Biskop 1537, og havde en haard Strid med de gjendøberske Præster i Odense.[1] Han var to Gange gift, og døde den 19de December 1559. Han skildres som en from og sagtmodig, lærd og skarpsindig Mand, som en veltalende Prædikant og en nidkjær Biskop.[2]

Det mærkeligste ved Knud Gyldenstjernes Catechismus er den forudskikkede Formaning, som omtaler „then sware iammerlighed man maa høre, paa then fattige olerde almwe, saawel y kiøbsteder som paa landet. att mange ther haffwer meer end halffdelen vdleffwedt syn alder, wyde end nw saa gott som platt inthet, enthen aff theres Pater noster, eller credo, eller de x Guds Budordt" (etc.) „The arme folck haffwe icke dyrt skilsmys fraa wschellige Bester i then sag". (etc.) Og med Hensyn til Præsternes Dannelse siges i Slutningen af denne Formaning: „Thersom oc nogre ere saa saare skrøbelige ij lærdommen, att the aldelis Inthet wyde aff thette wden att, tha lade seg icke wære for gode ther til, att læsse syn Sognefolck for thenne lærdom aff bogen, ordt fraa ordt, som wij haffwe heer ladet fordanskedt, oc wdsatt for eder." (Paa Tysk findes Begyndelsen til dette Hyrdebrev i Pontoppidans Annal. 2, 448 og Slutningen 2, 283.)

Christen Clausen Skrok var den første evangeliske Prædiker i Fyn. Jens Beldenak kaldte ham til Præst ved Nikolaj Kirke i Svendborg 1524;[3] men faa Aar efter begyndte han Reformationen i Assens, hvor hans Forkyndelse af Evangeliet fremkaldte et skarpt Brev af Jens Beldenak til Borgerne i Assens, hvori han blandt andet forsikkrer dem, at det var meget bedre, at „vi og alle lutherske Prædiker vare hængte udinden Galge, end at vi og de skulde lægge en Messe neder".[4] Peder Lauridsen kalder ham 1529

[1] Universitetets Beretning i D. Mag. 5, 194.

[2] D. Mag. 1, 90. 2, 67. hans Gravmæle 5, 193. D. Psalmeb. Forfatterne S. 6. Engelstoft, Reform. et Cath. S. 11. 33.

[3] Kaldsbrevet i Pontoppidans Annal. 2, 284.

[4] Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 147. Brevet er givet prima dominica adventus domini 1527; noget før maa Skrok have begyndt sin Prædiken.

i sin Fortale til det strax herefter nævnte Skrift: Sogne-prest oc Guds ordts forkyndere wdy Assens; men 1537 underskrev han Kirkeordinansen som Præst i Svendborg;[1] 1549 blev han Provst i Sundsherred, † 1572.[2] Han er Forfatter til det mærkelige Skrift: En føje Forklaring at Ægteskab tilstedes, med en Fortale af Peder Lauridsen, Malmø 1529. 4.[3] Og til de mærkeligste Reformationsskrifter hører ogsaa hans Sermon om Troen og dens Kraft, Kbh. 1537 til 1539.[4]

Af Sermon om Troen findes en Prøve i Stemmer fra Reformationstiden, S. 75. Her meddeles en anden:

Der for skulle vy icke acthe vduortes apparentz eller veierfarhyng, Men alle tiide tilhenge Guds ordt oc løfte y hor det gaar, Thy effter som Apostelen beskriffuer oss troen til de Hebreer, da er hun en viss tilfluct til det som vy haabe, Oc sticker seg effter det som icke synes, Det er, troen er en substantz og en sterck fast grund Alle vsiwnlige tings som oppeholdes i wor hw, oc bliffue bestandelige, Vden huilcken ald andelig bygnyng neidfalder, Och alle wsiwnlige himmelske ting som Guds ord forwisse oss de bortfalde alle sammen,

---

1) Krags Christian den Tredies Hist. 1, 174.

2) See ogsaa Stemmer fra Reformationstiden S. 69.

3) Een føye forclaring oc beuiisning aff skrifften oc hellige Forfædernes ordt oc exempel, att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller Klerckeriidt, som Pawen oc hans tilhengere haffuer lang tid giort. Christiernus Schroch. — Impressum Malmogie Per Olauum Ulrici Decima octaua die Mensis Septembris Anni domini Millesimi Quingentesimi Uiscesimi Noni. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i Münters Reformationshist. 2, 60.

4) Een Sermon, om Troen oc hendis krafft, ved huilken Gudt rætferdig giore alle menniske for seg, oc tager dem i sin hellige gunst oc nade. Christiernus Scroch. Anno Domini M. D. xxxvij. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Wyngaard Anno MDXXXIX. (Findes i Karen Brahes Bibl. Nu haves ogsaa et Exemplar i Kongens Bibl. blandt Nørdams Gave 1853).

Oversættelsen af Luthers Sermon, hvorledes man skal berede sin Hu til Døden, Kbh. 1538, findes ikke paa Kongens Bibl.

naar deres fundamenta troen vndrøckes, Fordi hun er den eniste bewisning som vesgiør oss de ting i vort hierte oc how, som wore øgne aldrig ßoe, Oc wort skiel oc forstand aldrig befatte kand, At de mørckelig beskoes i hwen langt borthe, Oc forwentes dog wisselig vden ald twiffuel at skulle tilkomme, Di det som en seer oc forstaar, det heder icke tro, men det kalles helder (agnitio) det er, en kiendelse, som han ved met siwn oc wis forfaring, Men troen efftersølger enfoldelig guds ord vden ald naturlig vitskab oc forsindelse, Och hun lader Guds mact wære sin bewisning, oc lader Guds sandhed wære sit skiel (etc.)

Peder Borgsmed, den første evangeliske Prædiker i Horsens, kaldes Ryanus, saa han maa være født i Ry; han døde i Horsens 1572. Af ham haves: En liden Indgang udi Skriften, oversat af Svensk, Viborg 1530;[1] og en Bordbøn paa Rim (D. Psalmeb. Nr. 63).

Simon Skaaning prædikede i Aarhus 1526. Af ham haves kun en Del danske Breve (i Ove Bildes Levnet, Ny D. Mag. 1, 194).

Morten Hegelund begyndte 1527 at prædike Evangeliet i Budolphi Kirke i Aalborg. Af ham haves kun en Psalme (D. Psalmeb. Nr. 6).

Arvid Pedersen, der havde studeret i Wittenberg 1524—25, og blev Sognepræst til St. Ibs paa Bornholm, havde Del i Udgivelsen af Psalmebogen 1534, og var selv Psalmedigter. Hans Tre mærkelige Sange ere udgivne af Peder Palladius 1554, Kjøbenhavns Peblinge til Nytaarsgave (optrykte i D. Mag. 5, 345, og i D. Psalmeb. Nr. 31. 32. 33.)

---

[1]) Een liidhen Indgangh vdi scrifften Som førsth bleeff vdsadt aff Tydesk paa swensk wedt mester Oluff perßen Secreterer vdj stockholme Ther effther aff swenske paa danske Oc nw tridie gangh forlenghedt oc forøgth (etc. etc.). Wiberg 1530. Efter Registeret følger en Tilskrift af Bogtrykkeren Hans Vingartener til Forfatteren Her Pether Burgeßmedt. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i D. Mag. 1, 157 med Oplysninger om Forf.

Endelig har Borgemesteren i Malmø Jeppe Nielsen selv deltaget i Striden; hans Navn staar under Indledningen til et mærkeligt Skrift: En liden Disputats imellem Borgemester i Malmø (Jeppe Nielsen) og Kantor af Lund (Hr. Adser Pedersen fra Helsingborg), Malmø 1530.[1] (Optrykt i D. Mag. 2, 108.)

Foruden disse Skrifter haves der adskillige af unavngivne Forfattere, der i flere Henseender have Interesse. De fleste ere Oversættelser, især af Luthers Skrifter, og for Theologerne vil en Samling af Luthers paa Dansk oversatte Skrifter vel engang blive en ønskelig Ting. Skjøndt de som Oversættelser ikke indeholde noget nyt, ere de dog i deres danske Dragt artige at læse; og med en vis Forundring vil man ved nogle af dem bemærke, hvor meget af det katholske Væsen der nu ikke blot er ophørt, men forsvundet af Folkets Minde (f. Ex. Faste dwg eller hunger dwg. Palmer at kaste. Palmer at sluge. At krybe till kaarssit. Kaarssit at begraffue. Mørcke Ottesang, som de siunge i dimel vge om afftenen. At løbe med skerrer oc klapper. Ath tage kaarssit op aff graffuen met en Fastelagens leeg. etc. etc.)[2]

---

[1]) Een liden Disputatz wdaff then hellige scrifft emellom Borgemester aff Malmøø, oc Her Cantor aff Lundt om retfindige oc Christelige Prester oc Messeprester, Sang oc lesning, Althere, oc saadan Gutztieneste. — Trøckt wdti Malmø. Then andhen dag i Junij maaned, Ved Oluff Vlricksßen borghere, ij samme sted, Aar euffther wor i gen løßning MDXXX. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Skjøndt Titlerne paa nogle af deslige Skrifter, der findes paa Kongens Bibl., ligge for mig, maa jeg dog her indskrænke mig til at antyde dem:

The tolff article aff wor christelige tro (etc.). Rostock 1528. Findes tilkøbs ij Kiøbenhaffn til Herman Køsters i Klæboerne ij then hwide Swan. Mærkelig i sproglig Henseende.

D. M. Luthers En christelig Formaning 1530. (Titlen mangler. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 16).

M. Luther Om den grumme forferdelige Tiende Messe (etc.) Magdeborg 1531.

Huorledis hwert Christet mennißke skall berede sig mod døden (etc.) Prentet i Malmø aff Johan Hochstraten 1533. (Reform. et Cath. S. 33: fortasse Christierno Petri auctore aut interprete.?)

Ogsaa Katholikerne have benyttet Modersmaalet. Længe før der var Tanke om nogen Reformation gjordes der ved Pressen Forsøg paa igjennem det at virke paa Almuen. Disse Skrifter, som jeg har antaget for Frembringelser af Middelalderen, men som nu især ved Godfred af Ghemens Presse bleve udbredte, kunne ansees som en Forberedelse for Reformationen; thi ved dem oplystes nu Almuen, i hvis Hænder de kom, om Katholicismens Beskaffenhed, og maatte saa meget mere fristes til at forskyde den.

Under selve Reformationskampen maa Katholicismens Tilhængere ligeledes have virket ved danske Skrifter. Vel skreve de helst paa Latin, og foragtede Talen til Almuen; men vi have allerede af Bispers og Prælaters Gjensvar til de lutherianske Artikle 1533 seet, hvorledes Nøden tvang ogsaa dem til stundum at bruge Modersmaalet. At vi nu kun kjende faa af deslige Skrifter, er en ligefrem Følge af at de hørte til det tabende Parti; de bleve foragtede eller undertrykte. Mangen Gang kjende vi kun deres Tilværelse af Lutheranernes Modskrifter. Saaledes har Hans Tavsen bevaret Jens Beldenaks Brev i sit Svar derpaa. Naar Peder Lauridsen forsvarer Præsternes Ægteskab, kommer han til at tale om et Brev af en os ubekjendt Forfatter, „prentet i Aars 1530". Et andet

---

(M. Luther) Om den gamle Gud oc om den ny Gud (etc.). Malmø 1535. (Ref. et Cath. S. 34).

M. Luther, Om mand maa fly for døden oc Pestilentze. Malmø 1539. (Af Jon Tursen?).

M. Luther. Hworledes Lowen och Euangelium skulle ræt grundelige ath skillies (etc.). Lubeck 1547.

Et Par andre ere ogsaa værd at bemærke:

Een pratica (Practica) practiseretþ aff de hellige och elste Astronomie bøger xxxiij. och mange flere effterfølgende aar (etc.). Aff Otto brunfell paa tydske, oc siden paa danske formeret oc forbedrett. (Slutningen mangler).

Oversættelsen af Johannes Pfefferkorn's (En iøde fiødher, oc nw eth cristhen menniskæ. en klerk i Colnæ) Nouiter in lucem data iudeorum secreta. Thenne bog er vtdraghen aff latinen oc vtsæth paa danskæ, til theris behoff som icke kwnne forstaa latinæ. Hwn tracterer oc indhæ holdher, alle the hemelighæ stycker som the iwdæ iøder haffue mellom sig sielff, baadhæ i theris iødhætempel, och i theris egræ hws. Paa thet at cristnæ menniskæ scullæ widhæ ath straffæ them. (Slutningsbladet mangler.) 4.

Sted omtales et Brev fra Broder Hans Nielsen til Bisp Knud Gyldenstjerne i Odense.[1] De ere forgaaede, og med dem uden Tvivl flere.

16. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.

Et af de Vaaben, der virkede maaskee ligesaa kraftigt, som den alvorlige Undervisning, var Satiren. Religionsstriden maatte fremkalde den, og for at virke maatte den være i Modersmaalet. Af deslige Skrifter har Tiden levnet os følgende:

Dialogus. 1533.[2] Det er en Samtale paa Vers. Blandt Personerne ere: Doctor Johan Ulf, Doctor Stagebrand, Broder Dirick Vendekaabe og Hr. Cantor. Den førstnævnte er en virkelig Person, Mester Hans Ulf, der allerede forekommer 1503 som Mester og Degn i Malmø, 1521 som Kannik i Lund († 1541), og var en af Katholicismens ivrigste Forkjæmpere.[3] Doctor Stagebrand er vel ligefrem Stagesfyr, o. s. fr. Men skjøndt denne Samtale saaledes er lokaliseret, er den dog taget af en tysk Original (Die kranke und sterbende Messe). Den er først trykt 1533, men maa tidligere have været til, eftersom Hans Tavsen sigter til den i sit Svar til Lector Povel 1530. Den tyske Original er trykt 1528, og har rimeligvis strax fundet en Oversætter.

---

1) Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 23.

2) Dialogus. En greselig ond tiende, som Pauen (fik) til Rom om den Papistiske Messe s(om) er det ypperste hoffuitstocke i hans oc Antechristens kircke, Och huad suar hand oc hans hellige aandelige selffskaff der til swaret haffue. M. D. xxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl. Optrykt i D. Mag. 2, 53. 84. 103.)

3) Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament, i D. Mag. 3. R. 3. Bd. 3. H. S. 222.

Efter Fortalen siger Cardinalen til Paven:

Allerhelligste Fader kiere,
En Tidinge ny haffuer ieg at bere,
Jeg haffuer her faat it Sendebreff,
Her Proest aff Børlunde til mig skreff.
Saa lenge ieg haffuer wandret omkring,
Hørde ieg icke en farliger Ting,
Den Forstøring, som war i Jerusalem giort,
War ey saa farlig, haffuer ieg sport.

Pawen.

Hvad er det Her Cardinal,
Men der gaar aff saa megen Pral,
Anrører det alle Rige oc Land,
Besønderlig Folck, eller en meenlig Stand.

Cardinalen.

De beste Folck anrører det,
Som øpperlige er och i mechtig Stedt,
Oc det beste Stocke, som er Fundament
J Presters oc Monckes Ategement.

Pauen.

A hwad det er it stort Nimere,
Det maa wel om wor Messe were,
Det Arbørst haffuer lenge weret spent,
Skyder det løss, da ere wi skient,
Den Strale hun i wort Hierte gaar,
Saa faa wi deraff wort Banesaar.

Cardinalen.

Drømmen radde J Herre fuld wel,
Jeg mig forskricker i all min Skel,
Jeg wil det oc for Sandinge sige,
Mine Tænder de knabre, ieg wil ey liuge. —

Pauen.

Hwad er dog Messen kommen til wanck,
Men hun er nu saa saare kranck.

Cardinalen.

Hun er nu kommen i Rochte oc Ry,
Ath hun er det største Affguderi,
Der nogen tid kand were til,
Det siger nu alle, i hwo som wil,
De sige, hun er en Klo saa skarp,
Hun napper bort baade Kortil oc Serck,
Dertil det beste i Bondens Boo,
Baade Suin och Heste, Oxe och Koo,
De kalde hende oc saa skiendelig
En Penigen Seck bedragelig,
Jeg frochter, hun kommer snart i den Kreds,
At hun skal løbe igennem en Spedz.

Pauen.

Monne denne Tidinge were sand,
Eller det er Føg, de føre om Land.

Cardinalen.

Hun er saa sandt, will ieg eder sige,
Som Døden er dem alle der leffue. —

Pawen.

Hwo er den meth sit Hoffmod,
Der staar wor Messe saa imod,
Er han Jøde, Hedning, eller Turck,
Vdi huilcke sig bruger denne onde Hoffwerk,
Oc kommer wor Messe i saadant Ry,
At hun maa plat aff Landen fly.

Cardinalen.

Christi Nadtwore er den Hoffuit Sag,
Der giør wor Messe saa stor Wmag,
Hans Bistander er de Christne alle,
Som sig lade nu til Troen kalle,
Høylerde Mend oc meget wise,
Wor Messe giøre de hwercken Roo eller Lise,
Forløbne Moncke, Nunner, oc Prester,
Christum kalle de deres Mester,

Sudere oc Skindere giøre oc saa,
De kunde nu Scrifften saa ret forstaa,
Oc der til Bønder foruden Ende,
De wille wor Messe nu intet kende. —

Pawen.

Huem haffue de til Dommere set
Ath grandske oc døme i denne Ret.

Cardinalen.

Femten Epistoler monne det were,
Apostle Gerninger met anden Lere,
Wil Messen sin Misbrug ey da forlade,
Bekende sin Ondskaff oc bedis om Naade,
Saa ville de siden til Vidne kalle
Propheter met deris Bøger alle,
Oc lade sig saa sterckelig røste,
Paa den Hebreiske Epistel sig saare trøste,
Det gamle Testament er Høffuitzmand,
Christus bær Fennicken i sin Hand,
Paulus er en Kempe god,
Han vil oc vor Messe staa imod.

Pauen.

Dette giør mig saa saare glad,
Jeg springer vel som en Krøbling i Stad,
Oc queder nu, som de græde i Fyn,
Min Glæde er stor som it Haffre Gryn (etc.).

Da denne Satire er trykt, maa dette være nok til at give en Forestilling om Behandlingen. Naar man ikke vidste, at det er en Oversættelse, skulde man ikke saa lige kunne see det.

Vigilies.[1] Det er en Satire paa de papistiske Ceremonier og Gejstlighedens Laster. Den er paa rimede Vers, skjøndt uden Versafdeling. Paa sine Steder falder den

[1]) Vigilies. Vigilies paa Danske haffuer du her,
Som dig skal lære om Hyckeler (etc.).
Uden Aar og Sted. (1529?) (Exemplar paa Kongens Bibl. Aftrykt i D. Mag. 2, 150.)

meget plump. Engelstoft har oplyst, at ogsaa den har haft en tysk Original, i nedersaxisk Dialekt; naar man nemlig oversætter de ufuldkomne Rim paa Tysk, blive de bedre; ja, paa nogle Steder, hvor der slet ingen Rim er, komme de frem.[1] Den latinske Messe persifleres, og til den Ende blandes Latin ind imellem.

F. Ex. Naar det i det Rommerske Missale hedder: Requiem æternam dona eis, domine, et lux perpetua luceat eis, saa lyder det her saaledes: Requiem nederst i Helffuedis Affgrund, O ve de beskorne Seller saa mangelund, at de icke mer telge den trinde Gud met den røde Mund, Dona eis Domine, de haffue pranget til deris wild fra de Arme baade Fisk oc Sild, oc derfore io den euige Ild luceat eis.

Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.[2] Et Skrift, hvoraf der nu kun haves et senere trykt Exemplar. Peder Smed underviser Adser om al det katholske Væsens Falskhed. Scenen er hos Lars Foged i Skive, i hvis Stue Munken Broder Koort og Præsten Hr. Jens sidde og lege Vartavel; og af og til give ogsaa de et Ord med i Laget.

---

1) Som hobe og kjøbe: haufen, kaufen; give og leve: geben, leben; Rette og knechte: Rechte, Knechte; ede og vide: eten, weten; Skickede og penninge: besteld, geld; undfange og skamme: nehmen, schämen.

2) I Denne Lille Bog Lærer oc vnderuiser Peder smid oc Atzer bonde, huad hand skal holde oc tro aff siele Messer, Siele gaffuer, Vigilies, Psaltere at læse, Skersild, Schrifftemaal, hellige Dage, Kiød at æde, om Tiende, plict oc bod, Faste, Afflad, Afflads breff, Pillegrims reyse, band, Vituand, viede Liuff, wit Salt, oc vide Palmer, om Prester, Om Munckernis bedregeri, Om Sacramenterne, oc anden saadan Vildfarelse, som haffuer verit brugit i Paffuens Kircke i mange Aar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. saavidt vides det eneste der er til. Efter Peder Syvs Bemærkning prentet i Hamborg 1559. I dette Exemplar mangler baade Slutningen og adskilligt i Midten. Det seer ud i Trykken som et senere Skrift, og Aftrykket er, som allerede Begyndelsen af Titelen viser, skjødesløst behandlet).

Samtalen er paa Rim, og Rimene ret gode. Det er et af de artigste Skrifter fra Reformationstiden. Nyerup antager Navnet Peder Smed for overført fra den djærve Lægmand Peder Smed i Roeskilde, der med saa megen Djærvhed 1533 modsatte sig Joachim Rønnov.[1] Herved komme vi hen til den Tid, da Samtalen maa være forfattet, nemlig til Fejdetiden, da de Katholskes tilsyneladende Sejer maatte opfordre til at bruge alle mulige Vaaben. Den maa have gjort en betydelig Virkning. Den forekommer mig at være original. Terpager har kjendt den.[2]

Da der allerede i D. Digtek. Hist. findes interessante Uddrag af dette Skrift og det hele nu er udgivet af Lic. F. Fenger (i Kirkehist. Saml. 2 D.), saa meddeles her kun en kort Prøve af Slutningen.

Atzer Bonde.

Due Afflads breffue da intet mere,
oc skulle wi aldrig kiøbe flere,
Jeg haffuer it Afflads breff fuld skønt,
oc indsegled henger i Silcke grønt.
Oc voxet det er altsammen rød,
ieg meente at naar ieg bleff død.
Der met løsis aff skyld oc pine,
oc saa skillies ved alle Synder mine.
Saa ville ieg flue for vden spot,
strax op i Himmelen oc haffue gaat.

Peder Smid.

Ja det vilde gaa lige saa til,
som Koen i muse hullet løbe vil.

---

1) Pontoppidans Annal. 2, 881: Joachim Rønnov vilde bringe den Kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning 1533 imod Lutheranerne i Udøvelse, og fordrive adskillige evangeliske Lærere fra Roeskilde; men en Lægmand Peder Smid modsatte sig og satte Mod i de andre Borgere, saa at Bispen maatte tage lempeligere afsked.

2) Han anfører et Stykke deraf, om de store Gildehuse, i Ripæ Cimbricæ i Afsnittet om Gilderne S. 418 fgg.

Mene i at Gud er saa hox,
hand acter saa meget kalffskind oc vox.
Kunde det saa oss Salige giord,
da vaare intet Creatur paa Jord,
Saligere end kalffue oc by,
aff huilcket de breffue giøris aff ny.
Haffue wi ey lenge faret vild,
at wi laade oss gecke saa ild.
For deris Kapper oc Klædebon,
oc for de vore smurde oc ragede i Kron.
Gud haffuer tilsted det saa,
wi fare vilde for vor vantro.
Gud vil icke breff eller Indsegle haffue,
men it rent hierte oc ingen anden gaffue.
Den som alenigste setter sin trøst,
til Gud som haffuer alle løst,
Oc lader sig i intet andet forføre,
den vil Gud visselig Salig giøre.
Jeg det for sandingen sige vil,
der hielper icke Breff eller Indsegle til.
Lige som nogen kiøbte en By,
oc lode der paa giøre breff aff ny.
Men alting haffue de bestillet saa,
at de store hobe Penninge kunde faa.
De ere icke vden thu Sacramente,
men at de skulle flux Penninge rente.
Da haffue de giort der aff siu,
de ere met rette icke vden thu. — —

Atzer Bonde.

Hui ere de thu siger mig det,
oc icke andre fem til met.

Peder Smid.

Det skulle i vdi slig maade forstaa,
Sacramente heder fordi saa.
Huor Guddommelig skickelse i euighed,
til vor Siels Salighed.

Er hos denne skickelse ret,
vdi Daab findis retteligen det.
Oc i Guds Legeme skulle i forstaa,
der faare skulle wi dem ey forsmaa.
I de andre sem icke saa ere,
det skal da Paffuens ketteri vere.
Der faare mercker mine ord vel,
ieg giorde oc føre der faare skel.
De Prester bør off vel at høre,
som Guds ord retteligen for off føre.
Dem skulle wi føde klæde oc hedre,
saa behøffue wi ingen flere.
De andre alle lader fare,
giffuer dem icke Penninge eller Vare.
De loffue eder vel fast Himmerige,
de ville eder Gods oc Penninge aff suige.
Det staar icke i den hellige lest,
mand skal kiøbe Himmerige aff Muncke eller prest.
Vide i vel huad screffuit staar,
at en Scrifftklog til Jesum gaar.
Oc sagde Mester du komst aff Gud,
huad er det ypperste oc største bud.
Jesus suarede du skalt giffue act,
at elske Gud aff all din mact.
Aff Hierte, oc krafft, oc gantske Siel,
det er det ypperste, merck det vel.
Det andet bud er lige som det,
du skalt elske din Jeffnchristen met.
Lige som dig selff oc icke minde,
ingen er støre bud end de tuende.
Hand sagde icke du skalt løbe,
til Paffuen oc Afflads breff kiøbe.
Du skalt giffue Prieren Penninge dine,
hand skal dig løse aff Synd oc Pine.
Du skalt Flesk til Mordker giffue,
for de skulle dig i broderskab scriffue.

Du skalt giffue Garden viij. marck eller x.
for en gammel Kappe at dø vdi.
Du skalt giffue Abbeden gode gaffue,
for hand skal dig i Claasteret begraffue.
Du skalt løbe effter Afflad til Rom,
oc til S: Jacop Apostel from.
Du skalt til hellige steder gaa,
oc lede effter vor Herre saa.
Ney, huo saa effter Gud monne lede,
det skulle i for sandingen vide.
Den finder hannem aldrig leffuendis eller død
end dog han haffuer sig storlig mød. — —
Elsk Gud offuer alting, hør mig,
oc din JeffnChristen som selff dig.
Skød icke huad Prester i Predicken atskillie,
lad dem sige huad de ville.
Bliffuer hand icke hoss Christum met sin ord
da tro hannem huercken lidet eller stor.
Komme hand med snack om mariager eller ryde
oc huilcken en naade der monne vdflyde.
Oc huorledis Helgen hielpe siuge Folck,
til Gud skulle de vere deris tolck.
For tanduerck er S. Appellonis sterck,
oc S. Lucia for Øgne verck.
S: Giertrud skal Herbere bestille,
øster oc vester eller huor de ville.
S: Loduig kand vel røcte en Hest,
S: Deyens tager fæet vare best.
S. Anthonius skal røcte vel Suin,
de andre haffue huer gierning sin.
En Helgen haffuer det at vare paa,
den anden it andet faare at staa.
De som naturlige Mestere prise,
skulle oss veyen til Himmerige vise.
De selffue kiende icke Gud,
de vaare Hedninge oc viste icke hans bud.

De snacke om Skerdsild oc om Siele,
de side der bundne i, ved pele.
Somme side i met Ben oc Laar,
oc somme vnder log met hud og Haar.
Somme side i met all deris Krop,
somme vende neder oc somme op.
Oc huorledis de hjelpis aff den tuang,
met Messer, Offer oc Pillegrims gang.
Met saadant mere de framføre,
den predicker skulle i icke høre.
Gaar fra hannem hand vil eder forraade,
hand predicker efter sin egen baade (etc.)[1]

17. Betragtning over de tidligere Reformationsskrifter. Deres Æmne og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelte Forfatteres Sprog og Stil.

De første Reformatorers Skrifter ere blandt Tidens øvrige Frembringelser af en saa stor Betydning, at vi, før vi forlade dem, kortelig maa betragte dem under eet; til dem slutter sig da Povel Eliesens og de øvrige Mænds, ved hvilke Reformationen eller Modersmaalet blev fremmet.

I Almindelighed, og det er da heller ikke at vente, tør man vel udenfor hin Tids saa godt som eneste Formaal, ikke tillægge dem noget særdeles aandrigt Indhold. Næppe ere de heller gjennemlæste af nogen uden med Hensyn til et eller

---

[1]) Til deslige Satirers Literatur findes Oplysninger hos Johannes Voigt, Ueber Pasquille, Spottlieder und Schmähschriften aus der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts, i Raumers Hist. Taschenbuch, 9 Aarg. Die kranke und sterbende Messe findes i Strobels Neue Beyträge zur Literatur des 16 Jahrh. B. 1. St. 2. S. 25. See Engelstoft, Paulus Eliæ S. 475. Reform. et Cath. S. 35. Paa sidste Sted ogsaa om Vigilies. Nyerup har meddelt Bemærkninger og Uddrag af alle tre Satirer i D. Digtek. Hist. 1, 165. 171. 173.

andet literært Øjemed eller i sproglig Henseende. Et betydeligt Værd have de kun for dem, som ville eftergranske Tidens Udvikling i Almindelighed og Kirkens i Særdeleshed. I den Henseende kan man vel sige, at de, indtil den mindste Tøddel, ere af Vigtighed, og indeholde Oplysninger, der endnu ikke fuldstændig ere dragne for Lyset.

Reformationens Fremme udgjør deres Hovedtanke; men Fremstillingen svækkes ved Mangel paa Originalitet. Det er Luthers Mening de søge, og det er den de hylde; det videnskabelige Udbytte er derfor, hvad Selvtænkning angaar, kun ringe, og den æsthetiske Interesse endnu mindre; saa det er kun det naive eller særegne i Fremstillingen, der især tiltrækker os. Af alle Reformatorer synes Hans Tavsen at have været den eneste, der fulgte en friere Retning; hans Anskuelse af Nadveren er derfor ikke, saaledes som de andres, fastbunden i Luthers. Hvorledes iøvrigt den ensidige Antagelse af Skriften som eneste Trosnorm, og den eneste Udvej, der under de frem og tilbage gaaende Anskuelser stod aaben til dens Fortolkning, at den Helligaand indgav hver især denne Fortolkning, samt overhovedet Mangelen paa noget fra Begyndelsen af herskende og gjennemgribende Princip for Kirken fremkaldte Halvhed paa begge Sider, det fremgaar allerede af Engelstofts Skrift, der meddeler en Udsigt over Udviklingens fremskridende Gang, og derpaa samler Udslaget deraf.[1] Da den egenlige dybere Grund til Spliden laa i Forestillingen om Kirken, og ingen endnu kunde vinde ved at klare sig den, saa drejede Striden sig om de mangfoldige Enkeltheder, der for Øjeblikket laa alle saa nær. Reformationen i Danmark blev saaledes ikke saa meget en Frugt af en indre klar Overbevisning, som en Følge af den fra

[1]) Reformantes et Catholici. S. 161 fgg.

Tyskland indskyllende Strøm, der rev Norden med sig, og som paa sin Vej fandt nok, som den kunde føre bort med sig, Misbrug, der maatte hæves, og indgroede Fordomme, der maatte udryddes.

Nøje forbunden med Reformationen er Modersmaalets Kamp med Latinen. Ved den havde Gudstjenesten vundet en Ærværdighed, som man frygtede for, den skulde tabe, og den har derfor, skjøndt bestandig mere og mere indskrænket, holdt sig lige indtil vore Dage, hvor den, ifølge den gamle nedarvede Ærbødighed for den fremmede Højtidsklang, endnu ikke kan undværes ved en Bispevielse. Den latinske Kirkesang blev derhos besørget af den katholske Kirke med megen Omhu som en af dens Prydelser; naar den nu skulde overgives til Almuen (ifølge det samme Princip, som Troen) maatte den, ligesom endnu i de fleste af vore Kirker, fremkalde en uendelig Disharmoni. Thi Sangens Tilstand udenfor Kirken var ikke synderlig god; skulde den anvendes ved festlige Lejligheder, maatte man endog forskrive fremmede Sangere dertil.[1] Alt det stod ogsaa Povel Eliesen for Hovedet. „Det er, siger han, mer skikkeligt, at Messen er paa Latine end paa Danske, ikke alsomeneste Sacramentens dybe Værdighed, men ogsaa det latiniske Maal [illegible] som er længst og mest bruget i Christendoms [illegible] og

---

1) Det hedder i et Brev fra Hans Valkendorf til hans Broder Erke-biskoppen 1515 (D. Mag. 2, 122): Er thet suo ath myn Herræs Nade haffuer ingenn Sangere, tha vore thet meget got, ath Hans Nadæ lodt hente the aff Lybke eller nogenn af Danskenn (Dantzig), ath the wore hoeff Hans Nadæ then Stund then Herredag stander vppo, thii the songe (synge) ther meget ildæ wti Køpnehaffn, Ethers Nadæ wed well huat Sanck ther falder wdi Landet. — Der omtales dog under Christian den Anden en Henrik Sangere, Eders Naades gamle Tjener (Allen, Chr. 2 Breve S. 176) og en Gregorius Urgemester, der var i Paris paa samme Tid som Christiern Pedersen. (Allen, sst. S. 496).

haver fordi et synderligt Ynde og Behaf udi alle christne Land og Rige." „Er det, siger han paa et andet Sted, imod St. Pauli Ord, at Kvinder tale eller spørje udi christne Forsamlinger, meget mere er det imod hans Bud, at de kvæde og klynge med de Noder og Lader, som mer have Fantzun efter Sprhyngeviser end hellige Psalmer og Lofsang. Skulde det end samtykkes, den menige Mand til Villie, at noget skal sjunges paa Danske, enten fore eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da skulle de skikkes dertil, som kvemme ere baade af Røst og Kunst, paa det at christne Tempel skulle ikke have Skraal og Braal for skikkelig og gudelig Sang og Kvædskaf." Med den Erfaring han vandt i denne Henseende var han ikke tilfreds. „Ved den ny Kvædskaf, siger han, formærkes Raab og Skraal være forøget, men ingen Gudelighed være formeret." Endnu mindre mener han, at dansk Prædiken kan have Fremgang. „Vel, siger han, kan den danske Messe gjøre os Sangere og Kvædere, men Propheter og Prædikere gjør hun ikke. Hvad hun haver gjort her i Danmark, kjendes paa vore Skoler og andet; men hvad hun skal gjøre herefter, vil klages om femten Aar, og da begrædes, men det kan dog ikke da bedres."[1] Denne hans Spaadom slog fejl, men der maatte rigtignok hengaa Aarhundreder, førend Modersmaalet ogsaa i denne Henseende ret kunde udvikle sig.[2]

[1] Jf. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 447. Reform. et Cath. S. 60. Pontoppidans Annal. 2, 295.

[2] Ogsaa udenfor Kirken synes det under Christian den Tredie at have taget en bedre Vending med Sangen. Han havde sine Hofsangere. Der omtales en kongelig Sanger Mag. Georgius Præstonius, der kaldes Rector Cantorum regiæ M. in arce; han døde uden Tvivl 1533, i hvilket Aar hans Ven og Slægtning (affinis) Petrus Parvus Rosæfontanus satte ham en Gravskrift. (Hoini Oratio funebris in memoriam Chr. Morsiani).

En særegen Interesse have disse Skrifter i sproglig Henseende. Der var givet disse Mænd en stor Opgave: at skabe et Skriftsprog. Næppe har nogen af dem været sig det bevidst, uden Christiern Pedersen. Han staar saa langt over alle de andre, at han var baade den første og den eneste. Allerede Tidebogen, Jertegnspostillen og flere af hans tidligere Skrifter vidne om et for den Tid saare forunderligt Herredømme over Sproget. Selv ved Oversættelsen af det Ny Testamente arbejdede han ikke som de andre afhængig af Luther, men med Sprogets egne Kræfter; og han formede jo, efter Molbechs Bemærkning, ved disse sine Skrifter det danske Sprog tidligere end Luther det højtyske. Hos ham møde vi allerede et skjønsomt Valg i Udtrykket, en grammatisk Ordning og Overensstemmelse, en vis Harmoni i Stilen; og som Følge af denne Sprogharmoniens Virkning paa ham hersker der ogsaa i hans Retskrivning en vis Enhed. Han skriver det danske Sprog og ikke nogen enkelt Dialekt.

Ingen af de andre have haft disse Formaal for Øje. Nogle vare fremmede, andre indfødte, men fra forskjellige Landskaber. Dialekten gjør sig hos dem overalt gjældende. I Ord og Ordformer findes der en saa stor Forskjel, at man hos den ene kan finde mange Ord, der aldrig forekomme hos den anden. Heller ikke harmonere de med sig selv. I een Ting ere de alle lige ubehjælpelige, i Stilen; og det er dem altid vanskeligt, for nogle næsten umuligt, at faa Sætningerne til at forbinde sig i en simpel harmonisk Orden.

Skjøndt Povel Eliesen var en Hallænder, skriver han dog Dansk, og de i Malmø trykte Skrifter ere overhovedet ikke i skaansk Dialekt. Det har foresvævet Forfatterne, at de dog her skulde tale til det hele Folk, og ikke blot til et

enkelt Landskab; men ubevante vare de dermed, og Dannelsen i Klosteret udelukkede dem næsten fra Livet. Povel Eliesen yttrer ogsaa (i Tilegnelsen til Kongen i hans Oversættelse af Institutio principis christiani): „Haver jeg og syndet mod god Dansk i denne Bog, da skal og det meget mildelige forlades, baade fordi at Danske (d. e. Dansken) er ikke saare bekvem til at udlægge andre Maal, og jeg haver af Barndom været i Kloster og føje Omgang haft med dem, der af Kunst tale kunne, af hvilke jeg skulde have lært kunstelig Snak og mærkelig Tal efter danske Maals Ejedom. Meningen haabes mig, at jeg haver ikke forglemt, dog at alle Ord have ikke den Ære dem burde." Hans Fødemaal førte ligefrem til, at han bruger haardere, mindre afslidte Former, stundum endog i Dansken forældede Endelser, og overhovedet Svenskheder.[1] Dertil kommer, efter Engelstofts Bemærkning, at han ikke har Ro til at vælge og vrage; han er næsten altid i Affekt, behøver derfor mange Ord, og tager hvad der kommer forhaanden. Hans vidtløftige Skrivemaade danner derved en Modsætning til Luthers koncise Kjærnesprog; og han opløser Luthers korte Sætninger i lange Omskrivelser. Selv de ti Bud kan han ikke anføre, uden at udvide dem.

Povel Eliesen var, som vi have seet, igjen Frands Vormordsens Lærer, men denne var det danske Sprog ubevan, som et vanvittigt Barn udi Bog, der først sættes til Skole, og Tysken, hans Modersmaal, falder ham altid udi Munden. Han bruger derfor mange usædvanlige, tildels selvgjorte Udtryk og Former, og bliver ikke sjælden ganske uforstaaelig.[2]

---

[1]) Som: hwat eller hwadt (hvad), fandt kiærligheedt, altiidt, findt, bwdt, o. s. v.; et forstand; meget ofte: findwm (Gange); fremende (fremmede), lædie (Lediggang), o. s. v.

[2]) F. Ex. Brygilse (Brug), Raadilse (Forstand), Offuertræding

Hans Mikkelsen og de, der have deltaget i den første Oversættelse af det Ny Testamente, bleve saa stærkt paavirkede af Tysken, at deres Sprog, som vi have seet, sammenlignedes med Flensborger Dansk, der er hverken det ene eller det andet. Denne Oversættelse udmærker sig snart ved gamle, snart ved tyske, snart ved selvgjorte Ord, hvilket endnu ved Trykfejl og en underlig Skrivemaade forværres.[1]

Hans Tavsen var en Fynbo og virkede en Tid lang i Jylland; overvejende kjendeligt er Sproget fra hans Fødeø. Hans Former ere næsten overalt blødere, sammensmæltede, stundum atter bredere.[2] Kun i Begyndelsen var han, som

---

(Overtrædelse), behydding (Beskyttelse); ledesmænd (Geleitsmänner), forstyckede kleder (gestickte Kleider), archener (Erker, Karnapper). Andre Ord, der have et fremmed Udseende, ere dog ram nordiske, som mantel (hos de andre ogsaa mattel, isl. möttull); indelsfue (Indvolde, innifli); hoffuitsmug, o. s. fr.

1) F. Ex. thette folck naaler meg (nærmer sig mig) met skin mund. Meeret eller mæret (Havet), en udsetzsker (Aussäffiger), en viinsuber (Weinsäuffer); echtig huoor (Ægteskabsbrud); iourdskeil (Jordskjælv); hues skowotueng (for skwotueng) ieg er icke werdig at ieg moløse (maa løse); meniskulle (men I skulle) døbes vti then helligand icke legne (længe) effter thesse dage. I Fortællingen om den forlorne Søn: men hans eilste søn var paa aggern, oc ther han kom oc benalit husit. Apostl. Gjern. 5, 26: For the frøchtit folckit, at the icke skulle worde stenede (de frygtede at de skulde blive stenede); 5, 28: Oc see i haffue vpfeilt (opfyldt) Hierusalem met ethers lerdom. Rom. 8, 19: thi creaturens endelige byelse, warer ther paa (Skabningens Forlængsel venter paa), at guds børn motte aabenbaris. 8, 23: Icke alene the men oc wij selffue, (som haffue aandens anfang) inderligen begere vti off selffue, effter sønskaben (sukke efter sønlig Udkaarelse) o. s. v.

2) F. Ex. kiæld (Kilde), maen (Engen), ørken (Arken), mallen (Marven), fowel (Fugl), houkommelse (Hukommelse), beklawe (beklage), klawæmaal (Klagemaal), at liyæ (lide), store oc forweyne slaw (stærke Slag), weyerkende (vederkjende), wutte (vogte), skøyæ (skyve), at bløynes (blues); foghlenæ i lukthen och dyernæ (Dyrene) her paa iorden o. s. v. Derimod har han ogsaa mange gode gamle Ord, der dog vel ogsaa kunne findes

vel nødvendigt var, en heftig Stormer og brugte sin Tunges skarpe Sværd;[1] senere stemmede hans blødere Sprogformer ret vel med hans i Almindelighed rolige, jævne, sindige Foredrag, der vel ikke bryder ud i Geniglimt, men har nogle enkelte ypperlige Partier. Og „det Anstrøg af plebejisk Nationalitet, som dog ikke klæder ham ilde," hvilket Molbech allerede har bemærket hos ham, har i det mindste for en Fynbo noget ret tiltrækkende.

Om Peder Lauridsen yttrer Pontoppidan,[2] at hans Skrivemaade er usædvanlig poleret og behagelig; og det gjælder navnlig i Sætningernes Forbindelse.

I de andre Smaaskrifter træffer man ikke sjælden paa ret gamle, undertiden uforstaaelige Udtryk.[3]

Mangel paa Originalitet maatte have Indflydelse paa Udtryk og Stil. En meget stor Del af disse Skrifter ere, om ikke ligefrem Oversættelser, saa dog laante af et andet Skrift, eftergjorte, besørgede. Ved nogle af Christiern Pedersens Skrifter bemærkes det udtrykkelig, og man har mangen Gang Vanskelighed med at afgjøre, hvor meget der tilhører ham selv. Indholdet af et fremmed Skrift gav Forfatteren Anledning til at yttre sin Mening. Det er just Begynderens Maade. Saaledes bar ogsaa, efter Engelstofts Bemærkning, Povel Eliesen sig ad med Erasmus Roterodams og Luthers Skrifter: undertiden oversætter han eller

hos andre, som: fromme og dandnesse (dannis i Flert.); om tho dagemot (dægramól) giør hon oss leffende; somme christnæ eræ nu i woræ tiidher breendhæ i falaske.

1) Eller som Wadskiær siger til hans Berømmelse: „som een af Helligdommens gyldne Lysesaxe jog han Tyvene af Lyset og det cimmeriske Mørke ud af Cimmerien". Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Sidste Blad.

2) Annal. 2, 307.

3) F. Ex. schwrll oc usame (Eddas jorl, joll?) (En liden Disputats).

maaskee kun memorerer, og dog taler han i første Person, som om Tanke og Udtryk vare hans egne.

Denne Forlegenhed med at finde egne Tanker og Uvanthed med at udtrykke dem gjør Stilen vidtløftig. Den faar megen Fyldekalk. Der bruges mange Ord, fordi et eneste udtømmende mangler, flere Sætninger, fordi man ikke har lært at forbinde Klarhed og Korthed, og samme Tanke udtrykkes paa flere Maader. Paafaldende er især den hyppige Brug af Synonymer, stillede ved Siden af hinanden, som om man tænkte sig, at hvis Læseren ikke forstaar det ene, forstaar han vel det andet; vel ogsaa for at forstærke Udtrykket.[1]

Vil man nu betragte alle disse Skrifters Sprog som en Enhed, som et og samme Tungemaal, saa vil man mangen Gang have Vanskelighed med i denne Blanding af alle mulige Ting at gjenkjende Modersmaalet; og der maa engang anstilles en udførlig Sammenligning med det nuværende. Her er meget, som vi nu slet ikke vilde sige paa den Maade[2]; meget gammelt og godt, som den Gang var i fuld Brug, men som

---

[1]) F. Ex. beskydde oc fordetinge; Sterckhed oc Styrke; berøchtet oc berømt. Hos Chr. Pedersen: bander, fender (det er Fenner), bulder, mact eller velde; saadant squalder, søg oc røg. Hos Hans Tavsen: at boldræ oc banghæ; at tredhæ oc platze; wutthæ oc kuoghæ; føle oc træffue; bolder, rumoer; boldher oc rey; bolder oc bang; bløysell oc skam; hoetzel oc trusel; willidruhed oc gode willie; samholdenhed oc eensindighed; dønckelgodheth oc øgnæsckalkerij; en Biskop skal være: lerafftigh, icke tredafftigh, wredhwurdhen eller snebsom.

[2]) Som: lange traa (Længsel efter); gladsom, heffnsom; anheffue (begynde); trappe (Grad) eller grade; skelnet, skabnet (Skabning); et gladført hierte (H. T.); hoffuitsmug (Hovedklæde); hør mig bøn (bønhør mig); at udstørte (udgyde) sit Blod; uyndest (Ugunst): haffueløse widuer (fattige Enker, H. T.); guds lon (Guds Gave, H. T.), en leyning (Lejesvend, H. T.), Helbrud (Dødskamp, H. T.), de drøfffulde Apostle (H. T.), try samholdne widne (overensstemmende, H. T.); bembere, ther løber och faader allehande fortalelse (Sadolin).

vi ikke længer kjendes ved,[1] og sagtens en Del, som vi ikke uden noget Hovedbrud kunne forstaa;[2] meget, som vi nok kunne forstaa, men som vi have forkastet;[3] og derhos en Tilnærmelse til det daglige Sprog, som vi nu vilde ansee for uklar og uskjøn, f. Ex. Smaaordenes Sammentrækning med Hovedordet,[4] vaklende Former, fordi Udtalen var usikker,[5] o. m. dsl.

Een Ting maa man imidlertid lade disse Forfattere; de have hver paa sin Maade beriget Sproget navnlig med Skjeldsord eller, som de kalde det, Skjendsord. Det er ikke blot, som Engelstoft bemærker, en ligesom vedtaget Talebrug iblandt dem, at kalde den katholske Kirke den babyloniske Hore, Domkirken i Roeskilde og Lund det store Horehus, Domkapitlet i Viborg en Røverkule; de spare heller ikke Personer, men kalde hinanden: Drømmere, Løgnere, Forledere, Bedrægere, gantelig vanvittig Daare og æreløs Skalk. Hans Tavsen, der endda er maadeholden, kalder

---

1) Som: at læ (laane), at wege (bevæge), at sendæ eller sennæ (trætte), at snaffuæ (snuble), at sønie (afslaa), strag (stiv), hal (glat), øynebraar, indtelffue (Indvolde), smwrd (salvet), tilrygge (tilbage), huort (hvorhen), blonæ (Røg, Taage, H. T.); at kuoghæ (besee): Abraham stod oc offuerkogte Sodoma og Gomorra (H. T.); herren wende seg om oc kogte til Peder (H. T.)

2) Som: stwbbede øyne, stwbøghet (med sløvt Syn); compact (Pagt); slagbrand (Anstødsstén, P. E.); wnndet eller blænwurdet (H. T.); skowle, moldinger (H. T.); knappene oc slindingerne (H. T.); børnene tuttides wdi liffuit paa henne (H. T.); en from første skal ey were altho pietten (H. T.)

3) Som: behydde (bevare), weyæ (indvie, H. T.), underscheede (Forskjel), en tuige (Zweig, H. T.), egen nockgiørilse (Genugthuung).

4) Især hos H. T. som: moneth icke (mon det ikke), lod henten (lod hende hente), baren ind (bar den ind), haffuer forfaridet (forfaret det), saa bliffueret (bliver det), bæret (bære det), saa foraktthesseth togh (foragtes det dog), liyeth (lide det), mesbrugen (misbruge den) o. m. fl.

5) Som: omsiger (for: omsider), og ligeledes: end siger, end sier, end siden (for: end sider, endnu mindre.)

Povel Eliesen: Lector Drømmere, dit papistiske Creatur, en Fabels Karl, og det han skriver: staalent Ripsraps; Jens Beldenak kalder han: Fader med Gud Bisp Jens hin gamblæ Curtisanæ. Povel Eliesen er uudtømmelig; han skjælder sine Modstandere for: Bedrægere, Forledere, Bandskroppe, Dravelsmænd, Øglere og Sjælemordere; til Hans Mikkelsen siger han: din fule gamle graa Kættere, dit Skalkehjarte med din skendige Mund, den store Malmøs Basune; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under; nu stinger din Skalk med Sterten; nu spijr din Stymper op det du haver udi Livet, og haver da længe haft, men dig væmmede ikke før nu, o. s. v. Den heftige Povel Kempe kalder Regentinden af Nederlandene, for hvis Forfølgelse han rigtignok var udsat, den allerblodigste Jesabel, og Erkebispen af Palermo den „forgyffteligh spøgelse", archidiabolus Panormitanus. Det maa have ligget i Tiden. I det mindste havde vore Landsmænd en Forgjænger i Luther, som de ikke forsømte at efterligne, om de end ikke kunde naa ham eller overgaa ham, hvilket var vanskeligt. Thi saa træffende Udtryk, som det, hvori han ligner Fyrsterne, disse „naadige Bødler", med „Gnidder, med Orlov sagt, som ikke endnu ere blevne til Lus" hører der en usædvanlig Opfindsomhed og Kraft til at fordunkle.[1]

---

[1]) Om Reformatorernes Sprog findes der hist og her adskillige her benyttede Bemærkninger, som i Molbechs Program om Bibeloverf. om Christiern Pedersen S. 43. 47. 49. 51; Hans Mikkelsen S. 31; Frands Vormordsen S. 55. 59; Hans Tavsen S. 64 fgg. Samt: Dän. Bibl. 1, 135. 3, 82. Wøldike om Hans Tavsens fem Mosebøger i Vid. Selsk. Skr. 1, 9. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 95. 152. 159. 429. 445 og mangfoldige Anførelser i Reform. et Cathol. Povel Kempes Brev hos Allen S. 398. Povel Eliesen udhæver som det synes i Begyndelsen af sin Formaning netop det ovenfor anførte Udtryk af Luther som

I grammatisk Henseende følger det af sig selv, at, skjøndt Forfatterne ikke tage det saa nøje med, at bruge forskjellige enstydige Former ved Siden af hinanden,[1] staar den grammatiske Udvikling dog i det hele paa det Trin, der tilhører denne Tid, og ingenlunde endnu falder sammen med den nærværende uden forsaavidt denne har bevaret gamle Levninger. Det gamle Kjøn er ofte bevaret.[2] Ejeformerne og Flertallet danne Overgangen fra den ældre Bøjning til den nyere;[3] den betingende Maade, selv i Datiden, er endnu almindelig;[4] Biordene ende paa e[5] o. s. fr.

---

et non plus ultra. Det er naturligvis derfor jeg har anført det; hvilket ogsaa Engelstoft allerede har (S. 486).

1) Som: leffuede og leffde; elskede og elste; lidde og led; øgen og ørn; smørge og smørje; dere og deris; stundum og stundem.

2) Som: denne mennisske (ofte hos H. T.), thenne scrifft; Mennisken (Menniskket, Chr. P.) etc. Tempelen (Chr. P.); En banere (Chr. P.)

3) Som: legemens (Legemets), werdsens (Verdens), frihedsens (Frihedens), sielsens (Sjælens), hiertens (Hiertets), barnsens (Barnets), børnis (Børns), wenneris (Venners), sine unge (sine Unger), alle elemente, de land (Chr. P.) etc. Mange gode brøderss leffuid (Chr. P.) etc. Høffdinge og høffdinger (Chr. P.). Han geste (gjæstede, Chr. P.). Der hans brødre nu soge (saae) det. o. desl.

4) Da hølle de (vilde de holde); hwad hulpe det oss ath wii lenge leffuede; da vaare det fast bedre, ath man gaffue ith hwndred gyldene vdh til ath oplære en god cristen persone meth, at han bleffue en ret cristen mand (Chr. P. om Børn at holde til Skole). Læser thenne glosæ wdhen wild, liighe som hwn koeme ether indthet wedh (H. T.); thet wore bedhræ ath ald werden forginghe end een siell schulde forfareſſ, hwadh sighe saa manghe (H. T.); att dw toge deg henne til een hustru (H. T.); lige som nogen stode op emod sijn næste, oc sloe hannom ihiel (H. T.). Om de fiølde y nogher krankhed (P. E.). Huad skader, om all verden forlode dig, och ingen læge hoss dig bleffue, Naar som Gud bleffue hoss dig (Om man maa fly for Døden) etc.

5) mectige stor pine (Chr. P.); dog ogsaa: ydmygelen och kerlige (Chr. P.); dylligen oc tolmodeligen (Om man maa fly for Døden).

18. Reformationens Fuldendelse. Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henriksen. Niels Jensen Randrup. Christopher Sørensen Bjerg. Claus Jensen Foerd. Christian den Tredies Bibel.

I Slutningen af Reformationstiden virkede adskillige Mænd, der vel tildels fremtraadte tidligere, men hvis Skrifter mere sigtede til at fremme Reformationen, end til at fremkalde den. Den mærkeligste blandt disse Mænd er Peder Plade, Petrus Palladius (f. 1503, Skrifter 1538—1560, † 1560). Han er født i Ribe; hans Fader, Esbern Jensen, var en jævn Borgermand. Han gik i Skole i Ribe, derefter i Assens, hvor han gav en anden Pebling en dansk Hvid, for at lære ham, hvorledes han skulde gaa om i Byen at tigge Almisse, hvilket han dog snart kom efter. Derefter høres der ikke noget til ham, førend der berettes, at han var Skolemester (Rektor) i Odense (1527?) og afstod sit Embede til Mag. Frands Berg.[1] Hidtil havde han været Papist, og fandt sig vel faren dermed; men nu resignerede han, uden Tvivl af uimodstaaelig Lyst til at høre Luther og Melanchthon. En Borgemesterenke i Odense, Magdalene Michels, og hendes Søn, Knud Michelsen, understøttede ham med Rejsepenge. I Wittenberg blev han immatrikuleret den 3die September 1531, og opholdt sig der i en sex Aar. Melanchthon skal have forandret hans Tilnavn Plade til Palladius, hvilket gav Anledning til et Ordspil, som de latinske Digtere fra denne Tid ikke forsømte at anvende: de kalde ham Kirkens Palladium.[2] Og ikke uden

---

[1]) D. Mag. I, 26.

[2]) Ogsaa Johannes Francisci har i sin Epigrammaton liber et Epigram til ham, hvori det hedder:

Quem merito celebrat docta de Pallade nomen
Namque est Palladiæ lausque decusque scholæ.

Grund. Han blev Magister i Wittenberg 1533 tilligemed Hans Svaning. Luther hørte han med en saadan Opmærksomhed, at han siden efter hans Foredrag kunde udgive: Enarrationes evangeliorum dominicalium, Vitteb. 1560. Med Melanchthon stemmede han overens i Anlæg og Karakter. Bugenhagen anbefalede ham i sine Breve til Kong Christian den Tredie som den dygtigste Mand til at fremme Reformationsværket i Danmark. Efter Kongens Ønske tog han derfor den theologiske Doctorgrad 1537;[1] og blev efter sin Hjemkomst i samme Aar (formodenlig fulgte han med Bugenhagen), kun 34 Aar gammel, Prof. i Theologien, og, tilligemed de andre Superintendenter, i September 1537, af Bugenhagen viet til Biskop, til Sællands første evangeliske Biskop. Som saadan havde han fuldt op at gjøre med at sætte Ordinansen i Værk, at visitere sit Stift, hvor alt skulde skabes ligesom fra ny af, og overhovedet at ordne Kirkevæsenet i begge Riger. Til denne kirkelige Virksomhed sigter derfor ogsaa en stor Del af hans Skrifter.

Sin første Visitats begyndte han allerede i Efteraaret 1537, og besøgte først Roeskilde, den papistiske Stad, som Bugenhagen kaldte den. Her prædikede han hver Dag i fjorten Dage med saa stort Bifald, at hele Byen, baade Raadet og Borgerne, strømmede til for at høre ham. Daglig holdt han derhos Forelæsninger paa Latin for over hundrede Tilhørere; deres Hensigt var vistnok Kannikernes Omvendelse.[2] Dernæst gik det ud paa at faa Helgen-

---

1) Bugenhagen skrev til Kongen fra Wittenberg dominica prima adventus (3 Dec.) sin Anbefaling af Petrus Danus. „Das Doctorat will bei hundert Gulden wegnehmen, mit den gradibus die dazu gehören. Vnd weil es geraten, das er noch ein Jahr hie bleibe oder auch etwas da vber (etc.). Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. I, 4—5.

2) Bugenhagen skriver til Kongen fra Copenhagen, midwochens nach

billederne ødelagte. Roeskilde Patron St. Lucius stod i Domkirken med sine tre Kroner, med en Bispestav i den venstre Haand og Sværdet i den højre. Lensmanden og Palladius lode denne Billedstøtte bringe ud af Kirken, hvor meget end Kannikerne paastode, at den hørte med til Kirkesmykkerne, som Kongen havde tilladt maatte blive i Kirken. Det hjalp ikke, men Bugenhagen bad Kongen give Kannikerne nogle Læs Brænde til Erstatning; St. Lucius, mente han, kunde nok gjøre Fyldest derfor i Kakkelovnen, hvis han ikke indvendig var hul.[1]

Overalt hvor Palladius kom frem, erfarede han, hvor uvidende og udannede Præsterne vare. Her maatte især virkes igjennem Modersmaalet. Allerede 1537 havde han oversat Luthers Catechismus: Den lidle Danske Catechismus.[2] Efterat have endt sin Visitats, udgav han 1538 Luthers Enchiridion: En Haandbog for Sognepræster.[3] Kirkeordinansen oversatte han paa Dansk, og det var denne hans Oversættelse, der paa Rigsdagen i Odense 1539 fik Lovskraft. Sproget deri var imidlertid ikke godt, hvorfor der blev foretaget nogle Forbedringer deri i den næste

---

Elisabeth 1537: Ich lies D. Petrum Palladium xiiij Tage zu Roschild, In der papistischen stad, da predigte er alle Tage, vnd Im lieff zu die gantze stad, dancken vnd loben Got, Radt vnd burger. Er las auch alle tage da eine lateinische lection, und hatte cxxv Zuhörer. — Wie es Im weiter In der Visitation an andern orten geht, kan E. M. wol mercken aus diesem eingelegten brieff, den ich vnversihens etwas makuliret habe auswendig mit meiner Federn. Got sei gelobt. (Gelehrt. Männ. Briefe.)

1) Der götz ist so gros vnd vermügen, das er sulch vnkost reichlich vnd reddelich wol bezahlen kan Im Racheloffen, so er anders nicht inwendig hol ist. Bugenhagen til Kongen fra Copenhagen 1538 Innocentii. (Gelehrt. Männ. Br. I, 14—19.)

2) Titel og Beskrivelse hos Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 14.

3) Ligeledes hos Mynster, sst. S. 20.

Udgave 1542.[1] Men der vare mange Præster, der ikke kunde forstaa Ordinansens Bestemmelser, skjøndt de vare tydelige nok; derfor udgav han som en Art Supplement til den en Anvisning for Præsterne.[2] Ligeledes gav han senere en Anvisning for Provsterne,[3] hvilken Langebek anseer for et Uddrag af hans endnu ikke fuldendte Visitatsbog. Denne, Palladii Visitatsbog, har aldrig været trykt; Langebek ejede et gammelt, maaskee dengang det eneste, Exemplar, deraf;[4] nu er der næppe mere deraf tilbage, end det haandskrevne Uddrag, som Biskop Harboe har gjort deraf paa Tydsk!, og som Palladii Levnetsbeskriver Heiberg har benyttet. Endelig forfattede Palladius den bekjendte Alterbog, Meydeborgk 1555 og meget oftere, samt Lidelseshistorien, Kbh. 1556, hvori den egenlige Lidelseshistorie er den, der endnu bruges;[5] lutter Skrifter, som det vedkommer en ganske anden Kreds nøjere at drøfte.

Ligesom disse og flere af Palladii latinske Skrifter havde Hensyn til Kirken og Præsterne, forfattede han adskillige andre, for at fremme Andagt og Gudsfrygt. Hertil hører

---

1) Grams Fortale til Krag S. 139—140.

2) Een liden oc nyttelig bog. Om lønligt scriftemaal. Om obenbare Penitentz for obenbare synder. Huorledes mand skal handle Sacramentet hoss de syuge. Meth nogre andre nyttelige articke. Oc Om Jordeferd. Kiøbnehaffn M. D. xxxviii. — Prentet i Kiøbenhaffn, af Hans Vingaard, den xxiiij dag Septemb. Aar etc. 1538. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen er aftrykt hos Heiberg, Hist. Fremst. af Skriftemaalets Indførelse, i Scharling og Engelstofts Theol. Tidsskr. 4, 118.

3) En Tractat om de Stycker mestendelen som Guds salige Ord skal holdis ved Mact met, aff Guds Naade oc Miskund. Til Prosterne in Synodo Roschildensi. Prented i Kiøbenhaffn Torsdagen i Pintz Vge 1553. (Exemplar paa Universitetsbibl. Optrykt i D. Mag. 3, 54.)

4) D. Mag. 3, 55.

5) Heiberg i Palladii Levnet, S. 65.

især Oversættelsen af Luthers Bebebog: En ret enfoldig Bedebog, Magdeborg 1541.[1]

Han tilegnede Magdalene Michels og hendes Søn Knud Michelsen den som en Taksigelse for deres Velgjerninger. Den første var uden Tvivl Enke efter den Borgemester i Odense, Michel Pedersen, som Christian den Anden tog ind hos 1517, da han vilde tale med sin Fru Moder, som holdt Hus der i Byen udi St. Klare Kloster (Hvitfeld i Christian den Andens Hist. 4. S. 64). Palladius siger i Tilegnelsen:

KJere venner, sender ieg eder, denne lille bedebog, som ieg haffuer vdsæt aff tyske oc latine paa Danske, for en føyge skenck oc gaffue, til en tacknemmeligheds bekendelse, for edre mangfoldelige velgerninger, som y meg altid bewijst haffuer, dog besynderlige vden lands, ij det at ij lode bekoste Mine studia oc lærdom, vti bogelige konster, oc vti den hellige scrifft, Gud till loff oc ære, oc den hellige Kircke till opbyggelse, huilcket ieg vill, oc trolige forarbeyde paa, met Guds hielp, indtill min døde dag, at eders vmage oc bekostning, icke skall være giort forgeffues. — Screffuet vti Kiøbmenhaffn S. Morthensdag Aar etc. M. D. XL.

En daglig Bekjendelse, Bøn og Taksigelse. Kbh. 1551. indeholder dels en daglig Bekjendelse eller Bøn, dels en daglig Takkebøn.[2]

Ligeledes hører hertil hans Oversættelse af Viti Theodori Nogle Sprog af den hellige Skrift, Kbh. 1550,[3] tilegnet Fru

1) En ret enfoldig Bedebog oc maade, huorledes mand skal rettelige giore sin bøn, som screff for sin gode Ven D. Mort. Luth. fordanskdet af D. Pet. Pall. — Trykt i Magdeborg hoss Hanss Walther M. D. XLI. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. hvori Titelen mangler; en senere Udgave uden Aar.)

2) En daglig oc personlig Bekendelse, Bøn oc Tacksigelse, til Gud, skenckt Københaffns Indbyggere, til Nyt Aars gaffue. Pet. Palla. 1551. — Prented i den Kongelige Stad Københaffn hos Hans Wingaard, i det ny Kloster stræde, Aar effter Guds byrd MD L I. (Syv Blade. Exemplar paa Kongens Bibl. blandt Nyerups Gave).

3) Nogne deylige Sprock, Aff den Hellige Scrifft, for en bedrøffuit samwittighed, beskickede alle Christne til trøst, aff Vito Theodoro, oc fordanskede aff D. Petro Palladio. 1550. — Prentet i den

Berete Gøye, thi den lille Tyske Bog laante han af hendes Hosbonde Herluff Trolle, og sender hende nu Oversættelsen til Nyt Aars Gave, „som it ædelt Liggende fæ, der dog icke skal skiulis i kister oc skrin, men vddelis til Guds vdualde. Thi det er tilhobe sancket aff det Ny oc Gamle Testamente, til at trøste bedrøffuede Hierter i fristelsens tid, som tit oc offte er behoff, Fordi at Satan icke vil lade Guds vdualde vere met fred, i denne iammer dal."

En mere bestemt Tidsanledning har han haft til En Undervisning om Troens Frugt, Kbh. 1553,[1] som er tilegnet Rentemester Eskil Oxe. Thi han udgav denne liden Undervisning om Fred og Enighed at holde med sin Næste til at bruges mod det, som Satan, alle Christnes Modstander, haver allerede begyndt med Kiv og Trætte, med Klammer og Bulder udi nogle Kjøbstæder, „besynderlige her i Sjæland." Han giver en Christen tolv Sager at betænke, naar han er fortørnet af sin Næste, belægger naturligvis sine Ord med Skriftsteder, og ender med en udførlig, meget indtrængende og veltalende Paamindelse.

Oversættelse af Nogle mærkelige Bønner, oftere oplagt,[2] tilegnede Frue Eline Gøye paa Skjoldenis, Salig Her Moritz Olsens Ridders effterleffuerske. Det er „tredue smaa Bøner, huilcke" han „uddrog aff tho lange Latins Bøner, som en lerd oc from Christen mand aff Valland, ved naffn Bernardinus Ochinus aff Senis, wdi Papisteri, giorde oc bad." Tilegnelsen er Screffuit i Kiøbenhaffn, Palme Søndag, 1551.

Kongelige stad Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard, Aar M. D. L. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[1]) En vnderuisning aff den hellige Scrifft, Om denne Troens fruct som kaldis Mildhed eller Sactmodighed. Peder Palladius. Matth. v. Salige ere de Sactmodige, Thi de skulle beside Jorden. M. D. Liii. Tilegnelsen er Screffuit i Københaffn den Søndag nest faar S. Mortens dag Guds Aar M. D. L III (Sexten Blade. To Exemplarer paa Kongens Bibl. det ene defekt, det andet er Nørdams Gave).

[2]) Nogle merckelige Bøner wdi denne Verdens modgong oc elendighed, at indfalde Hart til Gud met, besynderlige naar det vil gielde for aluore wdi Kaarssit. Fordanstet aff Doct. Peder Palladius. Lybeck. (Exemplar paa Kongens Bibl. Defekt i Slutningen. Fuldstændig sst. Lybek 1558. Rostock 1572).

Uddrag af Melanchthons Loci communes, Kbh. 1561.[1]

Og endelig kan hertil henføres Nogle Christi Navne, 1556. fol.,[2] der giver en Forestilling om deslige Nytaarsgaver, som vore adelige Damer nu vilde kaste Vrag paa. Det er de Navne, hvorunder Frelseren forekommer, med tilføiede Bibelsteder, stillede i to Kolonner paa den ene Side af et stort Folioblad, formodenlig bestemt til at kunne ophænges paa Væggen; f. Ex.

Jesus eller Frelsermand. Matth. i. Act. iiii. Phil. ii — Den siuohnet sten. Zach. iii. o. s. v.

Af mere dogmatisk-exegetisk Indhold ere:

Oversættelse af Savonarolæ Udlæggelse af den 51 Psalme, 1551.[3] Tilegnelsen Screffuit i Kiøbenhaffn paa Sancti Michaelis dag, Aar M. D. LI, er til Borchart van Bohnelberg, Høffuitzmand paa Solthe, hvis Frue, Fru Margarete, han tillige hilser. Deri angives Anledningen til Oversættelsen saaledes: „ieg loed mig gerne beuege der til, den tid Erlig oc Vellerd Mand Her Seuren Persen, Sognepreſt oc Prouiſten i Neſtued, bar mig eders Bog, som i haffde ladet vdscriffue samme Psalme wdi paa Tydske, oc gaff mig eders vilie oc begering til kende, at i saae gerne, at denne Psalme bleff vdset paa Danske." Desuden havde mange andre af Adelen begjeret det samme: „Fru Anne Globs begerede

[1]) Ith Alminbeligt Scrifftemaal och bekendelse, vdi vor Herris Hellige Budord. Vdset paa Danske, vdaff Philippi Melanchthonis Herlige oc merckelige Bog, som kallis Loci communes Theologici. Met en daglig oc personlig bekiendelse for Gud. Pet. Pall. Kiøbenhaffn 1561. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny Closter stræde 1561. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) Nogle Vor Herris Jesu Christi Hellige oc salige Naffn oc Titeler, aff den hellige scrifft, alle Christne meget trøstelige, tilsammen screffne oc skenckte Erlig oc Velbyrdig Quinde, Frue Pernille Oxe, oc hendis kære Søstre, til Nyt aars gaffue Aar M. D. LVI. in folio patenti. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[3]) Den ældste Udgave har jeg ikke seet; men paa Kongens Bibl. findes en senere: Den lj. Psalme, Miserere mei Deus, Christelige vdlagt aff Hieronimo Sauonarola, Oc fordanſket aff D. Petro Palladio, alle fromme Christne, til trøst oc husualelse. 1562. — Prentit i Magdeborg, hoff Ambrosio Kyrchner. M. D. LXII.

(det) storlig aff min Broder Mester Niels Palladius, at hand vilde vdsette samme Psalme paa Danske, oc icke end heller saa megit for hendis skyld, efterdi hun forstaar oc saa vel Tydske tunge maal, som for mange andre, dem til trøst." „Der til met for Psalmens skyld i sig sellff, Thi det er en aff de siu Psalmer, som haffuer veret i stor vanbrug vnder Paffuens Vildfarelse, oc i it dageligt mundklammer, icke aleniste hoff alle Prestmend oc Closter Folck, men oc saa hoff dem, som haffde de smaa viielser oc den lille plet i Hoffuedet, Thi at de vaare oc saa forplictede oc forbundne til en daglige siu Psalmes lesning, dog met ingen fruct, foruden anden vanbrug de vaare wdi, saa at mand sette en siu Psalmers lesning mod en dødelig Synd, som vaar bedreffuit, at den skulde der met vere affslet, vor HErris JEsu Christi wskyldige Død oc pine til en bespaattelse (etc.)

Phil. Melanchthons Traktat om de Dødes Opstandelse, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erick Bøllie til Turebη, som en Trøst efter hans salig Hustru Fru Sophies Henfærd. Københaffn Søndag Oculi 1555. Derhos er tilføjet: Petrus Palladius til den Christen Lessere; dernæst En ret vey igennem vor Herris Christi opstandelses Historí befattit i tolff samtaler (efter Evangeliet), samt Oversættelse af det 15 Kap. af 1 Brev til Korintherne.

Vigtigere med Hensyn til Indhold og Sprog ere: Prædikener over S. Peders Skib. Kbh. 1554.[2] og Forklarelsen paa Thabor. Kbh. 1555.[3] Det sidste Skrift

---

1) En merckelig Tractat, om de dødis opstandelse, oc om det euige liff. Philip: Melancth: Fordanstet aff D: Petro Palladio. M D L V. — Prentet i Københaffn Aar M. D. L. V. — Senere udgivet af Jens Søffrenßøn Nør-Nissom, Boghandler i Roeskild. Kbh. 1638. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

2) En Nøttelig bog om S: Peders Skib, det er, om den Hellige og Christelige Kircke, predicket i Københaffn vdaff D. Pet. Pall. Apoc. XVIII. Den Romske Babylon er falden. M. D. Liiii. — Prented i Københaffn. Guds Aar. M. D Liiii. Bogen er dediceret til Herluf Trolle. (Exemplar paa Universitetsbibl., og paa Kongens Bibl. findes tillige den senere Udgave: Prentet i Helsingør Aff Peder Hucen M. DC. XV.

3) Den Offuermaade Herlige Historie, om vor Herris Jesu Christi

er sexten Prædikener eller rettere Homilier over Forklarelsen. Det første derimod er ikke egenlig Prædikener, men en underholdende kirkehistorisk Betragtning over Kirkens Skjæbne, hvori Lignelsen om Kirken som et Skib bestandig vedligeholdes. Dette St. Peders Skib have Papisterne tilegnet sig; „men ingen maa tage sig det til, som hører den menige Mand til; St. Peders Skib er den hele Christenheds; derfor har den Romerske Kirke ikke den Magt, at tage sig samme Skib til, fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere". I disse Skriftets Ord ligger Tankegangen deri. Det viser i flere Afdelinger, hvorledes Forsynet har vaaget over Kirken. I Afsnittet om Pavedømmet fremstilles, hvorledes alle Hovedlærdomme ere blevne forvanskede, men atter ved Luther rensede. Det slutter med en kort Summa paa vor Salighedslærdom og en Efterskrift.

De foregaaende Skrifter have viist os Palladius i hans kirkelige Virksomhed; og mange ville endnu i dem kunne finde, ikke blot Oplysning om Troens Tilstand og Opbyggelse, men tillige paa mere end eet Sted Næring for Aand og Hjerte. Der gives endnu en anden Række af Skrifter, der maaskee for vor Tid have en mere særlig Interesse, deels i historisk Henseende, deels fordi de oplyse os om Tidens Nød og Brøst og give mærkelige Bidrag til Sædernes Historie.

Pesten begyndte stærkt at rase i Sommeren 1553. Den havde allerede i Kjøbenhavn bortrevet vel et Tusende Mennesker, og udbredte sig i Skaane og andensteds, da den legemlige og aandelige Læge forenede sig for at møde den. Peder

---

ærefulde forklarelse paa Thabor bierg, Predicket oc udlagt aff Docter Petro Palladio. — Prentet i Københaffn 1555. Bogen er tilegnet Peder Gaatske, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot St. Michelsdag 1554. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

Capiten overtog det første, Peder Palladius det andet Hverv, og der udkom saaledes det allerede foran (S. 87-88) berørte Skrift: Præservativ mod Pestelents, Kbh. 1553.[1] Ligesom Capitanei Skrift, som vi allerede have seet, indeholder de legemlige Lægemidler, saa meddeler naturligvis Palladius de aandelige; og Kvintessensen af dem, kan man tænke, er Skriftsteder.

Der findes dog i dette Skrift flere mærkelige Ting, som følgende Udtrag vil vise:

Fortalen nævner Borgemesterne, som Bogen er tilegnet: Pouild Hanssen, Oloff Ipsen, Mattis Clausen, Peder Jensen. (Altsaa fire foruden Raadet). I Slutningen, Bladet Liii, omtales Raadmand her i Københaffn Frantz Ibsen och hans kære hustru Anne Ambrosius salige met Gud, døde i disse dage.

Fortalen omtaler, hvorledes Pesten havde indtil denne Dag bortrevet vel et Tusende; og hvor ringe hans Haab var om Lindring, vise følgende Udtryk: „at det er til fare, at det vil icke slyckis her inden Portene, alligeuel at wi Hulde tre bede dage, at affbede Guds vrede oc Riiss, end ocsaa andre til ith gaat exempel oc efftersiun, at de skulde gøre lige saa, naar de haffue det behoff, Det hielper io noget, oc Gud vil Bønhøre oss oc giffue oss ænten det wi bede om eller oc det som bedre er."

Hvorledes Ligegyldighed for Livet og Drukkenskab havde taget Overhaand, udtrykker han med de Ord: „Den frimodighed pleger mand aff gammel tid, at spaatte met dette Ordspraack, Leb ich saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht." (Bladet Liiii.) Saaledes som vi see Skildringen af hele denne Slægt for os, var den nedsænkt i aandelig Sløvhed; ja hvor mange Bibelsteder han end opregner for dem: „De bliffue alligeuel de samme som de ere, som

[1] En Praeseruatiue oc foruaring mod Pestelentze screffuit aff Doctore Petro Capitanio, til Københaffns indbyggere.

Och der hoss for en indgong oc beslut, en Aandelig Recept, oc Præseruatiue, som Doct: Petrus Palladius haffuer tilhobe screffuit aff den Hellige scrifft, mod Pestelentze. M. D. Liii. — Prentet i Københaffn. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

du t see paa e Rasmusis, oc re de e, s ord."

H o er at e Ligegyldigheden mod Pestilensen, og at ke og este ndtanke, at det er en Guds Straf. m t af denne ldighed anfører han:

„ tel er ekon en Jeg døer icke i børne død.

Det er e n, de dø hen, de fare vel, her fødis flere til igen, Her ristnis oc bis saa mange huer Søndag i alle Sognekircker.

Der skulle io gle dø, Verden er fuld met folck.

Lad gaa, dør i aar, saa ieg icke at aare, Der døer ingen vden de ere f .

At Gud tager n aff Verden, der gør hand vel vdi, Der er alt fo aff m.

Item Det vaar en a se l man hør en fattig vere død.

Item lad dø, saa faa vi god her ere for mange folck til.

Item, naar som et Barn døer, de, ieg vil giffue ith andet for siælen.

Ja, somme tøre bande deris b met Helsoet oc Pestelentze, i halff oc liff etc.

Item, Saa dristige ere mange at der graffuis aldrige en graff, at de gaa ey til oc koge ned i huer aff, oc staa oc henge offuer dem, som graffue.

Dissligest naar mand haffuer lagt Liget ned, da staar det alt fult met Folck oc koger ned paa Liget.

Ja de lede oc bære deris børn ind til dem som ere befengde, paa det, at de kunde ocsaa faa deris deel.

De findis end ocsaa, som bande alle dem, som vnddrage sig fra Pestelentze, Oc rose der aff, at de taare bliffue til stede, oc mene at de ville der faare dø som Christne mend, oc fordømme der offuer alle dem som ikke ere til stede, i Pestelentzis tid, ath folge effter huert lig etc.

Mange andre løse noder oc i ord oc gerning, som er dog alt sammen sagt oc giort, r det tæcke, som Dieffuelen holder for deris øyen, at de skulle icke e see, huad Pestelentze er for en ting, at de skulle icke komme til en ret al tz etc. At det skulde vere it riiff oc straff aff Gud o re Synder,

det kunde de icke tencke, ellers vaare de icke saadanne huercken i ord eller Gerning, som de ere."

Det kunde vel gjøres nødig, vedbliver han derpaa, at svare særdeles til hver deres Ord, Spot og Bidunder, men da det vil blive for langt, saa vil han kortelig stoppe Munden til paa dem med visse og klare navnkundige Steder af den hellige Skrift. Og det gjør han da. Ja, han oplyser end videre Guds Fremgangsmaade heri med ret artige Lignelser.

Heraf ville vi dog kun udhæve det Sted, hvor han viser dem Pestelensen som en Straf for deres Synder:

Disse andre Pestelentzes foractere de vide icke ath Satan som visiterer, Guds børn faar først tilladelse aff Gud, at sla Fæ oc Faar ihiel, oc at sla Børn ihiel før end hand faar loff ath tage fat paa de gamle, som det gick met S: Job, Oc ath Gud bruger den samme kaanst met sine, som hine løue Temmere bruge met Leuuerne de hustruge en liden Hund eller hualp, faar Løuens øyen, der aff bliffuer hun saa forferdet oc redt, at hun staar oc beffuer oc skeluer, oc frycter at hun skal faa met, Saa slar Gud vore Børn faar vore øyen, ath wi gamle Leuer oc bryde basser, hyglere, Trold folck, Aagerfolck, Kornpuger, Voldzmend, Horfolck, Gerige oc Hoffmodige stympere Gudz ords forfølgere oc foractere eller huad wgudelighed wi haffue faar hender, skulle forskreckis der aff och rette oss, ath Vermen aff Pestelentze, Suerdet, Hunger och Dyrtid skal icke øses paa oss, naar vaare wskyldige Børn ere tagne aff dage faar vor skyld. [Hvilken Gud!]

Blandt Tidens Laster maa Aager have været en af de herskende; thi ikke blot udgav Palladius en Bog derimod, Rostock 1553;[1] men efter at have raadført sig med de Højlærde, udgav Christian den Tredie en Forordning derimod i Recessen af 1557.[2]

---

1) De merckeligste Steder i den Hellige Scrifft som forbiude og fordøme Den formaledidede Aager, tilsammen dragen aff Doctor Peder Palladio. Trycht i Rostock aff Ludouich Dietz. M. D. LIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

2) Hos Krag, 2, 270.

Denne lille Bog indeholder dog kun Skriftsteder med nogle Bemærkninger af Palladius, Luther og Oecolampadius. Det eneste mærkelige jeg har fundet deri, er følgende Sted: „Men huor almindelige det er nu met Aager oc saa iblant Bønder, Ja iblant Tienerste Teund oc Staader, saa vel som iblant Edel Folck och Borgere, fram for det vaar for Trediue Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette helle Rige som waar berycktet for Aager, oc der den ganske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket oc faret omkring i vsel maade, Det skulle io Griffene gielde etc."

Langt vigtigere Bidrag til Tidens Skildring yder en lille Bog, der kan tjene som Indledning til den Overtros- eller Djævelskabs-Literatur, der i det næste Tidsrum bliver saa frugtbar: Undervisning om de Besatte 1547 (trykt i D. Mag. 3, 89), oversat paa Islandsk 1560. Vi føres herved ind i en uhyggelig Kreds, hvis Forbindelse med Troen det tilkommer en Theolog at udvikle.

Denne Undervisning opstiller først som Grund-Sætning: Diefflen gaar om som en skrydendis Løffue, oc søger epther huem hand kand opsluge. Derefter viser Fortalen dens Anledning, at mange havde begjeret af ham, at han paa Embedsvegne maatte tillade dem at opsøge en Troldmanere, hvilket dog ikke maatte skee med mindre Provsten i Herredet først saae og læste de Ord, han vilde bruge; mange gode Præstemænd vidste ikke ret Besked. Derpaa meddeler Bogen, hvorpaa man kan kjende de Besatte, Aarsagen, hvorfor de blive det, og Fremgangsmaaden ved deres Behandling.

Der udtaler sig, ret beseet, i dette Skrift en besynderlig Vemod over et Onde, som man dog ikke altid torde fordømme og intet Middel vidste imod.

Hvorledes man kan kjende de Besatte, fremstilles saaledes (Retskrivningen tilhører en senere Affkriver, hvorfor adskillige overflødige Bogstaver her ere bortkastede):

„Der er mange Guds Plager til offuer syndige Menniske, som synis icke andet for Folk, end at de ere besette, oc ere dog icke, derfor kand mand først forfare met den Siuge, oc bede hannum lese op sine Budord, Troen, oc Fader wor, oc bekiende sin Tro. Hues

hand [den Forrykte!] kand det giøre, da er det et Tegen, at hand er icke besett, thi den Onde maa icke det lide, ja tør wel strax wrenge hans Mund op til bode hans Orne, oc komme hans Øgene til at staa obne, som en brendendis Ild, oc komme hannum til att skrole, at de maa høre hannum en heel By egennem, som det gik den fattige Hans Skram vti Farendeløsse hos Ringstedt, dend Tid ieg bad hannum læse, oc den Tid wy fulde ind oc bad for hannum. Det er wel en stor Plage at were besett, dog skal mand regne det for en suare Siugdom, som den Fallensoett eller spedalske Siuge, oc saadanne andre, som er oc Plager for Synden, oc icke grue for dem, som ere besette, mere end som for andre Plager, fordi, dersom den Onde giffuer sig tilkiende vdi Øgne, Næse oc Mund paa Folck, det er icke saa farligt, som det er met dem, vti hues Hiarter hand boer lønlig wid Synd oc Ondskaff" (etc.)

Det Spørgsmaal kommer ogsaa under Betragtning, om det er tilladt at tale Hebraisk til Djævelen; det forbydes ikke, at sige naar man selv forstaar det. Og noget papistisk har vel endnu hængt ved; i det mindste hedder det:

„In Vitis Patrum skriffues, at en Eremit saae nogle vnge Drenge løbe tilsamen at lege, al den Stund de forligtis wel, da saae hand en degle Hob huide kledde Børn hos dem, det haffuer werit deris gode Engler, Men strax de begyndte att sendis, bandis oc slaaes, da saae hand, att de huide kledde Børn flydde fra dem, oc der komme nogre suorte Suiin, oc laa oc welte sig hos dem, det haffuer weret de slemme onde Aander."

Endelig have vi af Palladius tre Skrifter imod Sværgen, Drukkenskab og Overdaad i Klæder, der noksom vise os dem som Tidens Skjødesynder; nemlig En Formaning om den leppede og forklubede Hosedjævel, Kbh. 1556. 4. Om den store Gudsbespottelse med Sværgen og Banden, Kbh. 1557. 4. Drukkenskabs Aflysning, Kbh. 1559. (af nogle tillagt Niels Palladius.)

Fortalen til Skriftet mod Sværgen og Banden[1] har mere end literærhistorisk Interesse, hvilket følgende Uddrag vil vise:

[1]) Om den store Guds Bespaattelse, met Suæren oc Banden. — Prentet i Københaffn Anno 1557. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.

„Gud giffue ath det maatte ellers være velsted, at her gaar saa mange smaa bøger vd paa Danske, icke aleniste de som staa i den hellige Scrifft, som Kong Dauidz Psaltere, Kong Salomons Ordsprog, Jesus Syrach etc. Men oc saa andre som ere vdspundne oc vddragne aff samme hellige Scrifft, mod allehonde store synder, som nu ere gengse hoss den menige mand, oc saa almindelige, lige som det vaare kaastelige Dyder oc velgerninger, i dette klare Euangelii liuss, som mod det formaledide Aager, mod den forbandede Druckenskab etc. Oc nu her mod den skendige Guds bespaatelse, met Suæren oc banden. — Oc paa det, at inted skulde forsømmis, til at affpredicke och affuende, den offuermaade formaledidet Suæren oc banden, lod ieg denne Bog vdgaa i trende maade, paa det at naar Rebet er tresnod da holder det snareste. — Tre smaa Bøger sagde Jeg, ere nu nylige vdgongne mod Suæren oc Banden, Den første er it Quatern paa Latine, tilskreffuit, aff Øffrigheds befalning, det gandske Klerckeri, som er vdi Predicke Embedit, at affpredicke samme suare Guds Bespaattelse och fortørnelse, saa megit som dem mueligt kand være. Det andet Quatern vdsæt aff Latine paa Danske, er skreffuit til Almus faalck, at ingen skal kunde brede sig vild der om, at de io faa baade at høre oc læse, det som dem skal icke behage vel, vden, de rette oc bedre sig. Den tredie er nu denne Bog som de andre tho ere vddragne aff, den skal være Øffrigheden oc al deris Hoffsinder oc Hofftienere tilscreffuit, skenckt oc giffuit til en paamindelse oc vnderuisning, i dette ny Aar, effterdi det gamle er bortte, met mange gruselige och store Synder, alligeuel at straffen oc regenskabet staar end nu tilbage, suart oc grumt nock, huo sig icke vil rette oc bedre." — — Efter at have omtalt, at Docter Andreas Musculus har skenkt denne Bog paa Tydske en frommer ædel Krigsmand, og henviist til saadanne Ældre, vedbliver han: „och andre, huilcke vort Herrefaalck och Hoffaalck skulde io gerne see sig i Spegel vdi, effterfølge deris Exempel, oc købe dem den danske Bibel, oc andre Bøger, nyttelige oc gode, smaa oc store, som vdgaa nu i denne sidste tid, dem til it Vidnißbyrd, enten at staa faar Guds Domstol, eller at falde, Gud være loffuit, at det er icke Hanss skyld

i Midten defekt). Ogsaa aftrykt i Skriftet: Om Guds hellige Naffns forfængelige vanbrug oc foragtelse. Kbh. 1624.

her oppe i Himmelen, som skal tillade saadant, oc ey helder deris, som skal det bære faar, Men skylden skal findis hoss dem, som det icke ville annamme, Thi huad helder wi siunge glædelige eller grædelige faar dem, da skicke de dem inted der effter huercken met glæde eller sorrig, men ere som hine onde oc wbærige Børn, der forælderne kunde ingen vey komme met, der som de staa end met Riset offuer Hoffuedet paa dem, Ere wi icke nock truede met Guds Riss, wtidelige Torden oc Liunild, i fiord paa nytaars afften, och met andre tegn strax i Jule helligedage, siden met Comet, Item Solens oc Maanens formørckelse, met dyrtid och anden wlycke her paa Jorden, som wi haffue, och mere wi faa, om wi icke rette oc bedre oss, besynderlige i disse fire vnderlige efftterfølgendis Aaringe, som nu tilstunde om huilcke er aff gammel tid propheterit, och besynderlige om det fierde, i saa maade. Anno sexagesimo caueat sibi omnis Homo, det er, paa det trediesinde tiuffuende Aar skal huert Menniske paa Jorden vogte och vare sig. Saadant maa mand frøcte sig faare, Thi Synden føder saadant aff sig, och drager straffen effter sig, som en Hund, der haffuer brudit sig løss, drager Lencken effter sig.

Huo er den der veed icke her i Danmarck, at alle Sogneprester, skulle tho gange om Aarit i det alder minste bandsette, effter Kongens Ordinantz, som er, den Søndag nest faare Jul, oc den Søndag nest faare Paaske, da skal hand vare alle dem at, som icke mue gaa til Sacrament, som ere icke aleniste Mandrabere, Horefaalck, skørleffnis faalck, Bolere faalck, Item Slemmere och demmere, Løgnere etc. men ocsaa Bandere oc Suærere, som forstaas ocsaa vnder det ord Skendegeste.

Thi huor kand den Hellig Aands naade være vdi det Hierte, som saa mange skaacker (Gud beuare oss) flyffue vdaff hanss hals, sin fattige Neste til onde, Gud giffue du faar etc. Gud beuare oss, siger ieg end en tid, Haffuer du saa mange aff de onde, at giffue bort, Huilcken hob maa der da være inde igen, som du haffuer at fare met oc der siden fare hen met dig, til Helffuedis affgrund, din Tunge er er liden Lem. (som tilforn er sagt) Men hun forkaster din salighed saa snart, som mand velter en Bogen om.

Mand siger det, at den bondeman vdi farendeløss. hoss Ringsted, som vaar besæt, skulde haffue bandet sine gester vdi sig, hand skulde haffue tagit en skaal fuld aff Øl oc sagt, gid Jeg dricker saa mange

i mig som her er taare i etc. Huo verd der torde vel værret saa mange vdi hannem, som hand sagde til mig, vdi en hel almues nerværelse, der hand kom til sig igen, effter at hans mund vaar tit hen vrengt op til hans Øren oc hans øyne vaare store trinde oc røde, met gruselig Skraal oc Skrig hand gaff vd aff sig. fordi hans geste kunde icke lide en Christen bøn, Peder, sagde hand, det krilder oc miørler vdi mine Ben oc Laar, som der vaare tusinde Spurge vdi dem, Wi haffue end om en beset in Euangelio, der vaar it skaack aff de onde vdi hannem. Huor mange ere i? (sagde Christus) de suarede it skaack, det er sextusinde, sexhundrede, trysinde tiuffue och sex [6666], Du tørst icke regne dem op i skaack, lester eller Tynder tal, eller forplicte och forspunde dem, de ere io selffue velueliige nock til rede, de løbe icke bort, de bliffue vel hoff dig, alligeuel at du løcker dem icke vdi Tynder, oc er en stor Guds naade och miskundhed, at en gang, naar du haffuer dem alderslemmist, vdi din mund de bryde icke da vd i Øyene, Næse oc mund, at du bliffuer obenbarlige besæt, som du est alligeuel lønlige besæt.

Disligiste met Suæren, er det icke en ynckelig ting, at mand finder dem, som haffue saa lenge forit om Gudz død (Gud beskerme oss) at de gide icke nu lenger giort dem saa stor vmag, at neffne det saa bart her vd, der faar drage de det sammen i it ord, och Suære alligeuel ved huert ord de tale oc sige, Stø, gack tremmen i vaald, Stø ieg troer icke det, Stø du skalt faa tusinde etc. Andre de ville forsøyre deris Suæren met skemt Eeder, Guds klunden, Guds Sacralent, Men det hjelper dem inted som Jesus Syrach siger 23 Cap.

Derfaar effterdi at Gud lader gøre saa suare formaninger til Øffrighed, til leg oc lerd, da er det høy tid at vende paa halff vey, i huad raad mand finder der til, Den fromme lerde mand Vitus Theodorus gaff en Borgere vdi Norenberge dette raad, at naar mand kunde mercke hannem det aff at hand for, da skulde han strax gaa hen vdi Kircken oc legge en Gylden i fattige faalckis blaack, det raad begynte hand at bruge, oc end før han kom til hundrede, da haffde hand vaand sig aff at Suære. Der er raad mod alle wraad, Gud almectigste for Jesu Christi skyld, forlæ oss met de beste raad, at wi kunde betencke oss, bekende vaare Synder, oc falde ind vdi hans Skød, met græden oc affbeden, alligeuel at hand haffuer Riset

offuer Hoffuedit paa oss, at hand vilde spare oss, oc brende Riset op, der som hand formercker vor aluorlig retning oc bedring, oc at wi ville temme oc spæge vaare Kindben i Bidsel oc Grime, Gud giffue oss sin Naade der til Amen. Screffuit i Københaffn anden Jule dag. 1556."

Bogen selv indeholder ikke meget, der for vor Tid kan være tiltrækkende. Fjerde Afdeling slutter med, at Forf. vil sende disse Bandere, Hovedsmænd og Fennikedregere, mod Tyrken: „de som kunde driffue hannem paa fluct foruden Bøsser oc mands krafft, alenište met deris slemme hoser oc forskreckelig Guds bespaattelse." I femte Afdeling omtales Vinkelmesser; og som et troværdigt Bevis paa hvorlunde Gud straffer Bespottelse fortælles Historien om Vlrick skræder i Suidzerland.

Af Drukkenskabs Aflysning[1] findes der allerede Uddrag hos Heiberg. Da jeg maa benytte en senere Udgave, er Retskrivningen ikke beholdt i følgende:

Fortalen begynder med, at han skjænker dette sit føje Arbejde alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte, hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkones Hus først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tyskøl, paa det sidste om Aftenen til Prytsing.

Hvilken Skade kommer af deres Drukkenskab, som ere i Husregimente, det forfarer man dagligen, naar Husbonden er en Drankere, Hustruen en Ølsæk, der er en ulyksalig Husholdning (etc.).

En Part, naar de ere drukne, blive som Asene i deres Handel, det er de blive grove, plumpe, ufornuftige, ublusommelige i Ord og Gjerning. — En anden Part Drankere blive som galne Hunde. — Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe af Bænken paa Bordet i Maden, i Skaale, og Bægere, lade aldrig af at fnyse og grende. — Somme blive ligesom galne Geder og Bukke, det ere de som i Drukkenskab støde

[1]) Druckenskabs Affliusning eller Aarsage, Huorfor en Christen aldeelis bør at sky oc fly den formaledidede Druckenskab. Nicol. Pallad. Saaledes hedder Titelen i et Exemplar paa Kongens Bibl. Kbh. 1626. Der haves ogsaa et fra 1610. Over Fortalen staar: Peder Palladius, under den: Haf. 1559. Af det Aar maa da den ældste Udgave have været.

omkring sig og ville stange, hugge og stikke, saa at ingen kan være dem nær. — En Part blive ligesom Svin, ja meget slemmere end Svin, slemme og demme, og sluge i sig Dag og Nat, og kunne intet uden sybbe og sette. — Man hører tit hvorledes saadanne Epicureer sidde ligesom Svin og grynte ad hverandre, og sige: Syb du Svin, met en floß, Nu, leg øde du Skøllehals etc. drik det du sprecker.

Smuk og indtrængende er Slutningen til Bønderfolk om et ærligt Samsæde i Gilde og Gjestebud, og om Bønders Kjøbstedfærd. Deri forekommer: Alle Nattedryck oc utilbørlig Nattevegt, som ere Hueghorß, Huidebørn, Julebuck, Huggetynde, Daaretynde udi Bryllup, og andet saadant er altsammen aflagt til Landsting, under Kongens Sværd. Nogle Viser ere tilføjede, den ene med Melodi.

Begyndelsen af Hosedjævelen[1] er en Oversættelse af Doctor Andreas Musculus' Bog. Giffuet i Franckfort hoß Oderen, paa vor Frue dag Assumptionis. Guds aar. M. D. Lv. Af den Heftighed, hvormed han ivrer imod den ny Mode, som iblandt andet bevægede en Landsknægt til at lade sig kjøbe „Ni oc halffemtesinde tiffue Alne til vnderfoer," sees, at Dragten ogsaa maa have været usædelig. Han beviser noksom, hvor ugudelig denne Mode er, men „Her hielper ingen ord til, Dieffuelen haffuer paa denne tid saa aldeles forblindet vngdommen, oc sidder i dem met en heel stock i deris leppede Hoser. Der faar vilde ieg ønsket, paa det de kunde kende dem selff, huilcke deylige Kompaner de ere, oc huor deylige deris Hoser staa dem, at de vnge drenge paa gaden, vilde kaste skarn paa dem oc Pigerne disligeste raadne Eg, at de kunde dog føle det, effterdi at Dieffuelen haffuer tilluct deris øyen at de kunde det icke see."

Efter Musculus' Bog følger: Peder Palladius til den Christen læsere. Efter at have nævnt Musculus siger han: „Huilcken hans Bog oc Christelig formaning ieg vdsette gerne, aff Tydsk paa danske

---

[1] En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel, som er opuect mod al tuct oc ære. (Det er Overskriften, thi Titelbladet mangler i Exemplaret paa Kongens Bibl.) — Prentet i Københaffn den iiii dag Martii, paa det Aar 1556. 4.

besynderlige for denne sag skyld, at naar der er Ild i vor Naboes huss da kommer det io snart til vort huss, om wi icke tage disnøyere vaare paa. Huad vil ieg sige? Den Hose dieffuels Ild, brender alerede, mange stæder her i Danmarckis rige, oc tendis op io mere oc mere, siden de Landsknecte, som komme vd paa Skibene, vaare her i Københaffuen hen ved Pintzdags tide, i dette forgangne aar, som haffde det skendige Offuertog paa, der hengde oc flagrede om Benene paa dem, saa at deris Hoser vaare vist lompede, palte oc forkludede, met huer mands vidunder, spaat oc spe, som de ocsaa giorde denne lignelse om dem, at de ginge lige saa met samme deris flageruoren Klædebaan, som nogle Tiffue vdi en Galie, der deris reffne Klæder henge oc flagre om Benene paa dem. Paa det at ingen skal tage saadant exempel oc efftersiun aff dem, her i Riget, er saadannen formaning ocsaa storlige behoff paa Danske, at den Ild, huess gnist, fløy hid offuer aff Tydskland, icke skal optendis ocsaa i vore Huse, men at Folck vil io lade dem raade, oc kende Huit for sort, søt for beskt, oc gaat for ont, som Esaias formaledider dem det icke gøre.

Vngdommen er nu paa denne tid, saa vel i Danmarck som i Tydskland, saare løss paa tøyelen, ath effterfølge al forfengelighed, huad de see der nyt er, huad heller det er erligt eller werligt, Christeligt eller vchristeligt, huilckit er ønckeligt at tencke paa, end sige, at tale eller scriffue der om, i dette klare Euangelii liuss, och salighedz tid. Der faar bør ocsaa først Foreldrene at finde deris børns straff, och forbiude dem saadant, disligest Öffrigheden deris vndersaat, paa det, at den ene met den anden, i it ganske Land oc rige, skal icke nydet det ont at, oc faa en almindelig straff etc.

Effterdi at de Vnge kunde saa langt spørie, som de Gamle kunde mindis, da er det io høy tid paa, ath de nu spørie dem om, huad almindelig straff, der er gaait offuer Danmarcks Rige, for nogle deris løssactige noder, facter, Klædebaan oc onde seder, saa at Børn i voggen maatte røffue det, som de maatte inted om volde, som det almindelige spraack liuder, det skal Grisene gielde, som gamle Suin bryde, Jeg vil icke tale, om Kri, Aarlog oc Blodstyrtning, ey heller om Pestelentz, hunger oc dyr tid, men aleniste om nogle besønderlige siugdomme, vil ieg sette nogle exempler, som wi kunde see oss i speyel vdi, rette oc bedre oss, oc frøcte for saadant mere. Thi

straffen følger effter Synden, som en Lencke henger vid halsen, oc følger effter Hunden der bryder sig løss ete.

Huer kand see sig til bage, vdi dette siste Hundrit aar, huad for straff, der er kommen ind i Danmarck, effter løsactige Klæder, adfore oc onde seder, exemplum.

For det første, nogle aar før ieg bleff fød (som ieg haffuer spurdt i sandhed) der mand indførde her i Riget, mod Rigens erlige dregt, Klædebaan oc seder fremmede Klædesed oc løssactige seder vdaff Valland, da fulde strax der fra met effter, de velske Boer, som den tid vaare gengze, oc mand nu pleyer at bande met, her i Riget gruselige, ekon met siu eller otte oc det er alt for meget, Nu den Klædebaan er vel lenge siden bortte oc afflagt, der faare er ocsaa siugen forsuindet, dog vdi Mands minde, oc met saadan en bande til en ihukommelse.

Ffor det andet, der de Hispaniske seder oc Klædebaan drogis her ind i Riget, met den løssactighed dem fulde, da kom ocsaa der fra, den Hispaniske skab her ind i Riget, som er ocsaa en gruselig straff aff Gud, oc er formildet aff Guds Naade oc barmhiertighed som den anden tilforn.

For det tredie, den tid de Frantzoske løssactige noder, oc facter i Klæder oc seder, bleffue indførde her i Riget, da komme de Pocker der fra ind i Riget met, oc henge end nu fuld hart ved, oc det vaar i min Barndoms tid, huor faare mand maatte ødelegge al-mindelige Badstuer alle vegne, som den Badstue i min fødeby Ribe, vaar end nu aldrig optagen siden, der ieg kand faa at vide, alligeuel at Steden beholder sit gamle naffn oc Gaden disligeste, som de kalde Badstugade.

For det fierde, hen vid trediu aar siden eller nogit meere, der Guds fortørnelse, kom her ind fra Engeland, da fulde den Engelske suedsiuge her ind met, oc hastige foer Riget igennom, som en for-tærendis Ild, oc slo mange ned, saa vel dem, som aldrig faa Enge-land, som den der saadanne fremmede seder ind førde, som den wskyldige met den skyldige maa holde faar i saadan Guds straff, som den Historie vduiser om Kong Dauid, der han talde sit Folck etc. oc mange andre saadanne Historier, vdi den hellige Scrifft oc anderstेds. Oc det maa være vnderligt, at Gud lader straffen

komme, aff de samme Land oc Stæder, som Synden er fra kommen tilforn.

For det femte, nogle aar der effter, kom den hede siuge aff Skaatland, for lige saadanne sager skyld, och sigis ath være saa almindelig en siuge hoss dem i Skaatland, som den kaalde siuge er her i Danmarck.

Jeg vil inted tale om Spidalske siugdom, som siunes at være vandret fra Jødeland och hid, icke helder om Krefft, den Ffallende sot, Item om den draabe eller slag som mand bliffuer rørd met, oc kaldis almindelige Popelsi, Disse ere visselige huer kommen fra sin hiørne i Verden, for synd oc ondskabs skyld, Det mand kand kende paa Island, Fferør och andre vdøer som fremmede komme icke hen saa almindelige, at føre dem ny klæder oc ny seder at effterfølge, at de rose der aff oc tacke Gud, at de neppelige vide aff nogen Siugdom at sige, al deris alder igennem, ind til de ere gamle vdleffuede mend. (etc.) —

Jeg haffuer talet, om alle haande løsactigheder, och Guds fortørnelse, dissligeste om Straffen, som er med indførd i dette Rige, vdaff Valland, Spanien, Franckerige, Engeland, Skaatland etc. Item om ny Synder oc ny siuger. Huad om ieg taler ocsaa it ord om Tyrchi, och huad wi haffue der faaet fra? Haffue wi icke deris høye taappede hatte oc anden klædebaan der fra? Item deris Vaaben oc verie oc Tyrckiske seder alle vegne? Oc hierte lag induortis effter som de skicke dem vduortis met saadanne fremmede dregt och vnderlig klædebaan, huad vil der dog følge effter, end nu ydermere end her til er skeet? Naar mand taler om Gog oc Magog, da verd icke mange huad det er for en tale, Gud giffuit, at de her i disse Land, naar de faa end at vide huad det er, aldrig skulde friste och forsøge dem, ey helder deris børn och affkomme intil niende knæ, ia indtil det tusinde knæ, om Verden skulde staa saa lenge, som vor Christne brødre oc søstre i Vngerland, i Østerrige, och i andre Riger och Land kende nu vel, ia alt for vel Gog og Magog, friste oc forsøge alt ont, aff deris neruerelse offuerfald oc henførelse, dagslige dag, aar fra aar, det kende Gud, oc hand føre styre der til oc naadelige affuende dem. Och wi der met ville lade oss paaminde, at wi och vore effterkommere icke skulle faa det samme Guds riss at føle, som det er oss lenge siden propheteret, och besynderlige aff en

frommer Guds mand, huess Prophetie ieg vil paa det allerkortiste sette her effter, ath det icke bliffuer forlangt, och dem kedsommeligt at læse eller høre læsis, som icke mue gerne lide at man taler om Synden oc Syndsens straff. Huo er den, som vil gerne røre och vende i sit egit skarn, met orloff sagdt? Saa vil mand icke helder gerne komme sine synder i hu etc. Ey heller høre at der predickis oc tales om dem, och det maa alligeuel saa gaa til, om Troen skal komme i hiertet oc der skal bliffue Salighed aff."

Herpaa omtaler han Spaadommen af en Mand for hundrede Aar siden, i den Stad Isenach, vdi Dyrringer Land, i Graamunkenes Kloster, ved Navn Johannes Hilten; han profeterede meget om Pavedommens Forstyrring og Tyrkernes Indfald; at 1600 skal et Menneske regjere paa det allergrummeste udi den ganske Europa, at Gog og Magog skal regjere. 1606. o. s. v. Herefter gaar Palladius atter over „til den Hosedieffuel;" og da der er saa mange andre Djævle omkring os, „som der er grand i Solen," saa advarer han især mod „de fortagelige Dieffle": Afgudsdjævelen, og herved omtaler han „den Fastelaffuens Dieffuel her inden Købenbaffns Porte, der wi haffue predicket mot, nogit nær i disse tiffue aar, indtil nu try aar siden, den salige Peder Gaadske som vaar Kon. Maiestatz beffalnings Mand, her paa Københaffns Slaat lenge oc vel, hues Legem nu i dag (anden dag effter Matthiæ Apostels dag) er begraffuet, Gud giffue hannem oc off alle sammen, en gledelig opstandelse) han lagde en haand paa met, oc beuiste sig i Offrigheds embet som en from Christen Mand, met den Duns fogit etc. Huor met den Fastelagens Dieffuel bleff bort iaget, saa at wi haffue siden hafft fred faar hannem, des være Gud loffuit." Fremdeles „den Hoffmodigheds Dieffuel, som foruilder Folck nu tusindmaal mere i denne tid, end nogen tid til faarne, met Prang oc offuersettelse i ald offuerflødighed, met Klædebaan oc andre ting, huilckit Hieronimus kalder en høy tiffuestyld, naar det wnyttelige oc offuerflødelige vonbrugis, som fattig Ffolk hør til oc kunde behielpis der met" — „den Aagerdieffuel" og for det fjerde „den Drankerdieffuel som de kalde Huffa, oc hans vndersaatte neffnis oc kaldis Selskaber, det er de som pleyer Selskab, oc findis gerne tilhobe vdi Kruhuss først hoss Brendeuin, saa hoss Tystøl, paa det siste vd paa natten hos Pryssing, hoss Vin och anden drick til hen imod dag, de

veltis i seng, saa fulde som suin, saa at de faa aldrig Solens opgang eller nedgang at see." (etc.) — Screffuit i Københaffn 26 Februarii 1556.

Bogen sluttes med to Rim, et om den forkludede Hosedjævel, og et andet om denne sidste og korte Tid og om denne onde Verden; kun mærkelige ved nogle enkelte Ord, som: fordømme oc vaske paa bag; Finantz oc bedregeri; foruende retten met snedighed oc suenck.

Hertil kan endnu føjes Oversættelsen af Huberini Traktater om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erlig og vellærd Mand Hr. Hans Henricksen, som tjente salige Biskop Offue Bilde; i Anledning af hans Bryllup, da han agtede „effter lang oc tro tienste at sticke sine fodder vnder sit eget bordende," og at give sig i det hellige Ægteskabs Stat „met Erlige quinde Bold Mattisdaatter Borrisker i Malmø." Palladii Skrøbelighed hindrede ham fra at være personlig nærværende. Screffuit i Københaffn. Mitsommers dag 1556.

Af denne Bog hensættes et Par smaa Prøver, formedelst de deri forekommende Udtryk:

Der faare talede de ocsaa skendelige om en dannequinde, naar hun laa inden kirckegang, da sagde de at hun laa hiene, det er saa megit at forstaa aff Muncke lære, at hun er en henske Quinde vdi sin Barselseng oc ingen Christen quinde, at hun haffuer dieffuelen met at fare paa den tid oc icke vor Herre, at hun skal haffue liuss oc vand naar hun gaar i kircke, at liuse oc stencke diefflen fra sig met igen, ia døde hun bort i sin barsel seng, da skulde hun vdi en graa kappe oc it sluct liuss bæris ind faar hende, ia vist maatte det være sluct, der løbe de da fastelagen met, oc sagde at man ledde en graa Munck i kircke effter hans første barn, Saa at wi kunde tage, føle oc treffue paa vildfarelse, som wi haffue værit vdi. —

Der faare er nu en dannequinde inden kirckegong, at hun skal førme offuer sig selff, paa saa long tid. Oc min kere quinde, der

[1] Tuende merckelige Traktater, den ene, om den hellige Ecteskabs Stat, den anden, om fructsommelige Quinder, meget trøstelige, screffne vdaff Huberino, oc vdsætte paa danske aff Doct: Pet: Palla: 1556. — Prentet i Københaffn 1556. — (Exemplar paa Kong Bibl.). See ogsaa Nyerups Excerpter af Bøger paa det Kongel. Bibl., i Athene, 1, 427.

som du est end saa sterck, at du kant end gaa vd før end din kircke-gangs tid kommer, da skulde din egen naturlige høffuiskhed holde dig inde saa lenge, vden du haffde io diss større nød oc trang til at giffue dig vd, paa det at en anden fattig skrøbelig dannequinde der haffuer en skalck inden dørre at drages met, icke skal nyde dig ont at, oc ride sin Hustru dig i næsen, oc sige alt gick hun vd, hui maat icke du gaa vd. Saa skal mangen fattig skrøbelig quinde nyde en hoffmodig stolt oc sterck stømper ont at, der faare er det best, at den ene bliffuer inde met den anden, indtil deris kirckegangs tid kommer. Gud almectigste beuare dem alle sammen inden sin naade til det evige liff Amen.[1]

Pet: Pall:

Palladius var ogsaa Psalmedigter. Han oversatte eller omsatte ældre katholske eller Davids Psalmer, og forbedrede andres (f. Ex. Knud Gyldenstjerne til Thim's Psalme: O Gud, vor Fader i Evighed). Mærkelige ere især: En ny Dagevise, om Skabelsens Dage (i Psalmedigtn. Nr. 65) og Vor Herre Jesu Christi Brudevise at siunge Brude i Seng med (i Psalmedigtn. Nr. 68), der skulde træde istedet for den gamle ugudelige Brudevise: Marisskiold. I disse Psalmer findes en saa simpel Hjertelighed, og Ideen selv er saa smuk, at de med lidt nyere Politur endnu ville gjøre Indtryk. Meget brugt i sin Tid, men uden poetisk Værd

[1]) Foruden de her anførte Skrifter har Palladius udgivet adskillige andre, som paa sit Sted ere angivne, men ogsaa nogle, som jeg ikke har fundet. Efter Titlerne at slutte ere de manglende dog næppe af megen Betydning. Kun Oversættelserne af Jesus Syrach og af Tobiæ Bog, der af Nyerup (ikke hos Worm) angives hver for sig at være trykte i Lybek 1558, vilde være vigtige, hvis det er andet end Aftryk af Christian den Tredies Bibel. Men disse Oversættelser ere maaskee ligesaa apokryfiske som Bogerne.

I en nyere Udgave og med forandret Sprogform haves Oversættelsen af Justi Menii Bog Om Exorcismo, At den icke bør at fordømes som en Troldoms Vederstygelighed (etc.). Justus Menius 1551. Fordansket af Petro Palladio. Tronhiem 1751. 4. Efter Nyerup udgivet af F. Nannestad. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

er derimod: En ny Evangelisk Rimstaack, 1554, med en Fortale til alle Sognedegne i Sællands Stift (i Psalmedigtn. Nr. 70); det er kun nogle Rim, hvorved unge Folk kunde erindre sig Søndagsevangeliernes Indhold.

Foruden Palladii her omtalte Virksomhed, hans Iver for med det mundlige og skriftlige Ord at undervise og oplyse Præster og Menighed, deltog han som Biskop og theologisk Professor i de mange Bevægelser, der den Gang oprørte Kirken; og hans biskoppelige Idrætter omfattede foruden Sælland tillige Rygen, Gulland, Norge og Island. Skildringen heraf hører til Kirkens Historie. Her berøres kun hvad der i literær Henseende havde nogen Virkning. I Norge hang Folket fast ved Katholicismen, og modtog de ny Lærere med megen Uvillie. Biskoppen i Bergen, Geble Pedersen, skrev (1537 eller 1538) til Palladius, for at faa dulige Lærere til Kirker og Skoler; men han kunde ikke formaa nogen til at rejse til Norge, thi man havde den Tro i Danmark, at de Norske sloge sine Præster ihjel. Ved denne Lejlighed skrev Palladius sin Bog for de norske Præster. Han indviede Olaf Hjaltesen til Biskop i Holum, og brevvexlede med den bekjendte Biskop Jon Aresen; overhovedet tog han sig meget af Islænderne, der opholdt sig i Kjøbenhavn. Derfor bleve flere af hans Skrifter oversatte paa Islandsk.

Palladii Helbred var svag; anstrængende Arbejde nedbrød den endnu mere. Naar Niels Hemmingsen taler om, at han, som mange andre, paa deres Legeme kunde forudføle Vejrets Forandringer, anfører han ogsaa Palladius.[1]

---

[1]) Han siger om ham: Ex multorum annorum observatione potuit ex loco corporis affecto prædicere ex qua plaga cœli tempestates erant venturæ, et raro fallebatur. Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, i Hemmingii Opuscula theologica 1586, S. 926.

Allerede i sit Brev til Provsterne fra August 1543 (i Formula visitationis) yttrer denne: Plura sunt in meos humeros coniecta, qvam vt ferendo par esse possim. Endnu i Aaret 1554 var han dog i Virksomhed, men nedbøjet af Sygdom og Kummer;[1] i Maj 1555, i Begyndelsen af Rigsdagen, som da holdtes i Kjøbenhavn, blev han paa Prædikestolen rørt af et Slag, som lammede venstre Haand og Side. Fra den Tid rejste han sig næppe fra Sygelejet; thi i Marts 1558 skriver han om sig selv: in tertium annum decumbens sub potenti manu dei. Nytaarsdag 1559 døde Kong Christian den Tredie. Ved Efterretningen om Kongens Død fældte han Taarer. Dog skrev han fra sin Sotteseng sit Trøsteskrift til Frederik den Anden, der endnu udmærker sig ved stærke og levende Billeder; og tillige er historisk mærkeligt formedelst den deri optagne Beretning om Christian den Tredies Død.[2] Palladius døde den 3 Januar 1560 (samme Aar som Melanchthon) i sit 57 Aar. Han blev begravet i Koret ved Alteret i Frue Kirke. Hans Billede findes i Haas's Samling af evangeliske Præster i Sællands Stift. Hans Valgsprog var: Nostra conversatio in cœlis. Philip. 3. I hans Signet stod Apostelen Peders Billede som han var iførd med at fiske, og derover P. P. Hans Skrifter bleve af Paven satte i første Klasse i Index librorum prohibitorum. En fuldstændig Fortegnelse findes

---

[1]) I Hoini Oratio funebris in memoriam Christ. Morsiani, der udkom i Wittenberg 1554 hedder det om Palladius: Is quantis laborat his proximis annis infirmitatibus! quantis debilitatur tentationum et ærumnarum oneribus!

[2]) Høgborne Første (etc.) Her Frederick den Anden (etc.) Tilscreffuit aff hans Naadis Vndersaatte Petro Palladio. Prentet wdi Københaffn, aff Christoffer Barth. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Indeholder tillige: en Bøn tilskikket Hertug Frederik, samt Christian den Tredies Affked af denne Verden.

hos Heiberg; naar man medregner Oversættelser og Fortaler var Tallet af de trykte 65; og af Haandskrifter kjender man 15, hvoraf 7 brændte 1728. — Hvo hans Hustru var, vides ikke; heller ikke om han havde Børn.

Palladii Gravskrift vidner, og med Sandhed, at han var en aarvaagen, nidkjær Biskop, en from, lærd, mild og venlig Mand. Som næsten alle udmærkede Mænd besad han en vis Grad af Jovialitet.[1] Naar han taler om sin Skolegang, mindes han gjerne, at de lærte med Lyst og med Leg. I sin Visitatsbog siger han endog, at eftersom Djævelen tilskikker os saa mange onde Timer, saa er det vel tilladt at stjæle os en glad Time, ja vel endog at drikke et Bæger med hverandre over Tørsten. Adskillige af hans Yttringer vidne om hans Sands for Poesi og Glæde ved Sang: Hvilken Fornøjelse var det ikke, at høre Mønboerne synge i deres Kirker; men ikke alene i Kirken skal man synge, ogsaa i Mark og Skov, naar Lejlighed tilbyder sig. De mange dejlige Takkepsalmer udi Kong Davids Psalmebog, desligeste andre Hymner og Lovsange, baade i den hellige Skrift og uden ved, paaminde alle fromme Christne at de gjerne lade deres Mund op, baade i Kirken og andensteds, Mand og Kvinde, ung og gammel, den ene med den anden,

[1]) En gammel Tradition fortæller: De to Brødre vare allerede Biskopper, da de fik deres Fader til at komme til Kjøbenhavn. Han blev ført ind i et Selskab, hvor en af Gjæsterne spurgte ham, om han ikke havde et Par Sønner, og hvor de vare blevne af. Han svarede, at siden de vare rejste til Tydskland, havde han ikke hørt synderlig til dem. Da man spurgte ham nøjere ud om dem, svarede han: ja, de vare vel gode nok, men noget skalkagtige, og Peder især var den største Skalk. Gjæsterne brøde ud i Latter; og nu gave Sønnerne sig tilkjende. Nogle nægte Sandsynligheden af denne Fortælling, der dog intet utroligt har, naar man forestiller sig, at Faderen selv var en jovial Mand, der nu var bleven gammel og blind.

at sjunge, love og takke Gud. Vi ere skabte til Guds Ære og Lov, og det er den rette Guds-Dyrkelse. Ja, disse dejlige Fugle med deres Sang og Kvidren, her i Vejret omkring os, fra Morgen og til Aften, paaminde os det samme. Det er bedre, naar Konen ved sin Væv og Pigen ved sin Spinderok synger aandelige Sange, end utugtige Viser, eller bagtaler andre. Det giver et glad Sind, og det er den hellig Aands Gave.[1]

Peder Palladius danner ligesom Slutstenen paa Reformationens Skribenter. Intet, hverken Lærdommens egen Haardhed eller Tidens Ugudelighed eller et svagt Legemes Lidelser, var istand til at tilintetgjøre hans friske frimodige Liv, førend Herrens Time var kommen. Hvilke tvende Livsbilleder have vi ikke i ham og i Christiern Pedersen; i Chr. Pedersen, den indtil Enden tro Arbejder, der som Fledføring i en sællandsk Præstegaard slumrede ind til Aarhundreders Glemsel, og i Ped. Palladius, der døde paa Sællands Bispestol som et for sin Eftertid længe straalende Lys. Den ene en Literaturs Grundlægger, den anden dens Opfostrer. I dem er Sproget givet. Ved Siden af dem blegne ogsaa de øvrige Forfattere, som vi derfor endnu kun korteligt skulle omtale.

Broderen Niels Plade, Nicolaus Palladius, (f. i Ribe, Skrifter 1537—1557, † 1560) gik i Odense Skole

---

[1]) Efterskrift til Arvid Pedersens Sange (D. Mag. 5, 352) — See om Palladius: Vinding, Acad. Hafn. S. 63. Molleri Cimbr. liter. 1, 476. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 633. Pontoppidans Annal. 3, 89. Haas, S. 1. Zwerg, S. 55. (Om Peder Godske S. 22.) Vandal, Jægerspris, 1, 325. Stemmer fra Reformationstiden, S. 91. Brandt og Helweg, Psalmeb. S. 10. Palladii Levnet af Heiberg, i Scharling og Engelstofts Theolog. Tidsskr. 4 B. 1840 og Tillæg i 6 B. (Om Absalons Ring, hvis nogen vil efterse det, Suhm, Danm. Hist. 8, 585.)

under Frands Berg. Han studerede i Wittenberg og havde den Gang Hustru og tre Drengebørn. Om han var Læsemester og Prædikant i Maribo, veed jeg ikke. Han blev 1547 Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn; 1552 Biskop i Skaane. Begge Brødrene døde i samme Aar.[1]

Det vigtigste af hans Skrifter er næppe mere til: Skilsmisse imellem den rene evangeliske Lærdom og Pavens ugudelige Lærdom. Wittenb. omtr. 1537. Langebek har kun seet eet defekt Exemplar deraf (D. Mag. 6, 22). Hvad Tiden har levnet os er nogle opbyggelige Skrifter og et Par, som oplyse Tidens Sæder.

Til første Slags høre især Viti Theodori Summaria over vor christelig Lærdom, Wittenb. 1552.[2] Tilegnet Johan Fris til Hesselager. Kbh. 1551. Efter Kanslerens Begjering havde han nemlig begyndt at oversætte Luthers Huspostil; men da dette ikke kunde skee saa snart, har han udsat denne korte Summa.

Fremdeles en Prædiken Hvorlunde en Christen skal beskikke sig til Døden. Kbh. 1558,[3] tilegnet Claus Urne til Belteberg, Kong. Ma. tro Mand og Raad, og Provist i Lunde Kapitel.

---

1) See D. Mag. 1, 26. Brevet fra Peder Palladius til Sabolin om Niels Palladius og hans Ophold i Wittenberg, hos Heiberg S. 183, jf. S. 164.

2) Summaria offuer vor christelig lerdom, For vnge Folck, huad besynderlige er at merck, vdaff huer Sondags Euangelio, met en Bön der hoff ved Vitum Theodorum. Wittemberg 1552. — Denne Bog er prentedt i Wittemberg hoes Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd, M. D. LII. (Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.)

3) Huorlunde ith Christet Mennisfe skal, paa sin Soteseng, beskicke sig til Døden, predicket i Københaffn af Nicolao Palladio. Prentet i Københaffn Anno 1558. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Mange Oplag. Et paa Kongens Bibl. Prentet i Kiøbenhaffn af Laurentz Benedict (uden Aar) findes bag en Lucidarius. Et andet uden Titel, Prentet i Københaffn, aff Matz Wingaardt, Aar M. D. LXX, o. s. v.

Om Dommedagen. Kbh. 1559.[1] tilegnet „Johan Friis til Helsselager". Han siger i Tilegnelsen, at der ogsaa i disse Lande findes mange Epicureer, som klarlige give tilkjende med deres skjændige Levnet, at de hverken tro, de skulle opstaa af døde, eller de skulle komme for Dom og gjøre Regnskab. Item, de tro ikke, at der er Djævle og Helvede til. „For deris skyld och dem til vnderuisning, oc aduarsel, haffuer ieg ladt denne lilde Bog vdgaa paa danske, ath de skulde paa Dommedagen intet haffue at kunde aarsage sig met."

Og endelig En Bønnebog: Davids Psalter i Bønner, Kbh. 1570.[2]

Til det andet Slags hører: Det hellige Egteskabs Ordensregle, Kbh. 1557,[3] som han tilegnede Erick Rosenkrantz, Be-

---

[1]) Om Dommedagen, en nyttelige Tractat, tilsammen scriffuit och fordanstet aff Nicolao Palladio Aar 1559. — Prentet i Kobenhaffn aff Hans Vingaard Aar 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl., saavelsom en senere Udgave, Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurenz Benedicht 1575.) Et og andet artigt Udtryk forekommer deri, saasom naar han taler om at Dyderne ere forkølede; de snurckede Jomfruer; al Phantesi och Dieffuelens huskud.

[2]) Et Exemplar findes paa Kongens Bibl. men uden Begyndelse og meget defekt. Prentet i den Kongelig Stad Kiøbenhaffn, aff Matz Wingaardt. Aar Effter Guds Byrd, M. D. LXX.

Et Himmelbrev 1555 in fol. pat. har jeg ikke fundet. Derimod haves paa Kongens Bibl.: En megit nyttelig taffle, som indholder de besønderligste Aarsager, huor faar Guds søn, Jesus Christus, kom ned aff Himmelen, anammet Mandom, oc lod sig føde til Verden, screffuit aff Nicolao Palladio, oc skenckt erlig oc velbyrdig mand, Laue Vrne, Kongelig Maiestatz tro befalnings mand offuer Stigtens Gods, i Skaane stigt, til Nytaars gaffue, Aar 1558. — Prented i Københaffn aff Hans Vingaard. in fol. pat. (Paa Kongens Bibl.) Her have vi da et andet Exempel paa Nytaarsgaver; men dette er en Udvikling af saadanne otte Aarsager, som i en Bog, trykt paa een Folioside.

Paa Dansk er ogsaa N. Palladii Fortale til det islandske Skrift af Gilbert Jonson, Margarita theologica, Screffuit i København 10 Febr. 1558. Den indeholder en Anbefaling for Bogen og hvorledes en Kirketjener bør at være.

[3]) Den ældste Udgave har jeg ikke seet; men Kongens Bibl. har en senere: Det hellige Ecteskabs Ordens Regle, effter huilcke alle Ectefolck bør ath leffue, Tilsammen screffne aff Nicolao Palladio 1557. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny

falingsmand paa Vaarbierge Slot, thi det er dem han kortelige opregnede, da han viede ham og hans Brud Jomfru Heleuig Harnbergs i vor Frue Domkirke i Kjøbenhavn, og han lader dem nu udgaa, ham og hans kjære Brud til Ære. Thi „haffue Muncke och Nunder i Kloster tagit flittelig vare paa deris Regle, som deris Ordens Abbet, Dieffuelen haffuer stictet oc dictet, at de skulde paa viss tid være i Chor, paa Capittel, i Pibestue, paa Søffnhuss, oc viste naar de skulde ringe, siunge, faste, nicke, bucke, brumle. Item at de skulde vide huilcke Ordens Brødre oc Søstre der skulde bruge sort, huid, graa, blaa eller braaget Cappe", hvor meget mere bør da ikke den hellige Ægteskabsordens Brødre og Søstre tage vare paa Ægteskabsregle, som Gud har selv lagt dem paa.

Meget i denne lille Bog er endnu anvendeligt, saa at ny Udgaver deraf, i Gjerningen at sige, ville være meget ønskelige; et og andet, hvorpaa vi her give et Par Prøver, har noget særeget i Udtrykket. Saasom: „Mand eller dreng skal først vel vdsporge alle omstandendis vilkaar, Huorledis det haffuer sig met den hand begerer til Ecte, om hun er lad, orckeløss, en vinduefugel, løsactig. Item om hun er tuctig, tro, sandru, en god Husholderske. Thi ith vel optuctigt (optugtet) Barn, lader sig regere aff sin Mand. Men er hun ilde optuctit hiemme, da er hun siden ont at temme. Lige maade ligger mact paa at en Jomfru, Quinde eller Pige flittelige vdspørrer den Personis vilkaar, som begerer hende til Ecte, om hand er huigelhiernit, vild, vmild, knuburen, om hand er en doblere, drancklere, huggebasse, lad etc. Spør mand icke saadant vd først, da bliffuer det siden ith vroligt Ecteskab, oc ingen fred huercken i Stuen eller i Kammersit." Det er vist ogsaa vel betænkt, at den Mand, „der vil Christelige regere sin Hustru", skal strax i Begyndelsen „holde hende til husholding, icke lade hende være aldelis ledig, at gaa oc strabadze i alle gader, eller staa idelig i dørren oc Vinduerne, och holde lang fadersnack. Men hun skal venne sig til Quinde arbeyd och Husholding, oc hielpe til næring, det beste hun kand." Og det er en viis Regel, der gives Ægtefolk: „Manden skal holde sin Hustru for den skønniste, klogiste oc dydeligste Quinde som kand vere paa

---

Closterstræde 1561. Og en endnu senere, Prentet vdi Libeck aff Affweri Krøgers Arffuinge. Anno M. D: XCVI. Jf. Nyerups Excerpter i Athene 1, 429.

han digtede Psalmer,[1] udgav det ny Testamente, Wittenberg 1558,[2] og adskillige gudelige Skrifter.[3] Selv blandt den

---

gaarden, skriver sig Niels Fædder og har med Svendborg at giøre. Hvilken var nu Psalmedigteren? Niels Fædder formodenlig. Og hvem var den Lærde?

1) D. Digtek. Hist. 1, 212. D. Psalmed. Forf. 1, 22.

2) Et Aftryk af Christian den Tredies Bibel. See Norske Vidensk. Selsk. Bogfortegnelse, S. 48. Det Privilegium Clawes Føerd fik at lade prente det Ny Test. paa Danske vdi en Bog for sig sielff, 1556, findes i Langebekiana S. 293. Kongens Bibl. ejer to Exemplarer: Det Ny Testamente Paa Danske. Tryckt i Wittembergk. Anno M. D. LVIII. — Gud Alsommectigste till Loff Ere oc Prijs, Oc alle dem som vort Danske Tungemaal forstaa, til en Christelige trøst oc husualelse, Er dette Ny Testamente met Guds Naadis hielp, Prentet i Wittemberg hoff Jørgen Raus Arffuinge, Aar effter Christi Fødzel. M. D. LVIII. Oc findis samme Testamente til kiøbs met Kongelige Maiestats Naade oc Frihed, hoff Claus Føerd Borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn.

3) Den Christne Lystgaard. En Christelig, skøn Trøste Dict, Huorledis oc huor met en Christen skal Trøste sig i Kaarff oc Dreffuelse. Bescreffuen aff M. Leonhardo Northusiano. Oc Fordansket aff Nicolao Fœddero. Prentet i Kiøbenhaffn, af Laurentz Benedicht. 1579. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Erlig oc Velfornumstig Quinde, Kirstine Mandz, Salig Matz Fædbersens effterleffuerske, Borgerske vdi Suenborg min kiere Suogerske. Kiøbenhaffn den 10. dag Nouembris, Aar 1560. Niels Fædder. — Senere Udgave: Christiania 1681. af Mickel Thomæsøn, Privilegirt Bogtrycker. — Bogen er skjær Prosa. — En christelig Digt om disse sidste Verdsens farlige Tider, Kbh. 1563. findes ikke. Menes der Psalmen i D. Psalmed. Nr. 93?

Kaanst Christelig oc vel at Dø. En Disputatio oc Samtale, imellem it siugt Menniske oc Fristeren. Bescreffuen aff Juone Barmschampe. D. Oc nu vdset paa Danske. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1575. (Paa Kongens Bibl.) Den ældste Udgave angives at være fra 1570, hvilket bekræftes af Tilegnelsen til Erlig oc Velbeskeden Mand Pouel Pouelsen, Canick vdi Opslo oc Slots Scriffuer paa Agershuff. Kiøbenhaffn, S. Pouels Omuendelsis dag. Anno 1570. Claus Føerd, Bogfører i Kiøbenhaffn.

Ogsaa har Hermind Beyer, Borger i Kjøbenhavn, udsat Locos communes Philippi paa Danske. Christian den Tredies Brev til Universitetet, Nyborg 1555, siger, at han til at lade den

danske Adel have uden Tvivl flere givet sig af med at forfatte om ikke udgive gudelige Skrifter. Albert Gjø til Krenkerup i Laaland, † 1558, lod P. Palladius udgive sine Loci communes, Kbh. 1549,[1] der kun ere mærkelige derved, at de indeholde Palladii Anskuelser.

Slutstenen af Reformationsværket blev ligesom lagt ved Christian den Tredies Bibel, Kbh. 1550. fol. I det Forbud mod Eftertryk, som er aftrykt deri, hedder det, at Kongen har ladet den tilforne med Flid oversee af lærde Mænd udi Danmark, og besynderligen af de Højlærde udi Universitetet i Kjøbenhavn. Gamle Brevskaber oplyse tillige, at der for Arbejdet ved Bibelværket bleve udbetalte forskjellige Summer til Superintendenten Dr. Peder Palladius, der, ifølge hans Yttring til Provsterne 1547, vel især har været

prente „maa faa hundrede Ris Papir af det Vi have der udi Universitetet standendes; Halvdelen deraf have vi givet ham og anden Halvpart skal han betale. Superintendenten i Sællands Stift Doctor Peder skal overlæse Bogen.“ (Langebekiana S. 291.)

1) Loci communes. Det er, vor Christelig lærdoms hoffuit articke kortelige til sammen screffne for legfolck oc offuerseet af Doct. Peder Palladio. Prentet i Københaffn M. D. xlix. — Prentet vdi Kiøbenhaffn hoss Hans wingaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Palladius begynder sin Tilskrift med de Ord: Kære Albret sender ieg eder eders bog igen, noget forbedret effter eders begering. Det mærkeligste i Bogen forekommer mig at være: Den ren lutherske, smukt fremstillede, Artikkel om Nadveren; og om Afløsning: at alle Kristne i Almindelighed er given Magt paa Jorden at forlade Synder; er ikke Sognepræst tilstede, maa hvert kristet Menneske sige sin Jevnkristen Syndsforladelse til og afløse ham; er ingen anden tilstede, maa hvert kristet Menneske ved Troen til Jesum Christum løse sig selv af og sige sig selv Syndernes Forladelse til i Jesu Navn.

2) Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske. Prentit i Københaffn, aff Ludowich Dietz. M. D. L. fol. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er noget defekt i Slutningen. Fuldstændige Exemplarer forekomme endnu i Boghandelen).

beskjæftiget med Revisionen,[1] til Dr. Joh. Macchabæus, til Mester Niels Hemmingsen, til Hr. Hans Henriksen og Hr. Peder Tidemand; derhos, at der to Gange var skeet Udbetaling til „Mester Christiern Pedersen, fore han udskrev først Bibelen", og „som havde corrigeret og udskrevet Bibelen første Gang". Allerede heraf kunde man slutte, at det første Grundarbejde tilhører ham, og maa have været en vigtig Beskjæftigelse i hans sidste Leveaar. Fuldkommen Sikkerhed for, at han er den egenlige Oversætter, er imidlertid først givet ved Peder Litles klare Vidnesbyrd fra Aaret 1543 i hans foran anførte Sum paa Skriftens Bøger.[2] Saa indsees tillige, hvorfor Oversættelsen er saa vel lykkets, og især hvorfor Sproget deri er saa danskt. Det var Kongens Villie, at Luthers tydske Oversættelse, saavidt Sproget tillod det, skulde følges; den Udgave, der nærmest er benyttet, er den anden gjennemsete af 1541. Det er sandsynligt, at man til enkelte Bøger tillige har benyttet ældre danske Oversættelser. At Revisionen foretoges 1547 stemmer med det sædvanlige Antagende, at Trykningen begyndte 1548 og endtes 1550. Der kom et Exemplar til hver Kirke.[3]

---

1) Necessitas ipsa postulat, ut domi manere cogar, in revidendis Danicis bibliis occupatus. Epist. de vita ministr. v. d. quotid.

2) I Tilegnelsen siger han nemlig om sin egen lille Bog, at den „med rætte kallis oc bør ad hide een Sum paa ded Gamle oc Ny Testamente Oc kand, skal oc maa være som een forløbere for den store Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, viis oc vel lærd mand Mester Christiern Pederssen som vor Canick i Lund, met stoor fliit paa ræt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud altmechtigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis".

3) Udførlig Efterretning tilligemed Oplysninger om Sproget er givet af Molbech i Progr. om Bibeloverſ. S. 71. Jf. Friedlieb de Bibliis, 1 Afd. S. 5. Hans Thomesens Ligtale over Chr. 3, hos Krag 1, 446. Om Bogtrykkeren Ludvig Dietz findes Hen-

Det er det ypperste Sprogmindesmærke og fortrinligste typografiske Arbejde fra denne Tid.

19. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Weigere. Claus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier.

Naar man begiver sig udenfor den Kreds af Reformationsskrifter og Andagtsbøger, som var Tidens Hovedøjemed, og undersøger hvad der i Modersmaalet blev til, som vedkommer Videnskab, Historie og Poesi, er Udbyttet kun ringe. Danske Lægebøger og Urtebøger ere omtalte ved Chr. Morsing, Chr. Pedersen og Henr. Smith. Skrifter, der kunne oplyse det danske Sprog, i det mindste middelbar, ere ligeledes forhen nævnte. Den Stilling, som den danske Adel indtog i Literaturen ligetil Enevoldsmagtens Indførelse, maa der allerede nu have været Spor til, men de ere kun svage. At den især beskjæftigede sig med Lovene, var en ligefrem Følge af dens Stilling i Staten. Men kun een Mand har virket saa meget for dansk Lovkyndighed, at han her maa nævnes.

Erik Krabbe til Bustrup, Rigsraad, † 1564, Udgiveren af Saxo, Forfatteren til Rimkrønniken om Kong Hans, Oversætteren af Jyske Lov (udg. af Resen, Kbh. 1684. 4.), forfattede en almindelig dansk Lovbog, der i Haandskrift siden har været benyttet ved Lovrevisionen.[1]

Den af sin tappre Færd i Grevens Fejde bekjendte Hans Gaas, Prior i Svendborg, første evangeliske Præst

visninger i Lackmanni Annal. Typograph. sel. quædam capita, S. 22. 23. Om Bibelens Trykning, Indbinding og Salg see C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 394.

[1]) See hans Levnet i Hofmans D. Adelsmænd 2, 206. Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 371.

til Frue Kirke sammestedes, 1549 Bisskop i Trondhjem, † 1578, foretog sig, da han var bleven Bisskop i Trondhjem, at oversætte den Norske Kristenret. (Oversættelsen i Paus' Samling; Fortalen i D. Mag. 6, 313).[1]

Den var, som han selv siger i Fortalen, udskreven paa gammel Norske Maal, saa han kunde paa den Tid ikke læse med ret Forstand to Linier af hende; men da ingen af de lærde Mænd indfødte udi Norges Rige vilde udsætte samme Christen Ret paa Danske eller paa det Maal, som da forstandeligt var, og der i Riget menlig brugtes, saa begyndte han i Jesu Navn med ærlige og vellærde Mands Lector Anders paa Trondenæs' Hjælp, det retteste dem muligt var, at udsætte den af gammel Norske og paa Danske.

Til den danske Lovkyndigheds Fremme kan ogsaa regnes Udgivelsen af ældre Love.[2]

Ogsaa i andre Retninger foregik den danske Adel med sit Exempel. Snart gav den sig af med religiøse Skrifter, som vi allerede have seet ved Albert Gjø, snart digtede den danske Psalmer, eller beskjæftigede sig med Fædrelandets Historie, samlede Ordsprog, Kjæmpeviser, o. desl.[3] Men libet

---

1) See ogsaa Pontoppidans Annal. 3, 194. D. Mag. 6, 300. 321. Hans Bog om Ægteskab sst. 6, 331.

2) Foruden den gjentagne Udgave af Jyske Lov 1504 og 1508 hører hertil: Hær begynnes then zelands low paa ræt danst (etc.). Hos Ghemen 1505. — Hær begynnes skonskæ logh paa ræth danskæ (etc.). Hos Ghemen 1505. (Paa Kongens Bibl.) — Fremdeles: Her efter følger den høgeste oc elste watterret (etc.). Hos Hans Vingaard 1545. (Ligesaa). See iøvrigt K. Ancher og Rosenvinge.

3) Psalmedigtere vare f. Ex. Knud Pedersen Gyldenstjerne til Thim, af hvem der haves en Psalme, der urigtig er tillagt den fynske Bisskop Knud Gyldenstjerne (D. Psalmed. Forf. S. 13); Eiler Erikssen Hardenberg til Mattrup og Vedtoftegaard (sst. S. 7); den nysnævnte Erik Krabbe. Hans Søster Elisabeth Krabbe efterlod sig en Samling af Ordsprog, der omtales af Peder Syv (i Fortalen til Ordsprogenes 2 D.); og Efterretninger om Peder Skrams Levnet, der ligge til Grund for Pontoppidans Bearbejdelse (Kbh. Selsk. Skr. 2 D.). Rigs-

er deraf blevet bevaret. Til videnskabelig Historie kan heller ikke henføres de ved Pressen bevarede historiske Aktstykker, der ellers i anden Henseende kunne være mærkelige nok.[1] Til Fædrelandets Historie i Modersmaalet er Udbyttet derfor tarveligt.[2]

I den almindelige Verdenshistorie haves Jon Tursens Oversættelse af Carions Chronica, Wittenberg 1554;[3] i hvilken der kunde have været Anledning til at udfylde det manglende i Fædrelandets Historie, men det er ikke Tilfældet.

Bogen er tilegnet Kansleren Johan Friis aff Heslagger. Til Exempel paa Sprogformen maa følgende tjene. I Tilegnelsen hedder det:

Effthertthi at wi ere alle dette loff lighe riighe vort indfødde Federne Land Danmarck, møget gott plichtige, huer effter sin formue, Oc eders fromhedt haffuer oc all tidt verit meg saa gonstig i alle maade, Thi haffuer ieg nu fordansket thenne Chronica M. Johannis Carion, baade mit federne landt oc alle Danmarcks Riigis indbyggere til godhe, Oc edher til ære, oc alle edhers slect oc effthterkommere (aff den gamle eddel Friis slect) till een euigh hugkommelse. —

raaden Claus Bille tillægger Lyskander et Par Krønniker, om hvis Tilværelse intet er bekjendt (Worm 1, 109. Badens Hist. Bibl. S. 46). Herluf Trolle efterlod sig Samlinger til Fædrelandets Historie, som Hvitfeld benyttede, og Breve eller Beretninger om Krigen med Sverrig. (D. Mag. 3, 188. 210 etc. Melchiors Herlufsholm S. 48).

1) F. Ex. En Uvisse aff Kong Fredericks fulde Macþbreff, som han gaff Her Knud Gyldensterne (etc.) 1532. (Lang Format. Paa Kongens Bibl.).

2) Worm 1, 489 anfører, men uden Kilde, et Skrift af Zacharias Jakobsen: Kong Hanses Historie af Latin fordansket 1560. Nyerup har det ikke; og jeg har ikke fundet det.

3) Chronica M. Johan Carion, paa thet flitigste huer mand nytteligt att læse, oc er nu fordansket aff Turszon Canick i Lund (etc.) 1554. — Prentet i [illegible] :t [illegible] ry Jurgen Rhauues arffuinger, Aar effter Guds L[illegible]:d. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen er Anno Domini 1553. in vigilia Pentecostes.

Doch ville ieg besønderlighen lade thenne bog vdgaa paa Danske, vnder edhers Velbyrdighedz naffn oc titel, meg til vern oc beskyttelse, emodt allom them som vilde thenne min formetenhedt laste oc fortale, huilcket ieg doch icke forhaabes, att noghen med skel giøre kand. —

Sammeledes finder mand oc korteligheu i thenne Bog the aller merckeligste handel, Historier oc foruandlinger som skede ere fraa verdens begyndelse i attskillige Regimente, Oc ther hoff antegnet mange Guds lønlighe doom oc orsager, huorføre att Gud haffuer sliigt ladett skee, off alle till paa mindelse oc lærdom. —

Jeg haffuer icke ythermere behoff, att bruge mange ordt ther til, huru nytteligt denne Bog kand vere. Efftherdi att then Høglærde Mand M. Johan Carion Mathematicus haffuer thett sielffuer nocksammeligen giffuit til kiende i fortalen i samme Chronica, huor nytteligt thet er att læse oc vide Historier, Huilcken fortale, ieg formaner alle læsere grangiffueligħen att mercke. —

Af slige orsagher haffuer ieg taget meg føre att fordanske thenne Chronica, Som er en rett spegel, exempel oc effterdøme til Christelig tuct oc dydelighedt. Oc haffuer ieg ingen stedz foruendt Carionis rette mening i nogen maade, oc allermest effterfuld then Tydske oc retteste Carionis første impressio, Forthi hun giffuer seg mer effter vort Danske maal end Latinen.

Af Bogen selv maa følgende være en lille Prøve:

Til Magdeborg er en Chronica skreffuen langt for hundret aar, wti huilcken thesse ord stande hoff enden paa latine saa lydendes, wtaff then stamme Keisers Caroli, oc de Kongers aff Franckeriige skal komme en Keisere med naffn Carolus, hand skal bliffue Herre i then gantzske Europa oc skal reformere then Christelig Kircke oc thet Romiske Riige, Fordi ther skal komme ett slag folck oc skal hede det folck for wthan hoffuit, oc tha vehe Presterne, Det skib Petri skal liide stor nød, men endeligen skal thet komme til rolighedt, naar stormen er forgongen, oc beholle seyer, The Møncke skulle forgonge, Den bestia aff Occident, oc den Løffue aff Orient skulle Herske, oc haffue Herredømme wdi all Verden, oc the Christne skulle tha fare friligen egenom Asia wdi 15. aar, Siiden skal mand høre stor forgruelige vnder om Antichristum. —

Item ieg finder en Prophecie med nogre vdtrøchte merckelig ord beskreffuen, En Keisere skal opueckes, ligeruist som ett Mennisle ther

modeligen soffuer, hannom skulle mennisterne achte oc wurde, lige som han vor død, han skal sette seg op paa det store haaff oc drage emod the Thrcker, oc skal thennom offueruinde oc fonge theris Hustruer oc Børn, Stor frøckt oc stor forskreckelse skal komme offuer de Thrcker, oc theris Hustruer, oc Børn skulle grede oc beklage seg, oc alle de Thrckers Land skulle offuerantuordes i en Romiske Keisers hender. —

Huad nu framdeles begiffuer seg i denne tog emod Thrcken, skulle nu de andre fornumstuge mend, som nu ere i Marcken med Keyseren, klarligen mercke og beschriffue, Fordi ieg haffuer end nu inthett mehr i sandhedt fornummet, wthan hues jeg haffuer fortaldt om denne forsamling oc opreyssning emod Thrcken, Derfore vill jeg her med beslutte

JN Septembri wti dette aar haffuer mand atter sehet een Cometa nogre wger i øster om morgenen ved 2. tymer for solens opgong, oc paa den tiid att jeg haffuer hinde sehet, Achter jeg, att hun vor in Virgine, oc vende siin stertt emellom sønder oc vester, Men Himmelen haffuer nu i desse dage veriit saa mørck her i denne eigen, att mand haffuer jcke kundet sehet hinde, dett er doch forskreckeligt att tuende Cometer ere strax komne effter huor anden, nogit neher paa ett aars frist. —

J andre mode att verdens ende er neher, dett giffue ocsaa til kiende de store skreckelige foruandling oc omuendelsse som ehre skede i alle Riige oc Regimente, Wi haffue sehet paa een kort tiid, huorledes dett er till gonget med Paffuen, Franckeriige, Hungeren, Danmarck, oc dett haffuer icke end nu ende, wti andre Kongeriige skal ocsaa korteligen dett samme vederfares.

DAniel giffuer til kiende, att strax naar Thrcken beghnder att falle, skal verdens ende da til stunde, Nu skulle wi sehe, att Thrckenss Riige skal falle (om Gud vill) inden faa aar, Oc naar som den fromme Keisere Carolus aff gonger, skall dett Thdske Riige bliffue jammerligen forstørret oc forderffuit aff de Thdske indbyrdes, Fordi jeg befrøchter, att tuende skulle der om slags med huor anden, Gud den almechtigeste affuende oc formilde saadan gruelig oprør. —

Verden er liige som een stor gammel bygning, som helder oc vil falle, oc faller nu først een veg her oc een anden der, Saaledes skicker seg nu ocsaa verden til fald, oc faller nu ett stycke her oc ett

andet der, Første faller eet Kongeriige der hen oc siiden ett andett, til saa lenge att dett faller altsammens, Jcke skal heller nogen tencke att saadan merckelig stor bygning kan sachteligen neder falle, Men ehuor lenge Hun luder oc helder, da faller Hun hasteligen paa dett siiste alt sammens, Gud giffue naade, att den forskreckelige vndsegelse, som stander wti Euangelio, kunde gonge oss til hiertet, Att wi ocsaa ville søge trøst oc hielp hoss Christo, oc att de store Herrer ville oc regere, oc vandre i Guds frøcht, oc med viisshedt oc tolmodighedt, til att formilde oc affuende all orsage til møgit ondt, jammer oc forargelse, Fordi saa att de ere jo ther til skiickede aff Gud, Att the skulle regere, oc oppe holle dette elendige, suage mennisklelige slecht med deris flitighedt oc viisdom, oc om de stande theris embede vel fore i Guds frøcht, da vil Gud vere med thennom, oc hielpe dennom wti all løcksalighed, Amen.

Isteden for Mathematik komme vi til at tage tiltakke med nogle **Regnebøger**, der imidlertid formedelst deres Ælde ere artige nok. Og til dem slutte sig **Kalendarier**, der til daglig Brug vare saa fornødne, at de forenedes med Psalmebogen.

Den ældste Regnebog man veed af at sige er uden Tvivl den af **Herman Weigere**, hvis Levnetsomstændigheder man kjender saare lidet til. Efter Lysklander[1] var han en Broder til Henrik Smith, og han var Borger (Vejer) i Kjøbenhavn. Om den Omstændighed, at begge vare Vejere, har gjort dem til Brødre? Hans Regnebog er trykt i Wittenberg 1552. Den er tilegnet Johan Friis til Hesselager, og Tilegnelsen skreven i Kjøbenhavn S. Laurentii Dag 1551. I denne siger han, at han har udgivet denne ringe Bog, som tracterer af den fri Kaanst Arithmetica, „Paa det at vi som Danske ere och engang maatte nagit vide och faa at se huad Arithmetica vaare faar en kaanst, och huor til hun er gaffnlig och nyttelig, Thi hun aldri paa vaart maal her til dags haffuer verit i prent, Enddog at ieg vel vid at edcrs er. denne min regne Bog icke behoffue." At det er en Oversættelse, sees af hans Yttring i samme

[1]) De scriptor. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 463.

Tilegnelse: „at dette arbeyde, er ganske ringe och ick stort och kaasteligt, och maa velske icke heller saa vel fordanskid som det burde (thi her findis naagle ord besinderlige i det brødne tal som icke ere dirt brugelige vdi Dansken).“ [1]

Som Prøve meddeles af Regnebogens Sjette Deel: Regula De tri omuent. Det første om brødz Bagning:

Item, Borgemester oc Raad aff Købnehaffn, eller aff nogen anden købstæt, haffue offueruehd deris Almues oc fattige menighedz leyligheed nytte oc gaffn, i saadan maade ath naar en skippe huede geldet 10 *ß*. da skal en huidzbrød veye (som gelder en ₰) 7 lodt, oc Bagerne kunde det vel gøre vden all skade. Nu slas kornit op oc bliffuer dyere saa ath en skippe gellir 14. *ß* hvor mange lodt skal da samme pendings Brød veye etc. (Derpaa følger Opløsningen.)

Blandt Exemplerne paa Maskaberi:

Item, en Quinde kom fra Amage met nogle æg, der hun skulle haffue æggene til land, da vor Myndricken drucken, oc lodt æggene falde, saa at te bleffue sønder slagne. Quinden lodt steffne samme Myndrick for Fogeden, oc ville haffue sine æg betalede, Fogeden spurde hende huor mange æg hun haffde met sig, Da suarede hun ieg kan icke telge, men ieg lagde dem først i en kurff met 2 til lige, Oc ieg beholt it æg offuer. Saa lagde ieg dem i en anden kurff met try, oc end beholt ieg it æg vdoffuer, Der nest lagde ieg dem i en anden kurff met fire, oc end bleff it æg offuer, der nest met 5, oc end bleff it æg offuer. Der nest lagde ieg dem atter i en anden kurff met 6. oc bleff end da it æg vdoffuer. Paa det siste lagde ieg dem atter om igen i en anden kurff met 7, oc da kom ieg lige vd, heer

[1]) Paa Kongens Bibl. findes to Exemplarer, det ene meget defekt; i det andet mangler Titelbladet, som Hjelmstjerne har ladet optrykke: En Kaanstelig och nyttelig Regne Bog, faar Scriffuere, Fogeder, Købmend, Och andre som bruge Købmandskaff, paa Linyerne met Regne pendinge, och met Zifferne vdi heelt och brødit tal. Nu nylige faar Dansket aff Hermen Veyere Borger i Kiobenhaffn. — Denne Bog er Prentedt i Wittemberg hoess Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Gudz byrd, M. D. LII. oc findis tilkiøbs hoess Claws Foerd, borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn. (Jf. Nyerups Excerpter af gamle danske Bøger, i Athene 1, 401.)

sporis nu huor mange æg, at samme Quinde haffde met sig. (Der paa Opløsningen; hun havde 721).

I Slutningen findes „nogle lØstige Regle ath handle vdi Collatz for morschaff oc tidkortning", saasom at sige en anden, hvor mange Penge han har i sin Pung, „at gæde huad en anden haffuer for it Tal i hue eller i sinde", lystige Collatsstykker, o. desl.

Samme Aar udkom en anden dansk Regnebog i Paris. Claus Lauridsen Skabo, Nicolaus Laurentii Scavenius (født i Skagen, hvor hans Fader uden Tvivl var Raadmand, omtr. 1555 Prof. i Mathematik. † 1590) rejste udenlands med Johan Oxe til Tords, og har vel ved den Lejlighed udgivet sin Arithmetica eller Regnekunst baade med Ciphrer og Regnepenning, Paris 1552.[1] Den er tilegnet Albret Oxe til Nielstrup; og Forf. havde villet hjælpe til med, at nogle kunde fange des større Lyst til at læse hans kjære Læremesters Dr. Christierns Morsiani latinske Arithmetica. Tilegnelsen er dateret Paris 7 Jan. 1552.

Den tredie, der slutter Tidsrummet og siden ofte er oplagt, er

---

[1]) Bogen er trykt med latinske Typer og har følgende Titel:
ARITHMETICA Regnekunst, Bode med Cyphret oc regnepenningh Nyligen wdgod po Danske, wed Claus laurittssen. Vdi huilken han haffuer berammet och beschreffuet then mode, och the regle, wdaff huilcke en persone kan snarligen well forfremmes, tyll ett gott forstand 1552. — Imprimé à Paris, par Estienne mesviere (etc.) 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.; det paa Kongens Bibl. er defekt.) Artige Uddrag af denne Bog, der ogsaa indeholder historiske Mærkeligheder, findes i D. Mag. I, 118, og i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H. hvoriblandt Forfatterens Ligvers over Torbern Oxe 1547.

Oplysning om Universitetsbibliothekets Exemplar har Nyerup givet i: Sic transit gloria mundi (Kbh. Skilderi 1812 Nr. 23) hvor han handler om Salget af det Lethraborgske Bibliotheks Levninger. Blandt dets Sjeldenheder blev Thomæus Udgave af Skaanske Lov købt af Prof. Olufsen for 9 Rdr.; Leipzigerudgaven af Chr. Pedersen om Messen af Mammeller Eger[illegible] for 7 Rdr.; Chr. Pedersens Ny Testamente, Antw. 1529 af [illegible] for 4 [illegible]r. Men Claus Lauridsens Regnebog [illegible] r [illegible] Bibliotheket for 3 K 4 ß; og det var [illegible] end nogen af de tre foregaaende, da [illegible] defekte Resgaardske Exemplar.

Anders Olsens, Kbh. 1560.[1] Den er tilegnet Her Herloff Trolle til Hillersødzholm, i hvilken Tilegnelse han taler ganske net om Tallet, hvilken drabelig Tingest det er. Men med denne Bog ere vi da komne lige ind i de praktiske Regnebøgers Kreds, saa at vi med den til Lykke kunne slutte denne Slags Literatur.

Kun to korte Prøver:

Item, En Jegere Jaffuer en Hund effter en Hare, og Haren haffuer 80. spring for Hunden, saa tit som Haren springer 6. spring springer hunden 9. spring, vdi huilckit spring oplober, eller ophenter hunden Haren. Facit vdi 240. spring (etc.).

Heri er ogsaa lystige Collatzstykker.

I Slutningen er et Par Vers. Det ene begynder saaledes:

En Discipel han helder vil dantze oc springe,
End hand vdi Kircken vil siunge.
Oc heller for vnge Quinder hoffiere,
End vdi Kircken Ministrere. (etc.)[2]

Nærmest hermed beslægtede ere Kalendarier o. desl. Skrifter. Af den Slags nævnes en Aandelig Almanak og Prognosticum oversat af Niels Schriffuer paa Clausholm. Wiborg 1530.[3] Kongens Bibl. har nylig erholdt en lille Bog, af en ubekjendt Forf., der vel i sin Tid har været en almindelig Haandbog, og heller ikke har glemt en gudelig Anvendelse.[4]

---

[1]) En ny Konstig Regne Bog, vdi Tal Maader oc Vecter, paa Lynnerne, och met Ziffre, baade vdi helt och Brødit tall, met skiøne och nyttige Regle och konstige Exempler, oc der til nogle Kiøbmandskaffs Taffler, huilcken gantske nyttig oc gaffnlig er dennem som bruge Verdzslig handel oc Kiøbmandskaff. Nu Nylige vdgangen ved mig Anders Oelsen, som holder Regne oc Scriffuer Skole vdi Kiøbenhaffn. Prentet vdi Kiøbenhaffn, aff Christoffer Bart 1560.

[2]) See ogsaa Langebeks Excerpter af Bøger paa det Kongl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 1 H. S. 151.

[3]) Den anføres hos Worm efter Langebeks Hist. Almanak; men findes ikke.

[4]) Her Effterfølger Først eth Regenskaff om en Mands fortæring om det ganske Aar, Item it Regenskaff om Skippund, Lispund, Lodt, Marck, Pund, oc Quintin. Item om det Tal som faldt aff Himmelen med Lucifero. Item Een Skøn Vise om Guds miskundt. Nu bedre Corrigeret en til forne. (Uden Trykkested eller Aar. Fire Blade. Blandt Nørdams Gave).

Visen om Guds Mistund, som findes deri, er der ikke meget videre ved. Men følgende Prøve kan i alt Fald sammenlignes med Eddas bekjendte Angivelse af Hobe. Her er det kommet ind fra Syden, og har en gudelig Tendens:

Her effter følger det tal, der falt aff Himmelen med Lucifero.

Sanctus Dionisius Ariopagita siger in Celesti Jrarchia at x gange x giør hundrede, Jtem x hundrede giør tusende oc x tusende gør et fuldkommen stock De x stock gør et morigen Jtem x morigen giør et tal kallis murion, oc x murion gør en liden skare, x smaa skarer gør en stor skar Jtem x store skarer gør et Chor oc x chor gør et tal heder phalanga Jtem x phalanger gør en stor forsamling, oc x store forsamlinger, gør en Hær Jtem x Hær gøre een chaternam De x chaterne gøre een turbam Jtem x. turbe gøre de forgifftige wrene aanderss tal som fald aff hiemlen med Luciphero.

J den ældste Psalmebog [1] findes ligeledes et Kalendarium, først Forklaring, saa et Vers til hver Maaned, samt om Aareladende og hvilke Dage dertil ere de bedste og værste.

Af Versene til hver Maaned hensætter jeg et Par, skjøndt det kun er en fattig Overgang til Poesiens Rige.

Martius siger:

Jeg snider vintre oc renser min haue
oc leff min Eng i disse daue
J min tid skalt du blod ey lade
men det er sunt vel varmt at bade
Lad ey aarer paa dit Hoffuit slaa
Naar Vædren monne vdi mig i gaa

---

1) En Ny Psalmebog medt flere Psalmer oc Christelige oc Aandelige loffsang met Collecter oc Bøner som icke ere tillforne Prentet i de andre Psalmebøger, vddragne aff den Hellige scrifft.

Oc met en Euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet met sine taffler til alle Nørlige fester Gud til loff oc ære alle Christne Mennisse til nytte och gaffn. Københaffn M. D. Liii. (J Karen Brahes Bibl. det eneste fuldstændige Exemplar. Paa Kongens Bibl. findes kun Kalendariet. See Psalmeb. 2, 1.)

Augustus siger:
Her skal Bonden gaa at skære
met glæde sit korn tilsammen bære
Oc haffue om høsten arbeyd oc møde
oc dricke om vinteren Miøden hin søde.
Naar Jomfruen monne i maanen staa
da skalt du icke i æchteskab gaa.

20. Poesien. Historiske Viser. Erik Krabbes Rimkrønnike. Episk-romantiske Digtninger: Flores og Blanseflor; Holger Danske; Persenober. Satirer: Broder Rus; Dødedandsen; Helvedes Badstue; Herman Veigeres Reineke Foss. Psalmer. Kjæmpeviser. Dramatisk Digtning.

Vandre vi fra disse tørre Egne ind i Poesiens Omraade, saa maa vi ogsaa her trøste os med Udsigten til en rigere Høst med Tiden; thi endnu see vi kun de første Spirer. Den episke Digtning havde allerede i Middelalderen forbundet sig med Historien, og fremkaldt den danske Rimkrønnike. Lignende Digtninger opstode ogsaa nu, snart enkelte mindre, som historiske Viser eller beskrivende Smaadigte, snart større Rimkrønniker; men de ere saa blottede for Poesi, at de kun have historisk og sproglig Interesse.[1] Desværre gjælder ogsaa det om Erik Krabbes Fortsættelse af Rimkrønniken, Kbh. 1533.[2]

[1] Som Exempler paa de mindre kunne nævnes: En historisk Vise om Kong Hanses Tog til Sverrig. D. Mag. 3 R. 1 H. S. 143. En Vise om Fejden imellem Erik Gyldenstjerne og Einer Tjeld, i Paludan-Müllers Aktstykker til Grevefejden 2, 261.

Bergen Stads Chronica, som tillægges Henrik Christensen 1560, findes tilligemed Alphabetum Aulicum eller Hofalfabetet (paa Latin med Oversættelse i danske Vers) i et Haandskrift paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 941. fol. See ogsaa D. Digtek. Hist. 1, 277.

[2] Her begynnes then Danske krønnicke wel offwerseet oc corrigeret bedre end til forn. Kiøbnehaffn 1533. Kong Frederiks Privile-

Nogle episk-romantiske Forsøg findes af forskjellig Beskaffenhed, dels Middelalderens Frembringelser, der nu første Gang bleve trykte, som Flores og Blanseflor (hos Ghemen 1509),[1] dels Oversættelser af prosaiske Romaner som Holger Danske, eller rimede som Persenober af Henrik Christensen (fra Bergen?)[2] Derhos Oversættelser af satiriske Digte efter tydske Originaler, som Historien om Broder Rus, Døbedandsen og Helvedes Badstue af Hans Sachs, i taalelige Rim af Niels Jensen Randrup, Kbh. 1558? Ved flere af disse Skrifter ere imidlertid de ældste Udgaver forsvundne, saa at de mangle den Friskhed og det Tidens Præg, som just skulde give dem Interesse.

Broder Rus er en gammel Historie og hører Middelalderen til. Vor er oversat af Tydsk, men lokaliseret. Scenen er i Esrom Kloster, in quo cœnobio frater Rusius fuit (Hamsfort de familia Sprakalegum i Langeb. Script. 3, 281). Nyerup kjendte et Exemplar

---

gium, givet Bogtrykkeren Hans Wiingartther, omtaler tillige Tilsætningen: then Danske Krønnicke som nw er tilsett Hygborne Førstis Konning Hanssis wor kiære broders Krønnicke. Paa den sidste Side staar: Thesse bøger finder thw falle i Kiøbmenhaffn hoff Hans Prenthere i thet ny klosterstrede Oc wdi Wiborg i Jutland hos Peder snecker som boer ved sancte Hans kloster Oc wdi Assens i Fyn hoff her Christiern Skrock Predickere. Ther med teg ewindelig Gud befalindis. (Exemplar paa Kongens Bibl.). See forresten Molbechs Udgave af Rimkrønniken, og D. Digtek. Hist. 1, 37. Samt Tillæg til den danske Rimkrønike (Christian den Andens Historie) i Suhms Ny Saml. 4 B. 3-4 H. S. 34.

[1]) D. Digtek. Hist. 1, 105. Nyerups Morskabsl. S. 112. Da jeg formoder, at Brandt vil meddele os denne interessante Digtning, har jeg her kun nævnt den. I Exemplaret paa Kongens Bibl. af Ghemens Udgave mangler Begyndelsen. Senere haves en Udg. Kbh. 1695, og paa ny forbedret 1745.

[2]) D. Digtek. Hist. 1, 271. Nyerups Morskabsl. S. 145. Nyerup angiver to Udgaver, 1560 og 1572; jeg har kun seet den sidste.

fra det 16 Aarhundrede, men uden Titelblad. Indholdet i det mindste omtales af Christen Hansen 1531:

Give Gud, hver vil ikke være saa fus
ligervis som den Djævel Broder Rus;

og Rimene kunne vel ligne efter denne Tid.[1]

Dødedandsen er den bekjendte Historie om Døden, der henter alle Stænder. Det er en Digtning, der gjennemløber hele Middelalderen, fra det spanske Drama Almendandsen af Jøden Don Santo Rabby til den engelske Digter Young. (Villemain, Cours de litérature française, 2, 116). Det Exemplar af vor Dødedands, som findes paa Kongens Bibl., mangler baade Titel og Slutning; det henføres der til 1536. Den er kjendelig nok oversat af Tydsk. Døden siger til Bispoppen:

— Aff Christi saar plockede du den vuld —
Suick stille, holdt din mund tilhobe.

Men tillige lokaliseret. Kanniken siger:

— Motte ieg leffue nogen stund
da bleffue ieg snart Prelat i Lund. etc.

Embitzmanden:

Hielp nu Gud oc Sancte Lohe
Jaar skulde ieg skiude Papegohe.

Karakteristisk er det, at Døden lader lidt Latin løbe ind med, naar han taler til studerte Folk, men Krigsmanden tiltaler han paa Tydsk.

Den sjeldne Levning, der haves, burde aftrykkes hel og holden, thi der er mere mærkeligt deri, end det der findes i Prøverne deraf.[2] Til Munken siger Døden:

Hør her til nu broder Tuul
læg nu aff din Ordens Kuul.

Er dette Tuul et Egennavn? Til Nunnen taler han om

Din viiel oc kuuitl oc rosenkrantz skøn. etc.

---

1) See forresten Indholdet og Prøve i D. Digtek. Hist. 1, 114. Nyerups Morskabsl. S. 239.

2) See D. Digtek. Hist. 1, 181 og Nyerups Morskabsl. S. 305. Om der findes nogen Oplysning til vor Dødedands hos H. F. Massmann, Literatur der Todtentänze, Leipz. 1840, vides ikke.

Den ældste Udgave af Helvedes Badstue angives af Nyerup at være snart fra 1558, snart fra 1588. I alt Fald er den kun til i senere Udgaver.[1]

I hjemlige Toner at besynge hjemlig Daad, lykkedes ikke. At omplante fremmed Digtning var en Udvej; men de Forsøg, vi hidtil have betragtet, vare ubetydelige. Der er saaledes kun eet større Digt, der ved sit Indhold og dets Behandling fortjener vor Opmærksomhed: den nysnævnte Herman Veigere's Oversættelse af Reineke Foss, 1554, trykt i Lybek 1555. 4.[2]

Dyrefablen, hvis Oprindelse taber sig i Oldtiden, fandt, efter at være behandlet i næsten alle nyere Sprog, ogsaa Vejen til Danmark igjennem denne Bog, der i mangfoldige Tider har været en af de ypperligste Folkebøger, og af hvilken en ny Udgave nu er højlig fornøden. Ved at komme til Norden hilste den kun paa sit gamle Fædreland. Man har antaget, at dens Oprindelse maa søges i meget gamle tyske Digte, fra det syvende Aarhundrede, hos Frankerne. Derved mindes vi, at Svalerne allerede tale med Sigurd Fof-

1) See D. Digtek. Hist. 1, 267. Nyerups Morskabsl. S. 211.

2) En Ræffue Bog, som kaldes paa Tyske Reinicke Foss, Oc er en deylig oc lystig Bog, met mange skønne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri føre haffuer værid paa Danske, nu Nylig fordanskit aff Hermen Weigere, Borgere vdi Cøbnehaffn. M. D. LV. — Prentet i Lybeck aff Jørgen Richolff, Aar effter Gudz Byrd. M. D. LV. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. I Universitetsbibliothekets mangler Titelbladet). Tilegnelsen til Kongen: Aff Cøbnehaffn den 20 Dag Septembris. Anno 54. Bogen er ganske modern; den er illustreret. Senere Udgaver: Kbh. 1656. 4. og paa ny, uden Aar i Oktav. Paa Svensk Stokh. 1621. See om Udgaverne og de svenske Bearbejdelser Nyerups Morskabsl. S. 17. 20. D. Digtek. Hist. 1, 237. Af Thura og flere og derefter hos Worm anføres: Herman Veigeres Oversættelse af Æsops Fabler, Lybek 1555. Det er en Fejltagelse. Det er det samme som Reineke Foss. See Nyerups Morskabsl. S. 14.

nersbane, og at flere Fortællinger hos Saxo om Hane, Ulf, Ræv, Bjørn uden Tvivl oprindelig ere at forstaa som lignende Digtninger.[1] Men sligt havde Herman Weigere ingen Anelse om; han tog hvad der var ham givet udenfra. Efter at Reineke Foss, en almindelig Satire, ikke sigtende til visse historiske Personer, men et levende Billede af Livet, og i sin Renhed uden falske Tilsætninger af Moralisering, havde været behandlet paa Latin, Fransk, Nederlandsk o. s. v. kom den paa Nedersachsisk eller Plattydsk vore Grændser nærmere. Forfatteren til denne plattydske Bearbejdelse antoges en Tid lang at have været Heinrich van Alkmaar, men det er lidet sandsynligt;[2] det skal da have været Nicolaus Baumann († i Rostock 1526). Den ældste Udgave udkom i Lybek 1498,[3] (paa ny udgivet af Hoffmann von Fallersleben, Breslau 1834), siden hos Bogtrykkeren Dietz i Rostock 1517 og oftere. Denne Bogtrykker blev, som vi allerede vide, kaldt herind for at trykke Christian den Tredies Bibel; til Grund for Weigeres Oversættelse ligger, efter Nyerup, netop Dietzes Udgave af 1549. 4. Der er saaledes Grund til den Formodning, at Dietzes Ophold her i Landet kan have givet Anledning til, at Oversætteren blev bekjendt med dette artige Digt, som han fordanskede, dels af Kjærlighed til Modersmaalet, dels for at tjene sig en Nødskilling. Han oversatte heller ikke alene Digtet, men ogsaa de vidtløftige rimede og

---

1) Hano, Bero, Reso hos Saxo S. 354. 433, jf. Gautrekss. Kap. 9—12. Saxos Hano er, efter P. E. Müller, at forstaa om Hanen paa sin Mødding; saa er Rötho vel en Ridder Rød, Ræven, o. s. fr. Det vilde da være de ælste danske Dyrefabler vi kjende, som Saxo eller hans Tid forvandlede til Historie. See ogsaa J. Grimms Bemærkninger i Reinhart Fuchs, Nachtrag.

2) Allerede Lackmann, Annal. typogr. selecta quædam cap. S. 165, tvivler derom.

3) Et Aftryk, som jeg har benyttet, findes paa Universitetsbibl. under Titel: Reineke de Vos mit dem Koker. 1711. 4.

prosaiske Anmærkninger af adskillige tydske Forfattere; men det var just, efter Nyerup, Bogtrykkeren Dietz, der i sine Udgaver lod disse protestantiske Anmærkninger indføre istedenfor de forrige katholske. Derved have vi oven i Kjøbet faaet Oversættelser af Sebastian Brandts og fleres Vers.[1]

I Fortalen til Kongen fører Herman Weigere ham igjennem de danske og jødiske Konger, for at komme til hans egne Fortjenester, og deriblandt Udgivelsen af Bibelen. Den og nogle faa Postiller er saa godt som det eneste paa vort danske Maal, som K. M. og andre kunne have Lyst at læse. Men Kongen haver dog ogsaa stundum behov at forlyste Sind og Forstand udi Historier og andre høviske verdslige Bøger. Man kan just lære af adskillige Bøger og ikke blot af een. (Det er en dristig Tale). Da Maleren Zeusis skulde give et Billede af den skjønne Helena af Greken, formede han det efter syv de skjønneste og dejligste Jomfruer. Bierne sanke ikke deres søde Honning af et Blomster eneste, men af mange og adskillige. Derfor haver han nu ogsaa ladet denne Bog prentelige udgaa. Den evige Gud har af sin besynderlige Godhed nødt og tvunget ham til dette Arbede,

---

[1]) Udførlige Oplysninger om denne Digtnings Natur og Literatur høre ikke herhen, og maa søges i andre Skrifter. Den latinske Reinardus Vulpes er udgivet af F. J. Mone, Stuttgardiæ et Tub. 1832. Den franske Roman du Renart af Méon, Paris 1826. Flere i J. Grimms Reinhart Fuchs, Berlin 1834, hvor der desuden findes mange interessante Undersøgelser. Om de nederlandske Haandskrifter Mone, Uebersicht der Niederl. Volkslit. S. 319. Om de franske Les Romans du Renard, examinées par A. Rothe (i Sorø), Paris 1845. (nærmest efter Grimm). Samt Nasser 1, 108. 145. 147 og senere tydske Literaturhistorier. Nyerups Morskabsl. S. 17. Fortalen til Winthers Oversættelse, o. s. v. Speculum vitæ Aulicæ Eller den fordanskede Reynike Foss af J. H. H. Kbh. 1747 er et Forsøg paa en ny Oversættelse. De andre nyere danske Bearbejdelser, Oehlenschlägers efter Goethe, og Schaldemoses i to Oplag ere noksom bekjendte.

og har visselige selve som den øverste Verkmester brugt ham dertil som sit arme Redskab. Thi den lille Gnist, som aldeles var skjult i ham, ligesom Ild i en haard Flintesten, ham ganske uvitterlige, haver Gud „i endelige“ (jo endeligen) villet aabenbare, og haver smukt efter hans guddommelige Vilge og Godhed borttaget og af Vejen lagt det ham herudinden kunde forhindre, som er Rigdom, Gods og Pendinge. Thi havde han blevet i sin Handel og Kjøbmandskab, som han var først han blev gift, da havde han aldrig taget sig slig Umage og Stunder. Gud er en retvis og goder Gud, som gjør ingen Ting uden Aarsage. — Han er en fattig ulærder Mand. De Lærde beder han derfor kjærlige fordrage, om de heri finde noget, som ikke er saa skinnende vel prydet og smykket som sig af rette burde, eller „saa Pibrit och Pabrit“, at det deres Mund og Mave kan „talle och vel smage.“

Oversætteren følger Originalens brede Maneer, men ingenlunde med slavisk Troskab; Rimene nødte ham allerede til mere Frihed, og den har fremkaldt adskillige ejendommelige Udtryk, hvortil Originalen ikke ligefrem giver Anledning; f. Ex. Ræven er vel snild og falsk „met sin tunge, kan han, hand setter eder paa en gunge“ (ja, kan he, he wirt juw gewisse bedregen). Men just det giver Oversættelsen noget tiltrækkende, gjør den mere original og poetisk. Dernæst har han villet lokalisere Digtet. Det er rigtignok ikke gaaet op for ham, at det burde fuldstændig lokaliseres og maaskee, ligesom Peder Paars, hensættes til en vis Tid i vor Historie, saa at alle Allusioner vare samtidige. Det fordrejede Navn paa Rævens Bolig, Malepartus (Malpertuis, Boccacio's Malpertugio[1]) har han ogsaa beholdt. Men

[1]) Odin Wolfs Oversættelse i Andreas fra Peruse. 1, 28.

han har dog ligesom hans Forgjængere følt, at kun ved at blive lokalt kunde Digtet gjøre sin fulde Virkning. Kong Nobel holdt Hof „vdi en Stad, som heb Lemuig" (1, 1); „ieg tror i ere Abbet i Esserom" siger Ræven spottende til Bjørnen (1, 10); Ræven gaar til Rom, „Der haffde hans huerff som mette til Møre, Der hun bid kom miste hun et øre" (1, 34),[1] hvor desuden det om Øret er lagt til, thi det var en dansk Historie, o s. v.[2] Nogle Germanismer ere hist og her løbne ind med: Mikkel løb overmaade „svinde" (hurtig), thi at det er et nordisk Ord (isl. svinnr) har Veigere vel ikke været sig bevidst; for at rime paa forbarme, siger han: det maa jeg vel „karme" (karmen, klage); Isegrim sanker Fiskene op, „En graad kom i hans halff at side" (Grath, Fiskeben) o. s. v.

For at give en Forestilling om Bogen aftrykkes Begyndelsen efter første Udgave.

Den Første Bog.
Det Første Capitel.
Huorledis at Løven som var Konge
offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred,
och bod alle Diur komme
til Heredag.

PAa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg og Larcke.

---

[1]) I Originalen: alse Meybom to Aken. Jf. Vinthers Reineke Fos og Anm. S. 238.

[2]) Nogle af disse Lokaliseringer ere pudsige nok; f. Ex. denne (3,6):
Samme Scrifft vaar Hebraisk mercker det vel,
Oc vaare try Naffn dog huert faar sig sel.
I dette Land vaar ingen som kunde,
Forstaa den Scrifft red vd til grunde.
Vden eniste Mester Adrian aff Trier,
Han er en Jøde aff slig manier.
Han kan alle Tungemaal vel forstaa,
Som talis mellem Ribe oc Obenraa.
jf. Vinthers Reineke Fos S. 169.

Skoffuene stode grøne store oc smaa,
Jordē gaff sine Blomster huide oc blaa.
Grøne oc gule met herlig luct,
Alle smaa fule de siunge smuct.
En saare lystig Dag vden Rægn og Vær,
Alle vaare glade som der vaare nær.

Herre gunst oc Abrille luct, Quindfolcks ven skaff oc it Rosen smuct. Desligest alle honde Dabbelspil, omuendis snart, huo det acte vil.

Huo sit leffnet til Hoffue vil ende, Hand skal sin kaabe effter været vende. Oc lade den henge til baade side, vil hand ellers lenge til Hoffue ride.

Nobel offuer alle Diur en Kong,
Han haalt sit hoff alt samme gong.
Vdi en Stad som hed Lemuig,
Thi han vaar veldig, stor oc Rig.
Han loed vdrobe i sit Land,
En Herredag faar menig Mand.
Der saffnedis mange store Hanse,
Fruer oc Jomfruer som gerne dantze.
Almuens folck desligest vden ende,
Der kom og Tranen huo hende kende.
Thi Kongen vilde det saa rætte,
Oc alting vel til rette sette.
Oc vilde der holde erligt Hoff,
Alt hans Rige til ære oc loff.
Han haffde oc forscreffuit deslige,
Alle Diur baade fattige oc Rige.
Store oc smaa offuer alle sine Land,
Vden Reffuen hin røde den falske Mand.
Han haffde vskickelige holdet sig
Mod Kongen oc hans Vnderdane met suig.
Thi torde han icke gaa obenbare,
Han bar alt faar sine gerninger fare.

Joannis 3.

Huo ille leffuer met falsk oc suig,
Han skyre vist liuset tro du men mig.
Saa giorde oc Ræffuen den listige skalck,
Han torde ey komme faar Kongen oc hans folck.
Den tid de begynte at rette Sager,
Da maatte mand der høre mange klager.
Aff alle Diur som der vaare hoss,
Alle kærde de paa denne Foss.
Vden Greuingen som vaar hans frende til grunde
Hand forsuarede hannem det beste han kunde.

han har dog ligesom hans Forgjængere følt, at kun ved at blive lokalt kunde Digtet gjøre sin fulde Virkning. Kong Nobel holdt Hof „vdi en Stad, som hed Lemuig" (1, 1); „ieg tror i ere Abbet i Esserom" siger Ræven spottende til Bjørnen (1, 10); Ræven gaar til Rom, „Der haffde hand hverff som mette til Møre, Der hun did kom miste hun et øre" (1, 34),[1] hvor desuden det om Øret er lagt til, thi det var en dansk Historie, o s. v.[2] Nogle Germanismer ere hist og her løbne ind med: Mikkel løb overmaade „svinde" (hurtig), thi at det er et nordisk Ord (isl. svinnr) har Veigere vel ikke været sig bevidst; for at rime paa forbarme, siger han: det maa jeg vel „karme" (karmen, klage); Isegrim sanker Fiskene op, „En graad kom i hans halff at side" (Grath, Fiskeben) o. s. v.

For at give en Forestilling om Bogen aftrykkes Begyndelsen efter første Udgave.

Den Første Bog.
Det Første Capitel.
Huorledis at Loven som var Konge
offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred,
och bod alle Diur komme
til Heredag.

PAa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg og Lærcke.

---

1) I Originalen: alse Meybom to Aken. Jf. Vinthers Reineke Fos og Anm. S. 238.

2) Nogle af disse Lokaliseringer ere pudsige nok; f. Ex. denne (3,6):
Samme Scrifft vaar Hebraisk mercker det vel,
Oc vaare try Naffn dog huert faar sig sel.
I dette Land vaar ingen som kunde,
Forstaa den Scrifft red vd til grunde.
Vden eniste Mester Abrian aff Trier,
Han er en Jøde aff slig manier.
Han kan alle Tungemaal vel forstaa,
Som talis mellem Ribe oc Obenraa.
jf. Vinthers Reineke Fos S. 169.

All huden aff Føderne han der oc myste,
Det honnig han fick vaar icke det bæste.
…m Mickel rosede at han skulde faa,
…ond en reyse giorde Biørnen da.
…de ille Raffue op til en Væg,
…lod rand offuer hans skæg.
…aare øine han kunde ey gaa,
… begynte flux at slaa.
… andre der komme met ham,
…ede oc at giøre Biørnen skam.
Presten haffde met sig en stor Beg staff,
Han gav Biørnen der met mangt it slag.
Han kunde huercken krybe eller gaa,
Oc alle robte sla men flux oppaa.
Mangen haffde spiud samme gang,
Smidden kom oc met hammer oc tang.
Oc somme haffde spader oc somme skule,
De sloge paa hannem, at han maatte hule.
De støtte hannem baade store oc smaa,
Saa at han sig begiorde der som hand laa.
De vaare hannem onde huer oc en,
Der kom slubbert met de krogede ben.
Oc Jeppe met den forgylte Næse,
Alder verst vaare hannem disse.
Per Jernskæg met sin krogede haand,
Alt met sin Suager her søgeland.
De sloge alle, thi de vaare vrede,
Saa kom Per skyhaffn oc giorde rede.
Met en staff slinge all fuld met steen,
Han kaste paa Biørnen at han hueen.
Abel quacks oc hendis søster Jutte,
Talicke lordenquacks slo met en Bøtte.
Blanck ridetyg haffde it rustigt Suerd,
Bodel huirtens kom oc selffue der.
Icke ene disse men Qvinderne alle,
Sloge paa Biørnen at han maatte falle.
Han maatte anname det de hannem baare,
Esber tyndskæg kom oc buldrede saare.

Og til Sammenligning med de andre Bearbejdelser meddeles følgende, men uden Randglosser, af 1 B. 9 Kap., hvor Bjørnen Isegrim er kommen i Klemme hos Bonden Rustefil:

STrax kom Rustefil vd och saa,
At denne Biorn saa fangen laa.
Han løb vel fast thi det vaar silde,
Did som Bønderne holle gilde.
Værer snare sagde han oc gaar met mig,
I skulle nu see en vnderlig leg.
En Biorn ligger fangen i min Gaar,
Han skal nu faa sit bane Saar.
De fulde hannem alle oc vaare glade,
Huer tog met sig det samme han haffde.
Alt det han først kunde faa i haand,
Den Ene en greb den Anden en vaand.
Den Tredie it spiud, den Fierde en rage,
Den Femte en stor Eneber stage.
Presten oc Klockeren komme och her til,
At vilde se dette lystige spil
Prestedehen som hed fru Jutte,
Kunde faar det Bulder inted skøtte.
Hun vaar den samme der vel kunde kaage,
Den beste grød der naagen vilde smaage.
Hun kom met sin Rock alt i sin hand,
Der hun den samme dag hoff spand.
Hun vilde Biørnens Ryg der met maale,
Alt fra hans Taap oc til hans haale.
Der Biørnen hørde dette store Bulder,
Alt der han laa saa sorgefulder.
Han robte i sin nød paa Sancte Knud,
I det samme fick han sit hoffuit vd.
Men all huden ved hans øern forsant,
Maatte han der lade alt faar it pant.
Hans fremfoder, saade end i klemmen fast,
Der aff haffde han den største nød oc last.
Hand rycte dem vd oc vaar ey seen,
Men kløerne bleffue i klemmen igen.

All huden aff Fødderne han der oc myste,
Det honnig han fick vaar icke det bæste.
Som Mickel rosede at han skulde faa,
Fuld ond en reyse giorde Biørnen da.
Han kunde ille Raffue op til en Væg,
Det røde Blod rand offuer hans skæg.
Hans Føder vaare øme han kunde ey gaa,
Rustefil kom, oc begynte flux at slaa.
Oc alle de andre der komme met ham,
Actede oc at giøre Biørnen skam.
Presten haffde met sig en stor Veg staff,
Han gav Biørnen der met mangt it slag.
Han kunde huercken krybe eller gaa,
Oc alle robte sla men flux oppaa.
Mangen haffde spiud samme gang,
Smidden kom oc met hammer oc tang.
Oc somme haffde spader oc somme skule,
De sloge paa hannem, at han maatte hule.
De støtte hannem baade store oc smaa,
Saa at han sig begiorde der som hand laa.
De vaare hannem onde huer oc en,
Der kom slubbert met de krogede ben.
Oc Jeppe met den forgylte Næse,
Alder verst vaare hannem disse.
Per Jernskæg met sin krogede haand,
Alt met sin Suager her søgeland.
De sloge alle, thi de vaare vrede,
Saa kom Per skyhaffn oc giorde rede.
Met en staff slinge all fuld met steen,
Han kaste paa Biørnen at han hueen.
Abel quacks oc hendis søster Jutte,
Talicke lordenquacks slo met en Bøtte.
Blanck ridetyg haffde it rustigt Suerd,
Bodel huirtens kom oc selffue der.
Icke ene disse men Qvinderne alle,
Sloge paa Biørnen at han maatte falle.
Han maatte anname det de hannem baare,
Esber tyndskæg kom oc buldrede saare.

Han vaar den eddelste der til stede,
Fru Giseltrud hans Moder monne hede.
Men huo han(s) rette Fader vaar,
Der aff haffuer man ingen scrifft klar.
Dog sagde Bønderne at rycetet gick,
At hans Moder ham met Nis Landzknect fick.
Den tid den Herredag stod i Lund,
Krøb han til hende samme stund.
Vdi en Bagere On ved røde Port,
Der bleff denne merckelige kempe giort.
De kaste paa Biørnen met stene store,
Piger oc Drenge alle de der vore.
Rustefils Broder paa det siste til sprang,
Oc haffde met sig en stor suar stang
Han slo Brun ret øffuerst paa sin Pande,
At han fuld nær haffde myst sin aande.
Alt aff det slag han fick saa stort,
Løb han i mørcke han viste ey huort.
Han kom blant Quinderne, der de stode,
Oc begynte flux blant dem at rode.
Han trengde dem hart før han kom fram,
Saa at fem fulde i en mølledam.
Den samme sø vaar dyb oc stor,
Der Presten det saa da robte han Mor.
Han løb vel fast oc begynte at skrige,
Aha seer hisset flyder Jutte min Pige.
Hendis rock staar her den maa i see,
Hennes Pelss bliffuer vaad, det gør mig ve.
Ach hielper mig at hun bliffuer i liffue,
Tho Tynder øl vil ieg eder giffue.
Der til Afflad oc mange Kariner,
O kære seer huor hun nu griner.
Hun druckner vist komme i icke snart,
Da løbe Bonderne alt met en fart.
Oc lode saa Biørnen ligge for død,
Att de kunde hielpe de Quinder aff nød.
Der de saa droge de Quinder op,
Da krøb Biørnen met sin slagne krop.

Alt i en Sø som der vaar nær,
Oc haffde i act at druckne sig der.
Han brummede saare oc lod vel ilde,
Jeg haffuer nu værit i Mickels gilde.
Han haffde icke troedt, at kunde sømme naaget,
Men sig slet at druckne haffde han voget.
At de Bønder hannem ey mere skulde slaa,
Men det monne hannem dog naaget bedre gaa.
Han kunde sømme end dog han det icke trode,
Der de Bønder det saage, O huor ilde de lode.
Tui voss sagde de den store skam,
At denne Biørn saa fra voss kam.
Dette haffuer voss disse Quinder giort,
At han saaledis er kommen bort.
De maatte vel haffue været hiemme,
O Kære see nu huor kan han sømme.
J Det Træ der klemmen i vaar,
Der sad hans kød, Blod, hud oc haar.
Alt aff hans øern oc føder vist,
Kom igen robte de huad haffuer du mist.
Dine øern ere her, hent dem igen,
Dine handske henge oc hoss denne Sten.
Stor spaat hand nu til skaden fick,
Dog vaar han glad at han vndgick.

Digtets Slutning lyder:

Huer skal sig til Viisheed stedze vende,
Det onde sky oc det gode bekende.
Derfaare er denne Bog Scriffuin oc sett,
Oc icke faar andet merck mig rett.
Fabele oc andre Bispraack flere,
Ere voss bescriffne til tuct oc Lære.
At wi skulle sky wtuct met flid,
Oc Lære Visheed, Dag, stund oc tid.
Denne Bog køb hun gelder en Daler,
Al Verdzens handel hun ret aff Maler.
Vilt du den vide oc rettelige kende,
Da køb denne Bog oc Læss i hende.

Her met ender sig Mickels Historie,
Gud hielpe voss alle vdi i sin Glorie.
AMEN.

Den lyriske Poesi aabenbarer sig paa denne Tid næsten kun i aandelige Sange og Psalmer. Reformationen fremkaldte dem, og vi have allerede seet dem blive til. Flere af Reformatorerne selv digtede saa godt de kunde, og andre gave deres Skjærv med. Claus Tøndebinder og Hans Spandemager samlede den første Psalmebog 1528; Hans Tavsens Psalmesamling 1544, der har været til i flere Oplag, ligger maaskee til Grund for den ældste Psalmebog der nu haves, den fra 1553.[1] Derhos digtede Arvid Pedersen, Jørgen Sadolin, Peder Borgsmed, Peder Palladius, Eiler Hardenberg, Herluf Trolle, o. fl.[2] En almindelig Kirkepsalmebog begyndte dog først Hans Thomissen at samle efter Hans Tavsens Raad omtr. 1557. Dens Udgivelse hører til næste Tidsrum.

Selvdigtning var ikke istand til at tilfredsstille Dagens Fornødenhed. Fra Begyndelsen af tog man derfor de gamle katholske Sange, og dannede dem om paa Modersmaalet efter den ny Tro; eller man ombannede Hr. Michaels aandelige Sange saa godt som det lod sig gjøre; eller man oversatte hvad man nærmest trængte til af tyske, hvilke da tildels paa lignende Maade vare opstaaede. I denne Henseende er den Omstændighed vigtig, om Reformatorerne i Malmø hentede Psalmer fra Haderslev.

---

1) Den er beskreven i Bidrag til en dansk Psalmehist., i Psalmeb. 2, x.

2) Som dansk Psalmedigter nævner Thura ogsaa: Tyge Asmundsen, f. 1522. Efter at have studeret i Wittenberg (Gelehrter Männer Br.) blev han Prof. ved Universitetet, 1560 Præst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1561—1577 Bisp i Lund, † 1586. (Sommelius 1, 97. D. Psalmeb. Forf. S. 18).

Ifølge Oprindelsen ere Psalmerne af temmelig ulige Beskaffenhed. Nogle af de ældste have bevaret den Poesi, som Katholicismen meddelte dem; og de have noget tiltrækkende ved deres Naivetet og umiddelbare Friskhed; f. Ex. Dagvisen (Psalmeb. Nr. 1); de, der udtrykke den barnlige Glæde over Jesu underfulde Forholde (som sst. Nr. 2); Julesangene om Jesu Fødsel, som Et Barn er født i Bethlehem (Nr. 156); Et lidet Barn saa lysteligt (Nr. 200). Blandingen af Latin og Dansk gjør derhos en egen Virkning, som i den gamle Julesang (Nr. 3), In dulci jubilo (Nr. 154).[1] Mattere blev Sangen, naar Forfatteren vilde give en kort Sum af Troen: Englenes Fald, Slangen i Paradis, Synden og Forløsningen, som Arvid Pedersens (Nr. 31); og endnu mere, naar den blev til blotte Hukommelsesrim, som Peder Palladii Evangeliske Rimstok (Nr. 70). Næsten eneftaaende i sit Slags er Hans Tavsens forhen nævnte Allegori om Løgn og Sandhed (Nr. 40).

Da vi endnu i Kirken bruge adskillige af disse Psalmer, er en Sammenligning imellem de ældste og de nuværende ikke uden Interesse; som Vi tro allesammen paa een Gud (Nr. 17), Nu er os Gud miskundelig (Nr. 19), Vor Gud er saa fast en Borg (Nr. 168).[2]

Blandt Kjæmpeviserne (jeg mener naturligvis den Samling, der kaldes saa) findes der nogle historiske Viser, mest i Rimkrønnikemaneer og uden poetisk Værd. Nogle

---

[1]) Det er i det mindste tildels Oversættelser. Til den sidste svarer Peter von Dresden's

In dulci jubilo
Nun singet und seid froh.
Unsers Herzens Wonne
liegt in præsepio. (Nasser 1, 84).

[2]) Større Udførlighed har jeg ikke fundet fornøden ved dette Æmne, der er saa omstændelig behandlet i D. Digtek. Hist. 1, 191, men især i Brandts og Helwegs Danske Psalmedigtning.

høre maaskee til denne Tid, som Christian den Tredies Valg; og Sammes Afgang (af Niels Bredal). To bære det allegoriske Præg: De Danskes Nederlag i Ditmarsken, en allegorisk Fuglevise; og Ørnevisen eller Adelens Overmagt over Christian den Anden. Indtil nøjere Oplysning vindes forekommer den mig som et Tidens Barn. Den giver i en skarp Allegori Tidens Tilstand; det er en Gjenklang af de ringere Stænders Forhold til Adelen og Frederik den Førstes og det er sandsynligt, at Forfatteren har hørt til dem og digtet under Christian den Andens Landflygtighed; Stemningen kunde da heller ikke ret vel digtes eller offenlig gjentages i den følgende Tid. Det er ubilligt, tykkes mig, at afsige Fordømmelsesdom over den; den overgaar i Fynd og Kraft alle de andre i dens Nærhed. Det vil være nok at minde om hvorlunde

> Sammen da sankes den Høgehær,
> den skjulte baade Skov og Kjær;
> og vi ville os til Lunden fare,
> og gjøre den Ørn et Blær. —
>
> Bort da fløj den gamle Ørn,
> alt med sine Unge saa smaa;
> de andre smaa Fugle de bleve saa vilde,
> de vidste dem ingen Raad. —
>
> Herre Gud, du hjælpe den fattige Ørn,
> som flyver i vilden Hede;
> han veed sig hverken Læ eller Ly,
> som han tør bygge sin Rede.

Den dramatiske Digtning, som det gamle Norden ikke kjendte noget til, havde en lang Vej at vandre før den kom til Danmark. Efter at den gamle Verdens Skuespil vare tilintetgjorte ved Kirkefædrenes Forbud og Barbarernes Hærgning, udgik der et nyt Theater fra Kirk[illegible] 1080 opførte Nonnerne i Gandersheim latinske [illegible] [illegible]ttede

af Nonnen Hroswitha. I Frankrig opførtes Mysterier af et Selskab, confrèrie de la passion, omtr. 1402; Forløserens Levnet med 87 Personer blev spillet i flere Dage, og deltes derfor i Dagværker (journées); en anden Forbindelse, corporation de la Bazoche, opfandt det moralske Drama med allegoriske Personer. Hermed vare de tvende Hovedarter givne, der nu efterhaanden vandrede nordpaa.[1] Fra Tyskland, Nederlandene og England modtoges de første Indvirkninger hos os; men Efterretninger derom i det enkelte mangle. Man seer kun saa meget, at Opmærksomheden derpaa maa være bleven vakt, uden Tvivl nærmest fra Tyskland. Her opførtes blandt andet den hellige Dorothea 1412 paa Torvet i Bautzen (thi man spillede paa et Torv, Gade eller anden Plads under aaben Himmel), under hvilken Forestilling Taget paa et Hus, hvor Tilskuerne sade, faldt ned. Og i Pommern opførte man, efter Hvitfelds Fortælling, 1498 „Tragædiskervis Christi Passion, der blev til en virkelig Tragedie, da den som var Longinus, stak for hart til, og stak Christum ihjel, og Christus faldt ned og slog Mariam død, som stod under Korset“ (etc.).

Dette forudsætter Opførelse af Skuespil i Modersmaalet; men til saadant kjende vi endnu ikke. De ældste hos os[2] vare to Slags: de, som Skoledisciplene opførte,

---

[1]) Udførlige, tildels meget interessante, Efterretninger om Dramaets Udvikling i Syden findes hos Villemain, Cours de littérature française 2, 243. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation en Europe 3, 258. 4, 382. Sismondi, Die Literatur des südl. Europas 1, 248. Chasles, Études sur l'Espagne, S. 228; jf. Holbergs 332 Epistel. Samt Die Entwicklung des englischen Dramas i Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1, 28. 384. 2, 318. Og om Tyskland Ettmüller, Handbuch der deutschen Literaturgesch. S. 284, o. lign. Skr.

[2]) De vigtigste nyere Oplysninger til Kundskab om vore ældste Skuespil findes hos: Vandal, Efterretninger om nogle Skuespil,

for at øve sig i Latinen, og de Forestillinger, der gaves ved visse højtidelige Lejligheder, ligeledes paa Latin, for de Lærde. De første gaa langt tilbage i Tiden. Hos Thura findes en gammel Efterretning om et Skuespil, der blev opført af Skolediscipelene i Aarhus 1501, og som bivaanedes af Kong Hanses Kansler; der fandtes ved Skolen en gammel Bog, hvori Tilskuernes Navne vare optegnede.[1] Paa Fastelavns Mandag 1546 legede ogsaa Aarhus Skolediscipel en Leg for Christian den Tredie, som derfor gav dem og Skolemesteren 30 Mark.[2] At disse Øvelser ogsaa fandt Sted i andre Skoler sees af enkelte adspredte Efterretninger og den Tids Skolelove. Det ældste ved Universitetet opførte, som noget vides om, er det, som Matthias Gabler omtaler i sit Vrevers til Christian den Anden 1521, hvilket Prof. ved Universitetet Christopher Ravensberg lod opføre, som det synes, til megen Glæde for de Studerende, der hele Dagen havde Ferie.[3]

---

foran første B. af (Gyldendals) Originale Skuespil, 1776. O. Digtek. Hist. 1, 131. Jacobsen, Om Skuespil og Skuespilforfattere i det 16 Aarh., i Hist. Tidsskr. 5, 495.

1) Det mærkelige Sted hos Thura, Idea hist. liter. S. 72, lyder saaledes: Olim (quod non prætereundum) quotannis heic habebatur Convivium scholasticum, Vor store Frues Gilde, Convivium magnæ nostræ Dominæ dictum, in quo coram parentibus aliisque civitatis incolis specimina profectus sui publice edebant discipuli comœdiis, tragœdiis aliisque ad literas pertinentibus exercitiis. Invitabantur non plebeji modo, sed et optimates, adeo ut regis Johannis cancellarium anno 1501 his sacris interfuisse constet ex libro manuscripto, ubi nomina spectatorum semper annotari solebant, quem longo post tempore asservabat Rector. Men at denne Bog var til 1618 staar ikke hos Thura, thi dette Aarstal hører til den følgende Sætning.

2) Efter et Regnskab i Geheimearchivet anført af Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 501; jf. Hübertz, Et Blik paa Aarhus S. 58.

3) Gabler i sin forhen omtalte Epistola in laudem Christierni (etc.) tilligemed Paræneticum in comœdiam, quam Mag. Christophorus Jacobi, eques Danus, lusit. Hafn. 1521. 4. siger herom:

De første Forsøg paa Skuespil i Modersmaalet tillægges **Christiern Hansen**, Skoleholder ved Frue Skole i Odense 1531.[1] I et (dog ikke samtidigt) Haandskrift paa Kongens Bibl., den Thottske Saml. Nr. 780. fol. findes nemlig tre Skuespil paa danske rimede Vers, med den Efterskrift: Anno mdxxxi Christiernus Joannis, pedagogus juuentutis in parrochia diue virginis, prelato suo viuente[2] magistro Andrea Gloeb; hvorpaa følger Begyndelsen til et fjerde. Det første handler om en Kones Forførelse, det andet er Paris' Dom, det tredie og længste er den hellige Dorothea. At de to første ere Originaler, er der ingen Grund til at antage; det tredies Indhold findes i et latinsk Skuespil i Prosa, trykt i Leipzig 1507. Baade Paris' Dom og den hellige Dorothea have tidligere været bearbejdede paa Tysk. Man maa derfor med Rahbek fristes til at antage

Lector amice, diem per totum lectio cedat,
Et manibus quicquid doctus in urbe tenet.
Ut cupidos pascat Comœdia dulcis ocellos
Compositis salibus, ridiculisque jocis.

See ogsaa Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 263.

En Forloren Søn paa Latin maa **Peder Litle** have givet sig af med, da der hos Vinding o. fl. anføres et Skrift af ham med hans Scholier dertil: Guilielmi Gnaphæi comœdia de filio prodigo cum scholiis Petri Parvi Rosæfontani et epistola ad Bugenhagium. Roskildiæ 1537. Gamst omtaler Bogen S. 3. 25. 42, men har aldrig seet den, Pontoppidan anfører den Annal. 2, 764; den findes, som forhen bemærket, ikke i vore Bibliotheker.

[1]) Altsaa medens de ældre Skoler endnu vare til. See om Domskolen og de to Pugeskoler i Odense Vedel-Simonsens Bidrag til Odense Bys ældre Hist. 1, 118, og Henrichsens Bidrag til Odense Cathedralskoles Hist. 1846, 1, 3-4.

[2]) Man kan ikke læse anderledes det der staar: viuete. Anders Glob, Provst til vor Frue, hvis Provstegaard laa og ligger tæt ved Kirken, levede virkelig den Gang (D. Mag. 4, 168), men hvorledes kunde det falde en Dalevende ind at bemærke det? For en senere Afskriver, der forsøgte at fortsætte, vilde derimod disse Ord være meget passende. Skriften synes heller ikke gammel nok; og prelato suo viser jo, at det er en anden der taler.

det vi have for Oversættelser af tydske Rimerier,[1] saa at der næppe er stort andet originalt i Samlingen end Epilogen til Dorothea, der udtrykkelig nævner Fyn, og i Overskriften kaldes: De fide ex operibus brevis ad spectantes Comœdiam (etc.) concionatio, hvorved der, mærkeligt nok, betegnes, dels at Oversætteren ikke hyldede Luthers Lære, men Troen af Gjerninger, skjøndt „mange findes nu Klerke til, som anden Visdom have vil", dels at denne danske Dorothea var bestemt til Opførelse. At nogen saadan er bleven den til Del, vides ikke. Trykte have disse Skuespil heller ikke været, og de ere uden nogetsomhelst æsthetisk Værd. De anføres derfor kun som Indledning til næste Tidsrum.[2]

---

[1]) Jacobsen har ogsaa allerede gjort opmærksom paa de forekommende Germanismer: Juno kalder Paris myn lesswe kyndt; i Dorothea forekommer at sterswe for dø, at forgiffue for tilgive, o. desl. Hertil hører vel ogsaa det Udtryk, der anføres af Rahbek som „et synderligt Bevis paa hvad Virkning et uædelt og ulykkeligt Ord kan gjøre"; nemlig at hver, som vil træde i Christi Fodspor, skal tage sin Galge; thi det er det simple møsogotiske Udtryk for Kors, hvori der intet uædelt findes: saei ni nimiþ galgan seinana jah laistjai afar mis, nist meina vairþs, hvo som ikke tager sit Kors etc. Det er ikke af Vejen allerede nu at gjøre opmærksom paa sligt, for at vore gamle Digte ikke skulle komme til at lide under vor egen Ukyndighed.

[2]) Prøver meddeles heller ikke, da der er nok af dem i D. Digtek. Hist. 1, 131; i Minerva, Juni og September 1786; og hos Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 498. Jeg anfører kun det mærkelige Sted i Epilogen efter Dorothea:

Ther beder ieg alle meniske here
Eller hor som helst the mwe wære
At giøre mz troen alle tiide gott
oc holle ingen meniske for spot
saa giorde thenne iomfrw sin brwdgoms liin (?)
hennes maghe er nw ey i fyn.

Jacobsen har ogsaa allerede anført et Par andre Forsøg: I Peder Syvs Boglade forekommer, at M. Peder Terpaget 1696 sendte ham fra Ribe „to gamle haandskrevne Komedier, som synes i Christian den Tredies Tid at være skrevne: 1) Om Judith, som

Men det historiske Vidnesbyrd, at de ere blevne til medens Anders Glob levede, og Epilogens uomtvistelige Indhold, som viser at den er forfattet i Fyn paa en Tid da Luther-dommen endnu ikke havde sejret, hævde deres Ælde, og derfor vare de som Minder af den ældste dramatiske Digtning i Danmark nok værd at bevare fuldstændig, førend de aldeles opløses.

21. Literaturens Udbytte.

Naar jeg nu seer tilbage paa forestaaende Samling, ligger det Spørgsmaal nær: hvorfor jeg har gjort mig saa megen Ulejlighed med at samle og meddele denne Mængde af Navne og Bogtitler, hvis Udbytte mangen Læser maaskee heller havde modtaget i en løselig Oversigt. Sagen er, at jeg vilde vide hvad der var til, hvad det handlede om, og hvilken Virkning det kan have gjort i Verden, om den end var nok saa ringe. Derfor samlede jeg saa meget jeg kunde overkomme og modtager taknemlig Anvisning til mere, for at det dog engang kan komme for Dagen hvad der i disse tresindstyve Aar har rørt sig hos det danske Folk i den aandige Verden. Det var her nødvendigt, at overbevise sig om Skriftets Tilværelse, at angive Titlen, som derhos ofte indeholder alt hvad der er mærkeligt ved Bogen, og at gaa ind i minutiøse Enkeltheder, for at Sjælens Urtegaard f. Ex. ikke skal gaa igjen som Sællands Urtegaard og et sællandsk Herbarium, og at ikke een Mand skal skjæres over i tre eller to Forfattere slaas sammen i een. Det var ligeledes

ej er fuldkommen (ikke endt), 2) Plauti Aulularia, ogsaa udsat i danske Rim efter de Tiders Enfoldighed". (Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 99).

nødvendigt, at dvæle ved Indholdet af disse Bøger, som faa af de Nulevende kjende noget til; saavel som af de for de fleste utilgjængelige Skrifter at give en Prøve Bogstav for Bogstav. Men glædeligt er det, at min Gjerning alt som den skrider fremad kan rive sig løs fra denne Trældom, bliver mindre byrdefuld og mere lønnende; og at den tomme Andagt dog engang giver Plads for en selvstændig Tænkning.

Det er meget troligt, der hvor Adgangen er saa besværlig, at et og andet endog af Betydning er undgaaet min Opmærksomhed, men det meddelte kan allerede give en Forestilling om Udbyttet fra denne Tid, og jeg kan rolig overlade til Læseren selv at fuldende Gjerningen, at gjennemlæse i det mindste Hovedskrifterne, og hver paa sin Vis at uddrage Gejsten deraf. Jeg skal derfor til Slutning kun angive min Anskuelse i nogle korte Bemærkninger.

For det første gjælder det om at see klart for sig, hvorledes Danmarks Forhold var til Europa efter Udgangen af Middelalderen. De lærde Skrifter vise det. De oplyse Forbindelsen med fremmede Lærde, hvad der hos os øvedes som Efterligning af dem, og hvor vidt denne Efterligning stod tilbage eller gik fremad. Denne Forbindelse med Europa er et vigtigt Led i ethvert Folks egen Udvikling. I den egne Udvikling viser det sig dernæst, hvorledes alt endnu er i sin Begyndelse; hvert enkelt Fag er næsten slet ikke til; man finder kun de første Spirer til Lovkyndighed, til systematisk Medicin, de første Elementer af Mathematik, de første historiske Forsøg, de første Gnister af dansk Poesi, og en Behandling af dansk Sprog kun for Latinens Skyld. Alt kun Brudstykker, alt endnu ideeløst og uden Bevidsthed om hvad det skal blive til. Men grundig Kundskab vil ikke sætte denne raa Begyndelse tilside; den vil indsee Forbindelsen med det følgende. Ved den dramatiske Digtning, for kun at

tage et eneste Exempel, vil den fra først til sidst overskue hele den ensformige Retning, der først paa Holbergs Tid viger for en ny Skabning.

Der er eet Hovedkjendemærke paa denne Tid, som jeg allerede nævnte: den er ideeløs, man kjender derfor hverken Videnskab eller Kunst (Ordets, Poesiens). Der er kun een Ting som optager hele dens Tænkning og Tragtning: Religionens Form. Saaledes var det i det sextende Aarhundrede hele Europa over. Kirken er næsten hele Tidens Historie.[1] Med en liden Forandring kan man anvende paa os hvad der siges om Frankrig: Man sang og man prækede; man prækede og man skjældte hinanden ud; det ene hørte med til det andet.[2] Alle almindelige Ideer, alle den hele Menneskeheds Interesser maatte vige for Troens Lærdomme og deres Udtryk;[3] det ansaaes for Menneskehedens Velfærd. Og hos os tog man troskyldig mod denne Undersøgelse som den blev givet; det gjældte kun om, at sætte den i Værk, at bane den Indgang; og det lykkedes over al Maade ved Bestræbelser, der fortjene Paaskjønnelse; thi den vundne Frihed gik aldrig over til Tøjlesløshed som i Tyskland. Dertil var ogsaa Folket for godmodigt, og det føjede sig gjerne i hele Tidens Karakter, der ikke taalte nogen Separatisme. Da Nord- og Sydeuropa først havde delt sig, attraaede de bestandig hver for sig een Norm i Tro og Videnskab, den skulde alle følge. Resten var Kjættere. Det var endnu een af Pavedømmets Eftervirkninger. Et bestemt

---

1) L'église au XVI siècle est presque toute l'histoire; l'église le centre de toute action et de toute vie. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation, 5, 205.

2) On chantait et l'on prêchait, on chantait et l'on persécutait. Roux-Ferrand, 5, 282.

3) L'absence d'idées générales, d'interêts généraux bien compris, bien appréciés, a surtout caractérisé le XVI siècle. Ibd. 5, 205.